8 · ЦРНОГОРСКА · БРИГАДА

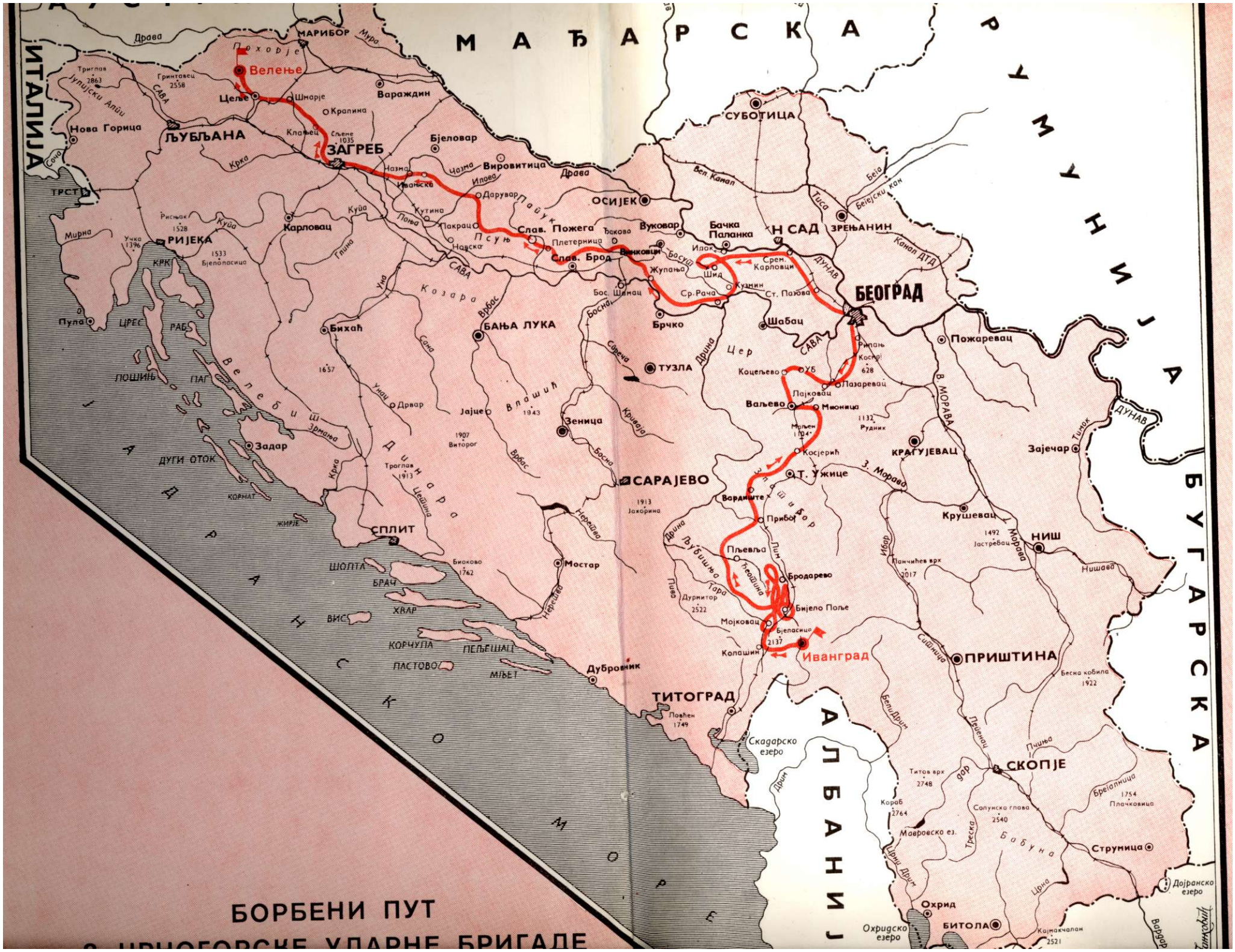
МАЂАРСКА
РУМУНИЈА
БУГАРСКА
ИТАЛИЈА
АЛБАНИЈА
ЈАДРАНСКО МОРЕ
Велење
Целје
ЗАГРЕБ
ЉУБЉАНА
Иванград
САРАЈЕВО
БЕОГРАД
НИШ
ПРИШТИНА
СКОПЈЕ
ТИТОГРАД
СПЛИТ
Дубровник
Задар
РИЈЕКА
БАЊА ЛУКА
Бихаћ
Карловац
Бјеловар
Вараждин
Вировитица
Дарувар
Слав. Пожега
Слав. Брод
ОСИЈЕК
Вуковар
Винковци
Брчко
ТУЗЛА
Зеница
Мостар
Шабац
Ваљево
Ужице
Пожаревац
Крушевац
Зајечар
Ниш
Струмица
Охрид
БИТОЛА
Бродарево
Пљевља
Бијело Поље
Подгорица
Скадарско језеро
Охридско језеро
Дојранско језеро
Нова Горица
ТРСТ
Марибор
Суботица
Нови Сад
Зрењанин
Сремски Карловци
Земун
Панчевачки рит
Ада Циганлија
Ада Хуја
Ада Мала
Ада Бојана
Ада Комарница
Ада Ромија
Ада Мрдаља
Ада Шушара
Ада Ђоковина
Ада Ђоковина
Ада Ђоковина

ИНИЦИЈАТИВНИ ОДБОР

Бошко БРАЈОВИЋ, Обрад БЈЕЛИЦА, Драго БОЖАНОВИН, Анка БОЖОВИН, Љубо БОЈИЋ, Драго ВУЈОШЕВИЋ, Милутин ГАРИН, Владанка БОРБЕВИН, Перо ЖАРКОВИЋ, Василије КРАЉЕВИЋ, Анка ЛАКИН, Миливоје МАКСИМОВИК, Блажо МАРКОВИЋ, Дара МИЛАЧИК, Милован МИЛАЧИК Бранка МИЛИК, Миодраг МИРКОВИН, Ружа ПЕТРОВИН, Илија ПРЕЛЕВИК Војин ЋОРОВИЋ, Милан ШАНОВИК

УРЕДНИЦИ

Бошко БРАЈОВИК, Обрад БЈЕЛИЦА, Перо ЖАРКОВИК, Василије КРАЉЕВИН, Илија ПРЕЛЕВИК, Стеван ПЕТРОВИК

БАТАЉОНСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

1. батаљон
Драго БОЖАНОВИН, Драго МИРАНОВИК, Миодраг МИРКОВИК

2. батаљон
Радомир ЈАНКОВИК, Обрад МИЛОВИК, Владо ТОМАШЕВИК

3. батаљон
Драго ВУЈОШЕВИК, Илија ВУКЧЕВИН, Јола КАСАЛИЦА

4. батаљон
Љубо БОЈИК, Милорад ЈАКИК, Дара МИЛАЧИН

Штаб бригаде и пришта пске јединице
Радован БЕГОВИН, Бранко ВУЧКОВИК, Владанка БОРБЕВИК

Олеату пута бригаде израдио Живојин ЈАНКОВИК

У финансирању учествовао Републички одбор Савеза удружења бораца НОР-а Црне Горе

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА

ЗБОРНИК СЈЕЋАЊА

БЕОГРАД, 1978.

РАТНА ПРОШЛОСТ НАШНХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ

КЊИГА ДВЕСТА ДЕВЕТА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Рахмија КАДЕНИЋ, генерал-пуковник, председник; чланови: Али ШУКРИЈА, Ристо ЏУНОВ, Дако ПУАЧ, генерал-пуковник, Жика СТОЈШИЋ, генерал-потпуковник, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник, Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник, Јоцо ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, Андро МИЛАНОВИЋ, Методије КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник, Милан ДАЉЕВИЋ, генерал-потпуковник, Светозар ОРО, генерал-мајор, АВГУСТ ВРТАР, генерал-мајор, Мишо ЛЕКОВИЋ, пуковник, Ахмед ЂОНЛАГИЋ, пуковник, Виктор КУЧАН, пуковник, Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник, главни уредник

УРЕДНИК

Момчило КАЛЕМ, потпуковник

СТРУЧНИ РЕДАКТОР

Слободан БРАЈОВИЋ, пуковник

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ОСМА ЦРНОГОРСКА
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА
УДАРНА БРИГАДА

УДК 355.486-531.16(497.16)

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА. Зборник сјећања.
Београд, Војноиздавачки завод, 1978; стр. 510+(2); 8°
(Ратна прошлост наших народа и народности, књ. 209)

Зборник сјећања ОСМА ЦРНОГОРСКА БРИГАДА је свједочанство о једном времену и људима у њему који су изнад свега вољели слободу и свој народ. За 15 мјесеци бригада је прешла дуг борбени пут — од Берана (данас Иванград) до Цеља и Велења. У борбама које је водила у Црној Гори, Санџаку, западној Србији, за ослобођење Београда, у Срему, Славонији, Загорју и Словенији, бригада је имала 700 погинулих бораца и старјешина и више од 2.500 лакше и теже рањених. У току рата она се борила у саставу трију дивизија НОВЈ: Тридесет седмој санџачкој, Првој пролетерској и Једанаестој крајишкој.

Осма бригада је једна од млађих црногорских бригада. Њени преживјели борци исписују ова сјећања. Увјерени су да је то требало учинити и знатно раније, јер године пролазе, а редови ратника се проријеђују... Са друговима одлазе, ако понешто нису забиљежили, и свједочанства о једном времену, о људима у њему; ти људи су, више од свега, вољели слободу и свој народ. Они су вјеровали у будућност, бољу, достојнију човјека, она се, ето, и остварује.

Ова бригада формирана је од бораца и старјешина који су се већ опробали у борбама против окупатора и домаћих издајника. А дошли су из партизанских одреда, из свих крајева Црне Горе. Лио старјешинског кадра дошао је из двије прослављене црногорске пролетерске бригаде — Четврте и Пете.

За 15 мјесеци бригада је прешла дуг борбени пут — од Берана (данас Ивангград) до Цеља и Велења. Водила је борбе у Црној Гори, Санџаку, западној Србији, за ослобођење Београда, у Срему, Славонији, Загорју, Словенији ... Тукла је Нијемце, четнике, усташе ... А за то вријеме око 700 бораца и старјешина погинуло је борећи се за слободу (на дан формирања бригада је имала 900 бораца), више од 2500 задобило је лакше и теже тјелесне повреде ...

Бригада се борила у саставу три дивизије НОВЈ. Прво, у Тридесетседмој санџачкој. Требало је, дакле, на дјелу постати добар саборац Трећој санџачкој пролетерској бригади и младој Четвртој санџачкој бригади.

Затим, најдуже, у Првој пролетерској дивизији. Другови су све учинили да се то високо признање оправда, да се нигдје не заостане за славним пролетерским бригадама: Првом пролетерском, Трећом крајишком пролетерском и Тринаестом хрватском пролетерском бригадом. На сремском фронту и даље, до краја рата, бригада се борила у саставу Једанаесте крајишке дивизије. Аовољно је рећи »Крајишници«, па да се, што се храбрости тиче, одмах све по себи разумије. Није могла ни тамо да буде другачија...

Осма је једина црногорска бригада која је учествовала у борби за ослобођење главног града наше земље — Београда. Дјествујући у првом ешелону Прве пролетерске дивизије, прошла је кроз централни дио Београда правцем: Раковица—Дедиње—Ауто-команда—Карађорђев парк—Славија—Теразије—Калемегдан. Њени су борци истакли заставу слободе на високој палати, »Албанији«.

Осма црногорска бригада била је црногорска само првих шест мјесеци; касније, попуњавала се новим борцима из крајева кроз које је пролазила. Тако је, убрзо, и по саставу а не само по општој идеји и

циљевима за које се борила постала бригада братства и јединства — општејугословенска.

Постоји у мирнодопској организацији оружаних снага јединица која наставља традиције бригаде. Многе генерације њених војника и младих старјешина жељеће да знају — чију и какву то традицију чувају и настављају.

Ето, о томе и због тога смо хтјели да нешто од сјеЈгања живих бораца бригаде остане записано.

Надамо се да ће из прилога објављених у Зборнику читалац моћи да, бар приближно вјерно »сагледа« бригаду. Моћи ће да упозна услове и вријеме у којима је стварана, да види њене чете и батаљоне у извршавању борбених и других задатака, да упозна многе дивне ликове рахника и људи, њених бораца и старјешина, који су пали за слободу и идеале. И лшсове оних који су преживјели рат. Да *осјети све оно што је бригаду, уосталом као и цијелу нашу Народноослободилачку војску, чинило особеном, јединственом.*

Аутори су настојали да што вјерније репродукују догађаје о којима пишу, да искажу оно што у сјећању најснажније живи. А то је — тако су многи рекли — било теже и од саме борбе...

Иницијативни одбор је настојао да окупи што више аутора и — у томе је и успио; због тога је, међутим, рад на Зборнику дуже трајао него што је било планирано. Али, захваљујући томе, били смо у могућности да прикупимо, средимо и, на крају, провјеримо многе податке о палим борцима. А то итекако значи.

Батаљонске редакције, као и бригадна уложили су велике напоре да о свим важнијим догађајима из живота бригаде буде — бар по неки чланак. Међутим, није се могло обезбиједити да се сваки догађај »покрије« са онолико чланака колико би он на примјер, заслуживао по значају.

Исто тако, редакције су настојале да се прикупи и објави што више чланагса о палим борцима и руководиоцима бригаде. На жалост, у томе се само дјелимично успјело. Исто тако, редакције сматрају својом дужношћу да кажу слиједеће: да су свјесне тога да нијесу посве успјеле да се прилозима јави што више бораца, посебно оних из западне Србије, Београда и других крајева изван Црне Горе. Сви они су, дуже или краће вријеме били борци бригаде. Остали смо — свјесни смо тога — дужни и многим друговима који су у њеним редовима јуначки пали.

Нијесу се, на жалост, до краја испуниле наше жеље: да се прикупи што више прилога од другарица и написа о другарицама.

Много труда уложено је да се прикупе и среде бар најосновнији подаци о палим другарицама и друговима. Ипак, и поред свега, није било могућно, обезбиједити да ти подаци буду потпуни; може се зато догодити да сви и нијесу тачни... Молимо породице и најближе другове палих ратника бригаде — а и све читаоце књиге — да то уваже.

Палим друговима ратницима Осме црногорске бригаде у знак дубоког погитовања и захвалности посвећујемо овај колективни запис о бригади.

Њихови преживјели другови.

ИНИЦИЈАТИВНИ ОАБОР

НАРЕДБА ШТАБА 2. УДАРНОГ КОРПУСА НОВЈ О ФОРМИРАЊУ 8. ЦРНОГОРСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

НАРЕДБА

Пов. бр. 155. штаба 2. ударног корпуса
за 24. фебруар 1944. године

Одлуком овог штаба формира се 8. црногорска ударна бригада Народноослободилачке војске Југославије.

За руководство штабова бригаде одређујемо:

1. Штаб бригаде:

— командант бригаде — мајор Блажо Марковић, досадашњи замјеник команданта 4. пролетероке бригаде,

— политички комесар — друг Јокаш Брајовић, досадашњи замјеник политичког комесара 3. батаљона 4. пролетерске бригаде,

— замјеник команданта — друг Никола Поповић, досадашњи командант Ловћенског одреда,

— замјеник политичког комесара — друг Бошко Брајовић, досад на раду у политодјелу 3. удархне дивизије,

— начелник штаба — капетан Војин Норовић, досадашњи замјеник команданта 1. батаљона 4. пролетероке бригаде,

— обавјештајни официр — поручник Радисав Распоповић, досадашњи замјеник команданта пратећег батаљона 2. ударног корпуса НОВ и ПОЈ,

— вршилац дужности референта санитета — друг Момир Јауковић, досадашњи референт санитета 5. батаљона 4. пролетерске бригаде,

— интендант — потпоручник Милован Дрљевић, досадашњи замјеник интенданта 4. пролетерске бригаде.

Штаб бригаде ће сам одредити и формирати свој пратећи вод, јачине: водник, иолитички делегат, 20 бораца, економ, два кувара, два болничара; и своју курмрску групу, јачине: командир и 10 курира.

2. *Штаб 1. батаљона:*

— командант — Аруг Миливоје Максимовић, досадашњи замјеник команданта батаљона у 5. црногоракој бригади,

— замјеник команданта — капетан Ново Матуновић, досадашњи референт санитета 5. црногорске бригаде,

— политички комесар — друг Вељко Чобељић, досадашњи командант батаљона у Зетском НОП одреду,

— замјеник политичког комесара — друг Васиљ Краљевић,

— референт санитета — друг Милан Мановић,
— »нтендант — друг Во jo Радуловић.

3. Штаб 2. батаљона:

— командант — друг Раде Рајичевић, досадашњи замјеник команданта батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— замјеник команданта — друг Јово Ковачевић, досадашњи замјеник команданта 4. батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— политички комесар — друг Владо Лакић, досадашљи политички комесар 1. батал.она 7. црногорске ударне бригаде,
— замјеник политичког комесара — друг Андрија Раковић, досадашњи замјеник политичког комесара Колашиноког одреда,
— референт санитета — друг Блажо Шкатарић,
— интендант — друг Петар Божовић.

4. *Штаб* 3. *батаљона:*

— командант — друг Милан Павловић,
— замјеник команданта — потпоручник Бојица Јововић, досадашњи командант батаљона у Ловћенском НОП одреду,
— политички комесар — друг Перо Рајичевић, политачки комесар чете у 5. црногорској ударној бригади,
— замјеник политичког комесара — друг Милован Милачић,
— референт санитета — друг Владимир Дедовић,
— интендант — друг Драгољуб Дрљевић.

5. *Штаб 4. батаљона:*

— командант — друг Милисав Буровић, досадашњи замјеник команданта 3. батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— замјеник команданта — друг Божидар Зоговић,
— политички комесар — доуг Владо Мрваљевић, досадашњи комесар чете у 5. црвогорској ударној бригади,
— замјеник политичког комесара — другарица Дара Милачић, досадашњи замјеник политичког комесара пратећег батаљона Главвог штаба за Црну Гору и Боку,
— референт санитета — другарица Десанка Милошевић,
— интендавт — друг Радовав Поповић, досадашњи интендант пратећег батаљона Главног штаба за Црну Гору и Боку.

Руководства команди чета одредиће штаб бригаде својом наредбом.

Штаб бригаде решиће, такође, сва питања организацијске природе својих јединица.

Смрт фашизму -- Слобода народу!

ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР
Митар Бакић, с. р.

КОМАНДАНТ
генерал-лајтнант
Пеко Дапчевић, с р.

ОСНИВАЊЕ, ПУТ И ДЈЕЛО БРИГАДЕ

Упоредо са кругогим побједама антихитлеровске коалиције на совјетско-њемачком фронту и осталим ратиштима другот свјетског рата у 1943. години — која је у мнош чему била прекретница за Југославију, Европу и цио свијет — јачао је и народноослободилачки покрет у Југославији у војном, политичком и моралном смислу и у погледу међународне афирмације. У овим крајевима Југославије оружана борба је у уопону, нарочито послије неколико неуспјелих окупаторско-квислиншких офанзивних операција у првој половини године и капитулације фашистичке Италије, 8. септембра 1943. године. Под ударцима јединица НОВ и ПОЈ тресла се цјелокупна окупациона власт, а, као и страни окупатор, тешке поразе доживљавали су и домаћи издајници свпх боја: четници Драже Михаиловића, усташе и њихова назови држава НДХ (Независна Држава Хрватска), недићевци, бјелогардејци у Словенији и друш.

Четници, по упутствима и уз пуну подршку југословенске избјегличке владе у Лондону, упркос тешких пораза у биткама на Неретви и Дрини и планова за прихват савезничких трупа у случају иокрцавања на тле Југославије* настављају борбу против народноослободилачког покрета. Послије капитулације Италије, они све тјешње сарађују с Нијемцима и усташама — јер нароАноослободилачки покрет и даље оматрају својим главним непријатељем.

Оцјењујући да оу »крупни догађаји на помолу« (да ће у љето 1943. доћи до англо-америчког искрцавања; каоније се тај датум помјерао), четничко руководство је закључило да те дане »комунисти живи не смију дочекати«. Јединицама су упућиване директиве да у најкраћем року униште »све комунистичке групе«, а крајем 1943. године упућена је и општа директива за мобилизацију и једновремену борбу у цијелој земљи против комуниста. Четничка врховна команда сматрала је да је та борба од судбоносног значаја за четнички покрет.

Укратко, удружене окупационе и квислиншке формације свих боја, стварају још чвршћи фронт против народноослободилачког покрета и НОВЈ, као свог заједничког непријатеља. Склапају се споразуми (између четника и Нијемаца четника и усташа, четника и Бугара итд.); они спрежу онаге и оредства у настојању да се максимално ослабе позиције НОП и олакша коришћење јушсловенских потенцијала за одржавање позадине хитлеровских армија, чије су главне снаге биле на Источном фронту.

* Постојао је у танчине разрађен план дејства четничких јединица у тренутку искрцавања западних савезника на јадранску обалу.

Према процјонама њемачке команде, развој догађаја крајем 1943. године уврстио је народноослободилачки покрет у општу савезничку стратегију, чиме је, уједно, тај покрет био и признат као самостална »ратујућа страна«. Разбијање НОВЈ, по њима, био је услов за одбрану јадранске обале од искрцавања западних савезничких онага на Балкан — што је њемачка врховна команда у ствари очекивала. Зато она предузима нове операције против НОВЈ. Операцију »Кугелблиц«, децембра 1943. године, против снага НОВЈ у Санџаку, источној Босни и Црној Гори, Нијемци су сматрали најважнијим подухватом у то вријеме, од одлучујућег значаја за развој прилика на Југоистоку. Осим тога, њемачка Врховна команда управо тада разматра могућност уништења Врховног штаба НОВЈ, рачунајући да би то било »дјело које може одлучујуће утицати на ток рата« на југословенском ратишту.

Хитлер је и иначе захтијевао да се безусловно брани читав југоисточни простор, »како из војних и политичких, тако и из војнопривредних разлога«. Иако су Нијемци у јесењим операцијама 1943. усијели да запосједну јадранску обалу, нијесу били у стању да чврше оргаш!зују одбрану њеног, неколико стотина километара дугог фронта, од евентуалног савезничког иокрцавања. Тим прије, јор су се онажне формације НОВЈ налазиле у њиховом залеђу и у дубљој позадини; оне су држале, у исто вријеме, поједине обалске секторе и готово сва острва у Јадранском мору. Отуда и њемачка оцјена: да снаге НОВЈ у централном дијелу Југославије »већ представљају једну — искрцану савезничку армију«.

Савезници су, такође, реалније процјењивали стање ствари и однос снага у Југославији. Таква процјена дата је нарочито послије слома четврте и иете непријатељске офанзиве и полета народноослободилачког покрета, тј. у данима послије капитулације Италије и Другог засједања АВНОЈ-а. У иностранству се објекгивније цијене улога и допринос народа Југослав1гје у борби против фашизма.

На конфсренцији у Техерану, 1. децембра 1943. године, НОП добија званично признање државника антихитлеровске коалиције (Стаљина, Черчила и Рузвелта). Они су, поред осталог, одлучили да партизане Југославије »треба помоћи у највећој могућој мјери« — у ратној техници и опреми, снабдијевању борбеним потребама и акцијама командоса.

Врховни штаб НОВЈ у то вријеме поново разматра могућност продора у Србију. У његовој директиви од 6. децембра 1943. године штабу 2. ударног корпуса истиче се да »предели Србије, Метохије, Косова и Македоније представљају велики резервоар за мобилизацију нових онага, које морамо благовремено прихватити и заталасати«. Идеја о продору у Србију имала је дубоко оправдање и са становишта уништења контрареволуционарних четничких јединица, чије је упориште тамо било веома јако као и даљег распламсавања народноослободилачке борбе, а и ради угрожавања главне њемачке комуникацијоке артерије у моравско-вардарокој долини и успостављања чврше везе са ослободилачким покретима сусједних народа (Албаније, Грчке и Бугарске). Врховни штаб је намјеравао да у Србију упути онажне формације са територије Црне Горе, Санцака и источне Босне.

Крајем 1943. године војно-нолитичка ситуација у Црној Гори — која је према замисли Врховног штаба требало да постане операцијска основица за прикупљање снага НОВЈ и њихов продор у Србију — била је знатно

измијењена у корист народноослободилачког покрета. Четничке позиције рапидно су слабиле у свим крајевима Црне Горе. »Симпатије народа све су всће према нама, а четничке банде сведене су на миииумум« — јављао је политички комесар 3. ударне дивизије 11. новембра 1943. године, додајући: »Четници су данас разбијена и деморалисана војока... Расути су у мале мјештаноке групице по својим општинама«.

До краја 1943. шдине на стотине бораца из Црне Горе попунило је 4. и 5. пролетерску бригаду и друге јединице 2. ударног корпуса, а формиране су и двије нове бригаде — 6. ударна и 7. омладинока. Осим тога, у Црној Гори и Санџаку у јесен 1943. године формирају се и италијанске партизанске јединице, које су 2. децембра 1943. године обједињене у дивизију »Гарибалди«, у саставу и под командом 2. удариог корпуса НОВЈ.

У процјени ситуације у Црној Гори крајем 1943. шдине, треба имати у виду и чињеницу да су западни савезници, и поред тога што су пружали материјалну помоћ НОВЈ, настојали на све могуће начине да се поново уопостави буржоаски поредак у Југославији. Из тих разлога они су подржавали југословенску краљевску владу у иностранству и четнички покрет у земљи. У таквом сплету дипломатске игре и односа, посебно због очекиваног савезничког искрцавања на Балкан, четници су, упркос претрпљених пораза у борбама против НОВЈ, узимани у комбинацију као некакав ослонац савезничким трупама приликом иокрцавања. Због тога се, поред борбе против окупатора, оправдано истицао задатак енершчне борбе против њих, иако су им снаге на Црногороком приморју и у Херцеговини биле знатно ослабљене и, у то вријеме, нијесу представљале неку озбиљнију опасност за НОП. (Према процјени политичког комесара 2. ударног корпуса од 8. фебруара 1944, у Црној Гори и Боки четници су имали око 8.000, а у Санџаку и Херцеговини око 7.000 људи.)

На територији Црне Горе, Боке и Санџака водиле су се крајем 1943. и почетком 1944. године веома оштре борбе са Нијемцима, који су запосјели те облаоти послије капитулације Италије: код Бијелог Поља и Бродарева, Пљеваља, Ријеке Црнојевића, у Кучима, на комушжацијама у долини Зете и Мораче и другим.

Иако су се ослањале на већи број жанАармеријских батаљона и полицију, јединице њемачке 181. пјешадијске дивизије нијесу биле у стању да ефикаоно контролишу запосједнуту територију. Углавном су држале градове и комуникације. Стога су Нијемци били принуђени да интервенишу појачањима из Албаније. Од издајиика црногорског народа формирали су и тзв. Народну управу, која се, прогласом становништву, легитимисала као најцрњи слуга туђина, јер је истицала »крајњу лојалност и исправност према њемачкој оружаној сили«, али у исто вријеме, да ће свим онагама водити »борбу до краја против комуниста«.

У вријеме када су Нијемци формирали самосталну Фелдкомандантрупу за Црну ору, као орган окупационе управе, у Колашину су представници црногорског народа ооновали Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке. У резолуцији Вијећа истакнуто је да је народ Црне Горе и Боке издржао сва искушења протеклог периода италијаноко-четничке владавине и да је одлучан да води ослободилачку борбу до краја. У њој се, такође, истиче да су најбољи синови црногорског народа у истуреним редовима бораца за слободу ван граница Црне Горе и Боке: »У прослављеним црногорским бригадама и по другим једи-

нидама наше јуначке НароАноослободилачке војске наставили су борбу по Босни, Далмацији и осталим земљама Југославије, чувајући у својим рукама неокаљану заставу слободе, првносећи тако славу црногорског имена, мушки настављајући свијетле традиције наших предака, бораца и мученика за слободу«.

Оснивање ЗАВНО Црне Горе и Боке и општи развој војне и политичке ситуације показнвали су тако висок етепан коноолиАације и полета народноослободилачког покрета у Црној Гори и Боки.

Јединице 2. ударног корпуса НОВЈ, распоређене широм Црне Горе, Боке и Санџака, успјешно су извршавале своје задатке: 2. пролетерска дивизија у долини Аима, 3. ударна дивизија у долини Зете и Мораче, осам партизаноких одреда у разним крајевима. Била је ту и италијанока партизанска дивизија »Гарибалди«. Те снаге су, поред вођења борбе, учествовале и у коноолидацији слободне територије и народне власти, у објашњавању ОАлука Другог засједања АВНОЈ-а и политичком раду уопште. Оне су, такође, заједно са осталим органима и организацијама, радиле на оспоообљавању црногорског оперативног подручја за продор НОВЈ ка истоку, како је то захтијевао Врховни штаб.

Одлуком Главног штаба за Црну Гору и Боку формирана је 8. црногорска ударна бригада, фебруара 1944. године, у Беранама (сада Ивангград). У њен састав су ушли батаљони Дурмиторског, Никшићког, Комског и Зетског партизаноког одреда и Пратећи батаљон Главног штаба за Црну Гору и Боку. Прикупљање јединица извршено је од 20. до 24. фебруара 1944, ва подручју Берана, а сам акт формирања обављен <је 25. фебруара 1944. године. Том свечаном чину, који иначе иредставља једну од значајнијих страница НОБ народа Црне Горе, присуствовали су командант и политички комесар Главног штаба за Црву Гору и Боку, Пеко Данчевић и Митар Бакић, секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, Блажо Јовановић, члан ПК КПЈ за Црну Гору, Боко Пајковић, и секретар Окружног комитета КПЈ Саво Јокоимовић. Били су присутни и представници савезничке војне мисије.

Стварање 8. бригаде регистровано је у свим јединицама НОВЈ на територији Црне Горе и Боке као нов, крупан допринос Црне Горе јачању општејушсловенског ослободилачког фронта.

Бригада је на дан формирања имала око 900 бораца.* Формацијоки састав бригаде поред четири батаљона, сачињавали су: штаб бригаде, вод за везу, санитетски, митраљеоки и пратећи вод, бригадна болница и бригадна интендантура. У сваком батаљону налазило се око 200 бораца. Сви су се они, у својим матичним одредима, опробали у бројним окршајима против непријатеља.

Иако млада, 8. ударна бригада била је, у војничком и морално-политичком погледу, чврста јединица, способна за самосталне задатке и за задатке у еаставу већих формација. Више од 350 чланова Комунистичке партије и СКОЈ-а били су снажан ослонац и упориште за акције на бојном пољу и успјешан политички рад у јединицама и у народу.

* Није утврђен тачав број другарица у бригади. Међутим, према непотпуним подацима, било их је само на руководећим дужностима 21, и то: заменика комесара батаљона — 1, референт санитета батаљона — 1, 12 референата санитета чета, 3 омладинска руководиоца чета, 1 шифрант, а касније их је било још 3 на дужности политичких комесара чета; неке су биле водне болничарке, остале борци. Све одреда храбре и разборите.

Неколико дана послије формираша, бригада није водила борбе нити маршевала. То вријеме је максимално искоришћено за војностручни, политичко-партијски и културно-просвјетни рад. Два дана послије формирања, 27. фебруара 1944. одржано је савјетовање свих војних и политичких руководилаца бригаде; присуствовали оу му и командант и политички комесар 2. ударног корпуса. Истога дана, навече, одржана је бригадна политичка конференција, којам приликом је политички комесар 2. корпуса изложио актуелну политичку ситуацију. Првог марта 1944. године одржано је савјетовање партијских руководилаца бригаде; присуствовао му је секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку. Секретари батаљонских комитета поднијели су извјештаје о раду. Након тога одржани су састанци партијских актива у батаљошгма.

На дан формирања у бригади је било 137 чланова КПЈ, од којих 15 другарица. Радника је било 12, сељака 85, интелектуалаца 40. Формиране су 24 ћелије (ооновне организације). Кандидата је било 24 (2 радника, 17 сељака, 5 интелектуалаца). Сваке недјеље одржаван је проојечно по један радни и један или два теоријска састанка. На радним састанцима се, по правилу, копкрегпо расирављало о раду сваког појединца и о раду руководилаца чета, батаљона и бригаде, што је био провјерени пут јачања унутрашњих односа и дисциплине, развијања другарства и учвршћивања међуообног повјерења. У партијокој организацији бригаде није било нездравих појава, зашта највећа заслуга припада партијском кадру; он је умио да васпитно-политичким и организационо-партијским радом, уомјерава живот бригаде тако да она брзо израста у монолитну борбену јединицу. Окојевска организација је свему томе давала непроцјењив доприиос, нарочито у изграђивању полетних и дисциплинованих бораца.

Војностручна обука изводила се посебно. Обухватала је, у распону, све: од руковања аутоматским оруђима до учења поступака у разним борбеним ситуацијама. Поједини руководиоци упућивани су на ниже и више официрске курсеве, изван бригаде, и на подофицирске курсеве при штабу бригаде. Недостатак оружја причињавао је, нарочито првих дана, знатне потешкоће, отежавао обуку. Политички рад одвијао се према плану политодјела 3. ударне дивизије.

Културно-просвјетни рад је био веома развијен: постојали су хорови и дилетантеке групе, издаване су зидне новине, организовани течајеви за неписмене. По водовима су постојале и чигалачке групе за проучавање, нначе, оокудног актуелног материјала.

Политички рад на терену био је интензиван и плодан.

Окојевока оргапизација имала је 188 чланова (7 радника, 150 сељака, 29 ћака), распоређених у 16 актива. Осим тога, преко 200 омладинаца било Је обухваћено радом актива СКОЈ-а. Активи по четама користили су цјелокупно слободно вријеме за одржавање радних и теоријских састанака и за разна спортока такмичења. Батаљонски комитети СКОЈ-б координирали су рад са окојевоким организацијама на терену.

Такав рад је био изузетно важан за одржавање доброг духа бораца у условима недовољне, оскудне исхране. Недостајала су и товарна грла и казани, што је отежавало рад бригадне интендантуре. Борци нијесу били добро одјевени нити обувени. Није било ни довољно санитетског особља, још мање санитетског матеЈшјала и лијекова.

При штабу бригаде одржан је десетодневни санитетски курс.

Већ крајем јуна, како то стоји у извјештају замјеника политичког комесара бригаде ЦК КПЈ, од 25. јуна 1944. године о раду и стању партијске организације, број чланова КПЈ се удвостручио, а било је и 36 кандидата. Партијско чланство није било довољно теоријски уздигнуто, па је на политички курс при ПК КПЈ за Црну Гору и Боку упућено осам батаљоноких и четвих руководилаца (курс због офанзиве непријатеља није завршио рад). И на курс при штабу 37. дивизије послато је 12 четних партијоко-политичких руководилаца.

Резултати војно-стручне обуке били су повољни. Цјелокупни војни кадар завршио је ниже или више курсеве, при штабовима батаљона одржавала су се војно-политичка савјетовања, на којима су анализирана искуства из борби; на четвим и водним конференцнјама критички се оцјењивао живот јединице између двије акције и држање сваког појединца у њима, борци су оспоообљавани за дејство у развоврсним ситуацијама, итд. При штабовима батаљона одржавани су курсеви за десетаре и воднике.

Политички рад у првом тромјесечју живота бригаде обухватио је циклусе тема: (1) развитак друштва и радничког покрета, (2) питања лењинизма и пролетероке револуције, праведни и неправедни ратови, национално питање у Југославији, фашизам, (3) СССР, октобарска револуција, Црвена армија, (4) теме из науке, (5) народноослободилачка борба народа Југославије.

Све су теме темељито припремане и популарно презентиране борцима. Највише пажње је посвећивано народноослободилачком покрету, при чему се, у орговарајућем обиму, говорило и о постанку Југославије, о збивањима између два свјетока рата и о узроцима капитулације. Такође су подробније изучавани улога КПЈ у ослободилачком рату и развој оружаног устанка у Црвој Гори, од 13. јула 1941. до стварања бригаде, стварање НОВЈ, стварање и развој народне власти, политика братства и јединства. Политички рад на терену био је готово непрекидан; радило се увијек кад је за то било услова, понајвише преко зборова и конференција у мјестима задржавања јединица.*

Културно-просвјетпи рад су организовали одбори у батаљонима и четама (сектори: просвјетни, аналфабетски течајеви, културно-забавни, батаљоноки хорови и дилетантске групе, дописништво). Неписмених у бригади, јуна 1944. године, није било.

До јуна 1944. године и скојевска организација се учврстила у сваком погледу. Њено бркЈЈно стање је било нарасло на 240 скојеваца, организованих у 19 актива, али је, услијед губитака у априлу 1944. спало на 193.

У цјелини, бригада је крајем јуна 1944. године иредстављала чврсту јединицу. Била је наоружана, поред пушака, са 8 тешких и 45 лаких митраљеза, 5 лаких и тешких минобацача и 4 противтенковске пушке.

* Јуна 1944. године у рејону Бродарева 4. батаљон је организовао прикупљање љетине под борбом, јер становништво није то могло само учинити, што је оставило снажан утисак на становништво.

У селима Кање, Захумско, Киселе воде (шири рејон Бијелог Поља) санитет бригаде је организовао акције здравственог просвећивања (преглед становништва и предавања из здравства). То је био први контакт тамошњег становништва са медицинским особљем у ратним условима. Иначе, у свим крајевима где су се задржавали батаљони бригаде организовали су приредбе за народ.

За петнаест мјесеци рага бригада се борила у саставу четири дивизије. Послије формирања, краће вријеме, налазила се под командом Главног штаба за Црну Гору и Боку, затим у саставу 3, а онда 37. ударне дивизије. Септембра 1944. ушла је у састав 1. пролетерске дивизије, да би, марта 1945, прешла у 11. крајишку дивизију, са којом је учествовала у пробоју сремоког фронта, затим у борбама у Славонији и Словенији, све до ослобођења Цеља, гдје је бригада и завршила ратни пут.

Првих дана послије формнрања, батаљони бригаде су успјешно водили мање борбе против четничких и других квислиншких формација на подручју горњег и средњег Лима. Прве, пак, окршаје са њемачким јединицама бригада је имала код Гостуна и Бијелог Поља. Почетком априла Нијемци, четници и недићевци, ночели су, од Пријепоља и Сјенице, офанзивна дејства ширих размјера. Прво су, са правца Гостуна, 11. априла, напа.ш положаје 4. батаљона. Према непријатељским онагама, које су наступале правцем Бродарево—Бијов Гроб—Лиса—Бијело Поље, упућен је и 1. батаљон. Батаљони су, током 12. априла, водили тешке борбе у окружењу, сјеверно од Бијелог Поља, на положајима Модри До—Бандера. У појединим тренуцима водила се борба прса у прса. Одојечени од главнине и, због неостварене везе, без помоћи 3. санцачке бригаде, батаљони су се пробили из обруча, прешли на десну обалу Љубовиће и посјели положаје Слијепач Мост—Тустово. У тим борбама батаљони су имали око 50 мртвих и рањених војника и старјешина.

Послије тих борби, на сектор Мојковца пребачене су остале јединице бригаде, тако да се цијела бригада нашла на сектору Слијепач Мост—Мојковац. Борбе на ширем пространству Мојковца, априла 1944, сврставају се међу значајније у историји бригаде. Четници Павла Буришића и Нијемци су свим оилама настојали да одрже положаје око Мојковца и спријече бригади прелазак на деону обалу Таре. Координираном акцијом са 3. санцачком, на лијевом, и 5. црногорском бригадом, на десном крилу, 8. бригада је фронталним нападом разбила одбрану ненријатеља, чему је садејство друге двије бригаде значајно допринијело. Послије пробоја одбране на Улошевини и Бојној Њиви, непријатељ се није заустављао све до Бијелог Поља.

Убрзо је услиједио нов успјех: 27. и 28. априла бригада је, заједно са 5. црногорском, ослободила Бијело Поље, нешто касније и Бродарево.

Борбе бригаде око Мојковца, Бијелог Поља, Бродароева и Пријепоља, као и на десној оба^и Лима, иоказале су да је она оспособљена и за сложеније борбене задатке. Истина, губици у наведеним окршајима били су осјетни: преко 80 мртвих и 125 рањених. Међу погинулима било је више од 30 руководилаца.

У периоду мај — јули, бригада је водила више мањих и већих борби на правцима ка Сјеници, Страњанима, Бродареву и Пријепољу. Нарочито су биле оштре борбе у рејону Оброва, близу Бијелог Поља.

Једна од значајних акција бригаде изведена је крајем јула. Око 250 Нијемаца, око 300 четника и 350 припадника муслиманске милиције држали су положаје западно од Сјенице и у правцу Бијелог Поља. Батаљони бригаде опколили су, ноћу 30/31. јула, батаљон њемачке шуцполиције, који је држао истурене положаје Пећарска—Височко и потпуно га разбили. У овој борби бригади је требало да садејствује једна бригада 1. пролетерске диви-

зије, ио оиа, због удаљености, није стигла !на вријеме. Тако је 8. бригада сама обавила задатак. За тај успјех је похваљона од штаба 1. пролетероке дивизије.

Послије доласка у Србију, а нарочито нослије ослобођења Ваљева (септембра 1944), бригада је попуњена борцима са подручја Ваљева, Коцељева, Мионице, Лазаревца и Љига. Била је то велика и драгоцјена промјена у њеном животу: редове јој је ојачало више од 500 омладинаца. Након ослобођења Београда, бригада је добила још једну попуну, тако да је крајем октобра бројила више од 3.000 бораца. Према националном саставу, по борбеном духу и моралу, по држању у борбама и односу према другим јединицама и становништву, она је, у ствари, била бригада братства и јединства, борбени колектив, живо оваплоћење циљева народноослободилачког покрета. У том духу дјеловали су сви: партијске и скојевске организације, политички комесари и њихови замјеници, војне старјешине и борци. Интензиван и смишљени рад КП и СКОЈ-а посебно лични примјер руководилаца у свим приликама, учинили су да се бригада — и поред не малих тешкоћа и повремених губитака — стално потврђивала као монолитан војнички колектив.

Септембар 1944. донео је бригади крупну промјену у сваком погледу. Према наређењу Врховног штаба, од 3. септембра 1944. године, она улази у састав 1. пролетерске дивизије.

Штаб бригаде је циркуларом обавијестио све борце и руководиоце о великом поајерењу које је бригади указано — да се нађе у крилу славне 1. пролетерске дивизије, поред 1. пролетерске, 3. пролетерске (крајишке) н 13. пролетерске (хрватске) бригаде. Нарочито је наглашено да бригада и убудуће мора својим радом и држањем у борбама оправдати мјесто међу пролетерским јединицама. И бригада је ставила до знања своју одлучност да крене стопама прослављених јединица 1. пролетерске дивизије и својих претходница из Црне Горе, 4. и 5. пролетероке бригаде.

Послије прелаока у Орбију, бригада је водила оштре и успјешне борбе против Вишеградске четничке бригаде и јединица злогласне СС дивизије »Принц Еуген« на положајима Бијела брда—Шанчеви, а непосредно пред ослобођење Ваљева, почетком септембра, учествовала је у разбијању Равногорског четничког корпуса, који је штитио Дражу Михаиловића и — том приликом — заплијеиила је велике количине опреме и једну радио-станицу.

Најзначајније поглавље у ратној биографији бригаде је, без сумње, њено учешће у београдској операцији. Уочи битке за ослобођење главног града Југославије, бригада се 13. октобра 1944. налазила у Рипњу, гдје је од штаба 1. пролетврске дивизије и добила заповијест за напад. Тешко се може описати одушевљење припадника бригаде у тренутку када су сазнали да ће учествовати у извршењу тог историјског задатка.

Бригада је наступала правцем Рипањ—Раковица—Дедиње. Рано изјутра 14. октобра њене истурене јединице разбиле су Нијемце на положајима испред Раковице, а затим, послије вишечасовне упорне борбе и уз садејство совјетских тенкова, савладала жилав отпор њемачких јединица у самој Раковици; нарочито су се упорно Нијемци бранили из Фабрике авионских мотора. Послије тога окршен је отпор непријатеља у Кошутњаку, а предвече је бригада успјела да овлада и Дедињем.

У запови/јеети штаба 1. дивизије (Пов. бр. 500 од 14. октобра 1944), успјех бригаде овако је регистрован: »У заједници с дијеловима моторизованог корпуса Совјетске армије, 8. црногорска ударна бригада, уз садејство лијевог крила 1. пролетерске бригаде, заузела је Дедиње, чиме је даљи продор на нашем сектору био олакшан. Овим је уједно извојевана позиција за артиљеријска и друга ередства Совјетске армије, с које ће даљи продор бити непосредније и ефикасније праћен«.

У истој заповијести, поред осталог, речено је: »Ми сада извршавамо историјску задаћу у овом рату тиме што главни град наше отаџбине ослобађамо од фашистичког ропства и издајничке тираније и враћамо га своме народу и отаџбини ...« Стога је разумљиво што је за извршење таквог задатка наређено да цијела 1. пролетерска дивизија буде у првом борбеном строју.

Продужавајући продор од Дедиња преко Славије и Терација ка Калемегдану, борци бригаде су испољили изванредан елан и пожртвовање. Често су својим грудима крчили пут оовјетоким тенковима, исто онако предано као што су совјетски тенкови подржавали њих. Али, на многе њемачке утврђене објекте и разне отпорне тачке јуришали су и без подршке тенкова, ношени храбрим орцем, довитљивошћу и жарком жељом да вољени град буде што прије ослобођен. Били су то дани уличних борби и масовног хероизма њених бораца. У овим борбама, у Косовској улици, 4. батаљон је изгубио свог команданта, Милисава Буровића.

Јединицама бригаде су Београђани — организовани у ударне групе — пружали драгоцјену помоћ: давањем обавјештења о иепријатељу, прихватом истурених дијелова, збрињавањем рањаника и директним учешћем у борбама.

Ликвидацијом њемачког отпора на Калемепдану, изјутра 20. октобра 1944. шдинг, Београд је био коначно ослобођен.

Признање и захвалност врховног команданта, друга Тита, свим јединицама за ванредно јунаштво и упорност у борбама за ослобођење Београда било је најдража награда и борцима и руковоАиоцима 8. бригаде, уједно и подстрек за нова прегнућа у завршним операцијама.

Бригада је у ослобођеном Београду остала као посадна јединица до 23. новембра 1944. За то вријеме узела је активног учешћа у политичко-пропагандном и културно-просвјетном раду.

Затим, услиједио је покрет на сремоки фронт. Бригада је на положајима Матора шума—Шаркат, који су често прелазили из руке у руку, водила веома оштре борбе, док, на крају, непријатељ није био приоиљен на повлачење. Имала је оојетне губитке — око 70 мртвих и око 160 рањених, а ту јој је погинуо и командант, народни херој Саво Машковић.

Непосредно пред пробој сремског фронта, оперативна група дивизија 1. армије, у чијем саставу је била и 11. дивизија, добила је задатак да дејствује на јужном, лијевом крилу фронта, ради олакшања фронталног пробоја. Фронталне борбе представљале оу посебно и значајно поглавље. На тај, за бригаду нов начин ратовања, још у зимоким условима, борци су се релативно брзо прилагодили.

Послије пробоја сремског фронта, 12. априла 1944. године, ратни пут је водио бригаду кроз Славонију и Словенију, све до Цеља, у које оу 12. маја 1945. ушле њене јединице. У Цељу се бригади предало око 4.500

њемачких војиика, усташа и домобрана. Заплијењено је, такође, много ратног материјала: топова, камиона, локомотива, тенкова, разне опре.ме.

И летимични поглед на ратну маршруту бригаде, од Берана (Ивангграда) до Цеља, пружа упечатљиву слику изванредних напора, жртава и побједа; њени борци и руководиоци иописали су славне странице историје нашег народноослободилачког рата. Све постављене задатке бригада је часно испуњавала, са истим еланом и хероизмом како у завичајној Црној Гори, тако и у Србији, Хрватокој и Словенији. У току свог петнаестомјесечног ратовања, она је, досљедно и несебично, извршила своју мисију братства и јединства, као формација непоколебљивих -сљедбеника својих црвогороких предака, своје Комунистичке партије и свог врховног команданта, друга Тита. У њеним њедрима отасало је више стотина политичких, партијских и војних руководилаца, другова који су, са истим револуционарннм жаром, прионули и у стварању нове власти у Србији, Црној Гори и другим крајевима наше замље, а извјестан број је наставио службу домовини на одговорним дужностима у јединицама Југословеноке армије.

Борбени пут бораца 8. црногороке бригаде, пут је дивног родољубља и вјере у слободу и нови живот. Он је и данас ов!јетионик и путоказ млађим генерацијама, порука и инспирација. Скоро седам стотина њених бораца остало је на ратној стази: они су своје животе уградили у слободу, у бољу будућност народа и народности Југославије. А двоструко више — понело је чаоне ожиљке од задобијених рана ...

За ратне заслуге 8. црногорска бригада одликована је Орденом братства и јединства са златним вијенцем. Њена ратна застава се чува у Војном музеју у Београду. А традиције — чува јој, његује и наставља јединица ЈНА у Рашкој.

Бошко БРАЈОВИЋ

КРАТАК ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ ДЕЈСТАВА БРИГАДЕ

По иарећењу Главног штаба за Дрпу Гору и Боку у Беранама (данас Иванград) 25. фебруара 1944. године формирана је 8. црногорска народноослободилачка бригада. Борци бригаде били су скоро из свих крајева Црне Горс, а било их је и са других територија. Свечаном чину формирања бригаде присуствовали су: чланови штаба 2. ударног корпуса, секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, представници локалних органа власти и друштвенополитичких организација, представници Савезничке војне мисије, италијанске дивизије »Гарибалди« и неколико хиљада грађана из града и околине. Тога дана бригада је положила заклетву.

Бригада је ушла у састав 37. санџачке дивизије.

Батаљони бригаде расиоређени су по селима око Берана. Првих дана раднло се на сређивању бригаде, евиденцији људства и наоружања, извођењу војно-политичке обуке, локалном обезбеђењу и обезбеђењу од правца Рожаја, јвр се тамо налазила муслиманска милиција.

Бригада је имала: штаб, четири батаљона, бригадну болницу, интендантуру и приштапоке јединице — пратећи вод, курири и др.

Првих дана бригада није имала додира са непријатељем, али су вршена извиђања у правцу Рожаја, Петњице, Бихора и преко Аима у правцу села Лозне. Штаб бригаде је непосредно руководио уређивањем и одржавањем аеродрома у Беранама, на који су слетали савезнички авиони; они су допремали разии материјал и односили рањенике.

Према указаној потреби, 1. батаљон бригаде је 18. марта извршио покрет до Бијелог Поља, ради контроле терена ка Сјеници и Пештеру; лоцирао се у граду и непосредној околини. Истог дана бригада је попуњена људством из Ловћенског одреда, које је распоређено по батаљонима.

У Заостру, недалеко од Берана, делови 4. батаљона ликвидирали су машу четничку групу, а почетком априла 1. батаљон је водио прве борбе са муслиманском милицијом на правцу Бродарева. С обзиром на то да су то биле прве борбе батаљона у овом саставу, људство се добро држало. По наређењу штаба дивизије, и 4. батаљон је упућен преко Бијелог Поља у село Кање, гдје смјењује дијелове 3. санџачке бригаде и затвара правац од Бр>одарева ка Бијелом Пољу и западније од њега, и од села Гостуна и Кања, а 1. батаљон се оријентише ка Сјеници. Тада штаб дивизије привремено формира Бјелопољски сектор, у који еу ушли 1. и 4. батаљон бригаде и територијални Бјелопољски одред. Дејства ових јединица обједињавао је начелник штаба 8. бригаде.

Почетком априла непријатељ се знатно активирао на правцнма ОА Пријепоља и Сјенице и, већ 11. априла, 4. батаљон води борбу са његовим

онагама које наступају долином Лима и од села Гостуна. На лијеву обалу Лима, као појачање 4. батаљону, одмах је пребачен и 1. батаљон. Нарочито јаке борбе су вођене на положајима: Бијело Поље—Модри До—Бандера; бригада је имала око 50 мртвих, рањаних и несталих. Вођене су и борбе прса у прса. Батаљони су се ноћу извукли из непријатељског обруча и прешли на деону обалу ријеке Л»убовиђе, држећи положаје: Слијепач Мост—Тустово. Код Модрог Дола рањен је и начелник штаба бригаде.

На сектору бригаде и шире, између ријеке Лима и ријеке Таре, дејствовале су слиједеће непријатељске снаге: један моторизовани бранденбуршки пук, један иук њемачке полиције, Недићев 5. пук, неколико четничких бригада и муелиманска милиција — укупне јачине око 10.000 војника. Све те снаге су биле добро наоружане, а њихова борбена дејства обједињавала је њемачка комснда.

Због такве оитуације, из рејона Беране одмах су на сектор Мојковца пребачени 2. и 3. батаљон и штаб бригаде. Тако се цијела бригада нашла на том сектору.

Наредних дана, од 15. априла, бригада је водила веома тешке и оштре борбе на ширем подручју Мојковца, а нарочито на положајима: Улошевина—Развршје—Бојна њива—Лепенац—Цер. V тим борбама бригада је имала знатне губитке. Под јаким притиском непријатеља — а и због гтовлачења сусједних јединица са њених крила — бригада се морала повући на лијеву обалу ријеке Таре. Лли, већ 24. априла, бригада поново, заједно са осталим снагама, форсира ријеку Тару и води жестоку борбу на ранијим положајима; успјела је, такође, да непријатеља дјелимично разбије и ориоили на повлачење.

У гоњењу непријатеља, бригада је избила до села Камена Гора, а дијелови бригаде 29. априла улазе у Бијело Поље. Непријатељ је с правца Бродарево био врло активан и успио је да потисне 3. батаљон. Остале онаге бригаде, дејствујући бочно, одбациле су га; борбе су вођене на Бијовом гробу. У садејству са 5. црногорском бригадом, 2. батаљон улази у Бродарево, али непријатељ добија појачање, па је Бродарево морало бити напуштено, да би га јединице бригаде убрзо поново заузеле и наставиле напредовање ка Пријепољу, избивши до села В. Жупа. Из заузете В. Жупе бригада се морала повратити 1l4 претходне положаје. Услиједиле су, затим, ситније чарке извиђачких дијелова и мање борбе све до 25. маја, када оу бригаду на положају смијениле јединице 5. крајишке дивизије.

У мају бригада води борбе са снагама 14. СС ловачког пука, једног њемачког батаљона у рејону Јабуке, са тенковима и артиљеријом, и четничким бригадама: Пљеваљском, Прибојском, Нововарошком и бригадом Павла Буришића. Свака од тих бригада имала је око 1.000 четника. У В. Жупи се налазило око 1.500 припадника муслиманске милиције.

Двадесетог маја 1944. године бригада прелази у састав 3. ударне дивизије, у њој остаје до 15. јуна 1944, када се поново враћа, у састав 37. дивизије.

Бригада је потом извршила покрет иреко Брајковца—Бијовог гроба——Шаховића—Љешнице и, послије једног дана одмора, стигла у рејон села: Захумско, Точилово, Врбница, Тутићи. Одатле је вршено обезбјеђење од правца Ојенице и Страњана. Чешће је долазило до чарки и наоилних

извиђања, а било је и већих окршаја. Због ситуације на сектору Бродарева, бригада је тамо упутила 3. и 4. батаљон. Отуда су, пак, повучени, током 20. и 21. јуна, до Бијелог Поља и Оброва, ради обезбјеђења Аесног бока 7. црногорске бригаде. У то вријеме на 1. и 2. батаљон, непријатељ је вршио јак притисак на лијевој обали Бистрице, а 3. и 4. батаљон нападали су, јуришали и одбијали непријатељоке јурише на положајима Обров. Онаге бригаде биле су директно угрожене, јер се иза њих налазио — Лим. Због тога је одлучено да се ноћу 22/23. јуиа бригада пребаци на лијеву обалу Лима и да се чврсто држе нови положаји од Недакуса до Кања.

Петнаестог јула 1944. године бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије. Борци и руководиоци бригаде су то одушевљено поздравили. У саставу 1. пролетерске дивизије бригада је остала до 20. августа, када се, због ситуације, распореда онага и плана дејства, враћа у састав 37. дивизије, да би поново, 3. септембра, ушла у састав 1. пролетерске дивизије и, под њеном заставом, борила се све до 6. марта 1945. године.

До 26. јула бригада се налазила на истим положајима. Било је насилних извиђања, са обе стране, као и мањих померања јединица на положајима.

Штаб бригаде је донио одлуку да се нападне непријатељ на положајима Обров—Градина, што је и учињено ноћу 25/26. јула. Успјех је био потпун, сем на лијевом крилу бригаде. Губитака је било на обје стране. Заплијењане оу знатне количине разног материјала.

Непријатељске снаге — око 250 Нијемаца, 300 четника и око 350 припадника муслиманоке милиције — држале су положаје: Црвењача——Пећарска—Височко. Према плану напада јединице 4. батаљона вршиле су слаб притисак на те положаје, да на себе шривуку пажњу, а за то вријеме су 1. и 3. батаљон, 30/31. јуна, ноћу, опколили непријатеља и ударили му с бока и из позадине. Непријатеља је захватила паника. Његови војници бјежали су на ове стране. Борба је трајала скоро читав дан.

Непријатељ је имао 35 мртвих (ми само 2 мртва), више рањених, а 3 Нијемца су заробљена. Заплијењено је много наоружања, опреме и другог материјала.

О овој акцији је јавио и Радио-Лондон.

Тринаестог августа непријатељ је јачим онатама почео напад на читавом фронту бригаде. Под притиском, бригада се повлачила и 13/14. августа се пребацила на лијеву обалу Лима, са задатком да организује одбрану на самој ријеци.

Тих дана је ситуација и иначе била доста сложена. Јака непријатељска групација (Нијемци, Бугари, албански колаборационисти, муслиманска милиција и четници, јачине око четири дивизије, са моторизацијом), почгла је онажну офанзиву на слободну територију 2. ударног корпуса, заузела је Беране и Андријевицу и угрожавала Колашин.

У таквој ситуацији, бригади је наређено да 14. августа изврши покрет до села Барице и Крупнице, а затим, преко Косанице, до Глибаћа и Какмужа. Са бригадом су се кретале и болнице 1. пролетерске и 37. дивизије. Тај покрет је почетак великог марш-маневра бригаде са територије Санџака ка Србији и Београду.

Марш-маневар је прошао без додира са непријатељем. Вођене су само мање борбе западно од Краљеве горе и Какмужа са непријатељским сна-

гама из Пљеваља. Потиснувши те онаге, бригада је, преко плаш!не Љубишње и села Мељака, Градца и Бољанића, наступала ка Прибоју. Прелаз преко Нехотине и комуникације Пљевља—Чајииче текао је без додира са непријатељем. Марш-маневар бригаде је настављвн иреко Саставака ка Прибоју. Бригада је 22. августа форсирала Лим и заузела Прибој. Непријатељске онаге су одступиле ка Увцу и на положаје Штрпци—Бијела брда. Бригада је продужила наступање и чишНење терена од непријатељских дијелова. Пред њом се налазила Вишеградска четничка бригада, дијелови 14. СС пука и друге њемачке снаге које оу одступале ка Вишеграду.

На положајима око Шанчева вођена >је оштра борба са четницима, којима су као појачање дошли дијелови »Принц Еуген« дивизије. Са неких положаја било је и повлачења преко дана, да би их, у току ноНи, наше јединице поново враНале.

НоНу 29/30. августа 3. и 4. батаљон прочистили су територију око села Вардиште и Мокра гора, порушили мостове на Рзаву и жељезничку станицу у Вардишту. Пресијецање комуникација Вишеград—Ужице извршено је да би се онемогуНило довлачење јачих непријатељских онага и њихово дејство у бок и позадину нашим главним онагама, које су наступале ка Ужицу и Београду. Постигнут је потпун уопјех, без жртава. Заробљена су 4 четника и заплијењвно нешто животних намирница.

ТреНег септембра бригада је добила наређење да улази у састав 1. пролетерске дпвизије. И борци и руководиоци били су среНни и задовољни — њихова брпгада поново улази у састав најславније дивизије наше Армије.

На сектору Бијела брда—Шарган, бригада се задржала до 10. септембра а, потом, извршила је покрет западно од Партизанских вода и Ужица до КосјериНа и Скакаваца.

У Скакавцима бригада је наишла на заштитничке дијелове главних четничких онага (6 корпуса: Ужички, Чачански, Пожешки, Шумадијски, Смедеревски и Ваљевски), које су се повлачиле иреко Маљена, Ваљева и Крупња ка Дрини. Непријатељ је, уз губитке и у нереду, одступио, а јединице бригаде избиле су преко Равне Горе у село Бријежђе. Лијево од њих наступала је 6. личка дивизија.

За вријеме напада на Ваљево, бригада је била у дивизијској резерви, у рејону Мионице.

Двадесет седмог септембра бригада ц; извршила покрет правцем: Мионнца—Ваљево—Коцељево. Са тог терена масовно је попуњена новим борцима. С тог простора бригада маршује правцем: Караула—Лајковац—Лазаревац—Даросава—Бенчанн—Рогача—НеменикуНе—Парцани—Рипањ. У Рипњу, 13. октобра, бригада добија заповијест за напад на Београд.

Четрнаестог октобра бригада наступа правцем Рипањ—Раковица—Дедиње. Испред Раковице разбија непријатеља јачине око 200 војника, са 9 топова. Топове заплењује. Пред мрак заједно са јединицама Црвене армије, заузима Дедиње.

У нападу на Београд, бригада је имала задатак да наступа општим правцем: Дедиње—Булевар ослобођења—Славија—Хартвигова улица—Крунска улица—Стари двор—Дринска улица—Васина улица и да избије на Калемегдан.

Сјутрадан, у оштрим уличним борбама, а >у саАејству са дијеловима јединица Совјетске армије, јединице бригаде су избиле до Александрове

улице. Око Старог двора непријатељ је пружао жилав отпор, али су дијелови бригаде и даље успјешно наступали. Бригади су додијељени топови, којима туче Теразије и Калемегдан. 1. батаљон наступа преко Теразија, а 4. заузима палату »Албанију«. У тим борбама гине народни херој Милисав Буровић, Командант 4. батаљона. Борац бригаде, Миладин Петровић, развија нашу, побједничку заставу на високој »Албанији«. Београд је ослобођен 20. октобра.

Бригада је у Београду остала као посадна јединица све до 23. новембра, када је извршила покрет до Старе Пазове, затим у Сремоке Карловце и даље до села Баноштор и жељезничке станице Бингула, гдје смјењује 1. личку бригаду.

Пред бригадом бранио се неиријатељ јачине једног пука. Са њим су вођене јаке борбе, уз губитке. Пошто је 5. бригада 11. дивизије омијенила неке њене јединице, 8. бригада је, са два батаљона, задржала положаје од Маторе шуме до Визића.

Другог децембра бригада је добила заповијест за општи напад. У борбама које је тада водила, нанијела је непријатељу огромне губит-ке, но ни њеии губици нису били мали — око 70 мртвих и око 160 рањених (већином од мина). У борбама за Матору шуму пошнуо је и командант бригаде, народни херој Саво Машковић.

Јединице бригаде заузеле су Товарник и Чаковце и водиле су борбе за жељезничку станицу Грабовац и за салаш Каишевац. Борбе оу биле жестоке и бригада је имала веће губитке. Требало се навићи на вођење борбе у равници. Много се гинуло од разних мина. Њемачке онаге, добро укоиане, успјеле оу да се одрже на положајима и одбију многе јурише јединица бригаде. На тим положајима, уз сталне борбе, бригада је остала до 20. децембра, када је извучена на територију села Мала Вашица, у резерву.

Бригада је са те територије извршила покрет и смијенила дијелове 8. бугарске дивизије на дијелу фронта између пруге Чаковци—Негославци и Студенца. Смјена је извршена ноћу између 31. децембра 1944. и 1. јануара 1945. године. На тим положајима бритада је остала све до 17. јануара. Људетво се укопавало, а са онима који нису били на положају извођена је обука. Десно од бригаде налазила се 5. ударна крајишка дивизија, а лијево бригада »Италија«.

Непријатељ је у зору 17. јануара, послије јаке артиљвријске припреме, извршио напад на читавом фронту бригаде и њених сусједа. У току напада 8. бригада је водила оштре борбе са фронта и са бокова. Пошто су се сусједне јодинице повлачиле, и бригада се, иако се успјешно борила у току дана, морала повући послије пада мрака. Бригада се 18. јануара прикупила у Беркасову и посјела положаје у његовој близини.

У овим борбама бригада је имала 46 мртвих, 90 рањених и 10 несталих, а непријатељ је имао 120 мртвих, 150 рањених и 2 заробљена. И наредног дана бригада је водила јаке борбе, али битнијих промјена у положајима није било. Већ послије два дана ситуација се донвкле стабилизовала. Долазило је до мањих или већих наеилних извиђања. а било је и губитака.

Шеотог марта 1945. године бригада улази у састав 11. крајишке дивизије.

Концем марта и почетком априла бригада се нашла у селу Кузмин, на одмору и обуци.

Бригада је 3. аирила добила заповјест да изврши покрет правцем: Кузмин—ријека Босут—Јамеиа—Рачииовци. У то вријеме прииреман је пробој сремског фронта. Прије пробоја, на лијевом крилу фронта, дејствовала је група дивизија — да би олакшала сам пробој. У њеном саставу била је и 8. бригада. Вођене су и јаче борбе, у којима су се истакли и борци и старјешине бригаде.

Напад на Буриће, иако је више пута поиављан, није успјевао, јер се непријатељ упорно бранио, а долазила су му и појачања од Гуње. Тек 9. и 10. аттрила заузети су Бурићи и Гуња. Док је припреман напад на Врбању, непријатељ се из ње повукао, због дејства главних снага 1. армије и успјелог пробоја сремског фронта. Пробој је извршен 12. априла 1945. и, због снажног наступања наших снага, непријатељ се почео повлачити из рејона ријеке Саве (јужни бок сремоког фронта).

Бригада је 13. априла добила попуну — 129 бораца из смедеревског подручја. Већ 14. априла извршила је покрет преко Градишта, Церна и Ретковца за Старе Микановце, а потом, уоиљеним маршем, правцем: Кашинац—Вишковци—Баковачка Слати-на—Рушево.

Послије доласка у село Врчиндол, извршен је напад на непријатеља који је држа-о цесту Славоноки Брод—-Славонска Пожега. У тим борбама бригада |је имала 35 мртвих, 115 рањених и 9 к-онтузованих. Послије напада на Зааршје и неколико краћих борби, бригада је стигла у Андријевце на одмор, орећивање и припрему за даље покрете.

Покрет бригаде преко Плетерн-ице, Славонске Пожеге ка Рашницима и Малој Ба-рни, -непријатељ је ометао артиљеријоком ватром, а на правиу В. Барне дошло је до јачих борби; непријатељ је пружао ж-илав отпор. У тим борбама, жоје су трајале до 1. маја, бригада је имала 28 мртвих и 99 -рањених бораца.

Бригада је 1. маја наступала правцем: Павловац—В. Грђевац—с. Мала Писаница—Орловац, а 2. и 3. маја напг1дала је Н. Плашчицу, вдје се непр-ијатељ (Нијемци, усташе и домобрани) био јако утврдио. Послије уп-о-рних и жестоких борби село је заузет-о. Губици су били велики.

Бригада је даље наступала општим правце-м: Иванска—Бурићи—Коларево Село; у ствари, то је било гоњење непријатеља који је одступао. Гоњење је наставила правцем: Белословац—Пурнишиће—Г-ранчај. Напредовало се брзо, јер је непријатељ ужурбано одступао ка Цељу. То је т-ра-1ало до 9. маја. Ка-ко је тада услијодила и каиитулација Њемачке, непр-ијатељ је иокушавао да преговорима уопори наступање наших с-нага. У то вријеме бригада је дошла и до великог ратног плијана, а заробила је и велики број непријатељских војника и старјешина.

Бригада је 10. маја продужила наступање преко Забока—В. Тговишћа—Клањеца—Голуњака ка Цељу. Непријатељ је био у -расулу.

Једанаеста дивизија -је, послије преговора, разоружала 7.000 Нијемаца и 3.000 домобрана. Они су спроведени за Загреб. Осма бригада је заробила око 350 домобрана и заплијенила велику количину разног ратног материјала.

Непријатељ је и у току 11. маја настојао да се даље извлачи првма Ауст-рији и избјег-не предају нашим јединицама. Са Нијемцима су се повлачили и њихови савезници: усташе, четн-ици и други.

V току ноћи 11/12. маја јединице бригаде стигле су у Цеље, заузеле град и онемогућиле извлачење непријатеља.

У Цеље су јединице ушле у зору, пресјекле колону 18. усташке дивизије и заробиле њене главне снаге — око 4.500 војиика. Такође су заплијењене знатне количине ратног материјала: 120 топова, око 1.200 камиона, 10 локомотива и неколико стотина вагона, 18 борних кола и тенкова, много магацина, одјеће и разног другог материјала. Слично је било и неколико народних дана.

Дијелови бригаде су 14. маја кренули из Цеља за Велење. Пред њима непријатеља више није било.

Југославија је потпуно ослобођена. Славни и дуги борбени пут 8. црногорске бригаде, од Берана до Цеља, завршен је. На том путу бригада |је, под борбом, прешла Црну Гору, Санцак, Орбију, храбро се борила за ослобођење Београда, а затим, преко Срема, Славоније, Хрватске и Словеније, стигла до Цеља и Велења.

Борбени пут бригаде трајао је 445 ратних дана. За то вријеме била је у саставу **37.** санџачке дивизије 128 дана, у саставу **3.** ударне дивизије 26, у саставу 1. пролетерске дивизије 215 и у саставу 11. крајишке дивизије **76** дана.

У редовима бригаде борили су се оинови и кћери многих наших народа и народности. По томе је она била бригада братства и јединства. Због свега што је бригада учинила на свом борбсном путу до ослобођења, одликована је Орденом братства и јединства са златним вијенцем. Бригада је дала два народна хероја. Име 8. црногорске народноослободилачке бригаде носе данас тргови и улице многих градова кроз које је прошла. А сва значајнија мјеста на њеном славно.м путу обиљежена су видним обиљежјима.

Војин ЋОРОВИЋ

У данима формирања бригаде

ВЕЛИКИ СВЕЧАНИ ДАН

Наша група је кренула из Колашина 21, а етигла је у Баране 23. фебруара. Водио ју је друг Радован Беговић. Углавном, све су то били младићи између 16 и 18 година. У путу је само преко Трешњевика, покривеног високим онијегом,, било мало тешко. Ипак, пјесма и шала учинили су да се пут лакше савлада. У заметању шала предњачила је другарица Буја Данић, родом из Дрвара, а пјеому би најчешће повео друг Светомир Влаховић Пењо.

У Беранама смјестили смо се у једну бараку уоред града. Раније је то била иијарска радња. У граду се осјећала живост, пуно је војоке. Пјесма се чује на све стране. У нашој и у другим групама највише се разговара о томе гдје ће ко бити распоређен, у коју јединицу бригаде. Сви желе да буду заједно, у групама у којима су дошли, јер се познају, научили су једни на друге. Старији друшви објашњавали еу млађим да се и у новом друштву борци брзо и лако упознају, па се од тога не треба плашити.

Из оне мале бараке кронусмо 25. фебруара прије иодне. Колоне су се слијевале на једну раван изнад града. Рекоше да је то аеродром. Срећу се стари познаници, љубе се, расиитују за друге познанике. Пјевају се борбене пјесме, чује се шала, смијех. Ови су у неком свечаном, борбеном расположењу. У таквом расположењу, неко гласно пренесе: »ПрекиниЈ На своја мјеста, сада ће команда!«

Руководици који су довели јединице, построЈЈише их и предадоше раиорте.

Затим је пала команда: »Мирно!«

Група другова прилази строју. То је штаб бригаде: командант Блажо Марковић, политички комесар Јокаш Брајовић, замјеник комесара Бошко Брајовић и други.

Ко.мандант бригаде је извршио смотру постројаних јадјиница и поздравио строј ријечима: »Другови борци, командири и комесари: Смрт фашизму!«

Проломило се сложно: »Слобода народу!«

Одмах послије тога је почело прозивање. Сви напето очекујемо да чујамо своје име. Подилазе ме жмарци, као ђака у школи. Од прозваних, на пољани, формирају се четири груие. Значи, бригада ће имати четири батаљона.

Послије, у батаљонима, формирају се чете, водови, десетине. Нове старјешине изађоше пред овоје јединице, на кратко упознавање.

И хако 25. фсбруара 1944. године, на аеродрому изнад Берана, формира се 8. црногорска ударна бригада.

Поново је пред постројени.м батаљонима командант бригаде. Говорио нам је о борби и бригади, о још једној ударној снази наше НОВЈ. Говорили су још и неки другови, а онда смо, у строју, кренули ка центру града.

На градском тргу бригада се поново постројила. Њој и окупљеном народу говорили су командант и политички комесар 2. ударног корпуса, Пеко Дапчевић и Митар Бакић. Позваше бригаду да, у храбрости и јунаштву, пође стопама наших славних пролетерских бригада.

Батаљони послије пођоше у рејоне распореда и на положаје.

Бригада поче да живи свој борбени живот.

Љубо БОЛИЋ

ПОСТАДОХ КУРИР

Хладан је 25. фебруар. Доље онијег, горе ведро. А у средини магда, проткана мразем, да би била гушћа; сиустила се у долину Лима, па сакрила Беране и околна села. Под маглом је и аеродром на коме су постројени припадници партизанских одреда који ће постати борци нове — 8. црногорске бригаде. Све су то младићи којима је и до сада »горјело под петама«. Има међу њима и ловаца на тенкове и бункере. И оних који су преживједи пребројавање метака и гађање у стилу Никца од Роваца.*

У стрк>ју сам батаљона Дурмиторског одреда. Чекам да ме распореде у неки батаљон. Мраз ми штипа уши, нос поцрвенио, иње ухватило треиавице, прсти укочени, опанци се залијепили за табане ... Остатак хладноће — увукао се под моје прње.

Прозивање бораца одмиче и — већ је при крају. Прозвани се сврставају у редове, онако какб оу прозвани; само у једној групи командир чете постројава борце по виоини. Први пут видим тако нешто, па ми привлачи пажњу. Командир је малог раста, црнпураст, .шјспо обучен: жуте чизме, чакшире италијанске, официроке, блуза официрска, бивше војске, кнап сашивена. Опаеач са упртачем, на опасачу бомба, преко рамона ииштољ на каиш, и он протурен испод опасача, двоглед без футроле. окићен човјек каишима! Лице му више четвртасто но округло. Поглед оштар. Тако га, ето, видим.

Постројавање је завршено. Сви оу на својим мјестима, остадох са.мо ја на овој страни пртине. Стојим и гледам. Наиђе крупна, људина с брковима, какве сам као дијете замишљао у Марка Краљевића, добро наоружана и лијепо обучена — командант бригаде.

— Шта је с тобом? — упита.

— Зима! — одговорих.

* Никац од Роваца, познати црногорски јунак, на једном гађању сваки пут је промашио мету. Изненађен, неко од присутних га упита:
— Како поби толико Турака, кад овако промашујеш?
— Ја се Турчину попримакнем близу, а не гађам са оволике даљине — одговорио је Никац.

— Зар нијеси распоређен?

— Не.

— Иди тамо, — нареди, показујући руком зачеље 3. чете 3. батаљона, на зачељу бригаде. Тако се нађох у јединици — постројеној по висини. Би ми некако криво што сам дошао баш у њу. Код командира, који ми је онако запао за око, а још више што сам посљедњи у строју. Прокључала жуч у мени. Од срџбе ни мраз не осјећам. Посљедњи! Па зар баш више не вриједим?

— Налијево!

Сви се окренуше сем мене; био сам заузет свађом са самим собом или са неким другим у мени!

— Шта ти чекаш? Јеои ли чуо команду? — викну командир.

Боље да не кажем шта сам у тим тренуцима мислио.

Колона креће. Ја на зачељу.

Навиру све неке несређене мисли. Хоћу да будем јунак, а јунак би оваквот као ја са длана одувао ... Ни примијетио нисам како се командир чете нађе поред мене:

— Ти ћеш, мали, бити мој курир!

— Има бољих! — одговорих.

— Добар си и ти — рече, и оде напријед.

Мало касније, преносе преко везе: »Курир, напријед!«

— Тебе траже! — рече ми борац иопред мене.

У мени као да се нешто преломи. Порастох. Кад избих на чело мале колоне и орце ми је било на »мјесту«. Само да дођем до бољег одијела, да будем лијепо обучен, као мој командир ...

Е, ко ме је видео у Цељу, првог дана ослобођења, никада не би помислио да сам био онакав какав сам себе видео првог дана у бригади. Како човек у рату брзо расте!

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

ДЈЕЧАЦИ

Љубо Бојић, Свето Влаховић Пењо и ја имали смо по 15 година. Живјели смо у Колашину. Љубо и ја смо радили у колашинској електричној централи и обезбјеђивали је, а били смо распоређени у пратећу чету Команде мјеста; Светозар је био у теренском батаљону.

Љубо и ја смо се јављали да идемо у бригаду приликом формирања 6. и 7. бригаде, али нам нису дали. Зато смо се, недавно, приликом јелног омладинског састанка у згради гимназије у Колашину, нас тројица договорили да овог пута обавезно, одемо у бригаду.

Били смо упорни и добили смо одобрење — да идемо у бригаду која ће се формирати у Беранама.

Дошао је, најзад, и тај дуго жељени дан.

У раном зимском јутру стајали смо у малом строју, један иоред другог, са пушкама на рамену. Били смо доста слабо обучени: италијанске

војничке блузе и ианталоне од сукна. Обућа — опанци од швеђе коже, али — вунене чарапе су бар биле топле.

У торбицама на леђима нооили смо мало хљеба; шаторска крила била су савијена преко рамена. У колони, са -којом смо кренули, био је Вукота Булатовић, један Влаховић, чијег се имена не сјећам, Мара Булатовић, избјеглица из Пећи и — један младић из Далмације, звао се Зоја.

Кренули смо с пјесмом:

»Свакој мајци треба да је дика
Која има код Тита војника«.

Каоно увече стигли омо под Трешњевик. Ту смо пренићили.

Други дан, у зору, крвнули смо ка Андријевици. Тамо су нам, у некој пролазној кухињи, дали мало хране, и одмах смо наставили пут. Каоно увече смо стигли у Беране, мртви уморни. Другови, задужени за пријем нових бораца, смјестили су нас у једну кућу. По свој прилици био је та неки магацин, јвр у њему ничега -није било сем сламе распрострте у два реда, са пролазом по средини.

Приликом формирања бригаде нас трк>јица — Љубо, Свето и ја — распоређени смо у исти батаљон — Четврти, али — у разне чете.

Момчило МИЛАШИНОВИЋ

ЗАКАСНИАИ СМО НА СВЕЧАНОСТ
(Непредвиђено тежак марш до Берана)

Недалеко од Цетиња, ни пуних 5 км ваздушне линије, налази се село Ораси. У њему је 1944. годи-не био Ловћвноки партизански одред, који је контролисао цијелу територију око Цетиња, такорећи до улаза у сами град. Он је непрекидно окупатору угрожавао значајну комуникацију Титоград—Ријека Црнојевића—Цетиње, а контрареволуционарним онагама »националиста« и четника онемогућавао да шире своју непријатељску пропаганду.

Дио бораца из Ловћен-ок-ог одреда упућвн је у другој половини 1943. године у 6. и 7. црношроку бригаду. А кад је дошло вријеме за формирање 8. црногорске бригаде, у њу је упутио око 120 бораца — окоро један батаљон. Припреме за одлазак у 8. бригаду текле су ужурбано. О значају. формирања бригаде говорили оу нам командант одреда Ни-кола Поповић и политички комесар, Бошко Куљача. Затим оу издвојили мању једи-ницу, која ће и даље остати на терону око Цетиња, а онда је сачињен списак осталих другова, предвиђених за одлазак у бригаду. Свим борцима чије су куће биле у непооредној близини речено је да обиђу укућане и поздраве се са њима, а, такође, да узму најнужније ствари, потребне за далеки марш.

Било је то негдје орединoм фебруара. Зима, са прилично онијега, иарочито у вишим првдјелима, а у селу Матагуже, ЛЈвшанока нахија, одакле је батаљон, претходно комплетно формиран као борбена јединица, кренуо

на марш, падала јака и хладна киша. Колико се сјећам, командант м« је био Боко Јанковић, замјеник команданта Рако Радовић, политички комесар Мило Лубарда, интендант Саво Перовић, а обавјештајеи официр Божо Зец. Сјећам се добро да су са нама пошле у бригаду и три другарице из Ораха, и то: двије Зоре, обје Пејовић, као и Славка Буровић, са још седамосам другова из истог села.

Непријатељ нас је открио

За марш смо имали више од 10 дана, прилично вријеме да се превали пут до Берана. Но, рачунајући на зимско доба и доста онијега, и на врло тешке терене којима је требало прођп до Берана, кроиули смо нешто раније него што је планирано. Све из бојазни да се не догоди да јединица не стигае на вријеме на велику свечаност формираоња бригаде. Морала се предвидјети и могућност да нае на маршу и непријатељ изненади, иако су прииреме за одлазак провођене уз потребне мјере безбједности.

Кренуо је, тако, новоформирани батаљон Ловћенаца на дуг и тежак марш, пун воље и полета. Правац кретања: Прогоеовићи—Загарач—Слап Зете—Манастир Морача—Трешњевик—Андријевица—Беране. Батаљон је био прилично слабо наоружан. Чини ми се да је свака чета имала само по један пушкомитраљез, борци пушке, са врло мало мувиције, која им је подијељена уочи самог поласка. Припремили смо нешто залиха хране и пића, да се нађе приликом формирања бригаде. За то је и формирана »мала интендантура«, са неколико товарних грла.

Због разноразних околности и задатка који је предстојао, батаљон је желио да избјегне сваки контакт са непријатељем. Главно је било: да он стигне на циљ комплетан, без губитака, и на вријеме.

По хладној зимокој киши, а газећи онијег, стигли смо у Загарач. Био је већ увелико мрак, па је руководство батаљона донијело одлуку да се ту пренећи. Та прва дионица марша, иако кратка, заиста је била напорна.

Уморни и до коже покисли омјестили смо се по кућама на које смо прво наишли. Ниске и окромне сељачке куће пружиле су нам пријатно уточиште; склонили смо се од кише, а имали смо и довољно дрва да се огријемо и просушимо одјећу. Предузете су, наравно, и све потребне мјере обезбјеђења. Иако омо на маршу били врло дисциплиновани, овдје смо, онако покиоли, били принуђвни да окидамо одјећу и обућу и сушимо их уз ватру. Од јаких ватри, око којих омо ее збијали, из њих је »димила« густа пара. Нешто због умора, а нешто због топлих и загушљивих просторија, били смо — некако врло мамурни. Мало смо вечерали, а, исто тако, мало или никако спавали. Ја те ноћи уопште нијесам могао заспати!

Сјвдили смо тако цијелу ноћ, поред ватре. Негдје у саму зору зачусмо ексилозије граната; убрзо затим, све ближе и јасније, поче да штекће аутоматоко оружје. Би нам јасно да смо нападнути. Онако неиспавани и буповни брзо смо се спремили, у то је дошао и курир да нас обавијести којим правцем да се крећемо.

Једна наша патрола је те ноћи наишла на заоједу непријатеља и — била уништена. У њој је погинуо и Душан Мартиновић, политички комесар једне чете. Неиријатељ је журио да што прије стигне у дио села гдје је батаљон био размјештен и затвори правац којим је требало да се креће.

Батаљон је бно нриморан да се иробија кроз сњежне ианосе и беспуће, страном изнад села и, даље, у правцу Марковине. Непријатељ је тај терен већ увелико тукао минобацачком и митраљеоком ватром.

Нијемци и четници су наступали полако. Четници су се очито јако веселили, пјевали су, а на некој дугачкој мотки, као на катарци, носили су доламицу једног од наших погинулих другова.

При повлачењу наишао сам на Душана Бановића, који је пушкомитраљезом, брном, са једног брежуљка изнад школе, штнтио одступницу батаљону. Придружио сам му се. Дао сам му и неколико метака. Остали смо ту све док нам се непријатељ није добро примакао. Просто ми је било невјероватно како су Нијемци ишли сталожено и без журбе.

Одступили смо када је већ цијела јединица била далеко одмакла у правцу Марковине. Идући тако, километар или више, наиђосмо на прилично велику узбрдицу, због селиког снијега тешко пролазну. Негдје по средини ње остављени су коки и већи дио товара наше интендантуре. Нијесмо знали шта да радимо. Коњи и без товара нијесу даље могли ни макнути. Од намирница, које су остале у онијегу, Душан и ја одлучисмо да понесемо један мијех скорупа. Вукли смо га више него носили. Уморни, по ноћи смо стигли у Марковину. Другови су се много обрадовали када су нае угледали. А и окоруп је добро дошао, јер се за вечеру кувао качамак у једном великом котлу.

Преноћили смо у Марковини и, сјутрадан, кре-нули даље, по најгорем времену, беспућима Катунске нахије. Непријатељ нас је пратио и дању и ноћу, у стопу. Некада смо били толико близу да смо се дозивали и међусобно поовали. И поред свих напора и тешкоћа, пјесма у батаљону никада није престајала. Четници су нам добацивали: »Пјевајте, пјевачи, нећете задуго«. Били смо забринути једино због утрошене муниције.

Куда је све наша јединица прошла за тих неколико незаборавних дана и ноћи од сусрета са непријатељем у Загарчу! Колико сам запамтио, маршрута је била: Загарач, Марковина, Трешњево, Вилуси, Трубјела, Броћанац, Жупа Никшићка, Маганик, Ровци, Манастир Морача, Трешњево, Андријевица и, напокон, Беране.

Негдје у Марковини, или нешто каоније, разбољела се од запаљења плућа другарица Славка Буровић, тако да смо је, на овом дугом и тешком путу носили, на носилима. Негдје на домаку Броћанца оставили смо је V једној планинској кући, не би ли се мало опоравила. На жалост, иако је то тада била слободна територија, на њу су наишли четници и убили је. Све нас је тешко погодила та вијест, јер је била веома цијењена и примјерна омладинка.

У Броћанац смо стигли тако уморни и исцрпљени да смо се једва. кретали. Другови из народноослобоАилачког одбора и сви сељани су нас срдачно примили. Нахранили смо се и одморили, што нам је и било неопходно за напоре који су нас чекали. Пред само вече кренули смо из Броћанца ка Жупи Никшићкој. Због великих, надошлих вода, у ово доба године мјесто Слано изгледало је као неко језеро, па смо се на супротну страну пребацивали сплавом. Али, сплав није могао прићи до саме обале, па смо морали педесетак метара газити воду до кољена, да би се дохватили копна. Но и то је било довољно да нам се ноге укоче од хладноће. Ходао сам као на туђим ногама, газио као на штулама; послије су ме ноге јако бољеле.

Преко Маганика

Пренићили смо у Жупи Никшићкој, добро вечерали и добро доручковали. А онда, са водичима, кранули на најтежи дио марша на овом, тако иепредвиђено тешком, путу ка бритади. Истина, није нас више угрожавао непријатељ, али нас је чекао сурови и тешко проходни, високи Маганик.

Тек што смо започели марш, почела је да лије таква киша каква се ријетко памти. Што смо даље залазили у планину, онијег је почео да пада и бива све дубљи. На неким мјестима био је висок до рамена. Кретали смо се врло споро. Вјетар са сусњежицом ледио је све у нама, застајкивали смо, али без иједног дужег одмора, јер смо се бојали да се не посмрзава.мо. Друговима мањег раста једва оу се назирале главе из онијега. Изгледали смо као покисле вране, а они удаљенији, при кратком застанку, личили оу на пањеве који вире из онијега. Гмизала је тако ова чудна колона, савлађујући метар по метар снијегом затрпане планине. Ишли смо и, што је вријеме више одмицало, све више нам се чинило да планини, дивљини и снијегу неће бити краја. Магла је понекад била тако густа да друга испред себе једва видиш. Јодва се у њој оријентишу и мјештани који су нам водичи. Застајали оу и сами често, неоигурни у правац кретања. А и најмање скретање са њега имало би страшне посљедице. Приближавала се ноћ када смо изненада угледали, као привиђења, свјетла у чобанском насељу, које ее зове Граница. То нам је дало онагу да брзо оставимо за собом и посљедње обронке Маганика. Угледавши прве колибе, осјетили смо олакшање и радост — као залутали путници који оу успјели да нађу пут п да се спасу. Срећа наша што смо имали добре водиче и што у току марша нико није посустао да бисмо га морали носити! Тако смо, најзад, крајњим напором, стигли до овог малог засеока.

Било је тешко али, ипак, нијесмо ни слутили у каквом се врлетном предјелу налазимо. Тек када смо, сутрадан, устали и угледали испод себе Мртво Дубоко, као да га посматрамо из авиона, било нам је то јасно. Спуштали смо се стрми.м тереном, опрезно и полако, док је далеко иопод нас — а оку тако близу — дубоким кањоном текла ријека Морача.

Најзад у бригади

Поред бистре и немирне Мораче настављамо пут ка манастиру који ноои њено име. Били смо тужни — закаонили смо на свечаност формирања бригаде. Она је већ одржана у Беранама, још док смо били на Маганику. Сада нам се већ не жури толико, али — ипак желимо да се овај марш што прије заврши. Вријеме нам је наклоњено, киша нас више не прати, има чак и помало сунца. Немоћно је и зубато, али, послије свега што омо прошли, чини се да је као мелем. Ишли омо даље, негдје цестом, негдје шумским стазама, све до Трешњевика, низ чије смо се падине спустили у Андријевицу. Питомом долином Аима, идући уз његов ток; најзад, смо стигли у Беране, 27. фебруара, два дана послије формирања бригаде. Срдачно су нас дочекали другови из штаба бригаде, командант Блажо, комесар Јокаш и остали другови. Били смо исцрпљени и уморни, али необично срећни што смо, након петнаестодневног марша, најзад стигли у састав своје јединице. Другови су учинили све да се одморимо, иако је за то било мало времена.

Бранко ВУЧКОВИЋ

РАСПОРЕДИШЕ МЕ У 8. БРИГАДУ

У јесен 1943. године био сам борац 5. црногорске бригаде, која је, у то вријеме, водила борбе око Даниловграда, Спужа и Подгорице.

Крајем децембра или почетком јануара чети стиже наређење да пошаље једиог борца за артиљеријску једивицу коју формира 3. ударна дивизија, у Колашину. Било је пожељно да то буде артиљерац, али у чети није било таквих. На састанку командир предложи, обраћајући се мени:

— Ти ои бар служио војску, најбоље да ти идеш. Биће ти и лакше него да скачеш са чуке на чуку. А и најстарији си.

— Шта ћу тамо? — рекох. — О артиљерији знам толико да препознајем топове.

— Брже ћеш савладати обуку од ових који топове нијесу ви видјели. Иди у штаб батаљона, па у Колашин.

Поздравих се са друшвима из чете и, са групом нових другова из батаљона, одох у артиљерију. Сјутрадан, пред мрак, стигосмо у Колашин. Донијели смо и неко писмо, вјероватно податке о нама.

Начелник штаба дивизије, Нико Јовићевић, одваја артиљерце. Кад дође ред на мене, рече:

— Ти ниси артиљерац. Ко те упутио у артиљерију?

— Пјешадинац сам. Одређен сам у артиљерију и дошао по наређењу, а не по својој жсљи.

— Ићи ћеш на пјешадијски офицнрски куре, овдје при штабу корпуса. Курс је твк почео, а трајаће мјесец и по.

— Био сам у Школи за резервне пјешадијске официре и резервни сам потпоручник. Шта ћу на кратки курс?

— Наша артиљерија је у формирању. Сада имамо батерију-двије и треба нам мање артиљераца. Међутим, пјешадији треба доста руководилаца. Видиш да се формирају бригаде. Дошао ои из 5, формиране су 6. и 7, а уокоро ће и Осма.

Написа једну цедуљицу и узгред рече:

— Не брини. Постићи ћеш оно што су прешли. Курс ради тек три--четири дана. Ту је близу, у згради гимназије.

Курс и испите завршиx крајем фебруара, оних дана када је у Беранама формирана 8. Црногорска ударна бригада. Почеше да нас распоређују. Неки се враћају у јединице из којих су дошли, неки иду у друге, а неки одоше у 8. бригаду. Приликом саопштавања раопореда уручивали су нам. и дипломе. Кад ми командант курса пружи диплому, рече:

— За заменика командира чете у 8. црногорску ударну бригаду.

У колони, пјевајући, кренусмо из Колашина за Беране. Преко Матешева, онијегом покривеног Трешњевика и Андријевице; више од 60 километара прешли смо за два дана.

Штаб 8. бригаде, са приштапским јединицама, налазио се у граду. Командант и политички комесар бригаде распоређују нас по јединицама. Дође ред на мене. Комесар бригаде, гледа податке па ће:

— Попуњена су мјеста замјеника командира чета. Остаћеш овдје, код приштапских јединица, па ћемо видјети касније.

Трећег даеа предвече позва ме.

— Идеш у 3. батаљон за референта кулгурно-просвјетног рада у једној чети. То сигурно знаш: прорада вијести и штампе, зидне новине, описмењавање бораца, приредбе у чети ...

По мраку дођох у штаб 3. батаљона. Распоредише ме у једну чету. Око недјељу дана бавио сам се културно-просвјетним радом. Тада је, ваљда неким послом, са командантом нашег батаљона, Миланом Павловићем, дошао замјеник команданта 2. багаљона наше бригаде, Јово Ковачевић. Зачудио се што ме нашао ту, у чети, још око зидних новина и штампе, па упита Милана:

— Шта ће ти он овдје? Један од најбољих на официрском курсу, па пише новине. Дај ми га. У мом батаљону има мјеста за замјвника командира чете.

— Ако се слаже штаб бригаде и ја се слажем — одговори му командант.

Позваше телефоном штаб бригаде и он даде саглаоност. Исте ноћи сам отишао у штаб 2. батаљона, а одатле у 2. чету, у село Бабине, за замјеника командира чете. У њој сам провео десетак дана. И таман кад сам упознао све борце и руководиоце и почео да се саживљавам с четом, дође, да је обиђе на положају, командант батаљона Раде Раичевић. Он ми саопшти да идем за командира 3. чете. Њен командир се тешко разболио и прошле ноћи су га отпремили у болницу. Рече да је то добра чета, добри борци и руководиоци.

Трећа чета није била далеко. Смјештена у једној кући, истура патроле и заоједе у правцу Биора, одакле четници и муслиманска милиција врше повремене испаде на наше положаје.

Стигао сам тек што се завршио четни састанак. Вјероватно су били обавијештени о мом доласку. Поздрависмо се и уиознасмо. Разговарали смо као да се знамо од дјетињства или као да се већ дуго боримо заједно. А, у ствари, нема ни 20 дана од формирања бригаде и чете у коју сам малочас дошао. Каоније су ме политички комесар, Буро Буровић, и његов замјеник, Обрад Бјелица, упознали са стањвлМ у чети. Чета је имала око 45 бораца.

Од половине марта до краја септембра био сам командир те чете. Прешао сам с њом, у борби, преко сјевероисточног дијела Црне Горе, кроз Санцак и западну Србију. Није се преварио командант батаљона када ми је рекао да је то добра чета!

Перо П. ПЕРОВИЋ

ЧЕТИРИ ДЈЕВОЈЧИЦЕ

Формира се наша Осма бригада. Хладно је. Свуда около бијели снијежни покривач. Беране оживјело, дошли борци будуће бригаде. Међу њима је и група младих дјевојака, богме више дјевојчице него дјевојке, јер ни јвдна нема више од 16 година. Све су из околине Берана. Међу њи.ма Роса Лаиновић, Плана Зечевић, Стојанка Голубовић и Рада Јокси-

мовић. Плану и Стојанку знам по њиховим старијим сестрама, биле су раније са мном у 4. црногорској бригади. Раду знам по њеном ујаку и тетки, који су били са мном у затвору.

Дочекале смо их, као старије другарице, Дара Кубурић и ја. Најприоннје што смо умјеле. Како и не бисмо, први пут су се одвојиле од куће, од мајки, породице. И оне су радо прихватиле ту нашу бригу око њих, јер, ипак, иако су хтјеле да буду »старије« и »зрелије« биле су само дјевојчице.

Свака је на свој начин била лијепа. Младе, крхке, стидљиве међу непознатим друговима, њежне, љупке. Роса се истицала руменим образима. Плана је имала велике, благе очи и веселу нарав. Била је врло духовита и једина је лако уопостављала контакт са средином у којој се налази. Стојанка се такође исгицала лијепим, овијетлим очима. Рада је имала лијеп, витки стас и благе, црне очи. Иако још недорасла, дјеловала је врлу лијепо. Тек кад су се мало ослободиле, схватиле смо да су све биле врло веселе, комуникативне. Али и врло оојетљиве, лако их је било увриједити. Кад се која нешто нађути, само се зарумени и окрене главу, да би прикриле сузу, ако се појави. Нијесам их, истина, никад аидјела да плачу, али сам их ноћу често чула како уздишу или помињу у ону своје. То им никад нијесам рекла, да их не бих посгидјела. Спавале смо заједно.

Још недовољно развијене, са тек назначеним дјевојачким облинама, са кратко подшишаном косом, »мушком« фризуром и титовком изгледале су као Ајечаци.

Роса је ипак била најоајетљивија. Једном ми је полетјела у наручје, као дијете, и срамежљиво ме упитала да ли ме може звати — мама. Осмјсхнула сам јој се и, наравно, пристала, обећавши јој да ћу се о овима њима бринути као мајка и штитити их колико могу. Тако су ме све почеле звати — мајком, што се одржало и дуго, дуго послије тога. Много касније орела сам једном Росу. Кад ме је угледала, полетјела ми је у наручје, као некада. Рекла ми је тада: »Моја мајка је умрла, сад си ми само ти остала«.

И борци и старјешине много су завоље.ли наше дјевојчице. Поштовали су их и као борце и као сестре, помагали им да издрже напоре. И издржале су. Брзо оу навикле на пушку и добро с њом баратале. Никад се нијесу жалиле, увијек им је све било добро и лијепо. Само једном су ми рекле да им најтеже падају душ маршеви.

Кад је бригада пошла из Берана, било им је помало жао. Растајале оу се са овојим крајем. Али се и та, са друговима, лакше подносило.-

Умјеле су наше дјевојчице да се радују и ситницама. А тек како су се радовале возу који су видјеле први пут у свом животу! Биле су издржљиве, добро подносиле напоре. Док су борбе и маршеви, све четири — Роса, Плана, Стојанка и Рада — биле су тамо гдје и остали борци, а у предаху или на одмору, док су јединице почивале, често су још, до касно, прале или крпиле одјећу овојим друговима, иако то није тражила иикаква војничка обавеза.

Биле су и скојевке. Треба ли, оида, још о њима што рећи?

Даница ЛАКОВИЋ-НИКОЛИЋ

ПРВО ЗАКАШЊЕЊЕ, ПРВА КРИТИКА И ПРВА АКЦИЈА

Нас неколико бораца и руководилаца из 5. црношрске бригаде кренули смо 22. фебруара 1944. године из Андријевице према Беранама, гдје је сјутрадан требало да се формира 8. црногорска бригада. Поред осталих другова, у тој групи су били Владо Мрваљевић и Перо Раичевић, комесари чета у 5. бригади.

Заноћио сам код познаника који је до рата био судија у Беранама. Напорни марш од Андријевице до Берана и удобна постеља учинише да преспавам формирање бригаде. Пробудио сам се тек у осам сати ујутро. Пожурио сам према аеродрому, гдје је требало да се построји бригада. Кад сам стигао тамо, већ је био завршен распоред људсгва по јединицама и распоред руководећег састава. Након дужег распитивања сазнао сам да сам постављен за замјеника политичког комесара 2. чете 4. батаљона.

Истог дана, на пространом тргу у граду, бригада је, постројена по четама и батаљонима, изговарала ријечи заклетве, које је читао политички ко.месар бригаде, Јокаш Брајовић.

Мјесец дана послије формирања бригаде, наша чета је остала у Беран-селу, у непосредној близини Берана. То вријеме смо иокористили за интензиван политички рад са борцима и народом и за обуку бораца у руковању оружјем. Неколико пута организовано је такмичење четних пушкомитраљезаца у томе који ће прије, завезаних очију, расклопити и поново оклопити пушкомитраљез.

Једно јутро, док смо још спавали, у кућу у којој смо се налазили командир чете, Боко Гошовић и ја, утрча, као без душе, сеоски одборник.

— Другови, спасавајте нас напасти, све ће поклати!

Командир и ја скочисмо из кревета, као да је дата узбуна. На брзину се облачимо. Међутим, када смо сазнали о чему се ради, командир се поново врати у кревет.

Сав заднхан одборник је испричао да је пас јвдног сељака побјеснио и да јури по селу кога год угледа. Предочава последице ако се тај »напаоник«, како га је звао, не ликвидира. Но, командир одби све његове молбе.

— Најстроже иам је забрањвно да испалимо и један метак, осим на непријатеља.

— Где је пас? — упитао сам га.

— Сад је био изнад куће, рече одборник и повуче ме за руку напоље. — Преклињем те, спаоите нас!

Узео сам пушку командира Гошовића. Угледах великог шарова, чучи на једној међи и режи. Кад нас угледа појача режање, али се није мицао са мјеста на коме је, изгледа, био дуже време. Кад сам уперио пушку у њега, обузе ме страх. Не од пса, ни од евентуалне одговорноомт за кршење наређења, већ од подсмјеха друшва ако га промашим са тридесетак метара даљине. Али, одетупања више није било. Потегао сам обарач.

Пас ужаоно крикну и јурну према нама двојици, а онда, пред самим нашим ногама, испружи се у онијегу. Био је мртав.

Сјутрадан позвао ме комееар батаљона, Владо Мрваљевић.

— Комесару, — тако је он ословљавао и комесаре и замјенике ко.месара — ко тн је дао право да кршиш наређење које је издао штаб?

Узалуд сам покушавао да се оправдам.

— Тај метак је био намијењен непријатељу, комесару, а не да убијаш пашчад по селу.

На крају ми је рекао да ћу бити кажњен, само није прецизирао да ли партијски или војнички. Међутим, све се завршило на тој критици. Вјероватно |је томе допринијело и оно што је услиједило неколико дана каоније, када смо успјешно ликвидирали четничку групу у селу Заостро.

Једно јутро, мислим да је био 21. март, стигло је наређење да се један вод одмах, са читавом спремом, припреми за покрет. Десетак минута каоније 1. вод (Вељa Радиновића) кретао се цестом пре.ма Бијелом Пољу. Са њим сам пошао и ја.

Задатак нам је био да ликвидирамо групу четника, које су скојевци открили и опколили у једној пећини у селу Заостро. Међу њима је био један капетан 1. клаее бивше југословенске војске и један љекар, остала тројица били су млађи људи. Омладинци су били слабо наоружани, а и мало их је било, па смо се бојали да четници могу сваког часа побјећи. Због тога смо ишли врло брзо.

У Заостру смо скренули с цесте, према Лиму. Пећина у којој су били четници налазила се на десној страни ријеке. У близини није било моста на смо Лим прегазили на једном мјесту гдје се разлио и био најплићи.

Почео је да пада и густ, крупни снијег.

Пећина је била као усјечена у једној стијени, у стрмој литици која се протезала неколико десетина метара на све стране од улаза и испод и изнад отвора. Могло јој се приступити само козјом стазом, са десне стране. Том стазом било је веома опасно кретати се. И најмања непажња била је довољна да човјек изгуби равнотежу и стрмоглави се низ литицу.

Попели смо се на мању зараван изнад пећине и почели дозивати четнике. Позвали смо их на предају, али су то категорички одбили.

Покушали омо да их, са супротне стране од улаза у пећину, гађа.мо из пушкомитраљеза, али смо се убрзо увјерили да их на тај начин нећемо натјерати на предају. Једини излаз био је — топ, бригадни противколац.

Омладинци су нам причали како су открили четнике. Прије два дана један скојевац је, у саму зору, примијетио човјека како се вере литицом. Наиме, четници су практиковали да сваког дана један од њих, прије свануђа, изађе из пећине и са оближњег извора донесе воде, али је то јутро, изгледа, тај четник закаонио. Слиједеће ноћи су омладинци осматрали пећину и, у праокозорје, поново угледали четника. Кретао се истим путем. Било је јаоно да су им открили склониште. Дошли су онда изнад пећине и ставили четницима до знања да су опкољени, а један је пошао у штаб бригаде, за помоћ.

Топ је већ био на деоној обали Лима. Раставили смо га и у дијеловима изнијели уз једну стрму, камениту косу. Најтеже је било борцима који су носили цијев. Ишли су побаучке, на кољенима, придржавајући једном руком топовску цијев на рамену, да не би оклизнула; другом су се придржавали за ниоко шибље изникло у камењару.

У висини улаза у пећину поново смо оклопили топ и припремили га за таћање. Ноћ је већ почела да се спушта када смо испалили први метак.

Граната је ударнла изнад самог улаза у иећину и одбила се праћена оштрим и снажним звиждуком. Камење је падало овуда око нас. Пошто је мрак биваo све гушћи, одлучили смо да сачекамо јутро, да узалуд не трошимо пранате.

Смјестили смо се у напуштеној брвнари поред ријеке, наложили ватру и почели >да сушимо мокра одијела. Пошто је ноћ била веома хладна, а одијела бораца мокра, одлучили смо да се стражари изнад пећине смјењују сваких 15 минута.

Ујутро смо поново иозвали четнике на предају, али су и овога пута то одбили.

Око осам сати ујутро дошао је к нама, с друге стране ријеке, из Заостра, поп Нишавић. Рече да су у пећини његови рођаци и замоли да га пустимо да пође да их наговори на предају.

Након пола сата поп се вратио. Саопштио нам је да су вољни да се предају, али само под условом ако им живот загарантује Панто Малишић (Објаонио нам је да је Панто до рата био један од угледних људи у Беранама и да се од 1941. налази у партизанима). Одбили смо њихов захтјев и затражили безусловну предају, с тим да им можемо гарантовати да ће им судити народни суд и да нема чега да се плаше ако нису починили никакво недјело. Поп је још једанпут ишао к њима, узалуд.

Одлучили смо да поново употријебимо топ. Нишанџија је, сада по дану, извршио коректуру елемената за гађање, а онда је одјекнуо хитац. Топовска граната је погодила улаз у пећину.

— Не пуцајте више, предајемо се! — зачуше се гласови из ње.

— Обуставите паљбу! — командовао је водник Радиновић.

Неколико минута каоније, са рукама изнад главе, изашли су из пећине петорица четника. Били су црни као угарак, вјероватно од дима и ватре коју су ложили у пећини.

У пећини смо, поред осталих ствари, нашли једну писаћу машину и хрпу папира, коју су покушали да спале. Биле су то углавном пјесме, невјешто римоване, против партизана и њихових руководилаца.

Заробљане четнике спровели смо у штаб бригаде. Тиме је била окончана прва акција моје чете у новоформираној бригади.

Блажо ЖУГИЋ

ПРЕКО ЛИМА, НА ЧЕТНИЧКУ ГРУПУ

Чета у којој сам био — 2. чета 4. батаљона — имала је 75 бораца и старјешина. Било је у њој највише младих бораца, скојеваца и комуниста.

У њој сам одређен за командира 1. вода; на тој дужности био сам и у Зетском одреду.

Наш батаљон је био размештен у Беран-селу, у непооредној близини Берана. Јединица је живјела логороким животом и изводила војну и политичку обуку. Вријеме је било доста хладно, па је било појава појединачних обољења. То се и мени десило. Двије недјеље послије формирања

бригаде морао оам, због болести, да иапустим јединицу. Пошао сам у болницу, била је смјештена у згради гимназије у Беранама. Љекари и 60ЛНИЧ1К0 особље чинили су ове што су могли да се ми, болесници, што прије излијечимо и опоравимо.

Чим сам у болници мало ојачао, обузео ме чудан немир. Некако ми се није дало да лежим у постељи док се моја чета припрема за борбене задатке. Био сам потиштен, као Аа сам дезертер. Зато сам се, иако још болестае, у тренутку када ми се учинило да сам нешто крепкији, након 7—8 дана лежања, иокрао из болнице и пошао право у чету. У болници сам оставио ранац и опанке. Побјегао сам, а за мном потјера. Двије болничарке су ме јуриле улицом, покушале да ме врате. Али, на то ме више нико није могао натјерати.

У чети сЛМ се осјећао много боље. Нестала је она мора, која ме притискала у болници.

Једног дана, био је то 21. март, добио сам задатак да са водом што прије стигнем у Заостро, гдје су скојевци, у једној пећини, открили групу четника. Четнике да похватамо или ликвидирамо. Речено нам је да је пећина врло неприступачна, и да се четници вјероватно неће лако предати. Са нама су пошли замјеник команданта батаљона, Божо Зоговић, и помоћник комесара чете, Блажо Жушћ.

Нијесам сумњао да ћемо задатак уопјешно извршити.

Имали смо, уз два пушкомитраљеза, и противтенковски топ, чију је посаду сачињавало одјељење Талијана.

Кад омо стигли у Заостро, водич нам је показао мјесто гдје је ријека нешто плића, на газ којим ћемо прећи на десну обалу. То није било нимало једноставно, јер је Лим био надошао од киша, брз и хладан. Постојала је опасност да у њему настрада неко од бораца, међу којима је било доста оних који нијесу знали да пливају. Рекао сам једноставно: »Другови, нема друге, на десну обалу морамо прићи«.

Газом смо прешли у живом ланцу, како нам ријека не би однијела којег борца. Онима који су обучени газили било је каоније много теже. Цвокотали су од зиме. Но, орећом, Лим омо прегазили без губитака, мада нам вода замало није одвукла једну другарицу. За нама је нрешло и одјељење са мазгама и топом.

Имали смо заиста одличног водича.

На деоној обали Лима, испред нас, било је неколико малих и празних колиба. Село је на супротној страни. Ннгдје ватре, а борци промрзли, мокри. Но, није било времена за оклијевање.

Божо Зоговић показао ми је руком: »Ено, Вељо, у оној стијени је пећина у којој су четници. Треба их приморати на предају. Ако одбију, онда на њих отворите ватру, без милости. Извиди терен и изврши распоред људства.«

Изаћи на положај са којег би топ успјешно дејствовао било је врашки тешко. Страна изнад нас била је врло стрма, сама вододврина. Мазге уз њу нијесу могле. Тешке дијелове топа морали омо ноОити на рукама. Упорност је учинила своје. Успјели смо да топ поставимо на погодан положај, насупрот пећини. Посада топа, другови Талијани, беспријекорно је и брзо обавила тај задатак.

Између нас и четника растојање је било релативно мало: једна повећа увала. Позвали смо четнике да се предају. Било се окупило и нешто

Борци 8. бригаде пред зградом општинског НОО у Беранама, на дан формирања бригаде, 25. 2. 1944. године

Штаб бригаде на аеродрому у Беранама, марта 1944.

Борци митраљеског одељења на Оброву, код Бијелог Поља, крајем маја 1944.

мјештана, углавном родбине оикољених четника. Био је ту и један поп, позивао је и он четнике да се предају, увјеравајући их да им нећемо ништа урадити, већ их спровести у Беране и предати народној власти. Четници оу оклијевали и с невјерицом примали еавјете својих рођака н познаника.

Кад му досади то преговарање, издвоји се Божо Зоговић и викну четницима: »Слушајте, четници, поново вас позивамо да се предате. Обећавамо вам да ћете након предаје бити спроведени у Беране и предати народној власти, која ће вам судити. Гарантујемо вам да се вашим живо-ти.ма до тада ништа не може деоити.«

У пећини се налазило пет четника, са командантом четничког батаљона, Акоом Нишавићем и његовим братом, бившим ветеринарокИм капетаном I класе, чије име ни данас не знам.

Четници оу за преговарача тражили Панта Малишића*, тада секретара Ореског народноослобоАилачког одбора у Бсранама. Божо им довикну да он није међу нама. Они одговорише: »Ако нема Панта, другима се не предајемо.«

Поново су рођаци четника запомагали и молили их да се предају, да улудо не изгубе главу, али су опи били упорни. Све сам те разговоре

* Панто Малишић, учитељ, предратни комуниста и један од организатора устанка у овом крају.

слушао, био сам ту, доста близу. Сазиао сам и да је иретходног дана пећину иапустило шест четника, и то ћака, које оу наши одмах похватали. То је већ био доказ да је међу четницима почело колебање.

Прнближила се ноћ. Требало је обезбиједити положаје око пећине и онемогућити бјекство четника из ње. Зато су около постављене засједе. Онда смо наложили добру ватру, да се борци огрију. Ноћ је била хладна, а борци нијесу имали гдје да се одморе. Једино је добра ватра могла нешто помоћи. Топ су обезбјеђивала два пушкомитраљеза, постављена с једне и друге стране. Талијани су дисциплиновано бдјели поред њега, очекујући даља наређења.

Ноћ омо провели у заоједама око пећине, повремено се смјењујући, да би се колико-толико загријали поред ватре.

Кад се добро разданило, Божо поново позва четнике да се предају без борбе. Чстничка тврдоглавост ишла ми је на живце. Чинило ми се да их одвећ мољакамо да се предају, као да друшг излаза за нас нема. Кад одбише Божов позив, а он је руководио овим задатком, у мени нешто ускиптје, и повиках: »Склоните се сви ви горе са стијене, сад ћу ја њима послати поздрав.«

Наредих Талијанима да опале једну гранату у врата пећине. Другом или трећом гранатом погодише циљ. Улаз у пећину обави дим. Наста мали тајап, а онда запомагање: »Не пуцајте, не пуцајте, предајемо се! Чујете ли нас?«

Био сам оигуран да су четници одлучили да се предају. Гранате су учиниле своје. Кад кољачи.ма, који су без милости клали, запријети смрт, брзо постају кукавице. Предадоше се. Уском, стрмом стазом спустили смо се близу улаза у пећину и из заклона довикнули четницима: »Излазите брзо, без оружја, са рукама увис, иначе ћете бити уништени!«

Један за другим изашли су из пећине, унезвијерени од страха. Двојица, старији, са брадама, остали младићи. Убрзо се на врху стијене појавише њихови рођаци и други сељани. Посматрали су их како погнути иду испред наших бораца. У пећини није било више никога, то смо каоније провјерили.

Граната која је погодила улаз у пећину није никог теже повриједила. Само је један од четника био мало огребен по лицу.

У пећини смо нашли пет пушака, доста муниције, више ручних бомби, једну писаћу машину, разне папире с пјесмама против партизана. Нашли смо и доста кромпира, пршуте, сланине, окорупа, хљеба и других намирница. Четници су се опремали на дужи боравак и зимовање у пећини! Висио је тамо и један повећи бакрач, у којем оу спремали храну.

Четнике омо повели у Беране. Морам признати да нам је храна коју смо заплијенили у пећини добродошла; били омо веома гладни. Истим путем којим смо дошли вратили смо се натраг, у село Заостро. Представници народног одбора спремили су за борце обилату вечеру. Заробљени четници били су нам терет више, али и са њим омо се успјешно понијели. Предали смо их штабу наше бригаде.

Вељо РАДИНОВИЋ

СА ПУШКОМИТРАЉЕЗОМ ДО МОЈКОВЦА

Крајем марта напустиемо положаје код села Полице, гдје смо се задржали више од мјесец даиа.

Колоиа се спушта ка Лиму и прелази преко дрвеног моста код Скакавца. На дгосту се виде трагови борбе, стубови су му нагорјели. На пролазу кроз села: Штитаре, Бубање, Брзаву и Крш Фемића срео сам доста познаника и пријатеља. Поздравили бисмо се, али за разговоре није било времена. Но, био сам поносан и орећан што ме познаници виде у колони са пушкомитраљезом на рамену. Замор нијесам осјећао. Желио сам само да моја јединица изгледа што љепше.

У Кршу Фемића ОАмарали смо се неколико сати. Тај предах сам искористио да поојетим сестру Драгицу и зета, Јовету Шћекића. Код њих сам се срео и са мајком, која им бјеше дошла у шсте.

Послије одмора, наставили смо марш кроз густу букову шуму, звану Рамчина. Тај ноћни марш био је врло тежак, због помрчине и лошег пута.

У зору смо прешли брзу Бистрицу, близу села Равне Ријеке. Тек што смо избили на један пропланак, дошао је тереноки партизаноки курир из Равне Ријеке да нас упозори на покрет Нијемаца и четника са правца Равне Ријеке и Побрњице. Непријатељ је био близу и пријетила нам је опасност од окружења. Једини слободан правац за кретање био је пошумљена коса поред кућа Јеремића и даље, гребеном, између Равне Ријеке и Мајсторовине.

Напад Нијемаца и четника прихватили омо организовано и без пометње. Уз снажан отпор, постепено смо се извлачили. У тој борби пале су и прве жртве.

Непријатеља је подржавала артиљерија из рејона Слијепач моста. Док с.мо се кретали кроз високу шуму били смо заштићени од артиљеријоке ватре; по изласку на онијежну чистину колона је постала врло уочљива.

Док сам газио дубоки онијег, који је покривао некакву крчевину, са ногу су ми спале већ дотрајале ципеле, па сам пут од подножја Бјеласице до Мојковца прешао само у чарапама. У Мојковцу сам свратио у једну кућицу поред моста на лијевој обали Таре. Тамо ми, кад ме видјеше босонога, дадоше опанке.

Након предаха послије напорног марша, ужурбано смо ради.\и на уређивању положаја на лијевој обали Таре. Алат за копање ровова сакупили омо у Подбишћу, Пољима и другим селима. Било је, помало, и отпора копању. Борци оу говорили да смо и до сада имали много тежих борби, а нисмо копали ровове. Но кад је непријатељ почео да туче артиљеријом и минобацачима, брзо смо схватили прави смисао наређења за утврђивање. Неиријатељска артиљерија је била прилично прецизна. Једна граната погодила је нашу кухињу.

Наређење је било да непријатељу треба оиемогућити да пређе на лијеву обалу Таре. И то по сваку цијену.

Притисак непријатеља био је врло јак. Ипак, није успио да прође. Све његове покушаје онемогућили смо ефикасном ватром и упорном одбраном. А задржати много надмоћније његове снаге био је прави подвиг!

Послије су дошла наша појачања, па су ове наше јединице прешле у општи иаиад, који се завршио нашом великом побједом.

Драгић НЕДОВИЋ

САН ЈЕ ЈАЧИ ОД ГЛАДИ

Крајем фебруара 1944. године нас око тридесет бораца батаљоиа Комског одреда, који је штитио Горње Поли.мље од балиста и четника, упућено је у 8. бригаду, која је требало тих дана да се формира.

Пред полазак постројили с.мо се испред једне зграде у селу Улотини. Ту су нам Богић Влаховић, командант и Петар Вешовић, комесар батаљона, одржали краће говоре. Срсћан пут су на.м пожељели родитељи, браћа, сестре и познаници, који су дошли да нае испрате.

Кад смо кренулн, као по команди, почела је пјесма:

Партизани, не бојмо се рана,
Иема смрти без суђена дана.

Испалили смо и понеки метак из личног наоружања.

Били смо 25. фебруара на беранском аеродрому, слушали говоре, веселили се; како и не бисмо — постали с.мо борци чета и батаљона новоформиране 8. црноторске бригаде.

Послије неколико дана проведених у широј околини Берана, добили смо задатак да извршимо марш ка Колашину и Мојковцу.

Веома напоран био је тај марш, и због временских услова и због дужине. Очекивало нас је да, за кратко вриј.е.ме, савладамо око 90 км.

У свануће пролазили смо поред Андријевице. Гледали смо дуге колоне избјеглица из Горњег Полимља, углавном дјеце, жена и стараца, бјежали су испред балистичких и четничких банди. Тај иризор нам је доста тешко пао. Сваког часа смо очекивали да нам ко познати саопшти и оно најгоре. Нијеомо имали времена да се задржимо и распитујемо јер се колона кретала брзо. Само се у пролазу могло чути како неко пита Марка, Ивана или Богдана да ли знају што за њихове?

Примичући се раскрсници путева код Бандовића моста, на улазу у Андријевицу, очекивао са.м да ће бригада окренути према Андријевици и Горњем Полимљу и размишљао о томе како ћемо разбити балисте и четнике и поново ослободити родни крај. Утолико је разочарење било веће кад је чело колоне продужило према Краљима и Трешњевику. На улазу у Краљс угледао сам дјевојку, стајала је поред пута и посматрала колону. Сигурно сестра чека брата, да му пожели орећан пут.

Изненадио сам се кад сам у њој препознао своју сестру. Она од радости заплака. Послије поздрава упитах је за родитеље. Успјели су да се на вријеме евакуишу, налазе се у селу Божиће, код Андријевице. Да не бих изостао од колоне, сестра продужи поред мене. Причала ми је да су нрошле ноћи четници и балисти изненада напали, многе породице поубијали и спалили и посљедњи кућерак.

Наиђе замјеник комесара, Обрад Бјелица, и упита ме: »Шошкићу, ко ти је то?«.

На с.шједећс.м застанку, моја сестра доби пушку и продужи с четом у колони, као прави борац.

Негдје у подножју Трешњевика наишли смо на групу омладинки, са торбама пуним чарапа. Поред њих је замјеник комесара, Бјелица, посматра обућу бораца и одређује коме да се додијеле чарапе. И ја добих један пар, опанци су ми били пред распадањсм.

На врху Трешњевика дат је одмор. Лијево и десно од пута предахнусмо поред букових и јелових стабала. Забрујаше авионски мотори али, орећом, били су савезнички. Једна група поче кружити изнад Берана, а убрзо се зашаренише падобрани са храном и муницијом. Падобрани су, на жалост, падали на територију која је била у четничким рукама.

Послије одмора настависмо покрет ка Колашину. Уморни с.мо, гладни, исцрпљени. У поподневним часовима, иако развучена, колона уђе у град. Наша 3. чета 2. батаљона смјести се у једну повећу простарију. Сан је био јачи од глади, полијегали смо и брзо заспали, сви који нијесу морали наставити да раде на припремању хране. Неслани качамак, на супи од овчијег меса.

У свануће дежурни зове, наређује, моли да устанемо. Али нас неколицина, и по годинама смо били најмлађи — просјек негдје око 15 година — никако да кренемо. То нам је био први марш на тако великој даљини, па смо се једва пробудили и расанили. Више бисмо вољели да још мало одспавамо него да доручкујемо, иако цио претходни дан нијесмо ништа јели. Очекивали смо да ћемо се послије доручка одморити још који сат, али, умјесто тога, чула се команда да се спремимо за покрет. Пут је водио према Мојковцу, у прве веће окршаје за многе од нас.

Добрашин ШОШКИЋ

ПРВИ ОКРШАЈ

После формирања бригаде, 3. чета 2. батаљона посела је положаје у северно.м делу Полице, североисточно од Берана. Одатле је одбијала непријатељске иопаде из правца Биора и Пештера. За око двадесет дана, колико се чета задржала на тим положајима, било је неоклико мањих чарки и сукоба између наших и непријатељоких извиђачких патрола и заседа.

Једне ноћи стиже наређење да чета хитно крене у Беране. У њему смо стигли колону нашег батаљона и преноћили. Следећег дана смо газилиснег преко високог Трешњевика и заноћили у Матешеву, а сутрадан, поред десне обале Таре и преко Колашина, наставили ка Мојковцу. Кад смо се одвојили од Таре пели смо се уз западне падине Бјеласице, неком козјом стазом, и маршевали целе ноћи, у колони по један. Пред зору смо се спуштали, постепено напуштајући камењаре и онежне намете. У свитање смо чули краће митраљеске рафале са правца у којем се кретала наша колона.

По изласку сунца, пред нама се указала дугачка планинска коса — одваја се од Бјеласице, спушта се и протеже северно од Мојковца. Испод висова Бјеласице коса је обрасла јеловом шумом, а што се више спушта, јеле су све ређе, да би је, тамо изнад Мојковца, сменила букова шума. Та коса је вододелница сливова Лима и Таре. Са њене северне страие протиче Лепенац, који се код Слијепач моста улијева у Лим. Шумовите јужне падине косе избраздане су јаругама и поточићима који се, с једне и друге

стране Мојковца, улнвају у Тару. Дугачкл гребен косе прошаран је пропланцима и ливадама. То је Мојковачка коса са чувеним положајима — Развршје, Бојиа шива и Улошевина.

Кад омо излазили из гуете јелове шуме изненади нас блиско трештање пушака и клокотање нашег митраљеза. Пожурисмо. Пред нама је већи пропланак, испред нас се благо спушта, а од оредине постепено уздиже и, на крају, прелази у малу, поиречну косу; иза ње је опет густа шума. Ту косу брани непријатељ. На њој је, у борбама од зоре, уиорном одбраном зауставио напад левог крила 5. црногороке бригаде, којој је, да садејствује, упућен наш 2. батаљон.

Наша 3. чета маршевала је на челу батаљоноке колоне. Чим је избила на пропланак, деоно од ње зачу се поклич: »Напријед 5. бригада, дошла је 8. црногорска! Напријед! Напријед!«

Командиру 1. вода наредих да развије вод за напад на попречну косицу на пропланку, командиру 2. вода да се, лево од првог, кроз рећу јелову шуму, пребацује од стабла до стабла, и са бока нападне десно крило непријатељске одбране. Комесар и његов замоник* иду са 2. ја са 1. водом.

Чета крену у овој први напад.

Крајњим деоним делом пропланка нападају делови 5. црногорске бригаде.

Чим наша чета крену, непријатељ отвори ватру. Борце то није зауставило. Брзо се пребацују напред, под заштитом овоје ватре и ватре наше бреде. У тренутку када 1. вод подиће на јуришно одстојање, 2. вод нападе непријатеља с бока. Повикасмо: »Јуриш!«.

Борци полетеше, бацише ручне бомбе. Непријатељ не издржа и — побеже са положаја. За њим, кроз шуму, јури 1. вод. Кад изби на пропланке који се спуштају ка десној обали Лепенца, дочека га јака митраљеска ватра са првих висова изнад његове леве обале. Десно од 1. вода, низбрдицом ка Лепенцу, протеже се плића јаруга. Наредих командиру вода да јаругом пребацује борце и продире ка Лепенцу и висовима одакле непријатељ дејствује.

На правцу напада 2. вода, који се удаљио улево, је шума, од које га не видим нити имам везу са њим. Бринуло ме што је превише одвојен и да се не нађе у клопци. Али вод је, користећи шуму, продирао напред, прешао Лепенац и дохватио се првих висова на супротној обали. Тада је 1. вод јурнуо преко Лепенца на суседни вис, десно од 2. вода, а одатле, гонећи разбијене делове непријатеља, чета изби у село Жари. Непријатељ је одступио у правцу Бијелог Поља.

Предахнули смо у селу, у једном воћњаку, и радовали се првом успеху чете. Веселог изгледа и ужарених очију борци причају о јуришу, о бацању бомби... Највише су се радовали они којима је то била прва борба.

У селу смо преноћили, добро се обезбеђујући стражама и патролама.

Чим смо се разместили и нешто вечерали, сазвали смо четни састанак. Дневни ред — како је чета извршила први већи борбени задатак. Било

* Буро Буровић и Обрад Бјелица.

је уобичајено да ее «а таквим састанцима износи и оно што је добро и оно што није било такво. Грешке и проиустс никад нико није заташкивао. Никоме, ни чсти, ни водовима, ни борцима, ни руководиоцима.

Али, ето, догодило се тако, да на овом састанку, иосле ирве борбе чете, скоро да нисмо имали што да кажемо о пропустима и недостацима!

Перо П. ПЕРОВИЋ

БЈЕЛАСИЦОМ ЈЕ ОДЈЕКИВАЛА НАША ПЈЕСМА

Послије смотре, формирања батаљона и чета и весеља у граду, упућени смо на биваковање; 2. батаљон се смјестио у рејону Полице, према Биору, у непосредиој близини Берана. Ту је настављен рад на срећивању иартијске организације, формирању актива СКОЈ-а, интензиван политички рад и војна обука. V свему су предњачили комунисти и скојевци. Чување оружја и муниције била је честа тема, брига о личној хигијени, и поред скучених услова и оскудне одјеће и обуће, била је на виоини. Санитарна обрада, парење одијела и веша, планоки је извођена захваљујућн пожртвовању санитетоких радника у батаљону. Упоредо са партијоко-политичким радом и војном обуком, развијала се и културно-просвјетна дјелатност по четама и у батаљону. Пипремане су и приредбе у којима је учествовала и омладина са терена. Међутим, и поред тако интензивног рада у првим недјељама живота батаљона, борци су, у ишчекивању правих окршаја са непријатељем, бивали све нестрпљивији. Но, ни на то се није дуго чекало. Батаљан је преко Колашина, пошао ка Мојковцу.

Непријатељоким положајима на обронцима мојковачког развршја подилазили смо у стрсљачком строју. Чете нашег батаљона кретале оу се средином брда. На нашем правцу није још било борби, а ка Бјеласици се већ проламала ураганока ватра. Тамо су јединице 5. пролетерске бригаде. Негдје пред поноћ и наше чете су нагазиле на претходнице непријатеља, утврђеног на Улошевини и Бојној њиви. Са обје стране запраштале су бомбе и рафали пушкомитраљеза. Прво су потиснути четници и одреди муслиманске милиције, а касније, јединице наше и 5. пролетерске натјерале су и Нијемце на повлачење.

Слиједећег дана батаљон је добио задатак да крене у потјеру за четницима који су се повукли на Бјеласицу. На борцима се није примјећивао умор. Брзо су ишли. До пред ноћ смо се одмарали на обронцима Бјеласице, а по паду мрака наставили успињање ка виоовима, чије су се оилуете оцртавале у ноћи као да додирују само небо. Око пола ноћи претходница батаљона је избила на врх Бјелаоице, а затим је батаљон, у свитање, наставио чишћење по катунима. Четничке снаге су бјежале у расулу, остављајући за собом стоку, муницију и опрему, чак и храну, која нам је, иначе, добро дошла. Послије је бјеласичким катунима одјекивала наша, партизанска пјеома.

Мироје ПЕРОВИЋ

ПРОБИЛИ СМО СЕ ИЗ ОКРУЖЕЊА

Био је 10. април, тмуран дан. Облаци су заклањали небо. Иако је зима калевдароки прошла, још увијек се вуку њени трагови. Наш 1. батаљон се већ неколико дана адмара у Бијелом Пољу. У бриганој смо резарви. Али јутрос смо у строгој приправности. До нас допиру одјеци топовске канонаде и штектање аутоматских оруђа. Како вријеме одмиче, ватра се расгламсава, добија у замаху.

Око подне батаљон је упућен на Обров, ради појачања одбране тог кључног објекта, уздишутог на деоној обали Лима, који суверено влада градом. Међутим, стање се на фронту оредило и ми се увече поново вратнсмо на одмор у исте куће у којима смо били прије подне. Али одмор није дуго трајао. Вијести са положаја упозоравале су на опрезност, а поново сл" почели да грме топови, само — овога пута са сјевера. Курири из батаљона све чешће долазе у чете. Штаб батаљона упозорава на опрезност, булност и појачану борбану готовост.

Ноћу 10/11. априла, 3. чети је наређено да изврши покрет. Ојачана дијеловима пратећег вода батаљона, упућена је у састав 4. батаљона наше бригаде, који је на положајима Комаран—Кање. Покрет је извршен око пола ноћи. По одјеку смо .могли да закључимо да се на положајима 4. батаљона воде жестоке борбе. Командир чете, Бошћ Јовићевић, опрезно је водио чету, истурајући непооредно ооигурање на правцу кретања. Испред Добракова чета је избила на узвишења изнад цесте, гдје се кратко задржала. У освит 11. априла туда су прошли дијелови 4. батаљона, повлачећи се на нове положаје. Командир је повео чету у правцу Ливадице. Тамо је требало да нађе команданта 4. батаљона, Милисава Буровића, да му се јави и стави иод команду. Навукла се бијаше магла, која је отежавала оријентацију и одржавање везе из.међу јединица. Чета је промицала између шумовитих виоова, било је накако мирно, само се у даљини, као из дубине, повремено чуло аутоматско оружје или пригушена експлозија. Тешко је утврдити правац из којег долазе, још теже страну којој припадају.

Чета се рашчлањује по водовима. Сваки се упућује пре.ма околним узвишењима. Тражимо 4. батаљон. Ни трага од њега, као да је у земљу пропао.

Излазимо са пошумљеног терена и идемо једном чистином. Застадос.мо да би оцијенили гдје се налазе дијелови чете са којима смо, и не слутећи то, прекинули везу. На гребану испод нас видимо групу људи, чујемо њихов жашр. Упутисмо се тамо, увјоронп да оу то дијелови наше чеге. Крећемо се у колони. Одједном са виса плану ватра, као из засједе. И ми отворисмо ватру. Помислих да то може бити наша чета, коју тражимо, и из свега гласа викнух: »Ко је тамо?« Одговорише ватром. За велико чудо, и на нашу орећу, иикoг ни по прсту не огребоше. Тражећи боље заклоне, помјарили емо се у једну увалу. Штитила нас је од непријатељске ватре, али је и нама отежавала дајство, те наредих да се мало повучемо на погоднију линију. На новом положају срео сам Воја Норовића, начелника штаба наше бригаде, који је тих дана био командант Бјелопољског сектора и обједињавао команду над 1. и 4. батаљоном наше бригаде и Бјелопољоким партизански.м одредом. Са њиме је било десетак бораца. Ватром су тукли

непријатеља. Његово присуство ме је обрадовало, иако ми није јасно како ое овдје нашао. Ту смо организовали отпор непријатељу и отворили жестоку ватру. Митраљезац Радослав Блечић коомо је бредом као да се налази у оклопу. Непријатељска ватра је јењавала и изгледало ми је да смо одбили њихов напад. Чух тада да Војо пита ко од нас има бо.мбу. Један борац му је пружи. Војо узе бомбу и хитну је према једном жбуну. Тек тада нам би јаоно да је видио два четника, који су нам се неопажено привукли с бока. Предухитрио их је бомбом, иначе би нас напали с леђа. Војо нареди да се повлачимо по дијеловима. Прво послуга са пратећим оруђима, затим остали. На положају омо остали само он и ја. Нареди и мени да се повучем, а он остаде. Није ми било право, али сам ипак то учинио. Кад сам се мало удаљио, окренух се и видјех да се и Војо повлачи, али некако споро, храмајући. Схватих да је рањен.

0 3. чети нијесам знао ни.ита, ни гдје се налази ни куда је отишла. Са неколико бораца пратећег вода ушао сам у састав 1. чете, којом је командовао Шпиро Пекић. Њел;у и Јанку Лопичићу сам испричао шта нам се све јутрос догодило. Од њих сам чуо да је 1. батаљон рано јутрос упућон у овом правцу.

Шпиро је повео своју чету на извршење задатка, чета је обишла Ливадицу рашчлањена по водовима. Нејаона ситуација, покривен терен и отежана оријентација захтијевали оу мања растојања и одстојања. Четници се појављују и тамо гдје их раније није било. Покушавају да нас обману, представљају се да су из неке јединице нашег 1. или 4. батаљона. Помињу и имена команданата или комесара ових батаљона. Но Шпира нијесу могли преварити. Кад нареди отварање ватре, четници ућуташе. Јачина непријатеља није нам позната али — осјећамо да их има много. Очекујемо њихов напад. Команда чете се подијелила по водовима, у сваки вод по јодаи њен члан. Ја сам са Шпиром. Идемо заједно од вода до вода. Шпиро се договара са политичким комесаром чете, Мишом Поповићем, и партијским руководиоцем, Јанком Лопичићем, о мјерама које треба предузети. Командир вода, Божо Булатовић, распоређује вод на јадном бријегу. Дочекује га јака фронтална ватра. Вод одговара на њу. Код четника онда наста комешање. Изгуби им се траг у једној шуми и наста кратко затишје. С Божовим водом је и Јанко Лопичић. Упозорава борце на опрезност. Божо иде од борца до борца и примјером показује како греба бити смирен и одлучан.

Испред једне косе примјећујемо строј четника. Отворисмо снажну ватру по њему. Одговорише још јачом ватро.м и приковаше нас за земљу. Пре.ма нама се четници пребацују по мањим групама. Под добро.м ватреном заштитом прилазе нам преко увале. У ували нам се губе са нишана. Очекујемо да се појаве на једној стрмини испред нае. На нашем лијевом крилу се оглаои пушкомитраљез. Курир извјештава Шпира да се четници појављују бочно од нас. Шпиро појачава снаге на том крилу.

Задржавати се даље на овом положају било је ризично. Зато се Шпиро одлучио да чету покрене. Знао је да је овамо упућена и наша 2. чета и претпоставља да се и она нашла у сличној ситуацији као и ми. Са њом је потребно успоставити везу. Удружене ће се лакше борити.

По тишини која влада могло би се закључити да смо >на добром положају. На оредишту смо двеју рјечних долина, Ли.ма на источној и Л»убовиће на западној страни. Шаховићи су ојеворозападно, Бијело Поље —

југоисточно. Овдје иас, ииак, не би смио затећи ојутрашњи дан, јер су могућа разна изненађења. Чим наступи ноћ морамо се пробијати. Само, у ком правцу? То тек треба да видимо. Одавде се још не може оцијенити гдје се налазе наше онаге.

Срећом, до сада нијесмо имали мртвих и рањених. Команда чете се састала на кратак договор. Смиреност којом то чини преноси се и на чету, на ове борце. Одлучено је да се покрет настави и да се сваки вод креће својим правцем. Лијева бочна иатрола је наишла на непријатеља, па је тамо упућен цијели вод да га обухвати дејством преко гребена, са сјевера, док ће то исто учинити један вод са југоистока. Послије краће борбе заузели смо гребен, али емо убрзо нападнути с леђа. Упућујемо једиу десетину у том правцу. Онда Шпиро нареди да тамо пође цио вод. Четници се повлаче, користећи шуму. Овим нападо.м четници су, изгледа, жељели само да нас што дуже задрже, док им пристигну јаче снаге. Мало им је што имају батаљон, на чету која се већ два дана непрекидно туче.

Опет смо се нашли распоређени за одбрану. Јасно нам је да смо опкољени. Треба проналазити међупросторе, ако их има, и кроз њих се провлачити, или пробијати под борбом, како би се ноћу спојили са својим снагама.

Занимљив је био обрт ових наших сукоба с четницима. Учестано се прелази из једног у други вид борбе. Час се бранимо час нападамо. Без предаха. Убрзо смо угледали групу бораца, препознали смо своје другове из 2. чете нашег батаљона, са командиром Милутином Вукичевићем. Сусрет чета био је дирљив. И 2. чета је имала више тешких омршаја. И она се, као и ми, пробија под борбом. За сада нема губитака. То је срећна околност за све нас.

Команде чета одлучују заједно. Шпиро и Милутин, прекаљени борци 4. пролетерске, зналачки и храбро воде чете. Вријеме споро одмиче, дан је већ увелико, ситуација је нешто смиренија, али — и даље пуна неизвјеоности. Прижељкујемо да што прије падне ноћ, тај наш стари савезник у иробијању из обруча. Нема нас много. Свега 83 борца и старјешине. Ни са муницијом нијесмо најбоље. По Шпировој и Милутиновој оцјени најпогодније је да се пробијемо у правцу запада. Комесар 1. чете, Мишо Поповић, Јанко Лопичић и Милош Мијовић, замјеници комесара, и замјеник командира 3. чете, Милутин Јовановић, истог су мишљења.

Ситуација је неизвјеона, о јачини и распореду четника нема никаквих података. Претпоставља се само да су то његове резерве, ангажоване да нас блокирају и униште, јер смо у дубини њихове позадине. Договор су прекинули митраљески рафали. Четници су нас напали са фронта и са бокова. Прихватили смо борбу. Наша ватра је ријетка, али сигурно убитачнија. Четници жестоко нападају на оба наша крила. С фронта је иритисак нешто слабији. Кратки тренуци из.међу ватре су затишја која сметају.

Милутин и Шпиро доносе одлуку да се одавде организовано повучемо. Иза нас је ускн гребен, чије се источне падине стрмо спуштају у пространу увалу са каменитим дном. Не бисмо смјели допустити да нас непријатељ тамо набаци. Треба му спријечити да избије на гребен, предухитрити га.

Неки наши дијелови се већ извлаче из борбе. Милутин иормјера једап вод с фронта и хитно га упућује да појача одбрану. Опет смо под снажном

непријахељском вахром. Милухин схоји и издаје нареВења. Док се једни повлаче, друш их шхихе ватром. На лијевом крилу непријахељ просхо кидише, но тамо су Јанко и Шпиро, тамо је и Мишо. Тамо четници неће проћи. Сачекујемо четнике на блиско одстојање. Милутин захтијева од Шпира хцтно повлачење према камењару иза нае. У ПОСЉДЊВОМ тренутку напуштамо узвишење у проријеђеној шуми, штићени ватром другова који су већ стигли на камењар. Прелазећи преко јаруге, гину двојица старјешина, Мпшо Поповић, комесар 1. чете, а одмах до њега, Милутин Јовановић, замјвник командира 3. чете.

Отварамо ватру на четаике, који оу, за тренутак, застали. Нешто ме као бичем ошину и оојетих оштар бол. Зрно је прошло кроз бутину лијеве ноге. Четници још жешће јуришају. Пружају нам прилику да осветимо двојицу пошнулих другова.

Поново се повлачимо. Милутин је поставио групу бораца у засједу, да изненадним двјством заштиш наше повлачење. Мало даље, испред нас, појави се Милан Шановић, референт санитета нашег батаљона. Са њим су Никола Павличић, курир у батаљону, Љубица Бакић, болничарка иратећег вода, и борац тог вода Милорад Ковачевић. Милан нам исприча да цио дан траже везу са нама. Иокористих овај суорет да ми Љубица превије рану. Читаво вријеме послије тога помагала ми је да се крећем. Идући даље, примијетили смо да нам нема Милорада Ковачевића. Звали смо га и тражили, али њега нема (Тек послије десет дана му је успјело да се пробије до јединице).

Наређено је да се прикупимо. Милутин нам саопштава одлуку. Кратка је, али врло јасна. У току ноћи пробићемо се из окружења. Уопјех завиои од нас самих. Од добровољаца из своје чете формирао је три јуришне групе и овакој одредио задатак. За воће група одређује старјешине, међу њима, и себе. Јанко Лопичић и Милош Мијовић су окупили комунисте на кратак договар. Воће бомбашких група се припремају. У свакој групи је по пет другова. Милан Шановић је формирао санитетску екипу, у њој су Даница Брајушковић, Злата Зечевић, Љубица Бакић и још неке другарице и другови. Подјелом муниције припреме за пробој су завршене. Челну групу бомбаша води коматгдир Милутин. Такав је то командир. Увијек тамо гдје је најопаоније. Главнину води Шпиро. Са Милутином одржава везу и одређује брзину кретања. Воћа деоне групе бомбаша је Аушан Бановић, лијеве Војо Делибашић, оба командира водова из 2. чете. На зачсљу је вод Бура Новковића. Његов задатак је да не дозволи четни-ци.ма да нас са лећа нападну и притиокају, да издржи до пробоја, прикупи заостале и рањвне, ако их буде.

Крећемо се опаро. У мрклај ноћи тешко је одржавати везу. На околним висовима запаљвне ватре, добар знак да су около четници. Извиђањем утврђујемо да их је много; према броју огњева израчунавамо да их је најмањс 300. Било би бесмислвно нападати их. Борбу ћемо водити само ако нам се испријече на путу. Колона наетавља покрет. Пролазимо између двије четничке ватре. Деоно, на гребену, примјећујемо људске силуете. То су четнички стражари. Нит пас чују, нит примјећују. Дијели нас неких 150—200 метара. Када смо се удаљили око два километра, наиђосмо близу цесте на сеооку кућу. Један борац из патроле закуца на врата. Одазва се домаћин. Обрадова се кад је препознао да смо партизани. Са патролом је дошао до Милутина и Шпира. Дао им је податке о распореду четника.

На километар од нас налазио се мост на ријеци Лаубовићи. Претпостављао је да се на њему налази четничко обезбјеђење. Одређена је група бораца — Војо Делибашић, Пуниша Чарапић, Никола Митровић, Радисав Ковачевић и Миливоје Јаковљевић — да извиди мост. Са њим је пошао и мјештанин, као водич. Патрола је утврдила да на мосту нема четника, те тако прећосмо мост без борбе. Оодахиули омо кад смо се дохватили брда. Настојали омо да се под заштитом ноћи што више удаљтшо од долине Љубовиће. Тек пред зору смо имали мало дужи застанак.

Покрет смо наставили и, око девет часова, дошли у једно село, чији су нае становници пријатељоки дочекали. Ту смо се и нахранили. Послије ручка и одмора продужили смо покрет и, у попоАневним часовима, спојили се са својим батаљоном.

Драго МИРАНОВИЋ

ПЕТНАЕСТ ДАНА ОДСЈЕЧЕН ОД ЈЕДИНИЦЕ

Био сам у 3. чети 4. батаљона. Командир чете био је Видак Вујачић, а политички комесар Рајко Секуловић.

Бригада је у то вријеме добила задатак да разбије непријатељоке снаге које су из Србије кретале према Бијелом Пољу и Мојковцу. Мој вод се налазио на обезбјеђењу, на јсдном узвишењу десетак километара од села Добрња. Пушкомитраљезац у воду био је Трипо Матијевић. Те ноћи били сл!о на положају од пола ноћи надаље. Ноћ је била хладна и кишовита.

Нас 13 друшва, колико нас је тада било, са једним пушкомитраљезом, сачекали смо непријатеља који се кретао у правцу Бијелог Поља. Око 10 часова оомотрили смо његову колону. По наређењу водника, Милисава Чваровића, отворили омо жестоку ватру на њу. Шума између нас омогућила је непријатељу да нам лако подиђе и приђе на око 150 метара. Ватром смо га задржали иа том одстојању. По наређењу штаба бригаде одступили смо. Наређење нам је пренио делегат вода, Борђе Копривица. Одступали смо шумовитилт тереном. Од 13 другова успјело је да се извуче 9, три су пошнула, а ја сам остао одсјечен од вода. Остао сам сам у тренутку када се вод, послије наређења за повлачење, распршио у разним правци.ма.

У густој шуми непријатељеви војници ме нијеоу примјетили. Око мене су, изнад главе, куршуми кидали грање и лишће са дрвећа. Маскирао сал! се у густом жбуњу, оно ме и спасило. Приљубљен уз земљу, са одшрафљеном бомбол!, чекао сам. Тек што сал! се био замаскирао, наиђе једна колона. Ваљда су војници тада добили кратак застанак, да се од.море. Тек они посједаше у мруг око мог »склоништа«. Чинило ми се да их могу руком дохватити. Нешто су, мени неразумљиво, причали, и пушили. Ишчекујем кад ће ме примјетити. Она бо.мба ми је једино уздање. Бар нећу погинути сам. Њихов застанак ми се одужио као вјечност. Најзад кренуше, иду у правцу којим је моја јединица одступила. Пролазе поред мене, испред носа. Чим јс колона прошла пођох мало дубље у шуму.

Шума, беопуће, одсјечеп од јединице, као пустињак, сам сам у планини. Једина ми је жеља да ухватим всзу са неком од наших јединица! Нијесам ни слутио колико ће ми дана бити потребно за то. Лутам непознатом шумом. Наиђох на неке старе бункере. Ближио се мрак па размишљам да ли да у њима пренoћим. Али продужих кретање, убијеђен да ћу ухватити везу са неком јсдиницом. Набасах на једну иутању и, без оклијевања, продужих њом. Изнемогао од у.мора и глади изашао сам на некакав јако угажен пут. Није било тешко закључити да је туда прошла војска. V даљини сам чуо лавеж паса. Мало даље угледао сам неко насеље. Ријеших да се упутим к њему. Бојећи се да не наиђем на непријатеља, ишао сам опрезно и стигао у село ноћу.

Пролазећи између сеоских кућа, примијетио сам једну дјевојку. Стајала је пред кућом. Рекох јој: »Здраво, другарице«.

Обрадовах се много када одговори: »Здраво, друже«. Онда крену к мени и упита да лисам партизан. Објасни ми да су прије пола сата овуда прошли Ње.мци и четници, да су отишли у правцу Бијелог Поља, а да се њихове патроле још налазе по селу. (Било је то село Милово, а дјевојка Кахримана Хоџић, али ја то тада нијесам знао). Кад сазна да сам одсјечен од јединице, рече да би било најбоље да пренoћим ту. У међуаремену, пришле су још неке дјевојке.

Иако сам био сумњичав, преовлада пријатељски разговор, те ријеших да останем. Пођох у оближњу кућу, боље рећи кућицу. Не мало сам бпо изненађен кад сам угледао два Муслимана, са феоовима на глави. Нијесам ни претпостављао да је ово муслиманоко село. Помислих, је ли могуће да је ово партизанска кућа! Погледах около, све женске су биле у димијама.

Аомаћин ме лијепо прими, понуди ми да оједнем, столица је личила на трупину. Разговор са њима био је врло пријатан. Неколико пута је давао »бесу«, што ја нијесам разумио. Тај' домаћин звао се Рамо Хоџић. Сиасио ме да те ноћи не паднем у руке непријатељу. А ја, морам да прпзнам, нијесам се баш оојећао пријатно у муслиманокој кући, непознато ми све, а човјека копка оумња са каквим људима имам посла. Био сам спреман да послије мало одмора напустим кућу и продужим, иако нијесам знао ни гдгје, ни у ком правцу.

Рамо ми је обећао да ће ме повезати са неком од партизанских једнница. Она дјевојка с којом сам прво разговарао спремила је вечеру — пасуљ и хљеб. Иако сам био гладан, нијесам могао јести. У разговору послије вечере почео сам да дријемам на ниокој столици. Пробудио, ме Ра.мов глас. И он ме је ословљавао — друже. Скочио сам, не знајући у тренутку гдје се налазим. Рамо ми рече да ради веће сигурности пођем да спавам у колиби поред његове куће. Колиба је била од дасака.

У размишљању вријеме је споро пролазило, али >је ипак ноћ прошла. Освануо је дијеп, оунчан дан. Гледао сам кроз даске, али никако нијеса.м могао да се оријентишем, сунце ми је некако дошло са »обрнуте« стране. У даљини су се чули топови.

Врата колибе су се отворила, појавила се жена, доњела ми доручак. Висока и лијепа али, ваљда због ношње, необична. Разговарао сам синоћ и с њом, али сам запамтио само њено име. Нахумана Хоџић, снаха старог Рама.

Доручак је био одличан: хљеб, сир и кисело млијеко.

Вријеме ми је пролазило споро. Прошло је пола даиа док се опет није појавила иста жена, донијела ми је ручак. Тада сам сазнао да јој је брат у партизанима, у 3. санџачкој бригади. Питао сам је гдје је Рамо и она ми рече да је отишао код омладинског руководиоца, у оближње село, да ми нађе водича. Био сам орећан што се налазим у партизанској породици.

Стари Рамо се 1пије појављивао читавог дана. Појавио се тек у сумрак, са једном врло младом дјевојком. Ра.мо ми објасни да треба да идем у Јабуковац, партизанско село, и да ће ме тамо водити ова дјевогјка. Упозорио ме да ћемо морати проћи једну велику шуму, затим преко ријеке. Кренули омо касно, ноћу. Претходно сам се поздравио са Рамом и његовом снахом, и најтоплије им се захвалио.

Ајевојка, водич, била је малог раста, али је пјешачила тако брзо да сам је једва сустизао. Ишли смо дуго, до велике шуме о којој је говорио Рамо. Личила је на праву џунглу. Ноћ је била лијепа, али шума јако мрачна. Послије доста напора прошли смо кроз њу и стигли до ријеке. Дјевојка је загазила у воду, која је била доста дубока. Посматрао сам је и дивио се њеној храбрости и вјештини. Прешли смо ријеку и, мокри, пожурили да што раније стилнемо у село. Било је јутро кад смо стигли до првих сеоских кућа. Дјевојка рече да треба да се врати. Ту смо се раздвојили.

Један домаћин стајао је пред кућом. Чинило ми се да ме незадовољно пооматра. Пришао сам му и директно га упитао може ли ме повезати са неком партизанском јединицом. По одговорима закључио сам да нема повјерења у лшне. Вјеројатно с разлошм. Јор, у селима разбацаним по санџачком беспућу било је и оних кој-и су непријатељск-и расположени према нашој борби.

Кућа на коју сам наишао била је партизанска. Домаћин је у партизанима имао два сина и кћер, што сам каоније сазнао. Овдје сам остао два дана. П-ренућио сам у једној земуници, недалеко од куће. Трећег дана једна омлади-нка донијела ми је писм-о од герилске јединице која се налазила недалеко одатле. Много сам се обрадовао и с радошћу сам напустио ту добру партизанску кућу Вучка Ковачевића.

У једној шуми сам нашао герилце и остао са њима до касно у ноћ. Од њих сам сазнао да се ту налази група другова, одсјечених од јединице као и ја, и да ће ме с њом повезати.

Пошли с.мо у -село, на вечеру. П-ришао ми је један омладинац и упитао ме из које сам јединице. Рекох му. 0-н ми рече -да су приликом одступања овдје сврађали партизани, пи-ли су воде, а за мене оу рекли да сам погинуо. Послије вечере сам пошао са два омладинца до оне групе која -је била одсјечена као и ја. 0-ко пола н-оћи -стигли смо до ње. Била -је у шуми, окупљена око мале вагре. На моје питање да ли је ко из 8. црногорске бригаде јавишс се Милован Кртолица и Милорад Ковачевић; остали су били из других јединица.

Један друг из 5. козарачке бригаде би-о је најстарији међу нама; о-н је био борац од 1941. године. Њега смо изабрали за вођу пута. У груп-и нас је било 14. У свануће омо кренули. Наш нови водн-ик водио нас је врло оп-резно.

Идемо у колон-и и, одједном, око нас запрашташе митраљески рафали. Збунили смо се, залегли, а зат-им почели да се пребацујем-о јсдан по један. И скупили смо се у једно.м заклону. Водиик предложи да неко извиди ко

је то на нас отворио ватру. Јавили смо се Милорад Ковачевић и ја. Пошли смо у правду одакле је долазила пуцњава, надајући се да су то неке наше јединице. Када оу нас примјетили, отворили су поново ватру. Не вјерујем да су знали ко смо. Митраљески рафали почели су да сијеку дрвеће око нас. Скренули смо у шуму. Биле су то четничке јединице. Пошто смо то утврдили, пожурили смо ка нашој групи, да је извјестимо о четницима. Али, нијесмо ;је нашли. И са њом смо изгубили везу. Приликом повратка нијесмо се вратили истим путем, већ заобилазно дубоко кроз шуму. Тамо с.мо наишли на чобане и дрвоојече. Дочекали су нас виком. Бојали су се да ћемо им реквирирати стоку. Прошли смо их. И тако опет остали сами, у шуми.

Пошто нијесмо могли да ухватимо везу с групом предложио сам Милораду да идемо до најближег села и да потражимо сеоског одборника, који би нас опет повезао са неком партизаноком јединицом. Тако је прошао дан. Када смо у први мрак стигли у село, закуцали смо у прозор једне куће и упитали гдје станује сеоски одбориик. Жона нам лијепо објасни. Лако смо пронашли одборникову кућу, али адборника није било. Његова жена рече да је јутрос рано некуд отишао и да се није враћао. У то су дошла два сељака, и они траже одборника. Они нам предложише да пођемо на вечеру, ја код једнога, Ковачевић ,код другога. Послије вечере ћемо се наћи у кући гдје је Ковачевић, да би заједнички пошли у шуму, подаље од села, да у њој преноћимо, >јер су у село често навраћале непријатељске патроле.

Послије вечере пошао сам код Ковачевића, али, на моје велико изненађење, њега тамо није било. Укућани ми рекоше да је отишао у правцу шуме, јер је чуо неки пуцањ у селу. Пожурих и ја тамо. Опет сам. Брзо сам зашао дубоко у шуму, тражећи мјесто гдје да преноћим. Случајно сам наишао на један лионик, заправо — пола њега. Попео сам се на лисник, направио у њему удубљење и ту преноћио. Падала је киша, али нијесам покионуо много. Прошла је ноћ, облаци се разишли. Освануо је сунчан дан. Рано ујутру извукао сам се из лионика. Погледао сам око себе и -— имао шта видјети! На невеликој удаљаности спазих човјека, сједио је, са шињелом пребаченим прако главе. Пришао сам ближе и — препознао Ковачевића. Тврдо је спавао. Позвах га. Он се тршу, зграби пушку, али, кад ме препознаде, омнри се. Када сам му казао гдје сам преноћио обојица смо се насмијали.

У даљини оу одјекивали митраљески рафали. Предложих Ковачевићу да идемо у том правцу. Нијесмо знали да у то врнјеме четници одступају преко Саицака, у правцу Србије.

Ми се упутисмо у суорет пуцњави. Право к нашим јединицама.

Послије 15 дана лутања повезао сам се са својом бригадом, дошао у своју чету. Чим су сазнали за мој долазак, друшви су дошли да се поздравимо. Изљубили смо се. Како и не бисмо, вратио сам се, а сви су мислили да сам погинуо. А тек како сам се ја оојећао!

Мојсије КОПРИВИЦА

У Црној Гори
и Санџаку

НА МОЈКОВАЧКИМ ПОАОЖАЈИМА

Почетком 1944. године територија Црне Горе и Санџака, сем појединих већих градова, била је слободна, иод иуном контролом јединица НОВ и са погпупо организованом влашћу народноослободилачких одбора.

Такво стање неиријатељу је изузетно отежавало снабдевање гарнизона у градовима и саобраћај на комуникацијама које воде ка југоистоку наше земље, и даље, за Грчку. Четничке онаге биле су са Немцима, по градовима. Арукчије се нису ни могле одржати. Да би макар колико изменио ту ситуацију у своју кориет, непријатељ је почетком априла предузео велику (седму) офанзиву.

Већ почетком године било је очигледно да непријатељ групише своје онаге на ширем простору. Покрети и чешћи мањи напади на наше снаге предузимани су од Горажда, Вишеграда, Пријепоља, Сјенице, Подгорице, Ннкшића. Обавештајни подаци су потврђивали да непријатељ припрема офанзиву јачих размера, с циљем да ликвидира НароАНОослободилачку војску и заузме територију Црне Горе и Санџака.

Првих дана после формирања бригада је била лоцирана у ширем рејону Берана. Међутим, због настале ситуације и непријатељевих припрема за офанзиву, бригада је упутила два своја батаљона (прво 1. а затим и 4.) у рејон Бијелог Поља и Гостуна, да затворе правце који од Пријепоља и Ојенице воде ка Бијелом Пољу.

Већ 11. априла непријтељ је почео напад јачим онагама од Бродарева, и то концентричпо: лолпном Лима, са тенковским јединицама, и преко Гоетуна и Лисе ка Бијелом Пољу. 4. батаљон води огорчене борбе са непријатељем, али је, под јаким притиском, морао да се повуче. Ради ојачања одбране на тај сектор је одмах пребачен и 1. батаљон. Нарочито јаке борбе су вођене на положајима око Бијелог Поља—Модри До—Бандера. У тим борбама батаљони су имали велике губитке: око 50 мртвих, рањених и несталих. Борбе су често вођене ирс^ у прса. Батаљони су се нашли у окружењу, па су се ноћу извукли из обруча и прешли на десну обалу ријеке Љубовиће и поселе положаје: Слијепач мост—Тустово. У тим борбама рањен је и начелник штаба бригаде, Војин Иоровић.

Ни код других јединица 37. дивизије оитуација није била боља, нарочито на правцу од Пљеваља ка Шаховићима.

Због општег стања на том делу фронта одмах су на сектор Мојковца пребачене и остале јединице бригаде (2. и 3. батаљон, штаб бригаде и остале бригадне јединице), па ее тако цела бригада, орединoм априла, нашла на сектору Мојковца, затварајући правце од Бијелог Поља и Шаховића.

Пошто је заузео Бијело Поље, непријатељ је на том дијелу фронта главним онагама наступао ка Мојковцу, с намором да иродужи и даље, ка Колашнну, а из Пљеваља је кренуо ка Жабљаку и Никшићу. На читавом фронту од Бијелааице до Глибаћа бранила се 37. дивизија. Према обавештајним подацима непријатељ је имао око 10.000 војника,* био је добро наоружан, а располагао је и моторизованим јединицама.

Друге непријатељске онаге наступале оу ка Беранама с циљем да заузму аеродром на који су слетали савезнички авиони, доносили разну опрему, а, у повратку, пребацивали у савезничке болнице тешке рањенике Народноослободилачке војоке. Иначе, ,тај је аеродром организовао и за слетање авиона прииремио штаб 8. бригаде још у првој половини марта.

Неиријатељске онаге су вршиле нападе и од Подшрице и Никшића.

Наредних дана, почев од 15. аирила, бригада је водила веома јаке одбрамбене борбе на ширем подручју Мојковца. Нарочито су оштре борбе биле на положајима: Улошевина—Развршје—Бојна њива—Лепенац—Цер. У тим борбама обе стране су имале знатне губитке. Непријатељ је привлачио и у борбу уводио свеже снаге, тако да је бригада морала да се иребаци на лијеву обалу Таре, где се и утврдила. Деоно од бригаде биле су једнице 5. и 7. црногороке бригаде, а лијево остале јединице 37. санџачке дивизије. У тим борбама учествовала је и једна италијанска партизанска бригада дивизије »Гарибалди«.

Зе.мљиште на коме оу се водиле те и наредне борбе (мојковачки положаји) је изразито плашгнско, врло испресецано рекама и већим и мањим потоцима, вододеринама и јаругама; већином је пошумљено, али листонадне шуме су тада још биле голе, без лишћа. На тим положајима вођена је и чувена мојковачка битка, 1915. године, када је црногорска војска штитила повлачење орпске војоке и постигла једну од својих највећих и најславнијих победа, којом је обезбедила несметано повлачење српске војске ка Албавији.

Преласком јединица 37. дивиције на лијеву обалу Таре и доласком делова 5. и 7. црногорске бригаде на Тару, непријатељски напад је заустављен, а наша одбрана стабилизована. Предузете су мере да се јединице среде и попуне материјалним оредствима.

Наше снаге су се припремале за општи противнапад, с Циљем да разбију и униште непријатељске снаге и ослободе територију коју су оне заузеле. Вршена оу честа насилна извиђања на свим деловима фронта. Мање снаге су у том циљу прелазиле преко Таре. И непријатељ је више пута покушавао да је форсира, што му није успело.

У оквиру задатка 37. дивизије 8. црногорска бригада је добила наређење да пређе у општи противнапад ооновним правцем: Мојковац—Улошевина—Лепенац—Цер—Шаховићи—Миоче, са задатком да уништи непријатеља на том правцу. Десно од бригаде еу нападали делови 5. и 7. црногорске бригаде, а лево — 3. санџачка бригада.

У вези с тим задатком, штаб бригаде издао је штабовима батаљона прецизна наређења; утаначено је, такође, и садејство између батаљона

* Непријатељске снаге су сачињавале разноврсне формације: један брандсн-буршки моторизовани пук, један пук немачке полиције, 5. Недићев пук, Прибојска, Златиборска, Пљеваљска и Чајничка четничка бригадв и јединице муслиманске милиције, укупне јачине око 10.000 војника.

бригаде и са суседним јодиницама. Као први непосредни задатак организован је прелазак реке Таре.

Батаљони.ма су командовали искуони ратници — првим Миливоје Максимовић, другим Раде Раичевић, трећим Милан Павловић и четвртим — Милисав Буровић.

Општи иапад је отпочео 16. априла у 22,00 часа.

Прво је претходница бригаде заузела мост на Тари и протерала непријатељске предње делове. То је омогућило да бригада без тешкоћа пређе Тару и организовано изврши иапад на непријатеља који се утврдио на својим главним положајима, на линији: Улошевина—Развршје—Медено Гувно. Скоро цела бригада је нападала на те положаје. Борба је трајала више часова. Била је врло оштра. Поједини делови положаја прелазили су по неколико пута из руку у руке. Најзад су наше онаге успеле да иепријатеља потисну, наносећи му велике губитке, и прешле су у гоњење.

Непријатељ је покушао да затвори правце који воде ка Шаховићима и Бијелом ПоЛ)у, али му то није пошло за руком — због енергачног дејства јединица бригаде.

Тек када је непријатељ добио нова појачања, свеже јединице, прешао је у противнапад. Штаб бригаде је наредио јединицама да се повуку на положаје Улошевина—Развршје и ту организују упориу одбрану у циљу сдамања непријатељског противнапада. Порушени су мостови, јер је непријатељ располагао и моторизованим јединицама.

Но, и поред свих предузетих мера, непријатељу је успело да наше снаге поново одбаци на леву обалу Таре. Ту је бригада опет организовала одбрану у захвату положаја Штитарица—Мали Препран и шире. Такође, повукле су се и јединице на нашем десном и девом крилу. Непријатељу је онемогућено да форсира Тару.

Убрзо смо обавештени од више команде да је наша 27. дивизија онажно напала непријатеља на правцу Челебићи—Бољанићи. Угрожени непријатељ, да би ојачао јединице на том сектору и одржао достигнуте положаје, био је приморан да повуче неке јединице, међу њима и моторизоване, са мојковачког сектора, и упути их ка Пљевљима и Бољанићима.

Установивши те чињонице, штаб 37. дивизије поново организује јединице за прелазак у напад на непријатеља. У том циљу извршена јг попуна муницијом и другам потребама. АЉУДСТВО се унеколико одморило и психички, и припремило за предстојећа дејства.

Штаб 37. дивизије издао је заповест за напад. Задаци јединица били су слични као и у претходном нападу, с тим што је 8. бригада требало да својим десним крилом садејствује са северозапада јединицама 5. пролетерске и 7. црногорске бригаде у заузимању Бијелог Поља и избијању у рејон Недакуои, ради пресецања одступнице непријатељу.

Напад је планиран за 23. април у 22,00 часа, и почео је на време. Батаљонима је пошло за руком да разбију непријатељска упоришта на десној обали Таре, а затим су почели да енергично продиру у дубину непријатељске одбране. До зоре заузети су положаји на Улошевини и непријатељ је почео да одступа, али уз сиажан отпор. Наши суседи такође су прешли у напад и извојевали почетне успехе. Борбе су биле врло оштре, с честим нападима и противнапади.ма и борбом прса у прса, све док непријатељу нису нанети осетни губици. Тада је почео повлачење ка Бијелом Пољу. Наше снаге су га енергично гониле.

Гонећи непријатеља, бригада је избила до Камене Горе, а њени делови су 29. априла, са суседним јединицама, ушли у Бијело Поље.

Непријатељ је и даље врло активан, нарочито од правца Бродарева, на којем успева да потисне наш 3. батаљон. Остале јединице бригаде су га, дејствујући му на бокове, брзо одбациле. Борбе су се водиле и на Бијовом гробу.

Садејствујући 5. црногорској бригади, 2. батаљон је с њеним јединицама упао у Бродарево. Кад је непријатељ добио појачање, морали смо напустити Бродарево, али омо га, врло брзо, поново заузели и наставили гоњење непријатеља ка Пријепољу. У том гоњењу избили смо чак до Велике Жупе, заузели њу, али смо одбрану ипак организовали на околним прложајима — који доминирају Жупом и гарантују јачу одбрану у случају непријатељског нанада.

На тим положајима, уз мање борбе, бригада је остала све до 25. маја. Тада су је на њима смениле јединице 5. крајишке дивизије. Бригада је добила нови задатак: да затвори правце од Сјенице и Пештера који воде ка Бијелом Пољу.

У овим овим борбама бригада је имала осетне губитке — 129 погинулих и 169 рањених. Непријатељ је имао знатно веће — 414 пошнулих, 572 рањена и 68 заробљена војника. Запленили смо знатна материјална средства — наоружање, муницију и друго, чак и једну (Немачку пуковску заставу.

Победом над непријатељем у ширем рејону Мојковца, коначно су разбијени сви планови непријатеља да заузме нашу оолобођену територију у Прној Гори. Наше снаге су постигле и велику моралну победу, што је борцима давало онагу за нове борбе.

Историја се, на неки начин, поновила. Борци 8. црногороке бригаде, а били оу из свих крајева Црне Горе, у садејству са јединицама 5. и 7. црногорске бригаде и јединицама 37. санџачке дивизије, иобедили су непријатеља, попут њихових очева и дедова, у новој мојковачкој бици.

Блажо МАРКОВИЋ

БОЈ НА УЛОШЕВИНИ

Послије формирања бригаде, 3. батаљон је био у селу Заграђе и држао је положаје према Турјаку. Учествовао је у акцијама чишћења терена од остатака четника и муелиманске милиције. На тим положајима батаљон се задржао негдје до 15. априла.

У том периоду почиње концентричан напад Нијемаца и четника на нашу слободну територију, и то са три правца: од Подгорице, од Пећи и са територије Санцака. Батаљон добија наређење да напусти положаје које је до тада држао и крене у два правца: штаб батаљона, са 1. и 3. четом и пратећи.м водом, долином Ли.ма, ка Бијелом Пољу, а 2. чета, преко Трешњевика и Колашина, пре.ма Мојковцу.

У међувремену су њемачке јединице и четници из Србије иотионули наше онаге из Санџака; оне су задржале положаје на лијевој обали Таре. На тим положајима у састав батаљона вратила се и 2. чета.

На лијевој обали Таре нашле су се јединице 37. дивизије НОВ. Задатак им је био да поједнуте положаје задрже по сваку цијену и непријатељу не дозволе прелазак преко Таре.

Њемачке и четничке онаге које су наступале на овом сектору биле су врло јаке (око 10.000 људи). Међутим, како је Тара представљала јаку природну препреку, а наше јединице организовале чврсту одбрану, те снаге су морале да застану. Посјеле су, као главне положаје, Бојну њиву, Улошевину, село Лепенац и Лепеначку косу, а истуреним дијеловима — Мојковац и десну обалу Таре. Намјера непријатеља је била да, пошто се среди, настави продор према Колашину, разбије наше снаге, одбаци их од комуникација Мојковац—Колашин и опоји се са његовим онагама које су наступале од Подшрице.

Прозирући намјере непријатеља, наше јединице су почеле да се ужурбано припремају за напад и да, на тај начин, предухитре и осујете његове планове. Поред јединица 37. дивизије, за напад је ангажована и 5. црногорока пролетерска бригада, из састава 3. ударне дивизије.

У току припрема за напад 3. батаљон је држао положаје у селу Подбишћу и на Боровњачком кршу.

Тих дана је међу борцима било мнош разговора о Мојковцу као историјском мјесту, познатом из првог свјетског рата — по борбама које је водила црногорска војска противу аустроугарских трупа, крајем 1915. годнне. Подсјећање на те градиције несумњиво је помогло јачању борбеног расположења борачког и старјешинског састава. Мање-више сви су борци знали понешто о мојковачкој бици. Причали су им о њој њихови очеви и дједови, учеоници битке. Слушали су о томе и гуеларе. Неки су о њој учили у школи. Јер била је то битка од великог значаја. Побједа у њој омогућила је орпској војсци одступање ка Албанији. А понеком борцу, који држи положаје лијевом обалом Таре, погинули су овдје његови најближи — стричеви, очеви, дједови.

Припреме за напад трајале оу од 18. до 23. априла. По четама су одржавани партијоки састанци и састанци окојевоке организације. На њима се расправљало о предстојећим задацима. Комунисти и чланови штаба су борцима објашњавали значај и тежину предстојећег задатка. Поред тога, иа састанци.ма штаба и команди чета расправљало се о онази непријатеља, положајима које је посјео, распореду и другом.

Наше команде су имале податке о непријатељу. У то смо се увјерили послије борбе, када смо га потисли и разбили на овом сектору. Наша обавјештајна служба положила је иопит и потврдила своје способиости. Тачни подаци о непријатељу, до којих се дошло, омогућили су да се изврши правилан распоред онага за напад.

Рано ујутро 23. априла позване оу команде чета у штаб батаљона, који се налазио у Пољима, да приме задатак. Наш батаљон је добио задатак да пријеђе ријеку Тару и нападне непријатеља на Улошевини. Лијево од нас је нападао 4. батаљон наше бригаде, а деоно, на Бојну њиву, 5. грногорска бригада. Тачно у поноћ 23/24. априла јединице су биле опремне за иапад.

Прије онапада, из ових тешких оруђа диБизије, бригаде и батаљона, са положаја из рејоеа Подбишћа и Поља, отворена је ватра по непријатељским положајима иа деоној обали ријеке Таре. Одмах затим је извршен напад. Мост на Тари, код Мојковца, први је прешао 2. батаљон 5. црногороке бригаде, а одмах за њим — наши батаљони. У првом налету разбили омо непријатељске предње дијелове, који оу се, под заштитом мрака, повукли у правцу Бојие њиве и Улошевине. Батаљон је прошао кроз Мојковац и, у стрељачком строју, подилазио непријатељским положајима. Друга чета је имала задатак да нападне непријатеља на Улошевини, десно од пјешачког пута који преко ње води у село Лепенац; 3. чета је напала десно од ње, а прва чета, са дијелом пратећег вода, била је резерва батаљона и наступала је на опоју 2. и 3. чете. Док смо подилазили, непријатељ је непрекидно отварао артиљеријску ватру и ватру из тешког аутоматског оружја. Али нас је та ватра пребацивала. Звиждале су гранате и пушчана зрна изнад наших глава. За о 1е којима је то била прва борба било је непрпјатио чути »дум-Аум« зр 1а како праште у ваздуху. Чинило се да пуцају око нас, иако је то било доста високо.

Била је зора када смо избили на предњи крај непријатељске одбране. Бацили смо прве бомбе, отворили ватру и извршили јуриш. У првом налету потисли смо непријатеља са предњег краја одбране. Међутим, он је одмах убацио нове снаге у борбу и, уз трубни знак за јуриш, извршио протиннапад. Онажном ватром из аутоматоког оружја и ручним бомбама одбацио нае је. Морали смо се повући.

Овај дио фронта непријатељ је посјео најјачим снагама. Чули су се мотори њемачких тенкрва. Тенковима су Нијемци појачали предњи крај одбране; непооредно су гађали положаје које смо заузели. И док смо ми вршили припреме за други јуриш,, 5. бригада >је извршила јуриш на Бојну њиву, па је то олакшало наш задатак. У поновном јуришу избацили смо непријатеља из првих ровова. Четници Вука Калајита, који су држали положаје на правцу нашег напада, почели су да одступају ка Лепенцу. Већ у првим рововима било је неколико мртвих четника, у униформама и под пуном ратном спремом. У рововима и око њих било је много трагова крви, из чега се могло закључити да је непријатељ имао и велики број рањеника.

Разбијен на предњем крају одбране, непријатељ се почео г!овлачити, и то доста неорганизовано. Наше јединице, не задржавајући се на заузетим положајима, одмах су наставиле да га гоне. Наш 3. батаљон је наступао Лепеначком косом у правцу Лепенца. И ту је било више мртвих непријатељеких војника, углавном четника; њих су Нијемци истурили на предњи крај одбране.

Простор од Улошевине до лепеначког гробља био је избраздан гусјеницама непријатељских тенкова, који су пружали подршку четницима. Но чим смо сломили предњи крај непријатељске одбране, тенкови су се повукли цестом у правцу Слијепач моста. Ми смо наставили гоњење непријатеља у правцу Шаховића. Приликом повлачења из Лепенца, преко села Жари и планиноког превоја Цера, четници су били изложени жестокој ватри наших јединица. Непријатељ је био тако разбијен да више није пружао отпор све до прилаза Бијелом Пољу и Бродареву.

У борби на Улошевини борци нашег батаљона, као и цијеле бригаде, показали су велику храброст. Ово је била прва већа борба батаљона. Крунисана успјехом и потпуном побједом над непријатељем, ова борба је позитивво дјеловала на борбени морал бораца и јединице у цјелини, што се видјело и у каонијим борбама — око Бијелог Поља и Бродарева.

Саво ЛУЧИЋ

НА УЛОШЕВИНИ

Око 23 часа извршили смо први јуриш на непријатељске иоложаје. Послије краће борбе непријатељ се повукао даље, према Улошевини, али су се, тек тада, наше јединице нашле изложене његовој јакој ватри. Привремено, непријатељ је зауставио наше напредовање. Деоно од нас су нападале јединице 5. пролетерске бригаде, али су и оне биле приморане да се зауставе. Послије краћег предаха извршили смо и друш јуриш, али нас је непријатељ, и овог пута, онажно дочекао и јаком ватром приморао да се повучемо на полазне положаје.

Охрабрени успјехом чешици оу се веселили. Пјевали еу: »Видјећемо сад по дану, ко је бољи на мегдану« и, уз музику, »Партизани црни врани, црни су вам дошли дани«.

Одмах послије другог јуриша, нашао сам се са командантом 4. батаљона 5. пролетерске црногорске бригаде. Били смо изненађени онажним отпором непријатеља. Али, одмах смо се сложили: не преостаје нам ништа друго већ да, прије него сване, извршимо и трећи јуриш. Донијели смо одлуку да у прве редове убацимо сва аутоматека оружја, митраљезе и пушкомитраљезе, да се под зашштом њихове ватре бомбашка одјељења што више приближе непријатељу, да непосредно иза бомбаша наступају остали борци и да се борба не започиње прије него се да свјетлосни знак за напад.

Тачно у три чаеа послије пола ноћи дат је знак за напад. Једновремена ватра из свих аутоматских оруђа 2. батаљона наше и 4. батаљона 5. бригаде и експлозије бомби по читавој дужини фронта збунили су непријатеља. Такав напад није очекивао.

Дуж читавог фронта заорило се »Ура«! Све је кренуло у напад, осим тешких митраљеза, који су чекали ново наређење. Пробијона је непријатељска одбрамбена линија. Повела се барба прса у прса. Брдо Улошевина претворено је у бакљу. На све стране чули су се јауци рањеника. Пушке су претворене у батине, само тако су се могле употријебити ...

Јутро је објавило побједу наших јединица. Непријатељ се повукао низ падине Улошеввне, остављајући мртве и рањене. Отпор није више давао све до Бијелог Поља.

Нанијели смо му тешке губитке, али — ни наши нијесу били мали.

Божидар 30Г0ВИЋ

ПАЛИ СУ У ЈУРИШУ НА МОЈКОВАЧКЕ КОСЕ

Упознао сам их у Бањанима. Били су у првој чети Бањанско-Вучедолскот батаљона и, од августа 1943. до јануара 1944. године, борили се у Горњим и Доњим Бањанима, Вилусима, на Грахову, Рудинама и Трепчи. Као делегат вода добро сам их запамтио. Благота Зечевић, плећат и висок момак, дубока гласа, с чакширама од сукна, у строју се истицао наочитошћу. Миливоје Мирковић, криомањаст, висок, увијек насмијан, тек навршио седамнаест година; носио је црни копоран и сукнене чагапире. Борђе Копривица, средњег раста, тих и повучен, румених обрада. Сва тројица су рођени у селима испод планине Његош и Созине. Сва тројица оу у чету дошли с пушкама.

Њихова чета је ушла у састав 8. бригаде на дан њеног формирања. И у бригади су три друга остала заједно, у истој чети. Била је то 1. чета 4. батаљона.

Једне априлоке вечери дошли с.мо пред Мојковац. Одавно је ово мјесто у долини Таре познато по тешким борбама које су вођене око њега. Наше претходнице успјеле су да потиону четнике са моста, па су се борбе пренијеле на обронке сусједних брда, гдје су се четници добро утврдили. Цијеле ноћи оу се смјењивали јуриши, долина је одзвањала од експлозија. Пред зору је борба достигла врхунац. Четници организују одлучујући противнапад. Њихова плех-музика свира јуриш. Стрељачки строј се диже и, уз повике, креће напријед. Дочекујемо га ватро.м и бомбама, из непосредне близнне, затим ми полазимо у противнапад. Косе поново прелазе у наше руке. У јуришу, поред мене,- паде Миливоје Мирковић, покошен митраљеским рафало.м. Оста у жбуњу, на обронку, док ми јуришамо даље.

Сакупљамо се послије борбе. Видимо да у строју многи недостају. Болничари већ извлаче рањенике и пружају им помоћ. Односе мртве.

Сазнајем да је погинуо и Борђе Копривица, и то непосредно послије прелаока моста, од минобацачке гранате. Мало затим, и да је Благота Зсчевић пао у оном посљедњем јуришу на косе, пред јутро.

Срце нам се стегло од туге. Мјеста тројице омладинаца, тако ми драгих, у строју чете су празна.

Сахранили смо их у Мојковцу.

Свето МИЛОВИЋ

ТУ, ЧАСКОМ, ДА ИЗАБЕРЕМО ОДБОРНИКЕ

У једном селу поред Лима никако да се формира НОО. О томе је неколико пута било ријечи и на политичким конференцијама. Било је разних предлога. Чак и клађења. Свако је наглашавао демократичност при избору. Досадило то командиру вода, Млађену, па једно јутро, са гри пушкомитраљеза", хоће право у село.

»Куда Млађене?« — пита га комесар.

»Ту, часком, преко Лима, да изаберемо одборнике!« — одговори он.

СД. *Б.)*

ЗАПЛЕНИЛИ СМО ПУШКОМИТРАЉЕЗ БУГАРСКОГ ПОРЕКЛА

На десној обали Таре и око Лима борили смо се против мешовите непријатељске војске: четника, муслиманоке милиције, Немаца и недићеваца. После више узастопних борби око Бијелог Поља, против неколико пута јачег непријатеља, наша 8. бригада повукла се, у априлу 1944, преко каменог моста у Мојковцу, на леву обалу Таре.

Наша 3. чета 2. батаљона сместила се у село Подбишће и задржала неколико дана. Снаге 3. санџачке и наше 8. бригаде прегруписавале су се и припремале за напад.

Непријатељске снаге поселе су положаје на десној обали Таре, око Мојковца, са наслоном, по дубини, на мојковачку косу, коју чине Улошевина, Бојна њива и Развршје. Јужне падине косе, укључујући и Мојковац, као чвор одбране на предњем крају, непријатељ брани јачим снагама. Испред себе, на кратком одстојању, истурио је обезбеђење десном обалом Таре. У положају непријатеља јаку отпорну тачку представља мали утврђени вис који се приљубио уз камени мост; преко моста са леве обале Таре, друм води у Мојковац.

За напад и продор наших снага у Мојковац са леве обале Таре морало се прећи преко моста, јер Тара, у то доба године, није била газна. Продором преко моста и заузимањем тог малог ћувика стварају се услови и простор за увођење јачих снага за напад на Мојковац и Мојковачку косу.

По паду мрака 23. априла 1944, 8. црногорска и 3. санџачка бригада неопажено су пришле мосту, распоредиле се левом обалом Таре, тако да чете хитрим скоковима продиру преко моста у Мојковац. За први окок одређена је чета из 3. санџачке бригаде, а за следећи скок наша 3. чета 2. батаљона. Ватром их штити група тешких митраљеза, распоређених близу моста на левој обали.

На око два сата пре поноћи одређена чета из 2. батаљона 3. санџачке бригаде продрла је муњевито преко моста и, изненадно, напала непријатељско обезбеђење на малом вису код моста. По мосту је непријатељ осуо јаку ватру, кроз коју је, у следећем скоку, прошла наша, 3. чета. Обе чете незадрживо су кидисале и разбиле непријатељско обезбеђење на малом вису. Санџаклије су кренуле улево, а наша чета удесно, одвојили су непријатеља од десне обале Таре и одбацили га у Мојковац. Закаонила је непријатељска артиљерија и минобацачи са Улошевине и из долине Леиенца, јер су њихове гранате експлодирале око моста — онда када су преко њега прешле обе наше бригаде и напале непријатеља у Мојковцу.

Из Мојковца, из кућа, иза ограда и из утврђених тачака непријатељ сипа и коси јаком митраљеском ватром и даје огорчени отпор, уз подршку артиљерије и минобацача. Захваљујући ноћи и брзим продорима наших бораца, који употребише и бомбе, око поноћи је сломљен непријатељски отпор у Мојковцу. Под заштитом ноћи, артиљеријске и минобацачке ватре — и уз прихват снага са друге линије — непријатељ се повукао на Улошевину, Бојну њиву и Развршје. Ти положаји чине Мојковачку косу, надалеко чувену по славној мојковачкој бици црногорске војске против аустроугарске војске у првом светоком рату, 1915. године.

Из Мојковца смо, без задржавања, продужили напад — 8. бригада на Бојну њиву и источни део Улошевине, 3. санџачка бригада на западни де<3

Улошевине, а 5. црногорска бригада, са северозападних падииа Бјеласице, иападала је на Развршје. У борбоном поретку 2. батаљон је био на деоном крнлу 8. бригаде, усмерен на Бојну њиву, а наша 3. чета, као деснокрилна у багаљону, наслањала се на 5. црногорску бригаду.

Простране падине Мојковачке косе доста стрмо се спуштају ка Мојковцу и деоној обали Таре. Обрасле су буковом шумом и испресецане јаругама и поточићима, у којима труну дебела оборена букова стабла и грање. Местимично има шибља, пањева, стена и — као зид стрмог земљишта; то у гуетој помрчини отежава подилажење, везе и одржавање правца.

Наша 3. чета у мањим групицама провлачи се и савлађује препреке и уопоне, жури да не заостане за суседним четама. У шуми је све гушћи мрак. Борци се оударају са дебелим буквама и пањевима, разгрћу шибље и грање рукама и тако се пењу уз падине Косе. Букве су све ређе, и шибља је све мање, а, понегде, укаже се омања чистина — с пањевима високим до колена. То оу »сечине« на којима се, између пањева преосталих после паљења посечене шуме, сеје раж. Такве »њиве« су обично ближе гребену, по чему се може закључити да непријатељски положаји на Мојковачкој коси нису далвко.

Још се крећемо у групицама и не отварамо ватру, али се наше поднлажење може приметити, јер — суво грање крцка нам под ногама. Кад наиђемо на о.мању чистину прилешемо, не би ли према хоризонту угледали гребен на коме је непријатељ али — још га нисмо открили. Зато и даље опрезно подилазимо. Ноћ и шума увек крију изненађења, али, без обзира на то, осећамо неку чудну оигурност и стално грабимо напред. А ипак нам изгледа да се спаро приближавамо гребену и непријатељу.

На око једаи сат пред зору, на левом крилу наше бригаде, одјекнуше рафали и затрешташе плотуни из пушака. Борба је отпочела у тренутку када је наша чета избила на повећу чистину са пањевима. Чету са гребена осу јака блиска ватра. Из групица се брзо развисмо у стрелце; тако заузесмо заклоне иза пањева и отворисмо ватру у исто време када и суседне чете. Од блиске, све јаче непријатељске ватре скаче иверје са пањева, који нам служе као добри заклони. Отварамо ватру и, иомало, померамо се напред, те нас пребацују гранате артиљерије и минобацача. Њихове експлозије деру јаругама и одлежу шумом и обалама Таре.

Осећа се да је зора близу. Али — ништа се не види, ооим севања: оно засењује очи. И ми и непријатељ стално појачавамо ватру. Нисмо могли оценити да омо се примакли непријатељу на домет ручних бо.мби — све док бомбе не загрмеше око нас. У том тренутку, лево од наше чете, чуо се поклич: »Напред Осма бригада!«, а с деоне стране: »Јуриш Пета црногорска!« Грло ми се било осушило, али, најјаче што сам могао, два-три пута викнух: »Јуриш Трећа чета!« Слични се поклици чују целом Мојковачком косом.

Оборисмо плотуне и замахнуомо бомбама, па цела чета скочи на јуриш. На 1непријатељоком положају наста комешање. Са првим зрацима зоре наши борци заузеше непријатељоке положаје. Док се непријатељоки разбијени делови сурвавају низ падине ка Лепенцу и замичу у правцу Бијелог Поља, из стотине грла громоглаоно одјекујс »Ура! Ура!« преко Улошевине, Бојне њиве и Развршја, преко целе Мојковачке косе и Мојковца, који, по друш пут, окитисмо вонцем блиставе победе.

Целе ноћи сиктало је то оружје и, из ужареиих устију и паклене луше, бљувало омртоносне рафале свелуцавих зрна. Што се више примицала зора, било је све ватреније.

Умукло, занемело и упрљано лежало је поред једне дебеле букве. Тако га примисмо у чету и у њега се заљубише сви борци, истог тренутка када га на Мојковачкој коси, у оснит зоре 24. априла 1944. године, из непријатељских руку истрже 3. чета 2. батаљона 8. црногорске ударне бригаде.

Првом трофеју наше чете и бригаде, заплењеиом пушкомитраљезу бугарског порокла, дали смо име »ЉУБИЦА«.

Перо П. ПЕРОВИЋ

БОКО КОПРИВИЦА

Био је упадљиво згодан, интелигентан, увијек вееео, живог духа и темиерамента, сав у иокрету, вјечито у тражењу нечег новог. Искреношћу, отвореношћу и присношћу освајао је борце при првом суорету. Као да је био створен за политичког радника у ратним условима.

Боко је рођен 1925. године, био је тршвачки полмоћник у Велимљу. У СКОЈ је примљен 1943, а почетком 1944. у КПЈ. Приликом формирања 8. бригаде дошао је са четом из састава Никшићког одреда, у којој је био политички комесар. Распоређен је у 4. батаљон, на дужност политичког делегата вода.

Тек формирана, бригада се убрзо нашла у тешким борба.ма током цнјеле садме непријатељске офанзиве. Биле оу то данонoћне борбе са јаким снагама Нијемаца, недићеваца, четника и муслиманске милиције, на осјетљивом и тешком фронту од Бијелог Поља до Пљеваља. У априлу и мају 1944. године вођене су најжешће борбе, често прса у прса, за јако утврђена непријатељска упоришта на Оброву, Бродареву, Улошевини, Бојној њиви, Развршју, Каменој гори, Бијовом гробу, Вуковом, Виницком и Думљанском брду и на мношм друшм непријатељским утврђењима. Јасно је, зато, што смо у том периоду имали и релативно велике губитке.

Због велике надмоћности непријатеља, наше јединице су се морале пребацити на лијеву обалу Таре. Али нијесу ту остале дуго. У великом противудару свих наших јединица непријатељ је протјеран у правцу Пљеваља и Пријепоља.

У тим борбама учествовао је, заједно са другим батаљонима бригаде, и наш 4. батаљон. Први велики окршаји били су изнад Мојковца.

Јединице оу муњевито прешле ријеку, након чега је отпочела жестока борба, на живот и смрт. Непријатељ је по оваку цијену хтио да одржи мојковачке положаје, а ми да извршимо добијени задатак — да до свитања заузмемо њешве положаје. Ровови прелазе по неколико пута из руку у руке. Борци су ускакали у шанчеве и голим рукама хватали усијане цијеви непријатељских шараца. Био је крклјанац, без предаха, дуж свих иаиаднутил

положаја. Јечале су мојковачке горе, ко зна по који пут, од ручних бомби, митраљеске и пушчане паљбе. Што се више примицала зора борба се све више разгарала. Сваки је борац знао да га расвит зоре мора затећи на освојеиом мојковачком положају.

Боков преполовљени вод је добио посљедњи задатак пред саму зору: да јуришом улети у утврђен ров испред вода. На челу остатка вода подигао се млади и храбри политички делегат, Боко Копривица. Са узвиком: »Напријед другови!«, повео је своје борце. Ускоро је пао смртно погођен. Тих некодико минута, док је издахнуо, могао је чути велику пјесму својих бораца, који су ускакали у непријатељска утврђења.

Посљедња Бокова жеља, изговорена пред саму смрт, била је — да се његов пиштољ пошаље његовој породици. Као његов политички комесар испунио сам му ту жељу. У гроб је отишао, чинило ми се, са оним истим осмијехом какав је имао док је био међу нама.

Боково држање истицано је на четним и батаљонској конференцији као примјер одважности и презирања смрти. Штаб 4. батаљона упутио је писмено саучешће његовој породици, истичући у њему Бокове врлине борца и комунисте ...

Најљепше емо се одужиди и Боку, и борцима који су те ноћи пади на мојковачким утврђењима, побједом над непријатељем. Непријатеља смо разбили и натјерали у безглаво и панично бјекство.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

НИЈЕ ТРЕБАЛО НИШАНИТИ

Курс у Колашину, на коме сам већ 15 дана, прекинуо је рад и сви слушаоци су се вратили у јединице. Већ и то је указивало на озбиљност ^ситуације.

Вратио сам се у једпницу и — затекао је у интензивним припрема.ма. Аругове занима да ли знам нешто више од њих о тренутној ситуацији. А мене њихов рад и борбе које су водили.

Био сам комаедир 1. чете 4. батаљона. Поподне 23. априла добили с.мо наређење — да ће наша бригада, у првим вечерњим часовима, почети напад на правцу Улошевина—Бојне њиве—Развршје. До покрета провјерили смо исправност оружја, припремили опрему, комору и све остало. Слиједило је одржавање састанка партијских ћелија, организације СКОЈ-а и упознавање јединица са задатком. Озбиљност ситуације налагала је да се старјешине налазе на челу јединица.

Све је спремно. Осјећа се напетост код сваког појединца. Борци процјењују да је ситуација изузетно тешка. И мени су мисли заокупљене идејама о томе како разбити непријатеља.

Мост на Тари све нас забрињава, то је једини прелаз којим се може проћи. Ипак, одлучност и храброст прикривају забринутост. Пријетимо непријатељу да неће лако проћи.

Командир чсте, Мујо Лазовић и његов замјеник Арсо Живановић, као да оејећају највећу одговорност. Не сједају, стално су у покрету, од вода до вода, дају иосљедње савјете. Задовољни су, похваљују поједине пушко-.митраљесце због добро припремљеног оружја.

Вечерали омо и — нема ништа да нас даље задржава.

Стиже наређење да се покрет до моста на Тари изврши у највећој тишини.

Вријеме је оуво, дува не много јак, нрохладан сјеверни вјетар. Са свих страна прилазе јединице. Пролази и командант 4. батаљона, Милисав Буровић, и мало се задржа са нама. Рече: »Идем напријед и — не журите.« Није заборавио да нас обавијести да дијелови 5. пролетерске црногорске бригаде већ надиру деоном обалом Таре. Соколи нас, смјешка се и каже: »Кад нагари 5. црногорска с бока, ми нећемо имати шта да радимо.« Радује нас та вијест. Преноошмо је овим борцима. Сви они имају велико повјерење у 5. бригаду, и сви с.мо увјерени у успјех, кад су ту пролетери.

Стижемо до моста и прелазимо на другу страну ријеке. Непријатељске ракете, на широком фронту Улошевина—Бојна њива, освјетљавају положаје. Све то узбуђује и наговјештава тешку борбу.

Командант батаљона, Милисав Буровић, саопштава задатак бата.д>она и одређује правац напада. Налазимо се на лијевом крилу бригаде. Наша 3. чета је на дееном крилу батаљона, 2. чета је у резерви батаљоиа, а 1. чета добија задатак да на лијевом крилу ухвати везу са 3. санџачком бригадом. Вријеме је да се заузме распоред који је одредио командант батаљона.

Командир 1. чете Мујо Лазовић, врши посљедњу припрему са командирима водова. Коначно кренусмо. Непријатељ је све активнији, али смо још доста удаљени. Иза нас хучи Тара. Полако одмичемо кроз густу, не баш високу шуму. Суве гране и лишће пршти на све стране, узалуд се шаљу опомене »Полако!«, »Опрезно.« Стварно је тешко, опоро одмичемо. Чини ми се да и најопрезнији илегалац, који пролази између засједа, не би могао да се нечујно провуче овим тереном. Видљивост је слаба. Стичемо утисак да смо упали на тешко пролазни тереи. Непријатељске ракете освјетљавају терен и, колико-толико, помажу нам у подилажењу. Непријатељ постаје све активнији. Изгледа да нас је примијетио. Почињу да штекћу митраљези. Око нас и преко нас почиње да прашти. Кратка пауза, па се све понавља, с ти.м што почињу и минобацачи. Стрме падине и суво лишће као да су нам овезали ноге, а минобацачи све чешће туку. Доста нас штите крошњаста густа дрвећа, али борци падају од умора. Изгледа да овим правцем никако не можемо стићи па се номјеримо ка десном крилу батаљона, гдје је терен повољнији. То мало помјерање, за неких стотину метара улијево, много нам помаже. Везу са нашом, 3. четом, редовно одржавамо, али на лијевом крилу, још нијесмо успоставили са 3. санџачком бригадом.

У непосредној смо близини противника и — опрезније прилазимо. Његова ватра је ове јача, нарочито минобацачка. Најтеже нам пада што никако не можемо одредити одакле бије бацачима па се, у тренуцима кад нам граната треоне изнад главе, не оналазимо. Питају појединци: »Да ли је рањен Кртолица?« »Није«, одшварају други. »Е, кад Кртолица није рањен, онда су сви живи«, Кртолица се не љути. Делегат вода, Стево Миловић, поује непријатеља и пријети му да неће дуго. »Ај, вичу некн, вуна је и Миловићу«.

С друге стране се јавља Миловић и одговара: »Е вала није тако.« Цијела чета, а и батаљон, знали су за онажног и храброг Миловића — никада га није било страх.

Погибе нам Борће Копривица, диван омладинац. Заћутали смо за тренутак...

У>мор и сан освајају. Ох, да је заспати макар и под ударом непријатељске ватре! Друтарица Дана Церовић, као и увијек, организује превијање рањених; са командиром ЛазовиНем одређују болничаре који ће сахранити друга Копривицу.

Арсо Живановић прикривено излази на косу Развршје. Са њим је још неколико бораца. Поставља на положај пушкомитраљесца Станковића, да чека док јединица запоаједне положај. И да не отвара ватру до новог наређења.

Запосједамо положај у највећој тишини. Осјећамо да је све већи притисак на нашу 3. чету, десно од нас. Вјерујемо да ће издржати. Чини нам се да је цио ватрени вал минобацачке и митраљееке ватре срушен на њу. Непријатељ туче упорно и све јаче. Већ је зора. Непријатељ врши противнапад, дио 3. чете се повлачи. Повлачење је доста неорганизовано. Пролази вријеме, али сваки је минут дуг, јер се непријатељ концентрише. Све јаче. Повлаче се и други дијелови 3. чете, са командиром чете и комесаром. Уокоро, командир 3. чете поново распоређује чету. Но, непријатељ, охрабрен повлачењем 3. чете, надире ка нама. Командири, комесари и водници су на положају поред пушкомитраљезаца. Ја сам поред пушкомитраљесца Стева Ивановића.

Према договору први мора да отвори ватру командир Мујо Лазовић, тек онда остали. Оно што сам у том тренутку доживио никада ми се више није десило и — не знам могу ли то описати. Кад је непријатељ наишао на блиско одстојање, командир је отворио ватру. У исто вријеме то је учинило десет или више пушкомитраљезаца 1. и 3. чете. Није требало нишанити! Пуцало се у гомиле, јер оу тако збијене у групама, сигурно наступале — као да се више нису надале отпору са наше стране. А ми смо тукли из свих оружја којима смо располагали. То изазва колебање и застој код непријатеља. Искористили смо тренутак и извршили противнапад. Разбисмо непријатеља потпуно. Имали омо и ми губитака. Погинули су нам другови Зечевић, Мирковић и Алексић, окојевци и комунисти.

Наставили смо борбу и гонили смо непријатеља цијелог дана.

Миливоје РАДОЊИЋ

КРАТАК ИЗВЈЕШТАЈ

Када су априла 1944. године четници избили на Лим, командант 8. ударне бригаде нареди воднику Максиму Радоњићу да са два друга поруши мост код Заостра и да о томе извијести штаб бригаде.

Максим је експлозивом одсјекао ногаре — стубове моста и тако га срушио. Два сата касније, на столу команданта бригаде стајао је кратак извјештај: »Диго ноге, Максим«.

(Б. Ж.)

ЧЕТА ЈЕ ИЗНЕНАБЕНА

Када је грануло сунце борци су, савладани умором, заспали на положају. Нема међу њима командира чете, Радомира Милатовића, ни комесара чете, Гаја Чавора, ратника који су у бригаду дошли из 5. пролетерске; нема ни бомбаша Бранка Јовановића. Погинули су, један поред другог.

Деоно од 2. чете држи положај 3, чета. Њен ко.мандир, Перо Перовић, обилази и положаје наше 2. чете. Нијемци су нае напали око 10 часова. Када оу положај чете на Жутој коси обасули ватром, сањиви борци, изненађени, брзо су се и у нереду повукли. Вратили су се тек када је 3. чета успјела да одбаци непријатеља.

Послије тог поступка 2. чете услиједила је интервенција бригадног комитета Партије и политодјела дивизије. Смијењен је замјеник политичког комесара 2. чете: умјесто њега постављен је дотадашњи руководилац СКОЈ-а у батаљону. Замјеник командира постављен је за вршиоца дужности командира чете. Тешко је било средити чету послије губитка командног кадра и овог немилог догађаја. Али, уз ангажовање штаба батаљона, чинило се то из дана у дан. Калила се чета поново и — није мнош потрајало — она је, по борбеним дејствима, постала као и остале чете. Ускоро је за командира чете дошао Миро Новељић. Чета је држала истурене положаје преко Лима, а истакла се у данонoћним борбама на Мачковцу.

У поновним борбама за Бијело Поље 2. чета је јуришала у саетаву батаљона, као и на Оброву, гдје је изгубила командира Новељића.

Стуб чете били су два Милорада, пушкомитраљезац Милорад Јаредић, вјечити добровољац за све акције и извиднице, и Милорад Поповић, водни делегат, лијеп као дјевојка, а чврст као камен. Милорад Јаредић није био члан Партије, али је био поуздан као ма који партијац којег сам познавао у бригади.

Погибија другог командира чете, Мира Новељића, није се одразила на чету — као губитак првог ко.мандира и комесара. Чета је већ била стекла доста искуства и дејствовала је као чврст колектив. Наставила је да чисти теране у правцу Градине и Мачковца, према Травњаку. За бомбашке акције и извиђања добровољаца је сада било на претек. Два Милорада окоро увијек су били међу њи.ма.

Мироје ПЕРОВИЋ

ВИ ПУЗИТЕ, ЈА НЕЕУ ...

(Запис о Зорки Пејовић)

Тмуран и хладан априлски дан примицао се ноћи; небо тамно, а околина без онијега. Нестало га је под ударцима кише, изгледа — безбојна.

На лијевој смо обали Таре, надошле од киша, мутне.

На обали, уз саму ријеку, командир искупио чету да нам саопшти задатак за напад на Мојковац и Бојне њиве. Тражи бомбаше.

— Друже командире, идем ја — рече Зорка Пејовић. И издвоји се устрану.

Зорка, велики акгивиста и прави мајстор за организовање приредби и весеља! И, гле, сад се прва јавља у бомбаше! Црна коса испод титовке покрила јој врат и пала до рамена, лице јој некако пријатно, мило, иако носи трашве тешкоћа и зиме. Познајем је добро. Њежна је, окромна, али и ђаволски самоиријегорна. Командир је одреди да предводи другу бомбашку групу.

Прешли смо мост, заузели Мојковац. Непријатељ се утврдио на Бојним њивама, запоојео оне исте положаје на којима су биле швабе 1915. године. Какав изазов. То је да човјек побјеони.

Ту, баш на тим положајима, Црногорци су потукли швабе. Сад напада>ју партизани. Управо са старих црногорских положаја. То сјећање на наше очеве и дједове не може а да не узбурка крв у нама. Чини нам ее као да наши стари стоје иза нас, да нас гледају и да кажу: »Ајде, рће једне, удрите! Ми смо ту потукли швабе, што ви чекате?«

Уочи сваке борбе комесар нам је понављао: »Није јунак онај што се испрои па пошне, него онај који ликвидира бункер а остане жив!«

Таквим упозорењем комесар је настојао да смири »надгорњавање«, а било га је, понекада — племенски, породично или некако другачије обојеног. Знало је то да донесе и непотребне жртве. Вечерас је то упозорење изостало. Знао је комесар гдје оу главна четничка утврђења, па је можда и њега мало »очешало« ово опште расположење.

Напад је почео. Непријатељока ватра обасјава шуму. Већ се јаоно уочава свако непријатељско митраљеско шијездо. Бомбаши управо трче к њима. Тамо је и Зорка. Устремила се према једном митраљезу који бљује ватру. Плану бомба, једна, па друга. Митраљец ућута. Видим је у свјетлости од експлозије, како трчи ...

*

Нападамо село Комаране. Присилили смо Нијемце на повлачење. Гонимо их енершчно. Журимо да им пресијечемо одступницу комуникацијом, којом се повлачила и њихова моторизација. Али двије танкете, у заклонима иза једног гребена, не дају нам прићи. Морамо да савладамо чистину поред пута, а баш њу туку митраљезима. Морамо да пузимо, непријатељ нас тада не види и не може да туче али — то иде споро.

На правцу напада вода однекуд ђаво донио и Зорку. Док ми пузећи прилазимо путу, она се исправи:

— Ви пузите, ја нећу! Ко је јунак, за мном!

Била је лијево од мене. Да ми је била ближе, »звизнуо« бих је тако да јој не би пало на памет да се тако испрои, иако знам да бих за тако нешто био строш кажњен. Но, то је, ипак, мање зло него да ми цио вод изгине. А знам наше борце, гдје они да пузе, а да једна жена трчи усправно!

Ни мени самом није то пријатно. »Обрука« ме и пред водом и осталима, па не би друге но — устај и на јуриш! Да непријатеља с бока нијесу притисле неке наше јединице и присилиле танкете да бје>ке, не смијем ни да помислим шта би било од вода ...

Ето, таква је била Зорка. Сва од акције.

Милорад ЈАКИЋ

ЗНАМ ЈА, БОЛАН, ДА СТЕ ВИ НАША ВОЈСКА

Наш 2. батаљон добио је задатак да сиријечи непријатељу да овлада рејоиом села Бјелица—Црни Врх—Бједићи и омогући извлачење бригаде на лијеву обалу Лима, преко моста у Бијелом Пољу. У тим борбама се нарочито истакла 3. чета, која се налазила на тежишту одбране багаллна, на Црном Врху.

Положаје на Црном Врху, који доминирају околним тереном, 3. чета је благовремено посјела. Осматрачи су све чешће обавјештавали о наетупању непријатеља. Командир чете, Перо Перовић, био је са главнином чете на коти. Остал-и дио чете, са замјеником командира Милом Томашевићем, бранио је косу која се од Црног врха протезала ка сјеверозападу. Око 10 часова почела -је борба за најистакнутији ди-о Црног Врха. Послије иеколико узастопш1х јуриша, подржаван јаком артиљеријоком ватром, непријатељ је након двочаоовне борбе овладао дијелом Црног Врха и боч-ном ватром подржавао онаге к-оје су нападале на помоћном; правцу. Почело је наше повлачење. Повукли смо се само за око 150 до 200 метара од ивице косе, и задржали иза неке међе која је дијелила двије њиве.

Да би задржао даље повлачење и продор непријатеља, Мило Томашевић је узео некол-ико бомби од најближих бораца, устао из заклона и командовао: »Напријед, друговн!« Испред осталих кренуо је према врху косе.

Успјели омо да неопажено подићемо на домет руч-них бомби. Одједном чујемо команду: »Форверц!« Примијетили смо шлемове њемачких војника. Прва их је примијетила болничарка Роса Дедовић. Полетјеле су бомбе са обје стране, а чуло се и наше »Напријед, партизани!« Прва њемачка бомба пала је поред Р-осе, али није експлодирала, друга је није мимоишла. Храбра паргизанка била је тешко рањена. Дуж читавог борбеног поретка чули су се јауци рањеника. У овој борби теже је рањен и помоћник пушкомитраљесца Милоња Радуновић.

Послије вишечаоовне борбе поново омо били принуђени да се повучемо у подножје Црног Врха.

Састала се команда чете: команди-р Перовић, замјеник командира Томашевић, комесар Буровић и зам-јеник комесара Бјелица — да одлуче шта даље да се ради. Црни Врх се не може тек та-ко напустити. Не смију јединице бригаде бити набачене на Ли-м, велики и хладан. Одлука је пала! Опет на Црни Врх. Бомбашка група: Душан Вуцелић, Добрашин Шошкић,. Милорад Вујошевић и Дамјан Мићуновић. Вођа групе — Душан Вуцелић. Све преостале бомбе из чете дају нама четворици.

Вуцелић нас скупио. »Другови, од успјеш-ног извршења нашег задатка за-висе животи лшогих другова и другарица, наше чете и батаљона. Црни Врх се мора заузети« — каже нам. Док група бомбаша креће према Црном Врху, сунце залази за гребенима високих Проклетија.

Кретали смо се полак-о и врло опрезно, од стабла до стабла бук-ове и четинарске шуме. Дошвор је био: ако успијемо да непримјећено приђемо на домет руч-них бомби, Вуцелић ће опалити метак из пушке, што ће бити знак осталим да бацају бомбе.

Када смо се примакли њемачким положајмма, Вуцелић даде уговоренп знак. Полетјеше наше бомбе. Чуо се јаук непријатељских војника. Изгледа да их није било много, јер су панично побјегли. За кратко вријеме поново је 3. чета била на положајима које је прије тога изгубила. Цијеле ноћи вођене су борбе са непријатељем, који је покушавао да врати Црни Врх, али му то није пошло за руком.

Батаљон је у цјелини успјешно извршио задатак, 3. чета нарочито. У међувремену непријатељ је успио да овлада брдом Обров, које доминира широ.м околином Бијелог Поља. Ови покушаји да се Обров задржи и омогући извлачење нашег 2. батаљона преко моста на Лиму, у Бијелом Пољу, остали су без успјеха, јер је непријатељ био изразито надмоћнији. Батаљон је био принуђен да се извлачи преко Лима, на десетак километара низводно од Бијелог Поља.

Командант батаљона Раде Раичевић, упутио је командира Перовића и делегата пратећег вода батаљона да изврше извиђање ријеке и одаберу мјесто прелаза. Тешко је такво мјесто било пронаћи на набујалом Лиму.

Сјутрадан, у јутарњим часовима, магла је покрила долину Лима, што нам је омогућило да се неопажено повучемо са положаја на Црном Врху. Да бисмо лакше савладали набујали и хладни Лим, формирали смо групе од 7—8 бораца, комбинујући их тако да са они.ма који су физички јачи, буду они који су исцрпљени, рањени или растом мали. Срећно смо савла-. дали Лим. На његовој обали јединице су оотале — да спријече прелаз непријатељу преко ријеке. Наша чета размјештена је у селу Кање. Добила је задатак да брани рејон села Метанац, Добраково и Кање. Рејон с.мо обезбјеђивали патролама и засједама.

На југоисточној ивици Добракова уздизао се безимени внс, са једном огромном стијеном, коју као да је природа створила за осматрање околног терена и прелаза на Лиму. Једног дана поћосмо на ту осматрачницу Милорад Вујошевић, командир одјељења, Видоје Вулић и ја. Провели смо на осматрачници цио љетни дан, без хране и воде. Недалеко од нас, неких 50 м, изазивачки је била израсла трешња, коју Санџаклије зову ашлама, сва у сазријевању. Лли, остадосмо досљедни партизанском односу према народној имовини. Када је почео да пада мрак и друге засједе посјеле своје рејоне на обали Лима, ми се упутисмо у Кање на одмор. Стаза којом се зрађамо води непосредно поред трешње. При проласку поред ње оретосмо постаријег човјека. Поздрави се са нама, па знајући како с.мо »сити«, рече: »Ја знам, болан, да сте ви наша војска. Ако не могу што друго да помошем, хајте, болан, попењите се на трешњу, уберите колико ва.м је драго, трешња је моја.«

Вулић оста с пушкомитраљезом да нас штити ако нас Нијемци открнју, а Милорад и ја се попесмо на трешњу. Нисмо такорећи убрали ни по шаку трешања, да напунимо уста, кад чусмо пуцањ с друге стране Лима. Мплора ме упита: »Шоле, ево нас гађају?« Не, одговорих, јер би се чуо звиждук метка.«

Наставили смо да беремо трешње, али је то потрајало оТприлике толико колнко је њемачком нишанџији требало да намјести нишан на веће одетојање и — нас двојицу узме на нишан. Сручи се киша зрна из шарца кроз грање трешње. Но, .ни наш пушкомитраљез није ћутао.

Впше се није имало шта чекати. За секунду се нас двојица нађосмо на земљи, поред трешњиног стабла. Како смо сишли — ни сами не знамо. Хитро се пребацисмо у заклон гдје се налазио наш пушкомитраљезац. Кад ускочисмо у заклои, поред Вулића, он узвикну: »Јесте ли живи?« И додаде: »Јесте ли ми донијели неку трешњу?«

Добршиин ШОШКИЋ

РЕКАО САМ МУ ДА ГА НИКАД НЕКУ ЗАБОРАВИТИ

Од свога постанка и за вријеме шест мјесеци постојања — 8. црногорска бригада била је, безмало, везана за Санцак. Она је, за све то вријеме, стајала »на стражп« наше ослобођене територије. И не само што је одолијевала удруженим снагама окупатора и његових плаће-ника, него је, врло често, ступала у офанзиву, проширујући слободну територију.

У Санџаку су окупатор и домаћи издајници сијали мржњу, вјерску и националну нетрпељивост. Зато су наши борцп имали много дужности и тешкоћа. Требало је оружјем укротити разне издајнике а, народним масама, предочити истину и — једини спасоносни пут у будућност. Требало је отклањати предрасуде, освијестити заведене, заштитити угрожене.

Основна идеја, водиља наших бораца, манифестовала се у непрекидној борбп за уништење и истребљење мрских окупатора и њихових помагача. Њих је требало уништити бар што на главама носе — црногорску капу, шубару или фес.

Наши ударци су били снажни и силовити

Људи су нас разумјели. Видјели су наше борбено одушевљење, наш поклич, и чули нашу пјеому. Осјетили су нашу љубав и знали: све изван нас је страно, туђе. Све су то они знали, али страх — да би се издајници могли повампирити — узроковао је често неодлучност. Ипак, успјели омо да им докажемо: да је лични или породични опстанак сваког појединца могуће ријешити само борбом против сијача смрти. Борбом против мрака, незнања, заглупљивања и ропства.

У часовима одмора, у затишју, кад зрна пс фијучу, неуморно смо и предано приступали народу: од срца орцу. Као прави и истиноки синови његови, трудили смо се да задобијемо наклоност и повјерење тога народа и — успјели смо. А народ је овдје, у основи добар, иако патријархалан, заостао... Дугим, неуморним радом успјели смо да ускладимо односе између Срба и Муелимана на тај начин што смо им приступали са истом љубављу — одмјерено, праведно и према једнима и према другима. Тако, све више и више, народ је увиђао да је — неминовно и једино исправно ако пође трагом наших бораца. Они једини на врховтша бајонета носе слободу.

Народ је све више долазио до увјерења да је стара и грешна држава била мађеха овом крају — као и све друге гтрије ње. Народ овога краја

јасно је почео да увиђа како се старо руши и ишчезава; истовремено назирала се нужност новог, бољсг, љепшег и праваднијег. То боље и праведније видио је само у нама, у нашем оружју и, нарочито, у нашем односу према цијслој његовој имовини, његовим традицијама.

Мој друг Милорад Вујашевић и ја ишли омо и пјевали без иредаха — ијесме пуне љубави уиуђане Србији. У једном тренутку пронесе се глас да се сиремимо за борбу. Наше извиднице откриле су непријатеља. За неколико минута били емо спремни. Батаљон је добио задатак. Срце ми је лупало убрзано, јер, знао сам: иза ових брда налази се наша братска Србија...

Сунце пече. Чује се прасак пушака, грмљавина бацача и артиљерије. Ударци еу то, смртоноани и поразни, за непријатеља. Чују се уоклици другова. Нападамо брдо Козомор, близу Коејерића. Кроз шибље и јаруге пели смо се уз брдо. Угледах свог друга Милорада, неустрашиво иде напријед. Пред очима му је, као родна Црна Гора, Србија. Непријатељски отпор је сломљен. Обрадовах се, пођох напријед и спазих Милорада, лежи мртав. Поред њега митраљез, гомила празних шаржера ...

Стајао сам непомично, без ријечи; ућутао ме је бол за изгубљеним другом. Очи — пуне суза. Изгубио сам друга. А с њим сам прошао све борбе, дијелио и добро и зло.

И док митраљеока ватра пршти, и другови кличу побједи, узимам га на крило. Погледа ме, рече, последње »збошм«. Сузе ми грунуше. До неба нарасте мржња против непријатеља — одузе ми најбољег друга. У себи, дадох другу Вујашевићу ријеч — никад га нећу заборавити...

Д. ВУЦЕЛИЋ

(Бригадни билтен »Осма црногорска«,
јубиларни број, 25. фебруар 1945)

НА ВРХУ ГРАБА ОСТАДЕ СЕДАМ ДРУГОВА

Налет непријатеља у правцу Мојковца био је скршен. Морали смо гонити непријатеља. Иако оу то били напорни дани за нашу бригаду, јер смо морали водити тешке борбе против многобројнијег непријатеља, моји другови су били увијек постојани, чврсти као стијена, без трунке страха.

Ноћ је била суморна и врло хладна. Ишли су весело, спремајући се да прославе сјутрашњи Први мај, највећи празник рада, пролетаријата и радног народа. Близина непријатеља није нам дала да прославимо тај дан ...

Свјежа првомајска зора тек је овитала, румани сунчани зраци још нијесу обасјали врхове Граба, а њемачки шарац је запалио брдо. Ми смо полетјели на јуриш. Борба је била страшна. Нијемци су јуришали, ми, исто тако, враћали. Јуриш за јуриш! Граната је експлодирала, шарац је прштао. Требало је нанијети одлучни ударац. Команда је иала: Јуриш! Ту, на Грабу, њемачки шарац проби арце седморици наших најбољих другова. Крв се њихова просула. Снијег црвено уцвјетао. Од бјелине снијега — крв још црвенија.

Борба престаде. Прољетно сунце топи онијег. На врху Граба лежи седам бораца, седам другова, седам дивова: Роловић, Раонић, Бајагић, Лалевић, Куч, Војиновић и Марјановић.

Неиријатељ је успио да уништи шихова тијела, али није њихов дух: ми га слиједимо. Њихова крв — наша је заклетва. Да довршимо дјела која смо заједно започели.

Вељко РАДОЊИЋ

(»Побједа«, бр. 1, децембар 1944)

ПАДОШЕ ПРВИ БОРЦИ
(На Жутој коси, код Бијелог Поља, априла 1944)

Падала је ситна, густа киша када, у колони по један, наша, 3. чета, крену у иравцу Бијелог Поља. Чим је прошла посљедње куће села Јабучно, нагло, одједном, паде непрозирна, црна ноћ.

Блатњава и клизава стазица — кривуда гребеном издуженс Жуте Косе. Обрасла густом, храстовом шумом; жбуње и шибље са обе стране, па нам се, због тога а и због густе поимрчине, чини да идемо кроз бескрајни тунел. Клизаво је, често се хватамо за окисло шибље. Убрзо, потпуно смо мокри: рамена, лактови, кољена, стопала проваљују раоквашене опанке.

Помрчина отежава кретање. Због одржавања везе колона чете се толико збила да сваки борац на врату осјећа дах друга иза себе, а патрола претходница — једва да је неколико корака испред чела колоне. Стаза је нестала или — можда омо је изгубили у невидјелици. Зато се крећемо у групицама, а између њих веза се тешко одржава. Разгрћући шибље, које гребе по рукама и шиба по лицу, споро подилазимо — никако не можемо да оцнјенимо на којој смо удаљености од непријатељског положаја. Због тога смо врло опрезни.

О снази, саставу и положају непријатеља нијесмо имали података, Када смо кренули, речено је да наша бригада напада Бијело Поље, око поноћи. Са њом, једновремено, напада 5. црногорока. Правци напада осталих батаљона наше бригаде нису нам били позиати, док 2. батаљон, у чијем је саставу наша 3. чета, напада Бијело Поље са западне сгране, преко Жуте косе.

На око два сата прпје зоре оглаои се јака борба у правцу Бијелог Поља, Напала га је 5. црногорска бригада: била је ближе и — сукобила се с непријатељем прије него је стигла наша бригада (наша бригада је подилазила са веће даљине и преко шумовитог, испресијецаног планиноког земљишта). Што се више ближила зора, борба је бивала све јача. Одјекују рафали, пролијећу свјетлуцава зрна. Тутње бомбе, одјек им се, у таласима, простире и губи кроз шуме и долину Лима. Похитали смо, колико омо могли од шибља, памрчине, шуме и кише.

У саму зору замагљеног јутра, чета изби иопред мањег, заобљеног виса на Жутој коои, обраелог ријетким ниским жбуњем; он са западне стране надвисује Бијело Поље. Непријатељ нас са блиоког одстојања дочека јаком

ватром. Ишли смо у групицама, из њих се, за трен развиемо у стријелце; кренусмо у јуриш. Пушкомитраљесци засуше непријатеља брзом паљбом. Одлучним налетом заузесмо прве ровове, из којих се непријатељ пов\"че у сљедеће; ове друге упорно брани.

У том првом налету наше чете, у трку, прве рафале по непријатељским рововимо осуо је храбри борац Тодоровић. Са пушкомитраљезом на рукама јуришао је. На домаку првог непријатељског рова, на његове руке, које оу стезале пушкомитраљез, долете и експлодира непријатељска ручна граната — разнесе га. До њега, близу, паде и борац Миливоје Бићевић. То су биле прве жртве, први погииули борци наше чете. Тежак губитак и тежак тренутак, али — нико се из чете не поколеба.

Лијево од наше, нападале су јединице 5. црногорске бригаде; њихова ватра је ове више слабила. Нувик, десно, напала је 2. чета нашег батаљоиа. Али, убрзо, и њеша ватра ослаби; ослабила је, исто тако, и на осталим положајима. Ускоро — потпуно престаде.

Обе чете нашег батаљона остале су тако без подршке суеједа, усамљене, на два ћувика Жуте косе. А непријатељ је кренуо у противнапад. Иако је 3. чета одбила први налет непријатеља, он је ипак успио да се дохвати једног рова у нашој непосредној близини; одатле продужује даље, кидише као помаман, баца бомбе и сијече шарцима. Дочекујемо га бомбама и рафалима пушкомитраљеза. И док тако водимо борбу, погледах ка виоу који држи 2. чета. Примијетио сам да испод самог врха ћувика неки борци трче час доље час горе — некакав метеж. Тамо мора да се нешто тешко догодило, кад је ватра чете толико ослабила. Најснажније што сам могао поновио сам неколико пута:

— Гајо, Радомире, напријед!"

Звао сам командира и комесара суседне чете, али — одзива није било. Неколико минута затим, пузећи, одоздо се привуче до меие Бајо,** блијед и узнемирен. Полугласно каже:

— Кога кличеш и зовеш! Погинули су, у јуришу испред чете. Леже мртви један до другога.

Затим додаде:

— Зар не видиш да су се сви повукли? Ту оу само напте двије чете. Шта да радимо?

— Извући ћемо се, не брини. Останм поред меие. Извлачићемо упоредо обје чете. Борци познају мој глас. У твојој чети сам био замјеник командира чете, све борце знам по имену.

Са Бајом је био и курир њихове чете. Послао сам га да командирима водова пренесе да се борци 2. чете повлаче појединачно, чим који чује да га зовем по имену, а остали — да отварају што јачу ватру. Исто наређење пренијето је командирима водова и комесару и замјенику 3. чете.***

Прозивао сам борце из обје чете.Они су тада, пузећи, оилазили низ падине; остали су отварали ватру. Борци се брзо извлаче и све мање их је на оба ћувика. Непријатељ је примијетио да наша ватра слаби — зато јаче наваљује.

* Гајо Чавор, политички комесар и Радомир Милатовић, командир 2. чете 2. батаљона.

** Бајо Вучевић, заменик командира 2. чете 2. батаљона.

*** Буро Буровић, политички комесар и Обрад Бјелица, заменик политичког комесара 3. чете 2. батаљона.

И посљедљи борци обје чете наиустишс положај и замакоше кроз шумнцу, у јодну јаругу којом се избија на друш иаш положај. Борац наше чете, Браико Јовановић, који је чеото био у улози курира, остао је уз мене и Баја.

— Бранко, овуда, кроз шумицу. Зати.м ћемо Бајо и ја.

Бранко погледа, као да ме прекорева што одступамо. Непријатељ је већ упадао у ровове испред нас. Бранко то примети, па викну:

— Ено га, са шлемом, мајку му!

Хитро је нанишанио и опалио. Но Нијемац -је изгледа био срећније руке, а можда и вјештији од нашег 17-годишњег борца. Бранко се занесе и паде на ,\но рова. Нијемац баци бомбу ка нама. Кроз дим од њене експлозије Бајо и ја се сјурисмо низ падину и дочепас.мо шумице.

Перо П. ПЕРОВИЋ

НА СТРАЖИ

Тутањ топова као да јењава у овој позној љетној ноћи. Негде у даљини одјекну пушка. Поплашена птица излете из легла. Шум лишћа старе крушке и тихо њихањс класја губе се у мелодичном протицању Ли.ма, чије воде ударају о обалу, подсећајући да се нешто, ипак живо, миче и у овој глухој ноћи. По сеоским кућама и последње светиљке се гасе. Брда, пашњаци, колибе — све нестаје на далеком хоризонту. Само се још наслућују обриси дивље лозе, пузавице; њене вреже љубоморно стежу рапаву дашчару у којој леже рањеници. Захвати све та чудна тиха ноћ. Завеса мрака пада. Постадох и ја део ноћи. Осећа.м испуцалу кору старе крушке, уз коју се, понекад, ослоним (и терет пушке о рамену).

Ослушкујем. Подрхтавам. Хладно је. Шум Лима и каскаде потока. Вода ее прелива низ дрвено корито у које сам, још предвече, потопила крваве завоје. Поток и река као да певају песму мртвим пролетерима. Завоји су од кошуља; њих су борцима даровале мајке, сестре, девојке. Сутра ћу их опраги и раширити по трњу.

Опет подрхтавам. Корачам. Неколико корака напред, неколико назад. Пипам кору стабла, ко зна који пут. Планинска ноћ као да омађује будност у мени. Зурим у даљину — она сада личи на провалију. Сећам се, право преда мном је Обров, лево Бијело Поље. И док тако гледам у помрчину, напипах у цепу сасушене мрвице јечменог хлеба. И као да чух глас мајке која је пошла да посети оина, попела му комад јечменог хлеба. Нашла га је мртва: »Нооим кости сина, са Оброва. Убише га, ниткови, кућу ми запалише«. Задихана, иритеже терет на леђима, део њеног орца. Обрисала се црном марамом, па ми из торбе пружи комад јечменог хлеба, беше га сину наменила...

Светлост из даљине пресече ми мисли. Лево.м руком, још јаче, стегох мрвице хлеба. Гледам. Могуће, непријатељ осветљава терен. Тражи иас.

Чини ми се да је време стало. Гледам ноћ, чекам.

Засија месец иза удаљених гора. Лим заблиста, његова оребрна површиа њише се између проређених врба. Дашчара у загрљају дивље лозе, намах, учини се као стари замак. Све постаје видљивије. Крећем се, покушавам да се ослободим напетости. Утрнуле ноге тешко померам, али дижем главу, гордо — и за њу постајем већа. Чини ми се да с.мо сада, у овом бескрају, будни само месец, Лим, поток и ја. А можда и она мајка што је изгубила оина ...

Како то, питам се, ни петао да објави зору. Нема ни њих више! Све је празно: торови, амбари, дворишта, кућа зарасла у коров... Али не, не, нисмо сами! Пуне су шуме будних бораца. Неки корачају у колони, неки воде борбу, неки певају песму слободи.

Шкрипа врата ме трже. Баш као малочас она светлост на хоризонту. Кувар Анте, дремљив, пролачи прсте кроз проседу косу, и иде ка потоку. Одмах за њим окочише са тавг та колибе оба курира.

— Здраво, другарице, је ли зима — рече шеретски мали Митар, прптежући опасач.

— Иди, угреј се у сену, док се није охладило.

Уз рачвасто коље пењем се на таван. Топло сено и поспаност учинише своје...

Сунце је већ увелико изашло. Један његов сноп продре кроз разређене даоке крова и — већ у сену тка јесење боје. Дремљива, одушевљавам се раскошима природе. Мирис сена опија, паучина по угловима трепери у јутарњим бојама. Чујем жагор. Око колибе је све оживело. Сви нецгго ужурбано раде.

Ширим опране завоје по трњу, да се што пре оцеде јер, изгледа, биће покрет. Застала сам, размишљам о протеклој ноћи, грицкајући мрвице јечменог хлеба.

Вукица ВРСЈАКОВ

СВЕТОЗАРЕВА ЖЕЛ.А

За вријеме борби у Санџаку исхрана нам је била оскудна. Жељни смо били Да се поштено наједемо. Иако прилично удаљени од куће, комесару чете у 4. батаљону, Рајку, у неколико наврата долазило је »требовање«. Право из Брскута. Његова мајка га није заборавила. Кад се појави са коњем, знали смо да ће бити погаче, брскутског сира, кајмака, кувано плеће или печена кокошка.

Рајко би све то увијек издијелио чети.

Једне љетне вечери, сједимо у пристранку поред Лима и заподјену се разговор о томе ко би што у томе тренутку најрадије желио да доживи:

»Ја бих најрадије да погине Хитлер.«

»А ја да се отвори други фронт.«

И тако су борци ређали жеље. Кад дође ред на борца Светозара, он сасвпм озбиљно изјави:

»Што се мене тиче, највише бих волио да се сада појави мајка друга комесара.«

(Д. Б.)

ЈЕСИ ЛИ ТИ, КОМАНДИРЕ?

После успеишо извршеног самосталног задатка — обезбеВивања бока бригаде на планини Бјелогрлац и четири дана и три ноћи без везе са јединицом, а и без снабдевања, први вод 1. чете 2. батаљона врати се у састав чете, у село Подбишће, код Мојковца. Ту се одмарамо четири дана, а затим, у саставу чете, у поновни напад на Мојковац.

До Улошевине се доста лако дошло, али, на тој коси, наишли смо на жесток отпор непријатеља — бројног и добро утврђеног. Испред наше чете, тамо гдје је било пошумљено, оборена букова стабла окренута су управо на фронт; испод њих су иокопани ровови. Тешко, претешко их је било освојити.

Први, безуспјешни напади нису нас обесхрабрили — нисмо претрпели веће губитке, а и муниције је довољно. Али, таква незавидна ситуација, била је довољна да командир чете одржи краћи састанак. На крају издао је командирима водова наређење за напад. У поновљеном јуришу сви су били у стрељачком строју, од бораца до команде чете. Упали смо у непријатељске ровове. Настала је општа туча, хватање за грло.

Пред нашом четом једно узвишење, нападамо обухватно. Са својим водом идем левом страпом од узвишења, 2. вод десном. Такав је договор са команАиром чете, Урошем Гојнићем. Извршили смо јуриш. Због жестоке ватре ништа се није могло чути, због помрчине ни видети, а двјствовало се врло брзо.

Упао сам у непријатељски ров, међу три четника. С њима је и неки њихов старешина, саопштава им иаше знаке распознавања, али само првн дио — други није знао. Лево од себе чујем глас десетара Чеда Гломазића. Тукао се кундаком с четницима. При упаду у ров збунио ме четнички старешина — имао је капу какву носи и наш командир Гојнић. Како сам чуо ријеч »Сабља« (наши знаци распознавања су били Сабља — Санџак), упитао сам га: »Јеои ли ти, командире?« Он одговори: »Јесам«, и ухвати ме за главу, пипајући по капи. Како је петокрака била од чоје, није ништа приметио. У томе су пришла и она тројица четника из рова. Један је покушао да ми скине пиштољ, други ми је држао уперен бајонет на леви бок, а трећи је викао, ваљда знајући ко сам: »Је ли, копиле Мошино, да те сад овдје прекољемо.«

Реаговао сам у тренутку. Гурнух оног с деоне стране, који је покушао да ми скине пиштољ; убрзо се нађох на њему у рову. У том тренутку, непооредно испред нас, експлодира граната нашег бацача. На леђа ми се сручи земља.

Када сам устао, пиштољ ми је још био на гајтану везаном око врата, њим сам убио четника у рову. Двојицу других четника разнела је граната. Трећи, четнички командир, био је рањен у ногу, али је моја пушка још увијек била у његовим рукама. Био сам, срећом, с друге стране букве, што ми је олакшало да му приђем се леђа... Када сам опет имао своју пушку у руци, повикао сам: »Напред лево крило!«

До тада су борци наше чете косу већ били заузели.

Десетар Чедо Гломазић је био повређен за време борбе прса у прса, још један друг је био лакше рањон, а две другарице су погинуле. За четнике, који су се овде бранили, утврђено је да су били из Србије. Онај командир с којим сам се срео и један војник, били су из Жагубице. На том положају им је остао један пушкомитраљез, две пушке и неколико стотина метака.

Раденко ВЕЉИЋ

ЦРНИ ВРХ

Црни врх! Чини ми се да свако треће брдо од Бевћелије до Триглава носи то име. И, да оу, ио неком иеписаном правилу, бар на сваком трећем црном врху вођене жестоке борбе, као да су ти врхови створени за положаје да би, поред своје црнне, у црно завили и многе мајке војника који су по њима ратовали.

Такав један Црни Врх налази се на десној обали Лима, близу Бијелог Поља, у правцу Сјенице.

После тешких борби на Оброву, 3. батаљон је добио задатак да заузме тај Црни врх.

Победа на Оброву учинила је да борци буду поуздани и задовољни. Шалили су се у чаовима кратких предаха. Али — нису били изненађени наређењем за нови напад. Једино се сви уозбиљише.

Уследило је уобичајено формирање бомбашких група, одрсћени су им и пратиоци са пушкомитраљезима. За вођу једне групе бомбаша одрсдише Радоја Милутиновића, младића са дечачким лицем, који се од окромности скоро и не примећује. Он треба да води корпулентног Марка Палевића и још корпулентнијег Косту Тијаиића. Неко добаци Марку:

.— Кад вам нестане бомби, баците Радоја. Швабе ће мислити да је граната и побећи ...

Командир, као да не чу упадицу, а Радоја притисло бреме под којим никоме није до смеха. Кренуше на задатак. Прећоше поток, продужише узбрдо, до под саме бункере. Радоје одшрафљује бамбу. Под ногом се сломи суварак. Немци осуше из митраљеза. Коста није ни приметио да се нашао испод цеви, све док она не засветли, а онда докопа рукама врело гвожђе. Плану и бомба. Шарац се нађе у Костиним рукама. Виде то Радоје.

— Ти си луд! — загрме Радоје на Косту. — Како идеш на цев пре него бацим бомбу? Видео си да сам под бункором, нису нам могли побећи! Митраљез би свакако био наш, а овако — могао си погинути, па да ја одговарам за твоје глупости!

Коста стао, па се чуди. Јест воћа, јест бо.мбаш. Али толико жустрине да стане у тако малу запремнну ...

Радоје се пред зору врати до командира чете:

— Друже командире, не.мам више бомби!

— Има тамо горе! — рече командир, показујући руком последња непријатељева упоришта.

Немци одступају низбрдо. Неки се још држе. Измешали се наши и њихови. Командир, заменик комесара и ја стигосмо до Радоја. Већ се увелико разданило.

Подалеко, једна натоварена мазга бежи од пуцњаве.

— Радоје, зове командир, Радоје!

Радоје дотрча.

— Имаш ли метака?

— Имам.

— Дај пушку.

Још му Радоје није ШЈ предао пушку, а с наше леве стране изби група Немаца са шарцем. Али, видимо, командир очито не нишани у њих већ — некуд у друго брдо. И да не би присебиог заменика командира, Данила Мићуновића, који баци бомбу на Немце, ко зна шта би било.

Опали и командирова пушка. Мазга паде и скотрља се у поток.

Раде и Даннло потрчаше ка оним Немцима са шарцем. Када се вратише, командир нареди Радоју и још двојици бораца:

— Трк у поток! Уграбите муницију с оне мазге!

Отрчаше.

Враћају се. Поред осталог, носе и неколико бомби. Радоје озарена лица прнће командиру:

— Право ои и.мао, друже комаидире, нађох бо.мбе тамо где си рекао.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

НА БИЈОВОМ ГРОБУ

После тешких, али успешних борби 23/24. априла 1944. годиие у којима су разбијене немачко-четничке снаге код Мојковца, 3. батаљон је наставио продор ка Бијв.\ом Пољу и Бродареву, чистећи околни тврен од разбијених и заосталих група четника и муслиманоке милиције. После седмодневних напора, батаљон се прикупио и занећио 1/2. маја у селу Граб. За обезбеђење од Бродарева, у коме су се налазили Немци и муслиманска милиција, наређено је 2. чети да пошаље један вод у предстражу на положај Бијов гроб. Задатак је добио 1. вод, Бода Копривице. Са њим сам пошао и ја, као командир чете.

На Бијов гроб стигли смо пред мрак. Запосели смо положаје, обезбеђујући се патролама са правца Бродарева и Зечије главе. Положај предстраже доминирао је околним тереном. Прегледност терена није била најбоља, због мести.мичне пошумљености и испресецаности околног земљишта. Положај вода био је наслоњен на косу која се протезала позади нас. Непосредно испод нашег положаја протицао је поток. Ноћ је била прилично хладна. Аожити ватре, наравно, ниомо смели.

Пред зору истурене патроле јавиле су да се од Бродарева чује звук мотора. Одмах је уиуђен курир да о томе обавести команду чете, а предстража је појачала будност. Истурене патроле су убрзо осмотриле Немце

и повукле се у састав предстраже. Кад је почео дан положај вода је обасут ватром из противавионоког митраљеза, који је дејствовао са једног моторног возила. Одмах после тога уследио је напад немачке пешадије; муслиманока милиција јој је била у левој и деоној побочници. Вод је прихватио неравноправну борбу. Користећи конфигурацију земљишта, Немци су напад почели обухватним дејством, које ми нијесмо могли спречити. Да би то избегао, вод је био принуђен на повлачење. Али, онда је пристигла цела 2. чета па се развила оштра борба. Притисак Немаца био је све јачи, како фронтално тако и бочно; чета је била приморана да се постепено изглачи. То извлачење није трајало дуго, пристигле су и остале јединице батањона.

Борба је постајала све жешћа. У противнапад је пошла 3. чета. Наступала је преко отвореног земљишта и, наравно, била задржана јаком ватром непријатеља, а затим одбачена. У том противнападу погинуо је и њен комесар, Благота Раонић, и борац Рашо Војиновић, а било је и рањених. На свом правцу 2. чета је задржала наступање Немаца. Њени положаји и немачки стрељачки строј који је залегао, нису били далеко, раздвајао их је мали простор и оитно храстово жбуње. Положај, десно од 2. чете, држала је 1. чета. Но, она није издржала притисак Немаца и муслиманске милиције. Повукла се изненадно, неочекивано. Немци су то одмах искористили, заобишли деоно крило 2. чете, а затим, засули је јаком бочном ватром. Тада је тешко рањен командир 2. чете, Саво Лучић. Са положаја покушао га је изнети борац Вук Букић, али је и он, носећи рањеног командира, тешко рањен.

Непријатељ нас је све више притискао ватром и покретом. Настали су тешки, драматични тренуци. А у њима најтеже, како изнети из борбе рањене другове! Пушкомитраљезац Миливоје Маројевић, кандидат за члана КПЈ, који је иза једног обореног стабла без прекида отварао ватру, зађута. Само се некако нежно наслонио на пушкомитраљез, са чудним оомехом на уснама. Пребацих се да прихватим његов пушкомитраљез. Мало ме при том закачи непријатељски рафал, лакше ме рани у леву руку, изнад шаке, али ми предњи део блузе исече на неколико места. Прихватих пушкомитраљез. Немци су и даље наваљивали на наш положај.

Наређено је да се ручним бомбама заустави напад Немаца. Прво учинисмо то, а затим отвориомо ватру из свих оружја. То збуни Немце. Борци наше чете врло брзо искористише тренутак. Успели су да из борбе изнесу ове рањене другове.

Немци су поново кренули у напад, али — овог пута знатно опрезније. Непосредно у мојој близини налазио се Боле Головић са својом десетино.м. И овдје показује овоју примерну храброст и дисциплину. Предао сам му Миливојев пушкомитраљез и наредио да се повуче.

Убрзо, пристигли омо главнину чете, која је заузимала положај на омањој коси. Ту сам нашао команданта батаљона, Милана Павловића, и заменика политичког комесара батаљона, Милована Милачића. Пошто сам им укратко изнео запажања о борби 2. чете, наређено ми је да преузмем команду над њом и да је одмах припремим за противнапад; у међувремену се, такође, за противнапад припремао цео 3. батаљон.

Било је око девет часова. Испред чете протезала се омања пољана, широка око 40 м, са оупротне стране оивичеиа танком храстовом и буковом шумом; тек покоје дебље стабло. У њој су Немци. Кренули смо у

противнапад, подржани јаком ватром. Преко пољаие емо прошли без жртава. Када смо освојили шуму, погинуше нам помоћник комесара, Јован Роловић, и борац Радован Лаловић. Тешко је /рањем и командир другог вода, Миливоје Бајагић (умро је на путу за болницу).

Јуриш 3. батаљона непријатељ овог пута није издржао. У нереду је одступио у правцу Зечје главе и Бродарева.

Из ове кратке и тешке борбе батаљон је изашао као победник, а.ш је изгубио шест бораца и старешина. Четворица оу били чланови Партије, један кандидат.

Јово Јола КАСАЛИЦА

НАПАД НА ГРАДИНУ

У лето 1944. године 1. чета 3. батаљона налазила се на положајима северно од Бијелог Поља и села Недакуси и Сутиван, на левој обали Лима.

У Бијелом Пољу тих летњих месеци било је врло мало становника. Раселили су се по околним мести.ма, јер је боравак у њему, између два нротивника, био заиста тежак.

Скоро сваку другу ноћ вршили смо организоване препаде на непријатеља, који се добро утврдио на пошумљеним висовима, Градини и Оброву, доминантни.м положајима источно од Бијелог Поља, на десној обали Лима. Непријатељске објавннце су са њих ноћу силазиле до саме обале Лима.

Општи напад на та два виса изведен је 21/22. јуна 1944. године, око *2* часа после пола ноћи. Прелазак на десну обалу Лима почео је одмах по паду мрака. Подилажење нам је донекле било олакшано неефикаоношћу непријатељске ватре. Савлађујући тежак терен и непријатељску ватру, која је јачала како смо се приближавали, успели смо подићи непријатељу на блиско одстојање. На знак за јуриш пошли смо силовито и, за кратко време, заузели најважније отпорне тачкс непријатеља, утврђене и припремљене за ноћну борбу.

Био сам тада митраљезац у 1. чети. Заједно с помоћником ишао сам одређеним иравцем, водећи рачуна да нам се кретање не укршта с кретањем других, како једни другима не бисмо сметали при отварању ватре. Када смо пришли непријатељу на неких иедесетак метара, отВорио са.м ватру из пушкомитраљеза, кратким рафалима, ради уштеде мувиције. Упали с.мо у један ров подзидан каменом. На његовој ивици наишли смо на немачког војника. Док је покушавао да напусти заклон био је погођен рафалом у леђа.

Био је још мрак кад је непријатељ извршио снажан противнапад. Из заузетог рова отворили смо јаку ватру.

Противнапад непријатеља није успео. Ефикасном ватром тучен са заузетих висова, непријатељ је био принуђен да се повуче гребеном према селу Дубову, а наше јединице су до зоре остале на освојеним положајима.

Када се разданнло, дшј помоћник и ја смо се детаљно »позабавили« убијеним Нсмцсм. Приликом искакања из рова био му је пао ранац преко тлаве. Узели с.мо му оруж јс, остале ствари иису нам биле потребне. На стотинак метара даље наишли смо на другог убијеног Немца, шарцем је штитио повлачење својих. Више с.мо се обрадовали шарцу него двојицп убијених војника. Шарац је био на великој цени и — много ће значити за чету.

Ради одмора и срећивања јединице остали смо неко време у Дубову. Командир вода, Радован Миловић, повео ме је у извиђањс; требало је поново успоставити контакт са непријатељем. Задатак нам је био да изађемо на највећи вис на том терену, звани Курило. После два часа хода уопели омо да установимо где се налазе положаји непријатеља. Вратили смо се у јединицу и детаљно о томе обавестили команду.

Драгић НЕДОВИЋ

ЗА РАЊЕНОГ ДРУГА

Био је крај маја, дан лијеп, сунчан. Да није рата, могло би се уживати до миле воље у дивној природи живопионог и бреговитог санџачког крајолика. Овако, ништа од тога! Тог дана Нијемци, заједно са муслиманском милицијом, надиру од Сјенице. Прва чета 4. батаљона држала је истурени положај, ивицом шуме', у предјелу званом Травњак, на обронцима планине Јадовник. Ко зна због чега је и када ова планина добила то своје чудно, а ваљда и сомболично име ...

Случај је хтио да се мој брат Светозар и ја, приликом фор.мирања бригаде, нађемо у истој чети. Обојица смо били пушкомитраљесци. Овог дана, када је непријатељ надирао, Светозар је са својим одјељење.м био десно, а Стево Ивановић лијево од мене.

Негдје око 14 часова започе борба. Како је Светозар држао осјетљиву и важну тачку, неиријатељ је на њета концентрисао јаку ватру. У том окршају је Светозар тешко рањен. Ипак је успио да се повуче до једне увале, неких двадесет корака иза положаја. Ту је пао. Непријатељска ватра је и даље била врло снажна. А она је, често, била прави треиутак за праве људе. Дурмиторац, видећи да ће Нијемци дотући тешко рањеиог Светозара, није размишљао много. Потрча да га склони. Онажннм рукама прихвати Светозара и крену. Али — и он задоби тешку рану.

Како је, онако сав у крви, успио да дође до мене — не знам. Тек, рече ми да ми је брат рањен и гдје се налази. Позвах Стева Ивановића да пођемо да изнесемо Светозара. Када смо нае двојица кренули, храбри Миладин Балтић крену без ко.манде, са својим пушкомитраљезом уоусрет Нијемцима. Тако нам омогући да изнесемо Оветозара.

Случај је ваљда хтио да Светозар и Дурмиторац, сјутрадан у исто вријеме, умру у болници у Бијелом Пољу. Заједно су и сахрањени, поред манастира Никољац.

Но, док оу се њих двојица, још живи, налазили у болници, дошли су им другови: Борђије Кликовац, Лазар МарковиН и још неколицина. Дошли да дају крв. А нијесу је ни сами имали довољно. Откуд би је и имали онако гладни и од борбе исцрпљени.

Ех, а тек тај Миладин БалтиН! СеАамнаестогодишњак, снажие грађе, мали растом, али широких рамена, веселе нарави. V борби жесток, неустрашив. Имао је особити дар за лијепо приповиједање и црне очи пуне радости.

У вријеме седме офанзиве био сам веома болестан. Температура ме сатирала, у дугим маршевима једва сам се кретао. Видјећи ме тако немоНног, Миладин је узео моје оружје и опрему (пушко.митраљез и муницију). Носио их је са својим, цијело вријеме, уз то ме и придржавао, да посве не клонем. Такав је увијек био. Такав је, јуначки, погинуо на Златибору, 25. августа 1944. године.

Ђоко СТАНКОВИЋ

»ГАЧАНИ«

Сигуран сам да не.ма борца 4. батаљона који није чуо за »Гачане«. Био је то запажен колектив, у почетку пратећи вод, а касније пратећа чета батаљона. Назив »Гачани« дао им је, чини ми се, командант батаљона, Милисав Буровић мада ниједан од њих није био родом ни из Гацког ни из његове околине. Али су, ипак, пјевали искључиво »по гатачки«. У ствари, више грмјели него пјевали. Таква је то мелодија. Али, треба признати да су грмјеле и њихове бреде. Били су свуда гдје је било тешко! Због тога су у батаљону били врло популарни.

Јединици, на челу, бијаху два Миловића: командир Блажо и комееар Стево. Оба већ прекаљени ратници. Сјећам се још неких: Лалића, Љумовића, Влаховића, Вукчевића, Бековића, Мошковића. У оно вријеме свега их је неколико било чланова КПЈ, остали су били скојевци.

Главнн »зачетник« пјесме био је комесар Стево. Било да је одмор или марш, Стево би, као нека врста солисте, загрмио:

Од Никшића до Дивина /
нагазна је свуда мина.

Сви би пјесму прихватили. Годило је то, нарочито команданту Милисаву Буровићу. Кад би их чуо, знао је да узвикне: »Чуј моје Гачане, чуј!«

Једиом приликом сам са »Гачанима« припремио приредбу у санџачком селу Кању, ако се добро сјећам. Подуже смо се ту одмарали, па је требало нешто и културно-просвјетно радити. Другарица Дара* ми је била скренула пажњу да би добродошла нека приредба и задужила ме да се о њој постарам. Дадох се на посао. Програм је спремао пратећи вод, али за

* Дара Милачић, замјеник политичког комесара батаљона.

»батаљонски иво«. Као главну новину и освјежење одаорао сам пјесму топличких партизана:

Топлички смо млади партизани
Ми волимо свој родни крај...

Ту сам пјесму записао одлазећи на II конгрес УСАОЈ-а. Милија Савељић и ја смо је, у повратку, стално пјевушили — да не заборавимо мелодију.

Почеле су пробе са »Гачанима«. Тешко је ишло. Мелодија је одударала од »гатачке«, па пјеваче није ни одушевила ... Али, задатак је задатак. Најтеже је било то што је сваки морао да научи текст и мелодију.

Дошла је. коначно. и ноћ — приредба! У једној пространијој кући публика је поједала по поду, а ми извођачи, заклоњени шаторским крилом, требало је да се иојавимо из једног од углова. Посљедња упозорења. Друг »задужен за кулисе« објема рукам помјери шаторско крило. Појави се хор. Први пљесак — у част »Гачана«. Сматрајући да је непристојно окренути леђа публици, ја сам, као нека врста хоровоће, стајао са стране.

Отпјевасмо некако први стих, а онда наста забуна. Неки прећоше на трећи — умјесто другог стиха. Наста жагор, а ми, постићеви, загледасмо се један у другога. Теже нам би ово од ма које акције. Баво га зна колико је трајала та забуна! Можда само тренутак, али и он дуг као вјечност. А онда, одједном, наши »Гачани« сложно распалише:

Од Никшића до Дивина...

Не да побраше аплауз него — би урнебес.

Дуго се после о ТОЈ непланираној тачки наше приредбе говорило у батаљону. »Гачани« постадоше још популарнији.

Драго БОЖАНОВИЋ

»ДЕМОКРАТСКО« САНДУЧЕ

За комесара чете у бригади дошао сам са дужности секретара теренске партијске ћелије. Можда је то учинило да нијесам одмах исправно оцијенио да рад са борцима изискује и нов приступ нолитичком раду.

Био сам по природи мало комотан и не баш »скројен« за дисциплину, па ме, тако у шали, прозваше демократским комесаром. А ја сам само, колико сам то знао, хтио да односе и рад у чети заенивам на што већој блиокости и међусобном повјерењу између бораца и команде чете.

И поред мојих настојања у том смислу на четним конференцијама, многи борци нијесу учествовали у диокуоијама и постављању питања, па сам размишљао и о томе — како да их приволим да на конференцијама отворе срце.

У марту 1944. године смо се мало дуже одмарали у селу Штитарилта, близу Берана, па је то омогућило да се интензивније војнички и политички

ради, у јединици и на терену, са народом. Одржали смо неколико приредби у штитарокој школи, усгтоставпли приону везу са сеоским активом Партије п СКОЈ-а, народиоослободилачким одбором, командом мјеста итд.

Рад у чети, ипак, био нам је најглавнији. Једног дана ријешисмо да у просторијама чете поставимо једно сандуче у које ће сваки борац и руководилац моћи да убаци питања која га иитересују, а ми из команде чете смо се обавезали да на њих одговоримо.

У почетку је изгледало да ће све ићи добро. Било је занимљивих, корисних питања, мада је било и друшх, мање озбиљних.

Цедуље са питањима вадили с.мо из сандучета на са.мој конференцији, тако да се за одговоре нијесмо могли раније припремити. Чинили смо тако и због тога да борци не би помислили да неко »незгодно« питање изостављамо.

На једној тако одржаној четној конференцији питања су се, као по договору, углавном односила на крутост и поступке једног командира вода. На цедуљицама било је написано, поред осталог, и овако: »Нијесмо бивша југословенска војска«, »Требало би да будемо сви једнаки«, »Нећемо га за волника...«

Било је и неколико општих војно-подитичких питања, али — она су остада у другом плану. Конференција је текла у жучнијој атмосфери него претходне. Ипак сам успијевао да некако одржавам сношљиву дисциплину — да се смирено одговара на сва постављена питања.

Водник о коме је било ријечи, иначе добар, врло дисциплинован борац, био је врло узбуђен. Сматрао је да му је ауторитет као руководиоцу пољуљан, говорећи да сам ја, као комесар, за то највише крив — јер сам дозволио борцима да пишу што хоће и да се о томе јавно, пред свима, расправља. Знао је он да сам такав начин увео с најбољом намјером, али је рекао и да је требало да схватим нове услове, који рад на терену чине различитим од рада у јединици.

Послије конференције диокутовали смо о томе у команди чете и на састанку партијске ћелије. Неки су мислили да је сандуче незгодно за овакве врсте конференције и — слично. Тако је то дошло и до батаљонског и бригадног руководства. Они су донијели закључак да сандуче »има и добрих и лоших страна«, али да ипак, убудуће, треба прекинути с таквом праксом у политичком раду.

Тако је завршило свој кратки живот наше »демократско сандуче«.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

НА ОБРОВУ

На источној страни Бијелог Поља налази се брдо Обров, које до.минира варошицом и важним мостом на ријеци Лиму.

Штаб бригаде наредио је 19. јуна 4. батаљону наше бригаде, који се иалазио на положају у селу Височко, да се у току ноћи пребаци преко моста на Лиму и појача деоно крило 7. омладинске црногорске бригаде, која је водила огорчену борбу за село Дубово и око Оброва.

Батаљон, који су предводилл комаидант Милисав Буровић и иомоћник по.штичког комесара, Дара Милачић, ишао је брзо, али опрезно; непримјећен од непријатеља прошао је Бијело Поље и, преко моста, Лим. Онда се развио за борбу. Чете су поојеле положаје за напад на Обров и, даље, према Градини.

Командири чета еу упознали борце са задатком и правцем наступања. Команднр 2. чете, Момчило Јакић, посебно је скренуо пажњу бомбашима како да изврше задатак. Борци оу почели опрезно да подилазе. Било је врло тешко — велика узбрдица а терен отворен. Постојала је бојазан да нас непријатељ прије времена открије. Двије чете су до првог сумрака подишде под саме врхове Оброва непримијећене. Онда нас је непријатељ открио и дочекао ватром. Но, наши бомбаши, предвођени другарицом Зором Пејовић, успјели оу да се приближе непријатељским рововима и да у њих убаце бомбе. У окршају испред њемачких ровова погинуо је бомбаш Богић Бурић. У борби у рововима и по чукама успјели с.мо да Нијемце потионемо. Само на нашем правцу напада наши бомбаши и остали борци убили оу три Нијемца.

У борбама око Оброва и Градиие изгубили о.мо Мплоша Бојића, Букана Букића, Радисава Јовановића, Миливоја Вулетића, а рањен је и помоћник комесара чете, Блажо Жугић.

Крсто РАДОВИЋ

ДВИЈЕ БОРБЕ

За наредбу о формирању 8. црногарске бригаде сазнао сам у другој половини фебруара 1944. Налазио сам се тада у Горњој Морачи, у теренском батаљону. Из нашег батаљона у бригаду је упућен комесар батаљона, друг Василь Краљевић. Како сам у то вријеме био курир батаљона, он ми је понудио да и ја пођем, што сам радо прихватио.

*

Неколико дана послије формирања бригаде, 1. батаљон је пошао из Берана и започео свој ратни пут. Први конак био нам је у селу Бубање. Распоређени смо по кућама. Са још два друга ноћио сам у кући Ратка Бубање, који је каоније дошао у наш батаљон. Погинуо је на сре.мском фронту.

Наредног дана наставили смо пут и, прије мрака, стигли смо у ослобођено Бијело Поље. У њему смо *се* задржали неко вријеме. Штаб батаљона се смјестио у кући бабе Митре. Повремеио смо ишли у акције ка Бродареву и по ближој околини. У акцији на Шиповици погинула је другарица Милка Сераглић.

Наше су акције постале све чешће. Ни непријатељ, четници и муслиманска милиција, није мировао. Његове нападе смо одбијали са положаја од Расова до Оброва, упорно бранећи прилазе граду. Но, и непријател, је такође био упоран. Јачим онагама присилио нас је на повлаЧење са Оброва, а тиме и из града. Град смо напустили послије пола ноћи.

Повукли смо се до села Ливадице. Билн смо уморни, али непријатељ не да ни да предахнемо, прати нас у стопу. Напустили смо и Ливадице и

сишли на јсдну рјсчицу да би, на висовима изнад ње заузели положаје. Али, онеочекивано, непријатељ нас је продухитрио. Избио је са правца са којег га нијесмо очекивали. Потионуо је наш 4. батаљон код Бродарева, и, с тим снагама, преојекао нам је повлачење и уграбио иоложаје изнад рјечице, које смо хтјели да посједнемо.

Узалудан нам је био покушај да се дограбимо висова. Остали смо у обручу. За нама непријатељске снаге, које нас потискују од Бијелог Поља, а испред нас друге снаге, које су нас пресреле од Бродарева. Борба је трајала неколико часова. Разбили су нас. Остало нам је да се пробијамо по групама.

Критична ситуацнја.

Нашао сам се у групи. Двадесет и један борац и — чланови штаба батаљона. Склонили смо се у уојеку једног потока. Изнад нас, свуда около, непријатељ. Тек је почело прољеНе. Окопнило око рјечице, а дрвеће голо — лако прати.мо кретање непријатеља.

Добро смо маскирани. Посматрамо непријатеља — претражује терен на супротној страни. Једна група силази пре.ма нама. Носи рањеника. Дођоше до рјечице, мало застадоше, па кренуши низводно. Дан се већН губио.

У први мрак заеијаше непријатељске ватре, свуда около, изнад и испред нас. Командант је дао знак да се прикупимо. Сви смо у групи око њега. Објаони нам положај и саопшти да одмах креНемо у пробој.

Правац пробоја — између непријатељских ватри! Кренули смо. Командант предводи ову малу колону. Дуго смо путовали. Пред полазак чинило нам се да непријатељске ватре вијесу толико далеко, а ишли смо дуго — док нијесмо стигли до под са.ме положаје непријатеља. Застали смо да предахнемо. Онда настављамо преко косе, између двије ватре. Са косе, док с.мо пролазили кроз неко ситно жбуње, опазио нас је непријатељски стражар. Викао је: »Ко је та.мо?« Брзо смо претрчали преко косе. Стражар више није реаговао.

Изашли омо из обруча оилазећи низ неке дуге и стрме стране. Убрзо нас је срела друга невоља: ријека А>убовића! Никада раније нијесам чуо за њу. Њено, свега неколико метара широко корито, на мутна вода, надошла од сиијега и кише, одваја нае од слободне територије.

Зора је већ. Снага нам је на измаку. Срећом, у близини једна кућа, у њој старица која нам каза да постоји мост на ријеци, низводно. Мост су контролисале наше страже, са супротне стране ријеке.

Наша група је прва изашла из обруча. Другог и трећег дана пристизале су и друге групе.

У излажењу из обруча, на Модром Долу, имали смо и губитака. Погинуо је и командир вода, Михаило Перић. Рањен је Драго Мирановић. Борац пратећег вода, Милорад Ковачевић, био је тешко болестан и није усиио да изађе из обруча. Неколико дана касније поново с.мо ослободили овај терен и он нам се прикључио. Спасили оу га сељаци.

*

Крајем јула држали смо положај на косама изнад села Његњева, на десној обали Аима. Доље, иод нама, протицала је Бистрица, притока Лима. Раздвајала нас је од непријатеља. Положај, обрастао ситном храстовом

шумом, држали смо неколико дана. Нијемци су нас често нападалн. Ту нам је погннуо омладинац и пушкомитраљезац Сиасо Вуковић.

Једног дана, у сумрак, ко.мандант батаљона Миливоје Максимовић окупио је батаљон и упознао борце са акцијом коју треба извести у току ноћи. Задатак је био врло осјетљив: требало је заобићи непријатељски положај и напасти га с леђа.

По мраку, лагано и тихо, један за другим, силазили смо низ стрму страну, кроз густо шипражје, ка Бистрици. Прегазили смо је и наставилн пут, али уз стрме, врлетне стране. Заобилазни пут је дуг, а непријател»а можемо ликвидирати само ако га изненадимо. Прије свануће морамо му бити иза леђа. Командант нае пожурује.

У освит зоре стигли смо до циља, непријатељу иза леђа. Посјели омо узвишење које доминира околином. Непријатељ, ниско испод нас, чека зору па да као и сваког јутра оспе рафалима.

На вису смо поставили тешки митраљез — бреду. Сви остали су кренули у напад. Непријатељ се нашао у чуду. Изненађен нападом с леђа ударио је у панично бјекство на све стране. Више није био у стању да се снађе и да организује отпор. Заплијенили смо му цјелокупну комору и наоружање."

Борба је већ завршена. Силазили смо ка једном потоку. Пред нама је мало планинско село Захумоко. Од.мах преко потока, на сеоској путањи, на чистини без заклона, стоји пушкомитраљезац Миливоје Јаковљевић, са по.мећником. Замјеник команданта, Ново Матуновић, упозорава их да се оклоне. Но, њима се ваљда то чинило непотребним јер — борба је практично већ била завршена. Истога тренутка, из непооредне близине, одјекну посљедњи непријатељски рафал: покоси Миливоја. Сахранили смо га у непосредној близини, изнад мјеста погибије, на сеооком гробљу у Захумском.

Мало каоније скривени Нијемац рафалом уби и Блажа Килибарду. У тренутку Миливојеве погибије, са замјеником команданта Новом, били с.мо само Блажо и ја. Блажо је од нас поново пошао уз брдо, којим смо тек сишли. Враћао се ка свом митраљезу.

Радост велике побједе умањи смрт ових храбрих другова.

Слиједећег дана, оилазећи са положаја, срео сам једног сељака, долазио је од Никшића. Тражи нашу јединицу, дошао да види сина. Био је то отац — дан раније погинулог Милпвоја Јаковљевића.

Питао ме за оина, и гдје се налази. Показао сам му положај нашег батаљона и он се тамо упутио. Овај сусрет је за мене био тако изненадан и тежак да му нијесам могао рећи истину. Продужио сам према штабу бригаде, размишљајући о несрећном оцу ...

Никола ПАВЛИЧИЋ

* Ријеч је о нападу 1. и 3. батаљона на непријатељске снаге јачине 250 Нијемаца, 300 четника и око 350 припадника муслиманске милиције на положајима Црвењача—Пећарска—Височко. Напад је извршен ноћу 30/31. јула. Непријатељ је потпуно разбијен. У борбама је имао 35 мртвих (пребројаних) и 13 заробљених, од тога 10 талијанских фашиста, криокошуљаша. Заплијењени су 1 тешки и 3 лака бацача, 4 пушкомитраљеза шарца, 8 пиштоља, 1 тешки митраљез, 40.000—50.000 метака, радио-станицу, 2 машингевера, 1 радио-апарат и други материјал. Није утврђен број рањених и погинулих ненријатељских војника, које је успио да извуче.

У овој борби бригада је имала 2 погинула и 1 рањеног.

ПОЛИТИЧКИ КУРС У ЛЕКОВИНИ И МОЈЕ ПРВО ПРЕДАВАЊЕ

Бригада је тих љетних дана водила борбе на теренима око Бијелог Поља и даље, од Лима до Пештера. Једног дана позваше ме у штаб батаљона. Тамо се већ бијаше окупила група друшва.

»Шаљемо вас, рече нам Васиљ Краљевић, помоћник комесара батаљона, на политички курс при штабу дивизије. Слушаћете тамо одабрана предавања. Предаваће вам добри пргдавачи. Будите пажљиви, учите, питајте и биљежите. Кад се вратите требаће, бар поиешто од тога, пренијети и на друге«.

Размишљам о томе. Колико је важно то марксистичко образовање и иолитичка изграђеност уопште, када се, у вријеме жестоких борби, издвајају борци из првих борбених линија и шаљу на школовање. Осјећам због гога и неку увећану личну одговорност према задатку, а и према оном Ваоиљевом захтјеву: да се оно што тамо научимо непосредво примијени у пракси и пренесе на друге.

Политички курс се одржавао у једној лијепој кући, у још љепшем селу Лековини, код Шаховића.

Предавања оу одржавана прије подне, диокусије оу вођене послије подне. Између тако организованих часова изучавали смо литературу. Чини ми се да слободног времена није ни било. Радило се до касно у ноћ. Предавали су нам Мишо Павићевић, Бошко Брајовић и други. Курс је завршен заједничким разговором о будућим задацима.

Вратио сам се у своју, 1. чету. Био сам се зажелио чете, и друшва у њој, иа ми се, ваљда зато, чинило да сам жељан и борби и нових окршаја. На борбе нијесам дуго чекао. Али се нијесам надао да ћу тако брзо имати прилвку да покажем шта сам научио на курсу...

Позвао ме је Јанко Лопичић, помоћник комесара чете, и рече, отприлике, овако: »Душко, било би добро да неку тему, коју ои слушао на политичком курсу, спремиш као предавање за слиједећи партијски састанак.«

Осјетио сам трему, али времена за »погађање« није било. Прихватих и рекох: »На курсу ме највише занимала тема о нацијама и националној равноправности. Бојим се, једино, да ће предавање бити кратко.«

»Нека буде добро, па немој бринути што ће бити кратко«, нашали се Шпвро Пекић, командир чете, и додаде: »Уосталом, ако не буде добро, боље да буде кратко.«

Узео сам прибиљешке и почео да се припремам. Сљедећег дана, у хладу једног великог дрвета, негдје на десној обали Лима, почео је партијски састанак. Јанко Лопичић, секретар, отворио је састанак, рекао нешто о значају политичког образовања, подсјетио приоутне да сам био на иолитичком курсу и да ћу препричати једну од тема које смо тамо слушали. Онда ми је дао ријеч.

Почео сам, тако, преАавање. Нијесам хтио да читам биљешке, па је предавање трајало знатно краће неш што сам мислио. Кад сам завршио

имао сам утисак да састанак, због краткоће, није баш сасвим успио. Међутим, добра дискуоија старији.ч другова из иаше партијске ћелије допунила је предавање, учинила састатнак корисним. А и мене је охрабрпла за будући полиички рад.

Душан МАРИЋ

КОМАНДАНТОВА ПИШТАЉКА

Кад наш комс::дант, Милпсав Буровић, прође поред нас у колони, увијек ведар и насмијан, замахле руком и викне: »Пјесма, Гачани!« У батаљону је било доста другова из околине Никшића. Они су свој начин пјевања иренијели и на остале, а то пјевање је захтијевало доста напора (жпле иа врату набрекну), али се, зато, и ијесма далеко чује. Командант је волио да чује њихову пјесму. Као што у сваком колу постоји коловођа, тако је било и за те пјесме. Обично би их повео Стеван Миловић. Каонијe, када смо еви постали »Гачани«, могло се и без Стева, али омо ипак вољели кад он пјесму поведе. И тако из дана у дан, из борбе у борбу, увијек с пјесмом. А с њом се заборави и глад и умор. А, богме, и туга ублажи.

Често није ни било иотребно да нам командант викне:' »Пјесма Гачани«! Довољно је било да чујемо његову пиштаљку, знали смо шта хоће. А његову ииштаљку је знао дио батаљон. Имала је неки посебан звук, одвајала се од осталих: пјевала је, звала, наређивала. И чула се само кад је требало, управо онда када је сваки борац желио да је чује, да га раздрма, да му олакша, да му да нову снагу, да га понесе. И када нијесмо видјели команданта, када чујемо његову пиштаљку, био је ту, поред нас. Његова пиштаљка увијек нам је нешто казивала. Наш командант батаљона бијаше висок, стасит, с борци.ма ведар и насмијан, увијек сир>еман на разговор и шалу. Први је устајао, посљедњи лијегао, често обилазио и питао: »Како си?« У борби, гдје се његова пиштаљка чула, тамо се морало стићи. Али не зато што нае је био страх од њега, већ зато што с.мо га сви вољели и поштовали.

Био је 2. мај 1944. године. Држали смо положај на Бијовом гробу, код Бродарева. Нијемци су нас ујутро напали и потиснули на косе изнад села Граб. Овај иоиад су направили да би обезбиједили комуникацију Бијело Поље—Пријепоље. Већ навече ми смо поново на Бијовом гробу, а исте иоћи продужавамо и нападамо село Комаране. И, пошто смо га ослободили и на положају се одморили, већ 4. маја крећемо ка Бродареву. Непријатељ се утврдио на коси Јазавац, а ми с мало муниције. Дневни напад није долазио у обзир.

Наш командант је дуго осматрао. Тог дана ни непријатељ није био нарочито активан. Умјесто Нијемаца на положају је тзв. муслиманска милиција.

Падао је мрак. Непријатељ постаје активнији, али само — у отварању ватре и освјетљавању ракета.ма. Знамо да то он разбија властити страх. И.мамо мало муниције, по који метак на пушку, а ко је уз то имао и ручну

бомбу тај је био »газда«, ударна онага десетине! Добили смо задатак да наиаднемо на Бродарево. »Напад почиње на оигнал командантове пиштаљке«, речено је на крају одређивања задатка.

Видимо да непријатељ има доста муиације, освјетљава терен, баци по коју ручну бомбу — колико да разбије монотонију митраљеске ватре. И размишљамо о томе како ћемо ејутра и ми имати доста мувиције, јер ће Бродарево бити у нашим рукама. Биће и нешто боље да се поједе, доста тог овсевог хљеба!

Очекивали смо сигнал, командантову пиштаљку и били спремни да јурнемо. Ишчекивање нас је помало и замарало, нервирало. Питали смо наше командире шта се то чека. И управо тада чула се командантова пиштаљка — из Бродарева, са обале Лима. Обмане није могло бити. Пиштаљке као нашег команданта нико нема! Тог тренутка еви смо скочили, јурнули одређеним правцем и, зачас, нашли омо се непријатељу иза леђа. V једном скоку, преко Сопута и Врапчег поља, избили смо на обалу Лима, заузели Бродарево и били норед нашег команданта.

А наш командант, Милисав Буровић, са куриром Будом, користећи ноћ, пробио се за леђа непријатељу и отуда нас позвао. Са мјеста гдје морамо доћи! Није се плашио да са куриром пође у осињак, јер је добро познавао свој батаљон, вјеровао у њега. Исто онако као и батаљон у свог команданта.

И још нешто. Наш командант нас је увијек учио — морате добро знати глас свога друга, командира, команданта, њихове обичаје, поступке. То је многима главу спасило, нарочито у ноћним борбама.

Сјутрадан, опет, весело замахне руком и викне: »Пјесма, Гачани!«

Љубомир БОЛИЋ

ЗАЈЕДНО СУ ОСТАЛИ НА ОБРОВУ

Божидар и Зорка Влаховић, брат н сестра.

Обоје млади, жељели су слободу — била им је смисао живота. И то их је, на дан формирања бригаде, довело у строј њеног 2. батаљона. Кратак, врло кратак, био им је борбени и животни пут... Оно мало дана колико је батаљону требадо да пређе пут од Берана до Бијелог Поља, и да тамо, у априлу 1944. шдине, јуриша на непријатељске тврђе. У нападу на Обров, који доминира Бијелим Пољем, у јеку борбе заћутао је Божидаров пушкомитраљез. Зорка је притрчала и извукла тешко рањеног брата. Није пустила сузе. Није закукала. Узела је његов пушкомитраљез и наставила да туче њемачке и четничке злотворе, док и њу није сасјекао њемачки рафал. Погинула је, вјерујући да ће бар брат, иако тешко рањен, остати жив. Није сазнала за његову смрт.

Тако су у истом дану, на истом брду, за исте идеале, погинули борци и скојевци, брати сестра Божидар и Зорка Влаховић. Два цвијета из букета црногорске омладине.

Миодраг ВЛАХОВИЋ СКОЈО

БОРБЕ ИСТОЧНО ОД РИЈЕКЕ ЛИМА

У овом осврту мање је ријечи о дејствима бригаде као цјелине; у њему су, у најопштијим цртама, изнијети војно-политичка ситуација крајем љета 1944. године, замисао борбених дејстава бригаде источно од ријеке Лима, у рејону Бијелог Поља и, нешто конкретније, дејства 3. батаљона (и његовог садејства са осталим батаљонима бригаде).

Међународна војно-политичка ситуација, посебно на Источном фронту, била је све повољнија. Непријатељ је трпио узастопне поразе. У таквој оитуацији покушао је да се у нашој земљи поново обрачуна са Народноослободилачком војоком Југославије, која је стално иарастала, посебно са Врховним штабом и са друго.м Титом — ваздушним десантом иа Дрвар. И наше онаге у Црној Гори захваћене су непријатељском офанзивом и »набачене« у долину ријеке Таре. Но те анаге, ојачане још неким јединицама, извршиле су онажни противнапад у ширем рејону Мојковца. У ње.му је активно учествовала и наша бригада. Успјеле су разбити непријатеља и нанијети му осјетне губитке. У рекордно вријеме ослобођени су Мојковац, Бијело Поље, Шаховићи и Бродарево. Тако оу наше снаге поново ослободиле велику територију и створиле повољније услове за шири маневар и мобилизацију нових онага.

Непријатељ: Нијемци, четници и недићевци, успио је да се задржн на десној обали Лима, ослонцем на Пријепоље и Сјеницу и на низ узастопних положаја, који су доминирали долином Лима. Ту је стабилизовао своју одбрану.

Наше онаге су вршиле прјединачне испаде и акције с циљем да очувају слободне територије и створе повољне услове за шира дејства. Тада је стигла и 1. пролетерска дивизија, пре.морена у тешким и дуготрајним борбама против елитних њемачких јединица за вријеме седме офанзиве, да се мало одмори и припреми за нове задатке у ослобађању Србије.

Доласком 1. пролетероке дивизије снабдијевање у Санџаку се још више искомпликовало, јер је то веома оиромашан крај. Зато је требало створити повољније услове за снабдијевање, али и за већу безбједност, да би се пролетери што боље одморили.

Наша бригада се налазила на лијевој обали Лима, у ширем рејону Бијелог Поља. Штаб бригаде је донио одлуку да нападне непријатеља на десној обали Лима, разбије његову одбрану у рејону Градине и вододелнице Коса, и на тај начин створи повољније услове за даља дејства у правцу Сјенице.

Ову акцију, према дошвору, требало је да потпомогну дијелови 1. пролетерске бригаде, али, колико знам, до непооредне сарадње није дошло.

Наша бригада имала је четири батаљона.

Командант бригаде је донио одлуку да са три батаљона фороира Лим и овлада Градином и вододелницом Коса, да један батаљон задржи у резерви и да даље дејствује према створеној ситуацији.

За извршење задатка ангажовани су 1, 2. и 3. батаљон, а 4. је задржан у резерви. Онаге на правцу главног удара подржаваће бригадни минобацачи. Напад ће се извршити ноћу 28/29. јула, после пада мрака.

Задаци батаљона, у најкраћем, били су:

— 2. батаљон, падом мрака, прелази Лим на 2—3 км узводно од Бијелог Поља, у рејону села Прппчићи, а затим, ударом у лијеви бок и позадину непријатеља, садејотвује снагама 3. батаљона у заузимању Градине;

— 3. батаљон, подржан бригадним минобацачима, заузима Обров, а затим, у садејству са 2. батаљоном — Градину;

— 1. батаљон прелази Лим низводно од Бијелог Поља, са задатком да овлада вододелницом Коса.

Положаје на десној обали Лима држали су Нијемци, са тежиштем одбране у рејону Градине. Обров, као доминантан положај и нешто истуренији, служио им је за борбено осигурање и неиосредно осматрање Лимске долине у ширем рејону Бијелог Поља.

V таквој ситуацији довођење наших јединица у очекујуће рејоне и излазак -на полазне положаје за напад било је могуће једино ноћу.

Пошто је 3. батаљон био на правцу главног удара, о њему ћу нешто више рећи, утолико прије што сам више и видио, јер сам њиме командовао.

Бригади су положаји били од раније познати, нарочито 2. и 3. батаљону, Обров и Градина посебно.

Задатак 3. батаљона био је да, главнином снага — првом и другом четом — изврши обилазак Оброва са истока и запада, са трећом четом нападне борбено осигурање на сјеверним падинама Оброва, разбије га и, на његовим леђима, заузме вис. Мннобацачи ће ватром подржати напад треће чете при овладавању Оброво.м, а затим ће се пренијети па непријатељску одбрану у рејону Градине.

Приликом издавања наређења 1. и 2. чети које су упућене у обилазак Оброва, прецизирано је вријеме и мјесто прелаока Лима, праваи кретања и вријеме избијања у рејоне за напад на Градину. Исто тако, прецизирани су задаци 3. чети за овлаћивање Обровом и за повезивање са главнином снага послије тога. Ја сам се кретао са 3. четом.

Из одлуке се може закључити да је борбени поредак 3. батаљона до пада Оброва био у четним колонама. На тај начин смо скоро неопажено и једновремено избили исиред главног положаја непријатељске одбране у рејону Градине.

У 'најкраћим црта.ма, напад 3. батаљона развијао се овако:

— 2. чета је послије пада мрака прешда Лим, у Бијелом Пољу, и пошла обилазним правцем, сјеверозападном страном Оброва, са задатком да у одређено вриј.е.ме избије позади Оброва, испред главног одбрамбеног ноложаја непријатеља;

— 1. чета је у исто вријеме прешла Лим газом, низводно од^Бијелог Поља, и упутила се својим обилазним правцем, сјевероисточним падинама Оброва.

Тај маневар главнином снага батаљона извршен је у највећој тајности. Обје чете су се нашле у исто вријеме иза Оброва, у готовости да одмах пријећу у напад на непријатељоке главне снаге у рејону Градине;

— 3. чета је прешла Лим посљедња и, у водним колонама, усмјерила је дејства преко сјеверних падина Оброва, ка његово.м врху. Показало се да откривене ватрене тачке на падинама Оброва, из којих је преко дана ометао кретање и нормадан живот у граду, непријатељ ноћу није смио да држи. Тако је чета, без задржавања и без иједног пуцња, кренула ка врху Оброва.

Када смо подишли врху, чета се развила и стријелце; са јуришног одстојања отворила је снажну ватру; убачене су бомбе у непријатељске ровове. Чета је на јуриш, у првом налету, заузела Обров. Запалила |је ватру, знак да је Обров заузет и да минобацачи пренесу ватру по непријатељу у рејону Градине.

Остављајући само мање дијелове да покупе плијен, чета је наставила гоњење непријатеља ка Градини, у тежњи да му се, на леђима, уклини у главни положај.

Разбијени дијелови непријатеља бјежали су са Оброва у правцу главнине, низ јужне падине виса. Појединци и групице налијетали су на већ пристигле дијелове 1. и 2. чете, које су избијале у рејоне за напад на Градину. Том приликом налетио је један Није.мац, до зуба наоружан, на ко.месара 1. чете Драга Вујошевића, кој.и га је разоружао и принудио да се преда. Убрзо сам наишао са Оброва и затекао тог Нијемца, праву грдосију, како дрхти од страха пред упереном пушком друга Драга, којег је, сигурно, могао носити у једној руци. Колико се сјећам, рекао је да је инжењер, да је мобилисан, и молио је да га не убијемо. Пошто нијесмо имали времена ии могућности да га- саслушавамо, наредио сам да га спроводу у штаб бригаде; оцијеиио сам да може дати доста података.

Тако се, нрема првобитној замисли, читав батаљон нашао у одређено вријеме испред главног положаја непријатеља.

Да би остварили постављени циљ требало је брзо и енергично дејствовати, скоро из покрета, пријећи у напад. Због тога је 1. чета добила задатак да енершчно дејствује у деони бок и иозадину непријатеља, јер је то захтијевала и конфигурација земљишта.

Наиад 2. — као и главнине 3. чете — са фронта био је мало успорен због наилаока неких бораца на мине; двојица су лакше рањена. Мине су биле постављене дуж једне путљаге, која је водила у положај непријатеља. Четама је наређено да енергично дејствују деоно и лијево од пута и да се избјегавају пропланци и брисани простор. Положаји су на.м били добро познати из ранијих акција, па на.м је и та околност ишла на руку. Непријатељ је заиста био изненађен оилином и смјелошћу нашег напада.

Непрнјатељ је напрегао све своје снаге кад смо се уклинили у његове положаје и кад је била доведена у питање цијела његова одбрана. Учинпо је све што је могао да одбије наш напад. У противнападима је изгубио неколико официра и то је, добрим дијелом, имало утицај на сламање његовог отпора. Тако је енергично дејотво 1. чете у његов десни бок, појава 2. батаљона на његовом лијевом боку и у позадини, као и внергично дејство 2. и 3. чете, уз употребу баталопске резерве, довело до тога да непријатељ буде потпуно разбијен и натјеран у бјекство. Заплијењене су велике количине хране, муниције и друге опреме.

У току те ноћи 1. батаљон је такође прешао Лим и успио да овлада вододелницом Коса, усмеравајући дио онага у правцу ријеке Бистрице.

Идеја штаба бригаде о извршењу задатка потпуно је остварена. Створени су веома повољни услови за наредна дејства у правцу Сјенице. Услиједила је нова одлука команданта бригаде: да 1. батаљон дијелом енага (1. четом) веже непријатеља на десној обали Бистрице, а да се главнина бригаде забаци у непријатељоку позадину, са задатком да га окружи и уништи у рејону Боре и Црни Врх и пресијече пут који од

Сјенице води у ове рејоне. У реализацији те смјеле одлуке ангажоване су снаге 1, 3. и 4. батаљона.

Аруги оатаљон задржан је на Градини, као бригадна резерва, да обезбиједи већ постигнути успјех и иозадину бригаде, и да послужи као ослонац за прихват главнине у случају неуспјеха.

Ову одлуку требало је реализовати на слиједећи начин:

Трећи батаљон да се убаци у непријатељску позадину правцем Коса——Радојева гдава, кроз положаје које су затварали четници, се задатком да пресијече пут Сјеница—Боре и да, главнином снага из позадине дејствује на непријатељске положаје изнад ријекс Бистрице;

Први батаљон, дијелом снага да врши јак иритисак са фронта, из долнне Бистрице, а главнином да дејствује у непосредном садејству са 3. батаљоном, на лијеви бок непријатељских снага, с циљем да се, снагама оба батаљона и 4. батаљоном, који је већ био упућен у обухват са сјеверозапада, окружи и уништн непријатељ на планинском масиву неприступачном за моторизацију.

Како се одвијала реализација ове одлуке?

Први батаљон, као што је већ речено, и послије заузимања вододелнице Косе остао је у непосредно.м контакту са непријатељем и припремао се за предстојећу акцију;

Трећи батаљон је по доласку на Косу одмах почео извиђање ради прикупљања података о непријатељу. Аобили смо податке од мјештана да се на нашем правцу кретања, нсгдје на крају села Радојева глава, налазе четници, који затварају правац према Борама и Сјеници. Исто тако, сазнали смо да тај правац бране већином четници мјештани, од којих су многи код својих кућа. Положаје држи по један вод, који се често смјењује, а имају само један пушкомитраљез. Све то нам је помогло да непотребно не растурамо онаге, иако истинитост података нијесмо могли да провјеримо.

Тридесетог на тридесет први јула, послије пада мрака, извршили смо покрет у највећој тајности. Узели смо за водича сељака који нам је и дао податке о четницима; рекли смо му да нас најкраћим путем води до четничке посаде и да, по могућности, избјегава насеља. Ишли смо у кодони до — близу четничких положаја; на њих је претходница муњевито извршила напад. Растјерала је четнике да нијесу успјели ни метак да опале. Заплијенили смо им пушкомитраљез и, без задржавања, наставили покрет према путу Сјеница—Боре. У селу, које је остало десно од нас, почело је дозивање, чула се и понека пушка. Четници из њега се више ннјесу појављивали све док је трајала наша акција против Нијемаца.

Негдје око поноћи избили смо на пут који води за Сјеницу, посјели положаје око њега и остали до зоре у непријатељској позадини.

Први батаљон, са штабом бригаде, такође се те ноћи забацио у одређени рејон, опреман да почне напад у зору. По свој прилици напад у зору отпочела је 1. чета 1. батаљона остављена да врши притисак са фронта, па су, убрзо, ступиле у акцију и остале онаге батаљона, ударом у лијеви бок непријатељских онага, оних које оу посјеле веома јаке и са фронта лако брањене положаје.

Када смо чули да је 1. батаљон почео наиад на пут за Сјеницу оставили с.мо једну чету, да нам обезбјеђује леђа са тог правца, а главнином бата-

љона пошли смо ка непријатељу, с леђа. Терен којим с.мо ишли био је шу.мовит, а у долинама је било густог жбуња.

Када је непријатељ открио наше присуство за својим леђима, запоставио је фронт према 1. батаљону, иако га је он енергично нападао; окренуо се тада трема нама, да нас разбије, или пак, да се на неки начин пробије из окружења. Пошто у неколико узастопних покушаја није усппо да нас одбаци, одлучио је да се кроз шуму пробија у правцу Црног врха, гдје му се, како смо тек касније видјели, налазила »позадина«, размјештена под шаторима.

Убрзо смо открили његову намјеру, јер нам се учинило — као да је у земљу пропао. На супротној страни јаруге били су већи пропланци и нешто камењара. Њих је морао пријећи, да би се домогао положаја са којих је могао давати организовани отпор. Поставили смо се у засједе, бочно у правцу његовог извлачења.

Сваки покушај његових војника да претрче те пропланке био је безуспјешан. Када је непријатељ изгубио неколико официра, који су бодрили војнике и ишли на челу јединице, непријатељски војници почели су да се расипају и скривају по густој шуми. У тој шуми заплијенили смо им минобацачку јединицу и комору, у којој оу били талијански фашисти.

У међувремену пристигао је и 1. батаљон, па смо нас.тавили да претражујемо шуму и хватамо појединце и групице разбијеног и, вјероватно, десеткованог непријатеља. Чак смо и сјутрадан наилазили на рањене Нијемце, које није имао ко да извуче.

Док су се 1. и 3. батаљон обрачунавали са непријатељским главним снагама дотле је 4. батаљон избио у рејон Црног врха и заробио непријатељу комплетну »позадину« и њену посаду размјештену на једном платоу у непооредној близини Црног врха.

Тако је и тај задатак, који је замислио и планирао штаб бригаде, с успјехом извршен. Успјех је био утолико већи што је непријатељ потучен уз наше сасвим мале губитке.

Колико се сјећам, то је била посљедња акција Ос.ме бригаде у саставу 37. санцачке дивизије. Убрзо омо сазнали да бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије и да нам предстоји дуг и значајан пут, са наши.м прослављеним бригадама, у Србију.

Милан ПАВЛОВИЋ

НЕСПОРАЗУМ

Било је то за вријеме борбе на Мојковцу 1944. године. У једном критичном моменту командант 4. батаљона 8. црногорске ударне бригаде, народни херој Милисав Буровић, оставши без курира, позва кувара Вуксана Отовића и рече му:

— Трчи ком командира твоје чете и кажи му да сам наредио да по сваку цијену узме седло (превој са кога је непријатељ дејствовао најјачом ватром) од непријатеља.

— Шта ће нам, друже команданте? — зачуди се Вуксан.

— Како шта ће нам! — рече љутито командант.

— У реду, кад ви кажете, али би било боље да се узме неки самар, иа да ја могу натоварити казан на мога дората — одговори Вуксан.

(Б. Ж.)

ГРУНУЛО ЈЕ ОСАМ ПУШКОМИТРАЛ,ЕЗА

Јул је 1944. Напустили смо положаје иа Смилевој Гори и мјесту званом Соје и посјели нове на линији Крајиновићи—Баре. На њих већ два дана заједнички нападају Нијемци, четници и муслиманска милиција. Не знам којим јединицама припадају, само их има много и — врло су упорни. На Соју су убили храброг пушколгитраљссца Милорада Мартиновића и његовог помоћника, чувеног бомбаша, Николу Михаиловића. Сада, ево, нападају жестоко и на 2. батаљон, који је већ добио задатак да се повуче на нове положаје у правцу села Змијинца. Само ћу ја, са водом, остати на овим положајима. Са још неколицином пушкомитраљезаца из чете треба да сачекамо Нијемце и, изненадном ватром, спријечимо њихово брзо надирање. Ето прилике да осветимо Милорада и Николу! Чета се са батаљоном упутила на нове положаје. Вод и осам пушкомитраљеза из 1. и 2. чете нашег батаљона остали су да чекају.

Наши положаји изгледају као да на њима нема никога. Чекамо прикривени. Непријатељ наступа. Чак се и сасвим ослободио. Рачуна да испред њега нема никога. А кад је пришао на блиско одстојање, по њему осу ватру читав вод с осам пушкомитраљеза. Непријатељ је био потпуно изненађен. Мјештани су нам каоније причали да су Нијемци мртве и рањане одвозили камионом. Осветисмо пале другове, и другарицу Зору, која је пошнула непоарадно пред почетак повлачења чете. Изнијета је са положаја и сахрањена.

Искористили смо транутну збуњеност непријатеља и, под заштитом шумице, кроз увале и потоке, без губитака се повукли у састав чете, у рејон еела Змијинце.

Два дана смо чекали непријатеља на новим положајима. Да бисмо прекинули неизвјесност, одлучено је да са водом и осам пушкомитраљеза П0ћем10 у извиђање у правцу раније иапуштених положаја. Задатак је био да откријемо гдје се непријатељ задржао, какве је јачине и, по могућности, шта намјерава. Колона је, под заштитом патрола, пошла у правцу села Вишњице, удаљеног четири сата хода од Змијинце. Мјештани Вишњице и чобани који су около напасали стада рекоше да се непријатељ појављивао на брдима ојеверно од села, али да га у селу нема. Кроз село, иначе, води пут од Сјенице према Бијелом Пољу, па ме чудило гдје би се то непријатељ могао налазити. Био сам и у недоумицп шта да урадимо. Ако овако продужимо, непријатељ нас може открити, а онда — ништа од изненађења! Одлучих да пошаљем једну патролу — да што је могуће прикривеније извиди положаје сјеверно од Вишњице.

Још нијсса.м био ни издао задатак командиру, кад се путем Сјеница——Бијсло Поље појави непријатељска колона. По мојој оцјани била је јачине батаљона. Били оу то Нијемци и муслиманока милиција. Пред њима се, по свим правилима, кретало непоаредно обезбјеђење, које су предводила два милиционара.

Положаји на којима смо се налазили били су прикривени. Могли смо, у случају потребе, да се безбједно повучемо са њих. Зато сам се одлучио да сачекамо непријатеља и да га изнанада нападнемо. Дао сам задатак воду и пушкомитраљесцима. Тешкоћу је једино представљала челна патрола

непријатеља — да мас прије времена не открње .. . Пушкомитраљесца Милорада Тмушмћа задужио сам да се њоме иозабави.

Нијемци су, не слутећи да смо пред њима, безбрижно настављали покрет. Њихова патрола се креће цеетом, а колона, када наиђе на већу окуку, којом цеста обухвата ивицу села, окрену брисаним простором, да би скратила пут. Тиме су се потпуно изложили нашим пушкомитраљезима. Чекали омо да се што више приближи.

Непријатељока патрола нас је већ прошла. Ево и колоне, ту, пред нама, на одстојању 150—200 метара! Наредио сам борцима да отворе ватру. Заштектали су пушкомитраљези и пушке. Промашаја није могло бити. Нијемци су изненађени. До нас допиру јауци. Прије него што су се снашли и било шта предузели, наредио сам повлачење. Наш задатак и није био да водимо борбу, већ да откријемо и изненадно нападнемо непријатеља, што смо и урадили.

Чудно је да -непријатељева патрола, која нас је била прошла и у тренутку напада била иза нас, није ни метка опалила.

Не знам колико је убијено непријатељевих војника. Али, вјерујем, није их било мало ...

Те ноћи се наш батаљон морао повући, непријатељ је- прско Пећарске запријетио да нас одсијече. Повукао се према Бистрици. Када смо дошли у састав батаљона, командант Раде нае дочека ријечима: »А ја сам, по жестини ватре, мислио да сте сви изгинули. Алал вјера! Извршили сте задатак.«

И те како нам је шдило то командантово признање.

Радснко ВЕЉИЋ

НИКАД НИЈЕСАМ ВИДИО ТОЛИКО ЧОКОЛАДЕ И БОМБОНА

У фебруару 1944. године био сам борац 2. батаљона Комског одреда. Био сам у селу Грачаници, на положају. Једне 1ноћи, било је то прије одласка у 8. бригаду, пошао сам у патролу, са још два борца, Талијана, према планини Сјекирици.

Пењали омо се узбрдицом, пробијали се кроз снијег који нам је дооијезао до појаса. Вјетрови фијучу голим косама планине. Слаба одјећа слабо штити тијело. Хвата нас дрхтавица. Под самим врхом Сјекирице правимо у онијегу земуницу. Но, како нам се учини да смо у близини чули пуцкетање, као од ватре, пошли омо напријед. Наишли смо на колибу, затрпану онијегом до крова. Између слабије спојених дасака засвјетлуца ватра. Пронађосмо врата. Позвах домаћина. Појави се, оиуштених бркова, у бијелом цемперу, сукненим црним панталонама и чарапама навучаним преко ногавица. Поздрависмо се и он нас позва унутра. Један Талијан оста на стражи, с другим уђох да се огријем. За ниском софром вечера шесточлана породица. Домаћин нас понуди хљебом. Догодило се да нијесмо били гладни. Прибисмо се уз ватру. Јадним нагорјелим угарком отресох усахли

жар са других и додадох још дрва. Ватра се распдамса. Мало послије домаћица куће, убрађена црном марамом, запита ме:

— Јеси ли ти син Јере.мије Гојковића?

— Јесам — рекох изненађен, јер у тој породиц-и нијесам ни-кога познавао.

— А, погибе ли ти отац, синко?

Нешто ми је ненријатно кроз тијело прострујало, нешто као бол, лице ми се нагло згрчи, а зуби сами почеше да цвокоћу. Домаћица ваљда осјети да то први пут чујем, иа додаде:

— То је неко тако пронио глас, а оигурно н-ије ист-ина. Тако се чудо и за многе друге па их ето живих.

Вратих се у чету. Комесар чете, Вдадо Чукић, загрли ме. Тјсши ме. Да не тугујем. Нијесам сам, каже. Х-иљаде дјечака су оетали без родитеља. Изгинули од нас траже да их осветимо!

Сузе су ми полако усахле. А надолазило је нешто као онага. Можда је то била и сама мржња пре.ма онима који ми убише оца. Отац ми је у снијегу, на Кењу, под Сјекирицом, са партизанским обавјештајцем Милаио.м Јанковићем, с леђа погођен хицима из бадистичких иушака. У колиби, под плани-но.м, оставио је седморо дјеце.

Послије очеве погибије јавио сам се, заједно са Добрашином Шошкићем, за одлазак у 8. црногорску ударну бригаду.

Поздравили смо се са друговима у Одреду и пошли. Добраши-н је седамнаестогодишњак, витак и висок. Мени је петнаест година. У изношеним талијанским шињелима, са карабинима о -рамену, корачамо ка сеоској цркви. Под звонаром Добрашин ухвати коиопац и онажно заљуља звоно. Долином Аима се огласи ехо звона, ношен међавом. То нам је био поздрав својима, дјетињству и завичају.

Пјешачимо обалом Лима, до Берана. Пред једном зградом много бораца. На њима углавном цивилна одијела, покоја талијанска или њемачка ун-иформа, махом на друговима кој-и су дошли из других бригада, за наше руководиоце.

Били смо на аеродрому, гдје је формирана бригада.

Распоређен сам у чету која је запосјела положај код села Полице.

л

Послије дугот', дугог усиљеног ма-рша стижемо у Колашин. Ту, у једној касарни, добијамо за вечеру оув качамак и ноћимо. Ујутро, уз лијеву обалу Таре -настављамо ка Мојковцу. За прелазак на десну обалу — мост, свега двије греде. Улогорили смо се у непооредној близини моста, у шуми. У смирај дана добили смо вечеру — по два кувана кромпира.

Постројава.мо се у највећој тишини. Цестом поред Таре колона лагано п-ромиче ка прелазу. Горе, са једног брда -на деоној обали, непријатељ повремено испаљује ракете и туче митраљезима. Један по једа-н брзо претрчавамо преко моста. Дошао ред и на мене. У војничким сам ципелама. На једној нема иертле. Помислих да је изујем и понесем у руци. Али одустах.

Јурнух п-реко греда. Негдје на половини моста ципела без пертле одлетје у воду. Затету-рах се и сруших дужином брвна. Рукама загрлих

мокре греде. Руке су ми до изнад лактова у води. Смирих се и припремих за екок. Претрчах преостали дио моста и нађох се иа друшј обали.

У кратким скоковима пребацујемо се преко неке ливаде до подножја. Ливаду плави вода. При бљеску ракета залегиемо по мокром тлу. Прикупили смо се и наступамо уз стрму, шумовиту падину. Чује се: »Држи везу! Тишина! Напријед«. На деоном крилу загрмјеше ручне бомбе. Кажу да то јуришају 5. црногорока и 3. санџачка бригада. Пужемо ка непријатељу који нам је на домаку. Све чешће освјетљава терен и туче рафалима. Командир, Урош Гојнић, командује да отворимо ватру. Непријатељ даје жилав отпор. Ускачемо у његове положаје. Ишао сам уз једно срушено стабло. Испред мене је љевкаста долина, испуњена дебелим стаблима. Између њих једва, у помрчини, назирем двије људске прилике. На неколико корака лијево од мене водник Раденко Велијић хрве се са једним брадоњо.м. Та.ман кад сам пришао да брадоњу ударим кундаком с десна, искочи други. Посрну, склизну низбрдицом и стругну. Раденков нротивник већ је био на земљи.

Четници су се повукли, да би, мало послије, јуришали поново. Много их је. Ватра је паклена. Потискују нас. Из долине враћамо се поново на гребен. Доље хучи Тара. Гојнић соколи борце: »Другови, одавде одступања нема! Ако ову коеу напустимо, сви ћемо доље, на ријеци, изгинути. Морамо их потући!« Поново јуришамо. И не престајемо све док непријатељ није окренуо леђа бјежећи са мојковачких положаја.

На брду југозападно од Бродарева су четници. У том правцу крећемо иоћу, у колони по један. Уморни смо и поспани. Одјећа нахм је мокра. Рукама додирујемо један другоме леђа и — тако одржава.мо везу. Гласа се не смије чути, опрезни смо јер се у сваком тренутку може наићи на засједу. У машовењу схватам да се враћам из тренутног сна, корачао сам испружених руку и затворених очију.

Застој. На једном пропланку сједамо ослањајући се један на другог.

Сањам оца. Дошао, па ме сили да пођем с њим. »Хајде, каже, сине да видиш мјесто на коме ти је погинуо от.ац«. »Нећу, тата, знам гдје си погинуо: на Куњу, под Сјекирицом, од балистичких плаћеника. Мајка и твоја браћа, Владимир, Илија и Бранко, донијели оу те у засеок Велике Лазе, да се опростиш с дјецом, твојом сиротињом, и да те сахране. Био си у ранама, у крвавом одијелу лежао ои четири дана несахрањен«. Отац љут, одлази.

Нечија рука повуче моју. Тргнух се. Чух: »Покрет«.

Подилазимо некој коои. Размишљам о ону. Остаћу жив, мислим, јер са оцем нијесам отишао.

Отварамо ватру. Послије краће борбе непријатељ бјежи низ косу, ка Бродареву. Зора је. Причају да је један батаљон 5. црногорске бригаде ушао у Бродарево. Командир Урош Гојнић, одређује да један вод сиђе у варошицу. Полази и он са водом, мене узима као курира. Стижемо непримијећени, у колони по један. Варошица се шћућурила, неколико кућица уз лијеву обалу Лима. Једном узаном уличицом комесар 2. батаљона водио нас право у војни матазин. Борци ужурбано узимају храну и опрему. Ја мијењам шињел. Дјечак сам још, маме ме чоколаде и бомбоне. Никад

их толико иијесам видио. Њима пуним џепове. Одједном загрмјеше топови. Експлодирају гранате по сокацима. Повлачимо се. Скрећемо уз један поток, ту смо заштићени од ватре. Има рањених. Командир пожурује борце.

На другој обали Лима чује се бука мотора. Командир осматра двогледо.м. Њемачки тенкови прилазе узводно, десном обалом Лима. Стижу до иотока и окрећу цијеви ка нама. Из топова и митраљеза осуше ватру. Стрчах низ стрму страну погока којим прште меци. Испред мене, за великим пањем, леже борци. Жеди.м к њима. Бдизу су, али ми се чини да сваки педаљ до њих запљускују рафали. Кад ватра мало ослаби, пребацих се до пања. Они други, бржи од мене, одмакоше. Остајем сам. Поново снажна ватра. Чујем: »Форверц«! Нијемци, надиру уз поток. Имам само једну талијанску бомбу. Муницију сам истрошио. Само да ме не ухвате живог! Та.мо гдје престаје поток почиње њива. Лежим у узаном јарку и припремам се да се пребацим брисаним простором преко њиве. На једпом крају је шума. Једна граната погоди кућицу испред шуме. Из куће излетје жена са дјецом. Трче ка шуми. С десне стране к мени иде њемачка патрола. Учини ми се да један Ннјемац руком показује гдје лежим. Помислих — то је крај! Бацих бомбу и иокористих тренутак пометње коју изазва њена експлозија. Појурих преко њиве. Запрашташе ми меци изнад главе. Но, докопах се шуме, и умакох, без ране.

Зарија ГОЈКОВИЋ

СЛ 1. БАТАЉОНОМ
(18. март — 25. септембар 1944)

Двадесет дана послије формирања бригаде, 18. марта, 1. батаљон је добио наређење да изврши покрет у правцу Бијелог Поља.

Кренули смо, с пјесмом. Разлијеже се она брдима полимоким, чете као да се надмећу која ће се јаче чути. Не попушта им ни интендантура.

Сјутрадан, каоно поподне, скоро без борбе прилазимо Бијелом Пољу, с источне стране, преко Оброва, с којег протјерасмо нешто муслиманске мидиције. За Обров нам рекоше да је кључ одбране Бијелог Поља. Оставис.мо пдрестраже на њему и уђосмо у Бијело Поље. Курири, Шујо и Таро, и »домаћица« Зора већ бијаху обсзбијодиди смјештај штабу батаљона код баба Маре, сама је у кући, оин јединац јој је — како нам сама рече — некуда »стркао« од комуниста, »јер они кољу и убијају овакога живога ко се крстом крсти«. Прилика за Вељка* да развезе дугу комесарску причу о четничким лажи.ма.

Још док смо били подалеко од Бијелога Поља, сретале су нас групе и патроле Бјелопољског одреда, били су обавијештени о нашем долаеку. Радовади смо се и једни и други. Поздрављали се срдачно, партизански, као да смо стари познаници.

Васо** је већ прикупио доста података о тамошњој оитуацији и непри-

* Вељко Чобељић, политички комесар батаљона.
** Василије Милутиновић, обавјештајни официр.

јатељу: Нијемцима, четницима, балистима, муслиманокој милицији. Били су ту иодаци и о једном чудно.м, самовољном одметнику — Корди, и његовој »војсци и држави«. Тај Корда се Нијемцима није иредавао, с балистима и муслиманском милицијом није се ннкако слагао, партизане није волио због њиховог комувизма (а, кажу, да нити је знао, нити хтио да зна ко су и шта хоће); с четницима се крваво тукао, пдје год су се срели. Имао је »своју« територију, неколико засеока, и прогласио се »господаром и командантом«. »Штаб« му је био у једној пећини, у литици при самом врху једног брда.

Једном приликом једна наша патрола је ушла у то Кордино »орловоко гнијездо«, али њега није било тамо. Нашла је нешто хране (мало брашна, кромгнфа, сувог меса и понешто друго) и муниције за стари аустријски карабин. Све му је оставила нетаквуто.

Дозлогрдили су нам били иопади муслиманске милиције са десне обале Лима, из села Расова. Вршља око Оброва и Бијелог Поља. Ријешено је да се то њихово упориште ликвидира. Задатак <је повјерен 3. чети нашег батаљона и једној чети Бјелопољоког одреда. С четама, као ојачање, пошао и Васо Распоповић, храбри и умјешни минобацачлија, са својим оруђем. Са њима је пошао и командант батаљона.

Иако је Богић* са четом кренуо на вријеме, тек пред саму зору је стигао у Расово. У село је чета упала без пуцња, изгледало је као да у њему нема никога, а ако има — да су му страже затајиле. И док су борци претресали куће, хватали и разоружавали наоружане мушкарце, на чет\ је извршило јуриш 50—60 наоружаних људи. Појавили су се изненада, пз једне шуме поред села. Да не би Васовог минобацача, чети би били нанети тешки губици. Прецизном и сфикасном ватром он је збунио непријатеља, нанио му доста губитака, што је нашим борцима омогућило да се среде и заузму боље положаје. Непријатељ је био дошао на домак ручних бомби. Чета Бјелопољоког одреда је тек касније дошла.

Четна болничарка, Милка Сератлић, неустрашива дјевојчица-борац, трчала је с једнога краја на други, да што прије стигне и превије рањене борце. Но, и њу стиже метак. Стигла је само да јекне: »Команданте, погибох!« Била је то прва жртва од формирања батаљона.

Дошао је и 4. батаљон наше бригаде. Од наша два батаљона — 1. и 4, и јединица Бјелопољског одреда формиран је Сектор, за команданта је постављен Војин Еоровић, начелник штаба 8. бригаде.

Четнике је озбиљно забривуо долазак наша два батаљона у Санџак, мрсили су му конце, а Нијемци им нису ометали да пале и жаре по муслиманским сели.ма и убијају муслимански живаљ.

Подржавани њемачким тенковима и артиљеријом, четници су 12. априла извршили напад на наше јединице.

* Богић Јовићевић, командир 3. чете.

Први батаљон се налазио на положајима око села Модри До, а 4. батаљон десно од њега. Ти положаји нијесу били баш подеони за одбрану или за противнападе, а посјели еу их и зато што вијесу имали довољно података о онагама и намјерама Нијемаца и четника. Ниоткуд нијесмо имали никаквих обавјештења о предстојећем нападу Нијемаца и четника. Командант Сектора био је тог дана код нашег батаљона (истог дана је и лакше рањен); ни он није рачунао на непријатељски напад, чак је говорио да ће се на неким чукама, сјеверозападно од нас, појавити јединице 4. санџачке бригаде. Тамо су се уокоро и појавиле веће групе, али четника, а ми нијесмо на вријеме реаговали, мислећи да су — партизани.

Тај 12. април био је тмуран и магловит. А четници много, много бројнији и надмоћнији... Напали су нас мањим снагама с фронта, а јаче снаге су оријентиоали према нашим незаштићеним боковима. Вршили су обухват и продирали ка Бијелом Пољу, у коме су се налазиле неке слабије снаге Одреда (оне су, ипак, успјеле да се на вријеме повуку). Четници пред мрак заузеше Бијело Поље; тамо су већ били њемачки теикови.

Потпуно окружени, наша два батаљона водили су жилаву и огорчену борбу. Борило се по четама, водовима, групама. Није било, нити је већ тада могло бити, неке јединствене команде или садејства батаљона. Изненађени смо од бројно надмоћнијег непријатеља, на испресијецаном и, дијелом, пошумљеном терену, што нам је, још више, отежавало организовану борбу.

Борба се водила до пада мрака. А онда — као да се све утиша. Четници наложише многе ватре. Хладно им је, али — и да покажу колико их има. Страх јс њих од наших напада, па и кад су надмоћннји ...

По мраку смо организовали ударне групе, бомбаши су били на челу, испитивали просторе између четвичких ватара, извлачили се негдје нечујво, ријетко јуришом и бомбама, даље, ка југу — правцем који је свима саопштен још за дана. Извукли смо се али — много смо се уморили; водили смо и носили много рањеника.

Изашли смо из непријатељскога обруча, али наиђосмо на још једну препреку: ријеку Љубовићу, надошлу од киша које су тих дана падале као да ће потоп. А морали смо је до свануће пријећи. Нигдје моста. Ни газити се није могла. Из невоље нас извуче једна постарија жена, а ми — ни за име је не питасмо. Одведе нас, да нам покаже гдје је мост. Нека јој је за то увијек хвала!

Сјутрадан се прикупљамо и пребројавамо. Помињемо оие који још нијесу стигли, стријепимо, и оне који никада више неће стићи: Драгишу Букића, Пауна Жарића, Михаила Перића, Драгишу Јовановића ... Тешко нам је, али знамо да се без тога не може.

Нападају нас — 13. и 14. април — четници, Нијемци и недићевци. Ових посљедњих много је дошло са Нијемцима у Бијело Поље. Добијамо наређење да се под борбом повлачимо ка Мојковцу и Тари. У том правцу упућујемо батаљонску комору и неке рањенике. Јединице су у непрекидном додиру с четницима, ,који у масама нападају, урличу и пријете. Помажу им њемачка артиљерија и тенкови и — браћа по оружју и издаји, недићевци.

Дио иаше коморе упада у четничку засједу. Заробили су нам једнога рањеника, којег одмах стријељаше и двије другарице. Но, обје су, кад је иала ноћ, успјеле да им побјешу.

Пред јаким онагама ненријатеља морали смо напустити и Мојковац и пријећи на лијеву обалу Таре. Тамо су већ били стигли 2. и 3. батаљон и штаб бригаде са приштапским јединицама.

Из Колашина је стигла и 5. црногорска пролетерска бригада. Одмах смо ухватили везу са њеним 2. батаљоном.

Послије неколико дана кренули смо у општи противнапад. Наш батаљон нападао је правцем: Мост на Тари—Мојковац—Развршје—к. 1090——Бојна њива; био је у лијевој колони, у којој је, поред три батаљона наше, био и 2. батаљон 5. бригаде. У десној колони су наступали: 5. пролетерска и 2. батаљон наше бригаде. Бнергичним нападом и брзим продором потпуно смо изненадили четнике и недићевце. Око Развршја и Улошевине налазили смо их разбашкарене, уз печење и хармонике. Нанијели смо им губитке и присилили их, заједно са Нијемцима, на повлачење ка Бијелом Пољу. Гонили смо их све до ноћи. И ми смо имали губитака, али не онолико колико се могло очекивати с обзиром да смо напали знатно надмоћнијег непријатеља.

*

Батаљон је 25. априла добио задатак да нападне непријатеља преко Филиповића косе ка Бијелом Пољу и, у садејству са још неким батаљонима наше и 5. бригаде, ослободи Бијело Поље. Међутим, како је доцније утврђено, курири, акоји су ноћу разнооили наређења батаљонима, или су залутали или закаонили, па је наређење за напад те ноћи добио само наш батаљон. И тако је онхам пошао у напад на 2—3 хиљаде четника и недићеваца. Нијемци су били у Бијелом Пољу.

Четници су брзо осјетили да их нападају мање снаге и само с једног правца. Зато су већину својих снага оријентисали према батаљону и извршиди снажан противнапад. У шуми на Филиповића коси измијешали смо се, настала је борба прса у прса. Само сналажљивост, храброст и упорност наших бораца допринијели су да не будемо потпуно уништени. Али велике губитке нијесмо могли избјећи.

Цио дан, од јутра до мрака, одбијали смо јурише четника и недићеваца. Пакленом ватром, животињски урличући, покушавали су да нас поколебају, да нае натјерају да одступимо. А ми — одступити нијесмо смјели. Јер, у том случају, морали бисмо то чинити чистином. А тада бисмо, као на длану били изложени њиховој ватри. Издржали смо до мрака, а тада смо се, уз борбу, организовано одлијепили од непријатеља. Све рањене другове смо извели или изнијели, међу њима и тешко рањеног бата.\>онског курира, Рајка Буровића. Погинуле другове морали смо оставити на бојишту. Ту оу остали: Владо Марковић, замјеник комесара чете, Божо Поповић, Гавро Јовановић, Богдан Угреновић ...

Неколико дана касније, заједно са батаљонима наше и 5. бригаде, напали смо четнике, овладали Филиповића косом, а, пред ноћ, ослободили и Бијело Поље. Све раније погинуле другове смо пронашли и сахранили. Божа Поповића већ су биле сахраниле неке добре санџачке жене. Донијеле су нам и његове личне ствари, пиштољ и пушку.

Први мај 1944. празнује.мо по чукама изнад ослобођеиих села сјеверно од Бијелог Поља. На деоној обали Лима виде се збјегови. То је већино.м муслимански живаљ, тамо је избјегао испред четничких коњача, који су до тада већ били запалили преко 30 муслиманских села и убили око 1.400 дјеце, жена и стараца.

Политички радници су неуморни. У јединицама и по се.шма објашњавају значај међународног празннка рада, општу политичку и војну ситуацију у нас и у свијету. А има се што доброг и казати овог маја: много успјеха постигла је наша славна Народноослободилачка војска, сваког дана формирају се нове бригаде и дивизије; Црвена армија се све више примиче Хитлеровој јазбини — Берлину. Западни савезнпци надиру са запада, а ројеви њихових ваздушних тврђава, које и ми сваког дана гледамо, туку и разарају њемачке градове и иидустрију ...

Нијемци и четници напали су 2. маја положаје 4. батаљона и нотисли га са њих. Но, он их је брзо повратио уз помоћ 1. батаљона, који је ударио у бок нападачу.

Цио мај нам је тако протекао у борбама. Прво су 2. и 4. батаљон, заједно са 1. батаљоном 5. бригаде, 7. маја ослободили Бродарево и протјерали Нијемце и четнике у Пријепоље. Сјутрдадан је 1. батаљон напао четнике на Дувањском брду, те и њих протјерао ка Пријепољу.

Непрекидно смо у акцијама и покрету. Прелазимо час на једну час на другу страну Лима, ако не као комплетан батаљон, онда поједине чете, водови или патроле. У затишју, између појединих акција и борби, изводимо борбену обуку младих бораца, највише у увјежбавању у брзо.м и умјешном руковању оружјем и оруђима, развијамо културно-просвјетни рад, описмењујемо неписмеие. У батаљону имамо Одбор за културно--просвјетни рад, издаје се батаљонски лист »КРОЗ БОРБУ«, у четама, такође, постоје одбори за културно-просвјетни рад, излазе четни листови и зидне новине ...

*

Често су нам чланови штаба бригаде долазили у батаљон. А скоро увијек, ако је било потребно да идемо на неки важнији задатак. Можда и случајно, али су нам најчешћи »гости« били Перо Жарковић, омладински руководилац у бригади, и Никола Поповић, замјеник команданта бригаде.

Са увијек драгим Пером само нам је у једном било тешко.. Захтијевао је, ако омо припремали неку акцију, а обично смо их изводили ноћу, да и он обавезно учествује у њој. Свеједно му је било иде ли чета или вод. Но то не би било тако страшно да Перо није патио од такозваног кокошијет сљепила. Врло слабо је видио ноћу. Због тога смо морали »планирати« обезбјеђење и за њега', да негдје без потребе не погине. А није презао ни од тешког терена, ни од лошег времена, најмање од опаоности у борби.

Николу смо такође много цијенили. Слушали смо и извршавали његова наређења — с вољом и на вријеме. Ништа у томе није промијенио ни догађај који желим да испричам. Био је Никола с нашим батаљоном.

Ноћ кишовита, мрачиа. Добисмо наређење штаба бригаде да извршимо покрет преко неких врлети и кроз шуму. А наређење — суиротно оном које нам је Никола усмено издао. Нешто ту није било у реду, нешто се у току ноћи није добро усаглаоило, тек, у свануће, нашли смо се — тачно тамо одакле смо увече пошли. Уморни и љути рекосмо Ваоилију* да, као најсмиренији, напише извјештај штабу бригаде о ноћном »марш-аманевру« батаљона. А он, наћавола, написа у извјештају да је једина корист од ноћашњег »пута око свијета« та што смо и ми практично доказали — да је земља округла. Мало смо после за то и одговарали, и Василиј и цио штаб батаљона. Али — није било страшно.

Тих дана је интендант Војо Радуловић организовао »акцију« на »Кордину територију«. Много је добро успјела: сви борци батаљона добијали су неколико дана праву погачу, довољно јагњећег меса и, што нам је било иајдраже, дођосмо и до неке залихе соли (нијесмо је имали више од мјесец дана).

*

Нијемци, четници и муслиманока мимиција су 3. јуна извршили напад на положаје 2. и 3. батаљона и потисли их са Травња^т, Грачанице, Крушева и Кулине. Први батаљон је двије ноћи, 4/5. и 5/6. јуна са једном четом нападао Нијемце који су се били утврдили на Кулини, пошумљеном брду, са врхом заобљеним као јаје, и с веома стрмим странама. Обје ноћи су борци јуришали на Кулину, заузимали је и поново губили, неколико пута. Тек 6. јуна прад зору успјели смо овладати Кулином и отјерати Нијемце.

Од 11. до 18. јуна држали смо положаје на Кулини, Ланишту и Црном врху. Понекад, преко дана, за лијепа и сунчана времена, по смјенама смо се купали у Лиму, који није био далеко од наших положаја. Тих дана добисмо од Енглеза прашак дидити, што нас спаси од гадвог, досадног и опаког трогодишњег непријатеља — вашију. Хвала нек је, рекосмо, и проналазачу и дароваоцу!

И Нијемци су често вршили насилно извиђање наших положаја. При једном таквом покушају, 18. јупа, налетјеше на нашу засједу, у којој се налазио, по храбрости већ знан читавом батаљону, пушкомитраљезац Спасо Вуковић. Примијетио је Нијемце на вријеме, ггустио их сасви.м близу, а онда устао и, из стојећег става, распалио по њима. Занесе га борба и младост, или је хтио да пркоси судбини, тек нађе и њега непријател»ски метак. Погоди га усред чела.

Мушки се замијенио! Али оста туга, што га изгубисмо, а није морало бити тако. Сахраниди смо Спаса, а истог дана роди се пјесма о његовој херојокој погибији.

*

Поново непријатељ напада положаје батаљона: Шиљак, Кулину, село Крајиновиће и Црни врх — држи их 1. батаљон; 2. и 3. батаљон држи Клисуру, Курило, Градину и Обров. Нарочито су онажни'непријатељски напади били 19. и 20. јуна, када је само 1. батаљон задржао своје положаје.

Василије Краљевић, замјеник политичког комесара батаљона.

Непријатељ је привукао појачања и главни правац напада усмјерио на Обров и Бијело Поље. Овладао је Обровом — и 3. и 4. батаљон су приморани да прођу на-лијеву обалу Лима, у Бијело Поље.

V таквој ситуацији, иако је 1. батаљон чврсто држао своје положаје, штаб батаљона доноси одлуку да и ми прсћемо на лијеву обалу Лима. Претходно је требало ријешити два проблема: како се умјешно одлијепити од непријатеља, с којим смо били у непрекидном борбеном контакту, да нас не угрози при преласку ријеке, и како организовати прелазак преко ријеке, надошле од киша, кад моста — или макар газа — у близини није било. Први проблем смо ријешили тако што је један вод пошао у енергичан напад на непријатеља, а остале снаге брзо се прикупиле и кренуле. На другу обалу прво смо пребацили неколико пушкомитраљеза. Друту тешкоћу смо ријешили иа тај начин што смо организовали групе за прелаз, мијешајући пливаче и непливаче, да се при гажењу чврсто држе за руке. Неки непливачи држали су се за реп или гриву коњима. Прелазак смо почели у 3 и 40, а завршили га у 5 часова. Прешао је читав батаљон, без губитака у људству, стоци и материјалу, што смо сматрали великим успјехом. Посјели смо лијеву обалу Лима, у рејону села Недакуса, пдје смо остали до почетка јула. А прешли смо га 23. јуна.

Нијемци су више пута покушавали, ноћу и дању, да пређу Лим, али без успјеха. При једном таквом покушају, дању, тешко су нам ранили командира 2. чете, Милутина Вукићевића. Када су га рањена донијели, умјесто ријечи утјехе изгрдио сам га због непотребног излагања ризику, а све због тога •— што ми је његово рањавање тешко пало. (Отпремили смо га касније авионом у Италију, на лијечење; оздравио је и вратио се, али не код нас. И много пута ми је каоније рекао: »Мио ои ми друг, али оно из Недакуса никад ти нећу заборавити!«)

Средином јула добили смо наређење да заједно са 4. батаљоном пређемо на деону обалу Лима и нападнемо непријатеља на положајима: Коса—к. 944—Влах. Истог дана 2. батаљон наше бригаде и 2. батаљон 5. пролетерске напали су Обров и заузели га. Ми смо тек сјутрадан успјели да заузмемо поменуте положаје на деоној обали Лима.

Наш 1. батаљон добија 29. јула задатак да ноћу 30/31. јула, заједно са 3. батаљоном, нападне Нијемце у рејону: Хум, Кофрц, Црни врх, Дувањска коса. Било је тамо око 250 фолксдојчера, који су дошли са Источног фронта, иа »одмор«, а обезбјеђивало их је око 300 четника и 400 припадника муслиманоке милиције. Напад је требало извршити тако да батаљон ноћу, с источне стране, заће у позадину непријатеља и — енергичним дејством — уништи га. Деоно је нападао 3, а лијево 4. батаљон наше бригаде. Такође, упознати смо да ће у том правцу, ка Сјеници, нападати и неке јединице 1. пролетерске дивизије, које су биле у нашем сусједству.

Без испаљеног метка успјели смо да се коритом ријеке Грачанице забацимо за леђа непријатељу. V 4,30 часова 31. јула избили смо у рејон Височка коса — село Височко и одмах успоставили везу с 3. батаљоном. Изненадили смо Нијемце потпуно. Командири чета су обавијестили штаб да Нијемци још мирно спавају у логору, и захтпјевали одобрење за напад. Наређен је јуриш.

Био је то иаклеии крклјанац у коме њемачки »витезови« с Источног фронта добише дебеле батине. И 3. баталуон је енергично напао, такође из покрета. Потпуно смо разбили Нијемце, али их нијесмо успјели све уништити, јер се 4. батаљон задржао у борби са четницима и није успио да на вријеме дође на одређене положаје. Кроз ту брешу Нијемци су побјегли ка Сјеници. Пред нашим батаљоном лежало је преко 30 мртвих Нијемаца, неколицину смо заробили, а и плијен је био обилат.

Још неколико дана смо остали на том терену и по шумама хватали сакривене Нијемце и четнике. Перо Раичевић, комесар батаљона, једног дана случајно опали метак у један гр.м. Зачусмо јаук смртно погођеног Нијемца! Његове нове алпоке гојзерице биле су баш — као да су по мјери прављене за мене. Пиштољ марке валтер, кал. 9 мм, доби Перо.

Та бор>ба имала је велики морални ефекат, наши млади борци увјерили су се да и Нијемци, прекаљени на Источном фронту, умију безглаво бјежати пред нама, партизанима.

У току ове акције доживјели смо још двије пријатности. Прво смо чули да ћемо и даље остати, можда и стално, у саставу 1. пролетерске дивизије, а затим да нас је, за ову акцију, похвалио командант 1. пролетерске дивизије. И заиста, у Наредби пов. бр. 42, од 3. септембра 1944. године, стајало је да 8. ударна црногорска бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије ...

*

Средином августа бригада је извршила марш правцем: Бијело Поље——Јелин врх—Стожср—Битинско поље—Косаница—Глибаћи—планина А>убишња, гдје се састала са јединицама 1. пролетерске дивизије.

Овај марш, дуг више од 100 км, по веома топлом времену, углавном по беспућу, извршен за нешто мање од 24 часа, имао је тешких посљедица. Много је бораца падало у несвијест од сунчанице и замора, још више је било оних које је зној и прљавштина »отрла«, те им је сваки корак био право мучење. Сви смо били преморени, гладни, а много нас је мучила и жеђ. Највише изнемоглим давали смо коње, неке смо водили, неке и носили. Ишло се брзо и издржало — јуначки. Строј оу напустили, дезертирали, само неколики појединци — кроз њихова смо села управо пролазили.

Наставиди смо марш ка Србији, прешли Лим и Увац без већих борби, јер се бригада налазила у заштитници дивизије, па су јој остале јединице рашчишћавале пут.

Бригада је 23. августа добила задатак да посједне положаје: Бијело брдо—Доња Јабланица—Оштрељ—Шанац—Кук и осигурава деони бок дивизије, чији је правац главног удара био: Златибор—Ужице. Наш батаљон је тих дана водио борбу са неким јединицама њемачке дивизије »Принц тсн«. У њи.ма нам је тешко рањен комесар чете Спасоје Ааниловић.

Авадесет петог септембра дошло је наређење да се одмах јавим у штаб 1. корпуса, који се налазио у Л»игу, на нову дужноет. Са жаљењем примио сам вијест да морам напустити батаљон, који сам толико волио, другове са који.ма сам се био толико сродио! Али сам остао са њима и даље, и остаћу док будем жив.

Миливоје Л. МАКСИМОВИЋ

ОД ЗАОСТРА ДО КОЗОМОРА
(Маршеви и борбе 2. батаљона)

Батаљон је 10. априла добио задатак да изврши марш према Колашину, пошто је непријатељ пробио наше положаје код Бијелог Поља и избио на положаје Мучница—Медено—Гувно—Бојна њива—Развршје—Улошевина——Крстац. Марш је био напоран и тежак, због високог и прилично расквашеног онијега, тако да смо од Полице до Колашина путовали скоро 14 часова. Стигли смо у Колашин око поноћи и добили нови задатак: да наставимо пут према Мојковцу и нападнемо непријатеља на положајима Медено Гувно—Бојна њива—Развршје. Пошто је добио нешто мало хране, батаљон је усиљеним маршем наставио пут десном обалом Таре до Бјелојевића, а затим скренуо на правац Пржишта—Медено Гувно. Око 5 часова у}утро наишли емо на непријатељоке предстраже на Меденом Гувну, лако их потисли према Бојној њиви и Развршју, гдје се повела оштра борба. Непријатељ је брзо приоиљен да се повлачи правцем Жари—Љубовића. Тек што смо прешли село Жари и избили на брдо према ријеци А»убовићи, услиједила је нова заповијест: да се хитно повучемо према Мојковцу, како бпсмо прешли преко моста који је иепријатељ угрожавао са правца Медено Гувно—Пржишта. Батаљон је у посљедњи час уопио да пријеђе преко моста, посљедњи од свих јединица, и размјестио се на положаје Подбишће—Штитарица. На тим положајима смо остали неколико дана и добро се одморили.

Нови задатак батаљон је добио 23. априла: да у први мрак пређе мост код Мојковца, успостави мостобран на деоној обали Таре, а затим продужи дејства према Улошевини. Око 20 часова батаљон је успио да пређе мост и протјера непријатеља у правцу Мојковца. Борбе за Улошевину вођене су читаве ноћи. Испред зоре, заједно са једним батаљоном 5. грногорске бригаде, извршили смо посљедњи јуриш на Улошевину. Почела је борба прса у прса. Очевици, који су посматрали борбу са друге обале Таре, причају да је изгледало да брдо гори. Послије жестоке борбе, која је трајала скоро читав сат, Нијемци и четници су се повукли у правцу Бпјелог Поља. У тим борбама имали омо неколико мртвих и рањених.

Послије успјешно извршеног задатка на Улошевини, батаљону је наређено да овлада селом Окладе, а затим да гони непријатеља правцем Жута коса—Бијело Поље. Батаљон је, негдје око поноћи, избио у Окладе, а затим продужио у правцу Жуте косе. Те вечори је стигао и командант батаљона, са курса у Колашину, па је штаб био у пуном саставу. Штаб батаљона, са једном четом и пратећим водом, остао је у Окладама, а 2. и 3. чета су напале четнике на Жутој коси и протјерали их у Бијело Поље. Међутим, у Бијело Поље су стигли Нијемци, са тенковима, и са положаја око села Ракоње почели да снажно туку наше положаје на Жутој коси. Били смо принуђени да се повлачимо на положаје код Оклада. У тој борби батаљон је и.мао 8 мртвих и 3 .рањена. У току ноћи непријатељ је без борбе напустно Бијело Поље, али се учврстио на десној обали Аима, на Оброву.

Сјутрадан је услиједила заповијест да се смјестимо у селу Ујниће и да ту чекамо нова наређења. На тим положајима остао је батаљон неколико дана, нападајући, с времена на вријеме, четничке положаје на Лиси. Првог маја батаљон је добио задатак да нападне непријатеља на Лиси и овлада

његовим иоложајима. Батаљои је успјешно извршио задатак и наставио да дејствује у правцима Радовићи—Бјеклово и Брвине—Балићи, да би, у току ноћи, напао Бродарево. Задатак да очисти положаје Котлине—Поткрш и затвори прилазе од Пријепоља према Бродареву, добио је 1. батаљон наше бригаде. Десно од нас дејствовали су дијелови 5. црногорске пролетерске бригаде са положаја Слатина—Подјасен. У ноћи између 3. и 4. маја јединице 2. батаљона очистиле су села Радовићи, Бјелоково, Брвине и Балићи и смјестиле се у Брвинама и Балићима, а двије чете су напале Бродарево. Десно од нас Бродарево су напале и јединице 5. црногорске бригаде. Послије краће али доста оштре борбе, четници су почели да се повлаче преко моста, у правцу села Гробнице, држећи чврсто мостобран на лијевој обали Лима. Пошто 1. батаљон није успио да на вријеме овлада путем Бродарево—Пријепоље, Нијемци су неометано тенковима стигли у Бродарево и изненадили наше јединице, које су, у нереду, напустиле Бродарево и, тек на положају Брвине—Балићи, ушле у састав батаљона.

Убрзо смо поново нападали Бродарево. Прво је 4. батаљон овладао положајима Крвавац—Зечја глава, затим посјео положаје Радовићи—Бјелоково. Са двије чете, 4. маја увече, предвиђено је да нападне Бродарево из правца Бјелоково—Лим. Деоно од њега нападао је наш 2. батаљон, из иравца Брвине—Балићи, а десно, до нашег батаљона, из правца Слатина——Подјасен, јединицс 5. бригаде.

Четници и муслиманска милиција, потпомогнути њемачки.м тенкови.ма, пружили су снажан отпор, али су, претрпјевши тешке губитке, почели да се повлаче п-реко моста на Лиму, остављајући за собом мртве и рањене. Чак су оставили и двије танкете, биле су оштећене, па смо их запалили. Ми смо имали само неколико лакше рањених.

Истог дана 2. батаљон је наставио да гони непријатеља п-равцем Ераковићи—Хрта, све до Коловрата, који су држале њемачке јединице. Батаљон је запосјео положаје Дуњанско брдо—Виницко брдо—Врања стијена—Вуково брдо.

Пошто је овладао п-оложајима Буковић—Борје, 4. батаљон је п-осјео положаје Житин—Грачаница—Крушево.

Положаји које је држао -наш батаљон били су објект свакодневних напада непријатеља. Он би преко дана успио да овлада Дуњанским брдом, а увече, под заштитом мрака, напуштао га је. Тако су се ређале свакодневне борбе. Положаји на Дуњаиском, а понекад и на Виницком брду, прелазили су из руку у руке све до 30. маја.

Крајем маја батаљон је добио задатак да једном четом нападне непријатеља правцем Дуњанско Брдо—Ратајска—Миоска—к. 777; лијево до нас су нападале јединице нашег 3. батаљона. Пошто смо овладали котом 797, рокирали смо се према Ококућама и ту се повезали са јединицама 3. батал»она. Тог дана неке јединице 1. пролетерске дивизије прешле су гтут Пријепоље—Пљевља, на сектору Јабука—Савин Лакат. По -извршеном задатку наша чета, са којом сам био и ја, вратила се у састав батаљона.

Тих дана Нијемци су започели офанзивне акције из Пљеваља и Јабуке према Каменој гори, коју су држали Крајишници, и из Коловрата, према Вуково.м брду, које је држао наш батаљон. Жестоке борбе вођене су 5. и 6. маја. Два дана је наш батаљон успјешно одољевао, задржавајући положаје Виницко брдо—Врања стијена—Старо, док су -на сектору Житин—Грачаница водиле борбу јединице нашег 1. и 3. батаљона. Снажним нападима

пјешадије, потпомогнуте артиљеријом и тенковима, иепријатељ је успио да на десном крилу, у близини пута Пријепоље—Бродарево, пробије наше положаје и угрози јединице на Виницком брду. Заједничким противнападом 1, 3. и нашег батаљона успјели смо да негтријатеља одбацимо на полазне положаје.

Одмах послије тих борби наш батаљон смијенила је једна јединица 1. пролетерске дивизије, а батаљон је извршио покрет правцем Ераковићи——Граба—Павино поље. Ту је добио задатак да на сектору Ракоње—Крушево, код Бијелог Поља, смијени јединице 5. крајишке бригаде. На положајима Ракоње—Крушево батаљон је остао неколико дана, извиђајући свакодневно непријатељске снаге на сектору Обров—Градина—село Дубово.

У напад на Градину, гдје је била главнина непријатељевих снага, батаљон је пошао 21. јуна, правцем Припчићи—Дубово. Нешто испред зоре извршен је јуриш на Градину. Заузели смо је, али нијесмо довољно енергично гонили непријатеља, па се утврдио на положајима Курило—Грубовача, око којих смо морали водити тешке борбе. Пошто су напустили Курило, непријатељске онаге повлачиле су се према мјесгу звано Угло, на Пештерској висоравни. На коси изнад села Ивања и Годијева наше једиице држале су положаје неколико дана, а онда су смијењене од једиш!ца 7. црногорске омладинеке бригаде.

Пребацили омо се на положаје Травњак—Кулине—к. 1401 и смјестили у селима Крајиновићи, Кушиње и Јагњило. Све до 19. јуна на положајима се није догодило ништа значајније, а тог дана око подне непријатељске извиђачке патроле напале су на коту 1401, али су лако одбачене према Пештерској висоравни. Истог дана непријатељ је тукао наше положаје на Травњаку и покушао да освоји к. 1335, али је одбачен послије упорне борбе. Сјутрадан, рано у зору, уз артиљеријоку припрему, непријатељ је, послије жестоких окршаја у поподневним часовима, успио да пробије наше положаје на Травњаку. Нашим јединицама наређено је да напусте положаје и пребаце се у село Крајиновиће, и да ту буду у строгој приправности. Наша 1. чета и даље је давала жесток отпор непријатељу на коти 1430. Негдје око пола ноћи, 20. јуна, стигао је курир из батаљона, који се налазио у селу Баре, са наређењем да усиљеним маршем кренемо прс.ма Барама, како не бисмо били одсјечени. Док су се јединице прикупиле и спремиле за псдсрет прошло је више од 2 часа. Киша је падала, а густа помрчина отежала повлачење стазо.м кроз шуму. Тек ујутру, пошто се добрк) разданило, стигли смо на око 500 метара испред Бара. Тада смо примијетилн да се лијево од нас креће јодна њемачка колона према Црном врху. Наредио сам двојици пушкомитраљезаца да се издвоје из чете и да, са још десетак бораца, посједну положај на к. 1317, и — по оваку цијену задрже непријатеља док наше јединице — са неколико рањеника — не прођу кроз села Баре и Баришче. Убрзо сам им послао још два пушкомитраљеза. Успјели смо да непријатеља одбацимо. Непријатељ је извршио неколико узастопних напада, али није успио да овлада котом, тако је, у једном моменту, дошло и до борбе прса у прса. Кота је напуштена тек када су остале наше јединице заузеле положаје на коси код села Олује, па смо, под заштитом ватре, могли неометано да се повлачимо.

Непријатељ је већ био заузео Обров, па је усредсредио напад на положаје 1. батаљона на Влаху, и положаје нашег батаљона, на коси од села Олује до коте 944. Артиљеријска и минобацачка ватра приморала је наше

јединице да 22. јуиа напусте ове положаје на деоиој обали Лима и заузму нове, на лијевој обали, изнад села Медакуои и Сутивана, оа истуреннм предстражама дуж Лима.

Неколико дана касније, негдје првих дана јула, бригада је покушала да овлада положајима Олуја—Коса—Влах—Обров, али је непријатељ успио да се задржи на њима. Послије тог напада, наш батаљои је добио задатак да запосједне лијеву обалу Лима на сектору Метанац—Кање, гдје смо се задржали неколико дана, а затим је прешао на терен Граба, Коврена и Крупице.

Послије одлуке да се бригада укључи у састав 1. пролетерске дивизије дошли смо у Шаховиће, гдје су се окупиле све једивице 8. црногороке ударне бригаде. Ту нам је саопштено да нас очекује тежак и дуг марш и да улазимо у састав славне 1. пролетерске бригаде, гдје нас очекују још тежп задаци. Наш покрет услиједио је у првој половини аугуста, правцем Бијело Поље—Шаховићи, а затим смо, послије једног предаха наставили правпем Камено поље—Крупице—Глибаћи. У Глибаћима смо преноћили, а сјутрадан наставили даље преко Меког Дола, Бобова и превоја Вршак и стигди на Љубишњу. Ту смо преспавали у љетним колибама и одмарали скоро цио дан. Пред ноћ смо кренули правцем Врба—Градац—Бољанићи, гдје с.мо стигли око подне. Сјутрадан у раним јутарњим часовима, на околним висовима појавиле су се мање четничке снаге, па је наш батаљон добио задатак да их нападне. Остале јединице упутиле су се према Метаљки, гдје су очекиване јаче борбе. Непријатељ се, послије краће борбе, повукао према селима Ритонићи и Заостро. Батаљон је наставио марш правце.м Бољанићи—Буковик, и даље према Метаљци. Успут су нас узнемиравале мање непријатељске снаге. На положајима око Метаљке читавог дана бригада је водила мање борбе. У први сутон је наставила покрет према Прибоју, гдје смо, у раним јутарњим часовима, прешли Лим. У неким селима изнад Прибоја смјестио се наш батаљон, да се одмори. Сјутрадан је добио задатак да се смјести на подручју Јабланице и да извпћа непријатеља на сектору Увац—Бијела брда. Тих дана су се појавиле јаче четничке онаге око пута Увац—Бјелушине—Бијела брда.* Бата-,\>он је напао четнике са двије чете. Једна чета и пратећи вод остали су на коси изнад Бјелушина. Сјутрадан,. у поподневним часовима, изненада се појавила њемачка колона, са неколико борних кола, из правца Прибоја. Дошло је до оштри.х окршаја са њемачким јединицама.** Наш батаљон био је принуђен да се повуче на ивицу села. У току ноћи повукао се на полазне положаје. Те ноћи пролетерске бригаде водиле су жестоке борбе за положаје на Палисаду, код Чајетине, и протјерале бугарске јединице према Ужицама. Креиули смо правцем Чајетина—Мокра Гора, прошли западно од Ужица и избили на пут Ужице—Бајина Башта. Успут смо водили борбу на Мокрој Гори, са мањим четничким јединицама, које су се повлачиле према Сувобору. Неке јединице наше бригаде водиле су тешке борбе на Шаргану. Кад смо избили на пут Ужице—Бајина Башта, бата.у.он је водио жестоке борбе са једном већом четничком јединицом,*** која нас је брзо натјерала на повлачење.

* Биле су то четничке снаге из састава 4. јуришног, Ужичког', Чачанског, Пожешког и Ваљевског четничког корпуса.

** Ради се о дјеловима 13. пп дивизије »Принц Еуген«.

*** Ваљевски четнички корпус.

У троуглу Бајина Башта—Ужице—Косјерић вођоне су тешке барбе из.међу јединица 1. пролетерске дивизије и главнине четничких снага. Четници су претрпјели тешке губитке, па оу почели да се повлаче на читаво.м фронту од Бајине Баште до близу Ужичке Пожеге. Њихов покушај да олбране линију Велико брдо—Скакавичка коса—Козомор потпуно је пропао. Главнину његових онага 2. батаљон је напао на Козомору око 10 часова прње подне. Жестоке борбе вођене су неколико часова. Непријатељ је давао жилав отпор. Наши ручни бацачи много су помогли да освојимо највишу коту на Козомору, са које оу се четничке јединице повукле према Ваљеву и Мионици.

Божидар ЗОГОВИЋ

ПАЊ НАД ГРОБОМ ИЛИЈЕ КАЛУБЕРОВИБА
(Борбе 3. чете 2. батаљона у Жупи пријепољској, маја 1944. године)

Из Сутивана, села десетак километара удаљеног од Бијелог Поља, кренули омо преко огранака планине Лисе и пришли Бродареву са западне стране. Заједно са јединицама 5. црногорске бригаде упали смо ноћу, 3. маја у Бродарево, варошицу на обали Лима. Немци су се повукли преко Лима. Запленили смо магацин пушака и муниције, али смо изјутра морали да се повучемо пред интервенцијом јачих непријатељоких онага из Пријепоља. Наша 3. чета извлачила се јаругом обраслом лесковином и ситвом грабовином. Са друма, са северне ивице Бродарева, из оклопних кола непријатељ је тукао митраљезом, чија су запаљива зрна изазивала ситне пожаре где год је било сувог грања и папрати.

Одмицали смо од Бродарева најпре узбрдицом, па преко коса и висова обраслих грабовином и храстовом шумом, преко поточића, јаруга и пропланака и, најзад, дошли смо на каменити вис Врања стена. Одатле се, на десетак километара, види равна долина око Лихма. На њеном крају назире се неколико кућа у селима Коловрат и Дучево, која представљају неку врсту предграђа и капију за улаз у Пријепоље са јужне стране.

И када смо нападали Бродарево ихмали Схмо податке да су$_{ч}$ јаче непријатељске снаге груписане у Пријепољу, које представља тако важну раскрсницу путева који од Пљеваља и Сјенице оилазе на главни друм долином Лима. Рановићи, Кошевина и Соколица са источне стране, Градина са запада и Рујанско гувно са југозапада, представљају изванред^не одбрамбене положаје Пријепоља. Непријатељ нарочито чува шиљати вис Рујанско гувно, одакле брани раскроницу друмова који се ту састају од Пљеваља и Бродарева, и затвара приступ и продор у Пријепоље са јужне стране. На похменуте висове непријатељ истура обезбеђења и не напушта их ни дању ни ноћу. Друмохм у правцу Бродарева, кроз Жупу, патролирају извиђачка кола са митраљезима »жишкарима«, чији рафали брсте по косахма и на даљине од дру^ма веће од три киломстра. Њихово дејство и извиђање допуњују патроле које се крећу обехма обалама Лима. Поврехмено, преко

Жупе, непријатељ упућује јаче делове у правцу Вуковог и Дуњанеког брда и ка селу и вису Скокуће.

На Врањој стени наша чета је застала само док је команда примила задатак од штаба батаљона — да поседне Вуково брдо, дејствује к Жупи и спречи непријатељу комуницирање друмом преко Жупе ка Бродареву. Вуково брдо је широки вис на југоисточном крају жупе и доминира над неколиким, разбацаним групицама кућа у засеоцима Брајеновић, Старо, Мираци и Пратнике. Северним делом се стрмо спушта ка друму и Лиму и, због тога, представља подесан положај да се на том месту пресече друм и спречи продор непријатеља ка Бродареву. Врх Вуковог брда је широка зараван са које се види цела Жупа и — обе обале Лима.

Мало после, након изласка чете на Вуково брдо, док је команда процењивала како да се са мало бораца поседне тако широк положај и држи под заседом друм поред Лима, пристиже 2. чета нашег батаљона.

— Где ће ваша чета? — упитах Баја и Мироја.*

— Обје на Вуково брдо, по наређењу штаба. Положаје ћемо заједнички одредити — вели Бајо.

— Братоки, по пола. Ваша 2. чета леву половину, да спречи испале непријатеља преко засеока Брајеновић, а преко Старог села и друмом ка Бродареву, са десне половине брда, наша 3. чета.

Усвојен је мој предлог. Одмах смо истурили патроле ка поменутим засеоцима, ка друму и жуиској равници. Одредили смо положај четама н распоредили борце тако да испред себе имају што бољи преглед кроз рећу храстову шуму.

Дању се наше патроле спуштају ка друму и равници и, ускоро, почеше да се сукобљавају са непријатељоким извиђачким деловима. То су бнле ситвије чарке, па је, и по нашим и по непријатељским активностима, изгледало да се ни једна страна не припрема за јаче окршаје. Прошло је тако неколико дана, од којих једах искористисмо за личну хигијену. Дошло »партизанско буре«, те се ослободисмо гадних вашију, којих је сваки од нас носио по цијелу прегршт ...

Због широког простора, сви смо на положају и дању и ноћу. Борцн су распоређени по паровима, док је један будан други може да одрема.

Да ли је то било само тог једног дана, тешко је рећи, али, ето, догодило се, вероватно због досаде и врућине: попусти будност код већнне бораца. Тргли оу иас пуцњи и тресак бомби на левом крилу, тамо где се наслањамо ва 2. чету. Тревутак каовије непријатељ обасу ватром цео положај наше чете; испред средине треонуше и ручне бомбе. Двадесетак корака позади оређивао сам иеке податке о чети. Скочих ка средини положаја и викнух:

— Паљба! Лево крило — брза паљба! Раде, Зећо, бомбе.**

Борци осуше паљбу. Сикћу кратки рафали наших пушкомитраљеза, треште и бомбе по падини, где је непријатељ пришао на јуришно одстојање. Десетар Раде је увек имао највише бомби, чак и више од десет. Носио их је у торбици коју је направио од поставе за рукаве. Пушку је ретко користио, а бомбе је витлао као да се поиграва. Он и Зећо су их и овом приликом највише употребили.

* Бајо Вукчевић, вршилац дужности командира; Мироје Перовић, заменик политичког комесара чете.

** Раде Буричић и Бранко Ноковић Зећо, десетари у 3. чети.

На левом крилу и положају 2. чете примећујем комешање. Неки борци почели да се повлаче, док већи део чете, са командом, брани положај и спречава продор непријатеља. Викнух на оне борце да се врате на положај, а кликнух Баја и Мироја да се чврсто држе уз нашу чету, па затим, најснажније што сам могао:

— Јуриш 3. чета! Јуриш 2. чета, непријатељ бежи!

И заиста, плотуни и бомбе ове чете, у тренутку када се непријатељ спремао за јуриш натераше га да се стрмоглави низ падине Вуковог брда и да одступи ка друму и равници Жупе. За непријатељем смо упутили патроле, које у повратку донеше неколико сандучића муниције које је непријатељ бацио при одступању. Чете се средише на положајима. Заплењену муницију поделисмо борцима, највише пушкомитраљесцима. Имали смо више муниције него у почетку окршаја.

Подаље, на десном крилу чете, група бораца се час сагиње, а час усправља. Упутих се тамо. Испод подебљег високог, сувог и оголелог пања, борци сахрањују Илију Калуђеровића, на истом месту одакле је циктао његов пушкомитраљез. Да му буде уместо споменика, њему, храбром и поузданом борцу и омиљеном другу.

Прешли смо, око 15. маја на Думњанско брдо, издужену косу уз деону обалу речице Миоске. Лева падина брда стрмо належе на речицу. Његовим узаним гребеном издиже се неколико мањих висова који, затим, прелазе у благе косице. Најшира је средња, изнад засеока Парачи, Ковачевац и Света Гора; протеже се паралелно са друмом, доминира над њим и Козичким пољем, равним делом Жупе између Лима и друма. Наша чета је левим крилом посела оредњи вис на Думњаноком брду, па удеано, најширом косом, до поточића близу засеока Парачи. Положај је доста откривен, али је погодан за одбијање напада са друма и из Козичког поља и, тако, пружа добру прегледност.

После борби иа Вуковом брду непријатељ врши све чешће испаде. Друмом патролирају извиђачка кола, из којих »жишкар« палаца светлећим зрнима, која се при удару распрскавају као гранате, и ие дозвољава да се померимо ближе друму. На тој даљини гађати »жишкара« из пушака нема сврхе. Пушкомитраљезом гађамо ређе, и кратким рафалима, само кад покоји Немац изађе из оклопног аутомобила, или када се појаве њихове патроле поред друма. Такво обострано чаркање трајало је неколико дана, док једног преподнева приметисмо да са друма непријатељ подилази нашем положају у три колоне — свака јачине по око 40 војника. За подилажење је свака колона користила по један засеок. Колона ка гребену Думњанског брда подилази кроз засеок Света Гора, а друге две, преко заселака Ковачевић и Парачи, ка средини и десвом крилу наше чете. Десно од наше чете непријатељ подилази ка Вуковом брду, на којему су остале чете нашег батаљона. Чим су колоне промакле кроз засеоке, развиле су се за борбу и отвориле ватру на положај наше чете. Кад се непријатељ приближио на око пет стотина метара, наш положај засуше »жишкари«. Под њиховом заштитом и поАршком непријатељ се пребацује ка нашем положају. Пришао је на око три стотине метара и избио на чистину. Наша чета отвори ватру из пушака и пушкомитраљеза, учини то и тешки митраљез бреда, из пратећег вода нашег батаљона, преко наших глава, са узвишења позади левог крила наше чете. Непријатељ се ускомешао, једни вичу »Ура«, други одступају ка засеоцима, па се поново враћају.

Затим, уз јаку ватру и подршку »жишкара« и миинобацача, кренуше ка нама. Опет их дочекасмо јаком ватром и пореметисмо их у кретању на јуриш. Приморасмо их да се кроз засеоке повуку ка друму. Тада се и оклопна кола са »жишкаром« окренуше и дигоше прашину друмом ка Пријепољу.

Док је трајала борба, налазио сам се негде по ередини положаја чете, а деоно од мене, са групицо.м бораца, заменик комесара наше чете, Обрад Бјелица. Када је иепријатељ одступио ка друму, Обрад дође до мене, завијене главе.

— Обраде, срећна ти рана!

— Ма каква рана, огребало ме мало. Па и ти си рањен, вели Обрал.

Ништа ме није болело, ни један део тела, и чудим се Обрадовим речима. Поглед ми оде на руке. На левој шаци, у савијутку између палца и кажипрста, избија као свила танки црвени млаз. Заболо се парче »жишкаровог« распрслог зрна.

— Ако је ово рана, Обраде, у нашој чети нема ни једног живог борца.

Насмејасмо се. Почех да претражујем цепове, да увијем и западнм цигарету. Обојица смо радоони што смо одбацили непријатеља ка друму и Пријепољу. Но, убрзо се онуждисмо. Са десног крила известише да је погинуо Раде Врачар, прекаљени бомбаш и извиђач, а са левог крила дође глас да је погинуо борац Мујовић, чија се храброст истицала лмирнућом и постојаношћу.

Наша чета се пребацила преко речице Миоске на високу пространу коеу по чијој се широј заравни раштркало село Скокуће, са истоименим преко хиљаду метара високим узвишењем, са западне стране. Његове падине се спуштају дубодолинама ка потоцима Карошевине и Ратајској реци. Речица одваја Скокуће од Рујанског гувна. Рујанско брдо Немци држе и дању и ноћу, као најважнији чвор одбране, са кога спречавају продор у Пријепоље са јужне и југозападне стране. То је оштар вис, са стрмим падинама. Испод самог врха, у виду венца и високог зида, испречиле су се оштре стене. На врху се примећује мада зараван и ситно жбуње.

Предвече је стигло наређење штаба батаљона да 3. чета, у поноћ, 23. маја, изврши препад на Рујанско гувно и протера Не.мце ка Пријепољу, а затим да се до зоре врати на Скокуће, на исте положаје са којих креће у напад. Припремили смо се и у први мрак, са водичем из села Скокуће, кренули ка Ратајској речици. За спуштање до речице, беспутицом, кроз шуму и помрчину, било нам је потребно неколико сати. Поче да пада киша, све јаче, а када смо стигли на речицу, која је обични планиноки поточић, бида је нарасла, плаховита река, коју смо, уз помоћ водича, једва прегазидт!. Притегли смо расквашену обућу и кренули уз стрму, беспутну западну падину Рујанског гувна. Чинило се као да киша пада слабије, али, убрзо, поче да лије као из кабла. Питам водича:

— Колико још има до врха? Давно си рекао да је близу. Ту је окоро поноћ, а још нисмо стигли. Идемо ли добрим правцем!

— Идемо, али је помрчина и киша. Ноћу се чини много даље него дању.

Дошли смо до стена које се испречише као зид. У помрчини пипамо час деоно час лево. Једва напипасмо два три уока процепа. Чим смо се кроз њих провукли, мада се ни прст пред оком не види, под ногама смо осетили зараван. Коракнули смо напред и око колена осетили жбунчиће.

То је врх рујаноког гувна. Нншта се не види и ие чује, сем кише која ,шје све јаче. Прикуиили смо се. Шапућу да смо ови ту, нико није изостао. Ослушкујемо, али ништа не примећујемо. Знаком сам позвао пушкомпграљесца и бо.мбаше, и да ови борци буду што ближе, да би чули мој шапат:

— Ово је врх Рујаноког гувна. Ту су Немци. Нападамо изненада. Напред иду бомбаши и пушкомитраљесци. Позади ших сви остали, на два корака. При додиру, удрите бомбама и рафалима.

Пошли смо полако и опрезно, пипајући ногама. Око колена осећа.мо ниско жбуње. Киша лије. У таквој ноћи Немци нису веровали да ћемо их напасти. Навукли оу шаторска крила на главе, чуче уз жбунчиће и дремају. Напросто узјахасмо на њих!

Бомбе су нам биле спремне и — бацисмо их. Оне треште, свиткају пламенови и засењују очи. Зачуше се јауци. Наши иушкомитраљесци осуше рафалима, а борци пушкама. И Немци реаговаше бомбама и шарцима. Ми за трен ока ОАСКОЧИСМО уз оне стене кроз које смо се малопре повук.ш. Опалисмо још неколико рафала, сјурисмо ииз Рујанско гувно, ка Ратајској реци, затим правцем којим смо и дошли. Сви смо на броју. Прегазисмо реку и, у зору, дођоомо на наш положај Скокуће.

Оутрадан — и неколико следећих дана — није било Немаца на Рујанском гувну. Одмаглили су ка Пријепољу.

Перо П. ПЕРОВИЋ

КАКО ЈЕ КОЛЕ ПОСТАО БОМБАШ

Бијело Поље. На окупу је 3. чета 3. батаљона. Пред чету стао команднр.

— Ноћас нападамо Обров — рече. — Потребни су бомбаши! Ко се добровољно јавља?

— Нас двојица — јавих се, и показах руком на друга до себе, иначе мог земљака, из суоједног села. Обојица смо рођени тамо — гдје је вук домаћа животиња и гдје лисица пошту ноои. Иш.ш смо у исту основну школу: ја сам са ојевера, а он са југа. Нешто је старији од мене, па је и у школу раније пошао, али сам му ту предност анулирао, јер сам у партизане дошао прије њега.

Много се нас двојица разликујемо. Коле је крупан, као од букве одваљен. Има и крупан глае, као јелен. А ја сам малог раста, жгољав, пискавог гласа. Другови мисле да је Коле помало колебљив, малодушан. А мени се чини да није тако. Жслио био да у то убиједим и остале. Али, како? Помислио сам, ево прилике.

Био је то, у неку руку, гром из ведра неба. Од курира нико није тражио да иде у бомбаше, а од мог друга се то још мање очекивало. Али се то дапада командиру.

— У реду! Ко се још јавља?

Руку подиже Раде Милутииовић, момак тихе нарави, један од оних што задатке извршава без гунђања, али и без жеље за истицањем. Тако се формира бомбашка — група изненађења!

Командир рече:

— Вођа бомбаша биће Соле. Нападате мост. Кад ликвидирате бункер на мосту, чета ће, у трку, преко моста! А ви право на Обров! Пратиће вас Новица и Љубо* Сад, на вечеру.

Када се разиђосмо, приђох Колету.

— Л»утиш ли се на мене?

— Не! Али што изабра баш мене? Јесу ли те наговорили?

— Нико ме није наговорио! Ти знаш да сам и прије ишао у бомбаше. Сада сам се јавио због тебе! Ти си јуначина и — то треба да докажеш. С кнм би лакше у бомбаше него са мном? Ми смо из истог краја. А и твоји су били јунаци и комите...

— Кад је тако вечерас ја идем први преко моста.

— То не долази у обзир.

— Али је једини начин да се докажем.

— Сад се не тражи оправдање, него извршење задатка. Ја сам мањи па се лакше могу привући. Ти можеш даље бацити бомбу. Зато идем први. Кал будем на средини моста, ти крени. Ако отворе ватру'у трку, да баци.мо бомбе...

— Ако тако урадимо, онда ће рећи да ои ти ликвидирао бункер.

— Не брини за то.

Када је пао мрак кренусмо преко моста. На наше изненађење нико га није бранио. И, док смо се ми мували око бункера на другој страни ријеке, иза нас се појави командир.

— Бомбаши!

— Аа!

— Напријед! Брже на брдо! Пријечицом, пратиоци, за њима!

Не знам кад смо се прије нашли на врху Оброва, али на њему није било као на мосту. Треште митраљези, одјекују експлозије граната. Налазимо се под сами.м бункери.ма. Плануше наше »бо.мбашке« бомбе. Проломи се Колетов глас: »Напријед, пролетери!«

То је била његова прва бо.мба бачена на бункер. И први добар погодак. Непријатељ у бункеру је ликвидиран. Заузесмо Обров.

Непријатељ је отварао ватру са друшх брежуљака.

— Идемо ли даље — упита Коле.

— Морамо!

Чета је продужила да напада тако онажно да Нијемци ниоу успјели да се одрже !ни на једном брежуљку.

Кад је свануло, борци су блистали од задовољства због побједе. Одушевио их је и Коле. Честитају му. И Коле срећан. Искористи прилику да ми приђе и рече:

— Вала, ако останемо живи, бићеш ми кум! Без тебе никад ово не бих урадио! Али ми, стварно, реци: јесу ли те иаговорили?

— Нико ме није наговорио! И прекини с тим сумњичењем! Како не видиш да је у бомбашима најсигурније ... Наши те штите, непријатељска ватра пребацује. У нашој чети до сада ниједан бомбаш није погинуо, само је мало Војо Шарац рањен, на Мојковцу. Што о томе не размислиш ...

— Због тога ти идеш у бомбаше? То ми никад не би пало на памет.

* Новица Влаховић и А>убо Недић, пушкомитраљесци.

Пред напад на Бијела брда приђе ми Коле:

— Хоћемо ли вечерас у бомбаше?

— Ја нећу, а ти можеш. Ти би морао! А следећи пут, када се буду тражили бомбаши, немој се јављати. Прескочи једну акцију, па се јави у трећу. Немој да испаднеш наметљив.

Коле ме није послушао. Јављао се редовно. И постао стални бомбаш, боље рећи — вођа бомбаша.

Отишао сам за курира у батаљону и растао се с Колетом. Али, слушао сам само похвале о њему — о храбром борцу. Истицао се у свим акцијама. У наиаду на Београд већ је био члан Партије и командир вода.

Кад омо се срели у ослобођеном Београду, упитах га, онако, у шали:

— Да ми сада нешто право кажеш.

— Оћу, вала.

— Да ли си заборавио обећање?

— Нијесам! Држим се ријечи!

— Ти си сада комуниста?

— Откуд знаш?

— Курирска посла.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

ОД ШТИТАРИЦЕ ДО КРУШЕВА

За неколико дана одмарања у Горњој Штитарици, интензивним залагањем штаба бригаде, штабова батаљона и организација КПЈ и СКОЈ-а, бригада је борбено припре.мљена за нове задатке. То је констатовано на састанку који смо данас одржали у вези са предстојећим задатком, којим се предвиђа протјеривање непријатеља са Бојних њива и Улошевине, односно са десне обале Таре, и поновно ослобођење територије до Аима. На састанку је разрађен план напада бригаде. Речено је да ће са нама дејствовати 3. санцачка и 5. црногорска бригада.

Наша бригада треба да изврши марш до моста на Тари, код Мојковца, и пређе га. Нападаће положаје сјеверно од Мојковца.

Послије добијаног задатка у штабу бригаде, пошли смо у батаљон. И као и увијек када су прод нама важни задаци, одржали смо састанак партијског бироа батаљона и указали на значај успјешног извршења задатка.

Увече, када је пао мрак, кранули смо из Горње Штитарице. Негдје на путу, послије сат и по хода, штаб батаљоиа је добио конкретан задатак.

Непосредно након -преласка преко моста засути смо минобацачком ватром. Рањен је један борац.

Батаљон напада на Улошевину, њен сјевероисточни дио. Командант је четама одредио правац кретања и рејоне напада. Пењући се уз стрму и пошумљену падину Улошевине, приближавали смо се положајима непријатеља. Густа шуна нае је штитила од непријатељске ватре. Вјешто смо

подишли и примакли се иеприЈатељу, али, ипак, **ниЈесмо** успЈели да га у првом јуришу потионе.мо. Чврсто је држао положаје. Користио је и некадашње ровове, које >је копала још аустро-угарска војска почетком 1916. године, у вријеме Мојковачке битке.

Ни другим јуришем нијесмо успјели нотионути непријатеља. Цијелу ноћ су одјекивала брда од праска бомби, пушчаног и аутоматоког оружја. Борба не престаје. Размишљамо о томе да би било врло неповољно ако до јутра не пробијемо непријатељев фронт, јер иза нас је набујала Тара а источно — висока Бјелаоица.

Негдје у свитање дана, у трећем јуришу, пробијен је непријатељски фронт, његови положаји заузети. У једном рову наиђосмо на стравичан призор. Једном четнику на трупу остала је само доња вилица, а горњи дио главе му одбачен внше од два метра. И док гледамо тај призор, негдје далеко иза сјеверних падина Улошевине наше јединице — испаљивањем ракета — дају знак докле су стигле.

Значај ове побједе је велики, и за нашу војску у цјелини, и за нашу бригаду; само неколико дана прије ана је морала да одступи од Бијелог Поља на лијеву обалу Таре. У овим борбама наши су борци испољили одлучност и храброст која ни у чему није заостајала за оном коју су иоказали борци старих бригада — 3. санџачке и 5. црногорске. Као на крилима јуришали оу на непријатеља. Сјајна побједа је веома много подигла морал бораца и читавог састава бригаде.

ПослиЈ'е пораза на Улошевини и Бојним њивама, деморалисан и растројен, непријатељ је бЈ'ежао главом без обзира. У наступању за њим, на путу Мојковац—Бијело Поље, на сјеверној падини Улошевине, нашли смо огромну количину пропагандног материјала, с називом »Бог чува Србију«, којим је издајник Недић онабдијевао своје ратнике. Било је ту и много цакова хљеба и друге хране, КОЈУ нијесу имали времена да евакуишу.

Гонећи непријатеља, наши предњи дијелови су у селу Жари заплијенили један пушкомитраљез. На јужни.м косама изнад ријеке Љубовиће задржали смо се до мрака, ради прикупљан>а, орећивања и малог предаха. У току дана наши позадински дијелови успјели су да дотуре топлу храну свим јединицама батаљона, те смо се, послије напорне ноћи и дана, окријепили и припремили за даљи покрет.

25. април

Одмах по паду мрака прелазимо Љубовићу и идемо ка Филиповића коси. На њој су нам, прије неколико дана, кад смо се повлачили према Тари, погинула четири друга.

У зору, претходнице извјештавају да је Коса празна и да је непријатељ одступио; тако омо несметано преко ње дошли у Модри До. Ту су нас сељаци извијестили да су сахранили наше пошнуле другове. На гробове нијесу ставили никакве ознаке. Након мањег застанка и одмора, продужили смо преко Доњег Тричарева у правцу Унића. На том путу свуда нас је сретао народ, орећан што му поново доносимо слободу, и износио храну војсци.

27. април

Батаљон остаје на положају Голо брдо—Врани крш. У току дана нема никакве промјене. Тек у 20 часова добијамо наређење за напад на Бијело Поље. По помрчини, без ријечи, кренули смо. Тишину је често реметио пад бораца на стрмом, клизавом путу. У току марша курир је донио наређење штаба бригаде да се батаљон врати на првобитне положаје. Као и увијек кад настане такав обрт, било је гунђање и протестовање. Те зашто смо се непотребно мучили, те зашто се о томе раније није мислило, итд. Свако то гледа из свог угла, не знајући околности које су утицале на измјену одлуке. Највише је била одмакла 3. чета, па су два курира хитно одјурила да јој пренесу наређења да се и она, као и цио батаљон, врати на положај одакле смо кренули.

29/30. април

У 4,30 часова стражар испред куће у којој смо били смјештени јавља да је непријатељ кренуо у напад. Ужурбано искачемо из куће. Непријатељски куршуми фијучу изнад наших глава. Одозго, низ брдо, ломи се суво грање под ногама бораца који на леђима носе рањеног друга. Питамо га шта се десило. Рече да је непријатељ у зору изненада напао и потиснуо његову чету, која се повукла са положаја. Један друг из приштапског вода поможе му да рањеника смјести у кућу, гдје га одмах превише.

Немамо јасну представу о стању код јединица па послас.мо курира да види чега има новог на сектору 1. и 2. чете. По повратку курир донесе извјештаје командира. Види се да се ради само о препаду неке непријатељске групе. Са положаја 2. чете још се чује понеки рафал пушкомитраљеза, али су и они убрзо престали. Након тога замјеник команданта бригаде, Никола Поповић, који је већ два дана код нас, и ја, пошли смо у Ливадице. Код Века Гргуревића, политичког комесара 3. чете, затекли смо ватру која је малшла на одмор и спавање. Врата куће гледала су према Лиму, кроз њих се видјело далеко испред нас. Угледасмо двије жене, брзим ходом иду према нашој кући. Из даљине, весело и радосно, саопштавају вијест да је непријатељ одступио из Бијелог Поља. Вијеет омо примили с резервом. Али, такорећи у исто вријеме, дошао је у крир из бригаде и донио наређење да баталнш крене ка Бијело.м Пољу, с тим да једну чету упутимо према Цафића Брду, а другу у правцу Марине Равни. Остатак батаљона кренуо је у правцу Бијелог Поља. Изнад самог града, са околних брда, нека јединица пушкомитраљеским рафалом и пјесмом наговијестила је долазак у град. Настало је грљење и поздрављање познаника, рођака, другова. Иако се боримо и ратујемо на истом терену, не срећемо се и не састајемо, сем овако, случајно и повремено. Чашћавамо једни друге по граду, истресајући и последњу лиру из џепа.

Све то је трајало кратко. Јединице 5. црногорске бригаде добиле су наређење да одмах пређу Лим, са задатком да запоседну што више простора источно од ријеке. Док смо још у граду, чујемо да је у Расову заплијењена извеона количина муниције.

Батаљон је добио задатак да продужи цестом према Бродареву, осигура тај правац од евентуалног продора непријатеља и, на погодно.м

мјесту, поруши цесту и онеспособи је за пролазак моторизације. Трећа чета, која није силазила у град, иа путу према Недакусима заробила је четника у њемачкој униформи.

Штаб батаљона, са приштапским дијеловима, смјестио се у Недакусима. Топла соба, у којој омо, обећава прижељкивани одмор у ноћи. Но, наређење које стиже око 8 часова увече, осујети ту нашу жељу. Покрет. Опет према планини. Пратио нас је јак ојеверни вјетар, са онијежном кишо.м. Иако смо познавали тај терен, морали смо узети водича.

Сјутрадан, тек што смо ручали, морамо по гадном невремену на нове положаје. Неколицини другова распала се обућа, а пушкомитраљезац Кукуличић је потпуно бос, промрзлих и помодрјелих ногу. Чудесно све то издржава. Ниједном ннје рекао да више не може, а највсћи дио пута прешао је носећи пушко.митраљез.

Крећемо се по онијегу и изван насеља, према Маочу. Сваки корак бооих и полубосих другова осјећао сам као властити бол и опомену да им обућу морамо некако пронаћи. Али гдје? Резерве нема, а наееље је далеко.

Из шуме се појављују тројица штапских курира. Ново наређење штаба бригаде, покрет морамо наставити још неколико сати хода.

Дошли смо у Маоче. Ушао сам у прву кућу коју сам угледао и замолио домаћина да да опанке и чарапе за једног босог борца. Иако је то учинио добровољно, дао сам му све лире које омо од штаба бригаде добили у Бијелом Пољу. У селу смо успјели да обезбиједимо обућу свим борцима којима је била неопходна.

Мрак се ближио. Лапавица не престаје. Налазимо се под Тисом, врло високо, а — сатима треба ићи до врха Комарана. Путовали смо споро — јер пута није ни било — кроз букову шуму и виоок снијег. Напори су црпили нашу снагу, а морало се хитно стићи на одређени циљ. Колона напредује, са малим застанцима, читаву ноћ. Како се дан ближи снијег јењава, а пред зору се изведри али — ојача 'сјеверац.

Дан је освануо ведар, а сав овај крај Комарана завијан снијегом, скоро до самог Лима. Кад је грануло сунце, од снијежне бјелине једва се може гледати. Стално се интереоујемо код. водича колико има још до Граба. Водич охрабрује, увијок одговара да смо близу. Најзад стижемо у Бијелу стијену, гдје налазимо дијелове нашег 2. батаљона.

1. мај

Послије краћег одмора пошли смо у правцу Кичаве. Сјеверац ојачао, наноси онијежну прашину у очи и омета пењање уз голу косу, коју је гребало пријећи да бисмо дошли до Граба. Најзад, негдје око 8 часова, стиже.мо у прве куће Граба, гдје смо се смјестили. Даи је хладан, без облака. Данас је 1. мај, међународни празник рада. Сви оојећамо потребу да га и ми на неки начнн прославимо.

До одређеног положаја имали смо само један сат хода.

Према мјесту у распореду бригаде морали смо ухватити везу са нашим 3. батаљоном и дијеловима санџачке бригаде што смо, у путу, и учинили. Овдје смо смијенили јединице које су до сада држале положаје.

Пред саму ноћ окупили смо батаљон. У име штаба честитао сам борцима празник, а затим прочитао краћи реферат о 1. мају, као и поздравно писмо штаба наше дивизије и штаба бригаде. На крају смо се завјетовали да ћемо уложити све онаге да овај велики међународни празник буде посљедњи у ропству и да ћемо немилосрдно та.манити фашисте и њихове слуге. При смирају дана и после ове иаше манифестације, будан, сањарио сам о слободи, маштао о томе када ћемо прећи Лим, дубље ући у Србију и, најзад, приближити се драгом Београду.

Након збора батаљон је размјештен. Храна није стигла. Оно што је набављено од сељака не може се гтрипремити, нема казана за кување. Напокон је стигло нешто хљеба од хељде, тако да је батаљон вечерао сув и гњецав хљеб. Такав хљеб већ данима једемо, у овим планинским крајевима гаји се само хељда и раж, али ражени хљеб ми још не видјесмо.

2. *мај*

Непријатељ је напао положаје наше бригаде. Најактивнији је пре.ма положајима 3. батаљона. Због небудности батаљон је морао да се повуче, али је у противнападу, и уз садејство 4. батаљона, непријатељ поново потиснут на раније положаје. Наш батаљон се налазио на лијевом крилу бригаде. Ефикаоним дејством минобацача ућуткали смо топ на Бијовом гробу и приморали непријатеља да се повуче. Наша предња одјељења избила су на Градину.

Пред ноћ ко.мандант и ја одлазимо на Бијов гроб. На њему су дијелови нашег батаљона. Ту је и штаб бригаде и дијелови приштапске јединпце.

Штабови батаљона се ужурбано припремају за нове задатке.

Већ се смркава. Ми добијамо задатак. И нову противтенковску пушку. Одлазимо да сакупимо батаљон и, негдје око 10 часова, крећемо у правцу Зечје главе.

Пролазимо поред букове шу.ме. Наилазимо на једну кућу, из које узи-.ма.мо водича. На челу батаљона је 2. чета. Повела је са собом водича и — убрзо изгубила везу са нама. У чуду смо. Изгубили смо правац кретања. Крушево и цеста су далеко. Другог водича нијесмо нашли, а драгоцјено вријеме, ноћ, одмиче. Били смо бијесни, јер смо знали да од нас увелико завиои исход предвиђене акције, коју је требало извести у току те ноћи. Лутали смо и десно и лијево, али до циља нијесмо стигли.

3. мај

Рано ујутро хватамо везу са 4. батаљоном, који је у току ноћи извео акцију. Чујемо да жртава није било. Ми се оријентишемо према непрнјатељу који се налазио на Јагњилу. Док су осматрачка и пушкомитраљеска одјељења обезбјеђивала наше положаје, главнина батаљона се одморала у једној удоли: поред велике ватре, оном уморних. Око 12 часова стиже храна. Долазе и неки другови који су већ дуже вријеме одсутни из својих јединица. Са једном четом одлазим на Крушницу, да осигурамо лијеви бок. У зноју смо се успели на брдо. Патролу упућујемо према селу, док се оста.ш

одмарају. Пред ноћ добијамо наређење да се вратимо на старе положаје. Патрола је при повратку нз села донијела још доста скоро топлог кукурузног хљеба.

У саставу главнине батаљона, по мјесечини и тихој ноћи, продужили смо за Крушево. Око поноћи стигли смо у пусто муслиманско село. Уплашени житељи напустили су своје домове и земљу, у вријеме кад земљу треба обрађивати и мислити на род и жетву. Рано ујутро угледали смо гомиле заплашеног становништва, гонили су стоку некуд доље, према Лиму. Пресрели смо их и вратили. Дали смо им објаве за повратак, да их не би ко узнемиривао. Ми смо наше борце увијек учили и васпитавали да буду хумани, колико и храбри, и да имају исправан став према народу. Те су особине испољили и према овом заплашеном становништву. Објашњавали смо му да се боримо и за његову слободу.

4. мај

Негдје око подне непријатељева посада из Бродарева покушала је да се пробије друмом за Пријепоље, али ју је наша засједа онемогућила. У исто вријеме и непријатељ из Пријепоља је покушао продор ка Брадареву, али су га Санџаклије сачекале и онемогућиле. На осталим секторима није било промјена.

5. мај

Батаљои је изашао на положај већ у 4 часа ујутро. Курир јавља да непријатељ са правца Пријепоља већ напада тенковима, с циљем да продре до Бродарева. Већ је ушао у клисуру. Командант и ја идемо на положај 2. чете. Непријатељ наше положаје обасипа топовском и минобацачком ватром. Неподесан му је терен за развој, па се држао цесте на којој је изложен нашој убитачној ватри. Од ње се непријатељеви војници оклањају испод потпорног зида и иза тенкова. До Бродарева није успио да се пробије, већ се у нереду повукао према Пријепољу. Тог дана Нијемци су имали тридесетак мртвих. Да би обезбиједили повлачење, Нијемци су појачали ватру, те је грмљавина њихових топова само увеличавала наше задовољство због добро обављеног посла. Ми смо имали само четири лакше рањена. Каено у ноћ, остављајући осигурање, повукли смо батаљон на одмарање.

*7. **мај***

Због неких пропуста у снабдевању одржао сам састанак са комесарима чета. Искористили смо прилику и да продискутујемо о политичком стању у јединицама и о пропустима и недостацима у претхоАним борбама. Разговарали смо и о борцима које би требало кандидовати за пријем у Партију. Састанак још нисмо били завршили, а непријатељ је поново почео да подилази положајима 2. баталлна и према јединицама 3. санџачке бригаде на Каменој Гори.

Добили смо нови задатак. Долазимо у Грачаницу, нешто послије поноћи. Групице бијелих кућа у процвјеталом вођњаку. Мјесећина. Поред кућа

жубори иоток. Након иеколико дана ево изворокe воде, да се окријепимо. Горе у брдима извора нема. Војока посједала да се одмори од напорна пута. Чека нека наређења. У селу смо нашли водича. Након краћег разговора с њим, јединице одлазе на задатак. Штаб батаљона, са приштабским водом, остаје да сачека извештај са положаја.

Смјестили смо се у лијепо уређеној сељачкој кући. Неколико дјеце, покривено бијелим декама, спава једно поред другог. Командант и ја, иако уморни, нијесмо ока оклопили. Нестрпљиво ишчекујемо извјештај са положаја. У зору се чете враћају са задатка, извјештавају да је непријатељ, према казивању мјештана, у сумрак напустио положаје и повукао се у правцу Пријепоља.

Уз обезбјеђење пратећег вода одспавали смо око 2 часа. Негдје у подне долази штаб 3. батаљона 5. бригаде, треба да нас смјене. Нешто каоније долази и наређење штаба бригаде да се вратимо преко Грачанице. У 13 часова полазимо ка селу Ераковићи. У селу се задржавамо пуна два сата, перемо ноге и умивамо се на јаком врелу живе воде. Жељно очекивана комора се појављује иза бријега. Касно поподне: и ручамо и вечерамо, на зеленој ливади поред извора. Командант и ја свратимо у штаб бригаде. Срдачно су нас примили. Видјели смо и буре за парење одјеће па смо захтијевали да нам га дају, да и ми у батаљону попаримо одијела и веш јер то дуго нијесмо радили, а ваши нас море. Буре смо добили и, одмах по доласку у Хрте, у сам мрак, почели смо с парењем. Те вечери, послије дуго времена, окупао сам се у топлој води и као препороћен спавао.

9. мај

Пред зору се непријатељока патрола сукобила с нашом четом, која се налазила на Виницкој коси. Стражар је дао узбуну. Још је био мрак и били смо, послије много дана, без одјеће. Одијело и веш били су на парењу. Направила се читава гужва док је свако дошао до своје одјеће. Командант и ја излазимо на оближњу главицу, али се борба већ нигдје не чује.

Чета извјештава да је непријатељ испалио неколико рафала и затим је престала свака његова активност.

Наставили смо да паримо одјећу цио дан.

Са економима чета одржао сам састанак, да мало побољшамо организацију онабдијевања. Анализирали смо учињене пропусте и — чинило се бар — да смо се прецизно договорили како треба радити убудуће.

Каоно у ноћ примили смо наређење за повратак у Крушево.

10. мај

У 1 час послије поноћи полазимо у Хрте. Командант и ја пошли смо до штаба бригаде. Тамо смо се задржали приличио дуго у разговору са командантом, начелником и осталим друговима. Сви су лежали на слами, са торбицама испод главе, покривени својим доламицама или шињелима. Једино је замјаник комесара бригаде, Бошко Брајовић, уз свјетло лојене свијеће, радио, иако је зора већ била на домаку.

Наш штаб бригаде је састављен од изузетно добрих и врло скромних људи. То је било мишљење и свих наших бораца који, разумљиво, посматрају и оцјењују руководеће људе по држању у борби и по начину живота изван ње.

Послије добијених упутетава, пошли смо у батаљон. На једној равни пред нама чујемо жагор и нричу наших бораца. Мали командантов парип изненадно је зарзао.

Већ у раздан били смо поново у Крушеву. Ту нас је срдачно примио штаб 3. батаљона 5. црногорске бригаде. И ручак су нам добар спремили. Такав ручак, чини ми се, нијесмо одавно имали.

Предвече смо смијенили јединице 3. батаљона, које су отишле на нове задатке.

11. мај

Писмо од штаба бригаде. Наређују ми да преузмем дужност комесара 3. батаљона. У том тренутку би ми жао. Навикао сам на ову јединицу, а ових посљедњих 15 дана борби и покрета још више нас је зближило.

12. мај

Устао сам врло рано, у зору. У даљини, тамо преко Златара, чује се потмула тутњава топова и тешког оружја. То наше јединице које су биле загазиле дубоко у Србију, крче себи пут према Лиму, да се споје са нама. Страхујемо како ће се пробити преко пута Сјеница—Пријепоље, тамо су Нијемци. Пошао сам у пратећи вод да нахраним коња; водим га и у нову јединицу. Тамо сам срео једну другарицу из Пипера. Дуго ми је причала каква је ситуација око Подгорице и Даниловграда. Како се поново враћала тамо, написао сам мајци пиомо. Другарицу сам замолио да га, по доласку у Пипере, по неком пошаље мајци. Знам колико пати и бр-ине за м-ој живот.

Хоћу да на вријеме пођем, па сам прво пошао у 2. чету. Са неколико топлих реченица опростио сам се од ње. Добра је то и прсхдорна чета. Мој драги професор* и Милован пратили су ме и до 1. и до 3. чете, које су биле Нсl окупу прије неш сам дошао до њих. И њима сам упутио неколико топлих ријечи и захвалио им на упорном извршавању задатака које смо заједнички обављали. Осјећао сам се срећним, увјерен да је војока жалила мој одлазак. Професор је хтио да ми, у тренуцима растанка, каже што више. Био је слободан да ми каже све што му се чинило да би могло бити боље.

Врат-или смо се у штаб. И са пратећим водом сам се ордачно поздравио. Са великим бројем другова сам се изљубио. На многе од њих сам и викао, али сам увијек настојао да им буде добро, што су, видим, схватили. Најзад сам се поздравио са Миливојем,**, Василијем*** и осталима. Интендант Војо стиже у последњи час са терена, те се и са њим поздравих. На крају

* Душан Алексић, професор из Андријевице, резервни капетан I класе БЈВ, на дужности оперативног официра у штабу батаљона.
** Миливоје Максимовић, командант батаљона.
*** Василј Краљевић, замјеник политичког комесара батаљона.

сам се изљубио с професором. Од првог сусрета сам га, чини ми се, разумио боље од других. Он је то осјетио па му је и растанак са мном теже падао.

Драго Вујошевић и ја кренули смо ка штабу бригаде. Мој коњичак је био одморан и нахрањен, тако да ме с лакоћом носио. Изнад Букова гледа.м: пукао диван поглед на валовито и озелењело Комаране, а Лим испод Јасена — као издужено огледало.

Пред залазак сунца стигли с.мо у бригаду. Лијепо су нас дочекали. Замјеник комесара бригаде објаонио ми је разлоге премјештаја ...

Вељко ЧОБЕЉИЋ

СМЕНЛ КОЈА ТО НИЈЕ БИЛА

После тешких борби које је водио на Улошевини и Бијовом гробу, 3. батаљон је наставио дејства у троуглу: Бродарево—Сељашница—Камена гора. На том простору се задржао више дана. У Пријепољу се налазио немачки гарнизон. Село Сељашницу и Пријепољску жупу контролисалн су недићевци, домаћи четници и муслиманска милиција. Вођене су честе борбе са њима. Батаљон је, такође, чеето мењао овоје положаје, што је било доста напорно. А исхрана је била више неш оскудна. Мало парче мршавог козјег или овчијег меса и парче овсеног или кукурузног хлеба, а и таквог хлеба бивало је све мање и ређе. Најчешће смо ручак и вечеру спајали у један оброк. Када би понекад добили пасуљ, то би био догађај који се памти. Народ овог краја делио је са нама последње резерве хране, а ово је иначе паоиван, сиромашан крај, а и рат је учинио своје. Исхрана је била организована иокључиво преко интендантуре батал»она и народноослободилачких одбора. Но, и поред тога, у четама би се нашло појединаца који су се знали »снаћи« и — појачати исхрану. Звали смо их »пикиранти«. Они би, кад оцене тренутак, без знања осталих, залазили у поједине куће, или у села, најчешће она испред положаја, која нису била под нашом сталном контролом. »Обрадили« би домаћина или домаћицу, већ ко се у кући наће, и добили понешто хране. И да поједу, а и у ранцу да понесу. Погачица, хлеба, груду сира, чак, изузетно, и понеко парче сланине. Не би изостала ни чутурица ракије или кеса дувана, популарне »крце«. Пикиранти су прикупљену храну обично делили са најужим кругом бораца, у својој десетини. Такве појаве су најстроже кажњаване, али се нису потпуно могле иокоренити.

Аа би се побољшала исхрана и олакшало месном становништву, извођене су акције и упади у села која су била под контролом четника и муслиманске милиције. У тим акцијама је конфискована имовина четника и других издајника. Једну од таквих акција извео је и наш батаљон. Ноћу смо упали у Сељашницу, у непосредној близини Пријепоља; држали су је недићевци и домаћи четници. После краће борбе непријатеља смо сатерали

у згралу ооновне школе и околне ровове. А онда смо се позабавили тиме да прибавимо нешто жита и меса.

Крајем маја и почетком јуна батаљон је држао положаје дуж косе Скокуће. Друга чета налазила се на истуреном положају, 3. чета у засеоку Вољани, а 1. чета, са штабом батаљона, у рејону села Својчево.

Уочи напада Немаца на наше положаје обавештен сам да ће се наредног дана извршити смена јединица. Сутрадан, рано изјутра, истурене патроле јавиле су да непријатеља нема. На положају је изгледало релативно мирно, па је око пет часова такав извештај упућен и штабу батаљона. Међутим, Немци су, користећи ноћ и пошумљено и испресецано земљиште, успели да се неопажено приближе нашем положају са правца Границе, однооно Пријепољске жупе. Њихове истурене патроле су ипак на време отжривене и на њих је отворена ватра. У међувремену је пристигла и 3. чета, за смену, како је то раније било предвиђено. Са Бурђева брда је почео да дејствује немачки пушкомитраљез. А нешто најтеже што се у рату јединици може догодити јесте — да буде нападнута за време смене. То се, ето, нама догодило. У четама је успешно одржан ред и дисциплина.

Због појаве непријатеља на Бурђевом брду одмах смо посу\ивали да је нека немачка јединица упућена долином речице Корошевине, да нам зађе за леђа. Због тога сам се са командиром 3. чете брзо споразумео да 3. чета запоседне положаје наше чете, како је то раније планирано, а да се наша чета што хитније пребаци на вис са којег се можемо обезбедиги од изненађења с бока или с леђа. Учинили смо то тако као да је ситуација сасвнм »нормална«, уз уобичајено препуцавање, да не биомо изазвали узнемиреност и неспокојство међу борцима, који су и сами мог.ш приметити да су се обе чете нашле у 1некој врсти »цепа«.

Брзо сам прикупио чету. Кретали смо се у колонама, брзо, скоро трком. Требало је што пре прећи та 2 км, низбрдицом и узбрдицом, кроз папрат и местимично ситно жбуње. Било је посртања и падања, а ни псовке нису изостале. Порције и кашике чандрљале су по торбицама код оних који их нису на време подесили. Али нико није заостајао. Као да је свима бнло јаоно шта би значило да непријатељ пре нас заузме вис.

Када смо избили на косу мале вододелнице, нешто северније од виса, сусрели смо се с Немцима прса у прса. После кратке пушчане и пушкомитраљеске ватре, ситуацију су рашчистиле ручне бомбе. Немци оу стерани с косе у јаругу. Паралелно, испред нас, на удаљености око 100 м, једним пропланком, са покојим храстовим дрветом, грабио је немачки пушкомнтраљезац, праћен помоћником. Хтео је да избије на вис који је за нас и за непријатеља био изузетно важан. Његово кретање, на нишану ггушке, пратио је десетар Ваоилије Вукчевић. Првим хицем погодио је пушкомитраљесца, који се, заносећи се, стропоштао у удолину иза једног храстовог стабла, не успевши да испали ниједан метак. Његов помоћник успео је да се извуче. Пушкомитраљез смо, нешто каоније, пронашли. У том сукобу са Немцима теже је рањен борац Милорад Тоичић.

Аок се чета пребацивала ка вису и овладала тим положајем, 3. чета је водила борбу на старом положају, а затим се повукла и сустигла нас. У томе је стигло и наређење штаба батаљона да се повучемо.

V тој краткој, али оштрој борби, Немци су имали више рањених и погпнулих. Пошто омо се повукли, Немци су, за одмазду, спалили неколико кућа у Скокућама.

Из Скокућа батаљои се пребацио на нове положаје у рејону села Кукови—Крушево, северозападно од Бродарева. Иетурени положај батаљона налазио се у рејону Рудино брдо, одакле је контролисана цеста Пријепоље—Бродарево у рејону села Грачаница. Немци су, заједно с четницима и муслиманском милицијом, често вршили испаде долином Лима према Бродареву.

Тих дана једна немачка моторизована колона избила је на речицу Грачаницу, близу места где се она улива у Лим, и ту застала, иза порушеног моста. У иратећем воду нашег батаљона налазио се јвдан талијански минобацач калибра 81 мм. Командант батаљона, Милан Павловић, нарвдио је да се испале две мине на непријатељску колону. Ватрени положај минобацача био је удаљен од циља око 2,5 км. Игром случаја, првом мином, како то артиљерци кажу, постигнут је пун погодак. Уништен је један камион и једно лако путничко возило, које се кретало на челу колоне. А на минобацачу није било нишанских справа! То као да није ометало нзвежбаном оку нишанџије Василија Вала Распоповића.

Јово Јола КАСАЛИЦА

ЗА ПРИМЈЕР ДРУГИМА

Непооредно послије формирања јединица, почео је и рад партијске и скојевоке организације. Партијска организација 2. батаљона имала је пет ћелија (са око 25 чланова Партије) и батаљонски биро, као руководећи орган. Скојевска организација је имала 4 актива, 40—50 чланова СКОЈ-а и батаљонски комитет. Чланови Партије су дошли као руководећи кадар из прослављвних црногорских јединица, 4. и 5. бригаде, а један број из партизанских одрвда с терена, као борци прекаљвни у тешким условима илегалног живота и рада у 1942/43. години. ч

Приликом боравка код Берана, у селу Полице, на положајима према непријатељу који се налазио на десној обали рјечице Петвице, притоке Лима, комунисти су се веома интензивно бавили политичким и теоријским радом. Био је садржајан и културно-просвјетни рад, и у јединици и на терену. У то вријеме каидидовани оу први чланови СКОЈ-а за КПЈ, а најбољи омладинци примљени су у чланетво СКОЈ-а. Догађаји који су слиједили, данонећви маршеви и борбе, најбоље су показали да је тај припремни период био веома успјешан.

Кад је непријатељ продро од Бијелог Поља, батаљон је морао хитно, усиљеним маршем, да стигне до Мојковца (даљина око 100 км). У тако изненадној ситуацији настао је проблем: шта учинити са три патроле, које су биле на разним задацима. А требало је да буду смијењене у Полици,

у поноћ. Команлант батаљона је одредио три борца, међу њима сам бно и ја, да сачекају патроле, и да са њима стигну батаљон.

Батаљон је у сумрак напустио село, а одређена група бораца је остала да сачека патроле (9 бораца). Био је крај марта 1944. године. Чекање поноћи отегло се као вјечност. Тим више што су се четници и шихови симпатизери брзо оглаоили. Према фаровима непријатељских возила и бучности мотора лако се уочавало да се непријатељ приближава Беранама.

Орећна је околност била што су се патроле, осјећајући опасност, убрзо сакупиле. Кренули омо ка мосту на Лиму, забринути како ћемо га прићи, јер је присуство непријатеља у граду већ постало извјесно. На челу су ишли пушкомитраљезац Бићевић и његов помоћник Врачар. Одлучили смо да покушамо прићи преко моста (био је мрак), иако смо јасно уочили да су Нијемци ушли у град. Са пушкомитраљезом, спремним за дејство, први су преко моста прешли Бачевић и Врачар, за њима остали. До зоре смо стигли близу Андријевице, а око подне, на превоју планине Трешњевик, већ смо били с батаљоном. Радост чланова штаба, загрљај и признање команданта батаљона, Рада Раичевића, мнош оу нас обрадовалн. А били оу, рекли су нам, врло забринути за нашу судбину.

Вриједност бораца прп њиховом одабирању за пријем у КПЈ и СКОЈ оцјењивана је према њиховом држању на маршевима и у борби. 0 томе најјаоније товоре дневни редови на састанцима батаљонског Бироа Партије, Комитета СКОЈ-а, партијских ћелија и актива СКОЈ-а. Најчешће тачке дневног реда су биле:

— Припрема чланова КПЈ и СКОЈ-а за предстојећи борбени задатак;
— Држање комуниста у претходној акцији;
— Критика и самокритика;
— Теаријоки рад (идеолошка изградња);
— Пријем нових чланова;
— Културно-проовјетни рад у јединици и на терену;
— Одное према народу и сл.

Људоке врлине, које су његоване у завичајима бораца из Црне Горе, добили су веома наглашен значај, а развијане оу првенстввно самокритиком и другарском критиком на састанцима. Ријечи критике и самокритике снажно су утицале на монолитност јединице, коју су чланови Партије и СКОЈ-а неуморно изграђивали.

У борбама у Санџаку (Бојна њива, Бродарево, Обров) били смо на виоини задатка. У првим борбама код Бијелог Поља из партијске ћелије 2. чете и актива СКОЈ-а погинуло је неколико чланова, међу њима и командир чете, Радомир Милатовић, и комесар чете, Гајо Чавор.

Детаљи најбоље освјетљавају ликове и активности чланова КПЈ и СКОЈ-а батаљона у првим мјесецима борбе и маршева. Познато је да је бити вођа бомбаша или бомбаш био најтежи задатак који су борци извршавали у рату. Практ ично, врло често се ишло, овјеоно и храбро, скоро у сигурну смрт. Било је сасвим природно да оу на тим најтежим задацима највише били ангажовани чланови КПЈ и СКОЈ-а. У јвдном таквом окршају, на Мачковцу, близу Сјенице, као вођа бомбаша тешко је рањен

секретар партијске ћелије 2. чете, Мироје Перовић. Чланови Партије и СКОЈ-а, привржени свом партијском руководиоцу, под борбом су се привукли бункеру и извукли га, иако иијесу вјеровали, због тежине ране, да може преживјети.

Бурни политички догађаји у погледу афирмације НОП-а збили су се у току љета 1944. шдине. Објашњаван је борцима споразум Тито—Шубашпћ. Један од бораца, старији по годинама, повезао је тај догађај са промјенама у начину поздрављања. Напме, до тада смо поздрављали стиснутом пеоницом, од тада уобичајено војнички, са иопруженим дланом и средњим прстом на слепоочници — како је поздрављала и бивша југословенска војска. Због тога се тај друг забринуо, али је то био довољан повод ћелијама КПЈ и активихма СКОЈ-а да сваком борцу објасне суштину споразума Тито—Шубашић. Објашњавано је борцима, не само на састанцима, већ и на положају, да су онаге НОП-а толико јаке да могу сигурно не само ослободити земљу, већ и провести дубоке социјалне промјене.

Аични примјер у борби, кроз Санцак и каоније, којим су се посебно истицали комунисти на положајима командира и комесара, подразумевао је и жртве. Дали су, тако, своје животе изузетно дивне личности, међу којима и М-иро Новељић, Милош Шљиванчанин, Милорад Поповић, Мило Толтшевић, Бранко Ноковић и Милош Асановић. Диван је био и лик друга Влајка Пајковића, секретара ћелије КПЈ 1. чете. Био је плућни болесник, па му је, у условима свакодневних маршева, у борби и дозлабога слабе исхране, било теже, мпого теже него другима. Како је све то издржавао — то је тешко знати, али сигурно је, то не би могао без високе свијести и жеље да допринесе побједи. Колико је само људске топлине уносио на састанцима батаљоноког бироа и партијске ћелије! На лицу Влајковом јасно су се видјели трагови болести, али, кад год, му је речено да иде у болницу, одбијао је. Негдје при крају рата болест га је савладала.

Добри међуообни односи бораца у јединицама, њихова међуообна пажња, повјерење и поштовање нарочито оу дошли до изражаја, приликом припреме за прелазак у Србију. Четни колективи били су мали. По броју бораца били су то, у ствари, водови, јер је у претходним борбама велики број бораца рањен или погинуо. Све мање бораца, а задаци >су били сваким даном све већи и сложвнији... Отуда и напори на граници људских мотућности.

Постала је била скоро свакодневна пракса да командири и комссари на маршу носе пушком-итраљезе, врше дужност дежурног или стражара — само да би олакшали напоре којима су борци били изложени. У батаљону је било и десетак дјевојака. Храброст, издржљивост и вредноћа тих другарица били су за дивљење. Напори су и њима били најтежи у вријеме преласка у Србију. Ваљало је издржати уоиљени марш батаљона са положаја у близини Сјенице, газити Лим између Бијелог Поља и Бродарева, а затим, обилазећи Пљевља, поново прелазити Аим, овога пута преко моста код Прибоја, и стићи на Златибор. Тај марш је био тако тежак да се изучава у војним школама као примјер издржљивости бораца и јединица у Н0Р4у.

Што су јвдинице биле морално снажни колективи, то је, прије свега, заслуга комуниста и скојеваца.

Владо ТОМАШЕВИЋ

ПЈЕВАЛИ СМО УЗ ПРАТЊУ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ »ОРКЕСТРА«

Јул 1944. Скоро 20 дана 1. батаљон држи положаје на лијевој обали набујалог Лима. Снаге му распоређене на висовима изнад села Поткрајци, Сутиван и Недакуси, а борбена осигурања на самој обали ријеке. Тако је било дању. А ноћу, главне снаге су оилазиле на обалу, на унапријед припремљене положаје. Мањи дијелови оу остајали да обезбјеђују позадину. Положаје смо постепено утврђивали. Томе и маскирању поклањала се посебна пажња.

На деоној обали Лима били су Нијемци. Добро су уредили положаје, подигли су и неколико бункера. Распоред им је био сличан нашем. Изнад села Његојева, Губавча и Стројтавице имали су јаче онаге, а на самој обали мање делове. Имали су доста мвнобацача, којима су, често, гађали наше положаје.

Нијемци су, на територији коју су држали, малтретирали становништво. Из кућа у које су се смјестили избацили су укућане. Посљедње залихе хране су отимали.

Нијемци оу покушавали да пређу ријеку и заузму наше положаје, али у томе никако нијесу успијевали. Више пута су жељели да нас изненаде ноћним нападима. На гуменим чамцима, под окриљем ноћи, покушавалв су да савладају брзи Лим и наш отпор. Али су се сви ти покушаји завршавали неуспјехом. Лим је представљао озбиљну препреку, од обилни.х киша газови су му постали непрелазви, па нам је био добар савезник.

Наши митраљееци су били добро увјежбани. Нарочито су се смиреношћу и постојаном храброшћу истицали Радослав Блечић и Саво Мандић. И наше минобацачлије су биле изузетно вјеште, нарочито Вале Распоповић. Био је веселе нарави, увијек спреман за шалу. Чак и минобацачем без вишанских справа прецизно је погађао непријатељске положаје. Кратко и брзо, без оловке и папира, онако одока, израчунао би елементе за гађање, на неки само њему знави вачив одредио правац и остало, па је нама остајало само да се кладимо да ли ће прва или друга граната погодптп циљ. Обавјештајац у батаљону био је Бранко Булатовић. Често је са својим извиђачима прелазио Лим и прикупљао податке о непријатељу. Приликом њиховог одласка ми бисмо, обично, изводили де.монстративни напад, помажући тако ове храбре другове да се лакше и прикривеније пребаце преко ријеке.

Тако су протицали дани. Већ смо били почели прижељкивати да се такво стање промијени. Све чежњивије смо погледали преко Лима, та.мо гдје смо већ раније боравили и борили се.

Између наиших и непријатељских положаја налазило се прк>страно поље. Полегла по њему пшеница, сељави је нијесу могли покосити због сталног присуства непријатеља.

Једног дана смо одржали батаљонску конференцију, у заклоњеној долиници у непооредној близини положаја. Комесар батаљона, Перо Раичевић, говорио нам је о збивањима у нас и у свијету, о резултатима трогодишње борбе и иеропективама. На крају је говорио и о стању' у батаљону, о морално-политичком раду и о јачању борбене способности. Послије њега је говорио командант, Миливоје Максимовић. И његове су ријечи лако налазиле пут до наших орца; говорио је о нашој спремности и способности да

1

извршавамо борбоне задатке. Износио је запажања и оцјене о ранијим борбама, истицао поучне примјере. Послије смо постављали питања. Највише о предстојећим дејствима, чиме смо били и највише преокупирани. Објашњено нам је да се налазимо при завршетку припрема за општи напад и прелазак на десну обалу Лима. Ускоро се то и догодило.

Послије конференције припремљен је заједнички ручак за цио батаљон. Интендант батаљона, Војо Радуловић, домаћииоки се побринуо да ручак буде добар. Послије ручка настало је весеље. Зачело се црногорско коло, одјекивале су пјесме. Наш радни састанак се претворио у лијепо славље. Руководилац СКОЈ-а у батаљону, Боро Павићевић, позвао омладину из сусједних села да нам се придружи, што је она објеручке прихватила. Са омладином су дошли старији људи, жене и дјеца.

Коло се окреће, играчи се омјењују у паровима, ори се пјеома, прелази просторе који нас дијеле од противника. Нијемци су то весеље схватили као изазов, што је и био, па почеше да нас заоипају ватром из минобацача. Мине су почеле да падају наоколо, грумење земље је засипало коло, а оно се окретало и даље. И пјесма је била још глаонија. Пјевали смо уз пратњу најчуднијег оркестра — непријатељоких минобацача.

Тог дана смо постали јачи за једног борца. У батаљон је добровољно ступила четрнаестогодишња Злата Чубровић, из Сутивана.

Драго МИРАНОВИЋ

ПО КРАТКОМ ПОСТУПКУ

Негдје код Бржђа, обавјештајни официр доведе у штаб батаљона заробљеног четника.

Четник ријешио да изиграва глувонијемог. На питања нешто неразумљиво промуца и, гестикулишући, објашњава да не чује и да не може да говори.

»Шта ћемо са њим, комесаре?« — упита командант.

»По кратком поступку, друже команданте, кад је такав није ни штета!« — предложи комесар.

»Нисам крив, деце ми, био сам у комори« — разговјетно се одазва четник на комесаров »предлог«.

(Д- Б.)

РАДЕ 0 СРЕНИ

У селу Лековини маја—јуна 1944. године одржавао се једномјесечни партијско-политички курс при штабу 37. санџачке дивизије.

Програм је био обиман, па се морало учити данонећно.

Сељаке је много интересовало шта то млади људи толико уче из књига у ратним приликама. Неке жене, четнички настројене, упиташе једног дана газдарицу куће у којој се одржавао курс, да ли зна што ти комунисти уче у њеној кући. Једна је додала заједљиво: »Да неће бога да скину с неба.«

»Не знам што уче, али видим да раде о великој срећи. А они ваши јадови о јаду и чемеру, за себе и за нас, а вала, мислим и за тог краља, што га помињу. Пући ће скампавија и њему и њима.«

ТРИ СЈЕБАЊА

Човјек не може, а неће ни моћи, изгледа, док је свијета, да се навикне на смрт. Јесте, ми сви говоримо — шта ћеш, све нас она чека. Па ипак ништа нас не може учинити хладним пред том иоконском истином. Чак ни рат.

Много је година прошло, више од три децвније од оне када је формирана наша бригада. Свеједно, довољно је да се ојетим команданта батаљона, Миливоја Максимовића, па да номислим како рат, у ствари, само калн људе који се боре за праведну ствар и претвара их у праведне, строге суце, али им срце некако остаје пријемчиво за дубока осјећања, за тугу нарочито. Можда се човјек и послије толико времена тако онажно сјећа мора детаља из њега, можда му је то омогућило да као и ја, све те мисли с љубављу сложи, замота, па кад их се зажели врати им се као старим друговима, опет млад, с пушком у руци.

Батаљон се одмара у селу Сутивану, послије више тешких борби и ноћних извиђања. Са противничке стране нико се не оглашава. Умукли су рафали фолксдојчерских шараца. А у штабу је, као увијек, будно, напето. Командант је нешто, чини се, забринут. Хода, али као да то не осјећа, зна.м да није свјестан да се управо почешкао по глави. Очи оу му биле упрте у тачку коју сам могао само да наслушм, а знам да су биле далеко, далеко од ње. Можда му је било сумњиво настало затишје. Хоће ли бити оно — пред буром! А можда га је још прогањао крик неустрашиве болничарке Милке Сератлић: »Команданте, ја погибох!« Или је размишљао о борбама са Нијемцима, четницима, недићевцима и муслМманском милицијом на Оброву, Жарима, Мокро.м долу, Мојковцу и Бродареву, на Улошевнну и на Тару, или на Филиповића косу, гдје поред многих јуначки погибоше пушкомитраљезац Владо Марковић, Богдан Угреновић и ко.месар Божо Поповић. Или на крваву Кулину, гдје се јунаштвом прослави Саво Цабасан. Или је можда планирао да се с батаљоном, коритом Грачанице, забаци за леђа Нијемцима, који су посјели Хум, Кофрц, Црни врх и Височке косе. То нијесам могао знати.

Био је замишљен и када ми је пришао и са неком забринутошћу упитао:

»Хоћеш ли опет преко Аи.ма? Имаш ли нешто новије?«

»Не«, рекох, и ње.му лакну. Он је, значи, мислио исто што и ја. Да бих га мало орасположио, додао сам:

»Ништа се у подацима не мијења. Синоћ су ишли друш.«

.

Долазио је Василь.* Махпуо је руком, као да ми даје знак да иде према мени. Газио је некако сигурно, а све је тако и радио. Кад приђе мнрннм, али одлучним гласом рече: »Данас имамо партијски састанак. Немој се много удаљавати.« Много бих дана данашње елббоде дао за та два ратна часа, само да се вратим на тај састанак.

* Василије Краљевић Василь, замјеник комесара батаљона.

Када је пала ноћ, неколико другова и ја попут ејени пођосмо у неизвјесност преко ријсже. А тамо су била непријатељска гнијезда. Један од наших сарадника је те ноћи страдао. Ја сам крив, помислих. И другови ће ми то рећи. А човјек је имао породицу. Мучила ме та мисао, поред срца усадила тежак ка.мен. Морао сам то неком рећи. Али коме? Најбоље Ваоиљу. Све потанко.

Настојао сам да говорим смирено. Али ми се чинило да ме издаје нешто у очима. Василије ме је пажљиво слушао. Ипак је осјетио да сав треперим. Олакшање је дошло тек кад ми рече: »Знаш, Васо, без жртава нема побједе. И не видим да си ти ту нешто крив.«

Било је око 10 часова. Ирашњавим путељком ишла је висока кошчата прилика. Учини ми се познат њен крупни корак. Штап! И он познат. Да не повјерујем! Преда мном стоји мој отац. Још нијесмо ништа проговорили. Гледа у мене оним дубоким погледом, као да ми у душу загледа. Онда му се уста развукоше у осмијех, који размаче дуге бркове и расјече лице борама. Снажне руке, с кврга.ви.м, дугим прстима, загрлише ме. Све то би један трен.

Био сам радостан. Али сам то тек каоније схватио. А тада сам, ех, драгу старину, послије поздрава само упитао: »Зашто си дошао?«

»Е, нека, нека, Василије. Нијесам могао више да издржим«.

»Имају и други овдје синове, па им не долазе. То је за мене и Сава незгодно. Нијеомо ми ћеца.«

»Е, моје дијете, не можеш ти то разумјети. Само родитељи то могу. Зар не знаш, јадан не био, да су ми Радомира* на моје очи везали и одвели у смрт.«

Није било ни горчине ни страха у његовол1 гласу. Само бол. Он настави:

»Погледасмо се као по договору. Рекох му — држи се Радомире!« За тренутак застаде па продужи: »А онога малога смо већ били ожалили. Дали му коња и послали га да однесе храну партизанима. А ои замало да се изгуби на путу ире.ма Колашину.«

Отац мало застаде као да хоће да стиша узбуђење. А онда ме упита:

»А ти, што радиш?«

»Ја сам официр у штабу батаљона.«

»А ће је Саво?« упита сад веселије.

»Ту је. Ои је пушкомитраљезац.«

»Пушкомитраљезац! Види ти! А ја мислио е је он више него ти. Завршио је гимназију и матуру и предводио вод против васојевићких четника. Јес, богами. Ајдемо код њега.«

Знао сам да је то једва чекао. Суорет је био дирљив. Мнош дирљивији неш са мном. Јашш пригрлио оина, љуби га и плаче. А било је тада јунаштво заплакати пред дјецом, борцима. Причали су дуго. Ја сам их пожуривао да се растану. А отац ће:

»Нека, нека нас још мало.«

Поподне је сунце почело да гаоне и дошло је вријеме да се растајемо. Видио сам како отац поче да сакрива руку која дрхти.

* Заробљен од четника и стријељан 1943. године.

»Бецо, вакат је да ее крене. Не знам ђе ће ме затећи ноћ и зора, и на кога све могу набасати до Пипера. Тамо су Дара, Ваоилка, Јулка и ђеца. Дара још не вјерује да је Срћан пошнуо, нада се да је жив.«*

На растанку дуго је, без ријечи, гледао у Сава. Рече му:

»Знам е ои ти добар пушконоша.«

Глас му је запео у грлу.

Док сам га прашо прибојавао сам се да се и са мном не понови нешто тако. Зато му рекох:

»Све ће се добро завршити.«

Нијесам знао шта друго да кажем.

»Василија, остарио сам, изнемогао, није ме тешко ражалостити«, рече као да се жели оправдати. »Ово ми је четврти рат. А за Сава највпше бринем. Он је доста њежног здравља.«

Отац је отишао. Као да је предосјећао Савову смрт.**

Василије МИЛУТИНОВИЋ

А ТАРА, ЉЕПША ОД СВИХ РИЈЕКА НА СВИЈЕТУ
(Тенкови нијесу прошли)

Једног јуноког дана, пред зору, 1. батаљон је заузео положаје на лијевоЈ обали Лима, непосредно изнад цесте која води од Бијелог Поља ка Бродареву и Пријепољу.

Свануло је већ одавно, сунце топло грије, а ми, на положају, одмарамо се, осматрамо и уживамо у љепотама овог краја.

Лимока долина лежи испред нас, уоквирена брдима и пресјечена ријеком. Дјелује импреоивно. А бистра вода зелено-плавог Лима, љети неодољива за пливача, протиче лагано као да нуди љепоту и освјежење уморним борцима.

Била је то ријетка и кратка, али права прилика за сањарење. Борбе престале, куршуми већ неколико саш не фијучу преко главе. То што на деоном крилу урлају топови и што се борба постепено приближавала — није било ништа ново и није нас много узнемиравало.

Живопиона долина Лима постајала је, чинило ми се, све љепша што сам ја дуже гледао. Понекад би лагани повјетарац донио до нас опојни мирис пољског цвијећа, које се шаренило између цесте и Лима.

Било је све то више него довољпо да у мислима одлутам у своје питомо село, Тепца, које ми је тог часа личило на Лимску долину, а Тара, која кроз село протиче, била је још љепша од Лима, и од свих ријека на свијету.

Почеле су да навиру, једна за другом, успомене из дјетињства. Сјетио сам се оца, мајке и ливаде на којој је отац коомо, а мајка доносила скромни топли ручак. Сјетио сам се браће и сестара, који су радознало гледали како

* Дара, Василка и Јулка су Јагошеве кћери. Њихови мужеви: Дарин — Срђан Новаковић, члан АВНОЈ-а, Василкин — Симо Мреновић, и Јулкин — Блажо Раичковић, погинули су 1943. године.

** Саво је погинуо на Сремском фронту 1945. године као политички комесар бригадне чете аутоматичара.

ја, дјечак, покушавам да помошем оцу у косидби. Помислио сам: колико ли сви они сада брину за меие и — гдје сам и шта радим.

»Па, када ће већ једном завршити овај рат!«, викнух као за еебе, али толико глаоно да ми Зећо (Буро Ноковић), који бијаше крај мене, узврати питањем: »Ама, побогу, откуд ја знам!?«. »Па, оигурно да не знаш, не знам ни ја«, рекох, и наетавих да размишљам о орећном, али кратком и ускраћеном дајетињству, о лијепим Тепцима крај бистре Таре.

Нијесам дуго сањарио. Борба на нашем деоном крилу, према Бродареву, постајала је све оштрија. Очекивао сам, сваког тренутка, да батаљон крене у том правцу.

»Погледајте доље«, рече командир чете, Шпиро Пекић, показујући руком на цеету, која се кривудајући провлачила поред литица и стијена, и поново избијала на огољеле пропланке. »На тој цеети«, настављао је командир, »ускоро ће се појавиш непријатељски тенкови. Обавијештени смо да су кренули од Бродарева, у намјери да продру у Бијело Поље. Ми их морамо зауставиш«.

Док смо гледали према цести, командир је наетављао: »Ту негдје, на том дијелу пута, треба наћи погодно мјеето, сачекати тенкове у засједи и спријечити их да продру према Бијелом Пољу. Узмите што више бомби. Штитиће вас, непооредно, пушкомитраљез са оног узвишења, а ми сви са овог.«

Тако је, отприлике, говорио командир, обраћајући се Зећу и мени, пошто смо се нас двојица међу првима јавили у бомбаше.

Помоћник комесара чете, Јанко Лопичић, изрази жељу да он и са пушкомитраљезом буде наша најближа зашшта.

Зећо и ја иопунисмо на брзину торбице бомбама и кренусмо према цести, да на погодном мјеету поставимо засједу. Брзо смо нашли такво мјесто. Био је то један повећи камен, који је предњим и огољелим дијелом био нагаут према цесш, а задњим срастао са падином брда на коме је наш батаљон држао положај. Смјестили смо се, ооматрали пажљиво, и чекали.

Размишљао сам шта ће се деоити када бомбама заспемо тенкове. Хоће ли се претворити у пламену буктињу или ће, можда неоштећени проћи куда су кренули. А шта ако нас предухитре и први раепале по нама. На мјесту одакле ћемо их напасти не могу нам баш ништа. Али ако прођу мало даље, онда би нас могли довести у врло деликатну ситуацију. Повлачење би било веома опаоно, али о томе нијесам хтио да размишљам. Тенкове је, по сваку цијену, требало зауставити. Требало је, дакле, и ову акцију успјешно додати свима они.ма које су већ створиле Веома добро мишљење о нашем 6атаљону. Пријатно осјећање што сам се нашао у прилици да томе и сам допринесем иокључивало је размишљање о опаености. Мени се чинило да су сви наши борци тих првих мјесеци хтјели стално и у свакој борби да се доказују. Често нам се и шворило да од свакодневног држања и односа према народу, и од показане храбрости у свакој борби, завиои хоћемо ли и у којој мјери достићи углед"пролетерских бригада.

Сјешо сам се, у тренутку овог ишчекивања, ријечи старих бораца, командира и комесара, који су често објашњавали и истицали потребу одлучности баш у одлучујућим тренуцима. »Ми морамо храброшћу и одлучношћу надокнадити непријатељску предност у наоружању«. Колико ли сам пута чуо те ријечи, колико их је пута поновио наш комесар! Скоро

на сваком састанку, у сваком продаху између двије борбе, или између марша и јуриша. На све то сам мислио често, па и сада док очекујем да се преда миом појаве њемачки тенкови.

Тутњава тенкова прекипу,\а је моја размишљања. Челичне грдосије су се приближивале. Чинило ми се да иду доста споро, поготову у односу на буку која се од њих чула.

»Ево их«, рече Зећо, и додаје, »Само полако и мирно, нека још прђу«.

Два тенка су била ту, пред нама, на овега неколико метара. Гађали су повремено лијево и деоно, очигледно без одређеног циља.

»Они то растерују свој страх«, рекох глаоно. Чему би, иначе, пуцали кад нае не виде. Било ми је пријатно шта сам ту мисао гласно изговорио, јер сам, одмах затим, закључио да се њемачки тенкисти, иако у оклопу, плаше више неш ми.

Мислим да су у једном тренутку тенкови стали, ту, испред нас. Тада Зећо и ја распалисмо бомбама. За трен је све око тенкова било у диму, а експлозије су одјекивале кањоном Лима. Помислих да су тенкови готови, али ништа још није било готово. Бомбе су падале одозго, на куполу, или поред тенкова. То је било довољно да их уплашимо, евентуално да их оштетимо и зауставимо, али да их уништимо — требало је бомбе бацати доље, под гусјенице. За тако нешто одавде није било при.уике.

»Зар нијесу штови«, рекох Зећу, када Нијемци из тенкова осуше ватру. Гледао сам тенкове, док се дим од експлозија разилазио, и напрегнуто очекивао њихов слиједећи покрет. »Не, ови тенкови неће проћи«, рекосмо у један глае, Зећо и ја, као по команди. И док су тенкови жестоко тукли преко нас, по положају батаљона, бацисмо на њих још по једну бомбу, а наш пушкомитраљез, који нас је штитио, поче дугим "рафалима да гађа.

Био је то велики тренутак ишчекивања. Хоће ли тенкови кренути даље, мало напријед, и отуда нас гађати, што би за нас, али и за њих, било опасно, или ће, због опаности која им пријети, одустати од напада и вратити се натраг.

Они иокушење нијесу издржали. Били су, изгледа, срећни што су преживјели, а вјероватно и уплашени од новог напада, па су се вратили натраг. Непрекидно пуцајући, изгубили су се иза прве кривине, према Бродареву.

Душан МАРИЋ

ЗЕРА

Мирко Копривица, борац 2. чете 4. батаљона, знатно старији од осталих бораца, често је употребљавао ријеч — зера, кад год је хтио да представи нешто мало, ситно, краткотрајно (зера хљеба, зеру да одмори, промаши за зеру и сл.). А волео је и да повише одмара или спава.

Кад би био у засједи, поред Лима, док су млађи борци остајали будни и осматрали, Мирко би мало одспавао. Командир је знао за ту Миркову »болест«, али је ћутке прелазио преко ње.

Једне ноћи четници покушали да пређу Лим и да нас изненаде. Захваљујући будности млађих другова нису успјели. Те ноћи није ни Мирко спавао. Сјутрадан је група бораца упућена поново на задатак. Командир одреди и Мирка. Он се пожали командиру да је уморан и да би желио — зеру да • одспава. Сви се насмијасмо, јер и ми смо цијелу ноћ били на задатку. Командир му кратко одсјече: »Прво, Мирко, зеру изврши задатак, па ћеш онда зеру одспавати.«

(Љ. Б.)

СВЕТЛУЦАЈУ ЛИ КУРШУМИ У ЛЕТУ
(На десној обали Лима, у лето 1944. године)

Изјутра 6. јула, када је сунце на ведром небу доста одскочило, 2. батаљон је прелазно преко моста у Бијелом Пољу и упутио се поред десне обале Лима. Прошли смо села Расово и Његњево, а затим и реку Бистрицу, десну пригоку Лима. Продужили омо брдовитим пределима и стрминама, сеоским и шумским стазицама, поред раштрканих кућица села Биједиће и Крајтине. Зауставили смо се и преноћили у североисточним кућама села Захумско. Са његове источне стране уздиже се Црни врх, висок преко хиљаду метара. Због могућег непријатељског испада од села Трешњевице и Баре, преко којих води слаби колски пут од Сјенице ка Бијелом Пољу, истурили смо обезбеђење на Црни врх и зараван Ланиште, и непооредно обезбеђење на преноћишту. На смену, пода чете се одмара, а пола је на стражи и у патролама.

Рано изјутра кренули смо преко Ланишта, одакле се преко шума, дубодолина и провалија види висока планина Озрен, која се преко Мачковца веже, југоисточно, са планином Гиљево, на Пештеру. Путељком који кривуда гребеном заронили омо у густе шуме. Обе стране узаног гребена стрмо падају у стравичне дубодолине и јаруге обрасле густом шумом. Пред саму ноћ спустили смо се до разасутих кућица села Крајиновићи. У њему није било непријатељских војника, али смо сазнали да се налазе на Мачковцу и држе колски пут који, на десетак километара источно од Крајиновића, води из Сјенице у Бијело Поље. Одатле непријатељ чешће извиђа и врши испаде ка Крајиновићима и њиховој околини.

Наша 3. чета кренула је опрезно ка друму и посела вис Локву, са псточне стране Крајиновића, недалеко од колоког пута. Одатле смо упутили патроле ка друму и кроз шуму у правцу Мачковца. Међутим, и 'непријатељ је ка нама упутио своје извиднице. Уокоро смо се сукобили, те су положаји обострано откривени: наш на вису Локва, а непријатељоки око дру.ма, са наслоном на шумовите јужне падине Мачковца.

Вис Локва, који је посела наша чета, има гребен у облику благог дука, чији оу крајеви истурени у правцу непријатеља. Одмах испред гребена спушта се густа јелова и букова шума и протеже све до Мачковца, чијом средином, кроз дубоку увалу, тече поточић, у неку руку — граница између нашег и непријатељског положаја. Прилике су захтевале да чета поседне положај на западној ивици шуме, што је врло повољно за непријатеља. За ондашње бројно стање чете положај је био преширок и, како год га борци поседну, у размацима или групицама, међу њима је велико растојање.

Већ оутрадан, а затим сваког следећег дана, непријатељ је активно извиђао. Немци се спуштају са Мачковца кроз шуму и, вешто и стрпљиво, подилазе нашем положају, најчешће до подне, а понекад и до заласка сунца. Њихово подилажење шумом не можемо да уочимо, а једва их примећујемо и када нам се привуку на тридесетак метара. Брижљиво маскирани, приљубљени уз дебља стабла, око којих је жбуње или папрат, осматрају наше положаје и вребају. Кад примете да смо их открили, припуцају, а затим побегну шумом. Кад уоче да неки од наших бораца задрема и да је неопрезан, подилазе му пузећи, не би ли га ухватили или убили. Немци су подилазили и будним борцима, ако им је земљиште било повољно за при-

крадање. Тако су се привукли и убили једног младог борца из 1. чете иашег батаљона.

Сваких 24 часа смењивали смо се на положају са 1. четом нашег батаљона. Преко ноћи је хладно, а дању претопло, па се дешавало да понеки борац задрема, парочито дању. Због тога су чланови команде чете, на смену, непрекидно, дању и ноћу, обилазили борце на положају. Подстицали их на опрезност, будност и издржљивост.

Око 9 часова изјутра обилазио сам борце наше чете, од средине ка лево.м крилу. Положај је такав да сваком борцу морам да приђем пузећи, с леђа. Близу сам левог крила, иза једног од бораца. Он је у лежећем положају, испред себе нанизао нвколико плочица у виду заклона, преко њи\ нстурио пушку и осматра шуму удаљену око двадесет корака. Једним погледом обухватих њега у заклону и шуму испред њега. Уз подебљу јелу, заогрнут папрађу, са задевеним гранчицама у капи и нараменицама, прибио се Не.мац. Осматра. Померио сам се до борца и шапатом га пита.м:

— Видиш ли га? Право испрвд нас, уз дебелу јелу, у папрати?

— Не видим. Уз коју јелу?

— Не пуцај, заједно ћемо!

Са машинком и бомбом у приправности, Немац је обојицу осматрао, па, ваљда, кад примети моје померање завитла бомбу, која експлодира пред нама; оеу нас зе.мљом и каменчићима, засмрде барут. Чим сам видео да је Немац подигао руку са бомбом, опалио сам из пушке. У истом тренутку опалио је борац до мене, а затим још и два-три најближа борца. Отишао сам до јеле. Око ње је папрат мало угажена, стабло јој је окрзнуто куршумима. Немца ни жива ни мртва. Вратио сам се доборца и велим му:

— Слаби смо стрелци. Ја слабо гађам, а ти слабо осматраш. Други пут ухватиће те за гушу.

— Неће, друже командире. Гледаћу боље.

Када је 1. чета на положају, наша се чета одмара позади, у јеловој шумн удаљеној две-три стотине метара. Храну нам из даљине једном дневно доноси економ наше чете, Војин Мараш, са својим одељењем. Са поточића из дубодолине донооимо воду за пиће, али не стиже за умивање. Бријемо се скоро насуво. Нестао нам је и дуван, па скупљамо суву папрат, буково лишће и игличасто лишће јеле, Ту мешавину умотавамо у дебелу папирчину од летака којима нас непријатељ позива на предају. Уједају нас неки крупни шумско-планински комарци; од њиховог уједа сврби, боли и отекне као од уједа осе. Лица су нам изобличена, отекли носеви, уши и уоне, а чешемо се као да смо шугави.

Остали смо на том положају више од десет дана.

Једног дана, кад је на положају била 1. чета, око подне засуше је минобацачи и артиљерија, са друма испод Мачковца, а непосредно из шу.ме — јака пушчана и митраљеока ватра. Немци пошли у напад, јуришају на десно крило 1. чете, а лево крило јој држе под јаком ватром. Успели су да продру и заобиђу десно крило чете, која упорно брани Локву. Борба је тргла из дремежа и нашу 3. чету. Хитро се развила у стрелце и кренула на Немце, ка деоном, угроженом крилу 1. чете. Изненадан противнапад наше чете присили Немце да залешу. Само њих тројица стоје и осматрају, као да се чуде одакле такав прошвнапад. Црне се, као мете. Из.међу наше чете и Немаца је ливада, преко које се наши борци пребацују у скоковима.

— Паљба, Драго! Удри по оној тројици — вичем најближем пушкомиграљесцу, Арагу Бајићу.

Он гађа кратким рафалима, а Немци и даље стоје.

— Колико ти је одстојање?

— Четири стотине, друже командире.

— Три стотине, Драго. Пали!

Араго је заборавио да иомери нишан када се пребацио напред. Поправи нишан и опали кратким рафалом. Немцима окаче бусење око ногу, а они, зачудо, мирно стоје, као да нису под ватром.

— Нишан је добар. Паљба, Драго!

Драго поправи капу, притегну пушкомитраљез, мало се искоси и раскорачи, па опали. Један Немац паде, двојица побегоше. Преко чистине, мало нагнуте планинске ливаде, наша чета у јуришу изби на деоно крило 1. чете, а Немци се повукоше ка Мачковцу.

Опет је наша 3. чета била на одмору када је од штаба батаљона добила наређење да сиђе у Крајиновиће. Нови задатак батаљона је да поседне и брани високу косу Травњак, северозападно од Крајиновића. Северк)источним делом Травњак је над стрмом обалом реке Дубочице, док се југозападним делом издиже у вис Кулину. На Кулину, као ослонцу Травњака, постављен је тешки митраљез бреда, из пратећег вода нашег батаљона. Од положаја на Травњаку нашој 3. чети припао је истурени део изнад леве обале Дубочице, која извире испод Мачковца и, кривудавом дубодолином, тече у Лим. Њене стрме обале обрасле су густом шумом, а непосредно са десне обале уздиже се висока планина Озрен, одакле очекујемо напад Немаца. Положај деаног крила, наше чете је на ливадастом земљишту, са десетак дебелих јела, а левог крила на малом каменитом гребенчићу који се одмах спушта у дубоку вододерину, са густом шумом. Положај с.мо посели тако да испред себе, до шуме, одакле очекујемо Немце, имамо чистину — око две стотине корака.

Сутрадан, у исток сунца, са оупротне обале уске Дубочице, по нашем положају осу митраљеска и минобацачка ватра, а са ивице пгуме, непосредно испред нас, из шараца и пушака. Када Немци почеше да избијају из шуме на чистину, затрешташе наши пушкомитраљези и плотуни из пушака. Немци се поколебаше, неки прилегоше на ливаду, а већина их се повуче у шуму. Осули смо по онима на ливади, од којих неколицина остаде ту заувек. Убрзо затим, са ивице шуме и са супротне обале Дубочице, Немци отворише јаку ватру рафалима »од пола реденика«, и обасуше положај наше чете гранатама минобацача. Наши борци су се припили уз јеле и приљубили у неравнине, не отварају ватру, и чекају нови налет непријатеља. Док треште немачки шарци стојим и увијам се око подебље јеле, а чини ми се да је танка као мотка. Немци и даље, као у таласима, отварају јаку митраљеоку ватру и допуњују је минобацачима. Скаче иверје од јелових стабала, лети бусење по ливади, а лево пршти камењар, на коме је 2. вод наше чете. По камењару треону неколико минобацачких граната од којих задоби ране командир вода Владо Поповић. Ми мало трошимо муницију, немамо је превише. Чекамо да Немци изађу на чистину. Близу .ми је наш пушкомитраљезац, који ретко — али врло оигурно гађа.

Сунце тек што је одскочило. Зраци пробијају кроз гране. Светлуца се роса по планинској трави. Немци оипају густу митраљеску ватру.

— Видиш ли како пушчаиа зрна, у висини коњена, пролијећу као пчеле кад бјеже од кише — вели ми пушкомитраљезац Драго.

— То светлуца роса. Зрно се у лету не види!

— Легни, па ћеш видјети.

Прилегнуо сам, заклоњен јелом. Са ивице шуме Немци осуше новим рафалима. Њихов је положај нижи од нашега и —када гађају — куршуми лете паралелно са ливадом и промичу поред наших глава. Светлуцају, први пут сам то тада видео. Није иокључено да се под одређеним углом сунчевих зрака може приметити светлуцање, али то ниса.м ни чуо ни видео, па пушкомитраљесцу одговорих:

— То су светлећи меци.

— Немају сваки метак светлећи.

Наш разговор прекиде нови талас цемачке митраљеске и минобагачке ватре. Немци не крећу на јуриш. Вероватно рачунају да нас ватром отерају са положаја. Дан споро одмиче. Иза поднева, са плаиине Озрена, почеше да се навлаче облаци и брзо, како се то у планини дешава, прекрише небо. Преподневни летњи сунчани дан претвори се у сивило које наслућује кишу. Немци не штеде муницију, проширују ватру по целој коси Травњака, дугачким рафали.ма, који одјекују кроз шуме и дубодолине. Чини се као да немају пушака већ сви гађају из аутоматског оружја. Десно, далеко од нашег положаја, јужније од Мачковца, око друма који се преко Баре спушта у долину Бистрице, чује се борба и постепено се помиче у правцу спуштања друма. И по нашем положају долетеше артиљеријске гранате од Мачковца, са чијом се експлозијом помешаше густи рафали немачких шараца испред нас.

Најпре краћим, а затим и дужим рафалима, поче да клокоће наша бреда са Кулине. Немци је одмах »осјетише« па Кулину обасуше гранатама минобацача и топова. Док Немци припремају следећу артиљеријску паљбу, наша бреда поново клокоће, а престаје када је обаопу гранате. Немци врше све јачи притисак и почеше да обилазе десно крило наше чете и бок батаљона, и да се спуштају ка Крајиновићима. Пошто је испалила још неколико рафала, бреда заћута. У том треиутку однекуд изникну заменик команданта нашег батаљона, Божидар Зоговић, и кратко саопшти:

— Немци обилазе наш десни бок и пролиру у Крајиновиће. Батаљон се извлачи са Травњака и Кулине. Док се извуче, Немце задржава и спречава им продор преко Травњака наша 3. чета. Чим се батаљон спусти доле, повлачи се за батаљоном ка селу Заумско.

Најближег пушкомитраљесца, са једном тројком, пребацих на мали вис позади чете, да одатле штити извлачење. Тако редом, на узастопним брежуљцима по дубини, уским ливадастим гребено.м Травњака, образовали смо отпорне тачке, под чијом се заштитом чета постепено извлачила. Дочекивали смо Немце кратким рафалима и задржавали све док су и последњи делови батаљона прошли Крајиновиће. Затим се наша чета сјурила низ стрме, голе јужне падине Травњака и, ускоро, прислигла колону батаљона.

Вијугавом уском стазицом, кроз шуме и дубодолине, час узбрдо час низ стрме падине, преко јаруга, вододерина и поточића, стигли смо око поноћи, уморни и гладни, у Заумско. Четни економ подели по парченце овсеног хлеба и мршавог овчјег меса. Поставили смо стражу и патроле и на смену продремали преостали део ноћи.

Изјутра је команду наше чете позвао командант батаљона, Раде Раичевић. Онако оашив и уморан, као и ми, саопшти да иепријател. јачим снагама надире друмом-крчаником, преко села Трешњевице и Бара, ка Бијелом Пољу. Наша бригада се повлачи на леву обалу Лима, а наш батаљон јој је заштитница. Наша 3. чета, каже командант батаљона, поседа и брани Црни врх, вис источно од Заумоког, и косу Ланиште. Треба да спречи непријатеља да заузме Црни врх и Заумско све док бригада не прнспе на ушће Бистрице у Лим.

Ближило се подне када је 3. чета, са два пушкомитраљеза и јачим делом снага, посела Црни врх. На косу Ланиште, северно од Црног врха, поставила је две тројке, од којих је она на левом крилу ојачана пушкомитраљеским одељењем.

Црни врх је заобљен у виду јајета, обрастао оитном травом, па, тако ћелав, штрчи из околне шуме, која допире до близу самог виеа. Стрмом падином, са источне стране, откуда се надамо непријатељу, обрастао је високом, али ретком буковом шумом. Од самог врха, на око двадесет корака, почињу дебеле букве, иза којих борци заузимају заклоне. Зараван Ланиште је откривена ливадаста коса на чијој средини је само један жбунчић; он прикрива нашу тројку.

Око два сата поподне, поред нашег левокрилног пушкомитраљеза на Ланишту, промакну патрола нашег батаљона, која је била у извиђању. Она јави да непријатељ подилази. Мало затим непријатељ засу Ланиште гранатама минобацача и шарци,ма. Почеше да долећу гранате и на Црни врх, пребацују или подбацују, и заглушују тутњавом. А из удолине, шу.мом, подилази непријатељ. Чују се гласови и вика на разни.м језицима, неко имитира гласове дивљих животиња и птица. Вероватно да у првом реду наступају балисти, а у другом Немци, са аутоматским оружјем и минобацачима.

Зараван Ланиште, на којем су две наше тројке, покри још јача непријатељска ватра, док кроз шуму, од букве до букве, непријатељ подплази и ка Ланишту и ка Црном врху. Наше тројке са Ланишта отворише ватру, а ми са Црног врха се још не откривамо. Чекамо да нам се примакну. Морамо добро да нишанимо и прецизно гађамо са ово мало муниције што имамо. Са деоног крила Црног врха, део наше чете, са којом је за.меник комесара, Обрад Бјелица, отвори ватру. Са средине виса и његовог левог дела, ми још не отварамо ватру. Стајао сам уз букву и осматрао подилажење непријатеља. Уз другу, мало рачвасту букву, приљубио се руководилац СКОЈ-а батаљона, Владо Томашевић. Због јаке непријатељске ватре и обилаока са леве стране, наше две тројке са Ланншта морале су да се повуку. Померио сам једног пушкомитраљесца улево, одакле може да туче зараван Ланиште, на које почеше, пузећи, да избијају непрнјатељеви војници. Скојевац Владо, како смо га најчешће звали, попе се на букву и осмотри шуму доле испред себе.

— Ево их, близу су, подилазе. Да гађамо?

— Још мало, сви ћемо заједно.

— Обилазе нас с лијеве стране. Видиш ли онога са великим ранце.м, издвојио се као да ће напасти с бока!

— Томаш је то, из наше тројке са Ланишта, извлачи се ова.мо ка на.ма.

— Какав Томаш* — па опали из пушке, а Немац се откотрља и запе ранцем за букву.

Отворисмо сви ватру на густи строј непријатеља који је подишао. Од букве до букве непријатељоки војници без узмака подилазе вису, уз подршку митраљеза, из близине, и артиљерије, из Бара. Само што нису пошли на јуриш када, .мало здеона и позади, заменик комесара чете, зове и даје ми знак руком да се повлачимо.

— Обилазе и здесна и слева. Опколиће нас!

— Обраде, извлачи десно крило, а ја ћу лево. Ту, доле, позади, у шуму.

Отворисмо јачу ватру и бацисмо две-три бомбе, па се брзо сјурисмо у шуму позади Црног врха. Прикупи се чета. Пребројисмо и поделисмо муницију и бомбе. Док смо размишљали о противнападу, дође курир из штаба бригаде, који се налазио позади нас, изнад села Височке. Задихани курир пренесе наређење да наша 3. чета противнападом заузме Црни врх. То су чули сви у чети. Очекују моје наређење.

— Добровољци, бомбаши и пушкомитраљесци, издвојите се!

Чета је имала око четрдесет бораца. Сви кренуше да се издвајају. Рекох да треба два пушкомитраљесца и шест бомбаша а остали ће иза њих. Немамо толико бомби и муниције за пушкомитраљезе, а и за пушке нам треба.

Кренули смо, кроз шуму, ка вису, истуривши бомбаше и пушкомитраљесце испред чете. Чим су бомбаши и пушкомитраљесци избили на чистину, примети их непријатељоки осматрач и отвори ватру из машинке. Са виса убрзо загрмеше многе ручне бо.мбе.

— Назад у шуму! — викнух.

Бомбаши и пушкомитраљесци се брзо повукОше. Загаламили смо као да бежимо, па се притајили. Тако смо чекали око један сат. Онда се поново распоредисмо за противнапад. Одредили смо још два-три бомбаша и распоредили се у тројке. Заменик комесара пође с једном тројком лево, комесар чете, Буро Буровић, са једном по средини, а ја са тројком деоно. Пузимо уз стрми вис и гледамо да се поравнамо за истовремени скок. Приближили смо се врху на око 20 метара. Непријатељ нас је поново открио и — котрља бомбе низ стрмину. Бомбе одскачу преко неравнина и експлодирају испред наших глава, а неке промичу и треште иза нас. Гађају нас из два-три аутомата, али нас пребацују, јер их држимо на нишану па не могу да извирују колико треба. Примакли смо се довољно. Из осушеног грла промукло викнух:

— Бомбе! Јуриш!

Растао сам се са својом последњом »крагујевком« — полете и она у јату бомби бомбаша наше чете. Загрмеше по Црном врху и — дигоше облак црног дима. Уз рафале наших пушкомитраљезаца пролетесмо кроз дим и, пред залазак сунца, одбацисмо непријатеља, који са Црног врха побеже кроз шуму. Наша чета је опет на Црном врху, а отуда, са Соколовог брда, где се налазио штаб бригаде, допру до нас, више пута, поклици:

— Браво 3. чета!

Челни делови наше бригаде прелазили су у то време Бистрицу и стигли до Ли.ма. Наша чета је у мрак напустила Црни врх и ноћу стигла до Бистрице. Ујутро смо, заједно са 1. четом, посели косу изнад леве обале Бистрице са које се може дејствовати на њену десду обалу око села

* То.маш Миличковић, борац 3. чете 2. батаљона.

Радоиља и Брчва, као и ио мосту код села Губовача. Чим је мало одскочило сунце из рејона села Бара и Боришића, непријатељ је почео да туче артиљеријском ватром положаје наше и суседне 1. чете, а његове пешадијске онаге да се спуштају ка Бистрици. У том правцу се добро види, а иза пашег положаја, у долини Лима, спустила се јутарња магла, која прикрива ирелаз наше бригаде преко Лима. Непријатељски делови почели су да прелазе Бистрицу. Кад сам оценио да су и последњи делови бригаде прегазили Лим, отворили омо јачу ватру и приморали непријатеља да застане. Искористили смо то, наггустили косу и пожурили ка Лиму.

Непријатељ је убрзо избио на наше напуштене положаје и из митраљеза осуо ватром у правцу којим смо се повлачили. Наша чета је брзо промакла кроз шумарке и спустила се у равннцу поред Лима, где нае је прикрила магла. Нашли смо газно место код села Његњева. Ту је река, матнцом, дубока до појаса. Окинули смо одећу, увезали је на главе, а пушке обесили о врат. Одредили смо парове, пливач и непливач, који су се ухватили за руке и газили Лим. Нашао сам се у последњој тројки, са ко.месаром чете и једним борцем:

— Како ћемо, пита комесар Буро, који није умео да плива.
— Јаши, Буро!
— Кога, Перо?
— Мене, комесаре!
Узјаха ме Буро, борац ме ухвати за руку. Тако прегазис.мо Лим.

Псро П. ПЕРОВИЋ

МАРТА

»Један, два, три...«, поче командир Јакић бројати другарице, као метке у свом реденику.

Марта одмах схвати шта хоће командир и прекиде га:

»Ја ћу у трећу смеиу«, и закорачи пред строј.

Командир се оомехиу и преста да броји.

Као да се ослободих неког страха, окоро у исти мах и ја рекох:

»И ја ћу с њом.«

Нађосмо добро место у сенци лесковине. Све је око нас обасјано месечином. Пропданци и долине до околних шума, из којих смо, пре појаве месеца, тихо изашли у колони по један — били су прегледни за око будног стражара. Тамо даље су густе шуме, чије сенке местимично скривају део сеоског пута, који се на месечини беласа. То је и једини пут и прилаз непријатељу; њега открива упаљена ватра на положају пред улазом у град.

Тајац. Ништа се не миче. Марта гледа некуд у даљину. Ко зна шта сада мисли. Тргох је лако, руком, из бојазни да није нешто приметила. Шапатом упитах:

»Шта је оно тамо, више лево, као да оу поређани војници«.

Погледа ме: »То су полутке тора, на мјесечини изгледају као људи«.

»А оно тамо, мало даље, зар ти не личи «а непријатељоко утврђење«, осмелих се да је поново упитам.

»То је велики пањ, крља, како хоћеш«, рече она самоуверено. »Све сам то осмотрила још за дана, с краја шуме, кад сам ишла до потока. Нема тамо ништа. Непријатељ је с оне стране ријеке ...«

Наш разговор прекиде наређење да брзо, али нечујно, кренемо. Иде.мо ка доњој ивици пута. Заузимамо положаје. Из нашег вода бомбашн се пребацише преко пута, а једини наш митраљезац пребацује се до малог узвишења. Тамо се усади у рачвасту крушку, са митраљезом окреиутим према непријатељу. Одједном, као да је пала команда, осу паљбу у правцу оне ватре, око које се, ваљда, непријатељ греје.

Наста метеж тамо. Пламен је откривао њихову ужурбаност и покрет.

Ватре је одједном нестало, али зато непријатељ одшвори ватро.м свог оружја. Светлећи меци рушили су грање младе лесковине нзнад наших глава и, уз звиждук, пролазили даље. Ми још увек бијемо истом жестином и са истог места. Митраљезац не престаје, све рафал за рафалом.

Сада зрна фнјучу, али се заглаве у растреоиту земљу, која нам служп као заклон. Непријатељ је све ближе. Добија појачање из града. Чују се некавке машине. Сигурно је цео гарнизон у покрету. Паљба обострано не престаје. Са околних брда партизански митраљези туку град. Непријатељ се повлачи. Штите му одступницу митраљези. Све мање се непријатељ чује и, најзад, наше »Ура, ура, напред пролетери!«, пре зоре, сатера га У град.

Нестаде месечине и светлећих метака, који су осветљавали небо као звезде падалице. Праскозорје се распламса иза далеких брда. Пламен зоре захвати ове. Нестадоше сенке, утврђења и непријатељски војници. Исток се зарумени. Зраци се одбијају од росних капљица погажене траве, покошеног шибља и разбацаних непријатељских шлемова.

Скупљамо се поново у колону. Сијали смо од ореће. Наша песма мешала се са јутарњом песмом птица. Колона одмиче. У покрету се пребројавамо. Преко везе пита друг за друга. Забринух се, нема Марте. Окренем се, кад — она заокочи колону. Извади из торбе грумен старог, сланог сира и некако брижно, стидљиво, као детету, гура ми у руку:

»Једи, помало. Горе, у брдима, биће снега, захвати пуну шаку у пролазу, и нећеш бити ни гладна ни жедна!«

Ето, записах то једног дана, прољећа 1944. године, у неком селу близу Бродарева. 0 Марти. Марти Норац.

Вукица ВРСЈАКОВ

ДОБАР ИЗГОВОР

Једног дана 1944. године четници изненада нападну 2. чету 4. батаљона 8. црногорске бригаде у Шаховићима (Санџак). Захваљујући брзој интервенцијн били су одбијени. За вријеме борбе један метак је прошао кроз танке зидове кућице у којој се налазила четна кухиња и пробио кухињски казан. Супа, која се управо кувала, почела је да истиче кроз рупу коју је метак начинио. Кувар Живко Милићевић примијетио је то тек кад је скоро половина супе истекла.

Уто је наишао командир чете, Блажо Миловић, и кад је видио шта се догодило, прекорио је кувара:

»Какав си ми ти кувар кад нијеси видио да ти је метак пробио казан?«

»Како ћу га ја видјети кад ви нијесте видјели да вам је рука рањена«, одговори Живко.

Тек тада командир примијети да је рањен у десну руку.

(Б. Ж.)

КУРИРСКА Н(Ш

Било је љето, друга половина јула. Бригада је у то вријеме водила борбе око Лима, сјеверно и сјеверноисточно од Бијелог Поља. Три батаљона наше бригаде напала су положаје које су, на десној обали Лима, држале њемачке једииице, балисти и четници. Била је то борба за ослобођсње Бијелог Поља.

Ли.м је брза и бистра ријека, хладне воде. Љетни дани у овом крају су врло топли, а ноћи необично овјеже.

И та ноћ, у којој се збило оно о чему иишем, била је звјездана и прохладна.

Око десет часова увече батаљони су кренули, сваки својим правцем. За њима, посљедњи, преко Лима пребацио се дио штаба бригаде, с курирп.ма и дијелови људства пратећег вода. Прешли омо ријеку и на једно три километра од обале омјестили су у подножју омањег брда. Батаљони су већ били почели напад и, на цијелом фр>онту, чула се жестока пушчана и митраљеска ватра. Тада је командант бригаде, Блажо Марковић, позвао нас двојицу курира бригаде, Лаза Стојановића и мене. Наредио нам је да хитно пођемо до штабова батаљона и донесемо извјештаје о напредовању јединица и о току борбе. Од.мах омо кр.енули. Ближила се поноћ, а пут у одмаклој ноћи није био нимало пријатан. Послије само неколико стотина метара нас двојица се договорисмо да се не упуштамо у ноћно лутање по брдима, тражећи штабове батаљона, већ да се попнемо на врх повећег брда и да одатле, ооматрањем и ослушкивање.м, утврдимо положај и линију коју су батаљони достигли, а знали смо распоред и мјеста гдје се који налази. На основу тога, закључили смо: саставићемо усмени извјештај и поднијети га команданту.

Идући опрезно стигли омо скоро на вр.х брда. У том тренутку спазили смо, на мјесечини, нешто што нисмо никако очекивали. На само неколико корака испред нас — Нијемци. Мирно, по групицама, спавају у шумарцима. Просто да не поверујемо својим очима. Поготово што се пуца на све стране, а нигдје на путу нијесмо примијетили њемачког стражара или било што сумњиво.

Схватили смо, ипак, да то може бити нека мања њемачка јединица, »труп« убачен у нашу позадину. Пошто омо се прибрали и повратили од изненађења, Лазо шапатом предложи:

— Царе, да убијемо по једног?

Мјесец дана раније мени је, на Лиму, код Бнјелог Поља, погинуо брат. Же.лио сам да га осветим. Сада ми се за то указала прилика. Искушење је било велико. Ипак, надвладала је свијест о задатку, и мисао о томе да је у непосредној близини штаб бригаде, па да би сваки несмотрен корак открио наше присуство и угрозио животе другова.

— Не, одговорио сам тихо. Боље не!

Њемачки војници су и даље безбрижно спавали, ни у сну не слутећи какви су им »гости дошли у посјету«. Опрезно смо се, истим путем, вратили у штаб. Поднијели смо извјештај команданту бригаде. Можда је био и мањкав у ономе што смо рекли о батаљонима, јер ни то нијесмо забора-

вили да »ироцијенимо«. Мало нас је зачудило командантово држање кад смо га извјестили да се у непосредиој близини штаба бригаде, једва пола километра далеко, иалази њемачки »труп«. Чипило нам се да том податку није придавао нарочиту пажњу или, бар, ничим није показивао да га то узнемирава. ГТозвао је затим командира пратећег вода, кога смо такође обавијестили о Нијемцима, и наредио му да појача обезбјеђење штаба. Командир пратећег вода и курира био је Драгутин Вељић. Појачао је стражу и одредио патролу која је обилазила наш рејон размјештаја.

Нас двојица курира те ноћи нијесмо могли заспати, иако више нијесмо имали никаквих дужности. Размишљали смо о сусрету с њемачким водом на сиавању. Чим је овануло, на врху брда се јаоно видио њемачки стражар.

Командант је, изгледа, у међувремену наредио батаљонима, који оу се враћали из акције, да у повратку опколе и униште ову њемачку групу. Борба је трајала неколико сати. Нијемци оу се упорно и жилаво бранили. Додуше, као јединица њемачки вод је врло брзо разбијен, али еу се његови војници појединачно бранили. Били су врло упорни, лукави и опасни. Знајући да ће бити уништени до посљедњег, настојали су да и нама нанесу што више жртава. Сачекивали су наше борце скривени у жбуњу, и из непосредне близинс пуцали из пиштоља. То им је омогућавао пошу.мљен терен. Већ при самом крају борбе, једна група је упала у напуштено насеље, у рушевине које су биле обрасле коровом. У том скровишту био јој је крај. Погинуло је и неколико наших другова.

Драгутин МАРКОВИЋ ЦАР

НАЈДУЖИ МАРШ

Другом половином августа, рекло би се из чиста мира, добили смо наређење за покрет из рејона Бродарева. Поред Бијелог Поља, Павиног Поља, деоном обалом Таре, поред Пљеваља, те у правцу Бехотине. Био је врео дан, нигдје пуцња нити било каквог наговјештаја о непријатељу. Од усиљеног марша мнош су преморени, око поднева поче неке да удара сунчаница. За један дан бригада је прешла пут дуг око 90 км, усиљеним маршем, што би био велики напор и за најбољег пјешака.

У путу смо остављали борце које је захватила сунчаница; стизали су нас наредне ноћи и дана. Морали смо остављати и добар дио коморе, чијих је много коња било натоварено тек овршеном пшеницом. Јер, путеви којима смо маршовали били су врлетни, понекад једва проходни. То и нијесу били путеви, већ стазе, а некад ни то.

Коње који су издржали марш, под великим теретом, растоваривали смо да биомо на њих попели изнемогле борце. У ту сврху санитет је користио и коња команданта нашег батаљона, Миливоја Максимовића. Он је ишао пјешице, као и други борци. На маршу нијесмо били гладни, али нас је морила жеђ. Терен којим смо маршовали био је безводан.

Негдје каоно поподне прелазили смо некакав поточић, који је внше личио на баруштину. Иако су очи свих нас жељно гледале и у ту његову одвратну воду, уста ниједног борца нису је дотакла. Постављени старажари нијесу дозвољавали да се пије. Многима од нас није била разумљива та забрана и љутили смо се због такве наредбе.

На почетку марша питао сам помоћника комесара батаљона, друга Ваоилија Краљевића, зашто овако брзо и напорно маршујемо кад нигдје пема непријатеља. Одговорио ми је: »Кад би знао каква нам опасност пријети не би питао«.

Повјеровао сам ријечима помоћника комесара, и нијесам се жалио на тешкоће, иако сам скоро цијелог дана нооио пушкомитраљез »бренгал«.

У току ноћи наставили смо маршевање, али је сада било мнош лакше, није било оне љетне врелине, а и ишли смо кроз шуму.

Постојала је бојазан да ће неки борци, уплашени пренапорним маршевањем кроз непознате крајеве, дезертирати, због чега је појачана будност скојеваца и чланова Партије.

Та будност је и наредних дана била неопходна, поготово када омо сазнали да наиуштамо терен Црне Горе. Из наше 3. чете дезертирала су само два борца, и то кад смо били у непосредној близини ријеке Бехотине. Занимљив је био случај једног борца из приштапске јединице. Био је веома храбар, али помало критизер, па је било нарећено једном скојевцу да га на маршу прати да не би, евентуално, дезертирао. А њему никад то није ни пало на памет. Али јесте његовохм »пратиоцу«. Нестао је.

Нови, неиокусни борци, иако изненађени тежином марша и напуштањем познате територије свог родног краја, добрк) су се држали. О старима не треба ни говорити.

Благота БУЈЈАТОВИЋ

СУСРЕТ СА ПРОЛЕТЕРИМА

Ми по четама не знамо куда то журимо, да ли да нападнемо Пљевља или ћемо продужити у Боону. Маршујемо цио дан и стално се пење.мо, па нам се од умора чини да се све брже крећемо а да су застанци — све ређи и краћи. Дохватили смо се неке високе планине и нагађамо да су Пљевља остала удесно од правца иашег кретања. Маршевали смо и ноћу, кроз густу шуму простране планине. Пењемо се и спуштамо једва примјстним кривудавим путељком, па нам се чинило да се вртимо у кругу. Онако сањиви и уморни стално посрћемо. Кишица још од оиноћ ромиња, па је клизаво, борци се придржавау један за другога, а ја се хватам за реп коњића натовареног митраљезом бредом нашег пратећег вода.

У свануће смо чули понеки топовоки пуцањ. Експлозије дуго одјекују пространом шумом и планином. Вјеровали омо да то непријатељ насумице гађа и тражи нас по планини однекуд из даљине, од Пљеваља.

Када смо каоније изашли из шуме и спустили на неку зараван, поред пута угледасмо батерију топова; поче да гађа у иравцу Пљеваља. Били

смо изненађеии и једна да смо вјеровали брзој вијести, која је кроз колону прострујала -— да је то наша партизанска артиљерија, артиљерија 1. пролетерске дивизије. Недавно је креиула из Бооне и јутрос осванула надомак Пљеваља. Недалеко одатле, на заравни, по групама, око ватри испод шумарака, пролетери чисте оружје, довикују се, пјевају.

Срели смо се с пролетерима! За одмор смо се размјестили близу њих и одмах се иомијешали. Сусрет је кратак, но и да је трајао исколико дана — не биомо могли једни другима да испричамо све што смо жељели. Но, како год је то било кратко, било је довољно да осјетимо да је то радостан, другарски, одавно жељени суорет.

Разговарали смо, мало пјевали, распитивали за познанике.

Пролетери су добро наоружани. Имају доста машинки, пушкомитраљеза и митраљеза. Имају минобацаче. И артиљерију! Многи наши борци први пут виде партизанске топове. Имају пролетери и велику интендантуру и позадину. Добро су обувени и обучени, а сви су уредни и обријани.

То је права војска!

У том кратком сусрету многи борци оу наслутили да биомо могли, са пролетерима заједно, у Србију. И када се то нешто каоније потврдило, наша радост је заиста била велика. Бригада је ушла у састав 1. пролетерске дивизије, на што смо особито били поноони.

Док еу се формирале колоне, ориле су се пјесме. Борци 8. бригаде су пјевали: »Куд пролази пролетерска, цијела ее земља треска«, а пролетери, као да пјесмом отпоздрављају: »Напријед 8. црногорока, поносита и херојска«.

Петр КОМАТИНА

ЗЕНО И ЊЕГОВ МИТРАА)ЕЗ

Под притиском јаких непријатељских онага били смо приморани да се повућемо на лијеву обалу Таре. У том повлачењу, искрено речено, било је н бјежања, и то уз Бјелаоицу... Још нам се негдје изгубило и одељење са тешким митраљезом. У батаљону се помишљало и на најгоре — да је одељење изгинуло.

На лијевој обали ријеке организовасмо одбрану. Бранимо најважнију тачку, мост на Тари, код Мојковца. Кад бисмо имали митраљез лакше би било, али кад га нема — бранићемо га с оним што имамо.

Већ је падао мрак кад избише митраљесци! Заробили једног четника, па на њега натоварили митраљез! Ту, на мосту, нашао се и командант батаљона, Милан Павловић. Осу »ватру« на митраљесце! Критика, али некако друкчија, види се на команданту да је задовољан што су стигли. Нареди да поставе митраљез на узвишење повише моста.

Сутрадан, непријатељ навалио на мост, туче артиљеријом митраљеско гнијездо, али Зећо, тако смо звали Велимира Јанковића, не попушта. Заштек ће његов митраљез чим се неко појави на супротној обали.

Послије неколико дана пошли смо у противнапад, растјерали четнике и логурали до Бијелог Поља. Ту се устали фронт. Комесари организоваше »зидне новине« и поставише их близу кухиње. Ту се највише пролази. И ја сам написао један чланак за те новине. О Зећу, јунаку.

Дошао и Зећо на казан, да прими храну, па прочита и чланак. А ја у њему написао: »Зећо ми личи на храстов ба\ван, за који не пријања сјекира. За Зећа не пријања непријатељски метак. Истина, рафал му је исцепао гаће, а један му је метак и капу прошупљио, али је глава остала читава ...«

Не знам шта га је то наљутило, тек, кад дође код мене, поче сиктати попут митраљеза:

— Немој ти писати о мојој глави! Пиши тп о митраљезу. О мени ни ријечи, нека митраљез говори!

— У реду, Зећо.

Ех, тај Зећов митраљез! Није ућутао од Берана до пробоја сремског фронта. А шта је значио за нас! Кад се нападало крчио нам је пут, кад се одступало затварао је пут непријатељу. Уз његове рафале и морал бораца био је већи.

Зећо и митраљез. Први храбар, други исправан, па успјех оигуран!

На Бојној њиви разбиом-о четнике. Али тек кад стиже митраљез, наста право бјежање. Нападамо Бродарево. Непријатељ не попушта. Тек кад стиже митраљез, ланац пуче и иепријатељ поче одступати. Исто је било и код Градине. На Увцу, Нијемци притисли 1. чету, сатјерали је у долину. Командант батаљона наређује да митраљез помогне извлачење чете. Зећо то учини најбоље што је могао. Заустави непријатеља — и омогући чети да се извуче.

Митраљез је заиста моћно оружје. Али само ако је у рукама једног Зећа. А сјећам га се, Зећа, и кад је био без митраљеза. Положајима непријатељоким се привукао. Тамо набаса на њемачког официра, који је обилазио положаје. Зећова пушка плану. Са Нијемца је скинуо аутомат, пиштољ и торбицу са документима. С плијеном се упутио право замјенику команданта бригаде, Николи Поповићу. Предаде му све. Поповић узе аутомат и документа, а врати му пиштољ.

Ређао је Зећо подвиге. За ове то, јула 1944. године, као признање, одлучише да га приме у Партију. На састанку је био и замјеник комесара батаљона, Милован Милачић. Послије обављеног свечаног чина, он узе ријеч. Рекао је да комуниста мора да без поговора извршава сва наређења, да се понаша како му Партија каже. Никакви овојевољни поступци нијесу дозвољени. Члан Партије мора бити окроман. И Милован уиита:

— Да ли је то окромно да борац носи'пиштољ, а командант 2. батаљона га нема?

Зећу би јаоно да се то одноои на њега. Још увијек под утиоком великог доживљаја, скиде свој пиштољ . ..

— Аруже замјениче, ево, ја ћу му дати мој пиштољ.

— Добро, Зећо! Али знај, први који се заплијани у батаљону биће твој!

Комесар је одржао ријеч.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

У Србији
и у борбама
за ослобођење
Београда

НАРЕДБА

БР. 479 ШТАБА 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ НОВ ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА 4. СЕПТЕМБАР 1944. ГОДИНЕ

Врховни штаб НОВ и ПОЈ радиограмом бр. 42, од 3. септембра 1944, наредио је: »Осму црногорску бригаду примити у састав Прве пролетерске дивизије«. Ово наређење ступа на снагу одмах.

Смрт фашизму — Слобода иароду!

ПОЛИТ. КОМЕСАР
В. Шћекић

КОМАНДАНТ
Вчсо Јовановић

Достављено штабовима:

I пролетерске бригаде
III пролетерске бригаде
XIII пролетерске бригаде
VIII црногорске народноослободилачке ударне брпгаде

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ НА ПРОСТОРУ СЕЛА ГОРЊЕ И ДОЊЕ ВАРДИШТЕ И МОКРА ГОРА

Крајем августа 1944. године главне снаге НОВЈ концентрично су наступале ка Србији. У саставу тих снага 1. пролетерска дивизија, у чијем је саетаву била и 8. црногорока бригада, иаступала је општим правцем преко Златибора ка Ужицама и Ужичкој Пожеги, и даље. Осма бригада је имала задатак да обезбеди и штити леви бок дивизије и да уништава непријатељске снаге на сво.м правцу дејства.

Бригада се тада налазила на широј територији Оштреља, Бијеле главе, Д. Јабланице и Брезовца. Ту је стигла после форсирања Лима и ослобођења Прибоја на Лиму, пошто је очистила територију Бијелих брда од четничких снага, усмеравајући даља дејства ка комуникацијама Добрун——Мокра гора. На тој територији делови бригаде су водили јаче борбе с немачким снагама, јачине око два батаљона, и са четничко.м Вишеградском бригадом. Немци и четници су потиснути ка Вишеграду.

С обзиром на дејства осталих бригада дивизије очекивало се да ће Немци пребацивати јаче снаге железничком пругом и аутомобилским путем Сарајево—Вишеград—Ужице, ради бочног дејства против наших онага које су наступале ка Ужицама и даље.

У вези са општим задатком бригаде, штаб је проценио да је неопходно да изврши чпшћење простора села Д. и Г. Вардиште, пресече комуникације (железничку пругу л цесту) између Вишеграда и Мокре горе рушењем мостова на реци Рзаву и да, истовремено, онеспособи железничку станицу Вардиште.

За рушење се располагадо потребним количинама експлозива и осталог материјала, а ту су била и два борца минера.

Задатак је поверен 3. и 4. батаљону.

Трећи батаљон требало је да изврши покрет до Вардишта правцем: Д. Јабланица—Суви бор—Пањак—к. 644; по избијању на пругу и цесту део снага да постави на коти, а са осталим онагама да чисти територију Вардишта, осигуравајући се од Мокре горе, а по могућству — и да ухвати везу са деловима 1. пролетероке бригаде, који су дејствовали на том правцу.

Четврти батаљон, ојачан четом 2. батаљона, требало је да изврши покрет правцем: Брсзовац—долина р. Јабланице—Д. и Г. Вардиште, а по избијању на пругу и цесту да се обезбеди од правца Добрун и, у садејству са 3. батаљоном, да очисти Вардиште од непријатеља.

За непосредно руковођење акцијама одређен је део штаба бригаде (начелник, политички комесар, санитетеки референт, обавештајни официр

и иомоћник интенданта). Са њим је ишло неколико војника из пратећег вода бригаде и минери еа експлозивом.

Баталуонима је наређено да покрет изврше 29. 08. 1944, у 17.00 чаова, како би се акција извела у току ноћи; да строго воде рачуна о тајностн покрета до пада мрака; да се и део људства батаљона онабде потребним алатом: пијуцима, ћуокијама, маљевима и сл. за рушење пруге и пута. Интеидантски органи бригаде и батаљона задужени су да то прибаве из Д. и Г. Вардишта.

Са тако прецизно постављеним задацима батаљони су кренули на нзвршење задатка. Део штаба бригаде такође је, после пада мрака, извршио покрет. У току покрета изменио је унеколико правац кретања, па се кретао између одређених праваца батаљона. Маршруту је на тај начин скратио и кретао се брже него батаљони, стигао пре њих и — пре него што је нзвршено потребно обезбеђење на комуникацијама.

Уласком дела штаба бригаде у железничку станицу Вардиште настала је завимљива оитуација. У ставици је затечен један железнички службеник који је рекао да нема немачких и четничких јединица у Вардишту. Међутим, оне су могле врло брзо, окоро сваког часа, стићи из Добруна и Вишеграда и од Шаргана. Такође је рекао да се, вероватно, у једном млину у непосредној близини станице, налази неколико четника, међу пшеницу. Хитно смо послали по два борца из пратећег вода на комуникацију, а друге да »ореде« оне четнике у млину, што су и учинили.

У станици Вардиште налазио се и телефон. Позвали смо Добрун. Јавише се четници. Питамо их за оитуацију код њих: да ли има партизана, нешто о стању код њих, а нарочито да не.ма каквог покрета ка Вардишту. Како смо оценили, њима је тај разговор испао сумњив, па су тражили железничког службеника поименично. Ми нисмо имали времена за разговор. Телефон смо искључили. Батаљони још нису стизали, па је требало брзо радити. Војници су довели коње, па се брашно почело товарити, уз помоћ четника.

Главни задатак, рушење мостова, требало је припремити. Неколико бораца је обезбеђивало инжењерце док оу радили око постављања експлозива. Мостови су били велики, Рзав је дубоко усекао своје корито. Ситуација је била олакшана тиме што су мостови били у непосредној близини, један поред другог.

После једног сата од пристизања дела штаба бригаде на станицу Вардиште, стигла су и оба батаљона; веза је успостављена; обезбеђење и сигурност за рад диверзаната су постигнути па се сада све могло радити са више плана, оолидније и безбедније. Додира са непријатељем није било.

Припреме за рушење мостова текле су добро.

Станична зграда је запаљена, такође све ипсталације за везу и сви вагони који су се ту затекли (било је више теретних вагона натоварених грађом).

Тада су нас известили да су припреме за рушење мостова завршене. Наређено је да се све још једном добро провери, да нешто не буде заборављено. Тек кад смо и лично извеоне ствари преконтролисали и установили да је све у реду, дато је наређење да се експлозив активира.

Мрклу ноћ проломила је страшна експлозија. Прво једна, онда друга. По јачини експлозије могло се закључити да је акција рушења успела.

Оба моста била су у иотребиој дужини порушена и онеспособљена за саобраћај. За ионовно успостављање саобраћаја преко њих требало би доста времена и знатне количине грађевиноког материјала. Непријатељ за тако нешто неће више имати вре.мена. Борци су још на неколико места онеспособили пругу.

Све у овему, акција је изведена по плану и солидно.

У зору 30. 08. 1944. године, батаљони су се вратили у полазне рејоне, а део штаба бригаде у Јабланицу, где се налазио штаб бригаде.

После неколико дана бригада је извршила покрет преко Златибора (село Семегњево), западно од Ужица, и даље преко Скакаваца ка Ваљеву.

Војин ЂОРОВИЋ

СВЕ СЕ ДОБРО ЗАВРШИЛО

Мислио сам да ћу се те ноћи коначно наспавати и одморити. Но била је то, као и много пута прије тога, само пуста жеља, која је трајала негдје до поноћн. Тада сам кроз сан чуо дозивање дежурног штаба бригаде: »Курир Марковић, курир Марковић.«

Устао сам, сањив и уморан, и од те и од многих претходних дана и вечери. Били смо ми, курири, стално у покрету: од бригаде до батаљона, до дивизије, до сусједа, и обратно. А бригада је у то вријеме, крајем августа 1944. године, водила борбе тако рећи без одмора, лијево и деоно од комуникације Бијело Поље—Бродарево—Пријепоље. Најтеже иам је било око Бродарева и села Комарани, гдје се ситуација често мијењала. Ноћи су биле најгоре, никада нијесмо били сигурни да нећемо налетјети на непријатеља. Нарочито је била опаона муслиманска милиција хоце Ростодера — нападала је ноћу и изиенадно. Недавно оу напали на штаб бригаде, близу Комарана, прилично дрско, иако са малим снагама. Срећом, Илија Прелевић био је том прилико.м са пушкомитраљезом на пошдном мјесту. Иначе би за многе од нас била то посљедња борба.

»Јави се начелнику штаба«, рече ми дежурни.

Прије него што сам му се јавио, покушао сам да замислим распоред батаљона и да оцјењујем правце којима се најбрже може стићи до њих. Курироку пратњу по неколико бораца, која се практиковала у таквим приликама, никада нијесам волио, нити сам је користио. Али те вечери некако — као да сам је прижељкивао. Ако ми буде предложена нећу одбити.

Начелника сам нашао на улазу у шатор, гдје, уз малу лампу, нешто пише. Шапатом, да не пробуди остале чланове штаба, рече: »Царе, одмах пробуди Дану.* У нашем шатору припреми свијетло, сто и столице, а Дана нека припреми писаћу машину. Извијести ме када буде готово.«

* Дана Лаковић.

Начелник је наставио да пише, а ја пођох да извршим наређење. Тихо сам ушао у шатор гдје су спавале другарице и пробу-дио Дону (тако смо ми курири звали Дану). Брзо је устала. Упознао сам је с начелниковим наређењем и заједнички смо све брзо припремили. Закључио сам да наређење неће бити гот-ово у току ноћи и — то ми је било некако драш.

Убрзо је стигао начелник. Рече Дани колико примерака да убаци у машину, а мени да ближе примакнем лампу и да је тако подесим како би он могао читати, Дана куцати.

Почео је д-иктирати борбену заповијест штаба. Оно »борбена« уч-ини ми се као нова рпјеч, пошто сам навикао на »наређење« ил-и »заповијест«.

Ређале су се реченице о непријатељу, о нашим снагама, земљишту, сусједима... На крају је издиктирао задатке потчињеним јединица.ма. Из тог дијела заповести схватих да се штаб бригаде ујутро раздваја.

Главнина бригаде, са командантом Блажом Марковићем и помоћником комесара Бошком Брајовпће.м, иде на један задатак, а комесар бригаде Јокаш Брајовић и начелн-ик штаба Војо Боровић, са два батаљона, на други. Та два батаљона треба да нападну Вардиште, ликвидирају непријатеља и прекину телефонску и другу везу са Вишеградом, и све то до 22 часа. Ујутро су курири пошли у батаљоне. Ја сам био »поштеђен« од пута.

Око 10 часова извршили су покрет и штаб бригаде, пратећи вод и курири.

Негдје пред ноћ, око 19 чаова, у гругш са начелником штаба -и политичким комесаром били смо нас два курира и још један борац.

Кретали смо се наводн-о слободггом територијом у правцу Вардишта. Јахали смо коње и, држећи одстојање, одмицали једним путељком преко јако испресијецаног земљишта. Понекад бисмо застали, док начелник Бусолом не провјери правац кретања. Знам да, према заповијести, у 22,30 часова треба батаљонима издати ново наређење.

На челу смо јахали Бранко Булатовић и ја, као нека врста претходнице. Разговарали смо доста безбрижно. Онда см-о, на неких двјеста метара далеко, примијетили овећу кућу, на брежуљку. Терен до ње био је врло прегледан. Застали смо.

То су била Вардишта.

Осматрали смо и ослушкивали. Закључак је да батаљони нијесу стигли и да акција на Вардишта није извршена. Велика неизвесн-ост, а и дилема шта учинити. Гласно су мислили и комесар и начелни-к: те због чеса батаљони нису поступили према борбеној заповести, те да можда курир није погинуо ... Нешто није било у реду, али шта? Комееар прекину та нагађања и нареди Бранку и мени да, без коња, пођемо још напријед и извиди.мо да ли се батаљони можда не одмарају негдје позади, али да будемо врло опрезни. Једном ријечју, требало је разјаснити ситуацију и о томе што прије обавијестити.

Бранко и ја смо се упутили ка оној кући. Ишли см-о опрезно, ослушкујући. Нијеемо при.мијетили ништа оумњиво, али нам је и ове јаоније било да батаљони нијесу стигли. На двадесетак метара од куће растали смо се. Бранко је пошао лијевом страном, ја деоном. Њега је п-равац кретања водио тачно исп-ред куће, мене позади ње, и — то пругом. Између на-с је кућа.

Тишину је прекинуо нечији узвик: »Стој! Ко је тамо?«

Тргао сам се, јер ма колико да сам био опрезан, то ме изненади. У том тренутку нијесам ништа паметније могао да смислим него и сам викнух: »Ко је тамо?«, не бих ли некако добио у времену и видио гдје најбрже да дођем до неког заклона. Непознати одговори: »Буро!« Онако махинално одговорих: »И овамо!« Размишљао сам да то није неки уговорени знак? А већ ми је било јасно да није партизан. Био сам у великом искушењу да пустим рафал из машинке. То би било кобно, не за Бура, који је мене зауставио, на њега сам могао пуцати, него за Бранка који му је за вријеме док смо се нас двојица легитимисали, пришао позади и, са два метра даљине, викнуо: »Руке у вис!« Док сам дошао, Бранко је Бура, четничког стражара, већ разоружао, упозоривши га да ћути. Био је јако уплашен, наводно — до тада није видио партизане. Одмах нам је рекао да у једној воденици има стража, њих седморица, да и.мају само три пушке. Ни он ни они нијесу прави четници, него радници на жељезници, мобилисани да чувају станицу. Рекао је да су ту били и Нијемци, њих око 30—40, али да су око 20 часова пошли за Вишеград.

Буро нае је повео до мјеета гдје оу се налазили остали стражари. Упали смо изненадно и разоружали их, без отпора. Довели с.мо их до станичне зграде. Бранко је остао да их чува, а ја сам пошао да обавијестим комесара и начелника. Нијесу изостале похвале, што нам је, признаје.м, бЛло драго.

Комесар и начелник су разговарали скоро пола сата са заробљеним стражарима, а нас двојица курира смо атворили станичну зграду. У једној просторији било је нешто жељезничарске опреме и, зачудо, врећа соли, риједак артикал, који ће нашим интендантима добро доћи. У једном столу нашли смо вриједан плијен, који смо задржали за себе: неколико кутија цигарета. Са њима нијесмо били превише дарежљиви. Частили смо само комесара и начелника.

Начелник је телефоном разговарао са Вишеградом. Заробљени стражари су послије разговора пуштени кућама.

Негдје око поноћи, а можда и каоније, стигли су батаљони. На путу су залутали негдје кроз Мокру гору.

Интенданти су добили со, с тим да је распореде на цијелу бригаду, тако је наредио комесар. А начелник и комесар су затим одржали саетанак са штабовима батаљона.

Драгутин МАРКОВИЋ ЦАР

ДА ПОМЈАНЕ ГОСПОД БОГ

Други батаљон се неколико дана задржао у ослобођеној Мионици. Како је прије нашег доласка четничка пропаганда плашила народ да партизани убијају попове, руше цркве и прогоне вјернике, пођох са неколико бораца да присуствујем погослужењу у сеоској цркви. Био сам тада комесар 2. чете. Пред црквом сам разговарао с попом и објашњавао му циљеве наше борбе. У разговору он се интересовао за имена познатих партизана, који су погинули. Набројих му неколицину: Саву Ковачевића, Влада Бетковића, Јурицу Рибара, Радована Поповића...

Изненадили смо се када поп, у току богослужења, поче: »Да помјане господ бог частњи, своје: Саву Ковачевића, Владу Бетковића ...«.

ДВОСТРУКО СЛАВЉЕ

(Ушли смо у Србију и — у Прву пролехерску дивизију)

Са положаја према Пештеру, око 20. августа, спустила се наша 3. чета 2. батаљона у Бијело Поље, ушла у колону батаљона, која се у Шаховићима улила у бригадну колону.

Дању и ноћу са малим одморима, грабили смо стално напред. Негде смо око Пљеваља. У даљини се чују ретке експлозије. Ноћу омо пош.\и преко високе планине Љубишње, а ујутро се нашли на некој пространој заравни прошараној каменитим брежуљцима. Колона је изненадно застала, јер, из непосредне близине, загрмеше топови. То артиљерија 1. пролетероке дивнзије подржава борбу овојих бригада. Очекивали смо да уђемо у борбу, али наша колона крену даље, сеоским и планинским стазама и беспућем, преко брда и висова, јаруга, поточића и вододерина. Заобишли смо Пљевља са западне стране. Ретко наилазимо на разасута села. Куће у њима, међусобно удаљене, као да беже једна од друге. Успут застајемо само док се дели парченце хлеба и меса.

Због данонoћног маршевања заобилазним правцима губим оријентацију о правцу кретања. Покрет се држи у великој тајности, о њему се не може ништа сазнати. Где је остала 1. пролетерска? Негде успут нанђосмо на новоформирану 5. еанџачку бригаду. Санџаклије имају сада три бригаде. Где ли ће наша 8. црношрска? Те мисли ме оставише када колона батаљона изби на оголеле високе изнад уоке, дубоке долине кроз коју тече велика н брза река, на чијој се супротној обали виде тнтскс кућице, у два искривљена реда, од којих су се издвојиле две-три групице кућа и прилепиле уз стрму падину изнад издуженог насеља.

— Ево опет Лима — каже неко из колоне.

— Само једне ноћи газили смо га четири пута! Тамо код Бијелог Поља. Зар опет?

— Далеко омо од Бијелог Поља, па то је нака друга варош.

Спустили смо се низ стрму оголелу падину и преко моста ушли у Прибој. Пре нашег наилаока ослободила га је 1. пролетерска бригада. Наша чета је без задржавања продужила узбрдице у село Луиићи. Застали смо да се одморимо. Комесар припрема четни састанак.

— Знате ли да смо у Србији? — питам борце.

— Како у Орбији. Све је исто као у Санџаку. Села, народ, брда, голети, планине и Лим.

— Одавде, од Лима и Прибоја, почиње Србија. Овде је слична Санџаку. Тамо даље је питомија, лепша. Пространа је Србија.

Чим омо завршили четни састанак стиже наређење да сиђемо у Прибој. Били омо изули обућу да оперемо и мало од.моримо ноге. Брзо се спремисмо и, док формирамо четну колону, пушкомитраљезац Душко Вукелић готово љутито гунђа:

— Зар опет у Санџак. Да штуцамо од овсеног хљеба.

— Ко зна. Војока је војска — процеди неко кроз зубе.

Када смо прошли Прибој, одвојили смо се од Лима, скренули удесно и попели се на издужану кооу која надвисује десну обалу Лима и Прибој и, на свом завршетку, доминира над варошицом Увац и ушћем истоимане

Први командант бригаде, Блажо Марковић

Борци бригаде спроводе заробљене Нијемце, Београд, октобра 1944.

Минобацачка одјељења 2. батаљона на прилазима Београду

Прва помоћ рањеном другу (сремски фронт, 1944)

Група бораца која је 19. 10. 1944. прва ипала у палату »Албанија« и на њој истакла заставу слободе: Милика Стојовић, Милан Божовић, Сретен Живановић и Миладин Петровић

Другарице из 3. батаљона у ослобођеним Чаковцима

Командант бригаде, народни херо/ Саво Машковић, замјеник политичког комссара Бошко Брајовић, командант 2. батаљона Раде Раичевић, замјеник комесара 2. батаљона Андрија Раковић и командир пратеће чете Драгутин Вељић

Борци 2 батаљона на маршу из Београда ка сремском фронту

реке у Лим. На путељку преко косе сачекали су нас командант батаљона Раде Раичевић и заменик команданта наше бригаде, Никола Поповић. Саоиштише да чело бригаде већ прелази реку Увац и да одатле маршује преко села Цигле ка Јабланици, а да је задатак чете да буде у заштитници бригаде. Са две косе уз леву обалу Увца штитиће је од непријатељских испада из Прибоја и од варошице Увца. А кад бригада пређе реку Увац и замакне преко Цигле, чета ће се пребацити на деону обалу реке, и са ослонцем на вис Крмељаш, код Цигле, штитити је од испада непријатеља са окуке реке Увца и села Бијело брдо и Белушине.

Оба команданта кренуше за бригадном колоном. Борци предахнуше док је команда чете размишљала како да покрије и затвори најважније правце на превеликом простору за чету од око 40 бораца. У захвату између Лима и Увца најопаснија је западна страна, од окуке реке Увца, код села Белушине, до њеног ушћа у Лим. Тамо су упућена два оделења са пушкомитраљезима: једно да дејствује са западног дела Рабреновог брда ка варошици Увац, а друго да са виса Караула, који доминира над окуком реке, дејствује ка селу Белушине. Треће одељење затвара правац од Прнбоја, са источног дела Рабреновог брда. За везу команде чете са одељењима, која су једно од другог удаљена и више од два километра, имали смо једног курира.

Зачеље бригаде још није прешло реку Увац, а од варошице Увац почеше Немци да подилазе положајима наших истурених одељења. Она отворише ватру из пушкомитраљеза и примораше их да се развију за борбу иа већем удаљењу. И од Прибоја су кренули мањи непријатељски делови, које је наше одељење одбацило натраг. Када је непријатељ појачао напад од варошице Увац и села Белушине и подишао близу одељењима на Рабреновом брду, са њега се повукоше оба наша одељења и пребацише на косу Клик, стрму леву обалу реке Увца, која се завршава висом Караула. Тако су се сва три наша одељења нашла у линији дуж косе Клик.

Зачеље бригадне колоне пење се уз откривену етрму падину ка Цигли. Да је у том тренутку непријатељ избио на-Клик — приковао би га митраљеском ватром уз оголелу стрмину. Зато ваљда и пожурује да се дочепа положаја наше чете на Клику. У наступању га подржавају минобацачи. Сва три наша одељења дејствују из пушкомитраљеза и успоравају му напредовање. Пошто је између одељења растојање велико, пренео сам наређење деснокрилном одељењу да стално дејствује са Карауле, а два друга пушкомитраљеза да се хитно померају деоно ка Караули, а затим улево, тако да дејствују са разних места, не би ли непријатељ веровао да се бранимо са двоструко више пушкомитраљеза него што их стварно имамо.

Сунце је нагнуло ка западу кад је бригада прошла Циглу. Њена колона се више не види. Непријатељ је подишао близу нашем положају и отвара све јаче ватру из аутоматоког оружја и минобацача. Под заштитом пушкомитраљезаца повлачили смо се са Клика. Прешли смо на десну обалу Увца и упутили се ка Цигли, правцем којим је отишла бригада. Били смо на половини падине када је непријатељ избио на Клик и осуо шарцима. Пршти камење око наших ногу. У скоковима се дохватисмо брежуљака из.међу Цигле и Крмељаша, одакле опалиомо неколико кратких рафала. Непријатељ се није усудио да пређе на деону обалу Увца.

Да ли одмах кренути за бригадом или да сачекамо мрак?

Дође курир. У писамцету стоји да се непријатељски делови прикупљају око села Бијело Брдо и Белушине и на окуци реке Увца, припремају напад на зачеље колоне бригаде. Задатак је 3. чете да у току ноћи изврши препад на непријатеља у Белушинама и да се исте ноћи врати на положаје код Цигле.

Још није био пао мрак па смо добро осмотрили правце кретања и места куда треба да кренемо. По паду мрака спустили смо се до реке Увца и нашли место где ћемо је прегазити. Више ради ведрине него ради ту.мачења географије, причам борцима:

— Сада смо у Србији. Чим прегазимо Увац # изаћемо на Караулу, где је данас био наш пушкомитраљез, бићемо у Санцаку. Када са Карауле сиђе.мо доле и ирећемо Увац, ући ћемо у Бос.ну, у село Белушине.

Борци се насмејаше.

Прегазисмо Увац и попесмо се на Караулу, са ње се спустисмо до Увпа, одакле се назиру куће у Белушинама. Прећосмо преко малог дрвеног мостића неопажени, па се распоредисмо у грушгце. Око поноћи, уз пуцњаву, упадамо у Белушине. Селом настаде трка и ломљава. Изненађени непријатељ поче да се повлачи. Опалише неколико пушака, а са једне косе изнад села непријатељ дадс мало јачи отпор. Брзо омо га разбили. Једни одступише ка варошици Увац, други друмом ка Бијелом Брду. Чета претражи село, а затим се врати истим правцем којим је пошла у препад. Са Карауле се огласисмо пушкомитраљезом, а затим, по четврти пут те ноћи, прећосмо Увац и пред зору, уморни али задовољни, распоредили омо се на Крмељашу.

Подне је прошло. Нема курира ни из батаљона ни из бригаде. Да ли ће наша чета, кад падне ноћ, опет преко Увца? Да ли да кренемо за бригадом?

Команда чете је одлучила да кренемо за бригадом ка Јабланици.

Примакли смо се били селу на око два километра кад почеше плотуни пушака, пушкомитраљеза и машинки. Чујемо и појединачне пуцњаве, па опет — плотуне. Ко је то напао нашу бригаду? Одакле?

Што смо брже могли сјурисмо се у село. А тамо неописиво вееење! Цела бригада подврискује, борци скачу, бацају капе у вис, пуца се, пева. Први борац кога сретосмо објасни нам о чему се ради. Наша 8. црногорска ударна бригада ушла је у састав 1. пролетерске дивизије! Хеј, у састав најелитније јединице наше славне Народноослободилачке војске! И то у тренутку када је закорачила у Србију! Двострука радост, двоструко славље, многоструки понос и — част!

Перо П. ПЕРОВПЋ

НАСТАВИ, БАЈО!

Замјеник командира чете, Бајо Вукчевић, у вријеме када се чета одмарала у Београду није баш лијепо гледао на то што су комесара чете посјећивале припаднице њежнијег пола. Једном, кад се нешто наљутио, крене да скреше комесару, па ће:

»Вада, комесаре, у 1. дивизији нема ...« И застаде, не довршивши мисао.

А комесар, који га је много волио, као најстаријег у чети, рече:

»Настави, Бајо!«

»Наставићеш ти, чоче, и без мене, настављао ја или не.«

(Ј. Б.)

ПРОДОР БРИГАДЕ У СРБИЈУ

Шест мјесеци је иаша бригада водила борбу на територији Санџака. Шест тешких мјесеци ироливали смо крв и зној за слободу Санџака. Брда и шуме начичкане тамо-амо ио Санџаку остају нам у свјежем сјећању. Безброј иута на њима смо разбили непријатеља и клицали наше омиљено »Јуриш«, »Ура«. Ми смо кроз те тешке бојеве посијали велики број гробова, у којима су остали многи наши храбри другови. То је морало бити, кад смо се онако необично залагали за слободу наше браће у Санџаку...

Долази шеста непријатељока офанзива. Наша бригада је извојевала знатне успјехе преко Лима, па је — прилично уморна. Непријатељ хоће нашу слободну територију у Санџаку и Црној Гори. Треба надокнадити територију. Прича се да ћемо за Србију. Пред нама су дуги напорни маршеви. Хоћемо да се поздравимо са Санџаком. Кратко рећи: волимо ићи за, Србију. Али, у души нам је прилично тешко. Просто као да напуштамо свој рођени крај. Ипак нас загријава велика љубав, која се у нама, све више, распламсава за ослобођење Србије. Први дан марша особито нам је тежак. Пекло нас љетње сунце, па нам зној само избија. Оптерећени војничком спремом, уморни, а дави нае жеђ тако да је сваки корак напријед прави успјех. Ко је преживљавао овај марш неће заборавити ове ријечи: »Брже, брже ... Дижи се, друже, озбиљна је ствар ...« Други дан марша, тежак али ипак лакши од првог. Идемо даље и — маршеви постају некако ове лакши. Осваја нас сада жеља за Србијом, заборавили смо на умор и остале тешкоће.

Прешли смо скоро цио Санџак. Дошли смо на границу Орбије. Само још да пријеђемо Увац, па смо у Србији. Али Увац треба пријећи под борбом! То није тешко. Наше чете бројно мале, али зато испробане у борбама, одмах се пребацују преко ријеке и настављају операције на тролкћи Србије, Санџака и Бооне. Наилазимо на жестоке борбе код Вардишта и Мокре горе. Око Шаргана водимо крваве бојеве. Улазимо дубље у Србију. Успут попуњавамо наше јединице младим борцима. Попуњавају мјеста оних бараца који су пали и позивају на освету. Сваког дана долази све већи број нових бораца. Разбијени непријатељ збуњено бјежи пред нама, а његова пропаганда није успјела да одвоји младе Србијанце од Црногораца. И ми и они добро знамо да нам је само у заједничкој борби спас. Надимају се наше груди, када оојећамо другарску присност и признање од наших другова из Србије. Уопут разговарамо о томе колико се тога преживјело за протекли период окупације. Ми им причамо о борбама које омо водили. Упознајемо их са побједама и успјесима наше војске. Многи су запрепашћени. Они нам тешка срца причају какве су све муке поднијели од стране окупатора и кољача, како називају четнике. »Да знате само шта су у том селу урадили...« Тако почиње окоро свака њихова прича.

Тако наша бригада, подмлађена, иде све даље кроз орпска села и вароши, носећи собом толико жељену слободу овим намученим крајевима. Свуда нас одушевљено дочекују. Пролазимо испод многих славолука, дочекани узвицима: »Живјели наши ослободиоци!« Колико има захвалности у тим ријечима! Народ ових крајева жељно очекује да им причамо о нашој

борби, о војсци, о Тиху... Данима би нас слушали. Свс их инхересује, сваки детаљ. Ми смо у њиховим очима људи необично смјели, издржљиви, пуни онаге и воље — ирави побједници.

Дивни су крајеви којима смо прошли. Те дане одлучне побједе борцн неће заборавити. Ми се, идући још напријед, нађосмо на путу који волп за Београд. И још нешто. Једног јутра зачусмо топове и »кађуше« совјетских војника. Дан суорета са Црвеном армијом! Велики је то празник за нас. Сваки је борац у свом дневнику записао најрадоснију и најомиљенију страницу. Пред нама су бурни догађаји. »Хоћемо да ослободимо и Београд«, кажу пролетери. Радоони прихватамо ту крилатицу. И, заиста, није прошло дуго времена, а ми се нађосмо на вратима нашег пријестолног града. Љуте су биле борбе за ослобођење намученог града, али су и величанствени триумфи које је бригада у њему сгекла.

Драго БОЖАНОВИЋ

(Бригадии билтен »Осма црногорска«, јубиларни број, 25. фебруар 1945)

МОРА ДА ЈЕ ОПАСНО, И КОМАНДАНТ ЈЕ У СТРЕЉАЧКОМ СТРОЈУ
(Борба на Вардишту)

Крај августа. Прекрасни дани и пријатне, мјесечином обасјане ноћи претварају ове — и онако живопионе крајевс — у свијет бајки и снова. На тлу смо Орбије, коју толико волимо и о којој смо толико слушали. Примила нас је раширених руку. Кажу да ће бригада прећи у састав 1. пролетерске дивизије. То је разлог више радовању. И признање за Бојне њиве, Обров, Захумско, Бродарево, Камену гору ... Жао нам је Санџака и Санџаклија, борба нас је тако зближила, били омо као једно, али се и радујемо: сада ћемо бити са пролетерима. Пјевала бих од среће. Загрлила бих и ова брда и ове горе, винула се до сунца — да и са њим подијелим радост.

Бригада је пошла према Мокрој гори. Наш 4. батаљон треба да је обезбиједи са запада од могућег бочног дејства непријатеља. Западне падиие Златибора се благо спуштају према неким потоцима, да би се, када их пређу, поново опет блаш дизали, у четинаром обрасле косе. Ређају се шумарци и пропланци, као на сликароком платну. Потоци, некаква пруга уског колосјека и пут, доста излокан, раздвајају ове косе. Да тога нема рекла бих да сам у свом крају, негдје на обронцима Хајле, Јеловице, Комова или Бјеласице. Недостају глас мајке и стада оваца. Рат као да је све живо растјерао. Чак и птице. Само се војске у својим замршеним кретањима сретају и, тамо гдје им се путеви укрсте, пада крв.

Из Вардишта, како кажу да се зове мјесто ка ко.ме идемо, према Палисаду, повлаче се дијелови њемачке »Принц Еуген« дивизије, а пут им обезбјеђују четници и Бугари. Шарено »друштво« тешких разбојника.

Изненадно се оуоретоомо са Нијемцима на једној коси. Командир Момо Јекић распореди чету. Већ је са водом који је најближи Нијемцима. Милан Божовић је за пушкомитраљезом и — смирено чека. Мало подаље

су Крсто Огњановић и Милика Стојовић, са својим десетинама, у ствари са групама бораца, колико је још остало од десетина. Поред меие иротрча А>убо Бојић, руководилац СКОЈ-а у чети и пушкомитраљезац. Командир вода, Милорад Јакић, љути се што смо иеопрезии, што откривамо положај, а сам представља одличну мету. Но, такав је у свакој борби. Њега и Милана омо критиковали због таквог понашања, па — опет вишта.

Нијемци нападају све жешће. Стево Кандић пушкомитраљезом гађа једну групу која нас обухвата с бока. Опасно је, али на повлачење нико не мисли. И командант батаљона, Милисав Буровић, стигао у стрељачки строј. По томе закључујемо да је врло опасно. Значи, тешко је код нас, па је зато дошао. А његово присуство и командантска смиреност уливају повјерење. И то се одмах види по држању бораца.

Један Нијемац, окићен реденицима, трчи и виче: »Форверц, форверц.« Милосава Лопичић га смирено узе на нишан, повуче обарач и — Шваба се опружи. Борба бијеони, чини ми се да траје и сувише душ. Мира Малевић, наша четна болничарка, отрча према 3. воду. Неко је тамо рањен, па хита' да га превије. Полазим и ја да јој се нађем при руци. Нијесам прешла ни неколико корака кад се нађох поред А>уба Бојића. Пушко-митраљезом »шарцем« туче групу Нијемаца. Љубо гађа кратким рафалима, а ош! лту одговарају дугачким.

»Мирка, тркни до коморе, донеси ми који метак, немам више, да ђаволји, во два оквира«, каже ми Љубо. Брзо се упутих да му донесем муницију. Нијемци су ме гађали, али прођох. Била сам срећна што је пушкомтттраљезац на вријеме добио муницију.

Жесток је био судар тог дана. Нијемце смо задржали док је бритада прошла, а затим се, по групицама, повукосмо, штитећи једни друге. Били смо задовољни, мртвих није било, а задатак је извршен. (

Увече сам, при мјесечини и уз партизаноку ватру, од једног шареног ћебета, које сам извукла испод самара мршавог партизанског коњића, шила панталоне. Старе су ми дотрајале. И мислила сам о томе како на партијском састанку треба опет критиковати Милорада, Љуба, Милана и још понеке јер се ни у данашњој борби — нијесу нимало чували.

Мирка МИХАЉЕВИЋ-ШЋЕКИЋ

У СРБИЈУ!

Јутро је било ведро и топло. Пред нама је кривудао Увац. Тамо изнад њега су голи шиљци планина. Погдјекоји бор стајао је као стражар. Далеко напред — тутње топови. Пролетери су пробијали утврђене немачке линије. Испред нас је граница Србије. Ураганска паљба поздрављала нас је. Немци су бранили прелаз преко реке. Немци, Бугари, четници. Ми омо знали да то нису поздрави Србије. Ми омо знали да су то наши заједнички непријатељи. Киша куршума, киша граната: ове им је било узалуд, ми смо ишли напред. Дошли смо у прве сељачке куће. Велика, кошчата и жуљевита рука орбијаноког сељака иокрено и истински пружена нама. Искрено топле

сељачке очи говориле су: ми смо браћа. Ми то видимо, ми то осећамо, ми то знамо. Све што нам је требало пружили су нам. Увак један одговор: »За нашу војску све ћемо да дамо, за њу све имамо«.

Шарган планина одјекује од граната. Кроз њу не пишти воз, нити над њим избија бела перјаница дима из локомотиве. Тунели кроз планиу су мрачни и празни. Поломљени пропусти и изврнуте шине. Са врха Шаргана иашн бацачи и митраљези громогласно су јављали окупатору: дошао је час обрачуна. Пред зору смо напустили Шарган. Пред нама су пролетери разби.ш фашистичке јединице. Јелова гора је била последње упориште четника. Пролазили смо кроз села србијанска. Са прозора прате нас топли братски погледи. Свуда насмијана лица жена и људи. Србијанци нису веровали лажима непријатеља. Они оу знали да се ми боримо за слободу народа Југославије. За слободу Србије.

Села све чешћа и гушћа. Свуда исто, пријатељско држање. Свуда иста братска љубав, свуда разумевање за наше потребе. Свуда су широко отворена врата нашој војсци. Нигде ие можете да платите, од сељака што тражите — добијете без икакве накнаде. Увек иста прича: »Да, имамо, како да не, за војску све имамо.« Младићи и девојке прилазе свуда: »Хоћете ли да нас примите да идемо са вама.« Ми смо, стварно и истински, осетили да смо дошли у своју сопствену земљу, код својих кућа. У своја села. Наши борци дошли су са виооких, поноситих црногорских кршева. Дошли смо да заједно са Србијанцима, ударимо на фашистичку наман. Да је дотучемо. То знају наши борци. Они су то желели. Они су на Думритору и на Комовима то певали: »Пјевај вило веселије, бјеже Нијемци из Србије«. То знају орбијански сељаци и радници. Зато нас чекају. Зато нам се радују. Зато су нам отворили домове и своја срца. Зато се стотине њих свакодневно сврставају у наше редове. Путујемо све даље. Колико дубље у Србију — толико већа љубав. И толико већа мржња према непријатељу.

Пред нама, као море, лежи равница. Тамо су србијанока села. Тамо нас очекују топла огњишта. Они нас чекају, они нас желе, они хоће с нама у борбу за слободу. Крај је натопљен златом јесењег сунца. Пред нама је Авала. На њој гроб Незнаног јунака, као да прети Немцима. Сељак испод Космаја весело уокаче: »Децо моја, борба се води код Раље, Немци беже.« Литар старе шљивовице жути се у жуљевитој сељачкој руци. Очи старог ратника сијају. Радост и доброта виде се на његовом лицу. Кроз прозор долази одјак граната. »Ето, децо, да попијете по једну, беже Немци, мајку им ...«

М. ПОПОВИЋ

(»Побједа«, лист 3. бат., бр. 1, 10. октобар 1944)

А У БУРЕТУ — ВОДА

Август 1944. Из села Брезовца кранула наша 2. чета у састав батаљона, преко Оштреља и Главичице, према Вардишту, малој железничкој станици, која се — као ластавичино шездо — прилепила уз планину.

Нешто Немаца и четника разбили смо у краћој борби и заузели станицу Вардиште. Темељито смо је онеспособили, а затим зашли по мага-

цинима у потрази за муиицијом, оружјем, храном и одећом. Нисмо имали ореће. Уместо муниције и одеће, нађосмо неку бурад с вином и ракијом. Никоме није падало на памет да овде пије, па смо сву бурад запалили. Преко Мокре шре и села Доње Јабланице враћали смо се поново у Брезовац. Повратак није био лак. Кретали смо се уз неке стрмине, покривене боровом шумом. Ситне борове иглице су направиле прави тепих по коме смо се, обувени у кожне опанке, клизали као по леду.

Ноћ је, колона се отегла. Један друг, висок, пун снаге, носи буре. Оклизне се, поорне, али буре не испушта. Замоли да му помогнемо. Кад га одбијамо, прети како неће никоме дати ни да лизне од онога што носи, а не да окваси уста. И нама је уз стрмине тешко, како ли је тек њему са буретом.

Коначно омо изашли на косе изнад железничке станице. Поседали смо и очекујемо да се окрепимо ракијом. Милорад, друг који је изнео буре, рече да ће се окрепити само они који су га нооили. Знали смо да се шали, да ии ми остали нећемо остати сува грла. Нестрпљиво очекујемо да отворе буре. А када се и то деси, уздах разочарења: у бурету је била вода... Уморан Милорад разочарано ћушну ногом буре низ страну. Заради,\и смо бар — једну цртицу — за »врапца«.

Љубо БОЛИЋ

РАЗНЕСЕ ИХ ГРАНАТА

На положају изнад Штрпца, заправо изнад села Горња и Доња Ријека, били смо 25. августа. Непријател. нас је тукао артиљеријом са Бијелих брда. Предвече смо се испели на високи Голеш, док је 3. чета још држала планиноки гребен брда Плећ. На том гребену који се, гледано са стране, тестерасто пружа до катуна Дрежевина, благо се одвајају четири косе: Хајдучки комић, Перов гроб, Кулина и Обртаљка.

Командант Миливоје Максимовић ме шаље да хитно пођем до 3. чете и пренесем усмено наређење којим правцем да крене. Поново силазим низ Голеш. До чете је доста далеко. Журим да стигнем прије мрака. Командант ми је добро објаонио на којој је коси команда чете. Док се спуштам низбрдо, пожљиво осматрам супротну страну, како бих имао оигуран оријентир кад се будем пео према чети. Аијево од Голеша простире се зелена пољана са разасутим колибама; то је катун Сјеножета.

Док сам се примицао положају чете видим три борца; иду иза самог врха брда, кроз шуму, једва уочљивом стазом. Они су ме већ били примијетили.

Један за другим су ишли Душан Јукић, Драгомир Алексић и пушкомитраљезац Саво Маодић. Још док сам им прилазио, Саво упита шта има ново. Чини ми се да нисам ни два корака учинио кад нас заглуши експлозија минобацачке гранате. Пала је, као да је руком постављена, између Драгомира и Сава. Уз тресак експлозије чуо се Савов глас: »Комесаре, уби ме!« Први је дотрчао командир, Богић Јовићевић, а одмах и комесар,

Бајо Перовмћ. Драгохшр и Саво нијееу давали знаке живота. Граната их је страшно исекла. Душан је рањен у вилицу.

Команди чете пренио сам наређење команданта. У мрклој ноћи чета се повукла са положаја. Нијема колона кренула је према Голешу. Драгомир и Саво остали су на окрвављеној шумској стази. У току ноћи сахранила их је група бораца — недалеко од мјеста погибије.

Никола ПАВЛИЧИЋ

НИЈЕМЦИ СУ ИЗНЕНАБЕНИ
(У заштитници на Шаргану)

Крајем августа 1944. бригада је код Прибоја прешла на десну обалу Лима и упутила се ка планини Тари. Двадесетак дана водили смо борбу по голетима источно и североисточно од Прибоја. Умели смо ноћу да се вешто привучемо непријатељоким положајима и да их из непооредне близтгне заспемо бомбама и ватром. Пошто је био бројнији, непријател. би преко дана вршио противнападе и, често, дешавало се да оно што смо ноћу освојили дању напуштамо.

Од формирања бригаде до преласка у Србију имали смо доста губитака, бројно стање јединице је знатно смањено. Тако је у нашој 3. чети, на Шаргану, почетком септембра 1944. године било само 16 бораца, рачунајући и команду чете. Зато се и могло догодити, рецимо, да је и командир чете, Богић Јовићевић, у једном тренутку био мој »помоћник« на пушкомитраљезу (друш помоћник је био Душан Пејовић).

Једно јутро је наша чета добила задатак да се спусти низ Шарган, као претходница батал»она; батаљон је био претходница бригаде.

У свитање смо се зауставили на пола пута између врха Шаргана и насеља и — ту заузели положај. Када се разданило видели смо да су у селу Немци; они су се припремали да нас нападну. О намери непријатеља штаб бригаде је вероватно био обавештен, јер је изменио правац кретања бригаде и упутио је према Кремни, остављајући 3. чету у заштитници.

Кад су јединице бригаде мало одмакле, а за њима и 1. батаљон, команда чете је оставила мој пушкомитраљез на положају (за помоћника је, уз Душана, одређен и Крсто Смоловић; командир је пошао са четом). Речено ми је да Немце не смем пропустити све док се и посљедњи војник бригаде не повуче до висоравни која је била удаљена око 2 километра.

Убрзо после повлачења чете видели смо стрељачки строј Немаца како подилази нашим положајима.

Позади, иза нашег положаја, уздизала се блага коса, дуга око 500 метара, чиста, без заклона. Немце смо саовим добро видели. Било их је око четрдесет. Слушали с.мо њихову команду: »Форверц«. Подилазили су врху брда на коме није било никога. Видећи да се налазимо у доста тешкој ситуацији, нисам смео пуцати у Немце све док се' сасви.м не приближе.

А стварно сам мислио да са овог иоложаја нико од нас ие може извући г.\аву. Зато сам послао према чети оба помоћника и — остао сам. Са пушкомитраљезом и три пуна оквира муниције (60 метака).

Душан је пошао у правцу шуме, а Крсто нешто лево — да пазе да отуд, мени иза леђа, не наступе Немци.

Немци су се све више приближавали циљу. Кретали су се опрезно и полако. Очекивали су ватру са врха испред себе. Нису ни слутили шта их чека е деоног бока, где сам се налазио.

Када су дошли на око 30 метара испод врха, ја сам лежао у високој трави, тако да ме уопште нису могли приметити. Тада сам одлучио: време је да отворим ватру.

Клекнуо сћм, узео пушкомитраљез на руке и, ослањајући се на колено, отворио ватру кратким рафалима. То је Немце добро изненадило, како и не би: бљеонула је ватра са стране одакле је уопште нису очекивали. II то из непооредне близине.

Чим сам испалио први оквир, зграбио сам пушкомитраљез и потрчао чистином према шуми. Без икаквог заклона, очекивао сам да се деси оно што мора. Веровао сам да Немци хоће живог да ме ухвате, па сам се н окретао да видим где оу и шта раде. Међутим, докопао сам се шуме, а Немаца нигде. Прешао сам сигурно још један километар, не више тако брзо, а Немци су тек почели да бацају бомбе на врх испред себе. Али на њему већ одавно није било никога.

Благота БУЈАТОВИЋ

ГРАНАТА У КАЗАНУ

Коста Радовић, стари добри кувар и стар човек, поштењачина, закићена брковима од ува до ува, много води рачуна о својим ћетићима; жели да их нахрани, као да су му оинови. Нама се, пак, мнош допаАала храна коју нам је припремао, као да смо увек били гладни. А можда је, стварно, Коста заиста и био добар кувар.

Елем, једном, у подножју Бијелих брда, приставио Коста кача.мак, па се измакао мало, запушио и сео поред свог старешине, Сава Зеновића, економа чете. Оба задовољно посматрају качамак. А како и не би — кад су пре тога целу једну овцу »скресали« у казан и скували је, а у ону супу усули и — брашно! Такав ручак се не спрема сваки дан.

Зеновић је раније био у чети. И то одличан борац, заплeнио је један пушкомитраљез. И на новој дужности се онашао. А умео је и да се шали. Зна да ће борци бити задовољни ручком, што и њега чини задовољним, па поче разговор с Костом.

— Е, што је ручак! Е, што крчка! И војвода Блажо био би задовољан...

— Ајде Саво, не прави спрдњу.

— Не спрдам се! Овакав качамак може и сит да једе. Мастан је, мирише, слан је. Ни хајдуци не бише боље спремили.

— Хајдуку би планинка у качамак треснула карлицу скорупа, а ми смо стрпали само мршаву овцу ...

— Ко види да је мршава? Погледај, ако видиш да је мршава, донијећу карлицу скорупа.

И тако су наставили разговор два другара. Кад је качамак био готов, натоварише казан на коње и кренуше на положај.

На положају тутњи. Изломила се лииија фронта — не зна се тачно где су наши, а где они други. Угрејало августовско сунце, па изгледа још врује што се више примичу положају чете. Почеле и гранате да падају мало ближе.

— Саво, иди шумом, макни се са чистине.

— Где си, Коста, чуо да је топ погодио куваре. Ако се нама то деси, уђосмо у историју.

— Мани ти иоторију, поплашиће се коњ, па ће чета остати без ручка. Гладноме не треба историја.

Ватра је све јача, гранате падају све ближе. Једна, не лези враже, погоди пооред казана. Разнесе казан и качамак, уби коња. Два другара ее нашла на земљи, па још крвави.

— Саво, јеои ли рањен? — пита Коста.

— Не! А ти?

— Како не, сав си крвав!

— Мене не боли.

— Ни мене.

Устадоше, опипаше се. Не боли. Закључише да је крв по њима од оног несрећног коња. Живи остадоше, али и остаде жал за несталим качамаком.

— Знао сам ја — виче Коста — да се ово неће добро завршити, чим си од јутра почео да дозиваш ђавола на ручак.

— И од зла има горе — правда се Саво.

— Куд ће веће него што чета оста без ручка. А остали смо и без казана и без коња.

— Не брини, Коста, док је леђа — биће и самара.

— Ма ти данас један фали, да изађеш с њим пред командира и однесеш чети ручак.

Коста седе и уђута. А Саво распали низ једну страну, право у село. Мало каоније, пође и Коста за њим. Коста тражи Сава, Саво тражи храну по селу, трчи од куће до куће, прича шта се догодило. Није ни одело очистио, па кад га људи виде онако упрсканог крвљу, чуде се како је остао жив. Сељанке еажаљиве: нека носи хлеб, нека груду сира, понека и комад меса. Кад га је Коста нашао, већ је било хране и за два дана.

Стигли су у чету. Испричаше нам, пред командиром, шта им се догодило. Саво задовољан што је набавио ручак, макар и са закашњењем.

— Командире, госпе ми, није могло боље.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

ТРИДЕСЕТ РУКОВОДИЛАЦА ЗА 17. ДИВИЗИЈУ

Септембра 1944. стигло је наређење штаба 1. пролетерске дивизије да бригада пошаље 30 другова за попуну руководећег кадра 17. источно--босанске ударне дивизије (два политичка комесара батаљона, неко.шко кохмандира, политичких комесара и помоћника политичких комесара чета, и водника). Штаб бригаде их је одабрао и упутио.

Примио нас је командант дивизије, Васо Јовановић. Били смо заједно са друговима из осталих бригада 1. дивизије, који су дошли са исти.м задатком као и ми. Командант нас је упознао да идемо у једну прослављену босаноку дивизију, у којој ћемо бити распоређени ио јединицама као руководиоци, наглаоивши да је њен руководећи кадар прилично проређен у досадашњим борбама. На крају рече да се нада да ћемо оправлаги повјерење које нам се овим упућивањем указује. Те његове ријечи — да оправдамо повјерење — однио је у мислима сваки од нас у своје нове јединице. С том групом руководилаца упућено је и људство из Србије, за попуну 17. дивизије.

У селу Прњавор штаб дивизије нас је распоређивао по бригадама (6. источно-босанској, 2. крајишкој и 15. мајевичкој). Са Босанцима смо се брзо сродили, као да смо година.ма прије тога били заједно. Имали смо од тада прилике и времена да се покажемо и као борци и као руководиоци, кроз данонoћне борбе које је 17. дивизија водила у Србији, иеточној Босни, Хрватској и Словенији. Дивизија је једина од наших крупнијих јединица учествовала у ослобођењу Крагујевца и — једна од улица тог града ноои њено име. На једном војно-политичком савјетовању у ослобођеном Крагујевцу, између осталог, констатоваио је да су се другови из 8. црногороке бригаде показали као храбри и умјешни у руковођењу. Пошто смо били распоређени по свим бригадама, то смо увијек жељели и настојали да се, у покрету или одмору, оретнемо и измијенимо мисли — јер смо увијек осјећали да смо дошли из једне породице.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

ПРВИ СУСРЕТ СА БРИГАДОМ

Средином септе.мбра, јужно од Тамнаве, према Ваљеву, зачуше се експлозије и митраљеска ватра. Потраја тако неколико дана и ноћи. Пренеше се глаоови да је Ваљево ослобођено и да се борба води око Уба. Тих дана у моје село, Новаке, у нереду стигоше четници. Наредише да се припреми ручак за 200 људи. Патролама окупише сељаке код цркве и ту им четнички командант корпуса одржа говор. Обећа да ће уокоро доћи Енглези и Американци, да ће тада четници славити победу над партизанима. Четници су викали: »Да живи краљ Петар! Да живи Дража«. Народ је слушао и ћутао, док чика Вдајко не упита: »Господине, зар толико има

партизана да их четници, недићевци и Немци не могу зауставити?« Причао је командант још нешто али — збор би никакав. Чстници убрзо одоше на положаје, пут Цера и Дрине, оупротно од места где се воде борбе.

Стиже вест у село да је, поред Ваљева, ослобођен и Уб и да сутра, 6. октобра 1944. шдине, што више старијих грађана и омладинаца од 18 до 25 година дођу на Уб ради важних саопштења.

Сутрадан из разних праваца на Уб стижу сељаци. На прилазима Убу се поздрављамо са партизаноким патролама. У варошици је једна чета, у њој има и жена бораца. Мнош наши сељаци и омладинци први пут виде жене у увиформи и наоружане. На пијачном п\ацу, код споменика Тамнавцима палим у прошлим ратовима, око 10 часова окупила се велика маса. Говорио је један првоборац бившег Тамнавског ПО, одао признање јединицама које су ослободиле Уб и околину и подеетио на борбе у овом крају вођене 1941. године и на жртве пале у време владавине четника. На крају је позвао све здраве и способне омладинце да ступе у НОВ. Затим је говорио један мајор, рекоше да је комесар неке пролетероке јединице.

Збор је завршен поновним позивом: да се, што пре, ови способни и здрави омладинци прикључе јединицама НОВ, а ови који то хоће одмах, данас — нека се издвоје на страву. Маса се уокомеша, почеше дозивања и поздрављања са старијима, који су дошли на збор, а сада испраћају синове, браћу или унуке у рат.

Са мном је овде дошао — а на иопраћају ме саветује — мој отац Душан. Он је стари ратник и искуоио је тегобе ратова 1912. и 1914. На растанку ми рече: »Мићо, са својим друговима дели и зло и добро, буди храбар. И — нека вае све прати оређа«. Окуписмо се око партизана, лепо об\'чених и добро наоружаних. Значи, поћи ћемо са њи.ма. РадознаЛо их питамо одакле су родом и из које су јединице? Одговорише да су Црногорцн, а да припадају 8. ударној бригади.

Око 13 часова издужи се мешовита колона и, уз песму, крену пут Шумадије. У Лајковцу нам се прикључи нова група, долазе млади из Коцељева, Мионице и Лајковца.

Увече стижемо у Лазаревац. Војске је овде доста, а виде се и трагови недавних борби. Налазим неке своје сељане. Били су на раду у Ваљеву и тамо оу ступили у партизане, кажу да су у 1. пролетерској бригади.

Ујутро смо наставили покрет и — увече — стигли у село Даросаву, код Аранђеловца. Тамо — народно весеље. Чују се песме: »Под Ловћеном зелени се трава«, »Шумадијо родни крају ...«, »Ој Мораво ...« Игра се козарачко коло и црногорско оро, ранвје нисмо имали прилике да то вилнмо. Народ доноои и нуди јела и воће. Ту смо преноЧили, а ујутро око 10 часова стижемо у Венчане. Народ нас и овде радосно дочекује и поздравља. На источном крају села, у једном забрану, окупила се повећа груна униформисаних и наоружаних партизана, али има и нас, неколико стотина нових и ненаоружаних, омладинаца. Дежурни нареди да се нови борци построје у две врсте. Недалеко видимо групу старешина, нешто се договарају. Међу њима има и жена. Носе ознаке чинова на рукавима. Шта је ко од њих по чину ми, »новајлије«, још не разумемо. Двојица њих, вороватно старији по чину, приђоше нашем строју, поздравише се и онај са два златна ширита и звездицом на рукаву рече да- смо ми, из Ваљевског

краја и Тамнаве, од ире неки дан са нашим јединицама, да ћемо иопунити њихове батаљоне и чете. Рече да од данас припадамо 8. црногорокој ударној бригади, која је у саставу 1. пролетероке дивизије. Позвао је команданте батаљона да приме и распореде људство. Са десног крила почело је одбројавање за 1, 2, 3. и 4. батаљон.

Био сам у групи која је издвојена као трећа. Са неколико старешина приђе нам један плав, лепо развијен старешина. Поздрави се са нама и рече: »Ја сам капетан Милан Павловић, компадант 3. батаљона, а ово су остале старешине батаљона и чета.« На сличан начин одреди део по део строја, назначујући којој чети прииада. Командири чета нас постројише по водовима, заједно старе и нове борце.

Из мојег села Новаци, на дан попуне 8. бригаде новим борцима из Србије, 8. октобра, у Венчанима под Космајом, у строју је било 55 омладинаца. До краја рата њих 18 пало је за слободу.

Милан Д. МИТРОВИЋ

ПОНОВО СА ПАРТИЗАНИМА

Учествовао сам у устанку 1941. године и, тек кад је мој одред расформпран, отишао сам кући, у село. Пошто су се четници распитивали за мене, побегао сам од куће и, у селу Новаци, близу Уба, код једне бабе остао као слуга све до 1944. године. Када је Ваљево ослобођено пошао сам у Коцељево, на пијачни дан, да купим опанке. У варошици сам видео партизане, у Новацима су тада још остали четници. Видевши партизане јако сам се обрадовао и узбудио, па сам одлучио да и по други пут добровољно ступим у партизане. Одмах сам кренуо за Ваљево. Већ је био почео да се хвата мрак. Пред једном касарном обратио сам се борцу, Херцсговцу, који је ту био на стражи. Када сам му рекао шта хоћу, одмах ми је пружио руку и честитао ми. Рекао ми је затим да сачекам док не дође смена. Био сам јако узбуђен и срећан. Када смо дошли у батаљон, био сам изненађен тн.ме да су ме примили командант и комесар батаљона. Као да су моји најбдижи. Једна партизанка ми је донела вечеру и после су ми наместили да спава.м. Узбуђен свим овим доживљајима, дуго нисам могао да заспим, нако сам био уморан од дугог пута.

У Ваљеву смо остали неколико дана. Дошло је много нових бораца. Пред полазак бригаде за Београд, увече, одржано је весеље и забава са игранком.

На маршу до Београда доста је бораца остало босо. Наређено је да сви борци који су без обуће остану у првој ослобођеној кући у Београду, док се за њих не нађе обућа. Међу босим борцима био сам и ја. Нисмо прихватили такво наређење. Наставили смо са осталима. Многи Београђани, кад оу видели да смо боси, донооили су нам ципеле, а било је и оних који су се изували да би своју обућу дали борцима.

Ђорђе БОРОВИЋ

САМ ГА ЈЕ НАРОД ОСУДИО
(Из патроле)

У време нашег маршевања ка Београду преноћиомо у селу близу Дароса ве. Водни делегат доби те иоћи наређење да поће у патролу ка селу Стрмову — да би обавестио сељаке да дођу на збор у Венчане, где ће се бирати нова народна влает. Патрола је у Стрмово стигла у саму зору.

Први пут за последње три године ступила је у то село партизанска нога. Наравно, сељаци су нашом појавом били мало запрепашћени, никакво чудо: све време окупације о партизанима развијала се лажна пропаганда.

Сељаци оу пажљиво слушали наше излагање о борбама за ослобођење Србије и Југославије и — да то води само бољој будућности нашега народа.

По обављеном задатку напустили смо село, остављајући становништво убеђено да иду боља времена. Опростисмо се у најсрдачнијем, другарском расположењу.

Враћајући се, оретосмо у Венчанима једна кола, на њима је седеда у црно завијена жена. Водич ме ухвати за руку и рече: »Ево, друже, то је наш највећи злочинац, Сошић. Служио је окупатору, крив је за смрт небројених људи. Шчепала га је рука правде. Сам га је народ осудио.«

М. ТМУШИЋ

(»Борац«, 1. чета, 2. батаљона, бр. 2)

БРИГАДА У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

Крајем августа 1944, послије преласка Лима код Прибоја, наша бригада успјешно дејствује на Увцу, Златибору, у захвату комуникације Ужнце—Вишеград, рејонима Вардиште и планина Шарган. У то вријеме бригада прелази из 37. дивизије у састав 1. пролетерске дивизије, што је регулисано Наредбом Врховног штаба бр. 42, од 3. септембра 1944.

Улазак бригаде у састав 1. пролетерске дивизије је предодредило п њено учешће у борбама у Србији и у београдској операцији. У развоју и животу бригаде то су били преломни, крупни догађаји и незаборавни дани.

Вијест о томе да бригада прелази у састав 1. пролетерске дивизије и да ће даља дејства усмјерити према Србији, примљена је са одушевљењем и — брзо је преношена од борца до борца. У свима нама изазивало је то пријатно узбуђење, понос и задовољство. Схватили смо је и као знак признања и као високу награду за све до тада постишуте резултате. Јер, заиста, у то вријеме и није могло бити веће награде него се наћи, раме

уз раме, са прослављеним пролетерима 1, 3. и 13. пролетерске бригаде и, заједно са њима, водити борбу за ослобођење Србије.

Прелазак у Србију озиачавао је прекретницу у развоју бригаде, донио јој је веће обавезе и сложеније задатке. Требало је наступати кроз западну Србију и, даље, ка Београду, извршавати усиљене маршеве, изводити непрекидна борбена дејства против још увијек јаких непријатељских снага и ослобађати веће градове и наееђена мјеста. На правцима наступања, поред борбених задатака, требало је развијати политички рад — с циљем да се организује народна власт и изврши мобилизација нових бораца. Дакле, одушевљење, понос и задовољство бораца због преласка у Србију и л ласка у састав 1. пролетерске дивизије требало је повезати са сталном бригом и повећаним радом на подизању политичке свијести и одговорности у извршавању задатака. Јер, није се могло дозволити да бригада у томе заостаје иза пролетерских бригада своје нове дивизије.

Територија којом је требало да наступамо била је дуго вријеме под њемачком окупацијом и утицајем четника и других квислинга. А како је било живјети под окупацијом — то најбоље знају они који су тај терет подносили више од двије и по године. У првим сусретима са преплашеним ссљацима на Златибору и из разговора са новим борцима који су добровољно ступали у јединице наше бригаде, много смо сазнали о невиђеном терору и злочинима Нијелтца и четника, о наоилној мобилизацији и о смишљеној пропаганди коју су водили против Народноослободилачке војске. Крајем августа и почетком септембра 1944. године четници су проводили насилну мобилизацију и формирали бројне јединице (бригаде и корпусе), с намјером да зауставе офанзиву НОВЈ и онемогуће њено надирање кроз западну Србију.

За крупне и сложене задатке који су нас очекивали требало се солидно и свестрано припремити. Упоредо са борбеним дејствима, у свим јединицама бригаде развијао се интензиван партијско-политички рад. Одржавани су састанци са члановима Партије и СКОЈ-а и вођени разговори са борцима на положајима, у покрету и на кратким застанцима. Оживио је, такође, и културно-просвјетни рад по батаљонима и четама. Ницале су и увјежбане нове партизаноке пјесме и корачнице, прилагођене насељима и крајевима кроз које омо пролазили.

На правцима наступања, у ослобођеним сели.ма и градовима, требало је обезбиједити строго правилан однос према народу и његовој имовини. Понашањем и поступцима, ријечју и дјелом, требало је показати да смо у правом смислу народна и ослободилачка војска.

Због свега тога партијско-политички рад у јединицама бригаде, као дио припрема за београдску операцију, био је од особите важности. Тај рад се морао изводитп плански, да би се сваки борац оспособио да буде и добар ратник и активан политички радник.

Београдска операција је извођена у двије етапе. У саставу дивизије наша бригада учествује у извођењу операције у цјелини. У њој извршава низ узастопних задатака на ширем простору Ваљева, у рејону Космаја на комуникацији Младеновац—Раља, на прилазима Београду и у борбама за ослобођење Београда. Због тога се може говорити о свим овим задацима посебно.

Послије разбијања четамика на Јеловој гори, наша брнгада, са остали.м једшгидама 1. пролетерске дивизије, учествује у њиховом гоњењу на правцу Коојерић—Маљен, избија у рејон Дивчибара, а затим, низ падине Равне горе, спушта се у рејон Мионице, гдје се размјешта у улози дивизијске резерве.

За то вријеме јединице 1. пролетерског корпуеа (1. и 6. пролетерска дивизија), продужавају дејства ка Ваљеву и, након тродневних борбп, 18. септембра, заузимају га. Истог дана је 1. пролетерска дивизија ослободила Лајковац и Лазаревац.

Оперативна група дивизија, која је наступала према Руднику, ослободила је Горњи Милановац 17, а Аранђеловац 20. септембра.

На лијевом крилу снаге 12. корпуса, послије упорних борби за Белу Цркву и Гучево, избијају на Јадар 24. септембра, а затим продужавају ка Поцерини и Мачви, и, до краја мјесеца, избијају на Саву испред Обреновца и Шапца.

У таквој оитуацији штаб 1. пролетерске дивизије покреће 8. бригадг из рејона Мионице ка Ваљеву и, у току 28. еептембра, јединице бриладе се размјештају:

— 1. батаљон у рејону села Слатина, са задатком затварања правца од Уба према Памбуковици и, даље, ка Коцевљу;

— 2. батаљон у рејону Коцељева, са задатком затварања правца од Шапца према Коцевељу;

— 3. батаљон у Ваљеву, са задатком обављања гарнизонске службе, и

— 4. батаљон у рејану Гола глава, као бригадна резерва.

Избијањем наших снага на Саву, у долину Љига и Колубаре, као и у шири рејон Рудника, борбе за западну Србију биле су практично завршене. Почетком октобра онаге 1. пролетерског и 12. корпуса биле су, тако рећи, на домаку Београда, удаљене од њега у просијеку 60—70 километара. Међутим, даља дејства ка сјеверу била су успорена противнападима које је непријатељ предузимао на боковима, тј. од Шапца према Ваљеву и на комуникацији Крагујевац—Младеновац. Јер, наше онаге у наступању ка Београду биле су сувише истурене у одвосу на јединице Црвене армије и 14. корпуса НОВЈ, које су, у то вријеме, тек почињале офанзиву са југоистока, од Тимока, ка долини Велике Мораве. Због свега тога било јс неопходно даља дејства 1. пролетерског, 12. корпуса и Оперативне групе дивизија што непосредније ускладити са наетупањем онага Црвене армије и 14. корпуса, усмјерити их на обезбјеђење достигнутих линија и ка комуникацији Крагујевац—Младеновац, као и на стварање услова за што брже спајање са јединицама Црвене армије и 14. корпуса. Спајање наших и совјетских анага у долини Велике Мораве и затварање свих праваца који са југа изводе ка Београду били су предуслов за даље успјехе у извођењу београдске операције.

У таквој оитуацији јединице 1. пролетероке дивизије са територије Љига и Колубаре све више су се оријентисале ка ширем рејону Космаја и Младеновца. У том цилуу дивизија је извршила покрет:

— 13. пролетерока бригада ка комуникацији Младеновац—Топола;

— 3. пролетерска бригада ка Младеновцу;

— 8. црногорока бригада ка Космају, и

— 1. пролетерска бригада ка Сопоту и Раљи.

У екладу са таквим помјерањем дивизије, паша бригада са шире просторије Ваљева, Бранковине и Коцељева 4. октобра изводи покрет правцем: Бабина Аука—Лајковац—Лазаревац—Даросава и 10. октобра стиже у рејон Венчана, гдје је попуњена новомобилисаним људством (са 810 бораца). Послије краћег одмора бригада истог дана продужава ка Космају и, у току ноћи 10/11. октобра, предњим Аијеловима избија на ојеверне и сјеверозападне падине Космаја, на домак комуникације Младеновац—Раља.

Штаб бригаде 10. октобра поставља јединицама слиједеће задатке:

— 3. батаљон пооиједа положаје у рејону Кошутица (к. 461), Малован (к. 546) и с. Неменикуће, са задатком дејства на комуникацији Влашко Поље—Буринци и одржавања везе десно, са 3. пролетерском бригадом која изводи дејства према Младеновцу;

— 2. батаљон посиједа положаје у рејону Мишљевац и Селиште, са задатком дејства по комуникацији Младеновац—Раља, обезбеђења према с. Ропочево и одржавања везе лијево, са 1. пролетерском бригадом, на просторији с. Стојник, с. Бабе;

— 1. батаљон се размјешта у с. Рогача, као резерва 3. и 2. батаљону, а 4. батаљон, такође у Рогачи, као општа резерва бригаде.

У току 11. октобра јединице Црвене армије прелазе Велику Мораву, заузимају Велику Плану и у рејону Тополе се спајају са снагама НОВЈ; 3. пролетерска бригада води борбе за Младеновац; 1. пролетерска брпгада дејствује по комуникацији Буринци—Раља, а 6. личка пролетерска дивизија ослобађа с. Рушањ. У току истог дана, штаб наше бригаде допуњава задатке јбдиницама и наређује им да испоље што јача дејства на правцима напада. Истовремено, указује и на то да се у овим јединицама објасни вој;но-политички значај спајања онага НОВЈ са Црвеном армијом, да се са једнницама у резерви, а нарочито са новодошлим борцима, оргавизује војна обука и изводе свестране припреме за предстојећа дејства.

Према постављеним задацима 3. батаљон из рејона Немеиикућа, ојачан једним противтенковским оруђем, и дијелови 2. батаљона приближавају се комуникацији Влашко Поље—Буринци и укопавају се на домет пјешадијског наоружања. Положаји које су посјеле јединице 3. и 2. батаљона били су веома погодни за бочно дејство по непријатељу, али ефект дејсгва није био велик, нарочито не по оклопвим возовима, који су непрекидно саобраћали у оба правца. Но, ипак наше присуство на самој комуникацијц успоравало је покрете непријатеља и олакшавало дејства наших снага у рејону Младеновца. Само једво противтенковоко оруђе, са мало муниције, и недостајање погодних минско-екоп\озивних оредстава и обученог људства, били су озбиљан разлог што у извршавању овог задатка нијесмо постигли боље резултате.

За противтенковоко оруђе бригаде везан је и један посебан догађај. Наиме, његова прва »жртва«, коју је повриједио, вије био непријатељ, него комесар чете, Данило Мићуновић. Неправилно рукујући оруђем, Данило је озбиљно повриједио вилицу и пренијет је у болницу; у бригаду се вратио тек послије ослобођења Београда. Иако је то био неугодан случај, борци су о њему збијали шале. Говорило се о томе колико ће тек то оруђе бити опасно за непријатеља када је нашој страни нанијело такве »губитке«.

У току 11. и 12. октобра јединице бригаде остају на истим положајима, дејствујући на комуникацију Младеновац—Раља. Са просторије с. Рогача 1. батаљон је помјерен у рејон с. Дупчина, ради обезбјеђења бригаде са тог правца и одржавања везе са 1. пролетероком бригадом.

Наше снаге и снаге Црвене армије 12. октобра су ликвидирале упорпште непријатеља у Тополи, а истог дана, у каоним вечерњим часовима, ослобођен је Младеновац.

Задржавајући се на дотадашњим положајима, 3. батаљон наше бригаде бочном ватром је непрекидно ометао покрет непријатеља на дијелу комуникације Влашко Поље—Буринци. Необавијештен да је Младеновац ослобођен, батаљон је у току ноћи 12/13. октобра продужио да дејствује по ко.мгникацији, па је у зору био обасут снажном ватром јединица Црвене армије. Захваљујући утврђеним положајима и заклонима, батаљон није н.мао губитака од тог првог »ватреног контакта« са снагама савезничке Армије.

Преоијецањем комуникација које од Бсограда воде преко Тополе ка Крагујевцу, а долином Велике Мораве ка југу, и спајањем снага НОВЈ и Црвене армије на широј прк)сторији Тополе и Младеновца, као и уопјепши.м дејствима наших снага ка Обреновцу, прва етапа београдске операције била је завршена реализовањем циљева и задатака који су били постављени.

Резимирајући укупна дејства наше бригаде у првој етапи операције, може се слободно рећи да су била веома успјешна. На пријеђеном путу са шире просторије Ваљева до рејона Коомаја бригада је, уз минималне сопствене губитке, извршила ове постављене задатке, а посебно учествујући, непосредно или садејствујући, у ослобођењу Мионице, Ваљева и Коцељева, као и задатке на комуникацији Младеновац—Раља. При томе је бригада изводила непрекидне и уоиљене данонoћне маршеве и благовремено стизала у предвиђене рејоне.

Од посебне су важности резултати на полнтичком плану. На читавом пријеђеном путу јединице бригаде су показале коректан политички однос према народу и његовој имовини и, у том погледу, представиле се, у правом смислу ријечи, као ослободилачка војека. Захваљујући таквом односу и интензивној политичкој активности у насељима кроз која је пролазила, бригада је била мобилизатор сопствене попуне и масовног при.шва нових бораца.

Велики број бораца ступио је у бригаду добровољно. Треба нарочито истаћи масован улазак омладинаца и радника предузећа »Вистад« из Ваљева у 3. батаљон и долазак око 120 бораца са територија Коцељева у 2. батал»он. Значајан је био и прилив нових бораца са територија Мионице, Бранковине, Уба, Љига, Лазаревца, с. Бабе, Рогача и других села на правцу наступања ка Београду.

Од коликог је значаја била попуна бригаде најбоље показују подаци о њеном бројном стању на почетку операције. Када је ступила на ширу просторију Ваљвва бројно стање чета кретало се до 30 бораца, а укупно бројно стање бригада око 400 бораца. Напуштајући ту просторију 4. октобра, бројно стање бригаде било је двоструко веће, а после попуне у Венчанима — чак четири гтута. Што је најважније, претежно су то били свјеони и политички опредијељени омладинци; они су искористили повол»ан трену-

так да ступе у НОВЈ. То је чинило квалитетно новом и морално-политичку снагу бригаде.

Правилан прихват нових бораца, обука и рад са њима, ново наоружање и организационо срђивање јединица били су гаранција за успјешно настављање борбених дејстава.

Борбе за ослобођење Београда

У другом овјетском рату све операције, а нарочито веће, стратегијске, каква је била и београдска, извођене су по етапама и, најчешће, са мањим или већим предаоима. Предаси су били неопходни ради прегруписавања снага, попуне јединица и давања допунских задатака. Тако се могло очекивати да ће, избијањем наших онага и снага Црвене армије испред Обреновца и у рејон Младеновца, доћи до мањег предаха, ради припрема за коначно ослобођење Београда. Поред тога, на такав закључак наводили су, такође, подаци о онази непријатеља и његовим не малим могућностима за одбрану Београда.

Губитак већег дијела Србије није умањио значај одбране Београда. Београд је, са непосредном околином, за непријатеља и даље представљао најважније стратегијско чвориште на Балкану. Јер, његовим падом широм се отвара правац ка западу и Панонској низији, чиме би ове његове снаге јужно од Саве биле доведене у веома неповољан положај. Свјестан такве опасности, непријатељ је и организовао онажну одбрану Београда.

Београд и његову непосредну околину браниле су снаге непријатеља јачине око 30.000 људи — 40 пјешадијоких и 4 тенковска батаљона, око 12 диовизиона земаљске и 5 дивизиона противавионоке артиљерије. Поред њих, за његову одбрану било је предвиђено ангажовање њемачке групације, такође јачине око 30.000 људи, која се из источне Србије, преко Пожаревца и Смедерева, повлачила ка Београду.

Одбрану града непр!гјатељ је организовао у два одбра.мбена појаса.

Први, спољашњи појас, протезао се од Макнша, преко Авале, до Рнтопека.

Друш, унутрашњи појас, обухватао је територију града и ослањао се на упоришта: Чукарицу, Баново Брдо, Кошутњак, Раковицу, Топчидер, А^диње, Бањички вис, Коњарник и Велики Врачар. Овај појас је организован као главни, те су на њему израђени противтенковоки и стрељачки ровови пуног профила, а тешка оруђа постављена у^рмиранобетоноке заклоне.

У унутрашњости града, као посебна упоришта и чворови, били су организовапи рејони: Калемегдана, Теразија, блок зграда министарстава (раскршће улица Милошеве и Немањине) и Главна жељезничка станица, са мостовима на Сави. Та упоришта и чворове браниле су борбене групз ојачане артиљеријом и тепиким пјешадијским иаоружањем, као и панцерфаустима за борбу против тенкова. Све веће зграде од тврдог материјала биле су утврђене и припремљене за вишекратну и унакрсну ватру и дејство по трговима, раокршћима и дуж улица. Подруми зграда и канализациона .мрежа били су, такође, укључеви у систем одбране.

Подаци о ангажованим снагама и организацији одбране указивали су на ријешеност непријатеља да у Београду води дугу и упорну борбу, да ту

веже што јаче снаге НОВЈ и ЦА и, на тај начин, створи услове за повлачење групе армија из Грчке преко Сарајева (око 300.000 војника).

V обоетраној процјени оитуације фактор вријеме је, због свега тога, добио веома важиу улогу. О^лагати напад на Београд, макар и на краће, ишло би у корист непријатеља, омогућило му да организује солиднију одбрану. И обрнуто, брже наступање ка Београду и ранији напад за његово ослобођење ишли би у прилог нашим онагама. Наше командовање је то благовремено уочило и правилно оцијенило.

Због тога маршал Тито, врховни командант НОВЈ и ПОЈ, наређује телеграмом 6. октобра, из Крајове, гдје се нашао при повратку из Москве за Југославију, да се убрзају дејства за ослобођење Обреновца, да се што прије успостави контакт са снагама Црвене армије које су избиле у рејон Велике Плане и да се изврше све припреме за операцију ради ослобођења Београда. Врховни командант такође указује: »Наша је жеља, а и Руои су тог гледишта, да у Београд уђу прво наше јединице«.

У разговорима маршала Тита и маршала Толбухина, који су вођени у Крајови, постављене су оонове за координацију дејотава за ослобођење Београда између онага НОВЈ и Црвене армије.

У процјени оитуације била је предвиђена подршка и помоћ грађана, а нарочито омладине Београда нашим јединицама у борби за ослобођење града. Јер, и послије трогодишње окупације, коју су карактерисали невиђени терор, логори смрти и масовна стријељања, било је познато да се овај слободарски град није предавао, пружао је непрекидан отпор непријатељу. И поред [најсвирепије владавине, непријатељу није пошло за руком, ни привремено, да спријечи рад и активност партијске и окојевске органнзације Београда.

Непооредно уочи напада на сам град у Београду су биле формиране групе отпора са преко 2.000 чланова, всћином радника и омладине. Групе су биле спремне за акцију чим почну дејства наших снага за ослобођење Београда.

Испуњавајући Титову замисао за предстојећи напад на Београд, командант 1. армијоке групе наређује свим дивизијама да убрзају дејства и да, усиљеним маршевима, наступају ка Београду.

У таквој оитуацији наша бригада, у претходници дивизије, извршила је 13. октобра изјутра уоиљени марш правцем: Рогачко брдо — с. Бабе—Парцански вис—с. Столице—с. Рипањ. Маршевање бригаде је извођено у слиједећем поретку:

— у претходници се налазио 1. батаљон;

— главнину су сачињавали 2. и 4. батаљон, интендантура и амбуланта, са штабом бригаде на челу, и

— у заштитници 3. батаљон.

Покрет бригаде био је у току дана повремено ометан од њемачке авијације, али се настављао без застоја. Маршевали смо без предаха и били исцрпљени, али сазнање — да ћемо се ускоро састати са јединицама Црвене армије и заједничкп отпочети борбу за Београд — давало је борцима невиђени полет и онагу.

Упоредо са приближавањем јединица Београду, извођене су и све припреме за почетак напада на сам град, при чему је, у планирању дејстава, дошло до непосредније координације између најважнијих команди јединица НОВЈ и Црвене армије.

Према плану завршног дијела Београдеке операције било је предвиђено да у нападу учествују:

— са јушсловенске стране — јединице 1. армијоке групе, са 8 дивизија — јачине око 40.000 бораца, а

— са совјетоке стране — 4. механизовани корпус, 73. гардијска и 236. стрељачка дивизија —јачине око 17.000 бораца.

Из тих података може се закључити да су основну онагу напада у живој сили чиниле јединице НОВЈ. док оу мотомеханизоване јединице Црвене армије са оклопним снагама, артиљеријом и авијацијом обезбјеђивале подршку напада.

Са полукружне операцијоке оонове било је предвиђено да се напад изведе на три основна правца: смедеревски, крагујевачки и посавски, па је, у окладу с тим, извршено и груписање снага. У ширем захвату крагујевачког правца биле су концентрисане кајјаче снаге (јединице 1. пролетероког корпуса и главне снаге 4. механизованог корпуса), па је то био и тежишни правац напада.

Замисао је била да се брзим продором наших онага на наведеним правцима што прије избије у шире рејоне Главне жељезничке станице, Теразија, Калемегдана и дунавског пристаништа и тиме раеијече одбрана непријатеља и спријечи његово извлачење преко Саве, а затим да се приступи његовом уништењу по одвојеним дијеловима.

Заповијешћу од 14. октобра командант 1. армијске групе је прецизирао задатке дивизијама. Посебно узбуђење и одговорност изазивао је дио заповнјести у коме стоји: »... Ми данас извршавамо историјску задаћу у овом рату тиме што главни град наше отаџбине ослобађамо од немачко--фашистичког ропства и недићевско-четничке издаје и враћамо га свом народу и отаџбини«.*

У саставу онага на тежишном правцу налазила се 1. пролетерока дивизија са 1, 3. и 13. пролетерском и 8. црногороком бригадом. Дивизија је добила задатак да, уз подршку оклопних и механизованих снага Црвене армије, по заузимању Бањичког виса и Дедиња, продужи напад општим правцем: Ауто-команда—Славија—Теразије—Калемегдан. Десно су нападали дијелови 4. механизованог корпуса Црвене армије, а лијево јединице 6. личке пролетероке дивизије.

Штаб 1. пролетерске дивизије издао је своју заповијест од 14. октобра. Планом дејства је предвиђено да у првом борбеном ешелону нападају 1. пролетерска и 8. црногорска бригада, а непосредно иза њих, у другом ешелону, да се крећу 13. пролетерска, иза 1. пролетерске, и 3. пролетерска, иза 8. црногороке бригаде.

Но, прије него што пређемо на излагање о почетку и току напада за Београд, ево неколико података о бригади и њени.м дејствима на придазима граду у рејонима села Пиносаве и Раковице.

Аејства на прилазима граду

Приближавајући се Београду, бригада је бројно нарасла на близу 2.000 бораца, а јачина батаљона, у проојеку, износила је око 500 бораца. Већину састава бригаде чинили су новодошли и млади борци, многи без

* Зборник, том I, књига 13, док. 148.

личног наоружања и са недовољно борбеног иокуства, али сви веома расположени да се, заједно са старијим друговима, боре за ослобођење града.

Пред напад иа Београд, старјешински састав бригаде и батаљона изгледао је овако:

Штаб бригаде:

— Командант: Саво Машковић
— Политички комесар: Јокаш Брајовић
— Замјеник команданта: Никола Поповић
— Замјеник политичког комесара: Бошко Брајовић
— Начелник штаба: (није га било)

Штаб 1. батаљона:

— Командант: Ново Матуновић
— Политички комесар: Перо Раичевић
— Замјеник команданта: Душан Алексић
— Замјеник нолитнчког комесара: Василпје Краљевић

Штаб 2. батаљона:

— Командант: Раде Раичевић
— Политички комесар: Перо Жарковић
— Замјеник команданта: (није га било)
— Замјеник политичког комесара: Андрија Раковић

Штаб 3. батаљона:

— Комаидант: Милан Павловић
— Политички комесар: Вељко Чобељић
— Замјеник команданта: (није га било)
— Замјеник политичког комесара: Милован Милачић

Штаб 4. батаљона:

— Командант: Милисав Буровић
— Политички комесар: Владо Мрваљевић
— Замјеник команданта: Перо Перовић
— Замјеник политичког комесара: Дара Милачић

Пристижући у с. Рипањ, бригада је од штаба дивизије, 13. октобра у 18.00 часова, добила задатак да продужи покрет правцем: с. Рипањ——с. Пиносава—Раковица—Дедиње. На маршу, до нас је допирао ехо експдозија и борбе, коју оу јединице 1. пролетерске бригаде, уз подршку онага Црвене армије, водиле за Авалу.

Ноћу 13/14. октобра, скоро једновремено са мотомеханизованим снагама Црвене армије, бригада је стигла на просторију између Авале и с. Пиносаве. Те исте ноћи на раскршћу путева на западним падинама Аваде, дошло је до непосредног сусрета бораца наше бригаде и Црвене армије. Бројност мотомеханизованих возила и бука њихових мотора, као

и слаба ВИДЉИВОСТ, једва су омогућавали да уочимо људске фигуре и да измијењамо ријечи међусобног поздрава. Сусрет је био топао и другарски, ио, у пролазу, веома кратак и без неког посебног славља, јер се свима журило ка Београду.

Још у току покрета према западним падинама Авале, штаб бригаде је поставио јединица.ма непосредне задатке. Са 2. и батаљоном, у првом борбено.м ешелону, бригада је продужила наступање према Раковици. Правцем с. Пиносава—источни дио с. Реснк—Миљаковац кретао се 2. батаљон, одржавајући везу десно са 1. пролетерском брнгадом, која је наступала у захвату комуникације с. Јајинци—Бањица. Десно.м обалом Топчидерске реке, од с. Пиносаве према Раковици, кретао се 3. батаљон, одржавајућп везу лијево са 2. бригадом 6. личке пролетерске дивизије.

У току ноћи 13/14. октобра дошло је до сусретне борбе са предњим дијеловима непријатеља у Пиносави. У западном дијелу Пиносаве — и даље према Реснику — био је размјештен један артиљеријоки дивизион који је, вјероватно, са ових положаја ватром подржавао одбрану непријатеља на југозападним падинама Авале. Како је наетупање наших јединица било вео.ма брзо, непријатељ је изненађен и није му успјело да благовремено повуче оруђа са ватрених положаја. Послуга с тих оруђа, скоро не пружајући отпор, повукла се пре.ма Раковици. Заплијењено је 9 исправних топова, 7 камиона са муницијом, 3 мотоцикла, 4 иушкомитраљеза шарца и знатне количине разног материјала.

Продужавајући напад, 2. и 3. батаљону је успјело да до зоре 14. октобра овладају Ресником, Стражевицом и сјеверним падинама Миљаковпа и избију непосредно испред Раковице. Рано изјутра почиње напад на Раковицу, коју је непријатељ бранио са око 200 војника. У исто вријеме, на лијевом крилу, дијелови 6. личке дивизије воде борбу за Кнежевац, што је одакшавало дејства 3. батаљона наше бригаде. Послије краће борбе 3. батаљон је успио да овлада фабриком обуће и југоисточним дијелом Раковнце и, обухватајући ово насеље са запада, успјешно је продужио дејства ка Кошутњаку. Његов даљи напад ка гребену Кошутњака, у рејону Кречане, био је заустављен.

У току борби за Кречане, некодико артиљеријских плотуна јединнца Црвене армије било је усмјерено на положаје 3. батаљона. Но, интервенцијом штаба бригаде ватра је брзо прекинута и, на срећу, све се завршило без већих губитака. Послије оног догађаја у Неменикућама, на падинама Космаја, то је други случај да је 3. батаљон био »објекат« совјетског напада, што је било посљедица недовољно организоване везе и садејства са јединицама Црвене армије.

Напад 2. батаљона са падина Миљаковца према Раковици био је заустављен. Нарочито јак отпор непријатељ је пружио из зграда фабрике мотора. Сло.мљен је тек у поподневним часовима. Јединице 2. батаљона, уз подршку оклопних снага Црвене ар.мије, ослободиле су Раковицу, а јединицама 3. батаљона, у садејству са дијеловима 6. личке дивизије, успјело је да у предвечерњим часовима овладају гребено.м Кошутњака.

У току борби за шири рејон Раковице погинуло је 5 и рањено 10 наших бораца, а 2. батаљону приступило је 10 нових бораца, радника фабрике мотора. Успјешна дејства на прилазима граду, а посебно сламање неприја-

тељског отпора у рејону Раковице, била су од особитог значаја, јер је тиме нашнм снагама био отворен пут за даље наступање према Дедињу и Топчидеру.

Одмах по заузимању Раковице бригада је продужила покрет ка Дедињу; са дијелом снага садејствоваће-1. пролетерској бригади у сламању непријатеља у том рејону.

И док је наша бригада водила завршне борбе за ослобођење Раковице, на десном крилу, пре.ма раније предвиђеном п\ану, нешто прије 16 часова отпочела је снажна ватрена припрема из неколико стотина артиљеријских оруђа по предњем крају непријатељске одбране у рејону Дедиња и Бањичког виса. Нарочито је била импозантна ватра совјетских вишецјевних бацача, кађуша.

Послије ватрене припреме услиједио је напад јединица 1. пролетерске бригаде, уз садејство једне оклопне и једне механизоване бригаде 4. корпуса Црвене армије, усмерен ка Бањици и Дедињу. Са благовремено организованих и утврђених положаја непријатељ је пружао веома јак отпор. У вечерњим чаовима јединице 1. пролетерске бригаде овладале су, на деоном крилу, Бањичким висом, а на лијевОлМ крилу, уз садејство са дијеловима наше бригаде, Белим двором на Дедињу.

Предвече истог дана, јединице 6. личке дивиције су заузеле жељезничку станицу Топчидер, а у току ноћи продужиле напад и успјеле да овладају Топчидерским брдом.

Тиме је на том дијелу фронта био пробијен унутрашњи, главни појас одбране непријатеља и створени су услови за даљи продор ка центру града.

Користећи тако повољну оитуацију, штаб 1. пролетероке дивизије 14. октобра навече, у 20 часова, наређује 1. пролетерској и 8. црногорској бригади да, без задржавања, продуже напад ка унутрашњости града, раније предвиђеним правци.ма.

Наступање ка центру града

До касно у ноћ 14/15. октобра, јединице 8. бригаде су се прикупљале у рејон Белог двора и Дедиња. Пре.ма заповијести штаба 1. пролетерске дивизије од 13. октобра, из рејона Деднња бригада је, оријентирно, требало да продужи дејства ка Сењаку, Главној жељезничкој стаиици и савском пристаништу. Међутим, заповијешћу штаба дивиције од 14. октобра измијењен је правац дејства бригаде и, умјесто ка Сењаку, наређено јој је да наступа ка Славији и даље, ка центру града.

Ноћу око 21 час, у Белом двору на Дедињу, штаб бригаде је издао уомено наређење батаљонима — 1. и 4. батаљону, да, као први борбени ешелон бригаде, продуже дејства ка Ауто-команди, односно ка стаднону БСК-а* и даље — ка Славији. У другом ешелону, односно резерви, били су 2. и 3. батаљон; они наступају иза 1. и 4. батаљона.

Послије краћег задржавања у рејону Белог двора, ноћу 14/15. октобра 1. батаљон је почео наступање ка Жељезничкој болници и, савлађујући слабији отпор непријатеља, продужио Улицом Љутице Богдана ка Ауто--команди. Када се колона 1. батаљона издужила и скренула у улицу Љушце

* Поелије рата на том мјесту је изграђен Стадион ЈНА.

Богдана, извршио је покрет и 4. батаљои, наступајући ка стадиону БСК-а. Међутим, његово 'наступање је било успореио, а иепооредно испред стадиона и заустављено — бочним противнападима непријатеља из правца Топчидерског венца.

Наступање јединица 1. пролетерске бригаде и снага Црвене армије авалским друмом, од Бањице ка Ауто-команди, било је такође успореио.

У таквој оитуацији положај 1. батаљона, у односу на сусједе, био је сувише истурен и његово даље наступање било је доста ризично. Да би зауставио покрет претходнице, помоћник политичког комесара батаљона, Василиј Краљевић, пошао је напрнјед. Непосредно испред предњих дијелова батаљона, изненада су га напала 2 њемачка војника. Настало је неравноправно хрвање у тамној ноћи. И само захваљујући својој снази, вјештини и одлучности, Краљевић је успио да се, озбиљно повријеђен, нзвуче из те незгодне оитуације, с неколико задобијених удараца по глави.

Оцјењујући да се снаге на деоном крилу све више приближавају, 1. батаљон је продужио покрст Улицом Љутице Богдана; рано изјутра, 15. октобра, истовремеио са једииицама 1. пролетерске бригаде и онагама Црвене армије, избио је и овладао рејоном Ауто-командс.

Из рејона Ауто-команде настављено је наступање Будеваром ослобођења (сада Булевар ЈНА) ка Славији, и то: лијевом страном 1. батаљон наше бригаде, орединoм Булевара онаге Црвене армије, а десном страном дијелови 1. пролетероке бригаде.

За то вријеме јединице 4. батаљона су савладале отпор непријатеља у рејону стадиона БСК-а и преко Улице Франше Депереа и Јатаган-мале, продужиле ка Делиградској улици и Ветеринарском факултету. На лијевом крилу 4. батаљона, наступајући од Топчидерског брда, јединице 6. личке пролетерске дивизије, у садејству са онагама Црвене армије, овладале су рејоном »Мостар« и продужиле напад ка Сарајевској и Кнеза Милоша УХЦИЦИ.

На правцу наступања 1. и 4. батаљона наше бригаде непријатељ је, подржан артиљеријом са Бежанијске косе и Калемегдана пружао јачи отпор из рејона Веторинарског факудтета, клиника Медициноког факултета и Карађорђевог парка.

Појачавајући темпо напада и уз подршку тенкова и артиљерије Црвене армије, 1. батаљону је успјело да овлада зградом Ветеринарског факултета, а затим, у садејству са 4. батаљоном, и зградама клиника Медициноког факултета. За то вријеме јединице 1. пролетерске бригаде су овладале Карађорђевим парком и избиле на домак Славије.

Избијајући у Пастерову и Тиршову улицу око подне, 1. и 4. батаљон су продужили напад Катићевом, Делиградском и Краља Мплутина улицом. Миларад Јокић командир вода у 2. чети 4. батаљона, успио је да у Улици Краља Милутина заплијени 2 топа и нешто муниције, а посаде зароби. Топови су употријебљени за разбијање отпорних тачака непријатеља у рејону Славије.

Сви покушаји 1. и 4. батаљона да оа југа и југозапада упадну и овладају Славијом остали су безуспјешни. Плато Славије, уоквирен зградама, био је брањен јаком унакрсном ватром из више праваца, а нарочито из праваца улице Краља Милана.* Непосреедно испред Славије тешко је рањен —

* Послије рата добила назив Улица маршала Тита.

и каоније у болиици умро — командир вода Митровић, а лакше је рањен командант 1. батаљона Ново Матуновић.

Према задатку требало је да батаљони од Славије продуже дејетва, и то: 1. батаљон Хартвиговом* и Круиеком** улицом ка Старом двору и Дечанској улици,*** а 4. батаљон Улицом краља Милана ка Теразија.ма. Међутим, рејон Славије био је тешко савладив. Свако настојање 1. и 4. батаљона да овладају њиме изиокивало је велике губитке. Да се у тој оитуацији не би губило вријеме, требало је наћи неко боље рјешење. Послије краће процјене одлучено је да се Славија заобиђе са источне стране. У том циљу јединице 1. батаљона, по мањим групама, почеле су пребацивање са лијеве на деону страну Булевара ослобођења, а затим, пресијецањем Светосавоке и Макензијеве улице,**** пробијајући се кроз двориштa зграда, избиле су у Проте Матеје и Алексе Ненадовића улицу. Након тога тешког и спорог повлачења, јединице батаљоиа су се прикупиле у рејон раокрснице коју чине Хартвигова и Крунска улица. Подржан групом тенкова ЦА 1. батаљон је продужио наступање Круноком улицом и, око 16 часова, избио у Улицу кнеза Милоша, а до пада мрака истог дана овладао зградом Старог двора и читавим комплексом што га уоквирују улице Кнеза Милоша, Краља Милутина, Драгослава Јовановића и Булевар краља Александра.***** У тим борбама заплијењено је складиште пушака и муниције. Тако се батаљон у цјелини иаоружао.

С обзиром да је непријатељ држао зграде Главне поште и Скупштине, комплекс зграда са Игумановом палатом и лијеву страну Улице краља Милана, положај 1. батаљона је био веома истурен и осјетљив на евентуалне противнападе. Због такве ситуације, батаљон је у току ноћи 15/16. и наредног дана, 16. октобра, успорио дејства и задржао се на достигнутим положајима, уређујући их за одбрану.

Користећи постигнути успјех 1. батаљона, 4. батаљон се креће истим правцем и предвече, предњим дијеловима, стиже на раокроницу улица Кнеза Милоша и Крунске, а са једно.м четом је успио да се пробије до Лазаревићеве улице. Тако се 4. батаљон одјадном нашао на десном крилу 1. батаљона, што почетншм задацима није било предвиђено. Сви покушаји 4. батаљона да у току ноћи 15/16. октобра продужи дејства ка Булевару Краља Алексаидра остали су безуспјешни, јер је Улица кнеза Милоша, на овом дијелу, била тучена јаком ватром, како од раскрснице код »Лондона«, тако и од зграде Главне поште и Скупштине. Задржавајући се на тој просторији, батаљон је искористио вријеме за утврђивање заузетих положаја и срећивања јединица, за извиђање и хватање заосталих група непријатеља. Тако је политичком комесару 2. чете, Илији Прелевићу, успјело да, послије краћег физичког обрачуна, ухвати четничког потпуковника, који се није благовремено повукао са њемачким јединицама.

Послије неколико узастопних напада и уз подршку тенкова ЦА, надирући Булеваром краља Александра, у поподневним часовима 16. октобра, јединицама 3. пролетерске бригаде је успјело да овладају Ташмајдано.м, а 1. пролетерока бригада је заузела зграду Главне поште и Скупштине. Тиме су били створени услови за даље наступање 4. батаљона наше бригаде.

* Улица Бориса Кидрича.
** Пролетерских бригада.
*** Улица Моше Пијаде.
**** Маршала Толбухина.
***** Булевар револуције.

Бригадна колона на маршу ка сремском фронту

Бригадна колона на маршу, Фрушка гора, децембра 1944.

Дијелови бригаде прелазе преко једног од бројних сремских канала

Друга чета 4. батаљона копа ровове на Маторој шуми, децембра 1944.

Јединице бригаде улазе у Шид

Улазак дијелова бригаде у Чаковце

Борци 2. чете 3. батаљона у рововима код Бургеровог салаша

Командно мјесто штаба 1. батаљона код Товарника (Грчићев салаш)

Предвече 16. октобра, 4. батаљон је продужио наступање ка Таковској, а затим, скреиуо у Косовску улицу. Иако су зграде Главне поште и Скупштине биле ослобођене, пребацивање батаљона у Косовску улицу одвијало се по мањим групама, веома споро и тешко, јер је раскроница код Главне поште била изложена јакој ватри из правца Теразија и Дечанске улице. У току ноћи 16/17. октобра батаљон је, заузимајући зграду по зграду, овладао Косовском улицом и предњим дјеловима избио пред раскрсницу Косовоке и Пашићеве* улице. Истовремено, батаљон је испољио дејства У.шцом Мајке Јевросиме и Кондцном, одржавајући тако везу са јединицама 1. пролетерске бригаде које су наступале ка згради »Политике« и Поенкаревој** улици.

Аруги батаљон наше бригаде, који је по задатку требало да се креће пза 4. батаљона, на захтјев команданта једног оклопног пука ЦА, скренуо је са предвиђеног правца ка Улици Кнеза Милоша. На том »одвојеном« правцу овај батаљон у борбама у Делиградској улици успео је да нанесе непријатељу велике губитке и зароби 2 топа, 4 камиона, 2 мала кола и 2 мотоцикла, 3 шарца и 3 пушкомитраљеза.***

Тек након 24 часа штаб бригаде је успоставио везу са »изгубљеним« батаљоном, а његова недисциплина била је ублажена успјеоима које је постигао у Делиградској улици. У току ноћи 16/17. октобра батаљон се прикупио у Краља Милутина улици у улози бригадне резерве.

Јединицс 3. батаљона наше бригаде, у покрету од Раковице ка Дедињу, око пола ноћи 14/15. октобра, прикупиле су се у рејону Белог двора, гдје су задржане као бригадне резерве. Сјутрадан изјутра, 15. октобра, батаљон је извршио покрет Улицом Љутице Богдана и, преко Ауто-команде, стигао у рејон Котеж Неимар. У том рејону батаљон је извео једну успјешну акпију, заробио је већу групу Нијемаца који су покушали да се кроз нашу позадину пробију према Чукарици, одноoно преко Саве. Предвече 16. октобра батаљон је продужио покрет правцем: Славија-—»Лондон«, а одатле скренуо ка Булевару Краља Александра, са задатком да продужи Дечанском улицом ка Краљеву тргу.**** Покушај батаљона да продре у Дечанску улнцу био је заустављен и зато је продужио Таковском и Косовском улицом, ка Пашићевој, с намјером да бочним дејствима и обухватом уђе у Дечанску. Крећући се Косовском улицом и посиједајући блок зграда на њеној лијевој страни ботаљон је предњим дијеловима, у свануће 17. октобра, нзбпо непооредно испред раскрснице Косовске и Пашићеве улице.

Завршне борбе за ослобођење града

У току 17. октобра несмањеном жестином настављене су борбе за ослобођење града, али са застојима и успоренија, а на појединим секторима и са знацима кризе и неизвијеоности.

Преостали дио града непријатељ је упорно бранио на ливији: Жељезннчка станица »Дунав«, Ботаничка башта, Раднички дом,***** палата »Алба-

* Нушићева улица.
** Македонска улица.
*** Зборник, том I, књ. 14, док. 148.
**** Трг Републике.
***** Дом ЈНА.

нија«, Теразије, блок зграда министарстава, Главна жељезничха станица и оАвојвно упориште Чукарица. У исто вријеме, окружане снаге њемачке смедеревоко-пожаревачке групације вршиле су онажан притисак да би се пробиле из окружења и спојиле са осталим дијеловима у граду. Дијелу снага те групације претходног дана је пошло за руком да се пробије у југоисточни дио града, до »Цветкове механе«, Великог Врачара и ка Коњарнику, али је ту њихов даљи продор заустављен.

У тако сложеној ситуацији, штаб 1. армијске групе био је принуђен да поступно извлачи све веће онаге и ангажује их у борби са поменутом групацијом, а исто чини и команда 4. механизованог корпуса ЦА. Тако је за коначан обрачун и ликвидацију те групације било ангажовано око двије трећине наших и совјетоких онага. У таквим околностима нападна моИ преосталих снага, ангажованих у ослобођењу града, била је осјетно ослабљена, а нијесу били искључени ни противнапади непријатеља, из правца Калемегдана, ка нашим истуреним онагама у центру града.

У таквој општој ситуацији, 17. октобра бригада се нашла у слиједећем распореду:

— 4. батаљон у блоку зграда Косовске, Кондине и Мајке Јевросиме улице, са првдшим дијеловима иепосредно испред раскрснице Дечанске и Пашићеве улице. У току претходне ноћи његова 2. чета је успјела да се обилазним правцем пребаци у просторије школе »Краља Александра« у Дечанској улици. Десним крилом батаљон се ослањао на јединице 1. пролетерске бригаде, а лијево на 3. батаљон.

— 3. батаљон распоређен у блоку зграда на лијевој страни Косовске улице, од Влајковићеве до Пашићеве. Покушаји батаљона да у току претходне ноћи, кроз дворишта избије на Дечанску улицу није успио. Зато је лијево крило батаљона било откривено према непријатељу.

— 1. батаљон у Старом двору и парку који припада том комплексу.

— 2. батаљон, као бригадна резерва, у Краља Милутина улици.

— Штаб бригаде у Лазаревићевој улици бр. 6.

Непосредни објекти напада бригаде у наредним дејствима били су градска четврт коју чине Пашићева, Дечанска и Коларчева улица (за 4. и 3. батаљон) и комплекс зграда са Игумановом палатом (за 1. батаљон). Њиховим овладавањем јединице би избиле непосредно испред палате »Албаније« и на Таразије.

Батаљони су у току дана наставили дејства. Нарочито је био упоран 4. батаљон, чија је 2. чета, истурена и одвојвна у Дечанакој улици, била у доста неоовољном положају. Међутим, сви покушаји батаљона да, пребацивањем дијела снага, ојача 2. чету, били су осујећени. Главна препрека наступању 4. и 3. батаљона била је раскрсница Пашићеве и Дечанске улице, коју је непријатељ штитио уздужном и унакрсном ватром из околних објеката.

Та раскрсница била је кобна за 3. и 4. батаљон. Ту су, у истом дану, погинули пушкомитраљезац Шћепан Павићввић, обавештајни официр батаљона Мико Грозданић и командир пратеће чете Петар Пејовић, а рањенн су командант батаљона Милан Павловић, Драгиша Вујановић и још неколико другова, сви из 3. батаљона. У извиђању непријатељских отпорних тачака и у покушајима да на лицу мјеста нађе решење за даља дејства.

1

погинуо је командант 4. батаљона, Милисав Буровић. Због тога, кад год. обиђем то раскршће, или на њега помислим, са поштовањем се сјетим палих другова. И увијек га видим и доживим као трг жртава наше бршаде.

У поподневним часовима 17. октобра није дошло ни до каквих промјена. Наређењем које је упутио јединицама негдје око 15 часова, ттаб бригаде је упозоравао на сложеност ситуације и на задатке који из такве ситуације проистичу. »Наша бригада — стоји у том наређењу — остаће на садашњој просторији и на истим положајима, с тим што ће ове положаје што боље организовати за успјешно дјество на свом сектору у правцу Теразија и Калемегдана«. Дакле, према наређењу требало је на досгишутим положајима пријећи у одбрану, али при томе не запостављати даља актинна дејства. Посебно је указано на могућност ротивнапада непријатеља и испада његових тенковских снага. Због тога је требало да се све јединице обезбиједе флашама са бензином и друШлМ приручним средствнма погодвим за противтенковску борбу, а оваку улицу, сваку зграду организовати за кружну одбрану.

Све јединице бригаде одмах су приступиле извршавању тих задатака, али ни са другим активностима нијесу престајале. Предвече 17. октобра 4. батаљон, ојачан противтенковским топом калибра 45 мм и подржан са 2 тенка, успио је да пребаци још једну чету у школу »Краља Александра«, продужио дејства у току ноћи и у зору 18. октобра избио на дијелу Коларчеве улице непосредно испред палате »Албаније«.

За то вријеме 3. батаљон је остао на старим положајима, због нејасне сигуације о иоложају њемачких онага које су од Смедерева покушале продор и спајање са онагама које су се још налазиле у Београду.

Јединице 1. батаљона, упоредо са утврђивањем одбрамбених положаја,. изводиле су у току 17. октобра и припреме за даља нападна дејства. Подржан тенковима ЦА, 1. батаљон је у току ноћи продужио напад и изјутра, 18. октобра, овладао комплексом зграда са Игумановом палатом. У тим борбама батаљон је заплијенио 1 шарца, 3 противавионска митраљеза, 40 пушака и нешто муниције. Према томе, у јутарњим часовима 18. октобра наша бригада је, са 1. и 4. батаљоном била на Теразијама.

На десном крилу јединице 1. пролетерске су заузеле Ратпички дом и блок зграда око биоскопа »Балкан« и продужиле дејства ка Краљевом тргу.

У току 18. и 19. октобра јединице бригаде су остале на истим положајима, вршиле попуну муницијом и припремале се за наредна дејства..

Користећи повољну околност, створену избијањем јединица 1. пролетерске бригаде у Коларчеву улицу и нападом групе тенкова на Теразније, предвече 19. октобра 2. чета 4. батаљона наше бригаде одлучила је да нападне палату »Албанију«. На улазу у палату из Кнез Михаилове улице продрло је једно одјељење подјељено у двије групе, предвођене командиром чете, Момом Јокићем. У исто вријеме, на улаз у палату из Коларечеве улице напала је једна група бораца 1. пролетерске бригаде.

Послије веома оштре борбе, вођене за сваки спрат, отпор непријатеља је савладан и око 21 час, на крову високе »Албаније« завијорила се тробојка са петокраком звијездом.

Међу борцима 2. чете, који су јуришали уз степениште »Албаније« био је и двадесетдвогодишњи иушкомитраљезац Миладин Петровић, столарски радник из села Непричаве, код Лајковца, који је у нашу бригад\' ^тршо непосредо прије ослобођења Ваљева. Иако рањеи, успио је да истакне вољену заставу, то велико знамење побједе и слободе. Два мјесеца касније, 18. децембра 1944. године, Миладин је погинуо код Каишевца, на сремском фронту.

У току 19. октобра стигла је вијест о уништавању њемачке смедеревско-пожаревачке групације, чкме су били створени услови да се појача напад на преостали дио града. У зору 20. октобра наше снаге, међу којима и јединице наше бригаде, извршиле су јуриш ка Калемегдану. Око 8 часова, истог дана, био је сломљен и посљедњи отпор непријатеља у Београду.

Избијањем наших снага у рејон Калемегдана, Главне жељезничке станице и Чукарице, борбе за ослобођење града оу окоичане. Тим је била завршена и београдока операција.

Послије седмодневних жестоких борби Београд је пружао тешку слику минулих збивања. Свуда по граду рушевине, уништена техника, оборено дрвеће и љешеви непријатељских војника. Но, и поред неугоднх призора пустоши и разарања, вијест о ослобођењу Београда брзо је преношена јединицама, од центра до најудаљенијих дијелова града. На ту радосну вијеет излазили су грађани, старо и младо, све што је могло да се креће и, за кратко вријеме, на улицама града, нашли су се заједно са борцима наших јединица, да у једном невиђеном одушевљењу прославе ослобођење свог намученог и разореног града. На улицама Београда владало је славље. Пупало се на све стране из ииштоља, пушака и пушкомитраљеза; лепршалс су се тробојке са петокраком звијездом на многим зградама, а на улицама и трговима се све орило од пјесме; пјевало се и играло до касно у ноћ 20. октобра.

У том општем слављу учествовали су и борци наше бриладе на* Краљевом тргу, на Теразијама, а неке јединице — идући на нове задатке.

На крају, потребно је, макар и укратко, сумирати нека искуства и резултате које је бригада постигла у завршним борбама за ослобођење града и у београдокој операцији као цјелини.

Пред почетак операције бригада је ушла у састав 1. пролетерске дивизије и нашла се заједно са три прослављене пролетерске бригаде (1, 3. и 13), које су имале дуг развојни пут и вишегодишње борбено искуство. Наша брнгада је имала за собом знатно краћи борбени пут, нешто више од пола године.

Разлике у наоружању биле су веома видљиве. У односу на иролетерске, нашој бригади је недостајало аутоматоког и тешког наоружања, а око 400 бораца, пред напад на Београд, није располагало ни неопходним личним наоружањем. Укупно бројно стање по бригадама било је приближно исто.

У трагању за разликама вјероватно би се могла наћи и још понека, која, у већој или мањој мјери, утиче на борбену вриједност јединице. Међутим, треба одмах истаћи, да би таква упоређивања, маколико на први поглед изгледала објективна, одвела на погрешан пут, давала криву слику и умањивала праву вриједност, у овом случају, наше 8. бригаде. Јер, поред наведених, треба узети у обзир и неке немјерљиве, али често пресудне, одлучујуће чиниоце.

Улазак наше бригаде у састав 1. пролетерске дивизије и сазнање о иредстојећем сусрету са борцима Црвене армије и о заједничком учешћу у ослобођењу Србије и Београда, примљено је од цјелокупног састава бригаде са одушевљењем, поносом и задовољством. Захваљујући правилном политичком усмјеравању то је, од самог почетка, био непрекидно дјелујући позитивни фактор и непресушно врело мотивисаности и морално-политичке с-наге бригаде. Висока политичка свијест цјелокупног састава бригаде била је довољна да надомјести неке недостатке бројне и материјално-техничке природе. Учешће бригаде у борбама за ослобођење Београда и постигнути резултати то најбоље потврђују.

Полазећи од оваквих претпоставки и критерија у вредновању јединица, нашој бригади је и могла бити повјерена онако одговорна улога у ослобођењу Београда. Заједно са 1. пролетерском бригадом нашла се, од самог почетка дејства за Раковицу и Дедиње, до Теразија и Калемегдана, у првом борбеном ешелону и на директриси тежишних дејстава дивизије.

Такву улогу бригада је успјешно извршила, почев од дејства на прилазима града и пробоја главног појаса одбране у рејону Дедиња, до тешких борби у центру града, на Теразијама, у Косовској и Дечанској улици.

Познато је да су борбе у великим градовима, поред десантних операција, најтежи об.\ик борбених дејстава уопште. Наша бригада нашла се први пут пред једним тако сложеним задатком. Дејства бригаде од 14. до 17. октобра извођена су претежно уз подршку оклопних и механизованих снага ЦА. Међутим, од 17. октобра јединице ЦА са својом техником извлаче се ка југоисточном дијелу града, ради одлучујућих борби са немачком групацијом у рејону Болеч, Авала, Бели поток. У таквој оитуацији јединице наше брнгаде нашле су се саме у центру града. У недостатку сопственог тежег наоружања, неопходног за праћење и подршку, јединице су биле приморане да саме себи крче пут и да лаким наоружањем, погодним маневром и довитљивошћу, воде тешке уличне борбе за сваку зграду, за сваки спрат, од подрума до иоткровља, и да тако, поступно, сламају отпор добро утврђеног непрнјатеља.

Одлуку о увођењу ненаоружаног људства у борбу изгледала је, на први поглед, нецјелисходна и рискантна. Но, и овог пута, као и много пута раније, пракса је потврдила правилност такве одлуке. Јер, у току прва 2—3 дана борбених дејстава цјелокупно ненаоружано људство било је наоружано заплијењеним непријатељским оружјем различитих врста.

У току извођења операције, јединице бригаде су стално нарастале, тако да је њихово бројно стање, пред напад на Београд, било веће 4 до 5 пута. Бројно отање чета кретало се од 120 до 150, а батаљона око 500 бораца. То нагло повећање јединица иостављало је командовању нове и много теже захтјеве. Јер, овако крупне и бројне саставе требало је, прије свега, организационо учврстити, међусобно повезати у веће цјелине и материјално обезбиједити, а затим, кроз обуку и васпитање, усмјерити ка извршавању сложенших задатака. Може се слободно рећи да су штабови батаљона, све отарјешине, команданти и командири, као и партијско-политички руководиоци, показали довољно умјешности у руковођењу и командовању јединицама.

Сложена дејства за ослобођење града су показала да старјешине нијесу 5или само једна од степеница у механизму командовања, обични извршиоци постављених наређења. И у најтежим уоловима борбе, када се наилазило на несавладив отпор непријатеља, када везе са претпостављеним и са сг-сједима нијесу функционисале, старјешине нијесу чекале. Напротив, показивале су изванредну иницијативу и пуну одговорност за самостално одлучивање, проналазиле најбоља рјешења. Само тиме се могу објаонићи и резултати које су јединице бригаде постигле у седмодневним борбама за Раковицу, Дедиње и у центру града. Истицање заставе на палати »Албанија« и оимболично представља врхунап тих успјеха.

Када анализирамо борбена дејства и извршење задатка, било би једнострано и иеАОпустиво истицати улогу старјешина одвојвно од бораца и њиховог веома значајног доприноса за укупне резултате које је бригада постигла у ослобођењу града и у Београдској оиерацији у цјелини.

У борбама око Ваљова, на падинама Коомаја, на прилазима граду и у тешким уличним борбама за ослобођење Београда, борци бригаде су показали много храбрости, одлучности и пожртвовања. Подједнако су јуришали улицама града и они наоружани бомбама, пушком или пушкомитраљезом, и они голоруки ратници, младићи, који тек што су се прикључили јединици из фабрике мотора у Раковици. Јуришали су и гинули заједно старјешине и борци, они старији, од Цетиња, Никшића и Андријевице, н они који оу у бригаду дошли прије мјесец дана, од Мионице, Ваљева, Лајковца и Коцељева.

Познато је да су мнош Београђани учествовали у ослобођењу свог града, пружили помоћ јединицама. Нашој бригади' је та помоћ била драгоцјена. Показивали су нам утврђене отпорне тачке и циљеве, помагали, у откривању и уништавању заосталих или убачених група непријатеља, прихватали рањенике.

У борбама за ослобођење Београда погинуло је 2.952, а рањено око 4.000 бораца и старешина НОВЈ. Из наше бригаде је погинуло 25 бораца и старешина, а рањено 61.

Губици непријатеља били су неупоредиво већи: 15.000 погинулих и 9.000 заробљених. Од тога, наша бригада је непријатељу нанијела сљедеће губитке: убила је 417, а ранила око 240 његових војника, заплијенила је 15 топова, 11 камиона са муницијом и другом ратном опремом, 8 мањих возила, 2 мотоцикла, 16 шараца, 5 пушкомитраљеза, 2 противавионска митраљеза, 470 пушака, 32.000 метака и 400 комплета одјеће.

Уништила је 1 топ, 1 камион и 2 шарца.

За постишуте резултате бригада је, у саставу 1. пролетерске дивизије, заједно са осталим јединицама које су учествовале у ослобођењу Београда, добила највиша признања од свог врховног команданга, друга Тита-.

Кроз београдоку операцију бригада је, вишеструко увећана, модерно наоружана и обогаћена новим борбвним искуствима, израсла у квалитетно нову онагу, спремну за тешке и сложене задатке. А они су је очекивали на сремоком фронту, и даље.

Драго ВУЈОШЕВИЋ

БЕОГРАБАНИ СУ НАС ОДУШЕВЉЕНО ДОЧЕКАЛИ И У СВЕМУ ПОМАГАЛИ

(Борбе 1. батаљона)

Штаб 1. пролетерске днвизије издао је јединицама нову заповијест за напад 14. октобра у 20.00 часова. Наша 8. бригада заједно са 1. пролетерском брнгадом, је у првом борбсном ешелону. Бригада је добила задатак да са Дедиња продире у град оановним правцем: Дедиње—Булевар ослобођења—Славија—Крунска улица—Стари двор—Дечанока улица—Васина улица—Калемегдан. Десно непосредно садејствује снагама Црвене армије и одржава везу са 1. пролетерском брнгадом, а лијево садејствује јединицама 6. личке дивизије.

Сат касније, у 21 час, на основу дивизијске заповијести, штаб бригаде издао је батаљовима усмену заповијест за напад. Било је то у сутерену зграде Двора на Дедињу.

У оквиру задатка бригаде 1. батаљон наступа и продире у град правцем: Дедиње—Ауто-команда—Булевар ослобођења—Славија—Хартвигова улица—Крунска улица—Стари двор—Дечанска улица—Васина улица—Калемегдан. Десно садејствује моторизованим снагама Црвене армије и одржава везу са 1. пролетерском бригадом, а лијево са 4. батаљоном наше бригаде. Задатак му је да у току ноћи, брзим продором, овлада са што више непријатељских упоришта у граду.

Пошто су примили заповијест за напад, штабови 1. и 4. батаљона предложили оу команданту бригаде, Саву Машковићу, да ненаоружано људство оба батаљона (око 400 бораца) оставе у рејону Дедиња, код бригадне коморе. Сматрали су да у продстојећим уличним борбама и окршајима ненаоружано људство може само отежати борбу батаљона, нзазвати панику, ако буде јачих противнапада Нијемаца, непотребно изгинути и сл.

Командант Машковић није хтио о томе ни да чује. Енергично је наредио да у напад иду ови. Ненаоружано људство може бити од користи у ношењу рањеника, у борби ће се челичити и, што је најважније, сви ненаоружани борци могу сјутра увече имати оружје, било да га узму убијеним Нијемцима или да га заплијенимо-у складиштима којих, тврдио је, у Београду има доота.

Након тога, батаљони су пошли сваки у свом правцу.

Командни састав 1. батаљона и његових чета у вријеме напада на Београд изгледао је овако:

Штаб батаљона:

Командант: Ново Матуновић
Политички комесар: Перо Раичевић
Замјеник иолитичког комесара: Василије Краљевић

1. нета:

Командир: Шпиро Пекић
Политички комесар: Богдан Радуловић
Замјеник политичког комесара: Јанко Лопичић

2. *чета:*

Командир: Војо Делибашић
Политички комесар: Спасоје Даниловић
Замјеник политичког комесара: Милош Мијовић

3. чета:

Командир: Драго Мирановић
Политички комесар: Милан Шановић
Замјеник политичког комесара: Веко Гргуревић

Поближе омо одредили задатке четама. И док су се оне припремале за полазак у напад, нама у штабу батаљона остало је мало времена за сјећања и уопомане из овог слободарског града и пријестонице наше домовине.

Филмеком брзином навирале су успомоне и ојећања из времена прње рата, још од 1935. године, када су радничка класа, студептски покрет и напредне анаге овог херојског града својим политичким акцијама, штрајковима и демонстрацијама против ненародних режима најављивали боље, свјетлије и орећније дане за његове грађане и за читаву земљу. За моменаг, у сјећањима је оживљавала слика порушеног Београда, кога оу Нијемци 6. априла 1941. године бомбардовањем разорили,, поред остадог и зато што је био слободарски, прогреоиван и патриотоки. Сјетили смо се мука, терора, убијања, којима су били изложени његови патриоти и борци за слободу почев од 6. априла 1941. године па све до ове ноћи. Али, упркос свему, овај град, иако је жестоко крварио за вријеме цијелог рата, није се дао покорити, херојаки се борио у страшно тешким условима. Том Београду крећемо вечерас у иоходе, да га ослободимо, за сва времена, и од туђина и од домаћих издајника. То је, одиста, за све нас частан и деликатан задатак, који буди ионос, радост и борбено усхићење.

Батаљон је наступао улицом која води од Двора ка скверу код Жељезничке болнице. Истурио је у претходницу 3. чету. Остале двије чете наступале су лијево и Аеоно, са јачим обезбјеђењем бокова од евентуалног напада из сусједних, паралелних улица.

Већ на почетку дошло је до мањих ватрених окршаја нредњих и бочних обезбјеђења са њемачким извиђачким групама. Нијемци су још држали Бањицу, односно Бањички вис, па су мањим извиђачким групама крстарили Дедињем, одржавајући тако борбени контакт са нашим онагама. Релативно брзо смо растјерали те груие. И Руси су одмах, чим су њемачке снаге биле потионуте са Дедиња, убацили такође неке овоје извиђачке групе. Било је у почетку и неколико оитних чарки између њих и наших патрола, но убрзо је, помоћу знака распознавања, дошло до бољег споразумијевања.

Релативно јачи отпор Нијемаца око раокронице на Дедињу разбила је 3. чета. Она је наставила продор Улицом Љутице Богдана.

Одавде, са раокронице на .Дедињу, јаоно се могло утврдити да наше и онаге Црввне армије нијесу још успјеле да пробију одбрану на-Бањици и Бањичком вису. Управо се у то вријеме тамо водила жестока борба.

Штаб батаљона, имајући у виду деликатност задатка на једном од главних праваца продора у град, и, посебно, задатак да — почев од Ауто--команде — непосредно прати и обезбјеђује лијеви бок моторизованих снага Црвене армије, које ће наступати Бањичким путем ка Славији и центру

града, а знајући да се у рејону Аутокоманде налазе јаче њемачке снаге, одлучио је да мало застане — док наше снаге и моторизоване енаге Црвене армије не иробију одбрану на Бањици и иочну с наступањем према Ауто--команди. Сем тога, на нашем лијевом крилу, на правцу напада нашег 4. батаљона, у то вријеме су Нијемци неколико пута, ватром и покретом покушавали противнападе из правца »Мостара« и Топчидероког венца, па је требало и то »испитати«.

Штаб батаљона је одлучио да за то вријеме дијелом снага очисти околне улице, а мањим групама и патролама испита положаје и јачину непријатеља у рејону Ауто-командс, на свом правцу напада.

Ради опровођења те одлуке пошао је замјеник политичког комесара батаљона, Ваоилиј Краљевић, да заустави 3. чету и објасни командиру одлуку штаба. Чета је већ била предњим дијеловима одмакла низ Улицу Љутице Богдана. Са њом оу били и командир, Драго Мирановић, и политички комесар, Милан Шановић.

Ваоилиј је наредио дијслу чете, који је стигао, да се заустави и пошао да стигне командира и комесара. Пренио им је наређење да чета застане и да се, ако треба, мало и повуче. Онда је пошао још напријед, према истуреном ојачаном митраљеском одјељењу чете да и њега заустави. А то одјељење у ноћи се иомијешало са њемачком групом. За Нијемце се претпостављало да су Руои, а Нијемци, вјероватво, да је то њихова патрола. И управо је Ваоиљ тада пристигао одјељење и упозорио борце на Нијемце. Дошло је до раздвајања н — жестоке ватре.

Негдје по оредини улице Васиљ се ухватио укоштац са једним Нијемцем којему је уокоро приокочио у помоћ и други. Ко зна, можда су жељели да га ухвате жива. Како је и Ваоиљ био веома онажан момак, уз то и искусан борац, вјешто се нооио с Нијемцима. Но, како је Васиљ са једним Нијемцем оваки час падао, превртао се и устајао, онај други Нијемац га је машинком ударио по глави. У том тренутку су у близини запуцали дијелови 3. чете, па је Нијемац за тренутак пустио Ваоиља, што му је било довољно да се хитро пребаци преко ограде једног двориштa. Мало доЦније дошао је до наших санитетокмх органа, који су га превили и упутили у болницу.

Чим смо осјетили да су 1. пролетерска бригада и Црвена армија пробиле одбрану на Бањици и почели наступање ка Ауто-команди, са читавим батаљоном омо пошли у напад низ Улицу Љутице Богдана и околне улице које су водиле ка Ауто-команди. Релативно брзо смо на том правцу одбацпли Нијемце.

Главнина батаљона избила је на сквер код Ауто-команде, у исто вријеме кад и моторизована колона Црвене армије и, с њене деоне етране, јединице 1. пролетерске бригаде. Ка Славији смо наставили овако. Булеваром ослобођења — јединице Црвене армије, деоно од њих — батаљон 1. пролетерске, а лијево — наш 1. батаљон. Моторизована колона Црвене армије била је састављена од тенкова, самоходних тоиова и противавионских топова и митраљеза.

Нијемци су нам пружили жесток отпор из рејона споменика Франше Депереу, а посебно са првог и другог спрата вишекатнице која се налази на углу раокронице Булевара Франше Депареа и Бокељоке улице. Ту су нам погинула два борца а неколико их је рањано. Убрзо је ватра совјет-

ских топова ликвидирала та њемачка упорпшта, па је продужен напад према Славији.

Слиједећи јачи отпор Нијемци су пружили пз Карађорђевог парка и нз зграда клиника Медициноког факултета и раскронице Булевара ослобођења, Пастерове, Тиршове и Небојшине. У том рејону развиле су се оштре борбе. Наш батаљон, уз садејство 4. батаљоиа наше бригаде, који је дејствовао лијево од нас, и уз јаку подршку артиљерије, тенкова и кађуша Црвене армије, избацио је Нијемце из зграда клиника Медицинског факултета и Карађорђевог иарка. Љекари и болничко особље из клиника одмах оу, још у току борбе, прискочили у помоћ нашем санитетском особљу; превијали су, преносили и смјештали рањенике.

Грађани Београда су нас изванредно топло, срдачно и раздрагано примили. Иако се од раног јутра распламсала жестока битка, иако је ватра из разновроног оружја и оруђа оијала смрт на све стране, многи грађани су излазили на улицу, голоруки, или са пушком, грлили нас, нудили помоћ, давали податке о Нијемцима и њиховим утврђеним положајима. Жене су изнооиле јело, воће и пиће — да почасте борце. Било је много суза, али — оуза радооница.

То одушевљење и тај изванредни пријем изазвали оу и одушевљење бораца. И ови оу хтјели да покажу своју борбеност и одважност, а особпто млади борци, па и они који у борбама до Славије нијесу још ни пушке имали. Због тога је, на моменте, долазило и до пометње, импровизованих напада, истрчавања, па и до непотребних губитака.

Ту, у Карађорђевом парку, у кратком предаху пред наступање ка Славији, навирала су ми сјећања на студентске дане. Непосредно пред рат овдје сам долазио да спремам испите. Не зна>м зашто, али сам се сјетио и тога да сам све оно што сам у овом парку прочитао — вео.ма брзо и добро памтио. Грапатама и рововима разорени парк сјетио ме и на сусрете у њему са друговима студентима из никшићког краја. Ту смо се често састајали, договарали о учењу и о политичким акцијама, о разношењу летака. Знао сам да неке од њих никада више нећу видјети. Остали Су на бојним пољима широм земље Пуниша Лелетовић, Милева Лајовић, Витолшр Мијушковић, Радуле Вукићевић и многи други. Како ми их је било жао! У том тренутку чинило ми се много теже него када сам први пут чуо да су погинули. Како ли би били срећни да са нама учествују у ослобођењу нашег Београда, да виде срећна лица његових напаћених људи, да виде Црвену армију и кађуше ...

На Славији су Нијемци пружи.ш врло јак отпор. Сам плато Славије био је изложен жестокој унакрсној ватри. Особито жестока митраљеска ватра долазила је из зграде биоскопа и из куће вишекатнице, издајника Милана Недића, на углу Улице краља Милана. Паклена ватра противтенковских топова долазила је негдје из рејона Цвијетног трга, Старог двора и »Лондона«. Све што се појавило на платоу било је уништено том ватром. Изгорјела су и два тенка Т-34. Погануло је неколико бораца.

Јасно је било да се преко Славије не може даље. Требало је испитати могућност да се она заобиђе с деоне стране. Тако је и учињено. На неколико мјеста пробијани оу или рушени дворишни зидови, чак и зидови кућа, порушено је и неколико омањих кућица. Изгубило се доста времена док се батаљон пребацио с лијеве на десну страну Булевара ослобођења

јер је цијела његова падина, од Оисерваторије до Славије, била изложена митраљеској ватри. Под заштито.м ватре наших митраљеза и артиљеријске ватре Црвене армије, батаљон се по мањим групама, претрчавајући, пребацио и — без већих губитака — избио у Крунску улицу.

У борбама за Славију најжешћи отпор Нијемци су пружили из зграде окренуте лицем ка тргу, близу улаза у Хартвигову улицу, у којој је била изолована и окружена једна њемачка група са три радио-станице, преко којих су јављани иодаци команди одбране Београда о кретању наших снага из правца Бањице и Дедиња према Славији. У зграду су најпрње продрли дијелови 2. чете нашег батаљона, са командантом батаљона, Новом Матуновићем, и командиром чете, Војом Делибашићем. Након кратке, жестоке борбе ликвидирана је група и заплијењене оу све три радио-станицс.

Овдје, у борбама око Славије, јуначки се борио и Војо Митровић, командир вода у 3. чети нашег батаљона. Био је изванредно храбар старјешина. У хрвању с двојицом Нијемаца тешко је рањен ножем, па је у болници умро након десетак дана. У тој борби лакше је рањем и команданг батаљона, Ново Матуновић.

Батаљон се искупио у рејоиу раскрснице Хартвигове и Крунске улице. Ту се средио по четама, попунио муницијом и енергично кренуо према Старом двору, уз непосредну подршку неколико тенкова Т-34.

Непријатељ је брзо натјеран у бјекство, тако да је батаљон већ око 16 часова, 15. октобра, са све три чете упао у рејон Двора. До пада првог мрака ликвидирана су сва непрнјатељска уиоришта у тој дворској четврти. Батаљон се тако уклопио у њемачки распоред, јер су тс ноћи, 15/16. октобра, Нијемци држали зграду Скупштине, комплекс зграда од ул-ице Драгослава Јовановића до Теразија и лијеву страну улице краља Милана, до »Лондона«.

Пошто смо претражили околне куће н утврдили да у њима нема Ннјемаца издвојили смо један ојачан вод 3. чете и, са штабом батаљона и командом 3. чете, омјестили се у Дому инжењера и техничара, позади Двора. На крову те зграде 3. чета имала је два пушкомитраљеза, који су ватром тукли Улицу Краља Александра и према »Лондону«. Главнина 3. чете била је распоређена од »Лондона« до угла наспрам Поште, гдје се налазио велики бункер. То смо учинили јер смо, уклињени у њемачки распоред, очекивали у току ноћи противнапад из рејона »Лондона« и из зграде Скупштине. Међутим, Нијемци то нијесу ни покушали. Само су тукли јаком минобацачком и топовском ватром.

У Крунској улици и у рејону Двора пронашли омо на два мјеста складишта пушака и муниције. Колико омlо могли утврдити, била су четничка.

Тим оружјем, и оружјем које смо отели од Нијсмаца у то-ку дана, били су, 15. октобра увече, наоружани сви наши до тада ненаоружани борци, са којима смо пошли у напад са Дедиња. Тако се потпуно остварило предвиђање команданта бригаде, Сава Машковића.

Сјутрадаи, 16. октобра, ништа се значајније није догодило на нашим положајима у рејону Старог двора. Послије иодне Нијемци су тај простор почели да туку артиљеријоком ватром са Бежанијске косе. Мањим дијсловима држали омо заузете положаје, а главнина људства се одмарала у оближњим оклоништима и тврдим зградама, и одакле се могло, чим затреба, брзо изаћи на већ уређене положаје.

Батаљон је 17. октобра почео прппреме за напад на групу зграда у захвату Улице Драгослава Јовановића, Теразија и Булевара краља Александра, како би избио на Теразије. То је требало учинити јер су, у току 16. октобра, 4. батаљон наше бригаде и један батаљон 1. пролетерске бригаде очистили Косовску, Дечанску и дио Пашићеве улице. Потпомогнут са неколико тенкова Т-34, батаљон је у току ноћи 17/18. октобра избацио Нотјемце из те групе зграда, укључујући и Игуманову палату, из које су пружали најжешћи отпор. Да би се дошло до ње, морали су се пробијати дворишни зидови и зидови неких кућа. У борбама за Игуманову палату и у току избијања на Теразије убијено је 20 непријатељских војннка, а неколико их је заробљено. Заплијењена су 3 шарца, 3 противавионска митраљеза, доста пушака и муниције.

Тако су предњи дијелови 1. батаљона већ 18. октобра ујутро избили на Теразије и — са Игуманове палате — имали одличан преглед на све стране.

Из припрема за заузимање овог комплекса зграда чини се вријендо изнијети и овај детаљ. Од Старог двора није било могуће иребацити се на супротну страну Улице Драгослава Јовановића јер су Нијемци били зазидали и утврдили све улазе и капије. Булеваром краља Александра и преко Теразија lније им ее такође могло прићи, јер су их Нијемци контролисали и тукли жестоком ватром.

Онда су штаб батаљона и команда 2. чете дошли на идеју да се ухватн веЗа са станарима који станују на друшм или трећем спрату једне зграде на другој страни улице, да се тамо добаце два конопца на којима је претходно требало попречно причврстити даске, пмпровизовати мали висећи мост преко којег би се пребацила макар мања група бораца, са машинкама и бомбама. После би та група, уз помоћ осталих снага 2. чете, створила јаче упориште у некој од зграда око ИГуманове палате. Команда 2. чете је потпуно спровела тај план, па је на другој страни улице створено јаче упориште, одакле је ноћу 17/18. октобра 1. батаљон пошао у напад на Игуманову палату и групу зграда иза ње.

Истог дана је батаљон добио наређење од бригаде да хитно предузму мјере за утврђивање и арганизовање иоложаја батаљона за кружну одбрану. У том наређењу посебно је указано да се набаве бензиноке флаше за борбу против непријатељских тенкова и других моторних возила, као и за борбу против јако утврђених упоришта.

У вези са новонасталом оитуацијом, штаб бригаде 17. октобра поново прецизира задатке батаљонима. 2. батаљону је наређено да остане и даље у рејону Улице краља Милутина, као непосредна резерва 1. батаљону, с тим да, у свако доба, може дејствовати Круноком улицом према Двору и Теразијама. Сличан задатак имао је и 3. батаљон, са просторије Косовске и Дечанске улице, у односу на 4. батаљон, који се налазио на положајима у Дечанској и Пашићевој улици.

Два дана, 18. и 19. октобра, протекли су у утврђивању и попуњавању батаљона муницијом и другим .»потрепштинама« за кружну одбрану. У ту сврху вршена су бројна зазиђивања, пробијани зидови за пушкарнице, довлачене врће пијеока. Пијесак смо нашли у кругу Старог двора. Све те припреме за кружну одбрану нијесу нимало узнемириле борце. Због опште ситуације и постишутих успјеха владало је, напротив, велико одушевљење и спремност да се боре и носе са Нијемцима и у окружењу.

V зору 20. октобра почео је општп напад на њемачке положаје. У њему је учествовао и наш батаљон, на правцу палата »Албанија«—Васина улица—Калемегдан.

Нијемци су били пребачени преко Саве, према Земуну и Бежанијској коси. Одмах ујутро батаљон је добио нарсђење да се размјести на просторији Стари двор—Теразије.

Чим су престале борбе, још док су се улице које изводе на Калемегдан и сам Калемегдан димиле од борбе, а ми добили наређење за смјештај на простору Стари двор—Теразије, јавио сам се команданту батаљона и обавијестио га да идем да видим зграду Опште полиције, на Обилићевом вијенцу, и Главњачу, испод Студентског парка — двије зграде, два позната мучилишта комуниста, студената и напредних људи прије рата. И једну и другу зграду запамтио сам по тешким батинама које сам добио у њима јуна 1940. године. Том приликом сам, са још неколико другова студената, Витомиром Мијушковићем, Мигом Врбицом и другима био ухапшен због учешћа у припреми разбијања штрајкбрехера у фабрици »Рогожароки«. Прво су ме добро испребијали агенти опште полиције и штрајкбрехери, затим су ме тукли у Шестом кварту, па у згради Опште полиције и, најзад, у Главњачи; ту сам, у самици, остао пуни мјесец дана.

Иако сам знао да тамо нећу наћи агенте крвопије и њихове шефове, В\јковића, Милорадовића, Тиљака, Црвенкова и др., ипак ме је вукла знатижеља да видим те зграде, некад мучилишта у којима су пребијене на хиљаде комуниста и напредних људи Београда и цијеле земље. Обишао сам најприје зграду Опште полиције на Обилићевом вијенцу, а затим Главњачу. Око зидина Главњаче, која је била разорена авионоком бомбом 1941, године, бијаше се већ иокупило 10—15 другова, махом старјешина из разних наших јединица, који су, вјероватно, прошли кроз ово мучилиште, иа су, као и ја, дошли да је виде као ослободиоци и ратници.

Није батаљон право ни дошао на простор Стари двор—Теразије, гдје је требало да се смјеоти, а стигло је друго наређење: да се хитно батаљон пребаци на сектор Чукарице и запосједне територију XIV кварта, да тамо оснгура јавни ред, посједне све јавне зграде, магацине, окладишта и фабрике. По том наређењу штаб батаљона ће се смјестити у згради управе раннјег кварта, а командант и политички комесар вршиће функцију управника кварта, док ће замјеник команданта и замјеник политичког комесара предузети мјере за мобилизацију људства за јединице.

Већ око 12 часова, 20. октобра, батаљон >је био на Чукарици и — до пада мрака — запосјео је све јавне зграде, магацине, окладишта и фабрике на територији XIV кварта, а већ сјутрадан, рано, мобилисано становништво почело је да рашчишћава улице, уклања рушевине и друго.

У току тога дана одржани оу саетанци по четама и водовима, на којима је борцима и старјешинама говорено о указаној части тиме што је батаљон одређен у посадне онагс ослобођане престонице нове Југославије, што се од свих бораца тражило велико залагање и напор, да би се ваљано обавили ови задаци.

И, ето, тако је 1. батаљон, цио његов борачки и руководећи састав, извршио своје задатке у ослобођењу вољеног Београда.

Перо РАИЧЕВИЋ

»ИЗГУБЉЕНИ« БАТАЉОН

У поподневним часовима 14. октобра почела је ватрена припрема напада. То је за мене, а и за ове остале, био изузетан догађај. Први пут доживљавамо тако онажну ватру из неколико ототина артиљеријских оруђа, наших и Црвене армије. Небом лете — и подржавају напад — совјетеки авиони, само ријетко се појави понеки непрпјатељски. Посебан доживљај пружале су кућуше, нарочито у вечершим часовима, по паду мрака. Тада би изнад наших глава, према непријатељоким упориштима, летјели онопови зрна. Гдје су падали непријатељу заиста није било пријатно.

После те припреме почео је јуриш јединица наше дивизије и јединица Црвене армије.

У току 15. октобра два батаљона наше бригаде продрла су до зграде Скупштине и ослободили Стари двор.

Међутим, догодило се и нешто тако да 2. батаљон, још у току ноћи 14/15. октобра, скрене с правца напада бригаде, односно с правца којп му је био одређан, и са танковима Црване армије продужио према Немањиној и Сарајевокој улици. Тако је, у неку руку, постао »изгубљени« батаљон. Јер, пуна 24 часа батаљон није имао везе с бригадом, због чега је и замјерано њешвој команди. Али када се сазнало за њешва дејства на том правцу, којима су угрожени рејон Жељезничке станице и ирилаз старом савском мосту, који је представљао осјетљив правац могућег повлачења непријатеља према Земуну, одата су му признања. У извјештају бригаде штабу 1. пролетерске дивизије о борбама у Београду, за дејство свог батаљона наведано је:

»... Други батаљон, са руском моторизацијом, кретао се преко Топчидерског вијенца, Дслиградском улицом и надирао Краља Милутина улицом. Овај батаљон у борбама у Дслиградској улици успио је да нанесе непријатељу велике губитке и заплијени два топа, четири камиона, двоја мала кола и два мотоцикла, три шарца и три пушкомитраљеза, нешто пушака и муниције и избије на Краља Милутина улицу ...«

Како се догадило да батаљон крене новим правцем? Не, виј е било случајно. Наметнула оу то дотадашња уопјешна дејства и садејство са јаком јединицом, таковоком, Црвене армије. Наиме, када је командант батаљона, Раде Раичевић, још у Делиградској улици саопштио команданту тенковске јединице да батаљон има задатак да од Славије дејствује према Теразијама, а не према Жељезничкој станици, ка којој је дејствовала та тенковска јединица, он му је одговорио:

»Ваша задаћа и наша задаћа — све исто. Ми смо и до сада успјешно заједно дејствовали, па треба н да наставимо.«

Очито се команда1нту тавковске јединице виј е остајало без наше подршке јер је, захваљујући и њој, успјешно продирао на свом правцу. Његов захтјев прихватио је командант батаљона, што је лако разумљиво у оном општем заносу борбе за Београд.

Не напуштам строј

Због осјетљивосги правца којим је Авјствовао 2. батаљон вођене су жестоке борбе за сваку кућу. Непријатељ је свим онагама покушавао да спријечи његов продор прсма Жељезничкој станици и старом мосту. Вршио је све јачи притисак. Вишеспратну зграду, коју су заузеле 1. и 3. чета, и из ње дејствовале, почео јс да руши артиљеријом, а пјешадијом је изводио сталне противнападе.

Већ је било доста мртвих и рањзних. Улица испод блока зграда је под фланкирном и унакрсном ватром. Видимо преко улице теже рањеног командира вода из' 1. чете, Милоша Сљиванчанина. У по.моћ му трчи болничарка Плана Зечевић и спасава га.

Чујем да ме зове командаит батаљона. Са 3. четом сам у групи зграда на другој страни улице, па мислим да хоће да нас обавјести да нспријатељ прелази у противнапад. Провирим кроз дворишна врата према улици, да му се јавим. Непријатељски куршуми засуше вратницу. Неко парче ме закачи по тјемену. Посрнух и повукох се назад. Командант је помислио да сам погинуо.

У двориштy, завојем који сам имао, умотао сам главу. Жене из двориште зграде доносе ми воду и шећер, нуде да уђем код њих. Одбих то, као и предлог другова да идем у превијалиште. Могу и ја, као и десетина лакше рањених другова из батаљона, наставити да се борим.

Да бисмо спријечили противнапад непријатељске пјешадије, умјесто израњављене послуге у вишеспратници за митраљез оједа командир 1. чете, Василије Радуловић, и почиње да коси. Непријатељ то уочава, па артиљеријом туче вишеспратницу. Истурени смо у односу на друге јединице, па нам наређује да напустимо зграду. Напустили смо је, а, мало затим, њен већи дио се срушио под ударцима непријатељске артиљерије.

Повлачења нема

Уокоро сазнајемо прави разлог упорне одбране Нијемаца. Њешва групација, око 30.000 војника, која се пробијала из источне Србије, пристигла је и покушала да продре у Београд и тако спасе себе и појача одбрану у 1раду. Многе наше јединице морале су да се повуку из града и ангажују за ликвидацију те групације. Нама, који остајемо у граду, наређено је да се утврдимо у заузетим зграда.ма, јер повлачења нема, продрли Нијемци у град или не!

Борбе у граду постају све жешће. Пуца са свих страна. Нијемци су, очекујући продор своје групације, остављали групе или их убацивали у нашу позадину, користећи при том градоку канализацију. Али становништво, а посебно омладина, пружало нам је драгоцјену помоћ. Показивалп су нам у којим се зградама, улицама и подрумима иалазе групе непријатељских војника, одакле дејствују на нас, указивали иомоћ при склањању рањених бораца. Било је и наоружаних грађана, којн су учествовали и у борби. Тако је било све до ослобођења града.

Обрад БЈЕЛИЦА

ТРЕНИ БАТАЉОН У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ БЕОГРАДА

Сусрет са јединицама Црвене армије

Не знам какав је бно сусрет јединица 3. крајишке бригаде са борцхша Црвене армије, а оне су се среле с н.има ире нашег батаљона, јер су раније избиле на комуникацију исиред Младеновца, у рејон Буринаца. Али, наш сусрет са њима био је необичан, неочекиван. Ево из којих разлога.

Нама је речено приликом издавања задатка од стране команданта брмгаде, 12. октобра 1944. године, да једивице Црвене армије наступају из долине Мораве у правцу Младеновца и да са Нијемцима воде жестоке борбе. Наше онаге имале су задатак да им садејствују на тај начин што ће вршити снажан притисак на комуникације Раља—Младеновац, ради дезорганизовања непријатељске одбране, што бржег спајања са јединицама Црвене армије и стварања повољних услова за заједничка дејства у правцу Београда.

Наш батаљон, као и друге јединице, избио је предњим дијеловима у непооредну близину пруге и пута у рејону села Буринци.

Нијемци оу током читавог дана будно контролисали комуникације, маневришући блиндираним возовима од Београда према Младеновцу и обратно. Били смо у дилеми да ли непријатељ довлачи онаге из правца Београда, или извлачи онаге и средства од Младеновца ка Београду.

Не знајући снагу јединица Црвене армије и темпо њиховог наступања (могла се чути само канонада артиљеријоке ватре), процјењивали смо да ће непријатељ у току ноћи покушати да извуче снаге испод непосредног удара јединица Црвене армије и њихове технике. Утолико пре што је лако могао уочити присуство наших онага у непооредној близини комуникација.

У том смислу приступили смо и припремама, да би одмах после пада мрака посели пут и пругу у ширем рејону Буринаца. Одређени су рејони свакој чети и наређено им да их поседну по паду мрака, предвиђено јс, такође, да се у неким усецима поруши пруга и да се припреме запаљива оредства за уништавање непријатељских тевкова. Одређен је и ватрени положај ПТ топу, близу пута и пруге. Командирима чета наређено је да се непријатељ пусти у засједе и да се тек онда, овим раоположивим средствима, изврши концентричан напад и непријатељ уништи.

Чим је пао мрак батаљон је посјео положаје и почео да их уређује. Из даљине, са правца Младановца, чула се хука мотора, пратио ју је појас светлећих ракета.

Хука се све више примицала нашим положајима. Када су предњи дијелови тог наступајућег ваљка, под чијим се оклопним оредствима тресла земља, ушли у наше заоједе — отворили смо ураганоку ватру. И они су, такође, одговорили ватром.

У тој оитуацији чули омо да неко виче да не пуцамо, јер је то Црвена армија. Био је то један борац 3. крајишке бригаде.

Наређан је прекид ватре. Заиста су то били борци Црвене армије. Било нам је веома тешко и жао што је због необавештености дошло до сукоба.. Тако је прошао наш први сусрет са јединицама Црвене армије. Али, чим

смо се споразумјели, дошла је до изражаја она велика љубав коју смо мсћусобно гајили. Одмах смо обавијестили штаб бригаде о сукобу, и замолили да хитно обавијесте и 1. пролетерску бригаду — како не би дошло до новог су-коба. Ми смо до сутрадан, скоро до поднева остали на положајима, посматрајући како пролазе мотомеханнзоване снаге Црвене армије, срећни и задовољни, као да су биле наше властите.

Напад на Раковицу

Сутрадан, 13. октобра, добили смо наређење да се што прије прикупимо и најкраћим путем извршимо покрет у правцу Авале, гдје нас очекују нови задаци. Покрет смо извршили преко Парцана н, пред ноћ, стигли у подножје Авале. У том рејону већ су биле пристигле јединице Црвене армије, које су припремале напад на Авалу.

На самом путу сачекали су нас командант бригаде, Саво Машковић, и његов заменик, Никола Поповић. Командант ме укратко упознао са оитуацијом. Рекао је да ће у току ноћи Црвена армија и 1. пролетерска бригг1да напасти Авалу, а затим наставити покрет ка Београду. Мени је наредио да батаљон настави покрет и, што пре, нападне Раковицу. Ништа ми није рекао о задатку бригаде у цјелини, а није ме упознао ви са другим елементима борбеног поретка бригаде и подршке.

Као предратном становнику Београда — у њему сам радио и живио пуне четири године, све до априлског слома бивше Југославије — мени је био добро познат и град и његова непосредна околина. Схватио сам команданта бригаде: наш батаљон у ствари има деликатну улогу, као извиђачки одред, који ће самостално дејствовати и прикупљати податке о непријатељу, не само за потребе бригаде већ — и шире.

Знајући да је Раковица саставни, иако периферни дио Београда, а да је Авала, коју је тек требало напасти, удаљена више од 15 км, примио сам задатак са разумијевањем и упутио се у батаљон, који се налазио у непосредној близини, на застанку.

Прво сам упознао штаб са задатком. Затим сам позвао командире чета, укратко их упознао са задатком батаљона, одредио им редослед и правац кретања према Раковици. Све то није трајало више од 20 минута.

Морам рећи и то да задатак нисам схватио као обичан борбени задатак, већ и као посебну почаст: да батаљон први започне велику битку за наш главви град, град који сам толико волио. То своје осјећање пренио сам и на борце и на старјешине, захтијевајући од сваког појединца да дамо све од себе како бисмо чаеио и успјешно извршили задатак.

По паду мрака наставили смо покрет правцем Рушањ—Ресник—Раковица. У Рушњу смо наишли на непријатељску артиљерију, јачине једне батврије, која је била спремна за покрет. Напали смо је из покрета. Посада се разбјежала. Оруђа смо оставили у селу, под стражом, јер нисмо њима знали да рукујемо, а ми смо наставили покрет према Раковици. Успут смо наишли на појединце и мање групице Нијемаца; они су залутали на правац нашег наступања.

У саму зору 14. октобра стигли смо на улаз у Раковицу. Батаљон је послије попуне у ослобоћвном Ваљеву имао преко 500 бораца, али их је

било подоста нонаоружаних, те Је оружЈе треоало што приЈе отетн од непријатеља.

Надахнути вјером у нашу брзу побједу, инспирисани тиме што непосредно учествујемо у ослобођењу слободарског Београда, и то заједно са јединицама Црвене армије, које су биле технички модерно опремљене и и.мале велика искуства у ослобађању градова, борци и старјешине билн су спремни и на највећа прегнућа.

Батаљон је неометано избио на улаз у Раковицу. Иопред њега, на неких 400—500 метара, непријатељ је био поставио противтенковске мине, но само на једном мјесту, али нису биле брањене ватром са оближњих положаја. Тако омо без тешкоћа посјсли полазне положаје на самој коси, која са југа доминира Раковицом. Одлучили смо да главни удар нанесемо југозападним дијелом нассља, који доминира центром и води у правцу Кошутњака. Такву одлуку условила је конфигурација земљишта и подаци, које смо добили од мјештана — да је посебно добро утврђена и брањена фабрика мотора, у центру Раковице.

У напад су пошле 1. и 3. чета, а 2. је задржана на полазном положају као батаљонска резерва. Успјели смо да брзо заузмемо фабрику обуће, која је била на самом улазу у Раковицу, и да наставимо покрет у правцу Кошутњака. Тако смо, релативно брзо, и не наилазећи на отпор, заузелп цијели западни дио Раковице, који са те стране доминира њееим центром.

Међутим, приликом избијања на гребен између Раковице и Кош\тњака, дочекани смо организованом и снажном ватром са унапред припремљених положаја. Непријатељ је успио да нас ту задржи. Између нас пружала се узана јаруга, коју није било могуће савладати без великих жртава. У таквој оитуацији, негдЈ'е у поподневним часовима, на коси са које је наш батаљон иошао у напад појавили су се совјетски тенкови. Ваљда не вјерујући нашим борцима, остављаним да држе ту косу као ослонац против авентуалних напада непријатеља, — који оу им рекли да смо већ заузели цијели западни дио насеља — старјешина тонковске јединице наредио је да тенкови отворе ватру па нашем борбеном иоретку. Имали смо неколико рањеиих. Тек на интервенцију политичког комесара батаљона, Вељка Чобељића, који се вратио и објаснио им гдје се налазе наши положаји, престали су да нас туку. Вељко их је упозорно на фабрику мотора, која је била добро брањена, па су се тенкови, са већ развијеним борбеним поретком, упутили према њој и цантру Раковице. Убрзо је са правца Жаркова наишао батаљон једне личке бригаде и повезао се са нама. Командант му је био Јошо Дурбаба. Упознао сам га са ситуацијом. Договорили смо се да извршимо напад дуж косе, сваки на своме правцу, тако да садејствујемо нападу совјетских тенкова, који су већ били у покрсту према фабрици мотора.

Покрет тенкова према фабрици мотора пратили су дијелови 2. чете нашег батаљона. Нијемци су, по свој прилици, пажљиво пратили совјетске тенкове и — кад су пришли непосрадно близу фабрике — осули на њич ватру из артиљарије и, вјероватно, пламенобацача. Запалили су наколико тенкова иопред саме фабрике, у којима су изгореле и посаде.

Док је траЈ'ао двобој између совјетоких танкова и Нијемаца, ми смо заузели косу и иротјарали Нијемце у правцу Топчидера. Тако је у први мрак читава Раковица била ослобођона.

Падом мрака добили смо наређење штаба бригаде да ће батаљон до даљега бити у бригадној резерви те да се, већ ирема наступању јединица првог ешалона, крећемо правцем Дедиње — Ауто-команда — Карађорђев парк — Славија. Негдје око 21 чае, 14/15. октобра пошто се батаљон прикупио у рејону фабрике мотора, извршили смо покрет ка Дедињу. Батаљоп је направно застанак у парку испред Белог двора.

Штаб је пошао у зграду Двора. На улазу су нас сачекала нека униформлшсана лица, представила се као посада за обезбјеђење Двора. Њихов старјешина рекао је да је јединица јачине вода, 30 људи, наоружана само пушкама. Смјештени оу у подрумским просторијама, због личне безбједности, јер је једна граната погодила Двор и направила отвор у зиду пречника једног метра.

Наредили смо му да посаду изведе напоље и да одмах преда сву опрему и наоружање. Урадио је то без поговора, и са тих 30 пушака наоружали смо нове борце, који су попуњавали наше јединице као добровољци. Посада нам је рекла да се до неки дан у Двору налазила главна њемачка команда.

Ушли смо у мањи салон на спрату, да се мало одморимо. Пред вратима је стајао наш курир, да нам јави уколико нас неко потражи.

Са Дедиња смо наставили иокрет ка Ауто-команди, гдје смо дошлп у зору. Испред саме Ауто-команде наишли смо на батерије оовјетских кађуша, које су подржавале своје јединице у борби за Карађорђев парк и његову околину. Затим смо наставили према Славији. Када смо стигли код споменика »Франше Д'Епереа« батаљон је окренуо деоно и разместио се у зградама и у двориштима Котеж Неимара, као бригадна резерва. У том рејону остали омо дан и ноћ и сутрадан до пред ноћ. Углавном смо се одмарали и вршили политичке и друге припреме за нове акције. Батаљон је извео и једну значајну акцију: натерао је на предају повећу групу Нијемаца, која је покушала да се кроз нашу позадину пробије у правцу ријеке Савс. Заплијењена опрема и наоружање добро су нам дошли.

Слиједећи задатак батаљона био је да ноћу 16/17. октобра изврши покрет правцем Славија—»Лондон«, а потом скрене десно, Улицом Кнеза Милоша избије на Булевар краља Александра (сада Булевар револуције) и усмјери своја дсјства Дечаноком (М. Пијаде) улицом у иравцу Краљевог трга (Трга Републике) и даље пре.ма Калемегдану. Као што се види, задатак батаљона био је веома деликатан и утолико значајнији што су му дејства била усмјорена кроз центар града. Колико се сјећам, једини сам ја од руководећег кадра у батаљону добро познавао Београд, поготово његов централни дио. Такав задатак могао сам добити више према плану града, неш ирема тактичкој уиотреби батаљона, јер је покрет Дечанском улицом био немогућ све док непријатељ држи Теразије и њен прилаз из Булевара краља Александра.

Покрет омо извршили у први мрак 16. октобра, правцем Светосавска улица—Славија—Улица краља Милана—»Лондон«. Затим смо свратили десно, до дворског парка (Пионироки парк), гдје смо застали ради испитивања терена за увођење батаљана у борбу. Преко пута, код Скупшине, било је неколико совјетских танкова, постављених као ослонац нашим иападним дејствима, или за кружну одбрану. Испред њих, у правцу Теразија, није било ни наших ни оовјетских снага. Упутили смо патролу да испита та) правац. Међутим, чим се патрола појавила дочекана је ватром непријатеља. Рањен је воћа патроле. То је потврдило моју претпоставку о немогућно-

сти директног иродора Дечанском улицом. Познајући добро овдашње улице и њихову повезаност, одлучио сам да напад усмјеримо Косовском улицом, која се са Дечаноком спаја код Пашићеве (Нушићеве) и у њу се утапа према Краљевом тргу. Пашићева улица лежи рокадно на Косовску и Дечанску и, преоијецајући ову другу, избија на Теразије. Тим маневром створени су услови за успјешније извршењс задатка, заираво за цјелисходнију употребу онага, за шири обухват Теразија, изолаш^ју непријатељоких снага груписаних на прилазу Теразијама, као и за избјегавање непотребних губитака. -

Реализацији одлуке пришли смо одмах. Прешли смо Булевар краља Александра између Поште и Скупштине и упали у Косовску улицу. У висини Влајковићеве улице непријатељ нас је дочекао јаком фронталном ватром, из Пашићеве и појединих кућа Косовске улице. Тај први ватрени удар непријатеља принудио је батаљон да се оклони по улазима и двориштима. У зграду на углу Влајковићеве и Косовске улице ушао је и штаб батаљона, изузев мене. Са једним куриром остао сам на тротоару, да осмотрим дејства непријатеља и откријем његове ватрене тачке.

Утврдио сам да непријатељ најјаче дејотвује из Пашићеве улице, ту.кући Косовску фронталном ватром, по читавој дужини до Кондине и Влајковићеве улице. Поједине ватрене тачке биле су у неким кућама, са обе стране улице. То нас је натерало да заузимамо кућу по кућу, упадима преко дворишта и брзим пребацивањем од једне до друге куће, дуж тротоара. На челу борбеног поретка батаљона налазила се 2. чета. Њени предњи дијелови били су негдје близу почетка Кондине улице и — ту су застали. Основна преокупација била ми је да што прије избијемо на крај Косовскс и упаднемо у Дечаноку улицу и, на тај начин, извршимо иостављени задатак. То ми је било утолико важније што сам на своју руку промијенио почетни правац наступања, убијеђен да ћу тако боље и са миого мање губитака извршити задатак.

У оном првом ватроном оудару имали смо и неколико рањених другова, а један борац 2. чете пао је испред улаза у један пролаз. Оцијенио сам да га је убио неко из зграде. У мојој пратњи био је курир Радисав Јовановић, врло хитар и одважан пратилац. Сачекали смо мало да видимо да ли ће се из те зграде појавити Нијемци, јер је, већа и тврђа од других, лако могла бити отпорна тачка непријатеља. Пошто из зграде није нико излазио, хитро смо се пребацили до погинулог друга и упали у хаустор. Упалили смо свјетло и позвали домара. Из подрума се појавила једна жена и рекла је да су у подруму станари; било је у кући и Нијемаца, али су побјегли кад је почела борба. Међу станарима је остао само један Нијемац, пресвучен у цивилно одијело, и он се одмах предао. Тада нам се придружио командир пратеће чете, Петар Пејовић, првоборац, један од најскромнијих старјешина батаљона. Нас тројица наставили смо у иравцу Пашићеве. Лијевом страном улице кретао се командир 2. чете, Јово Касалица, са својим борцима. Тако.смо у току ноћи 16/17. октобра, прелазећи из куће у кућу, избили на угао Косовске и Пашићеве. Из зграде бр. 1 рељефно смо осмотрили цио систем непријатељске одбране дуж Пашићеве улице, све до Теразија. На самој раскрсници био је противтенковскп топ мањег калибра, којим су контролисали Дечанску улицу у правцу Булевара краља Александра. Брзо је могао бити употребљен и на правцу Косовске улице. Дуж читаве Пашићеве улице, од Теразија до Улице мајке

Јевросиме, били су иокопани ровови за стојећи став. Ровови су били начичкани неиријатељским војницима. Послао сам курира да из првс јединице на коју наиђе доведе једно одељење са шарцем, јер се из ове зграде мотло успјешно дејствовати по посади топа и непријатељу у рову. Курир Јовановић брзо је пронашао и довео одјељење бораца 2. чете. Наредио сам командиру одјељења када и како да дејствују са ирозора вишекатнице. Посебно сам му скренуо иажњу да мотри на посду топа, да је, у погодном тренутку, ликвидира и да не дозволи непријатељу да их пре врсмена открије, јер ће их одмах уништити. Упознао сам га да намеравамо да се пребацимо на суиротну страну улице, у зграду бр. 2, па када виде и чују да ми отварамо ватру по непријатељу, тек онда то и они да ураде.

Заузимањем Пашићеве улице и раскронице са Дечаноком, извршавамо ооновни задатак батаљона и стварамо веома повољне услове за даља дејства у правцу Краљевог трга. Већ је била на помолу зора. Нас тројица смо изашли из зграде и у ококовима, један по један, пребацпли се преко улице, на супротну страну и — упали у некакав помоћни улаз зграде број 2. Очекивали смо да у згради има Нијемаца. Зато омо се опрезно упутили степеништем ирема врху зграде. Из зграде бр. 1 већ смо били осмотрили да ова зграда има раван кров. Попели смо се иа врх зграде, неприметно. Кров јој је био оивичен зидом. Испод нас, у улици, угледали смо ров и у њему Нијемце, један до другога. Упутио сам опет курира да доведе једно или два пушкомитраљеска одељења. Али смо нас двјица били нестрпљиви. Наоружани машинкама отворили смо ватру по непријатељу у рову испод нас. То исто, али шарцем, урадило је и одјељење остављено у згради бр. 1. Нијемце је захватила права паника. Није ми никада било јасно како су могли бити у рову а да не држе масивне вишекатнице изнад своје главе!

Нијемци су се, вукући мртве и рањене, ровом повлачили према Теразијама. Убрзо је на раскроници, код оног топа, дошла танкета (оклопна кола) која је сипала ватру на све стране. Из ње је погођен и наш нишанџија на шарцу у згради бр. 1. Непријатељ је успио да повуче топ са раскронице, а затим се, у правцу Теразије, повукла и танкета. Пашићева улица остала је чиста, неиосједнута. Курир је у међувремену довео групу бораца. Дао сам им задатак да будно контролишу Пашићеву улицу, према Теразијама, и да повремено упуте по неки рафал на »Албанију«, која је доминирала читавим рејоном.

Одмах сам предузео и мјере да се поједини дијелови батаљона убаце у Дечаноку улицу и запосједну школу у њој и неке тврђе зграде према Поенкаревој (Македонској) улици. Дијелови 2. чете успјели су да брзо реализују ту одлуку. У међувремену је Петар Пејовић отишао из зграде и, поред оних ровова, Пашићевом улицом, кренуо према Теразијама, без мога знања. У оитуацији у каквој сам био могао сам у том тренутку командовати само непосредно гласом. Прегледност је иначе била изванредна. Кад сам угледао Пејовића да стоји насрсд Пашићеве улице, у непосредној близини Теразија, и разговара са неким цивилом испред једне вишеспратнице, повикао сам да се оклони са улице и одмах врати. У том часу чуо сам само један пуцањ, од Теразија. Пејовић је пао као покошен. Истог тренутка поред мене је ударила топовска граната у бетонску ограду, не знам одакле, и ранила ме.

Смрт друга Пејовића, заиста иесмотреиа, тешко ми је пала. Бол од рана био је мањи, много мањи од бола за изгубљеним другом ...

Почео сам да крварим. Послао сам курира да јави Штабу да сам рањен и да неко од чланова штаба дође. Први је дошао комесар батаљона, Вељко Чобељић. У некој од суседних зграда пронашао је цивилног лекара, који ме превио. Сместили су ме у приватном стану оуседне зграде. Ту сам остао дан и ноћ, и сутрадан до послијеподне, када је штаб бригаде послао санитетска кола да ме пребаце у дивизијску болницу, која се налазила у Раковици.

Комесар батаљона је од.мах обавијестио штаб бригаде о мом рањавању. Наредили су били да ме евакуишу у бригадну амбуланту, али сам одбио да напустим батаљон, јер нисам био теже рањен. У међувремену сам чуо да је на углу Косовске и Пашићеве дошао камандант 4. батаљона, Милисав Буровић, и да је, ирелазећи улицу, погинуо испред саме зграде на којој сам и ја био рањан. Том приликом, у исто вријеме, тешко је рањен и обавјештајни официр батаљона, Нико Гроздановић, који је на путу за болницу подлегао ранама. И један и друш могли су бити погођени једино са правца Теразија одакле је убијен и друг Пејовић. То је само доказ више о тешкоћама до којих је долазило због непознавања града и његових улица и нашег, општег, помањкања иокуства у уличним борбама у великим градовима.

Сјећам се још и тога да нам је наређено да се задржимо на достигнутој линији и да се добро утврдимо, услијед ситуације на правцу Смедерева.

Пребачен сам у болницу 18. октобра и — тиме се завршило моје командовање батаљоном.

Милан ПАВЛОВИЋ

ЗАСТАВА СЛОБОДЕ НА ПАЛАТИ »АЛБАНИЈИ«
(4. батаљон у борби за ослобођење Београда)

Увече смо кранули из Рипња, протерали немачка обезбеђења из Пиносаве и изјутра 14. октобра избили на ширу зараван Јелезовац. Било је ведро и погодно да осмотримо Бањички вис, удаљен 3—4 километра ка северу. Десно од нас танкови Црвене армије и 1. пролетерска бригада наступају ка Јајинцима. Са друма део тенкова скрену улево на Јелезовац, где је дошло до првог непосредног сусрета нашег батаљона са тенкистима Црвене армије. Борбени задаци и намачка артиљерија нису дозволили да се дуже задржимо са њима. Наш батаљон је хитро промакнуо поред Змајевца и докопао се ониске шумице на Миљаковцу, очистио је од немачких истурених делова и, мало иза поднева избио на северни део Гољиног брда, испред Дедиња. Осећали смо понос и самопоуздање што нисмо заостали иза брзих тенкова Црвене армије, који су, десно од нас, заједно са 1. пролетероком бригадом, избили пред Бањички вис и насеље Бањицу. Лево од нас, на западне падине Гољиног брда, избио је наш 2. батаљон.

Гољино брдо и положаје западно до Топчидерске реке и источно до главног друма, где су избиле наше јединице, од Башичког виса и Дедиња, које држе Немци, раздваја Каљави поток. Са Бањичког виса и Дедињоке косе Немци су нас зауставили јаком пешадијоком ватром, а из дубине су тукли артиљеријом и минобацачима.

За напад на Дедиње 4. батаљон је посео северни део Гољиног брда, са две чете у првој линији, ојачане митраљезима пратеће чете. Минобацачи су били иза прве линије, у близини чете у резерви батаљона. Лево је 2. батаљон наше бригаде, који такође напада на Дедиње, а деоно 1. пролетерска бригада и мотомеханизоване јединице Црвене армије. Уокоро на десну половину нашег положаја дођоше групе црвеноармејаца и ужурбано почеше да копају, поставише минобацаче и тоиове, уредише њихове ватрене положаје и брзо их повезаше до појаса дубоким рововима. Очекивали смо да ћемо у напад сваког момента, па се чудимо што толико копају, као да ће ту да зимују. За то време командант нашег батаљона састао се са командантом суседног батаљона Црвене армије, вероватно ради договора за напад. Наши борци су грабили — да проговоре покоју реч са руоким артиљерцима.

Док нас је, прилегле по Гољином брду, сунце топло грејало у леђа, у ишчекивању напада, мисли ми струје ка Београду, са варљивом надом да ћу тамо срести другове из студентских дана и спортског живота, познанике и пријатеље, иако знам да су за то мали изгледи јер — највећи број их је у партизаноким јединицама, а многи су и погинули.

Очекивали омо скори напад. На непун сат пре заласка сунца загрмела је артиљерија Црвене армије и 1. пролетерске дивизије, иегде од Авале и села Јајинци, и густом ватром обасула Бањички вис и положаје око друма источно од насеља Бањица, док су по Дедињу, на правцу напада наше бригаде, екоплозије граната знатно ређе. Чини ми се да је дејетвовало више од сто наших топова. Никад раније ииомо чули дејство толике артиљерије.

Кад је команАант нашег 4. батаљона дао уговорени знак, пошли смо у напад. Први талас поче да прелази Каљави поток и да се хвата косе која изводи на Дедиње. Отуда, из ровова и иза неких врзина, Немци дочекују ватром аутоматског оружја; нешто слабијом од оне којом бране Бањички вис.

Висока подзида поред пута уз Каљавн поток омета опуштање бораца и тенкова ка потоку. Са те подзиде стрмоглавио се један руоки тенк и ту остао, набивши до иола топовску цев у тврди друм. Следећи талаои нашега батаљона сустижу предње делове и продиру уз Дедињоку косу. Очекивали смо јачи отпор, али су Немци ове положаје браиили мањим снагама, вероватно због тога што нису очекивали наш иродор преко Дедиња пре пада Бањичког виса.

Био је сумрак када се батаљон дохватио мањих раокроница и неколиких ниских кућа, а затим и једне веће зграде. Кад се ухватила ноћ, изукрштаним стазЕша пространог парка приближили смо се Двору на Дедињу. Ту, негде у близини Двора, сукобили смо се са групом Немаца, који су нас обасули ватром. Бнергично их је одбацила наша 3. чета, али је претрпела и губитке. Погинуо је политички делегат вода, Божо Мрваљевић, и још два борца; а неколико их је рањено. У даљем пушкарању протерали смо мање групе Немаца и избили код Двора на Дедињу, где је, истовремено,

продро и 2. батаљон. Убрзо је пристигао и 1. батаљон, који је био у бригадној резерви.

Добили смо наређење да код Двора мало застанемо и средимо јединице. Могло је бити око 21 час када су командант и комесар батаљона дошли из штаба бригаде и позвали команде чета да их упознају са даљим задацима. Командант батаљона је саопштио да еаша, 8. црногорска, ноћу продире у Београд преко Славије, Крунском улицом, Дечанском и Васином и избија на Калемегдан. У први борбени ешелон одређени су 1. и 4. батаљон.

Наш 4. батаљон продире правцем Дедиње—стадион БСК—Медицинске клинике—Делиградска улица—Крунска улица—Скупштина—Косовока улица—Васина улица—Калемегдан. Десно наступа 1. батаљон наше бригаде иравцем Дедиње—Улица Љутице Богдана—Ауто-команда—Славија и од Ауто-команде се, десно, наслања на мотомеханизоване јединице Црвене армије и 1. пролетерску бригаду, које од Бањичког виса, преко Ауто--команде и Славије, продиру ка Калемегдану. Лево од наше бригаде продиру јединице 6. личке дивизије са Топчидерског брда, преко »Мостара«, Улицом Кнеза Милоша и краљице Наталијс, ка Калемегдану.

Командает батаљона је одредио редослед чета и начии обезбеђења, извиђања и одржавања везе ноћу. Командама чета је наредио да формирају ударне групе од бораца, бомбаша и пушкомитраљеоких одељења, у које се укључују и они борци који још нису били наоружани — као осматрачи, болничари, доносиоци муниције и одржачи везе. Свака таква груиа, истицао је командант, треба да брзо продире улицама, кроз дворишта, зграде и спратове и преко раскроница и тргова, и да самостално одбија непријатељске нападе са било које стране. Тешке митраљезе и минобацаче, противтонковске »цонбуле« и лаке минобацаче одељења пратеће чете нооиће на рукама и непосредно пратити стрељачке чете. Штаб батаљона је истакао да опхођење бораца са становништвом треба да је такво да у нама одмах препознају праве борце за његову слободу.

Команде чета су брзо поступиле по задатку и — кроз непун сат — батаљон је избио на раскроницу улица Незнаног јунака и Кнеза Арсена.' Испред нашег кретао се 1. батаљон, који је одатле продро у Улицу Љутицс Богдана. Тада се нашем баталуону створио простор — да наступа у правцу стадиона БСК. Једва да смо прошли неколико стотина метара када је наша челна 1. чета обасута бочном ватром из групе кућа са леве стране и фронталном митраљеском ватром од стадиона БСК. Због помрчине Немци нису били прецизни. На њихову ватру одмах је одговорила еаша челна чета и напала Немце у групи зграда, док су се остале јединице развиле удеоно и запоселе положај на простору између Улице Кнеза Арсена и Љутице Богдана, где су се наслониле на 1. батаљон, који се такође сукобио са Немцима. Пратећа чета је поставила тешке митраљезе са обе стране Улице кнеза Арсена и ватром осујетила противнапад непријатеља са правца стадиона БСК, док је 1. чета приморала Немце да се повуку из групе кућа, дубље, низ Топчидероко брдо. Мада је 3. чета била у резерви, комаида чете је самоиницијативно једним водом притекла у полтоћ 1. чети. У Том ноћном окршају истакли су се храброшћу командир вода Вељко Јовановић и политички делегат вода Милисав Новаковић.

* Сада Булевар ослобођења.

Својим иродорима 4. и 1. батаљои су се уклинили дубоко у немачку одбрану, јер су се у то време још водиле борбе на Бањици и на прилазима Топчидерском брду. Имајући то у виду, а и могућност непријатељских противнапада из правца »Мостара« и Аутонкоманде, штаб батаљона је одлучио да застане и учврсти заузете положаје. Тек када смо чули да се борба све више преноси ка Ауто-команди, наш батаљон је кренуо даље. По помрчнни, опрезно смо се провлачили поред ограда, од куће до куће, кроз дворишта и уличице, и у свануће 15. октобра избили на удолину којом се протеже Улица Франше Депереа. Њена супротна страна одмах се од улице уздиже стрмо, на целој дужини од Ауто-команде до »Мостара«, па су је Немци иокористили као јак одбрамбени положај и утврдили, нарочито око спомвника Франше Депареа и Ветеринарског факултета, на прилазима Медицинским клиникама и изнад »Мостара«. Од Клиника, које су непосредно на правцу наиада нашег батаљона, спушта се стрма падина све до Улице Франше Депереа. Падина је начичкана кућерцима које личе на веће искрпљене сандуке. То је Јатаган-мала. Изнад ње су велике зграде Медициноких клиника.

Изјутра 15. октобра 4. батаљон се пребацио преко Улице Франше Депереа и, уз стрму падииу, продро до Медицинских клиника, захватајући левим крилом почетни део Делиградске улице, а десним ирема Ветеринароком факултету, где напада 1. батаљон. Иза углова и са прозора високих зграда Медицинских клиника и из ровова поред њих Немци су се упорно бранили и задржали продор нашег батаљона. Тек кад је 1. батаљон заузео зграду Ветеринарског факултета, а 1. пролетерска Карађорђев парк, користећи њихов продор, 4. батаљон је заузео зграде Медициноких клиника и избио на Пастерову улицу, дохвативши се првих кућа у Улици краља Милутина и Делиградској. На тој линији наслањали смо се десно на 1. баталуон наше бригаде.

Од Дедиња до зграде Мадицинских клиника и Пастерове улице, батаљон се борио најчешће око ОАвојених, ниских и мањих зграда, које се могу заобићи. Међутим, од Пастерове ка Славији и дубље, настају изразито градске улице, са међуообно наслоњаним виооким зградама у оба улична реда. То онемогућава обилажење појединих зграда, а тешко се може продирати кроз теона дворишта одвојена. тврдим, високим зидовима. Зграде на угловима и раскроницама, и оне тврће и високе, Немци су повезали у јединствени систем уздужне, бочне, вишеспратне и унакрсне ватре, допуњен ватром противтенковских топова постављених за гађање раскроница у дуж улица у правцу продирања наших јединица.

Из Пастерове улице 4. батаљон је наставио продор ка Славији, са 2. четом Улицом краља Милутина, а са 1. четом Делиградском улицом. Обе чете су биле ојачане тешким митраљезима пратеће чете. У резерви је била 3. чета, усмерена на обе те улице и опремна за одбијање непријатељских напада на бокове и позадину батаљона.

Припијени уз зидове зграда, борбане групе и одељења кратким ококовима продиру напред. Чнм се која група докопа улаза зграде или капије, отвара ватру и — следећој групи омогућује окок. По дану оу Намци лако уочавали сваки окок сваке групе и — дочекују их ватром из аутоматског оружја. Из зграда на угловима улица и са раокроница где се Тиршова и Бирчанинова секу са Улицом краља Милутина и Делиградском, Немци пр>\7жају јак отпор, уз подршку топовоке ватре са Славије. Обострана

ватра брише дуж улица и одјекује на све стране. Тешко се може оценити одакле дејствују наша и немачка оруђа, иа се, понекад причињава да нам Немци пуцају иза леђа. Деоно наступа наш 1. батаљон, а лево, тамо дале, у Улици кнеза Милоша, чује се огорчена борба.

Пребацивао сам се са груиама 2. чете, која је наступала Улицом краља Милутина. Како се која груиа докопа улазних врата неке зграде, из њених подрума истрчавају и млађи и старији, и у загрљају са борцима кличу: »Живела слобода!« У једном од тих сусрета група омладинаца и два-три оредовечна човека донели су десетак пушака, а толико смо били заиленили од Немаца, те омо наоружали око двадесет бораца. Мало је остало још нвнаоружаних, а и они су једва чекали да се докопају оружја. То их је н вукло да улазе у борбе и окршаје, као да су били наоружани.

Око подпс наш 4. батаљон је избио на пространи кружни трг Славију, тамо где се у њега уливају Дслиградска и Краља Милутина улица, заробивши два немачка топа са пс:адама, састављеним од Пољака. Посаду и оруђа храбро је напао и са водзм заробио командир 1. вода 2. чете, Милорад Јакић. Посаду је одмах натерао да дејствује у супротном правцу: да гађају отпорне тачке немачке одбране на супротној страни Славије, све док је испаљена и последња граната.

Немци су јаком иешадијском ватром и ватром противтенковских топова, уз подршку артиљерије са Калемегдана и Бежанијске косе, спречили продор неких наших јединица и тенковских јединица Црвене армије преко Славије.

Славију, тај веома значајни саобраћајни иункт у Београду, са којег воде улице у свим правцима, Немци су претворили у јаки чвор одбранс, да би спречили продор наших јединица ка Теразијама и Немањином улицом ка Жељезничкој станици. Све углове улица које се са истока, севера и запада уливају у Славију — Проте Матеје, Хартвигову, Краља Милана, Краља Милутина и Немањину повезали су у јединствени систем одбране.

У непосредним борбама за Славију 4. батаљон је више пута покушао да продре Улицом краља Милутина, док су 1. батаљон, тенкови Црвенс армије и 1. пролетерска бригада настојали да, десно од нас, преко Славије продру у Улицу краља Милана. Међутим, у томе нисмо успели.

Оцењујући да би се даљим фронталним нападом на тако јак отпорни чвор наше јединице изложиле великим губицима, виши штабови су одл\'-чили да се Славија заобиђе. У том смислу нашем батаљону наређено је да се што прикривеније извуче уназад и, да Зорином улицом упадне у Крунску, продре ка Старом двору и Скупштини и упадне у Косовску г улицу. Испред нашег, истим правцем је Славију обилазио 1. батаљон наше бригаде. То је твкло доста споро због изложаности непријатељској ватрн на уличним раокраницама. Повлачили смо се кроз дворишта, чије смо зидове пробијали, а срушили омо и неколико мањих кућица, које су нам спречавале избијање у следећу улицу.

Круноком улицом, ка Старом двору, испред нашег батаљона иродирао је 1. батаљон наше бригаде. На крају улице испречио се високи зид дворског парка, препуног дрвећа високих крошања, проређаног и пожутелог јесењег лишћа. Са зида дворског парка и са раокрснице коју на

углу парка Крунске улице чини са Фердинандовом.* Немци су Крунску држали под јаком уздужном ватром. Из утврВених бункера са раскрснице код »Лондона« и код Главне поште где се секу Таковока и Булевар краља Александра, бочном ватром с обе стране, Немци спречавају продор 1. батаљона наше бригаде да — са краја Крунске продре у двороки парк и у Стари двор.

Док је 1. батаљон избио на крај Крунске улице, одакле ће упасти у зграде испред Старог двора, непосредно га је следио наш 4. батаљон, штитећи делом онага бокове оба батаљона од ватре и испада Немаца из попречних улица, које пресецају Крунску. V тим попречним улицама борбене групе нашег батаљона извиђају и претражују зграде и хватају одсечоне группце Немаца. Те борбене групе су показале велику одважност и оналажљивост, као да су више пута водиле борбу у великим градовима. У штаб батаљона, који се тога поподнева нашао у собици једне ириземне дворишне зграде, стизали оу чести извештаји о хватању и ликвидирању немачких групица и појодинаца. У њиховом откривању борцима су помагали грађани, који су нас, као и код Славије, са радошћу и одушевљењем сусретали и прихватали. Но, било је и оних других — они су се протнз нас борили огорченије и од Немаца! Једног таквог, четничког главешину, који је са терасе свог стана ватром из аутомата томсон обасуо једну нашу борбвну групу, а затим покушао да јој спречи упад у зграду, приморао је на предају политички комесар 2. чете, Илија Прелевић. Довео га је живог у штаб, а његов томсон поклонио команданту батаљона.

Пред мрак, 1. батаљону наше бригаде успело је да се докопа угла дворског парка и малог блока зграда непооредно испред Старог двора, у захвату Крунске, Фердинандове и Улице краља Милана. То је омогућило нашем 4. батаљону да, са угла Круноке окрене деано у Фердинандову улицу, и да продпре у правцу Главие гшште, и Окупштине. Напредовање 1. чете, која је тамо крвнула, заустављено је у висини слепе Лазаревићеве улице, јер су Немци чврсто држали Главну пошту и рејон Скупштине и, тако, зауставили и продор тенкова Црвене армије и 1. пролетерске бригаде Булеваром краља Александра у правцу Дечаноке улице и ка Теразијама. Главну пошту и Скупштину, као одвојене и велике масивне зграде — са којих се пружа широк поглед и пружа могућност за ватрено дејство у више праваца — Немци су организовали у јаке отпорне тачке, повезане оистемом противтенковоке одбране из непосредне околине и, даље из рејона где се Булевар краља Александра рачва ка Теразијама и у Дечанску улицу.

Ноћ између 15/16. октобра затекла је 4. батаљон са већим делом онага при завршетку Крунске улице и, са 1. четом, у Фердинандовој улици, до Лазаревићеве. Та ноћ је протекла у извиђању, патролирању и хватању немачких војника који су се крили у подрумима и двориштима зграда. Пронађен је и магацим пушака којима смо наоружали и оне наше преостале ненаоружане борце. Немци нису вршили противнападе, али су рејон око Старог двора, Скупштине и Главне поште тукли мипобацачима и артиљеријом, а са наше стране артиљерија и кађуше ређе су одговарали ватром по Калемегдану и Бежанијској коси. Пред зору 16. октобра пребацили смо све једииице батаљона у Фердинандову улицу и наслонили их на 1. чету, која се померила од Лазаревићеве улице до раскрснице код Глав-

* Сада део Улице кнеза Милоша — од Главне пошге до »Лондона«.

не поште. Тако се наш батаљон нашао с десне стране 1. батаљону наше брнгаде, док је од Деднња, све довде, био са његове леве стране.

По сванућу, 16. октобра, на Инжињеријски дом и околне високе зграде, заједно са 1. батаљоном поставили смо митраљезе и пушкомитраљезе — да туку простор око Скупштине и у правцу Дечанске улице. Покушаји нашег батаљона да одатле продре између Главне поште и Скупштине у Кооовоку улицу, остали су без успеха све до иза подне, када су тенкови Црвене армије и 1. пролетерока бригада освојили цео блок зграда између Ташмајдана и Главне[4] поште, укључујући и Скупштину. Немци су се повукли у зграде у виоини Влајковићеве улице, иодеоне за спречавање продора наших јединица ка Дечанској и Теразијама. Са угла где се спаја Влајковићева и Дечанока улица, и са супротног угла код обзиданог двороког парка, Немци су онажном протнвтенковском ватром одбили продор тенкова Црвене армије и приморали их да се, уз губитке, повуку иза зграде Главне поште и у Ташмајдански иарк. Са поменутих углова и из тог рејона Немци су држали под бришућом ватром простор између Скупштине и зидина дворског парка и Булевара краља Александра, све до Ташмајдана. Тим правцем зауставили су продор наших јединица у Дечанску улицу и ка Теразијама, а нашем батаљону спречили прелаз преко раскронице и упад у Косовоку улицу, поред Скупштине.

Иако је 1. пролетерска бригада заузела зграде Главне поште и Скупштине, 4. батаљон се тешко и споро пребацивао преко раскрснице код Главне иоште. Прве пребачене групе запоселе су Скупштину, а затим је тамо стигао и вод тешких митраљеза, који је ватром ка почетку Дечанске улице штитио даље пребацивање батаљона. У прекидима између немачких рафала пребацивале су се следеће групе, које су команде чета прикупљале иза зграде Скупштине. Чим се која чета прикупи, кретала је у Косовоку улицу. Када је кренула 1. чета дочекана је уздужном ватром немачких шараца са супротног краја Косовоке улице. Продирали смо припијени уз обе стране, у ококовима, од улаза до улаза зграда, користећн искуство из борбе у Дслиградској, Краља Милутина и Крунокој улици. Чим смо стигли до иоловине Кооовске улице, 1. чета је продужила напред, а 2. чета скранула десно, Кондином улицом, а затим лево, улицом Мајкс Јеврооиме — да избије у Пашићеву.

Већ је увелико пао мрак када је 1. чета избила до раскрснице коју чине Кооовска, Пашићева и Дечанека улица. Тада је и 2. чета продрла ДО Пашићеве улице, иа завршетку Улице мајке Јевросиме. Даље напредовање обеју чета Немци су зауставили бришућом ватром дуж Дечанске тулице и — укрштаном бочном ватром — са оба краја Пашићеве улицс. На тај начин 4. батаљон се нашао збијан на крајевима Кооовоке и Улице мајке Јеврооиме, са четом у резерви и деловима пратеће чете на раскрсници Косовске и Влајковићеве. Деоно, у правцу зграде »Политике«, продирале су јединице 1. пролетероке бригаде, на које се наш батаљон наслањао.

Пошто се сместио у приземљу једне зграде у Косовокој улици, штаб батаљона је тражио решање за даље продирање заобилаоком опасне раскронице Косовоке, Дечанске и Пашићеве улице. Штаб је одлучио да 2. чета, која је Улицом мајке Јевросиме избила на Пашићеву, кроз супротну страну те улице упадне и, кроз дворишта, избије на Дечанску, у ред зграда између Пашићеве и Поанкареве, и да се одатле, скоком преко Дечаноке докопа тврде зграде школе »Краља Александра«. Приступили смо изврше-

Политички комесар 2. батаљона Перо Живковић, у разговору са мјештанима Чаковаца

Минобацачко одјељење и заставник Вуцељић на положају

Испред њемачке противофанзиве, 17. јануара 1945, са јединицама бригаде се повлачило и становништво из села око Шида и Товарника

Хигијеничарке 3. батаљона паре одјећу бораца у партизанским бурадима

Група старјешина бригаде у Хрватском Загорју

Кухиња 2. батаљона

Улазак 1. батаљона у Ђуриће, 11. 4. 1945. \ *о*

И ова је фотографија нађена код мртвог Милисава Новаковића (крајњи десно). Са њим су Драгутин Тодоровић и Миладин Живановић

Рафал је покосио водника Милисава Новаковића. Однио је и дио слике нађене код њега на којој су: Даринка Митровић, Зора Дутина, десетар Андрија Ђукић и Ружа Петровић

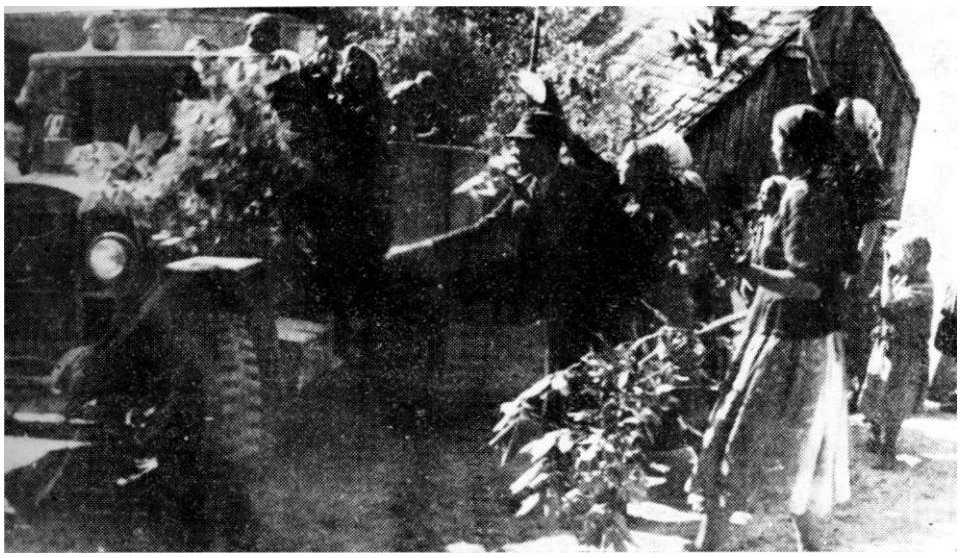

Народ је борце засипао цвијећем — пред Цељем, маја 1945.

њу тога маневра. Командн 2. чете је наглашено да, чим упадне у школску зграду, ову претвори у ослонац за пребацивање осталих делова батаљона ради продора, кроз дворишта и пасаже, ка палати »Албанији«. Било је то око 21 часа.

Прошло је прилично времена док је 2. чета по мраку припремила водове **и** борбене групе, и док је њене положаје посела 3. чета, пребачена из Косовске улице.

Чета је доста брзо упала у зграде на супротној страни Пашићеве улице, провалила неколика дворишна зида и провукла један вод до тарабе поред Дечанске улице, преко које се назирала зграда школе »Краљ Александар«. Тараба је проваљена и вод је јурнуо преко улице, упао у школску зграду, а за њим, до свануђа 17. октобра, цела 2. чета. Тим продором Немци су били изненађени, па су од свануђа појач?ли митраљеоку ватру дуж Дечанске улице, допуњујући је ватром противтснковоких топова од биоскопа »Балкаи«. По дану, и под таквом непријатељском ватром, 4. батаљон није могао даље, тим пре што су Немци онемогућили продор тенкова Црвене армије у Дечанску улицу и ка Теразијама.

Око раокрснице, где се секу Пашићева и Дечанска улица, биле су ниоке куће, преко њих се са завршетка Косовске улице виде горњи спратови палате »Албанија«. На углу Косовоке и Дечанске било је неколико малих травњака. Излаз на раскроницу из Косовске затварала је, са супротног угла, истурвна једноспратна дотрајала зграда туроког типа.

Та раскроница, тучена јаком немачком ватром, изјутра 17. октобра делила је наш 4. батаљон на одвојану 2. чету, која је продрла у школу »Краљ Александар« у Дечанској улици, и на главнину батаљона, заустављену јаком непријатељском ватром. Прва и пратећа чета заустављене су у Косовској улици, а 3. чета у Улици мајке Јевросиме, одакле се уиадима преко Пашићеве, пробијала кроз дворишта, истим правцем којим је у претходној ноћи иродрла 2. чета до школе »Краљ Александар«.

Одмах по свануђу, 17. октобра, пратећа чета је поставила тешке митраљезе на високе зграде изнад раскронице, за дејство дуж Дечанске улице у правцу биоокопа »Балкан« и »Ратничког дома«. Десно смо се наслањали на јединице 1. пролетерске бригаде, које су продирале ка »Политици«.

Око 10 Часова нашем батаљону је из бригадне батерије послат потивтенковски топ 45 мм, којим је командовао Коста Булатовић. Поставили смо га на углу Косовске и Кондине улице, да спречи продор немачких тенкова преко раскронице и штити од евентуалног напада немачких тенкова из позадине. Између Главне поште и Скупштине налазиле су се мање тенковске онаге Црвене армије, одакле је, Косовоком улицом, дошао један подофицир. Видећи где смо заустављени обећао је да ће довести тенкове, да се под заштитом њихове ватре пребацимо преко раокрснице.

Раздвојене онаге батаљона и заустављени продор ка »Албанији« и Кнежевом споменику тражили су решење које је било тешко наћи.... Цео штаб батаљона био је заокупљен тим, а највише командант Милисав Буровић. Још од свануђа 17. октобра пео се на високе зграде на угловима Косовоке, изнад раскрснице, да осмотри дејство непријатеља и склоп блокова зграда, улица и раскроница. Силазио је брзо и, са углова улица, посматрао, час двогледом а час голим оком, навраћао у штаб на краће консултације па опет сдлазио и враћао се. Успго је да дође и до 2. чете, која се по деловима из школе »Краљ Александар« пробијала даље ка »Албанији« —да би из прве линије оценио непријатељока дејства и подстакао 2. чету на даље продирање. Вратио се у штаб батаљона, кратко задржао и, последњи ггут, нешто после 11 часова, изашао на угао Косовске и Дечанске улице. Немачки снајпериста није пропустио прилику. Рањен у чело пао је наш командант. Још док је давао знаке живота пренели смо га у приземље зграде иза угла Косовске улице и одмах позвали лекара из оближњег еанаторијума у Пашићевој улици. Али, све је било узалуд ... Помоћи више није било. Док се кратко време командант борио са смрћу, из подрума и станова долазили су грађани из Косовске и Кондине улице, доносили завоје и друш санитетски материјал. А када омо мртвог команданта ставили на носила, окитили су га цвећем, из вазни и саксија, и сузама га отпратили. Батаљоном се брзо пронела тужна вест и у њему завладала дубока жалост, али и нарасла мржња и разгорела жеља за осветом!

Подне је поодавно било прошло, а на положајима — није се изменило ништа ни на једној страни. Час јаче а час слабије и даље су сиктали митраљески рафали и грмели топови окриввни иза утлова.

Било је прошло 15. часова када сам, одлазећи ка раскрсници, чуо тутњаву тенкова од Скупштине. Вратио сам се до угла Кондине улице и са послугом окренуо наш топчић у правцу Скупштине, откуда су долазила два твнка. Једва сам препознао тенкове Црвене армије и сетих се обећања оног поАофицира. Тенкови су опрезно измилели на раскроницу Косовске и Пашићеве и окренули цеви, један ка биоскоиу »Балкан« и »Ратничком дому«, а други у супротном правцу, дуж Дечанске улице. Док су неутралисали немачке ватрене тачке, наша 3. чета се пробила кроз дворишта у Пашићевој улици, избила на Дечаноку, преко ње упала у школу »Краљ Александар« и спојила се са 2. четом, која је тамо била од прошле ноћи. Сада се са две чете могло брже продирати ка »Албанији« и споменику кнеза Михаила.

Негде у то време штаб 4. батаљона је добио наређење да заустави даље продирање, да борце онабде са што више флаша бензина и ручнич бомби и да се припреми за одбрану. Одбрамбене мере предузете су због тога што су јаче одсечене снаге Немаца из источее Србије покушавале да од Смедерева продру у Београд и споје се са снагама које су га браниле. V таквој ситуацији очекнвало се да ће Немци у Београду иокушати да им, противнападима на наше јединице у Београду, олакшају пробој.

Штаб батаљона је одлучио да постепено спроводи заповест бригаде. Са два вода 1. чете у резерви, минобацачима и одељењима тешких митраљеза из пратеће чете поседнуте су за одбрану зграде на оба угла Косовске и Пашићеве улице. Једним водом 1. чете и одељењем тешких митраљеза поседнута је школа »Краљ Александар« у Дечанској улици, да спречи продор Немаца на раскроницу са оба краја Дечанске улице, 2. и 3. чети, које су биле у продору ка »Албанији«, наређено је да се што пре пробију на оупротну страну блока зграда, избију у зграде преко пута »Албаније«, у Коларчеву улицу и на Теразије.

Команде 2. и 3. чете примиле су наређење на око два сата после пада мрака. Одмах су појачале напоре за пробој ка »Албанији«. Блок дворпшних зграда, кроз који су се пробијале обе чете, граничи са леве стране Пашићева и олепа Чумићева улица, са предње стране Теразије, које испред »Албаније« савијају у Коларчеву улицу, а са задње стране Дечанска улица, од њеног укрштања са Поенкаревом, с једне, и Пашићевом улицом с друге стране. Обе чете су са теразијске стране дочвкане митраљеском ватром кроз два пасажа (ходника) који слепу Чумићеву улицу повезује са Теразијама. Обиласком брањвних пасажа, борбене групе и одељења продирала су кроз дворишне зграде, преко преградних зидова, пробијањвм зидова и тавана, уз стално иењање, силажење и пентрање. Мнош препрека су борци у тој дугој ноћи упорно савлађивали и, тек у свануће 18. октобра, обс чете су избиле на супротну страну блока зграда, на Теразије — тамо где ред зграда.савија у Коларчеву улицу. Преко широке улице, скоро на дохват руке, виооко изнад осталих зграда, штрчи мермерна палата од које су, лево, Теразије, а, деоно, пространи трг, са спомвником кнезу Михаилу, уоквирен масивним зградама, из којих Немци туку ватром. Оруђа су прецизно уперили на ове прозоре, од подрума до крова зграда у које су избиле наше две чете.

Напрегнуто и некако изненађено посматрамо широки простар који нам се указао првд очима. И док прште прозорска стакла н заоипа нас прашина малтера са зидова и таваница, од групе до групе бораца, од прозора до прозора, струје и понављају се узбудљиве речи: Твразије! »Албанија!«

Очекивали смо да ће Немци у току 18. октобра предузимати противнападе на положаје наших јединица, које су се најдубље уклиниле у њихову одбрану. Међутим, Немци су само појачавали ватру из аутоматског оружја, а око подне — појави се и њихова авијација.

Пресрели су је ловци, а са земље обасула ватра противавионске артиљерије Црвене армије, па је брзо натерана у бекство, преко Земуна, ка западу.

Непосредно на правцу напада 4. батаљона »Албанија« је представљала најближу и најјачу отпорну тачку у чвору непријатељске одбране у околи-

ни Теразија и Кнежевог споменика. Штаб батаљона и команде 2. и 3. чете размишљали су како да се у њу продре са што мање губитака.

Стигла је вест да је уништена опкољена групација Немаца у рејону села Болеч и да отуда журе наше снаге и мотомеханизоване јединице Црвене армије у последњи окршај за ослобођење Београда. Нешто иза поднева чула се тутњава ка жељезничкој станици, а од Славије и од Скупштине тенкови Црвене армије крвнули су ка Теразијама и »Албанији«. Деоно, јединице 1. нролетерске бригаде заузеле су »Ратнички дом« и блок зграда око биоскона »Балкан«. Левим крилом упале оу у зграде Коларчеве улице и наслониле се на наш батаљон, одакле оипају ватру на трг око Кнежевог споменика и на »Албанију«, са њене северне стране.

I Дошао је тренутак одлуке команде 2. чете — да продре у »Албанију«. Користећи ватру и притисак јединица 1. пролетерске бригаде здесна и продор неколико тенкова Црвене армије на Теразије, слева, први око.< је извршила група на челу са командиром чете, Момом Јакићем, и десегаром Миланом Божовићем. Продрли оу у »Албанију« кроз улаз из улице Кнеза Михаила. За том групом енергично је упала следећа, еа друге стране, а кроз улаз из Коларчеве у »Албанију« је истовремено продрла група из суседног батаљона 1. пролетероке бригаде. При пребацивању група из 2. чете рањена су три, а по упаду у »Албанију« — још два борца. Но, обе су групе још жешће наставиле продор.

Немци су нападнути кроз оба улаза. Настала је огорчена борба бомбама и блиским рафалима на степеништима и кроз собе, од спрата до спрата. Преко немачких лешева, степеницама и кроз много спратова, грабиле су борбене групе 2. чете ка равном крову, тераси, на којој су ликвидирале последњу немачку посаду, која је упорно бранила високу десетоспратницу. И док је наше пушкомитраљеско одељење пред залазак сунца заузимало положај на тераои и отворили ватру на Немце у зградама Риунионе, Музеја и Позоришта, на врху палате »Албаније« залепршала се застава слободе: победоноона застава са иетокраком звездом! Ту заставу је негде око Славије, или можда у Крунској или Косовској улици, при оусрету са нама, нока млада Београђанка извукла из недара и пружила Миладину Петровићу, борцу 2. чете нашег 4. батаљона 8. црногорске ударне бригаде, са жељом да је истакне на некој од највећих зграда. Младом и храбром борцу Миладину, столарском раднику, родом из села Непричаве, код Лајковца, ирипала је тако та внсока част. '

Пала је ноћ. Настављене су борбе око Кнежевог споменика, за зграде Риунионе, Музеја и Народног позоришта и продор у Васину улицу. Мада се осећало слабљење отпора. Немци оу се и даље упорно бранили — да би што дуже задржали наше јединице и иокористили ноћ да се пребаце преко Саве.

Изјутра 20. октобра 4. батаљон је Васином улицом избио на Студентски трг, а десно, улицом Браће Југовића, продирао је батаљон 1. пролетероке. Иснред нашег батаљона горела је нека пространа зграда, у којој су Немци запалили опрему. Са Бежанијске косе непријатељска артиљерија туче по Студентском тргу и Калемегдану. Тамо око жељезничке станице и савоког моста чује се грмљавина топова.

Мнош Београђани из околине Студентског трга провели су ноћ по подрумима, па када оу изјутра видели наше јединице, притрчали су са свих страна да, заједно са нашим борцима, доживе и осете прве часове

жељене слободе. Из једног подрумског прозорчића излете младић кличући: »Живела слобода!« Поклич му прекиде граната, однесе му ногу до колена. Брзо га положисмо на носила и отпремисмо у превијалиште, а затим јурнусмо ка Калемегдану.

Калемегдан је био у рукама ослободилаца Београда око 8 часова, 20. октобра 1944. године. Тамо, на његовом крају, све до »Победника«, борци из многих јединица НародноослобоАилачке војске и Црвене армије, са Београђанима који стално пристижу, славе велику победу, уз борбене поклике и песме, не осврћући се на гранате којима са Бежанијоке косе и из Земуна непријатељока артиљерија туче Калемегдан.

Перо П. ПЕРОВИЋ

НАШ КОМАНДАНТ МИЛИСАВ БУРОВИЕ

Приликом формирања бригаде, за команданта 4. батаљона постављен је друг Милисав Буровић. Рођен је у селу Заграду, 1911. године, у оиромашној сељачкој породици. Његов отац, Мимо, погинуо је на Бардањолу, тако да је Милисав, двогодишњи дјечачић, остао ратно сироче. Мајка Пејка подизала га је у тешким условима. Од родитеља, у свом крају угледних, цијењених и омиљених људи, наслиједио је најљепше особине. Није имао услова да се школује. Али је, по природи бистар и интелигентан, рано увидио да нема среће у бављењу на малом парчету кршевите и пјесковите родитељоке земље. Због тога рано одлази од куће и ради као физички раднику пиланама Мојковца и Колашина, гдје добија и прве представе о напредном омладиноком и радничком покрету.

Војни рок у старој југословенској војсци одслужио је у Трогиру. Истицао се као одличан стријелац, због чега је похваљиван. Стицајем околности, Милисав се преселио у Бураковац, код Пећи. Тамо се запослио као пружни радник на изградњи пруге Приштина—Пећ. Већ тада је имао прогреоивне политичке погладе и брзо је, у колективу радника на жељезници, постао врло популаран. То је било у вријеме када се под утицајем КПЈ, нарочито послије 1937. године, на жељезници развијао масовни политички рад. У тим акцијама партијске и омладинске организације Милисав се истицао спретношћу и способношћу у извршавању задатака. Послије капитулације бивше Југославије, избјегао је са Кооова у родни крај, и у јулу 1941. се укључио у припреме за устанак. Због дотадашње активности тих дана је примљен у КПЈ. Од тада, све до смрти, био је, и као борац и као руководилац, у првим борбвним редовима револуције.

У борби за Пљевља, 1. децембра 1941. тешко је рањен. Рана му још није била ни зарасла, а он се нашао у Комском одреду, на дужности замјеника комесара чете.

На дан формирања 5. црногороке пролетероке бригаде постао је командир 1. вода 3. чете 2. батаљона, затим је био политички комесар 3. чете, па политички комесар 5. батаљона и замјеник команданта 3. батаљона.

Ратни пут му је био тежак и одговаран. Био је увијек на челу своје чете и евога батаљона. Са 5. бригадом прешао је Волујак, Трескавицу, Битовњу, Прозор, Фојницу, Ерешево, Гламоч, Јајце, Неретву и Сутјеску, а наставио је у 8. црногорској, од Берана, преко Мојковца, Бродарева, Сјенице и Вардишта све до Београда. У 8. бригаду је дошао са официрског курса при штабу 2. ударног корпуса, који је управо био завршио. И у њој је, исто као у 5. бригади, увијек настојао да личним примјером покаже борцима како се несебично бори за слободу.

Милисав Буровић је и самом својом физичком појавом остављао утисак доброг војника и команданта. Био је висок, складно грађен, униформа му је добро »стајала«, а био је, уз то, увијек уредан и дотјеран. Као командант се залагао да се сваки задатак у потпуности изврши. Ријетке су биле борбе у којима се он не би нашао у првим борбеним редовима. Имао је само јвдну »велику ману«: тешко се могао савладати да не буде тамо гдје је најтеже. Није се много задржавао на командном мјвсту, које је сам одређивао за штаб. Када почне напад обнчно би појурио тамо гдје сматра да ће борба бити најжешћа.

Када батаљон добро изврши задатак Милисав је био весео, шалио би се с борцима. Настојао је да са свим борцима буде близак. Али је нарочито волио митраљесце, иушкомитраљесце и бомбаше.

Прву већу борбу 4. батаљон је водио у априлу 1944. године код села Кања, близу Бродарева. Напала нас је и изненадила четничка бригада Павла Буришића и јвдна њемачка јвдиница. Због тога што смо дозволили да нас изненаде, наше двије чете су се повукле са положаја, без наређења и не баш право војнички. Тај неуспјех свима је тешко пао, а најтеже је погодио Милисава. Како је до доласка у 8. бригаду био политички руководилац, на првом састанку с комесаром батаљона, омладинским руководиоцем и командама чета захтијевао је да се појача партијско-политички рад. Присуствовао је свим састаецима и конференцијама, критички се осврТао на држање сваке чете, сваког руководиоца, чак и борца, и тако много доприносио да се слабости отклоне. Такав рад је утицао да се повећа будност, борбеност и дисциплина. Никада нам се више није догодило да се нађемо у таквој оитуацији у каквој смо били код Кања.

Ако се задатак не би извршио, наш командант Милисав био би љут. Тада је мало говорио.

Губици су му тешко падали. Гинули су храбри борци, бомбаши, пушкомитраљесци, водници, делегати водова, командири ... Увијек би се то одразило на командантовом лицу. Трудио се да бол прикрије, али му то није увијек успијевало.

Све то му је донијело углед доброг и врло храброг команданта.

Улазак наше бригаде у састав 1. пролетерске дивизије и прелазак на територију Србије схватили смо као велику част. Зато смо и користили сваки слободан тренутак, сваки предах у борби или на маршу за војничко и политичко јачање нашег батаљона. Један од главних задатака био нам је прихватање нових бораца са ослобођене територије Србије. До долаека у села око Ваљева наш батаљон је бројао око 160 бораца, а приликом напада на Бвоград већ је имао око 500 бораца, већином добровољаца.

Командант је, заједно с комесаром батаљона и омлаАинским руководиоцем, обилазио чете, помажући да се нови борци, већином омладинци, што прије прилагоде новој оредини и ратним условима. И, заиста, иако

су приликом борби за ослобођење Београда у јединици били иепун мјесец дана, показали оу да оу храбри и умјешни. И то у врло тешким условима, у уличним борбама у великом граду, у којима ни ми старији борци до тада нијесмо имали довољно искустава.

Код Сопота омо се састали с јединицама Црвене армије, што је за нас представљало велику радост. Управо тих дана штаб бригаде је издао заповијест за наступање ка Београду.

Наш 4. батаљон нападао је на Раковицу, Дедиње, Ауто-команду, Славију и, даље, ка центру. Код Раковице су нас дочекале јаке њемачке, недићевске и љотићевске онаге и командант Милиоав је наредио четама јурпш. Совјетска артиљерија је стално тукла' положаје непријатеља, а наше чете су јуришале оиловито, утркивале се да се покажу пред црвеноармејцима. И ту им је, прије свих, служио за примјер командант. Управо захваљујући његовој одлучности одбијено је неколико њемачких напада. С борцима пратеће чете разорио је и неколико непријатељских отпорних тачака.

У борбама за Славију командант Милисав руководио је с балкона једне зграде — јер је одатле имао најбољи преглед читаве околине. У уличним борбама, заједно с другим јединицама, освајали смо капију по каппју, прескакали преко дворишних зидова или их рушили, а за све то вријеме тукла нас је, оа свих отрана, унакрсна митраљеска ватре, тако да се, понекад, није могло ни оцијенити одакле долази.

Када је 4. батаљон избио у Круноку улицу, послије краћег окршаја и предаха продужио је ка Таковокој и Косовокој. Тамо смо водили жестоке борбе и држали положаје према »Албанији« и друпим доминантним зградама. Наше чете су нападале непријатеља, али смо, у исто вријеме, организовали и одбрану, како бисмо могли дочекати и њихове противнападе. Била је то оитуација у којој су Нијемци који су се још држали иопред нас, напрезали посљедње онаге да, противнападима, помошу покушај пррдора једне своје групације од Смедерева ка Београду.

Милисав је стално обилазио чете, групе бораца, организовао попуну муницијом,, ручним бохмбама и флашама са бонзином за паљење тенкова.

Са зграде »»Албаније« и других високих зграда стално су нас тукли њемачки снајперисти. Због тога је командант био заокупљен мишљу како и на који начин, са што мање губитака, да заузме те зграде. Говорио је: »Нешто се мора што прије предузети, јер ове зграде прогуташе много добрих бораца!«

Ооматрао /је непријатеља, не испуштајући двоглед из руку, пратећп како се борци, метар по метар, пребацују ка његовнм положајима. И сам је покушао да пређе у Дечанеку улицу, да би био што ближе првој борбеној линији. Тада је и пао, покошен непријатељским метком. Био је смртно рањен у главу.

Сви смо занијемили од жалости. Покушали смо да му помошемо, али — више се није могло помоћи.

У Ратном дневнику штаба 8. црногороке ударне бригаде, од 17. октобра 1944. године, записано је, између осталог, и ово: »У данашњој борби, око 11 часова, пошнуо је јуначком смрћу, на углу Косовоке и Нушићеве улице, командант 4. батаљона Милисав Буровић«.

Тако је наш ко.мандант завршио ратни пут. Међутим, живи и живјеће не само у орцима оних који оу га познавали, који су се борили заједно с њим, неш, заједно са плејадом хероја нашег ослободилачког рата, и у срцима оних који ће се, и убудуће, на његовом примјеру учити како се воли и брани своја земља.

Дара МИЛАЧИЋ-ДОЗЕТ

ОДРЕБЕН САМ ЗА ВОДИЧА СОВЈЕТСКИМ ТЕНКИСТИМА
(Из бележака о ослобођењу Београда)

У петак, 13. октобра 1944, наша бригада, 8. црногорска, пошла је из села Рогаче, под Космајем, ка Беолраду. Предвече стигосмо у Рипањ. Баш када смо улазили у село поче да нас гађа немачка артиљерија. Срећом, нема губитака. Ипак, то је за мене »ватрено крштење«.

Сместили смо се по сеоским кућама и поспали. Негде око поноћи »паде« паређење за покрет. По мраку кренусмо, дремљиви. Око Авале нешто сева. Тек после смо сазнали да су то чувене руоке кађуше. Излазимо окоро до цесте и примећујемо дуге колоне камиона. Први пут видимо црвеноармејце. Усхићони смо. Идемо својим путем, они својим. Скрећемо и, преко Пиносаве, стижемо у Реоник. Повремвно по селу туче немачка артиљерија. Први пут видим мртвог Немца. Аежи бос. Ко зна шта је све преживео и где је све био, да би, на крају, оставио кости у земљи која га није звала! Око 12 часова настављамо према Раковици. Чујемо око ње жестоку ватру. Ми се крећемо с десне, источне стране великог брда, нешто изнад раковичког манастира. Сунце греје, али смо гладни па — није нам нн до сунца ни до природних лепота. Откад смо кронули из Рогаче нисмо ништа јели. А то није мало.

Распоредили смо се на једној њиви са кукурузовином. Почињем да маштам како ћемо напасти Београд. Али и глад ме мучи. Чудно је то: чим човек нема шта да ради, није заокупљен нечнм важнијим, ако није пре тога скоро јео, почиње да мисли на јело.

Сунце се клони западу. Долази до мвне комесар чете, Богдан Радуловић, и пита ме јесам ли баш из Београда. Одговорих потврдно. Он ми онда рече да се јавим команданту батаљона, Нову Матуновићу.

Тамо, поред команданта, три руска војника или официра, не знам. Само, били су у лепим, тамноплавим униформама и шапкама. Било је још наших војника. Командант нас пита ко смо, одакле смо. Онда рече да су совјетски официри дошли да траже војнике који би им служили као водичи кроз Београд. То оу били танкисти.

Мени мило што ћу, са совјетским тенковима, да ослобађам мој драги Београд. Кренусмо. Нисмо ишли далеко. Са једног платоа видимо на оупротној страни Дедиње и Бе,\и двор. Совјетски тенкови Т-34 налазе се свуда около, маскирани грмљем. Војници баш једу. Не знам шта је, али онако гладном, лепо ми мирише. Један црвеноармејац ми рече: »Брат, кушај.« Аепо сам га разумво, па се мало прихватих. Из учтивости нисам

хтео да много навалнм. Први иут сам, са великим и драгим савезницима, па да се обрукам! Али, како сам гладан!

Скоро ће мрак. Чујем руске команде. Послуге тенкова трче ка тенковима. Где ћу ја, мислим. Ваљда ће и мене позвати у тенк. Јест, ћавола. Унутра има места само за послугу. Рекоше ми да се попнем на тенк и станем иза куполе. То и учиних. Мотори се пале, грме машине, а командант виче: »Вперјот, вперјот.« Зашто виче кад га у овој грмљавини мало ко може чути, није ми јаоно. Крећемо. Идемо низбрдо, преко ливаде, а испред нас, на неколико стотина метара, крећу се борци 13. хрватске пролетерске бригаде. Тонкови отварају ватру из топова у покрету. Ја се стиснуо, као две паре у кеси. Онако широка — купола ми је тесна! Није шала, ово је прва борба у којој учествујем, моје ватрено крштење, и то — на тенку! Што је најгоре, немам шта да радим. Чучим иза куполе и гледам.

У грмљавини ватре видим како један зец — откуд ли се само створи! — трчи ливадом, да некако измакне човеку.

Одједном, тридесетак метара од нас, сукну у вис црни густи стуб. Не чух ни пуцањ ни експлозију. Каоније сам сазнао да су то Немци гађали тенкове поткалибарним зрнима.

Сишли смо у Лисичји поток. Ту се заглави прво наш тенк, па онда још један до нас. Остали продужише. И пролетори одоше даље, а ми остадосмо код тенкова, покушавајући да их извучемо. Ни греде, ни даске не помогоше. Кад се добро смрачило, Руси извадише из тенка митраљез и ручне бомбе и заузеше заклоне иза тенка. И ја сам са њима. У неко доба позваше командира тенка, Шпака, и он оде. Сад се створило место да и ја уђем у тенк. Ушао сам унутра и возач тенка, Гошка Живчиков, показује ми шта све има у њему. Светло гори и ми, рекло би се, уживамо.

Ујутру наиђоше други тенкови, извукоше нас, те и ми кренусмо путем који из Раковице, поред Белог двора, изводи према Дедињској болници. Пролазимо баш поред Болнице кад — тамо један немачки тенк: цев топа му пала доле. Чусмо да је те ноћи наш командир тенка, Шпак, изгорео у Другом тенку. Нашем тенку, не знам када ни како, откинут је врх уста топа, па смо, изгледа, у резерви. Одмах продужавамо даље, Дедињским булеваром ка »Мостару«. Стигли смо до Хајд-парка, па и нешто ниже, и ту се заустављамо. Значи, за једну ноћ, наши су ослободили скоро све до »Мостара«. Ту наши тенкови чекају.

Увече крећемо даље и заустављамо се у Улици кнеза Милоша, близу Вишеградске. Мени то дошло као поручено. Већ двадесетак дана се нисам видео са очухом (мајка и ја смо избегли у Рогачу крајем септембра), па идем у болницу да га видим, њега и пријатеље који тамо раде. Узимам од једног Руса хаубу, стављам је на главу, и сав важан појављујем се у болници. Изненађење за познанике и пријатеље! Гледају ону тенковску хаубу и диве се, и њој и мени. Очуху рекох да иде одмах у село и да јави мајци да сам жив.

Наши тенкови су се зауставили пред бројем 52, у Улици кнеза Милоша.

Борба у Београду тутњи. Црвеноармејци ме ниједном нису ништа питали, сами се крећу. Зашто ли сам им био потребан? Ту смо остали и у понедељак, 16. октобра. На жалост, тога дана, при прелаоку преко улице погинуо је возач нашег тенка, Гошка Живчиков. Немци су код »Лондона« имали онајперисте и тукли оне који су прелазили улицу. Метак му је кроз уста избио на потиљак.

Већ у уторак, 17. октобра, стигао је нови тобџија, Константин Олег, и возач Тоља. Чујемо да оу партизани заузели хотел »Москву«. Немци су утврђени у зградама око Министарства спољних послова и Железничке дирекције, и огорчено се бране.

Око подне приметисмо како се из правца Александрове улице ка нама креће тенк. Један тенк који је стајао на самој раскрсници Немањине и Кнеза Милоша отвори ватру. Одмах затим отвори ватру и онај други, и тенк на раскрсници плану. Искачу из њега чланови посаде. Противтенковски топови извлаче се на улицу и припремају за гађање. Међутнм, испоставило се да је у питању забуна. То је био совјетски тенк.

У четвртак, 19. октобра, преместили смо се у Улицу Зрњског, која од болнице иде према Александровој. \Око нас падају гранате, мада нас Немци не могу видети.

Ускоро смо, изгледа, открили разлог то артиљеријској ватри. Баш сам прелазио улицу, кад на ћошку Пастгрове и Зрињског, испред саме куће некадашњег министра Марковића, видим два-три Руса и, пред њима, два цивила и једну жену. Онај Рус нешто виче на њих и један од цивила извуче нешто иза појаса. Испоставило се да су то остављени немачки шпијуни...

Није ми било лако, јер сам и ја био без било каквог документа или пропуснице, а тражим тенкове, који су били ту, а кад сам се вратно — њих нема. Срећом, нису само мене заборавили. Ту се нашао и технички официр пука (који много воли шах и стално га носи са собом) и још један млади официр, вероватно командир вода или чете. Рекоше нам да су тенкови отишли у правцу Дедиња, и ја их тамо поведох. На Булевару стигосмо колону. Нађох »овоје« тонкисте и они ми рекоше да пођем са њима, иду, кажу, за Мађарску. Захвалио сам им се на позиву и рекао да сам са њима био по задатку, а да се и ја сада морам јавити јединици. На томе се и заврши моја улога »тенкисте«.

Сутрадан су борбе за Београд биле углавном завршене, а ја сам, ни сам не знам преко кога, обавештен да се моја 8. бригада налази на Бановом брду. Одмах сам отишао и нашао другове из чете смештене у школи. И они су се обрадовали. Јер — било је доста борбе и могућности да се погине.

Миодраг МИРКОВИЋ

СУСРЕТ КАКАВ НИСМО ЖЕЛЕЛИ

У јутарњим часовима 12. октобра претходница 2. батаљона била је 2. чета. На челу претходнице, у правцу Дедиња, наступао је 2. вод, крећући се најпре лево од Змајевца, а затим, западним делом пошумљеног Миљаковца.

Пре него што смо пошли на задатак, воду је предочено да се опрезно креће и непрекидно извиђа, јер, испред, нема наших делова. Речено је, такође, да смо врло близу Бањице и Дедиња и да, у сваком тренутку, можемо очекивати сукоб са деловима немачког борбеног обезбеђења. На те положаје, непооредно испред Београда, Номци су се повукли претходне ноћи, после неуспеха у борбама са нашим снагама на Авали.

Вод се провлачио кроз ниску храсхову шумицу, по груницама. Кад бисмо наишли на какву омању чистину или на ниско жбуње, гледалн смо иопред себе, али и даље, у Београд; њега, од када смо кренули из Санцака, носимо у срцу и мислима.

— Немци доле у потоку, укопавају се поред тенкова — јави један од бораца. Застали смо и поглвдали тамо. На удаљености од неколико стотина метара видимо неколико шлемова, извирују из рова. Командир вода викну: »Ко је тамо!« Уместо одговора запрашташе аутомати. Вод се хитро прилепи за земљу. Неколико наших бораца опалише из пушака, а пушкомитраљезац додаде два-три кратка рафала. Све се одиграло изненадно и муњевито. Како обострано плануше плотуни — тако и престадоше. У том моменту један борац викну:

— Црвона петокрака на тенку, видим је кроз грање.

Устајући, командир вода, колико га је грло служило, два пута снажно понови:

— Братушка, овде партизани!

На те речи неки борци устадоше, а тамо доле најпре почеше да се помаљају, а затим да из ровова излазе — танкисти црвеноармејци. Радооно смо им кренули усусрет. Док прилазимо, опрезно нас посматрају, а када су се уверили да смо партизани, кренуше и они ка нама.

Због необавештености и превелике обостране опрезности овај оусрег не испаде тако пријатан и не обрадова нас онако како смо то жељели н замишљали. Не доживесмо та на начин како оу га доживели наши другови када су се први пут суорели са црвеноармејцима код Сопота и Авале. Сусрет нам је био још тежи и непријатнији — јер смо посматрали како првеноармејци превијају друга рањеног нашим метком.

Било нам је жао, мнош жао. То оу осјетили и наши другови црвеноармејци. И тешили нас речима: да се, ето, и то догађа у рату.

Петар КОМАТИНА

КРОЗ БЕОГРАД

Њемачка артиљерија туче нае читаву ноћ. То чини и сљедећег дана, код Раковице. Са једним моторизованим одрвдом Црвене армије ослобо-\или смо Раковицу. У први мрак наступамо према Београду. Руои испиталн фолаз и на асфалту нсписали: »Проверено, мин нет«. Стижемо на Дедиње. Гу је штаб наше бригаде. Добили смо распоред за напад.

Не сјећам се назива улица, али знам да смо се кретали према Аутокоманди. Са нама су и Руси, са противтенковкама. Нијесмо били много >дмакли кад се чу глас наше претходнице. Помоћник комесара батаљона, Засиљ Краљевић, издвојио се из отроја и брзим корацима заграби до гретходнице. У том тренутку загрмјело је на све стране.

Тај први окршај није дуго трајао. Након предаха мало смо се повукли. 1ушкомитраљезац Живаљевић је рањен кјх>з обје ноге. Нема ни комеара Ваоиља. Патрола која је пошла да га тражи вратила се без њега. Сомандант пише кратак извештај о првом сукобу оа непријатељем. Изве-

штај нооим штабу бригаде. Прати ме неколико бораца. Тек што смо кренули, стиже друг Ваоиљ. Командант нареди да сачекамо.

Васиљ је у сукобу са Нијемцима добро повређен. У рвању са два њемачка војника, ударцима кундаком повриједили су му главу. Нијемци побјегли, а комесар остао рањен. Кад се мало одморио и прибрао, добро се оријентисао и пошао к налма. Лице му је у крви. Продужио је са нама до болнице. Придружила нам се и другарица Олга Вулетић. У кругу болнице затекли омо неколико црвеноармејаца рањених у овом сукобу. Болничарке су прихватиле Васиља, очистиле му и превиле ране. Остао је у болници, а ми продужили. Руси оу нас често заустављали, а ми смо строго водили рачуна да у овој великој гужви не дође до неспоразума. На крају с.мо стигли гдје треба и предали извјештај.

Рано ујутро стижемо до Ауто-коМанде, а затим до Славије. Руски тенкови су са нама. Београђани изашли из склоништа да поздраве ослободиоце и прославе слободу. Са Славије прешли смо у Крунску улицу, а пред вече у Улицу кнеза Милоша.

Док је, у први мрак, стизала вечера, борци, заклоњени зидо.м велике зграде, примијетили су непријатељског војника. Наоружан, изненада је искочио из Главне поште. Док се преко везе пренијело наређење да га зауставе, прилично се удаљио. Ипак је оустишут и приведен у штаб. Био је то њемачки подофицир, одојечен од својих. Покушао је да се пробије из ослобођеног дијела града.

У току првог дана борби батаљон је заузео Инжињеријски дом и још једну вишеспратницу- Штаб батаљона се смјестио у оближњој, малој Лазаревићевој улици. Комесар Ваоиљ је изашао из болнице и са завојем на глави дошао у батаљон да настави борбу.

Битка за Београд трајала је шест дана и шест ноћи, од 14. до 20. октобра. Двадесетог октобра стигли смо на Теразије. Истог дана, послије подне, пошли смо за Чукарицу. Ту је наш батаљон размјештен, да предахне.

Тих дана многи старији борци распоређени су у друге јединице, на разне старјешинске дужности. Бригада је уокоро пошла на сремски фронт. За команданта 1. батаљона постављен је професор Душан Алекоић.

Од 1. батаљона наше бригаде растао сам се изненада, 26. октобра, док се јединица још налазила у Београду. Одлуку ми је саопштио помоћник комесара, друг Ваоиљ Краљевић, са којим сам и стуиио у бригаду. На растанку, уз поздрав, рекао ми је: »Одлазиш у једну од најелитнијих јединица наше војскс.« Била је то заштитна чета Пропагандног одсјека Врховног штаба НОВЈ.

Никола ПАВЛИЧИЋ

У РАКОВИЦИ

Сат пре зоре, са чела и са Стражевице, на јединице нашег батаљона отворена је јака митраљеока ватра. Командант Милан Павловић је комаидовао јуриш. Терен је каменит и делимично пошумљен. Сви су борцп кренули у напад. Пушкомитраљесци су и овде, као и у многим ранијим

барбама, прецизним рафалима натерали Немце да се повуку ка Раковици. У освит зоре каменолом и доминантна Стражевица били су у нашим рукама. Заплен.ено је нвколико шараца, разно друго оружје, нешто муниције и опреме, а све нам је то требало за нове борце. У тој краћој борби међу најхрабријима ујутро су ое помињали пугЦкомитраљесци Коста Тијанић и Буро Косовић.

Немци су са нових положаја тукли долину којом пут и железничка пруга воде према Кошутњаку и Топчидеру и долину око манастира Раковице, у чијем се дворишту већ сместила интендантура 3. батаљона.

Наставили смо даље пузећи. Од 8 чаеова у неколико наврата изнад нас су, у бришућем лету, надлетали немачки авиони и митраљирали. Око 11 чаоова челне јединице батаљона су избиле у реон раскрснице, код фабрике мотора, али услед јаке ватре напред се није могло. Почела је да гађа и немачка артиљерија. Товарног коња наше 3. чете, који је стајао натоварен украј пута, мина погоди у самар. Уби и коњовоца Божину и борца Миодрага Илића, а рани Првислава Павловића и Славка Бранковића.

Око подне на овом правцу у борбу су уввдвни руски тенкови, што је нама и суседима омогућило даљи продор и заузимање Раковице.

Милан Д. МИТРОВИЋ

НАЈМАЊА НЕОПРЕЗНОСТ ДОНОСИЛА ЈЕ ЖРТВЕ
(Из фабричких хала у бригадни строј)

Поелије тешке борбе за Раковицу, 14/15. октобра, 3. батаљон се пргг-купио и занећио у рејону Бијелог двора. Са нама је било и десет нових бораца, омладинаца из фабрике мотора у Раковици, који су се, у време најжешће борбе, организовано извукли из хала и прешли к нама.

Дак смо очекивали да будемо уввдени у борбу, јединице батаљона су чистиле оклолни терен и поједине зграде од скривених непријатељевих војника. У томе нам је народ много помогао, нарочито омладинци од којих су многи добровољно ступали у батаљон. У тој акцији чишћења убијено је и заробљено око тридесет непријатељевих војника.

Следеће ноћи батаљон је добио задатак да ступи у борбу. Кретали смо се преко Славије, Улицом краља Милана, а затим скренули Улицом кнеза Милоша, према згради Скупштине. На челу батаљона кретала се 2. чета. Са нама је ишао и командант батаљана. Изненада је у колони настало комешање. Борци оу почели да вичу: »Нијемци у колони.« Незвани гости колоне брзо су савладани. Били су то њемачки војници одсјечвни од својих разбијених јединица, који су, мора се признати, врло лукаво и дрско покушали да се, под окриљем ноћи, укључе у нашу шарено унифармисану колону не би ли се тако пробили до својих јединица. Нијесу успјели захваљујући будности и опрезности бораца наше чете.

Стигли смо у парк поред Старог двора. Требало је да батаљон наступа Дечаноком улицом п, даље, према палати »Албанија«. Међутим, наређено је да се претходно извиди тај правац. Упутио сам патролу из моје чете.

Брзо се вратила, с тешко рањеним вођом патроле. Патрола је дочекана јаком ватром одмах на почетку Дечанске улице. Да би се избегао тај, доста опаони правац, командант батаљона је одлучио да га заобиђе. Издао ми је наређење да са четом пређем Александров булевар и да, затим, из Таковоке улице скренемо у Кооовску, па њом наставимо према Теразијама н »Албанији«. На раекроници Косовске и Таковске повезали смо се са водом противтенковских топова Црвене армије. Иза зграде Скупштине, према Кооовској и Влајковићевој улици, било је неколико бетонеких бункера и више ровова повезаних саобраћајницама. Тај рејон је непријатељ био напустио, изузев појединих ровова — у којима је задржао пушко-

Чим смо дубље зашли у Косовску улицу развила се оштра борба. а било је и рањених. Те непријатељоке ватрене тачке су брзо уђуткане.

Чим смо дубље зашли у Косооку улицу развила се оштра борба. Нарочито је била ј^ка ватра непријатеља са угла Пашићеве и Кооовске улице, иза зида од цигала. Улица је горела од снажне обостране митраљеске и етрељачке ватре. Свјетлећи меци оу се укрштали.

Заузимали смо улаз по улаз, зграду по зграду. У томе су нам помагали храбрији становници улице, који су проводили борце и одељења кроз дворишта и подруме зграда. Тако смо избјегли ватру дуж улице и приближавали се непријатељу. Много оу нам помогли и у откривању појединих непријатељских војника, скривених у подрумима зграде. Иако борци нијесу имали иокуства у вођењу уличних борби и за овако велике и тврде зграде, морал им је био на виоини; тиме се надокнађивало све остало. А у батаљону — половина нових бораца из околине Ваљева и осталих мјеста западне Србије и Шумадије.

Негдје на половиви Косовске улице, око 6 часова поново сам се орео са командантом батаљона, Миланом Павловићем. Пожуривао је да чета што прије овлада Косовоком улицом. У непооредној близиви ваишли смо на још једног погинулог борца моје чете. Поново смо се пребацили на лијеву страну улице, ка 2. воду, који је наступао том страном. Другом страном је васту пао 1. вод Борђије Копривице и Арагише Вушановића. Са њима се већином кретао и комесар чете, Богдан Карацић.

Негдје између седам и осам часова овладали смо Косовском улицом. Поједине групе, под заштитом ватре, почеле оу се пребацивати преко Дечанеке ка наставку Нушићеве улице, према Теразијама. Њемачка ватра је доста ослабила, али је још увијек опаона и убитачна. Убрзо сам примио наређење да чету зауставим и запосједнем зграду бр. 1, на углу Косовске и Пашићеве, и зграду бр. 4, на углу Косовоке и Дечаноке. Командант батаљона је пошао са 1. водом у зграду бр. 1, а ја на другу страну улице, ка 2. воду. Пошто је 2. вод распоређен по спратовима и прозорима зграде број 4, пошао сам ка 3. воду. Враћајући се, на степаништу поново сам срео комавданта батаљона. Суорет је био кратак, измијењали смо неколико ријечи о евентуалним мјерама за случај противнапада непријатеља. Затим сам изашао сам на улицу, а командант, у пратњи курира, пошао је у зграду бр. 4, гдје је нешто касније рањен.

Нијесам схватио зашто је услиједило наређење да чету зауставим кад је иницијатива била на нашој страни и имали смо повољне услове за наступање према Теразијама и згради »Албавија«. Каоније сам сазнао да је то било због покушаја једне њемачке групације да се са смедеревског правца пробије у Београд.

Око девет часова Дечанском улицом су избила, непооредно на угао Пашићеве и Косовске, два лака њемачка тенка. Отворили смо ватру из зграда које смо били запосјели, и приморали их да се повуку. Једна топовска граната погодила је прозор просторије у згради бр. 1, у којој је било пушкомитраљеоко одељење. Ту је погинуо нишанџија пушкомитраљеза и члан Партије ШНепан Павићевић, а рањен водни делегат Драгиша Вушановић.

Нијемци су још увијек држали супротну страну Пашићеве и Дечанске улице и зграду »Албаиија«. Били су добро маскирани и утврђени. Непрекидно су нас држали на нишану онајперисти и пушкомитраљесци. Ватра им је била ријетка, али опасна. Најмања неопрезност донооила нам је нову жртву. Једна је била — обавјештајни официр батаљона, Нико Гроздановић. Претрчавајући Косовску, из зграде бр. 4 у зграду број 1, у којој се налазио 1. вод моје чете, на вратима зграде је смртно погођен митраљеским рафалом. На руке га је прихватио комесар чете, Богдан Караџић. У непооредној близини, на сличан начин, у Пашићевој улици, према Теразијама, погинуо је командир пратеће чете батаљона, Петар Пејовић.

Слиједеће ноћи, 17/18. октобра, чету (је омијенила јединица 4. батаљона наше бригаде. Повучени смо у рејон Старог двора. Запосјели смо једну зграду на углу, у чијем смо подруму нашли веће количине санитетског материјала. Било је ту и балона са апотекарскнм бензином, који нам је послужио за пуњење флаша за борбу са непријатељоким тенковима. Снабдијели смо се и руским ручним противтенковским бомбама. Било нам је наређено да зграду добро утврдимо и будемо спрсмни за борбу у случају продора њемачких јединица. Захваљујући успјешној борби других наших јединица, до такве борбе у овом рејону није дошло.

Јово Јо.га КАСАЛИЦА

ХРАБРЕ БОАНИЧАРКЕ

Приликом једне борбе близу Раковице нападали омо Немце преко равног терена. До нас су, са друге стране, јединице братске Црвене армије.

Око нас падају непријатељоке гранате. Рањен је наш друг, водни делегат Бранко Зошвић, који је, поред те дужности, био и нишанџија на шарцу; онемогућавао је немачким фашистима прелаз преко ћуприје која води у Кошутњак, тамо где Немци мисле да се извуку испред нашег осветничког оуда.

Тешко рањеном другу Зоговићу, под непријатељском ватром, другарица Јела указује прву помоћ —на лицу места. Рањени Бранко, видећи другарицу Јелу, као да заборави болове, запева:

»Запјевајмо сви из гласа,
Без Русије нема спаса«.

Шали се са другарицом, као да није ништа било.

И даље звижде меци тамо гдје је Бранку указана прва помоћ. Треба га хитно пренијети на заклоњено мјесто. У том тренутку долази болничарка Фина Милутиновић узима друга Бранка на леђа и креће у правцу заклоњеног места — било је далеко преко 150 метара. Зоговић опомиње другарицу да га спусти, говори јој: »Погинућеш због мене.« Другарица Фина га и не слуша. Она извршава овој задатак.

Таквих примера јуначког држања има много. Нека служе за пример свим нашим борцима. А храброст другарица је и знак велике њихове љубави према рањеним друговима.

М. КУЛИЋ

(»Борац«, 1. чета 2. батаљона, бр. 2, децембар 1944)

ЧЕТНИЧКА ПОСЛА

Из једне куће недалеко од »Лондона« рањена су два наша борца.

Зграде су тонуле у мрак када је комесар Илија Прелевић са још једним другом пошао у том правцу. Ишли су један једном, а други другом страном улице. Близу раскрснице кратки рафали из аутомата натјерали су их да се склоне у најближе капије.

— Бно га изнад тебе, на првом спрату — довикну борац Илији, протурајући капу на цијев пушке — да намами окривеног непријатеља да се поново огласи.

Ходник, степенице, мрак. Изненада бљесак. Пуцњи. Седам, један за другим. Иако је очекивао тако нешто, Илија је био ипак изненађен, збуњен неколико тренутака. Чинили су му се ти тренуци као вјечност. Тек када је чуо шкљоцање празног пиштоља, прибрао се и викнуо:

— Предај се, руке увис.

— Не пуцам, предајем се — доприје глас из мрака.

При слабој свјетлости, кроз отворена врата, назирала се силуета. Некакав четнички војвода, крупна људина, зарасла у браду и косу, утегнута кајишевима, с торбицама и са обавезном камом. На капи и лијевом рукаву кокарда.

Илија му је одузео пиштољ, аутомат »томсон« и бомбе, не слушајући његово брбљање о томе како треба поступати »са потпуковником краљевске војоке у отацбини«. Биједа, мало прије из мрака пуцао на Илију, а сада, у страху за живот, спреман је да пузи и на кољенима. Привео га Илија у штаб батаљона. Тамо се око њега зачас окупили сви који су били ту, курири, писари, кувари. Оставио им га је на чување и ушао код команданта, да му преда на поклон аутомат. Испричао му је шта се збнло.

Командант је позвао курира да му нареди да заробљеника одведе у штаб бригаде. У томе су се из хола зачули пуцњи. Излетјели Илија и командант, откопчавајући успут футроле пиштоља. У холу гужва.

Користећи неопрезност свих око себе, заробљени четник је изненадним ударцем збунио једног борца и покушао да му узме аутомат. Прецизни погоци из пиштоља су га у томе спријечили. Тако је завршен пут још једног злочинца, домаћег издајника.

Обрад БЈЕЛИЦА

ЧЕТА ЛУТАКА

Јутарње плаветнило све више пробија између два брежуљка. Дан осваја. Златно и бакарно лишће просуто по путу и земљи. С обе стране пута просуте кућице, чији су кровови позлаћени лишајем. Из њих не допире људски тлас — изгледају тужно.

Колона граби напред. Сви смо још сањиви. И уморни смо. Иста брига подједнако одузима снагу, али се мора даље.

Убрзо се пред нама указа парк, брижљиво уређен, чист. Као да овде није било борбе. А шуме очистиле мирис барута. Стазом, оивиченом четнарима, ушли смо у двориште. Насред њега се испречила велика, лепа зграда. Још до сада нисам наишла на тако лепу кућу, ни на сличну њој. Бела је, па у овом зеленилу изгледа још раскошније. Та бела лепотица нам је понудила гостопримство.

Након кратког испитивања погледом уђосмо лево, у собу пристојно пространу. Другови се већ беху спустили по поду. Преко тепиха су прострлн ћебад, и чекају.

Брижљиво лекар прилази своме послу. Помоћ другарица не изостаје. Војничком брзином и спретношћу зачас смо обележили униформе блиставо белим завојима. Већ према месту које је оружје изабрало на нашем телу.

Беле гамашне, чалме, рукавице, биле су и знак раепознавања. Нисмо били из исте бригаде. Тако и мене прозваше: »Ти, другарице, са десном рукавицом, дођи овамо.«

Моја рукавица, боје униформе, зачас се нађе на поду. Тај пркосни средњи прст ширио је упалу на целу шаку, па ме црвенило и оток беху онеспокојили.

Као да се бојао да не изнесе еувише разлога за забринутост, доктор је говорио тихо. Речи му се губе у шуми браде, која му је покривала готово трећину лица. Оно мало орпских речи, што је у рату научио, изговара упорно примењујући палатализацију, што је било својствано свим Италијанима. Са напором сам разумела само једну реч — гангрена. Учини ми се да је од стрепње још старији. Додуше, и није био млађи од четрдесет. Ако оу га мојих шеонаест година подсећале на кћер, онда је његова стрепња била још разумљивија. Из »фонда«, намењеног за најгоре, узео је неки прашак и ставио на рану. Тако добих белу, нову рукавицу. Уместо мене докторка Раја, која је била помоћник и аоистент, захвали доктору мигом крупног, плавог ока.

(Тај пар лекара видела сам последњи пут у Маторој шуми у Срему).

Другови се дали на посао. Припремају се за ноћење.

Уђох у једну собу. Ту остадох дуго. Не, нисам била сама. Око мене — чета девојчица. Иза пуначких, румених усница вире им ситни зубићи. Баш као у правих беба. Девојчице у лепршавим хаљинама осмехивале су ми се. И мени се оте дуг, блажен уздах. Ускликтала радост. Први пут видим толико лутака. Пуна соба. Разних. Обујми ме нешто као неверица, па брзо пружих руке да их дотакнем. Биле су то праве, истинске лутке. Препун крчаг радости — затреперих. Хоћу да савладам ту чудну дрхтавицу, да се опустим. Сазнање да ме, осим ових детињих, мани драгих очију, нико не види, учинило ме спокојном.

Са чудном опрезногАћу и жаљењем присећала сам се детињства. Поворка дана изазва у мени сету. И гле, на тренутак ми се учинило да сам, у овом чаоу и на овом месту, осетила смирење једне туге. Тражећи прибежиште у успомвнама, осетих неки непознат бол; нисам знала где ће се он зауставити.

У породици, оптерећеној децом, права лутка је била луксуз. Ја сам је правила од крпица. Трудила сам се да личи на праву. Но, то ми најчешће није успевало! Лутка би ми пре личила на »фрајлу« или кловна. Ни крпица није било увек. Само о празнику, када је кројачица једино могла да узме коју пару; одлазпла сам јој да »зарадим« крпице. Радо сам метлом чистила конце и отпатке, желећи да се иод метлом нађе који већи комадић. Тако би моја сестра, старија и вештија у том послу, везла лице лутке, а ја сам шила хаљиницу. Наш вунени јастук све се више смањивао, јер је лутки ваљало начинити и лепу фризуру. Времена је било напретек, јер је Немац завео полицијоки час. У осамнаест часова сви смо били у кућама. Закључани. Небадима смо покривали прозоре, јвр светло није смело да се види. Улицом и око куће злослутно је одзвањао бат немачких цокула. То нам је било уместо успаванке.

Сећања отално навиру. Враћају ме у детињство.

Ова мала, љупка створења буде успомане. Већ гласно разговарам са њима, ословљавам их именима. Далеким, али мени добро знаним. То беху имена мојих другарица из најранијег детињства. Како би било лепо да смо тада имале бар коју од ових лутака! Макар као узорак по коме бисмо правиле друге. Знам да је једном нека Косана добила батине од маме зато што је изнела лутку у двориште и што смо се све играле с њом. Да сам бар тада имала једну од ових! Сетих се Косане, Леле, Розалије... Како је та последња, мала Јеврејка, имала дивне очи ... Црнозлатасте, као штедљиви извори у дну шкриљаца. Смех је штедро даривала сваком. Имала је још две сестре. Јулишка, само годину млађа од нас, стално се са нама дружила. Лепа, али увек сетна. Имала је очи боје дувана. Ако их човек посматра, престаје и сам да буде весео. Но, иако млађе, ниомо ни ми биле довољно веселе. Баш као ни ове лутке које посматрам. Иако насмејане, изгледају тужне. Сету им скрива прашина попала по лицу, а паучина им повезала руке. Веселост ће доћи у ову собу кад се појави права девојчица, којој ће оне трајно припадати. А ја морам поново тамо где ме чекају моје другарице.

Када опет будем међу својим сестрама, причаћу им да ово што сам видела није машта — да сам заиста видела толико лутака. Могла бих једну да понесем, да ставим у ранац, али би ми се наругали. Питали би: »Је л' то ратни трофеј?« Тако се окренух по соби, тражећи нешто што би могло да посведочи ово моје кратко дружење са луткама, боравак у њиховој кући. Нађох једну салвету. Нооила сам је уместо марамице. Са миом је прешла сремски фронт. И још је чувам. Тек сам недавно на њој запазила иницијале, јединог јемца те чудне ратне околности.

Купила сам и лутку, која ме често подсећа на ову моју причу. Али не, са њом се нису поиграли моји синови. Чак ни кад су били млађи. Њихова преокупација су мотори, музика ...

Јованка ВУКОВИЋ

ЖАЛОСНИ СМО ШТО НЕ МОЖЕМО ДАЉЕ

Послије подне 14. октобра, уз подршку групе совјетских тенкова, наступамо брзо и ломимо отпор непријатеља. Још за дана смо заузели Дедиње, а с првим мраком стижемо до »Мостара«, заузимамо Пивару и куће око ње. Руски тенкови се враћају, а јединице нашег 2. батаљона остају на положајима. Немамо везе са осталим јединицама, али — према борби — видимо да смо прилично истурени напријед. Наша 1. чета се утврђује у Пивари и околним зградама, спремамо се за одбрану. Њемачка моторизација пролази цестом од Ауто-команде ка Жељезничкој станици. Врло су близу. Чудна оитуација: у Пивари чета партизана, а њемачке колоне одступају на свега стотињак метара од ње. На нашу ватру по колони, Нијемни одговарају из покрета; не развијају се за борбу. Очито им се жури.

Свиће лијеп дан. Радујемо се том првом јутру у ослобођеном дијелу града.

Стижу остале јединице. Борба се води на све стране. Придружује нам се група београдоких омладинаца. Врло еу храбри. Причају о непријатељу, показују утврђене тачке, скривене митраљезе, којим је правцем најлакше ... Њихова помоћ нам је драгоцјена.

Прелазимо у напад на бункере у рејону »Мостара«, заузимамо дио Болнице и зграду на почетку Улице кнеза Мнлоша. Борба се водила за сваку просторију, собу, спрат. Запаљивим флашана Нијемци уништавају три руска тенка. Жао нам људи, а и техникс.

Борба добија на жестини. Око 13 часова непријатељ врши противнапад од Жељезничке станице. Добијамо задатак да заузмемо раскрсницу улица Сарајевске и Вишеградске. Уз нас је одељење руоких војника, са два топа. Гине један руски мајор. То нас још више обавезује да истрајемо у борби. Успијевамо се пробити на раскроницу и заузети један блок зграда. Трокатница која надвисује околину је наша. Износимо митраљез у поткровље. Борба је паклена. Имамо доста рањених од митраљеоке и минобацачке ватре. Но, нема времена да се мисли на губитке! Морамо одржати заузети положај и не смијемо дозволити непријатељу да се среди. Послије дуже борбе успијевамо се учврстити. Њемачки противнапад је одбијен.

Нијемци су више пута прикупљали снаге и поново прелазили у противнапад, али — без успјеха. Око 16 часова стиже им појачање. Поново крећу. Борба се води за сваки угао, сваку кућу. Све је у диму и прашини. Њемачка артиљерија и минобацачи стално туку наше положаје.

Поново смо их одбили, повлаче се ка Жељезничкој станици. Са балкона једне вишекатнице у Сарајевској улици њемачки официр, у бијелнм рукавицама, маше рукама и издаје команде. Глае слабо допире до нас, али нам је официр на видику. Показујсмо га команданту батаљона, Раду Ранчевићу. Раде га скида рафалом машинке. Нијемац се преви преко ограде. Пун погодак!

Одмах смо осјетили попуштање њемачког притиска. Имамо и ми губитака, осјетних. Рањен је командир чете, Ваоилије Радуловић, један митраљезац, а догоди се то и мени. Парче гранате закачи ми окочни зглоб. Око мене фијучу рафали, дижу облаке прашине. Падам наоред улице. Покушавам да се дигнем, али нога отказује. Дотрчала је Јела Јокоимовић, санитетски референт чете. Уноси ме у једну кућу. Ципела ми је пуна крвн.

Брзо ме превија. Сутеренски стан гдје ми указује помоћ, пун је рањеника н станара. Има рањених и у собама на кату. Станари су продусретљиви, доносе шећера, нуде лимунадом. Мени то необично, јер од почегка рата нијесам видио ни лимун ни шећер.

Пада ноћ и борба одмиче. Наши иду даље. Жалоони омо, ми рањеници, што не можемо даље са осталима. Једним шпедитером нас, ноћу, преносе у болницу и смјештају у неку ообу. Василије и ја омо кревет до кревета. Ноћну тишину ремете пуцњи. Болница пуста, само по која чаона сестра. Страховали смо, с правом. Ујутру су наши војници на тавану једне болничке зграде нашли два скривена њемачка митраљеза, са посадама.

Сљедећет дана нас евакуишу у бригадиу болницу. Ту дочекасмо ослобођење Београда, ватромет и весеље. Приносе нас прозорима да видимо ватромет. Одмах по ослобођењу града отпремљени смо у Раковицу, гдје смо остали 15 дана. Бригада је размјештена у реону Бањице, Дедиња, Чукарице. Одмарала се. Ми који смо прездравили уокоро се поново враћамо у њен борбени строј.

Мирко КУЛИЋ

ДРУЖЕ, ПА ТИ СИ БОС!

Мој борбени пут почиње од села Неменикуће, у иодножју Космаја. Ту сам се срео са партизанима и — 8. црногорока бригада је постала моја јединица, а њени борци — моји нови друшви. Имао сам 17 година када сам стуоио у њен 4. батаљон. Био сам голобради дечак, који је право са њиве дошао у војску. Али, био сам и добро развијен, па су ме одмах задужили пушкомитраљезом, шарцгм. Поноомо сам се што имам тако добро оружје.

После марша бригаде од Космаја до Авале добили смо наређење за напад на Београд. На авалском путу орели омо се са војницима Црвене армије. Видео сам како старији другови трче и грле се са њима. Био сам и сам преорећан и узбуђен. Мнош смо после причали о руским војшгцима, о њиховим кађушама и о томе како ћемо заједно да ослободимо Београд.

Наша бригада је напредовала прво ка Дедињу, а после ка Теразијама. Једва сам ишао од узбуђења. Негде на том путу један друг из колоне ми рече: »Друже, па ти си бос! Видиш да су ти ноге рањаве, јави се у амбуланту«.

На те речи сам поцрвенео — плашио сам се да ће ме оставити у болници.

Борба за Београд била је жестока, имали омо доста рањених и погинулих. Губитак сваког друга тешко сам доживљавао, иако смо кратко били заједно. Јер и за то кратко време — постали смо тако блиски! А у борби ти је брат — и најближи — онај који је с тобом, који ће те рањеног превити, уморном помоћи.

После ослобођења Београда моја јединица је размештена на Дедињу, где је била и једна болница. Рањоници су стизали камионима, наши и црвеноармејци. Пошто сам се мало опоравио и превио рањаве ноге, при-

текао сам у помоћ болничком особљу — са њима сам унооио рањенике. На носилима је био и један руоки вој^иик, коме је граната однела једну руку и ногу. Унео сам га у собу и положио на сламу — кревета није било за све рањенике. И када сам помислио да је штета што ме не разуме, да га бар питам како му је, да га мало утешим, он ми, на чистом нашем језику рече: »Друже, молим те, покриј ме, јако ми је зима«.

Изненадио сам се кад даље каза да је родом од Обреновца, па се, потом, вратио у земљу својих родитеља, а сад се, ето, поново нашао у Југославији, земљи у којој се и родио. Отишао сам и без питања, узео једно ћебе из своје јединице и покрио оног војника. Пожелео сам да брзо оздрави.

После неколико дана лечења придружио сам се својој јединици. У њој сам остао све до ослобођења.

Милета СРЕЋКОВИЋ

НАЈДРАЖИ ПОКЛОН

Још док је бригада водила уличне борбе и надирала ка центру града, борца Миладина Петровића је преорела једна дјевојка. Помало збуњена. пришла је и пружила му један пакетић:

— Ово је дар вама, ослобоАиоцима — рекла је.

Миладин је пред дјевојком распаковао пакетић. Разастрла се застава са црвеном петокраком.

— Хвала, дјевојко. Истаћи ћу је на највишу зграду у Београду.

— На палату »Албанију« — рекла је дјевојка.

— На палату — прихватио Миладин.

И Миладин је одржао обећање. Био је у групи бораца која је прва продрла у »Албанију« И на њеном је високом кркЈву развио заставу слободе, с петокраком звијездом, најдражи дјевојачки поклон који је млади борац добио од непознате београдске омладинке. И срце те дјевојке куцало је за слободу.

Обрад БЈЕЛИЦА

И ЈА ХОБУ ДА ДОПРИНЕСЕМ ОСЛОБОБЕЊУ НАШЕ ЗЕМЉЕ

Стигла је Црвена армија у моје село. Осетио сам у себи велику радост. Нисам могао остати код куће. Био сам са њима неколико дана и почео да /чим руски језик. За кратко време успео сам толико да научим да с њима томало разговарам. Са Русима сам дошао из Јагодине у Београд, где сам е одмах пријавио у батаљон 8. црногорске бригаде. Јавио сам се команди [ете и рекао да хоћу у војоку. Другови из команде почели оу да се смеју, ер сам им се учинио малим, али — прекинуо сам их озбиљним питањем: Хоћете ли ме примити или не? Ако нећете, ја идем у другу јединицу«.

Поставили су ми затим низ иитања: да ли могу указали на тешкоће које се нижу кроз борбу. А ја саљ може један човек издржати, моту и ја«. На те моје г иотледали, на ме затим потапшали по рамену. И рекс нас.«

Заиста сам се трудио да извршим све оно што се мном, а био сам четни курир. Моја највећа жеља била је - А ? жају, да уништавам фашисте или да којег заробим. Али, око' нила. Руководиоци ми нису дозволили да учествујем у 6». тобоже, врло мален; остављали су ме у интендантуру док су жају. Али ни ту нисам без посла. Чиним све оно што би кори борби, а панека^— купим мало дувана и шаљем друговима 1

(Бригадни билтен »Кроз борбу«, бр. 4, 10. март 1945)

КАО БУЈИЦА УЛИЦАМА БЕОГРАДА

Био је леп јесењи дан када смо с југа стигли под Авалу. Борци су искористили кратак предах и одмарају се на сувом лишћу. Неко прегледа пушку, други прекрстио руке под главу, неко пуши. Ту смо се сусрели са борцима Црване армије. Обучени у ватирана одела, неки од њих су занети послом око тенкова, прикривених гранама и лишћсм, други су спремали храну, онако гаравих лица, мааних руку. Гледамо их, људи као и ми, борци као и ми! Састали смо се овде, под Авалом, а тамо је Београд — наш циљ. Шетамо између дрвећа, а лишће шушти под ногама. Узнемирени емо, као и обично пред судбонооне догађаје, а ииак — срећни што смо пред Београдом.

Предвече примамо наређења и полазимо ка граду. Храстова шума почиње да одјекује од граната немачких топова. Идемо напред, час трчећн, час пузећи, преко њива. Танкови нас штите, гранате њихових топова високо лете изнад нас ка немачким положајима. Био је то за нас нови начин борбе. За нае који смо, много пута, слабо наоружани и са мало метака, јуришали на непријатеља. На небу се појављују немачки авиони, али не прође дуго а један се оруши у пламену. Јаоно се види одсјај ватре у сумраку.

Те ноћи је небо горело над Београдом, звезде ее нису виделе од ватре и облака дима. Пробијали смо се кроз шумарке, између дрвећа. Наилазимо на прве куће, на дворишта. Осећамо да смо продрли у град. Били смо на Дедињу. Одаовуд ватра. Погнути трчимо дуж зидова, а малтер се руши од метака, сипа преко наших глава. Када осетимо блиску експлозију бомбе или гранате, падамо ничице на земљу а анда — опет напред. На првим раскршћима већ су борци нашег батаљона, показују правце где да се скрене, ка којој улици. Дозивамо се, чае у мраку, час — осветљени експлозијама. Јединице се заустављају, примају наређења, попуњавају се залихе, ређују редови. Приетиже наш санитет и интандантура батаљона, извлаче се рањаници, пружа им се помоћ. Командир пратеће чете, Блажо Миловић,

шаље курира да пренесе наређење да коње приведу ближе. Ускоро се низ улицу чује топот потковица. Уводимо коње у двориште. Они мирно стоје у ноћи, навикнути на борбу. Само понекад се зачује рзање, на што неко из мрака викну: »Умири тамо коње!« Светлећим мецима из тешких митраљеза борци пратеће чете показују пешадији и бомбашима на коју с^рану да крену. Као плима идемо напред и преплављујемо улице и тртове, продиремо све дубље и дубље у срце града. Иако те улице не познајемо, иако је ноћ.

Јутро. Коњи, везани у башти, мирно једу зоб. Митраљезац испред зида подиже главу и посматра како из измаглице израњају куће, дрвеће, отварају се простори улица и тргова. Све одједном постаје ближе. Затишје је пуно ишчекивања... Чујемо како већ у суседној улици започиње паљба, па опет полазимо напред. Пристижу нас борци који еу се одмарали наслоњени на неко дрво или зид. Уводимо коње у нова дворишта и постављамо митраљезе на нове углове и раокршћа. Улице су све шире, а куће све веће. Дан омењује ноћ. За краткотрајан сан украдемо по који тренутак затишја. Долазимо до Косовске улице, па, иако већина не познаје град, знамо да смо у самом центру и — да се ближи одлучујући тренутак.

Командант батаљона, Милисав Буровић, позива команду пратеће чете и наређује да ее размести у згради бр. 24, у Косовској улици. Улазимо у поплочано двориште, окружено са свих страна зидовима ниских кућа. Ту остављамо коње. Прилазим првим вратима, снажно лупам. Прво се нико не јавља, а онда, на све јачу лупу, излази старац. Уплашено пита шта желимо. Објашњавам му да смо ми Народноослободилачка војска и да не би требало ничег да се боји. Тражим да дозво.ш да се по собама сместе борци.

Са водом тешких митраљеза претрчавамо улицу — она је потпуно пуста. Улазимо у зграду Скупштине, пењемо се на спрат. Постављамо митраљезе на разбијена прозорска окна и отварамо ватру. Подови соба су прекривени поломљеним стаклохМ, малтером, разбијеним стварима, крвљу. Рањеници леже поред нас, дуж зидова.

Истовремено, један вод пратеће чете одлази до угла Косовске улице и туче ватром ка палати »Албанија« и Позоришту.

Трећи вод, са замеником командира чете, Крсто.м Радовићем, распоређује се поред 2. вода и дејствује у правцу Позоришта и Ратничког дома. Воде се тешке и непрекидне борбе. Међутим, то не смета партијском руководиоцу батаљона, Дари Милачић, да по четама одржи »летеће састанке«. Нарочито импонује њена храброст и човечност. И овде, у Београду, као н у свим ранијим борбама, иде од чете до чете, од борца до борца, бодри их. Њено приоуство улива поверење и храброст. Сви је борци воле и цене.

Политички комесар батаљона, Владо Мрваљевић, сакупио грађане у једној биоскопској сали и говори им о скором ослобођењу. Позива их да помогну у снабдевању бораца, смештају рањеника, откривању непријатеља по кућама, или, пак, да и сами учествују у борбама.

Октобар седамнаести, 14 часова. Обилазећи делове чете нашао сам се на углу Кооовске, наспрам палате »Албаније«; из ње Немци пружају жилав отпор. Поред мене је командант батаљоаа, Милисав Буровић. Двогледом осматра непријатељска упоришта. Изненада — командант пада погођен метком. Допузао сам до њега и, са још неколико бораца и другарицом

Бујом, одвлачимо га у заклон и покушавамо да му помогнемо. Али, помоћи нема ... Тужна вест о смрти вољеног команданта брзо се проширила бригадом.

Наредних дана воде се нове борбе. Један вод пратеће чете и дедови батаљона претрчавају ноћу под јаком ватром трг пред палатом »Албанија«, из разних праваца. Користе као заклон брдо земље и огроман кратер који је настао после експлозије авионске бомбе. Привлаче се зграде са свих страна. Убацују ручне бомбе.

Ујутро, 20. октобра, саопштено је да је Београд ослобођен. На сваком кораку радост. После краћег затншја, у којем одјекне само покоји хитац, одјсдном: иаљба из свих пушака и митраљеза! То пресрећни борци пупају у ваздух. Спонтано грмну песма. На дотада пусте улице излазе људи озарених лица, мешају се са борцима. Разви се козарачко коло. Београд је слободан!

Стево МИЛОВИЋ

ПОГИБОШЕ ИСТОГ ДАНА НИКО ГРОЗДАНИБ И ШБЕПАН ПАВИБЕВИБ

Два свијетла лика, два борца изузетне људоке вриједности и примјерне храбрости. Оба оставила живот у центру Београда, града који су толико вољели.

Послије заузимања Раковице, 3. батаљон се налазио у другом ешелрну бригаде и, у току напада на Београд, кретао се правцем: Дедиње—Ауто--команда—Славија—Стари двор—Теразије—Калемегдан. У борбу је уведен у Косовској улици. Тамо су, међутим, посебно били активни њемачка противколска оруђа и анајперисти. А неке њемачке дивизије су надирале од Смедерева па смо морали припремити бата.мн и за кружну одбрану.

Наша 2. чета била је запосјела 2—3 зграде у Косовској улици. Тамо је 17. октобра дошао поручник Нико Грозданић, обавештајни официр батаљона, раније борац 5. пролетероке бригаде. Обилазио је чету, водове, десетине и појединце и прибављао податке о јачини и положајима непријатеља. Као орндаћ је ускакао из зграде у зграду, претрчавао преко улице, не обазирући се на наша упозорења да се чува. Журио је увијек, само да прикупи што више података и да их што прије достави штабу батаљона. Претрчавајући преко улице ка једној од зграда коју је држала наша чета, баш на домаку врата зграде, погодио га је метак, у потиљак. Прихватили смо га, командир наше чете, Јово Касалица и ја. Унијели смо га у зграду и хитно упутили у батаљонско превијалиште, али — спаса му није било. Издахнуо је. Престало Је да куца једно велико и храбро орце омладинца из села Озринића, крај Никшића, срце омиљеног друга и храброг борца 3. батаљона наше бригаде.

Истог дана, 16. октобра, око 11 часова погинуо је и пушкомитраљезац наше 2. чеге. Шћепан Павићевић Бећо. Тај момак, двометраш, делија људска — каквог могу одњихати дробњачке стране и кањон Комарннце, из села Дужи — не умори се прелазећи Црну Гору, Санцак и Србију са

нераздвојним шарцем. Дође до Београда, да крвљу и животом докаже своју љубав ирема слободи.

Дан ослобођења Београда, 20. октобра, дочскгОјш омо раздрагани и срећни. Грлили смо се с борцима осталих јединица! Но, ту орећу мутила је туга, жалост ... Међу живима више није било ни нашег омиљеног команданта батаљона, Милисава Буровића, пи Шћепана, ни Ника, ни много др\'гих другова и другарица. Њггхова крв се разли плочницима Београда. За његову и нашу будућност и срећу.

Богдан КАРАЦИЋ

БОРБА ЗА »АЛБАНИЈУ« И ЗБОР У »БАЛКАНУ«

Сутон 18. октобра. Својом копреном ноћ некако пребрзо прекрива Београд, у коме, већ четири дана, пламте борбе. Преко разрованих дворишта пребацили смо се у једну зграду, неко рече да је то била банка. Упао сам у ообу у којој је већ неколицина бораца и замјеник комесара чете, Милија Савељић. Врата еу отворена, прозорока стакла сва поразбијана, унутра дува и прилично је хладно. На зиду поред врата трагови куршума. Нијемци гађају из зграде преко пута. Опрезно прилазим прозору. Милија је некако стално испред мене. Л»утим се, а он ме упозорава да је растојање између нас и Нијемаца врло мало, само уака улица, Коларчева. Зграда преко пута као да је врхом подупрла небо. То је та »Албанија«, са које нам је њемачкгг снајпериста убио комапданта батаљона, Милисава Буровића. На раскроници је већег броја улица, које управно на њу изводе; добро је посједнута и утврђена за одбрану. Нијемци гађају и на већим одстојањима, све живо што на улицама примијете. Јуче су убили једну патролу црвеноармејаца-мотоциклнста. Мртве другаве борци Црвене армије су извукли под заштитом тенкова. Палата је ограђена некаквим тарабама, а ка њој воде и ровови које су Нијемци израдили. Милисав је, прије него што је погинуо, дао задатак 2. чети да формира неку врсту јуришне групе и да нападне и заузме »Албанију«. Командир чете, Момо Јакић, оргашгзовао је тај напад и отишао код командира 1. вода, Милорада Јакића; Милгтја и ја смо са 2. и 3. водом. Цијелу ноћ бјесеи борба око »Албаније«. Нггјемцгг се жестоко боре, не дају зграду. Тек нред зору 19. октобра њихов отпор је нешто слабији. Неко рече да су се повукли и да су оставили само заштитницу. Наши су то иокористили и — из Кнез Михаилове улице — са неасолико одељења упали унутра. Предводе их десетари Милан Божовић и Млађо Цимбаљевић и пушкомитраљесци Миладин Петровић, Срејо Живановић и један београдски омладинац, који нам се придружио почетком борби за Београд. Унутра — прави крклјанац. Нијемци се жилаво бране, собу по собу, спрат по спрат. На улазу, поред лифта који не ради, леже два мртва Нијемца, а на степеништу, ослоњеи уз гелендер, још један. Свуда гомила чаура и траговгг борбе. Дан је увелике одмакао. Негдје између трећег и четвртог спрата борци ме опомињу да има још Нијемаца који, скривени, пуцају у леђа нашим борцима. Тако еу из просторија на трећем спрату, које гледају према Коларчевој, изиенадили наше друшве, тројицу су убили а четвртог ранили. Рањеног смо превили и упутили у болиицу.

На четвртом спрату су се из једне просторије појавпли њемачки пушкомитраљезац и његов помоћник. Прсдали су се.

У јеку борбе нашао ме курир батаљона и рекао ми да се јавим политичком комесару. Моје |даље присуство у »Албанији« је непотребно, посао ће ионако довршити борци нашег батаљона. Одлазим у штаб батаљона и јављам се комесару, Владу Мрваљевићу.

Комесар рече да је у биоокопу »Балкан« заказан збор. На збор смо пошли нас тројица, комесар Мрваљевић, омладиноки руководилац батаљона и ја. Мој задатак је да отворим збор, поздравим приоутне и најавим Влада, који ће на збору шворити. Ишли смо ћутке, сваки занијет својим лшслима. Размишљао еам како се, ето, у биоскопској сали у којој је одржан Први конгрес комуниста Југославије, прије 24 године, сада одржава збор, на коме се, послије толиких прогона, страдања, владавине ненародних режима и тешких годииа окупације, помагане домаћом издајом, као чланови КПЈ обраћамо грађанима. Они су нас чекали, помагали или са нама учсствовали у борби. Три године већина њих је пркосила притисцима, терору и лажима. И, ето, још док се борбе непоордино воде око биоскопа, за »Албанију« »Ратнички дом« и околне зграде, они долазе на збор — да чују истину.

Сала је дупке пуна. Ниједно слободно мјесто. На бини сто и три столице, за нас. Савладао сам трему, устао, поздравио присутне, отворио збор и дао ријеч Мрваљевићу.

Владо је подуже говорио, смирено и без подсјетника. Говорио је са жаром, који га је читавог обузео, и полако се преноооио на све присутне. Често су његове реченице прекидане аплаузима. Говорио је о нашој борби, потешкоћама и отпорима, улози КПЈ, о органима нове народне власти и да^м задацима који стоје пред нама. Кад ее збор завршио, најчешћа питања оу била: »Коме, када и где да се јавимо? Ми смо били, а и сада смо са вама«.

При повратку са збора палата »Албавија« је већ била ослобођена. На њој је Миладин Петровић истакао тробојку са петокраком и тиме испунио обећање које је дао београдокој омладинки — оној која му је на Славији дала заставу. Да је истакне на највишу зграду Београда. Тог дана је замјеник комавдавта бригаде у операцијски дневник бригаде унио да су одјељења 4. батаљона 8. црвогорске, са 1. пролетерском бригадом, у »Албанији«. Тих дана су наше чете и батаљони удвостручили бројно стање примајући београдеке омладинце у своје редове.

Илија ПРЕЛЕВИЋ

ПЈЕВАО ЈЕ И ВЕСЕЛИО СЕ БЕОГРАД

Дедиње је пало, неоријатељ је приоиљен на постепено повлачење. Посматрао сам тај истурени и лијепи дио града, који су Нијемци припремнли, као врло повољан положај, за одбрану. Ровови на све стране, гранатама изровано земљиште и израњавано дрвеће. То је прво што ми је пало у очи.

\

У контрасту блиједозеленот и жутог лишћа штрчале су, као бијеле печурке, велелепне зграде. Радознао сам, завирио бих у њих.

Корачао сам изравно према главној капији, у правцу Двора. Осврн\о сам се лијево и десно на стражарске капије; биле оу празне. Не зна.и зашто, али сам инстинктивно одмјерио свој спољашши изглед. Као да сам хтио провјерити да ли сам пристојно обучен за ту изузетну прилику.

Титовка са петокраком ми је одлично пристајала. Међутим, доламица, коју сам набавио посљедњих дана, била је прилично дуга и наборана испод опасача. Чакшире, ојачане на кољенима, у јахачком стилу, и ципеле — нијееу ми се никако свиђале. Ципеле су, уз то, биле умазане иловачом. Значи, од овега што је било на мени, једино сам био задовољан титовком. Са таквим осјећањем закорачио сам у Двор. Прије уласка уочио сам два крупна мртва коња, надути као мјехури. По копитама се дало закључити да су били теглећи. Цвијеће и остало украоно зеленило штово је све унштено. Али ме је више интересовало како изгледа унутра, шта све тамо има да се види. Десно од улаза угледао сам велики клавир, знао сам да се тако зове и чему служи, али никада нијесам имао прилике да му се приближим. Ношен неким унутрашњим расположењем привукох једну столицу и сједох за клавир. Бојажљиво и неснгурно почео сам полако -ударати по диркама и тражити мелодију за пјеему која ми се тог тренутка чинила најлакша: »Листај горо, цвјетај цвијеће«. Можда десетак минута хрвао сам се с клавиром, настојећи да уокладим његове звуке и ријечи пјесме коју сам пјевушио. А затим сам још мало прошврљао около и напустпо зграду са чудним осјећањем — све то ме није бог зна колико заинтересовало.

Нијемац у пиџами, у сноповима шаше

Сунчан је и пријатан био тај октобарски дан. Пуни радости, нас неколицина ту, у непосредној близини Бијелог двора, посматрамо околнну. На мјесту гдје смо пуно је ровова, изнад њих млада борова стабла. Сунце је јако за ово доба године, па из ровова испарава блага иЗхмаглица и губи се на површини. На супротној страни, на удаљености од око 300 мстара, неколико купа кукурузне шаше — једини украс њиве. Један од другова рече да му се чини да се једна од тих купа помјера. Покушавамо да то провјеримо. Пошли смо нас четворица и, када смо стигли на њиву, све је било мирно — скоро да се вратимо без даљег испитивања. Било је и мало чудно да би ту неко могао бити јер је туда прошла главнина наших снага, а нема заклона, сем од иогледа. Неко, ипак, заврну једну крпу, која је при врху била повезана стабљиком кукурузовине. Испод ње се појави Нијемац, у пиџами, са рукама подигнутим увис. Били смо изненађени, али зато одмах претурисмо и остале купе. Нађосмо још једног Нијемца. Извутени као јаребице иопод коша, без униформе, у пиџамама, дрхталн су, тешто од зиме, а више од страха. Можда нису стигли да се обуку, или су, аз страха, бацили униформу, не би ли тако спасили главу. Било је, у сваадм случају, смијешно за гледање. Предали смо их штабу.

Пјевало се и веселило

Од Дедиња идемо ка центру града. Свуда екоро иста слика: израњављено дрвеће, оборена стабла, неколико олупина непријатељских и совјетских тенкова, прилично рушевина. Стакла на прозорима и излозима поломљена, врата, прозори и фасаде ишарани и избушени зрнима. Београд је био сав изранављен, али у свему томе некако горд и величанствен! На великом броју зграда крупним црвеним словима исписано »проверено, мин њет«.

Наоупрот томе, пјесма и весеље на све стране. Људи дају одушка срећи. Играју се свуда црногороко, козарачко и разна српска кола. Лууди загрљени иду улицама. За тако нешто ваљало је живјети, борити се и гинути.

Курс везе у згради Правног факултета

Петнаеет проведених дана у ослобођеном Београду, петнаест мојих најљепших и најдраЖих дана. Велики митинг на Бањици и долазак врховног команданта, друга Тита — врхунац је великог славља народа и армије.

Тих дана у згради Правног факултета одржаван је први кратки курс чете за везу наше бригаде. Знао сам да су се из те зграде шириле револуционарне идеје и водила упорна иолитичка борба против ненародних режима старе Југославије. На том факултету су својевремно учили и мени добро познати рођаци и другови. Сада ту, у тим просторијама, похађа кратак курс везе моја јединица, и ја. Само прије мјесец дана врламетали смо се по брдима Санцака. Какве се све крупне промјане дешавају у тако кратко вријеме!

Петнаестодневни курс треба да нам пружи, у ствари да допуни основна знања из морзеове азбуке и оистема везе — како би јединица била способна за предстојеће задатке. Уз много полета и залагања курс је успјешно завршен. Научило се све што је било могуће за тако кратко вријеме.

Били смо задовољни и због тог новог успјеха. По завршеном курсу кранули смо ка Срему. За нама је остао распјевани Београд.

Бранко ВУЧКОВИЋ

ПОЛИТИЧКИ РАД У 3. ЧЕТИ 1. БАТАЉОНА
(Из дневника)

Предах послије ослобођења Београда искоришћен је у свим јединицама бригаде за војно-стручни, идеолошко-политички и културно-забавнн рад. Борбе оу замијењане учењем и припремама за наредне задатке. У томе није заостајала ни наша 3. чета, чији сам политички комесар био.

Још у вријеме борби око Ваљева, Уба, Коомаја и за Београд, у септембру и октобру 1944. у чету је добровољно дошао велики број борана са тог подручја, највише омладинаца. Дошли оу са жељом да допринесу

ослобођењу своје земље и да учиие Св^ како би њихова чета што боље извршила задатак. Обавеза ових другова, који су већ били у бригади, била је да младим, новодошлим друговима што прије пренесу своја борбена иокуства.

У Београду омо, још у току борби, наоружали све борце отетим наоружање-м. Чета је бројала 146 бораца и руководилаца (а у батаљону је бројно стање било: 1. чета 141, 2. чета 159, 3. чета — 146, пратећа — 103 и радни вод — 60 бораца и старешина, укупно 609). То се бројно стање сваким даном мијењало, јер су чете попуњавали омладинци из Београда. Наша чета је бројила 156 другарица и другова када смо пошли на сремоки фронт, готово толико — колико је батаљон имао када смо дошли у Србију! Зато је цјелокупни рад требало организовати тако да буде непрекидан, али не »пренатрпан«.

Били смо смјештени у пословним зградама Фабрике шећера на Чукарицн, а поред те фабрике држали смо још и разрушену Фабрику коже »Арамбашић«, преко пута Шећеране, и савску обалу код »Шест топо.\а«.

У оквиру политичке наставе, за период од 20. октобра до 7. новембра, у четн смо обрадили ове теме:

Декларација Тито—Шубашић,

Борба народа поробљене Југославије (у два дијела),

Друш свјетски рат,

Народноослободилачка власт,

Народноослободилачки фронт, и

Одлуке II заоиједања АВНОЈ-а.

У њима су садржана сва ооновна питања које је требало да зна сваки наш борац.

Седмог новембра је одржано предавање о октобарокој револуцији. Навече, дали омо приредбу за барце и грађанство. Поред програма, заправо прије њега, говорило се о значају октобароке револуције и значају одлука II засједања АВНОЈ-а.

И тако сваки дан: 9. новембра — радна конференција и састанак културно-просвјетног одбора; 10. новембра — весело вече за борце и грађанство; 11. новембра — разговор о линији наше борбе; 13. новембра — наставак прораде теме Одлуке II засједања АВНОЈ-а, а увече — весело вече; 15. и 16. новамбра исто то; 18. новембра четна приредба, а 21. новембра смо провјеравалн стечена знања и вршили неке канкретне припреме за адлазак на оремски фронт. Комесар батаљана је 22. новембра одржао разговор са четом.

Нијесу то били једини облици рада. Упоредо смо одржавали састанке кулгурно-просвјетног одбора, савјетовање у команди чете и штабу батаљона, посебна савјетовања оа политичким кадром у батаљону или са свим старјешиналга и сл. Ево неколико детаља о томе, хронолошким редом.

26. октобра смо проширили културно-просвјетни одбор у чети и извршили прерасподјелу послова. За дописништво су задужени Владимир Винш, Пернца Шуковић и Ваоиљевић; за хор Милорад Јовановић (за чету), Јелена Бурић, Боривоје Марковић и Борђе Алексић (за водове). За описмењавање (аналфабетоки течај) адређени су, по водовима, Миливоје Јарановић, Живко Младеновић и Сима Веселиновић. Нијесмо имали нн најосновнијих средстава за тај рад, учитељи су били ђаци с којим разрсдом гимназије, али је рад био тако организован, и са толико љубави вођен, да су кроз

мјесец и ио дана, са сремсжог фронта, до јуче неписмеии сами писали писма породицама, први пут у животу. За усмене новине је био задужен Милорад Милошевић, а за васпитне часове — Рако Кораћ, Вељко Кривокапић и Константин Поповић. Тако је одбор радио до 9. новембра, када су поново извршене измјене. Константин Поповић је наименован за предсјелника одбора, Перица Шуковић је задужен за дописништво, у чему су му помагали Никола Благојевић и Милош Кордић, а хор је водио Радован Вукмановић, са Боривојем Марковићем и Борђијам Алексићем. Другови Никола Благојевић, Рако Кораћ, Перица Шуковић и Милорад Милошевић били су задужени и за васпитне чаове. За припрему уемених и издавање зидних новина били оу одговори Миливоје Поповић и Петар Студен, а за веселе вечери и приредбе Владимир Винш, Миливоје Поповић и Рако Кораћ. Тако су дојучерашњи радници, сељаци, ђаци или студенти постајали учнтељн, новинари, глумци, а сви скупа — борци и ученици једне велике ратне и револуционарне школе.

На савјетовањима смо претресали тзв. текућа питања. На састанку свих команди чета са штабом батаљона, 13. новембра разматрани су недостаци јединица и ваднла се диокуоија о задацима и о попуни руководећих кадрова. Тада нам је дат и задатак да свака десетина набави по два пијука и још по један за сваку пушкомитраљеску послупу. Била је то и најава нашег одласка на сремски фронт. На састанку са политичким старешинама у батаљону, 17. новембра, такође је размотрено стање по четама и разговарано о задацима. Основно је било — учврстити чете као борбене колективе. Поставило се и питање пријема у Партију другова који су се истакли у досадашњим борбама и о омаоовљавању СКОЈ-а. Карактеристична су још два задатка: развијање братства и јединства, преко даљег развијања другарства, >као и развијање јединства у чети, због различите социјалне структуре (радници, сељаци, интелектуалци) њених бораца. Речено је да се не смије дозволити самоистицање интелектуалаца на рачун других или, како смо то кр>стили, »прејахивање«. Мјерила вриједности сваког борца и старјешине била су његова борбеност и другарство.

Већ 19. новембра одржано је још једно савјетовање у батаљону, на коме је разматрано стање по четама и постављени задаци за рад. Оно је, у суштини, значило конкретизацију задатака са претходног савјетовања.

Ми смо у чети, ради извршавања обавеза и задатака, 22. новембра одржали састанак команде чете и врло критички размотрили стање по водовима. Мада је стање било врло добро, није нам сметало да за сваки појединачни недостатак анализирамо узроке и могуће последице. Утврдили смо, рецимо, неке слабости које су штетиле јединству и борбеној способности чете, као што оу: псовке, немарно вршење стражарске дужности, патролирања и дежурства, помањкање редне листе, нечистоћа у хигијенскнм чворовима и у кругу, појава недисциплине за вријеме часова (неки су пушили), гужва приликом посјета, нзлазак у град без одобрења... То нијесу биле нарочито карактеристичне појаве, већ прекршаји појединаца. Зато је и речено да политичко-васпитни рад треба да буде још непосреднији, а старјешине — да у том предњаче. Да се, још више, ради на војностручном уздизању, да се стражарока служба објаони као борбени задатак, а лични изглед, хигијена, дисциплина и међуообни одноои — као израз свијести сваког појединца. То је допринијело да се и број појединачннх прекршаја сведе на у изузетке.

танкове у уличним борбама. Порушене су и оштећане многе зграде, у свим деловима града, разорена иостројења код обе железшхчке станице, порушани или оштећани мостови и прилази ка њима, разорена трамвајска мрежа, искидане поштанске и електричне линије и изроване многе улице и тргови. Нестало је струје и воде, а онабдевање животним намирницама и огревом било је особито тешко.

Но, Београђани су са одупгевљењем пожртвовано прионули на савлађивање насталих тешкоћа и обнови града. Формирани су народни одбори по рејанима и пунктови за мобилизацију људства у радне бригаде и једнице на фронту. Народни фронт, организација омладине, Антифашистички фронт жена, Црвени крст и друге организације функционисали су изванредно.

Све се радило под борбеном паролом: »Сви на фронт — Све за фронт«.

По зградама, улицама и рејонима организована су политичка предавања, митинзи, приредбе, а било је и игранки и иозоришних представа, па п фискултурних такмичења. У многим активностима учествовао је и наш 4. батаљон. Нарочито су дошли до изражаја политички руководиоци чета и штаба батаљона, који оу одржали многа политичка предавања.

Борцима и руководиоцима батаљона ипак се није много допадао касарнски, мирнодопски живог у Београду. Сви смо желели да што пре одемо на сремски фронт. Жеља нам се испунила месец дана после ослобођења Београда.

Перо П. ПЕРОВИЋ

ЗАКЛЕТВА

Пиштаљка. Знак строге приправности. Команда »пада« и — нови борци излазе на збор. Затим смо се постројили у касарнеком кругу и чули о чему се ради. Идемо ми, »новајлије«, на заклетву. Одмах се осети да је то нешто свечаније, оваки гледа да буде што уреднији и да што боље изврши оно »Мирно« и »Надеоно равнајс«. Најзад смо, оштрим кораком, као један, кренули напред, ка месту где ће се обавити свечаност.

Било је дивно јутро. На небу нигде облачка, сунце обасјало Бањицу. И нас који смо пристизали. За неколико минута пристигоше и остале чете »новајлија«.

»На месту вољно!«

Још смо се једном прегледали, да проверимо уредност.

Поново пада команда друга командира: »Мирно!«

»Поздрав на-деоно!«

Долази друг комесар батаљона, у пратњи комесара чета.

По извршеном рапорту, комесар поче најсвечанији чин. Прочита нам заклетву, коју смо ми, нетремице, слушали и изговарали је из дубине својих срца и душа.

То је била заклетва, права правцата заклетва! Заклетва самом себи и свом народу. Дали смо реч, »загарантовану« нашом чашћу и младим животима; да ћемо служити своме народу, да ћемо га бранити и штитити,

борити се за њега и његова права. А као прво, заветујемо се да ћемо га ослободити од ових иепријатеља, у првом реду од ирвавог фашизма, који иас је својим тешким ланцима стезао три и по шдиие.

Ведри и задовољии поздрављамо и крећемо натраг у касарну. Нисмо више »новајлије«, већ — прави борци (иако још нисмо опалили ни једног метка на омрзнутог непријатеља, на фашисте).

Измирења нема, то сви врло добро знамо. Зато другови, са нашом заетавом и звездом на челу, напред! Докле год чујемо и за последњег непријатеља.

ЈАНДРАШЕВИЋ

(»Кроз борбу«, бр. 1, 19. децембар 1944)

НИКАД И НИКО НИЈЕ ТАКО НАВИЈАО
(Фудбалска утакмица у ослобођеном Београду)

Двадесетак дана по ослобођењу Београда фудбалски тим 1. пролетерске дивизије одиграо је утакмицу на игралишту где се сада налази стадион »Црвене звезде«. Био сам у том изабраном тиму фудбалера-пролетера. Није, наравно, требало очекивати да победимо врсне фудбалере репрезентације Београда, ми, исцрпљени борбом, у којој смо ретко видели, а још ређе шутну.ш лопту, а за ову утакмицу смо се »припремили« тако што смо одржали 3—4 кратка тренинга.

Свих 90 минута борили омо се упорно, фер и пожртвовано. Прво полувреме изгубили смо са 2:0 и пошли у свлачионицу. Док смо пили чај и одмарали се, дође политмчки комесар 1. пролетероке дивизије, Владо Шћекић, и уз осмех рече:

— Има да их побвдите!

— Како, када су спремнији и бољи — заграјасмо као деца.

— Еланом! Пролетерским! Подршку ћу ја организовати — одговори политички комесар и изађе.

Истрчасмо на терен. Поче друго полувреме. Залагали смо се највишс што смо могли. У једном нападу се домогосмо противничког гола, неко опали као из топа и — лопта фијукну изнад саме пречке. Тада, из стотина машинки, пушака и пиштоља одјекну страховити плотун и наота клицање и бодрење: »Напред пролетери!« Заиграше нам срца, као при јуришу, а на голим рукама и бутинама накострешише се длаке. Ето обећане комесарове подршке! Малопре је нисмо могли ни замислити такву. Однекуд је извирала нова снага и невићвни елан.

Све чешће долазимо до противничког гола. Дадосмо један, затим други гол. Борци-гледаоци поздравише то дуготрајним плотунима и клицањем, а Београђани онажним пљеском. Ипак смо, на крају, изгубили утакмицу чаоним резултатом — са једним голом разлике.

Перо П. ПЕРОВИЋ

У рововима
Срема

V НОВИМ УСЛОВИМА РАТОВАЊА

Послијс више од мјесец дана проведених у ослобођеном Београду, бригада је, крајем новембра, пошла на оремски фронт.

Борбе на сремском фронту у — за бригаду новом — рововоком начину ратовања, представљају изузетно поглавље на њеном борбевом путу. Тај нови начин ратовања, још у тешким зимоким условима, бригада је, заједно са осталим једииицама своје 1. дивизије, морала да учи и савлађује већ у првим тешким борбама које је водила почетком децембра, на Фрушкој Гори (у рејону Маторе шуме).

Борбе у рејону Маторе шуме спадају у најтеже борбе које је бригада водила. Нијемци су потпуио искористили повољне земл*ишне услове, које је пружала доминантна Фрушка Гора, да се јако утврде. Бункери, рововн повезани саобраћајиицама, цијели појасеви жичаних препрека и густих минских поља, од којих су нвка била подешена и на електрично паљење, требало је да зауставе продор наших онага за одређено вријеме.

Нарочито оу велику препреку иредстављала минска поља, највише-она са нагазним минама, које су опалим лишћем вјешто маскиране. Без средстава за разминирање и, што је још теже, без иокуства, у тим први.м борбама у равници јединице су савлађивале и ту врсту препрека, али су при томе трпјеле велике губитке. Чак ни једна мања инжињеријска јединица Црвене армије није могла да им у томе много помогне. Зато није чудно да је бригада у пробоју Маторе шуме имала око 60 мртвих и 200 рањених бораца и старјешина. Само.4. децембра, 3. чета 1. батаљона, која је бројала 156 бораца, изгубила је 82 — 20 је погинуло.

Послије сламања непријатељске одбране у Фрушкој Гори, бригада продире даље, заузима Шид и гони непријатеља на свом правцу, према Товарнику и Чаксзцима. Испред Чаковаца и за само село водила је тешке борбе. У току ноћи 2. батаљон је заузео већи дио села али је, затим, под снажним притиском непријатеља, био приморан да се повуче на његову периферију. Међутим, остала му је одсјечена 2. чета. Иако без везе са батаљоном, она је успјела не само да одржи своје положаје у насељу, него и да зароби цио непријатељски вод. Ујутро, у поновном нападу, Чаковци су ослобођени. Заплијењен је дио непријатељске артиљерије, неколико камиона и разни, други материјал.

Штаб дивизије врло је позитивно оцијенио успјехе у борбама за Чаковце. На положајима западно од Чаковаца, средином децембра, дошло је до пршзремене стабилизације фронта.

Први пут копамо ровове, склоништа, земунице

Ту, на оремском фронту, догодило се, ваљда први пут у НОР-у, да ашов буде вриједан као пушка. Чак се до њега теже долазило него до пушке! Први пут наше јединице воде тако широка фронтална дејства у равиици, нападају у њој на јако утврђене положаје у земљу укопаног непријатеља, браљане по свим иравилима организованом ватром, минским пољи.ма, жичаним препрекама и др. Од јединица и од оваког борца тражило се, такође, да и сами брзо науче, прије овега, вјештину укопавања. Морала је на томе да се, поред команди, ангажује и партијска организација и организација СКОЈ-а. Одржано је доста састанака батаљонских бироа и партпјских ћелија у четама, и састанака организација СКОЈ-а, на којима је истицана одговорност чланова КПЈ и СКОЈ-а у спровођењу тог задатка; појединци су и критиковани.

0 набавци алата и потреби утврђивања штаб дивизије је издао и наредбу. Већ 21. новембра он упо^орава да се пионирским алатом снабдију што прије све јединице, а 4. и 9. јануара 1945. наређује бригадама да се прва одбрамбена линија што темељитије утарди, као и друге прихватпе линије; обавјештава да ће се посебно наредити израда треће одбрамбене линије; затим, да се за сва помоћна и борбена средства, кола', магацине, телефонске централе, коморе и слично одмах одреде мјеста и за њих израде заклони.

Јединице су се такмичиле у томе која ће се на свом фронту боље утврдити, створити повољније услове за живот, рад и борбу у зимоким условима. Копани су ровови пуног профила и подизана скуоништа и земтаице. Био је то врло обиман задатак, који је требало извршити у пронесу брзог прилагођавања јединица рововском ратовању, животу и раду. Но, ни послије тога тешкоће нијесу биле мале. У ровове су често проднрале подземне воде, па је то, у зимској хладнући доводило до смрзотина, чак и већег степена.

Борбе за повољније положаје гсод Чаковаца

Дошло је до привремене стабилизације фронта, али борбе нијесу престајале. Западно од Чаковаца требало је савладати Велику бару. Њу су 2. и 3. баталуон прешли ноћу и почели се утврђивати. Но, како су овим продором били угрожени непрнјатељски положаји и пруга према Миклушевцима, Нијемци су извршили онажан противнапад. Тешку ноћну борбу по рововима, прса у прса, добили су Нијемци. Батаљони су имали 13 погинулнх и 42 рањена борца. Поново лазећи хладну воду Баре, до прихватних положаја, мнош су борци задобили смрзотину различитог степена.

У тешким борбама у овоме рејону погинуло је више искуоних руководилаца. Из 2. бата.љона командири чета Миле Томашевић и Милорад Поповић и командир вода Бранко Олујић.

У борбама код Чаковаца настрадала је 14. децембра и команда 2. чете 1. батаљона. У тренутку кад је одржавала краћи састанак на положају долете.уа је минобацачка граната и убила искусног командира чете, Воја Де.ишашића и помоћника комесара чете, Милоша Мијовића. У неуспјелом нападу 4. батаљона на Грабово, западно од Чаковаца, погинуо је командир чете, Душан Кривокапић.

Непријатно изненађење

Због тешких услова у рововима јединице су се редовио смјењивале. Баталлни, који су ишли на смјеиу, чинили су то ноћу, послије вечере.

У 2. батаљону је било уобичајено да се постројава на улици, испред кућа у којима је био емјештен. Када се батаљон, 8. јануара увече, постројавао за полазак изненада је широку улицу засула минобацачка ватра непријатеља. Иако је одмах наређено да се борци растуре по дворишт^ша, док ватра не прође, том приликом је погинуло 12 бораца, 26 их је рањено а 5 контузовано. Тих дана уништена је и радио-станица бригаде; мина бацача пробила је кров куће у којој је била смјештсна.

Сјутрадан је све постало јасно. Непријатељ је у цркви у Чаковцима оставио осматрачку групу са радио-станицом. Она је осматрала и прикупљала податке о томе шта раде наше јединице. Исто тако, Нијсмци су прије повлачења неким припадницима њихове мањине, који су ту живјели, обученим за обавјештајце, оставили радио-станице. Уз помоћ становништва село је иретресено. Пронађено је десетак радио-станица, већином код старијих особа, једна, чак, код старице од 70 година. Групи из цркве и свима код којих су нађене радио-станице одмах је суђено.

У свим борбама које је водила од 1. до 21. децембра бригада је имала 134 пошнула, 413 рањених н 27 контузованих.

Културно-забавни и партијско-политички рад

У вријеме боравка у Чаковцима био је доста интензиван партијско--политички рад и културно-забавни живот. Остварена је успјешна сарадња са мјеоном партијском организацијом, а нарочито са омладином Чаковаца. Одржано је више приредби.

У четама су издаване зидне новине, у батаљо^шма и бригади билтенн. Одговорност за културно-забавни рад била је равна одшворности за извршавање борбених задатака. Посебно се бринуло о неписменима. Описмењавани су и у рововима, у вријеме затишја; најинтензивније се радило када су батаљони били на одмору.

Знатно је нараетао и број чланова КПЈ. Ради њиховог уздизања, поред редовних одржавани су и теоријски партијски састанци.

Како се у претходним борбама истакао велики број бораца, губици јединица у нижем командном кадру попуњавани су из њихових редова. На дужности командира водова и водних делегата, а и једног броја комесара чета, постављани су и борци који су у бригаду ступили и крајем 1944. године.

Напуштање положаја код Чаковаца

Нијемци су 17. јануара 1945. прешли у општу противофанзиву на сремском фронту. У жестоким борбама одбацили су наше снаге на линију: Мохово—Шид—Батровци. Бригада је првог дана противофанзиве упорно држала положаје код Чаковаца и успјешно спречавала продор непријатеља на свом дијелу фронта. Чак и када је на њеном десном крилу пробијен

фронт 5. дивизије, а на лијевом бригаде »Италија«, она се уиорно бранила, иако изложена опасности да буде окружена.

Повлачећи се под јаким притиском непријатеља, италијанока бригада је оставила дио артиљерије на положајима. Како се на положају до ње налазио 3. батаљон, а 1. иначе био у резерви, командант бригаде је оба батаљона упутио у противнапад. Они су овладали положајима гдје се налазила артиљорија и извукли оруђа. У противнападу су батаљони били изложени дејству непријатеља с фронта и с бока, нарочито 1. батаљон; који је претрпио тешке губитке — око 70 мртвих и рањених. Тешко је рањен — а затим подлегао ранама — и друш командант 1. батаљона, Душан Бановић.

Због ситуације на боковима, бригади је наређено да одступи правцем западно од Товарника и Шида. Она се вјештим ноћним маневрисањем организовано извукла, иако су Нијемци те ноћи, 17/18. јануара, ирије ње упали у Товарник и масакрирали рањенике у дивизијској бо.шици. Бригада је при повлачењу измaневрисала Товарник и, преко Шида, повукла. се до Беркасова. Нијемци су већ ујутро, око 9 и 30 часова, напали на наше нове положаје. Аејствујући брзо и онажно, уз подршку тенкова, Нијемцима је успјело да на ватреним положајима заплијене неколико оруђа противтенковског и иротивавионоког дивизиона 1. дивизије. Бригада је у противнападу повратила изгубљену артиљаарију. Но, и поједине јединице бригаде почеле су да се неорганизовано повлаче. Интервенисале су старјешине, са командантом бригаде, Радом Раичевићем на челу, сиријечиле то и, добро организованом одбраном, онемогућиле даљи продор Нијемаца. У тим борбама велику је улогу одиграла наша авијација дејствујући често у бришућем лету на непријатељске колане у наступању.

У борбама од 17. до 19. јануара бригада је имала 47 погинулих и 97 рањених бораца и руководилаца.

У противнападу наших јединица поново је ослобођен Шид. Тада је дошло до дуже стабилизације фронта, све до пробоја оремског фронта у априлу 1945. године. Бригада је држала положаје код Шида, а у фебруару је повучена на одмор у Ердевик.

Реорганизација бригаде

У то вријеме је услиједила и реоргаш^зација јединица. У бригадама су укинути четврти батаљони. Формирани су сви родови и службе, инжињеријоке, аутоматичароке и чете за везу, батерије и др. Упоредо су јединице преоружаване, утлавном совјетским наоружањем. Све је то наметнуло интензивну обуку бораца и руководилаца у руковању наоружањем. За руководиоце, од командира вода навише, организовани су, према роду и дужности, војни и политички курсеви у бригади, дивизији и при армији.

При штабу армије у Ердевику завршио сам први курс за партијско-политичке руководиоце од батаљона навише. Трајао је око 30 дана. Учило се неуморно. Иако већином без предзнања, успјешно смо савладали обимни програм. По повратку у бригаду задужен сам да у партијским организацијама држим предавања која сам слушао на курсу.

Прослава прве годшњице формирања бригаде

У Ердевику су борци и руководиоци с поносом обиљежили годишњицу формирања бригаде. Велике успјехе она је постигла на борбеном путу од Берана, преко Санцака, западне Србије и Београда до фронта који већ неколико мјесеци држи у сремској равници. За већину бораца и руководилаца била је она матична бригада. Прослави су се посебно радовале на стотине нових бораца-добровољаца, који су у њу дошли послије њеног продора у Орбију и ослобођења Београда.

Комесар 1. армије, Мијалко Тодоровић Плави, том је приликом рекао да народ Црне Горе, који је показао такву животну снагу какву је показало мало народа у Европи, може да се поноои својом 8. бригадом.

Политички комесар 13. пролетероке (хрватске) бригаде, друг Ленац, поред осталог је рекао и ово:

»Осма и 13. су најмлађе бригаде у 1. пролетерској дивизији. Ви сте се нама свидјели јер сте се добро борили и у малим и великим окршајима. Нарочито нам се свидјело ваше гостопримство. Удаљавамо се од Црне Горе. Идемо на запад, у Хрватску и Словенију. Вјерујем да ћете и ви много учинити на сједињавању наших народа. Нека живи Црна Гора и њена 8. бригада.«

Топле честитке и жеље изразили су јој њени старији саборци — 1. пролетерока, 3. пролетерска крајишка бригада, а затим друг Марас, командант бригаде »Италија«.

Омладина Црне Горе је, поводом тог јубилеја, поручила борцима бригаде: »Нека ваша срца куцају истом љубављу за слободу Сарајева, Загреба, Љубљане, као што су куцала за слободу Цетиња и Београда...«

Ову поруку су припадници 8. бригаде достојно остварили.

У марту је бригада ушла у састав 11. ударне крајишке дивизије. Да, заједно са прослављеном 5. козарском и 12. ударном бригадом, продужи до слободе.

Обрад БЈЕЛИЦА

СПИСАК РУКОВОДЕБЕГ КАДРА БРИГАДЕ
(Штаба бригаде, приштапских јединица и штабова батаљона)
новембра 1944. године

Штаб бригаде

Командант, мајор, Саво Машковић
Заменик команданта
Политкомесар, мајор Јокаш Брајовић
Помоћник политкомесара, капетан, Василије Краљевић
Начелник штаба, капетан Ново Матуновић
Интендант, поручник Војо Буровић
Обавештајни официр, потпоручник, Василије Милутиновић
Официр ОЗНЕ, заставник, Божидар Зец
Официр за везу, потпоручник, Јеремија Лазовић

1. батаљон

Командант, капетан, Душан Алексић
Заменик команданта, заставник, Душан Бановић
Политкомесар, капетан, Драго Божановић
Помоћник политкомесара, потпоручник, Вељко Гргуровић
Обавештајни официр, Бранко Булатовић
Интендант, заставник, Симо Копривица

2. батаљон

Командант, капетан, Раде Раичевић
Заменик команданта, поручник
Урсш Војнић
Политкомесар, капетан,
Перо Жарковић
Помоћник политкомесара, поручник
Обрад Бјелица
Обавештајни официр, Митар Лекић
Интендант, потпоручник,
Петар Божовић

3. батаљон

Командант, поручник, Раде Вујичић
Заменик команданта, поруЧник,
Иво Камбан
Политкомесар, капетан,
Драго Вујошевић
Заменик политкомесара, поручник,
Данило Мићуновић
Обавештајни официр, Борђе Копривица
Интендант, заставник, (в. д.)
Милосав Џогановић

*4. батаљон *

Командант, поруччнк, Перо Перовић
Заменик команданта, поручник,
Момир Јакић
Политкомесар, капетан,
Владо Мрваљевић
Помоћник политкомесара, поручник,
Милија Савељић
Обавештајни официр, старији водник,
Крсто Огњеновић
Интендант, Божидар Мијатовић

Бацачка батерија

гСомандир, Василије Распоповић
Јолиткомесар, поручник,
Новица Јанковић
Помоћник политкомесара,
потпоручник, Анђелија Вујошевић
Економ, Никола Бурановић

Чета за везу

Командир, заставник, Драго Станић
Политкомесар, "поручник,
Бранко Вучковпћ
Помоћник политкомесара
потпоручник, Михаило Рачић
Економ, водник, Раде Бановић

Извиђачки вод

Водник, Вуко Поповић
Политички делегат, заставник
Зарија Гојковић

Минерски вод >

Водник, заставник, Никола Вучета
Политички делегат, заставник,
Бранко Стојановић

Интендантура

Командир, поручник, Раде Ковачевнћ
Политкомесар, поручник,
Радомир Селић
Помоћник политкомесара.
потпоручник, Јакша Павловић

Бригадни санитет

Управник, заставник, Драгица Радоњић
Водник сан. вода, заставник,
Велизар Лакић
Политички делегат, заставник,
Дара Кубурић
Економ, водник, Вукота Влаховић

ПРВА БОРБА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

(Из ратних биљежака политичког комесара 3. чете 1. батаљона)

На почетку борби за Београд у чети иас је било 136, а на сремоки >ронт иде нас 156 бораца и руководилаца. Највише у чети има омладинаца а подручја Ваљева, Тамнаве и Космаја. Сада има и Београђана.-већином. а Чукарице. Појачан је рад партијске ћелије. Организација СКОЈ-а је јачала. Сада њен актив чини 17 чланова, нових и старијих бораца: Милојко [етровић, Станоје Маринковић, Андрија Бооић, Владимир Винш, Љубодраг [антелић, Петар Студен- и Радован Вукмановић (1. вод), Ранислав Марја-овић, Живко Младеновић, Перица Шуковић, Паун Велимировић, Милорад,

Веселиновић и Миодраг Јоваиовић (2. вод), Милорад Мишовић, Миливоје Митровић, Александар Петровић и Драгољуб Павловић (3. вод). Партијску организацију сачињавају сви чланови команде чете, са Драгом Мирановићем, командиром, и МилаНом Шановићем, цолитичким комесаром чете, и водници и политички делегати водова.

* * *

До оремског фронта, односно до иоложаја на Фрушкој Гори, цутовали смо четири дана, од 23. до 26. новембра, преко Старе Пазове и Сремских Карловаца до Шишатоваца. Марш је био напоран. Ево нас, најзад, на положајима који су за нас необични. Необични су ио томе што се укључујемо у рововоко ратовање, што и практично представљамо дио фронта који се протеже рововима од Саве, кроз Срем и иреко Фрушке Горе, до Дунава и — много много даље — чак до Балтика! На том фронту су са нама и јединице Црвене армије. Први пут смо морали да схватилго да у оваквом ратовању ров и ашов играју исто тако значајну улогу као и оружје. Изненадила нас је велика концентрација људства и оруђа на малом простору.

Положај иаше чете је Визићи—Матора шума. Штаб батаљона нам је наредио да смјену јединица, које су до тада држале положај, извршимо по мраку, да положаје обавезно држимо и да их помјерамо унапријед^ сваке ноћи; копањем ровова д4 се приближавамо Нијемцима. Треба да одређујемо тајне патроле. Не смијемо гађати аутоматским оружјем, да га не откривамо — само пушкама. Све потребне иодатке о положају, непријатељу и друшм примићемо од чета које смјењујемо. Морамо пазитн на непријателуске осматраче на дрвећу. У Јабучју се налази наша арти.\>орнја, лијево је наш 3. батал»он, а деоно З.украјишка бригада.

Били емо у Орцу Фрушке Горе, на шумовитом терену, у непосредном додиру са првим непријатељоким линијама. »Швабе« су се укопале у рововe и густо минирали терен исиред њих. Осјећали су се сигурним,. вјерова.ли да ће на том терену, из.међу Саве и Дунава моћи успјешно да се бране.

Привикавали смо се неколико дана на нове услове, очекивали сваког часа наређења за напад на непријатеља, подучавали борце непосредним задацима и спроводили добијене наредбе. Били смо спремии за борбу, пуни мржње према непријатељу али — немоћни према другом непријатељу: хладноћи. Јер, у рововима се није смјела палити ватра, а наша одјећа и обућа нијесу довољно штитиле од љуте оремске зиме.

Другог децембра одржан је састанак партијоког бироа 1. батаљона. На њему је ирорађено писмо партијског руководиоца бригаде, које је указивало на неке недостатке у руковођењу и друго.

Сјутрадан, 3. децембра, на састанку у штабу батаљона упознати с.мо са наредбом за напад на непријатеља, упућеном и другим јединицама.

Баталк>н ђе, послије ликвидације првих 'непријателзских положаја,. заједно са 2. батаљоном, напасти Шаркат, а затим продужити правцем Козјача—Кулина—Куљаничеве—Прњавор—Шид. Заједно са 2. баталоном и батаљоном Италијаноке бригаде напашћемо Шид. У току борби треба д а пазимо на одрЖавање везе са нашим оусједима[1]. Нађену стоку треба да тјерамо испред себе, ради чишћења минских поља. Бор>бвни знак је »Топ— —Толбухин«[4].

2. батаљон

Командант, капетан, Раде Ранчевић
Заменик команданта, поручник
Урош Војнић
Политкомесар, капетан,
Перо Жарковић
Помоћник политкомесара, поручник
Обрад Бјелица
Обавештајни официр, Митар Лекић
Интендант, потпоручник,
Петар Божовић

3. батаљон

Командант, поручник, Раде Вујичић
Заменик команданта, поручник,
Иво Камбан
Политкомесар, капетан,
Драго Вујошевић
Заменик политкомесара, поручник,
Данило Мићуновић
Обавештајни официр, Борђе Копривнца
Интендант, заставник, (в. д.)
Милосав Џогановић

4. батаљон

Командант, поручник, Перо Перовић
Заменик команданта, поручник,
Момир Јакић
Политкомесар, капетан,
Владо Мрваљевић
Помоћник политкомесара, поручник,
Милија Савељић
Обавештајни официр, старији водник,
Крсто Огњеновић
Интендант, Божидар Мијатовић

Бацачка батерија

Командир, Василије Распоповић
Политкомесар, поручник,
Новица Јанковић
Помоћник политкомесара,
потпоручник, Анђелија Вујошевнћ
Економ, Никола Бурановић

Чета за везу

Командир, заставник, Драго Станић
Политкомесар, поручник,
Бранко Вучковић
По.моћник политкомесара
потпоручник, Михаило Рачић
Економ, водник, Раде Бановнћ

Извиђачки вод

Водник, Вуко Поповић
Политички делегат, заставник
Зарија Гојковић

Минерски вод

Водник, заставник, Никола Вучета
Политички делегат, заставник,
Бранко Стојановић

Интендантура

Командир, поручник, Раде Ковачевнћ
Политкомесар, поручник,
Радомир Селић
Помоћник политкомесара,
потпоручник, Јакша Павловић

Бригадни санитет

Управник, заставник, Драгица Радоњић
Водник сан. вода, заставник,
Велизар Лакић
Политички делегат, заставннк,
Дара Кубурић
Економ, водник, Вукота Влаховић

ПРВА БОРБА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ

(Из ратних биљежака политичког комесара 3. чете 1. батаљона)

На почетку борби за Београд у чети нас је било 136, а на сремски фронт иде нас 156 бораца и руководилаца. Највише у чети има омладинаца са подручја Ваљева, Тамнаве и Космаја. Сада има и Београђана, већином са Чукарице. Појачан је рад партијске ћелије. Организација СКОЈ-а је ојачала. Сада њен актив чини 17 чланова, нових и старијих бораца: Милојко Петровић, Станоје Маринковић, Андрија Босић, Владимир Винш, Љубодраг Пантелић, Петар Студен и Радован Вукмановић (1. вод), Ранислав Марјановић, Живко Младеновић, Перица Шуковић, Паун Велимировић, Милорад.

Веселинонић и Миодраг Јовановић (2. вод), Милорад Мишовић, Миливоје Митровић, Александар Петровић и Драгољуб Павловић (3. вод). Партијску организацију сачињавају сви чланови команде чете, са Драгом Мирановићем, командиром, и Миланом Шановићем, политичким комесаром чете, и водници и политички делегати водова.

До сремског фронта, односно до положаја на Фрушкој Гори, путовалн смо четири дана, од 23. до 26. новембра, преко Старе Пазове и Сремских Карловаца до Шишатоваца. Марш је био напоран. Ево нас, најзад, на положајима који су за нас необични. Необични су по томе што се укључујемо у рововоко ратовање, што и практично представљамо дио франта који се протеже рововима од Саве, кроз Срем и преко ФрушКе Горе, до Дунава и — лшого много даље — чак до Балтика! На том фронту су са нама и јединице Црвене армије. Први пут омо морали да схватилго да у оваквом ратовању ров и ашов играју исто тако значајну улогу као и оружје. Изненадила нас је велика концентрација људства и оруђа на малом простору.

Положај наше чете је Визићи—Матора шума. Штаб батаљона нам је наредио да смјену јединица, које су до тада држале положај, извршимо по мраку, да положаје обавезно држимо и да их помјерамо унапрнјед„ сваке ноћи; копањем ровова да се приближавамо Нијемцима. Треба да одређујемо тајне патроле. Не смијемо гађати аутоматским оружјем, да га не откривамо — само пушкама. Све потребне податке о положају, непријатељу и другом примићемо од чета које смјењујемо. Морамо пазити на неиријатељске осматраче на дрвећу. У Јабучју се налази наша артиљорнја, лијево је наш 3. батаљон, а деоно 3. крајишка бригада.

Би.ш смо у орцу Фрушке Горе, на шумовитом терену, у непосредном додиру са првим непријатељоким линијама. »Швабе« су се укопале у ровове и густо минирали терен испред њих. Осјећали су се сигурним, вјерова.ли да ће на том терену, између Саве и Дунава моћи успјешно да се бране.

Привикавали смо се неколико дана на нове услове, очекивали сваког часа наређења за напад на непријатеља, подучавали борце непосредним задацима и спроводили добијене иаредбе. Били смо спремни за борбу, пуни мржње према непријатељу а.ш — немоћни према другом непријатељу: хладнећн. Јер, у рововима се није смјела палити ватра, а наша одјећа и обућа нијеоу довољно штитиле од љуте сремоке зиме.

Другог децембра одржан је састанак партијоког бироа 1. батаљона. На њему је прорађено писмо партијског руководиоца бригаде, које је указивало на неке недостатке у руковођењу и друго.

Сјутрадан, 3. децембра, на састанку у штабу бата.љона упознати смо са наредбом за напад на непријатеља, упућеном и другим јединицама.

Баталлн ће, послије .шквидације првих непријатељских положаја, заједно са 2. батаљоном, напасти Шаркат, а затим продужити правцем Козјача—Кулина—Куљаничеве—Прњавор—Шид. Заједно са 2. батаљонол1 и батаљоно.м Италијанске бригаде напашћемо Шид. У току борби треба да пазимо на одржавање везе са нашим оусједима. Нађену стоку треба да тјерамо испред себе, ради чишћења минских поља. Борбени знак је »Топ——Толбухин«.

Наредба је пренијета свим борцима и руководиоцима чете. Још једном је анализиран сваки детаљ, од контроле мумиције и оружја до борбеног знака. Још једном су чланови Партије и СКОЈ-а прогаворили о овојим обавезама и ово.м крупном задатку. Знали смо — рекли су нам то борцн које омо смијенили — да је непријатељ јак, укопан, лукав, и да је добро организовао одбрану. Били смо пуни мржње и нестрпљиви — жељни да овако снажни, послије двочасовне артиљеријоке ватре, заједно са Црвеном армијом и антифашистичким италијанеким јодиницама, ударимо по непријатељу. Стално смо били у вези, деоно са командом 1. чете 1. батаљона, са командиром Шпиром Пекићем и комесаром Богданом Радуловићем, а лијево са командиром чете Италијанске бригаде, оимпатичним плавокосим и бркатим Италијаном. Уочи тог јуриша читаве ноћи су ме обузимала чудна осјећања, а и нагађао сам какав ће изгледати сјутрашњи дан.

Онда је све почело по плану. Тачно у 8 часова наши артиљерци су отворили ватру. Тукли оу дуго, читав сат, кориговали ватру, а онда је, још четрдесет минута, појачали. Фијукале су гранате изнад наших глава, у једном и у другом иравцу, јечала је Фрушка Гора од битке какву није до тада запамтила! Летјела је у ваздух земља, дрвеће, а дим се дизао око њемачких ровова и по дубини њихових положаја. Затим омо ми отворили ватру из својих оруђа. Тукли смо непооредно испред ровова, по шуми, и далл, по »ничијој земљи«, до непријатељских ровова удаљених од наших двеста и више метара. Наша ватра из шараца, машинки пиштоља и пушака, и гранате наших артиљераца проузроковале су експлозије безброј нагазних лпша, којима су били минирани земљиште, дрво, намјерно остављен и камуфлиран реденик, шлем, торба или ципеле. У 10 часова проломило сс онажно »Ура« из грла бораца наше 3. и суоједне 1. чете. Кренуо је стрељачки строј, уз паклену ватру", према непријатељу. Мсђутим, обистинило се да је непријатељ врло јак... Наишли смо на отпор и трпје.уи губитке, од непријатеља којега до тада нијесмо познавали — од мина.

Пада\и су борци наилазећи на поља буквално прекривена нагазним и другим минама, минама међусобно повезаним — за око тешко уочљивим концима — да би, при првом додиру, одскакале у вис и експлодирале. Непријатељ се огорчено бранио, а и услови за одбрану су му били врло иовољни. Непријатељ се није могао савладати једним јуришем. Требало је отимати и утврђивати нове положаје, ближе непријатељу, и поново се укопавати. Требало је понављати јурише три дана и три ноћи — док непријатељ није избачен из свих ровова, којих је, по дубини, било много. Непријатељ је протјеран у правцу Шида, који су оолободиле 8. црногорока и 3. крајишка бригада. Губици наше 3. чете, као и читаве бригаде, били су ве.лики. Само 4. децембра, првог дана напада, из 3. чете избачена су из строја 82 борца, од тога је дванаест другова погинуло. Тога дана пошнуо је командант 1. батаљона, професор Душан Алексић, и обавештајни официр 1. батаљона, Бранко Булатсшић, некада неустрашиви пушкомитраљезац; у тој борби пао је и командант 8. бригаде, Саво Машковић.

Тако је 3. чета почела изузетно тешке борбе на сремском фронту, да би, у року од два мјесеца, три пута промијенила свој састав.

Милан ШАНОВИЋ

^ • л-г - Г

ПОГИНУО ЈЕ КОМАНДАНТ БРИГАДЕ, САВО МАШКОВИН

Прилазећн Маторој шуми газили смо маону иловачу, која се тако лијеиила за обућу да смо једва корачали. Командно мјесто штаба бригаде било је у непооредној блнзини положаја батаљона, како би се што непосредније могла пратити дејства и утицати на њихов ток.

Бригада је већ почела напад. Јуришали су батаљони на јако утврђеног непријатеља, без успјеха. Са сваким новим нападом растао је и број мртвих и рањених другова. Неиријатељ је Матору шуму на вријеме утврдио, његовим положајима било је тешко прићи, а камоли заузети их. А та »врата« Срема, како су тада крстили Матору шуму, морала су бити отворена по сваку цијену.

Најтежа препрека нашим јединицама била оу густа и добро маскирана минска поља. Артиљеријска ватра, подршка бригади у нападу, није била довољио јака, да угрози одбрану непријатеља. Преостало је једино: да се одважним, пролетерским јуришом и борбом прса у прса сломи отпор противника. Другог избора није било.

Ко.мандант Саво је тешко иодноомио неизвјестан ток борбе, у којој јединице трпе велике губитке. Позвао је батаљоне и наредио да поново нападају.

Био сам на командном мјесту када је позвао команданта батаљона, Рада Раичевића. Пошто му је наредио да са батаљоном крене у напад, љутито је одбацио слушалицу и упутио се ка изласку из шуме, у правцу непријатељских положаја. Са групом курира, која се ту затекла, кренуо сам у том правцу. Док смо стигли до ивице шуме, командант је већ био неких 20 метара на чистини. Енершчно је корачао напријед, уз повике »Јуриш, пролетери!« Онда је пао. Похитали омо к њему и видјели: догодило се најгоре! Командант је био мртав. Њемачки снајпериста погодио га је. Пренијели смо мртвог команданта у шуму, тамо гдје је издао посљедње наређење својим јединицама. Нијемо смо га посматрали, дубоко погођени његовом смрћу. Благи грч на његовом лицу и танка црвена нит крви, која је отицала из његових уста, било је све што сам могао примијетити у том тренутку.

Другови из штаба су се постарали око сахране команданта. Мени су далн на чување његова лична документа и »Споменицу 1941«. Негдје у Срему, послије мјесец дана, дошао је командантов рођак и ја сам му, по наређењу штаба, те иредмете предао.

.) *Бранко ВУЧКОВИЋ*

ПАЛА СУ ДВА ДУШАНА, ДВА КОМАНДАНТА 1. БАТАЉОНА

Душан Алекоић и Душан Бановић командовали су 1. батаљоном кратко вријеме, први двадесетак даиа, други два пута толико, од половине новембра 1944. до половине јануара 1945. године. Обојица су пали на иоложају: први на Маторој шуми, 4. децембра 1944, а други 17. јануара 1945. између

Берака и Чаковаца. У ствари, обојица су били рањеии, али ране ниоу гтреживјели.

Рођени у Црној Гори, Алексић у питомом Полимљу, а Бановић у каменитом Љуботињу, ишли су својим животним путевима док их рат иије повео заједничком стазом, све до непријатељских ровова у Срему. Ту су пали, на сличан начин, и уткали животе у ратну славу и углед батаљона којим су командовали. Заслужују да се памте.

*

Са Душаном Алексићем сам се нашао у штабу 1. батаљона након ослобођења Београда, почетком новембра 1944. године. До тада смо се мало знали. Прије тога је био на дужности у истом батаљону. Знао сам да је прије рата био професор. Долазећи у батаљон, за њешвог политпчког комесара, копкала ме је радозналост о томе каква ли ће бити саралња и какви односи између бившег професора и бившег матуранта. Рат је, додуше, у мени већ био запретао онај страх и респект кога, ваљда, ученик доживотно осјећа од професора. Али га, признајем, није сасвим до краја избрисао.

Дани у тек ослобођеном Београду су брзо пролазили. Посла је бнло и иревише. У штабу батаљона, на Чукарици, први пут сам са Душаном дуже разшварао. И закључио да ће наши односи бити добри. Импонирала ми је његова зрелост, полет као да је омладинац, брига о сваком послу и нескривена жеља да се афирмише на новој дужности. Чинило ми се да жури да надокнади нешто што је до тада, стицајем околности, пропустио. Био је усхићен указаним повјерењем. Видљиво је било да ће све учинити да га и оправда. Посебно ми је његов однос према политичком и партијском раду уливао вјеру у то да ће наши заједнички пословн у баталкшу ићи добр>о. Осјетио сам брзо и да га остали сарадшвди и потчињени цијене, да ужива лијеп углед. Приликом извођења вјежби и гађања показао је доста стручног знања и умјешности, што није остало незапажено ни код старијих.

Спремали смо тако батаљон за скори одлазак на фронт. Извршили смо, коначно, и дуги марш, трајао је неколико дана, и стигли непосредно на линију фронта код села Визића, надомак Маторе шуме, у којој с\' биле утврђене њемачко-усташке одбрамбене линије.

Кад је стигло наређење да идемо у пробој, сјећам се, био је узбуђен, горио је од жеље да се батаљон што боље покаже. Педантно је проучио задатак, предвиђао варијанте за распоред чета. Међутим, задатак је био непредвиђено тежак. Почетни успјех замијенио је дотада невиђени број мртвих и рањених. Злокобне експлозије нагазних и потезних мина и јауци и запомагања рањених понављали су се сатима. Батаљон не може ни наирнјед ни назад, свуда проклете мине. Била је то тешка борба. Више пакао него борба.

Морали смо да тражимо излаз. Пошли смо обојица, у извиђање непријатељоких положаја. Пратио нас је курир. На том путу курир је активирао часкирану мину. Одјекнула је експлозија. Рањени су командант Душан I курир. Парче гранате се зарило у Душанов врат. Шикнуо је јак млаз

крвп. Брзо је команданту указана прва помоћ. Каонмје је отпремљвн у бригадно превијалнште. Гајио сам наду да рана није смртоноона. Међутим, на путу за превијалиште, односно болницу, подлегао је рани.

Погинуо је Душан ту, код свог батаљона, онда када је било најтеже. Није имао среће да преживи први борбени задатак у улози команданта. Оставио је свој батаљон сувише рано, али оно што је тако савјесно и зналачки у њега уграђивао остало је да живи. Оно је дошло до изражаја у бројним окршајима које је његов батаљон водио сљедећих недјеља и мјесеци.

*

Душан Бановић је дошао да командује батаљоном непосредно у борби. Раннје је био на нижим командним дужностима и важио је као храбар војнпк и способан командир. За ондашње прилике имао је доста стручног знања, а и »лежао« му је војнички позив. Брзо омо се спријатељили. Био је то диван, у свему одмјерен, радан и, надасве скроман човјек, толико скроман да ми је у почетку то помало ометало. Кад је требало показати одлучност — то је чинио; иначе, према луудима је био пажљив, чак мек. По природи је био врло педантан, одличан оргаиизатор. На послу се није штедно, најтеже задатке је увијек остављао себи. Колико је пута само самопницијативно отишао да обиђе чете на положају, да погледа наоружање, да провјери да ли је уредно стигла храна, каква је борцима простирка. Постигнуте успјехе никада ннје »присвајао« — радије би за њих одавао признање другима. По овему је, једном ријечју, био погодан за сарадњу.

На жалост, и он је кратко командовао батаљоном. Уочи познате њемачкепротивд^аЈгзим на сремском фронту^ П.јануара'Т5?57"бата.\>он је бно у Чаковцима, као^резерва. ОкоТО часова наређено Је да хитно прихватимо борбу на крилу нашег 3. батаљона и зауставимо иродор Нијемаца. Били су то положаји на ггуту Берак—Чаковци. Хитно омо посјели положаје. Већ смо се борили, кад је код нашег штаба наишао командант бригаде, Раде Раичевић. Његовом иницијативом ова тројица смо Се нашли у стрељачком строју. Нијемци су врло близу. Успјели смо да их одбијемо на нашем правцу. Свуда около чује се само грмљавина топова, авиона, тенкова. То је, значи, та противофанзива. Не скривамо задовољство што су наше јединице, макар и привремено, задржале напредовање Нијемаца. Тада је изненадни рафал њемачког шарца Душану иреојекао стопало. Однијел(и смо га, по онијегу у један мртви угао, гдје је, мало каоније, превијен и отпремљен у дивизијоку болницу Товарник. У послијеподневним часовима смо морали да одступимо у правцу Беркаоова. Нијемци су, међутим, непредвиђеио брзо упа\и у Товарник и звјероки се обрачунали са рањеницима које су у њему затекли. Међу рањеницима био је и командант Душан Бановић. Прије доласка Нијемаца успио је да се, на парчету папира, јави свом батаљону и изрази жељу да се ускоро нађе међу нама.

Тако, у два мјесеца изгубисмо и другог команданта. Команданта који је у неколико претходних тешких борби око жељезничке станице Грабово водио батаљон зналачки и одважно.

Драго БОЖАНОВИЋ

УМРО ЈЕ СА ОСМЕХОМ НА ЛИЦУ
(Сјећање на Душана Алексића)

Ту ноћ лровели смо у малој просторији. Сви омо били узбуђени, јер нас сутра очекује велики задатак. До мене је лежала Даница Брајушковић. Прибила се нежако уз мене, као да је жељела да је заштитим од смрти која јој се примицала. Шапутала ми је: »Знаш, волим те као рођену сестру.«

Никоме се није спавало. Певало се тихо, до дубоко у ноћ. Командант Душан је тражио да певамо:

Што то, драга, бити мора
Да ми нема одговора.

Бранко Булатовић, обавештајац:

Ти не плачи, другарице драга,
Одољеће свему наша снага.

А комесар Драго Божановић:

Ком планина пуна брава
међу њима чобан спава.

Ујутро смо се растали. Отишла сам у штаб бригаде, а батаљон на положај. Преко дана сам се налазила у бригадном превијалишту и поред радио-станице којом је руковао Јово Дукић.

Ускоро су почели да стижу рањеници. Фима Милутиновић је упала у миноко поље. У почетку су рањеници стизали на санитетским носили.ма, мало после на нооилима направљеним од мотака и шареница, на крају само у пољавама, у којима оу их вукли кроз блато.

Негде око подне још издалека сам угледала, на носилима, плаву доламицу и одмах препознала: Олга Булетић. Када су је донели притрчале су јој другарице из превијалишта. Рекоше јој: »Срећна ти рана, Олга!« Та чудна честитка дуго ми је брујала у ушима.

Није много прошло кад је на нооилима донет и професор, наш командант Душан. Мина га преклала иопод грла. Рана је велика и доста је искрварио. Превијен је. Доктор ме одредио да га отпратим у дивизијоко превијалиште. Положен је на кола. Коњи су цимнули, да би их покренули из дубоког блата. Рана командантова је поново прокрварила. Он ми јврком показао на то. Позвала сам доктора. Пренели смо га на носила и тако смо га понели кроз шуму. Носила су се пунила његовом крвљу. Ускоро је издахнуо, знали смо. Али нисмо себи хтели да верујемо. И даље смо га пажљиво нооили. Кад смо га донели у дивизијоко превијалиште, лекар је могао само да констатује омрт.

Сахранили омо команданта близу превијалишта. Док оу борци копали раку посматрала сам га. Умро је са осмехом на лицу. Сетила сам се да ми је ујутро, пре битке, говорио: »Сањао сам један сан. Не бојим се да ћу погинути, али се бојим да нећу извршити задатак.«

Вратила сам се у превијалиште. До иоћи је стигло још много рањеника. Међу њима и Бранко Булатовић, сав изломљен. А још синоћ је тражио да певамо песму: »Ти не плачи, другарице драга...«

Ноћ се увелико спустила над злом Матором шумом, рањеници још увек стижу, а у даљини се чује песма. Слушам ту песму и размишљам о томе што је рат. Једни гину, други певају, а можда ће и они сутра бити мртви. Ко зна?

Ноћ ми се чини све страшнијом. Јова Дукић је и даље код радио-станице. Дошли су руски минери. Колико сам их разумела, некоме су јавља\и да је мина много и да они ту ништа не могу да учине.

Владанка ЈОВАНОВИЋ

СВЕТОЗАР ВААХОВИН ПИЊО

У строју бригаде на дан њеног формирања стајао је, са пушком о рамену и шеонаест година живота, и Светозар Влаховић Пињо. Био је озбиљан, као и тренутак и вријеме у којима се то догађало. Рађала се нова бригада, а он је у њу стигао с оружјем које је прихватио још октобра 1943. године када су му, у ослобођеном Колашину, у његовој посадној чети, већ повјеравали озбиљне задатке.

У ирвим борбама своје 2. чете 4. батаљона, на Оброву код Бијелог Поља, Пињо је бомбаш. Те прве на непријатеља бачене бомбе као да су опредијелиле сав његов борбени пут. Другови су му честитали. А он, зарумењен као и сваки дјечак кога похваљују, растао је, можда и сам изненађен оним што доживљава, претичући године. Али се држао тако као да је ове то обично, нешто што би и сваки други борац урадио.

На Улошевини и Бојној њиви, Пињо је пушкомитраљезац. Привлачећи се, под заштитом ноћи, четничким рововима кратким рафалима пушко-.митраљеза разгонио је таму ропства и обиљежавао пут ка слободи. Уокаче у ровове у којима се налазе гомиле чаура, да сведоче о жестинн ватре, и по каји сандук са натписом »Не штеди муницију«. Њих су четници оставили приликом повлачења, а Пињу су добродошли, јер муниције никад није било доста.

»Муницију оставили, али — да су још оставили и неку конзерву што им Нијемци дају, баш би добро учинили«, — шалио се Пињо послије борбе, избјегавајући причу о ономе што је у њој доживио.

На положајима код Бијова гроба, више Бродарева, Пињо са својом пушкомитраљеском групом обезбјеђује положаје чете. Иопред њемачког строја креће се муслиманска милиција, неће ни Нијемци да гину ако их неко може замијенити. Њену извиђачку патролу, која се полако креће и тражи наше положаје, дочекао је на блиском одстојању. А кад је непријатељ послије кратког колебања пошао на јуриш, ударио је на празан положај. Пињо је са другови.ма већ био у саставу чете.

И тако, са брда на брдо, из борбе у борбу. Из Црне Горе у Санџак, из Санџака у Србију. Сада већ као десетар. На Вардишту са својом десе-

гином штити извлачење чете, пред Косјерићем јуриша на четничке положаје. Већ на маршу према Београду командује водом.

Борбе за Београд. Пињо је комапдир, али и пушкомитраљезац. Иако су растојања до њемачких отпорних тачака и митраљеоких гнијезда сведена *на* десетине метара, Пињо жури да буде још ближи и још оигурнији кад гађа. Под заштитом ноћи са водом упада у масивну школску зграду у 4,ечанској улици и, док се чета пребацује за њим, он жури даље, ка палати »Албанија«. Комаида чете га због тога истрчавања критикује. Јер чета је здвојена од батаљона, Нијемци су још за леђима. »А видите ли колики је >во град, кад ћемо га ослободити ако не пожуримо«, ето тако се правдао Јињо. Њему се стално журило. До ослобођења Београда журио је — ка зеограду. На оремском фронту, код Маторе шуме, журио је ка Шиду. Али ту а је 5. децембра 1944. године зауставио непријатељски метак. Силазили лмо ка Шиду када је клонуо од њемачког рафала. Тешко рањеном пруке на му је по.моћ, али помоћи није више било. Упућен је у Земунску болшцу. »Напријед, другови, стићи ћу вас ја, није ово ништа« — на растанку >екао је борцима свога вода. Тада је и последњи пут Пињо остао иза свог (ода. Да га више никада не стигне, али да у њему живи док има ијединог кивог његовог борца.

Љубо БОЈИЋ

НЕПРИЈАТЕЉ ЈЕ ПРЕВАРИО КОМАНДИРА ВОДА

У првом нападу бригаде на Матору шуму, 3. децембра, 3. батаљон се алазио у резерви. Но ни у њој није био поштеђен губитака, нарочито од епрнјатељоких противпјешадијских мина. Све мртве углове и прикривене рилазе својим положајима непријатељ је био марљиво минирао нагазним потезним минама. Ту смо први пут озбиљно оојетили неиокуство и необуеност у савлађивању миноких поља.

Мања група бораца 2. чете неопрезно је зашла у једну јаругу обраслу нгјетком храстовом шумом. Претпостављала је да су туда раније прошле Јше јединице. Убрзо су били изненађени експлозијама мина. Два борцо *т* потнула, а неколико их је теже и лакше рањено. Четна болничарка, ика Делевић, потрчала је да укаже помоћ рањанима. Иако јој је речено I мало причека, није послушала, или није чула наређење. У трку је жачила жицу на којој су били повезани упаљачи. Настала је ланчана ссплозија. Јаругу је прекрио црни густ дим, а из дима се чуо њен кратки >ик. Претпостављали смо да је настрада\а, јер је изгледало да човјек ив ту не може остати. Но, убрзо смо је угледали, запрепашћени, поцрњелу к барута, поред рањених бораца. Какве су јој орећне околности сачувале ивот никоме није било јаоно ...

Послије је и 3. батаљон уведен у борбу. Непријате.љска одбрана пробијена уз велике обостране губитке. Непријатељ се повлачио са их лннија, а јединице бригаде су настављале продор. Прелазећи преко узетИх њемачких положаја били смо изненађени њиховом уредношћу.

Ровови пуног профила, међусобно повезани, са уређеним стрељачким заклонима, склоништа за заштиту и одмор људства. Све је то изгледало као да су озбиљно намјеравали да зимују на тим положајима.

Кад сам пролазио поред једног склоништа, на грудобрану испред њега звонио је пољоки телефон. Застао сам, опрезно иодигао слушалицу и пзбуђеног саговорника са друге стране жице махинално упитао шта хоће. Нијемац је престао да виче. Бацио сам слушалицу и кренуо; телефон је почео поново да звони. Успут сам срео команданта 2. батаљона, Рада Раичевнђа. Саопшти ми непријатну вијест: да ми је брат од тетке, командир митраљеоког вода у њешвом батаљону, Љубо Никитовић, тешко рањен, умро на путу за бригадно превијалиште.

И сјутрадан је настављено гоњење непријатеља према Шиду и Товарнику. У пријеподневним часовима батаљон је стигао испред Шида. На правцу дејства 1. чете нашег батаљона, кроз сусњежицу и вијавицу видјела се омања коса, на њој ровови, а у њима војници. Командир вода, Војо Попадић упита их ко су и они одговорише да су Руси. Водник Попадић био је врло храбар, иокусан и добар старјешина. Но, ваљда понијет успјехом јединице, овог пута је наоио непријатељу. Иако доста истурен испред чете, није провјерио тачност оног одговора и с водом је кренуо напријед. Кад је пришао рововима — на њега се сручи ватра. Вод је претрпио тешке губитке, око 15 бораца је погинуло, а више их је теже и лакше рањено. Практично, вод је као јединица био избачен из строја.

Мало каоније дошао сам на мјесто тог немилог догађаја. Непријатељ се из ровова био повукао. Изгинули борци, покошени митраљеоком ватром, лежали су испред ровова у локвама крви. Нашао сам и мртвог командира вода на ивици једне њиве с кукурузом. Непооредно у његовој близини погинула је и водна болничарка. Око њих разбацани завоји прве помоћи. То је, оигурно, храбра болничарка покушала да превије тешко рањеног командира вода. У водниковој руци био је пиштољ »парабелум«. С њим је прекратио себи живот. О томе је свједочила рана на његовој сљепоочници, поред оних друшх.

Јово Јола КАСАЛИЦА

/

ЗДРАВО БОЛЕСТАН

У сремском селу Товарнику одмарао се 2. батаљон. То вријеме је искоришћено и за санитетску обраду, људство је вакцинисано против тифуса. Ту вакцину су неки другови теже поднели, добили су високу температуру, па су моралн лежати.

Међу њима је био и командир че+е, Раденко Вељић.

Референт санитета батаљона, другарица Боса Крушка, свакодневно је обилазила болесне, дође тако да обиђе и Раденка.

Газдарица куће је забринуто дочека:

»Ето, другарице, наш Раденко се здраво разболео«.

На то ће Боса Раденку:

»Дижи се брзо, није ти ништа, видиш да ти и газдарица каже да забушаваш«.

(Р. В.)

ооп

МАТОРА ШУМА — КРВАВА РАНА

Прву тешку борбу послије ослобођења Београда бригада је водила децембра, на јужним падинама Фрушке Горе, у Маторој шуми, тамо -дје плодна оремска равница прелази у висораван, нешто сјевероисточније >д Ердевика. У тој борби је учествовала цијела бригада, у најјачем саставу ЈД свог формирања. Задатак је био да се непријател. разбије и гони ка ЈЈиду. Нијемци и усташе оу благовремено утврдили читав одбрамбени гојас, а линије фортификацијски уредили и, надасве, запријечили минско-експлозивним средствима.

Задатак смо добили према карти, уз усмена објашњења. Пошто смо а проучили у штабу, забринули смо се: на који ћемо начин рашчистити шнска поља (била су уцртана на карти). Командант батаљона, Душан ^лексић, замоли ме да припитам команданта бригаде како се савлађују шнска поља, јер у томе нијесмо до сада имали искуства. Упитао сам :оманданта бригаде како ћемо изаћи на крај са толиким минама. Одго-;орио ми је да војници у стрељачком строју треба да користе зашиљене итапове, са њима »боцкају« испред себе, и тако откривају мине. Могуће је [кратким рафалима машинки, у правцу кретања, изазвати њихову екс-лозију, било је једно од објашњења. Тако смо и пренијели нашим ко-[андирима.

Расположење за борбу је било изванредно. Сви су је с нестрпљењем чекивали. Нас у штабу је донекле забрињавало што ће то већини бораца атаљона бити прва борба, а оајећали смо да ће бити тешка. Све припреме мо извршили на вријеме. На полазне положаје смо стигли окоро непри-[ијећени.

Дошло је јутро и с њим — почетак напада. Свака чета је на свом равцу, а ојачани смо и дијелом бригадне артиљерије.

Тек што је борба почела, заправо прије јуриша на непријатеља, почеле у да падају прве жртве. Од мина. Непријатеља не видимо, његову ватру не сјећамо, а број бораца избачених из строја повећава се из минута у минут. "ромуклим гласом Вишња Радоњић тражи помоћ. Сви колмандири извје-[тавају да су жртве од мина неочекивано велике, да се мине налазе свуда, геопане у земљу, прикачене за дрвеће; има их нагазних, потезних и — не гају још каквих! У ствари, то оу минска поља, иоостављена комбинацијо.м -lше врста мина. Довољно је било закачити ношм затегнуту жицу, па да жолико мина одмах експлодира. Не знам шта да предузмемо. Многи жушаји да се рањени извуку и укаже им се иомоћ трагично су завршили за рањенике и за носиоце. Рањени Бранко Булатовић, обавештајни J>ицир батаљона, при извлачењу је још два пута рањен, а рањени су и ш који су покушали да га извуку. Том приликом рањена је — и ранама >длегла — храбра Даница Брајушковић, првоборац, замјеник референта шитета батаљона.

Крвава је Матора шума. Испуњена криковима рањених партизана. ^бици се приближавају броју од стотину бораца и старјсшина. Завладао страх од мина који ће, бојимо се, прерасти у праву панику. Са коман-штом Алексићем разговарам шта да иредузмемо. Тешко се можемо про-lти правцем који нам је задатком одређен. Излазимо на извиђање, да таљиије осмотримо положаје непријатеља. Примјећујемо бункере на

оупротним падинама, у шљивику. Раздаљина — 200 до 300 метара. Опрезно се крећемо ивицом шумске просјеке. Одједном, непријатељски шарац осу душ рафал. Пресијече неколико грана лијево од нас. Даљина му је добра, али правац слаб, закључи командант. Хитро скренусмо деоном ивицом шуме, одјекну онажна експлозија мине и једно парче погоди команданта у врат. Млаз крви је доспио и на моје раме. Пипам се, али ране нема. Курир је закачио мину; и сам је лакше рањен. Узех Душана и склоних га неких двадесетак метара. Уз помоћ двојице најближих бораца спустисмо га до командног мјеста, гдје је превијен и одмах упућен ка бригадном санитету.

Команданта нема. Морам командовати сам. Извјештавам о ситуацијп и тражим хитну интервенцију за рашчишћавање мина. Чујемо да то обављају инжињерци совјетске армије. Нијемци угрожавају лијево крило батаљона, јер се пред њима повукла Италијанока бригада. Све више ме узбуђују извјештаји командира о броју мртвих и рањених. Најтеже ми падају крикови рањених другова. Живот је иосљедња ствар на коју помишљам. Чак прижељкујем да ме одједном нестане. Добијам извјештај да је угрожена бригадна артиљерија и минобацачи којима је батаљон ојачан. Једина утјеха у овом паклу је што имам везу са штабом бригаде. Отуда стално понављају: »Напријед, зашто заостајете, напријед!«

Повремену кратку тишину и даље ремете експлозије мина и злокобно фијукање њихових парчади, која смрт доносе. Ране од парчади мина крваре снажно и — то је највећа опаоност за живот рањеника. Многи су због тога подлегли тамо гдје су рањени, јер је тешко свима и пружити прву помоћ. Било је тешких часова, размишљам, али — ово је врхунац људске немоћи према том убитачном оружју, које до данас нијесмо познава\и. Проклињемо Матору шуму, која, ево, неочекивано постаде гробница миогих другова.

Уколико дан одмичс ситуација нам се чини све тежо.м. Резултате не постижемо, а трпимо огромне губитке. Поново енергично захтијевам да дођу стручњаци који ће разминирати терен на правцима наступања чета. Стрељачки строј је залегао. Сваки покрет напријед, назад или у страну је подједнако опасан.

Коначно долази група совјетских инжињераца. Оии једино могу да НЕМ поврате вјеру да је могућно ићи напријед. Њихов долазак је дјеловао као опасоноони лијек, који болеоника враћа у живот. Почели су свој посао, али су и сами запањени густином и начином организовања минских поља. Неколико мина су размонтирали. Посматрам те подмукле убице ваљкастог облика. Гдје им је та снага и шта је то у њима што тако немилосрдно коси? Вођа групе совјетских инжињераца врти главом и ставља ми до знања да нијесу у стању да испуне наше захтјеве. Онолико колико сам успио да га разумијем, излази да би за тај посао требало барем десет пута више инжињераца него што броји њихова група. И док се ми објашњавамо, недалеко од нас одјекну експлозија и једном совјетском војнику буквално однесе главу. Другови га одвукоше у правцу штаба. Вођа групе нареди да се инжињерци повуку, поздрави се и оде. Све даље интервенције да продуже разминирање остале су безуспјешне. Дакле, ни стручњаци не помажу!

Сваки минут у овом паклу дужи је од дана. Са каквим смо полетом почели напад и како смо, само послије неколико часова, остали скоро бес-

по.моћни! Проклете мине показаше се, овога пута, јачим и онажнијим од нас ... Колико су нам само крви пролиле прије него што омо се непријатељу и приближили. На јесењем лишћу Маторе шуме остало је на стотине крвавих мрља, које означише правац напада нашег батаљона.

Сјутрадан, не знам како и када, пребацили омо се на други иравац и — Матора шума је била савладана. Ход по њој смо крваво платили. V њој је остао велик број бораца 1. батаљона, а не мање је оних који ће доживотно бити тешки инвалиди.

Драго БОЖАНОВИЋ

У ЛЕДЕНОМ ОКЛОПУ
(Борбе 2. батаљона, децембра 1944. године)

Бригада је стигла на оремски фронт. Наш 2. батал»он је распоређеп на ивици Визића, ирема Маторој шуми. Село Визићи је у удолини, напуштено, скоро без становника. »Улицом лута напуштена стока. Свиње по оборима и њивама. Много љешева убијене стоке. Становници нијесу понијели са собом ни најнужније иредмете. Не знам томе разлог, али је слика стравично тужна. Мисли ми враћа на напуштена и спаљена села дурмиторског краја у петој офанзиви.

Утврђујемо положаје, извиђамо, припремамо се за напад. С Нијемцима смо у непооредном додиру. Једног јутра су нам изненадили засједу, заробили двоје, а пушкомитраљезац Момчило Радовановић је успио да побјегне.

Борбе у Срему су биле врло тешке. Изиокивале су велике напоре и жртве. Требало се привикавати на равницу, укопавање, савлађивање разних препрека, минских поља. Изван заклона је било скоро немогуће опстати. Нијемцн су митраљезима тукли убитачном ватром све што се појави. Били су опаони и онајперисти. Нигдје борбе, а човјек тек падне мртав, погођен у главу. Ни пуцањ се није чуо. У рововима се начас појави вода, мора се копати нови заклон, час лијево, час десно, па поново тамо гдје си био. А ове се то мора радити са оокудним алатом. Децембар је, зима, борци у слабој одјећи, без ватре и крова над главом, у води и блату, у покрету и у борбн. Обућа је велики проблем. За мало дана и најбоље ципеле пропадну, а деои се и да се обућа изгуби у блату.

Пробој на правцу Матора шума—Пољане је прв^ наша велика борба у равници, а и први оуорет са густим миноким пољима. Наш 2. батаљон је нападао (3. децембра) са полазног положаја Визићи—Матора игума. Све наше јединице подржава артиљерија, повремено налијеће и авијација; муниције имамо довољно. Њемачки иоложаји оу врло јаки, мине онемогућавају сваки покрет ван направљених пролаза. Било је јуриша, и јуриша, напада и противнапада, борбе прса у прса. Чинило се да сваки педаљ земље гори. Напредовали смо помало, уз осјеше губитке, нарочито од мина. Прсд ноћ су Нијемци почели одступати. Колонеки путеви покривени облицама омогућавају нам брже продирање у дубину одбране.

Први испит у иробоју утврђеног положаја у равницп успјешно смо положили. Непријатељ је имао велике губитке. Није стигао да извуче све рањене и мртве.

Пролазимо кроз Товарник село које је нешто прије ослободила једна једииица наше 1. пролетерске дивизије. Трагови борбе свуда: много мртвих непријатељских војника, преврнута кола, запреге, полупани аутомобили, све то у блату. Тужна слика велике њемачке оиле.

Журимо на нове положаје, ка селу Чаковцима. Ноћ је, оријентација слаба, терен непознат. Води нас мјештанин. Послије дужег марша утврђујемо да нас води укруг. Застали смо, а зати.м продужили без њега. Послије сат-два стижемо у Чаковце.

Наша 1. чета добија задатак да запосједне источни дио села и жељезничку етаницу. Тек омо стигли на положај, а у рејону размјештаја батаљона и приштапоких дијелова поче борба. Потраја кратко. Послије неколико минута одјекнуше онажне експлозије на путу Томпојевци—Чаковци. Није нам јаоно шта се збива. Стрељачким стројем крећемо ка мјесту борбе. Нађосмо два наша погинула борца, један митраљез и неколико сандука муниције. Нигдје никога друшг, ни наших ни непријатеља. Одржавамо у покрету »летећи« партијски састанак. Одлука је да останемо у селу до свануђа, да бранимо рејон жељезничке станице и двориште цркве.

Ситуација је крајње неизвјеона. Пред зору смо заробили једног фолксдојчера. Саслушава га комесар чете, Бранко Благојевић. Нијемац је врло дрзак, пријети да ћемо бити уништени. Ипак од њега сазнасмо да смо у транутку улаока у Чаковце пресјекли њихову колону у покрету. Бојећи се опкољавања она је минирала и уништила своју артиљерију. Артиљерци су у селу Томпојевци и једна јединица им иде у помоћ, ради извлачења. Тако се, ето, догодило да у Чаковцима буде.мо изпенађени и ми и Нијемци. Нијемци су уништили артиљерију, а наше се јединице повук\е иа нове положаје, такође, бојећи се да не буду опкољвне. Заробљеник је говорио истину; на путу смо пронашли уништену артиљерију.

Пред зору је једна њемачка колона, јачине чете, стигла у село. Наша засједа, постављена у ограђеном простору око цркве, пропустила је њену претходницу, и тек када је наишла главнина колоне, са блиског одстојања отворила је на њу јаку ватру из аугоматског оружја. Нијемци су се у паници повукли. У свануђе су наше јединице поново ушле у Чаковце. Тако је та ноћ, пуна неизвјесности, прошла орећно, непријатељу су нанијети губици, а ми смо имали само једног лакше рањвног.

Положаје смо организовали сјеверно од Чаковаца, на линији к. 112——к. 113—Шамшин. Почеле су тешке борбе око тих положаја. Поједини њихови дијелови су прелазили из руку у руке по више пута. И непријатељева артиљерија је била врло активна. У Чаковцима нам је нанијела досга губитака. Гдје год се смјвстили, з'а одмор или за подјелу хране, она, мало затим, туче тај рејон. Оумњу да им нвко из позадине јавља о нашем размјештају и покрету брзо смо провјерили. У селу, у некој слами, откривена су два њемачка војника са радио-станицом.

*

Борбе на нростору Миклушеваца, Чаковаца, жељезничке станице Грабово и Његошеваца, биле оу врло тешке. Водили смо их у студеним, децембарским данима, на за нас врло неповол»ном терену. Нијемци су одбрану организовали правовремено, примијенивши разноврсно запречавање. Испред предњег краја њихове одбране, на цијелој ширини, протезала се бара обрасла трском, довољно дубока да чини озбиљну препреку. Помоћу уставе Нијемци су могли подизати и спуштати ниво воде у њој.

Добили с.мо задатак да једне ноћи пређемо бару, по могућности неопажени, не би ли изненадили непријатеља и омогућили борцима 3. батаљона да из рејона жељезничке станице Грабово продру у дубину њемачке одбране. Та ноћ је била много тешка. На расквашену земљу је почео падати снијег, а хладни вјетар је стјерао температуру испод нуле. Нападаће.мо на простору између жељезничке станице Грабово и Шамшина. У рејону Штраудова салаша је наша 2. чета. Прикупљамо се, ради смјеие, јер ће наша чета ићи прва. Неколико тренутака прије неш смо стигли попгнуо је ко.мандир 2. чете 2. батаљона, Мило Томашевић. Испалио је ракету, знак докле смо стигли, и, у том моменту, погодио га је метак у чело. Смењујемо борце 2. чете, који изненада изгубише омиљеног командира.

Крећемо у напад. Загазили смо у блато и хладну воду. Докле вода досеже као да кида тијело, крати гтоге. Каоније се тај осјећај губи, остаје само мокро одијело прилггјепљено уз тијело.

Вода је све дубља, пропадамо у некакву мекоту, сигурни смо само кад нагазггмо на коријење шевара. Чује се запомагање, неко тражи помоћ. Има већ и дављеника.

Вода је већ преко вггсине човјека, па морамо одустати од преласка на то.м мјесту. А већ смо у води више од једног и по сата. Повлачимо се. Око станице Грабово чује се јака борба. То напада наш 3. батаљон. Зато морамо, како знамо, поново у напад. По.мггчемо се улијево, ка Бургерово.м салашу. Одмах из покрета покушавамо ггрећи бару на мјесту гдје оу раније прелазиле наше и руске јединице. Док смо дошли до мјеста прелаза одијела су нам се заледила и укочила, па смо као у оклопима. Хладно је, до кости.

Нијесмо успјели да изненадимо Нијемце. Открили су нас, па прелазимо бару под снажном непријатељском ватром. Предњи крај одбране протеже се првим узвишицама изнад саме воде. Подржавају нас наши митраљези гг мннобацачи. Овдје је вода нешто плића, до пазуха. Крајњим ггапорима успијевамо се докопати друге обале, прво онажнији и јачи, а касније пристпжу и они други. Прикупљамо се и одмах крећемо на јуриш. Упадамо у прву линију ровова и заузимамо је. Нијемци су у два противнапада покушали да је поврате, без успјеха. Прешле оу брзо све јединице батаљона и, једновремено, крећу у јуриш. Борба се води прса у пр>са. Заузимамо и другу линију ровова. Хватамо везу са јединицама 3. батаљона; имају велике губнтке, упале су у минсжо поље.

Ноћ децембарока, ведра, хладна — а ови смо мокри. У води одмрзнута одггјела се опет мрзну и лијепе за тијело. Тече та ноћ дуга као вјечност. У зору продужава.мо напад. Нови јуриши. На жртве се и не мисли. Избили смо на пругу Грабово—Негославци. Нијемци покушавају да нас натјерају иа повлачење. Иза нас је чистина као длан. Тамо немамо куда. Кад је шкрто сунце провирило иза облака и дан одмакао, послије још неколико узастопних напада, успјели смо да овладамо пругом.

Када је Нијемцима стигло појачање, а на правцу Његошевци—Свињаревци његови тенкови почели потискивати лијевог еусједа (једиице 5. козарске), добили смо иаређења за повлачење. Нијемци притискују, а терен — чист као хартија. Зато прво поново крећемо у противнапад и одбијалш непријатеља, да би се затим, под заштитом митраљеза, хитно повлачили. Носимо рањене. Има их на десетине. Десило се да је један рањеник при евакуацији од пруге до кућице у винограду, гдје је било превијалиште, добио још три нове ране, а и то да сви борци који оу носили рањенике и еами постану рањеници. Ипак омо их све евакуисали.

У посљедњем јуришу на жељезничку пругу њемачки аутомат ми преби лијеву руку. Клонулу и крваву завлачим је за опасач, па се — као и осаалп »лакши« рањеници — повлачим још цио километар, до прве помоћи. Прелазимо бару огорчени, немоћни да задржимо терен који смо натопили с толико крви. И послије толико мука које смо издржали у једној од најтежих ноћи коју памтим.

Мирко КУЛИЋ

КОД ДУБОКЕ БАРЕ

Озлојеђена неуопехом и губитком команданта бригаде, команданта 1. батаљона и десетинама погинулих и рањеннх бораца, бригада је већ сутрадан поново напала Немце утврђене у Маторој шуми. Из резерве је уведен у борбу и наш 4. батаљон, па је тако цела бригада попЈла на јуриш. Пробила је немачку одбрану и наставила да гони Немце ка Шиду.

На свом правцу потионуте Немце 4. батаљон је гонио преко села Љубе и западних огранака Фрушке Горе у правцу Шида, у чије.м су рејону Неушп успели да се одлепе и да, негде даље, западно, поседну нову линију одбране.

У колонама, преко Шида и Товарника, 4. батаљон је иопред мрака избио северно од села Илаче и добио задатак да, у току ноћи, заузме село Миклушевце, удаљено око десет километара. До жељезничке станице и шуме Бокшић, на прузи Шид—Вуковар, ишли смо са 2. батаљоном наше бригаде, којп се одатле упутио ка Чаковцима, наш батаљон ка Миклушевцима, а ка Томпојсвцима је пошао батаљон бригаде »Италија«.

Истурена немачка обезбеђења у Миклушевцима одбацили смо и заузели село нешто иза поноћи, а сутранад и атар са северне стране села и избили на бару сличну реци, преко које се налази насеље — пустара Грабово. Десно од нас, све до Дунава, избиле су јединице Црвене армије, које је, као и наш батаљон, дочекала и зауставила јака немачка ватра са положаја на супротној обали баре. Ова прилично дубока и широка бара, личи на заустављену реку; обе обале зарасле су јој у троку и другу барску травуљину.

Док смо заузимали Миклушевце, неколико мештана показивало нам је правце и места одакле Немци дају отпор. Други становници села се нису примећивали. Били смо опрезни, али смо се брзо уверили да су то наши организовани позадинци. Када је свануло читали смо пароле посвећене

нашој борби, Партији, Црвеној армији, чак и нашој 8. црногорској бригадн, исписане иа зидовима зграда. V селу се осећала јака, организована активност. Село има тајне базе и оклоништа, добро снабдевене храном и са понешто одеће, обуће и еанитетеког материјала. Међусобно, и са руководством, базе су повезане куририма. За два-три дана, колико се батаљон задржао на положајима северно од села, мештани су водили бригу о нашпи борцима, припремали храну, неговали рањенике и оболеле борце. У доброј оргагшзацији сваки појединац је имао одређен задатак. То се потврдило једне ноћи, када се иронела вест да ће се наше јединице повући. Исте ноћи су базе припремљене за скривено функционисање, пароле са зидова кућа су избрисане, а зидови окречени. Село је поново живело у базама. Ујутро ми је село изгледало као оне ноћи када смо га ослобађали. После повратка штаба батаљона, живот је поново потекао ван база и оклоништа.

Пред саму ноћ 9. децембра из бригаде су телефоном питали да ли је батаљон заузео село Каишевац. Одговорих да смо заузели Миклушевце и атар северно од њега, све до баре, на којој су и наш батаљон и суседне јединице зауставили Немци.

— Шта је испред батаљона?

— Бара, на чијој је обали немачка одбрана, а у дубини, око километар далеко, груписане су зграде које мештани називају пустаром Грабово.

— То је село Каишевац. Заузмите га ноћас.

Задатак је био неочекиван, и тежак, јер суееднe јединице нису добиле никакво наређење за напад. Штаб батаљона је са доста напора донео одлуку за напад и екицирао илан прелаза преко баре. Одбрали смо најплиће место, које нам је показао водич из Миклушеваца. Увезали смо кукурузовину у дебеле онопове и на месту прелаза баре поставили је у највећој тишини. Митраљезе смо распоредили изнад наше обале, а минобацаче нешто дубље, да потпомошу и штите прелаз. Командант суседног батаљона Црвене армије поставио је минобацаче да подржи наш напад, али је одбио предлог да заједно нападамо, јер није добио наређење. Суседнп батаљон из наше бригаде такође није припремао напад.

Прикривене мраком и шеваром, све три чете су неопажено пришле до места ирелаза. Већи део 2. чете прешао је и заузео мали мостобран на супротној обали. Надао сам се да нас Не.мци нису примешли. Али у тренутку када је и преостали део 2. чете кренуо да прелази, Немци су отворилп паклену ватру из евих оруђа, концентрисану на мостобран и место прелаза. Ракетама су осветлили цео свој предтерен и упалили сламу лево и десно од мостобрана. Видело се као усред дана. Са плитког мостобрана 2. чета отвори жестоку ватру, коју, најгушћом ватром, допунише митраљези и минобацачи пратеће чете батаљона. Још од првих рафала и граната 2. чета је претрпела тешке губитке, а сваког тренутка губици су се повећавали. Пошто је напад батаљона био откривен и усамљен, наредио сам повлачење чете са мостобрана. Даље пребацивање преко баре довело би само до превеликих губитака. Под заштитом најјаче ватре са наше обале, чета је успела да се повуче, али је при том имала још губитака. Сви рањени борци су извучени и отпремљени у превијалиште. Међутим, погинули борци на мостобрану остали су тамо.

Када оу се чете распоредиле на положаје са којих су кренуле у напад, вратио сам се у штаб баталона и послао кратак извештај штабу бригаде о томе да напад батаљона није успео, да су велики губици, нарочито у

2. чети, а затим додао да се село Каишевац не може заузети без подршке артиљерије и учешћа суседа у нападу.

V свануће сам осмотрио место синоћне борбе. На суиротној *обали* баре лежало је 17 мртвпх бораца. Остало је тамо и десетак пушкомитраљеза. Наредио сам да се ватром спречи сваки испад и покушај Немаца да прићу погинулима или да однесу оружје. Следећих ноћи смо успели да извучемо погинуле и да их после сахранимо у Миклушевцима. Спасили смо и пушкомитраљезе.

Тешко ми је пао овај неуспех. Али ми је било још теже када сам сазнао да смо пошли да заузмемо оно што смо већ држали. Јер наш батаљон се налазио на Каишевцу, ненасељеном атару северно од Миклушеваца, све до баре. Видео сам то кад сам каоније дошао до топографоке карте, а оно наређење за напад и дато је због грешке у читању те карте...

Два-три дана касније батаљон је померан улево, око железничке станице Грабово, на разореној прузи Шид—Чаковци—Вуковар. Лево, поред баре, положаје држе остали батаљони бригаде, која припрема напад на немачке положаје на супротној обали баре, који се по дубини ослањају на село Негославце. Тај део представља центар одбрамбаног појаса којему се десни бок ослања на реку Босут, јужно од села Оролика, а леви на Дунав, близу Сотина. Прадњи крај појаса протеже се у полукругу обалом готово непрекидне баре поред села Оролика, Берака, железничке станице Грабово, пустаре Грабово и, даље, на исток до Дунава. Бару, која је у то доба прилично дубока и широка, Немци су добро иокористили као природну препреку.

За напад смо се распоредили 13. децембра. Наш 4. батаљон посео је положај на десном крилу бригаде, непосредно око железничке станице Грабово и нешто северније од ње. Задатак му је да одбаци Намце са супротне обале баре и преко Радуловљевог са\аша продре у Негославце.

Био је онеговит и кишни дан када су батаљони кренули у напад. Иако подрЖани артиљеријом, нисмо пробили немачку одбрану. Наш батаљон се само мало померио унапред, користећи улегнућа и суве кракове баре, и на достишутој линији прешао у одбрану.

Следећих дана положаје 4. батаљона, а нарочито рејон око станице Грабово, Не.мци су тукли јако.м артиљеријоком ватром. Било је све хладније. Често је падао онег или суонежица. У рововима је било врло а били су и доста п\итки. Није било дрва за огрев, а када смо саку^^И нешто коља и старих чокота из ретких винограда, могли смо ло^рРГ^®"[1] ватру само ноћу. Због велике хладноће пушкомитраљези и друго аутоматско оружје често су имали заетоје; борци су их тешко отклањали прозеблим прстима. При поласку из Београда били смо добро опремљени, али се у борбама и маршевима одећа и обућа већини бораца поцепала. У неколико насилних извијања погинуло је око 10 наших бораца, а рањено двоструко више. У једној таквој акцији погинуо је и командир 3. чете, Душан Кривокапић. Због хладноће, а и ненавикнутости на рововоку скученост, н борци и старешине су се често откривали, што су немачки снајперисти и тромблонисти знали да искористе.

Од зиме, која је стезала све јаче, једномесечних тешких борби и маршева и миошх непроспаваних ноћи, примећивала се осетна физичка исцрпљеност бораца и руководилаца. Утолико су задивљујући били високо морално-политичко стање и борбеност јединица. И кг1да то нико од нас

није очекивао, батаљон је иоћу између 18. и 19. децембра извучен из прве борбене линије и упућен да у Малој Вашици, јужно од Шида, припреми бригади смештај за одмор. Положаје наше бригаде преузимао је једап пук из бугарске армије.

Двонедељни одмор у Малој Вашици искористили омо за срећивање наших јединица и попуну људством, наоружањем и опремом и, колико су прилнке дозвољавале, за борбену обуку. Након одмора батаљон се, у саставу бригаде, вратио на положаје западно од села Чаковци, са којих је бригада отишла на одмор. Сменили омо исти анај бугарски пук који је пре 15 дана сменио нашу бригаду.

Бригада држи положаје са два батаљона у првој линији, а два су у резерви, у Чаковцима, где је и штаб бригаде, са позадинским јединицама. Батаљони се смењују обично после 48 часова. Смена се обавља ноћу, онабдевање храном н муницијом такође, па интендантока служба ради непрепидно, дању припрема а преко целе ноћи разноси по положају храну, муницију, сламу, дрва, воду и друге потребе. Не зна се да ли је теже борцима на положају или снабдевачким јединицама.

Јануарека зима све јаче стеже. Често пада неки ситан снег. Свако јутро смрз.шца и слана. Нарочито су тешке дуге зимоке ноћи. Нас тројица чланова штаба батаљона (није било заменика команданта) на смену ноћу обилазимо чете на положају. Разговарамо са борцима, подстичемо их на будност, осматрање и обезбеђење. Огрејемо се понегде, тамо где су борцп продубили ровове и ложе мале ватре.

И тако из дана у дан, јер су се и наша и непријатељска дејства свела на осматрање, извиђање и патролирање. Сваког дана, а нарочито предвече, Немци туку положај батаљона узнемирујућом ватром артиљерије и минобацача.

У свануће 15. јануара, после обилаока положаја батаљона, вратио сам се на командно место. Тек што сам заспао, пробуди ме ко.мандир извиђачког вода, рапортом:

— Ухватили смо двојицу Шваба испред 3. чете. Привукли су се да извиде наш положај.

Дрхтали су обојица. Одела им блатњава од пузања кроз кукурузишта. Један стално жмирка испод наочара са дебелим стаклом.

Заробљенике смо спровели у штаб бригаде и том догађају нисмо придавали важност. И ми и Немци имали омо добро утврђене положаје, а пошто је зима све јаче стезала, тешко је било претпоставити да ће било која страна у тако неповољним уеловима предузети напад. Тако сам мислио и због тога што из штаба бригаде ниомо добили информацију о испитивању заробљених Немаца. Међутим, преварио сам се. Немци су припремали напад, и то какав!

Осванyо је тмурни 17. јануар. На положајима је мирно. Тек око два сата поподне поче топовска тутњава 6—7 км деоно од нас, код еела Сотина на Дунаву. На целом ооталом фронту и даље је било мирно. Понеку гранату нспаљену у дужим размацима сматрали омо као нешто уобичајено Немци тако дејствују више од десетак дана.

Десно, ка Дунаву, све јаче грми артиљерија. На сат-два пре заласка сунпа учесташе експлозије и по положају нашег батаљона, а још гушће по положајима левог суседа, батаљона бригаде »Италија«. Уз подршку

те ватре Немци су кренули у напад. На фронту нашег батаљона нису имали успеха, али су пробили одбрану Италијанске бригаде.

Известио сам телефоном штаб бригаде у Чаковцима да је леви бок нашег батаљона откривен, јер се јединице Италијанске бригаде уз отпор повлаче ка железничкој станици Бокшић. Предложио сам штабу да се једним батаљоном из резерве изврши противнапад и затвори међупростор између нашег батаљона и Италијанске бригаде. Отуда јавише да су и позадински делови бригаде у повлачењу ка Товарнику, такође н батаљон у резерви и остали делови. Нашем 4. батаљону је иаређено да задржи Немце да до ноћи не продру у Чаковце, а чим падне мрак да се повуче ка Товарнику. Примајући тај задатак, повезао сам ону грмљавииу топова са пробоје.м одбране суседне Италијанске бригаде.

Ситуација је за батаљон била критична. Наредио сам да по један члан из сваке команде чете одмах дође на нашу осматрачницу. До њиховог доласка штаб батаљона је одлучио да се за извлачење образује јака, по кретљива заштитница и одредио редослед и правце повлачења чета. Руководиоци из чета стигли су пред сам залазак сунца. Упознао сам их са ситуацијом, издао задатке и наредио да из све три стрељачке чете издвоје по три одабрана пушкомитраљесца, са помоћницима, и по шест аутоматичара, као заштитницу батаљона у повлачењу. Командир заштитнице је командир 2. чете, Радомир Јокановић.

Чете су се у сумрак брзо и неопажено извлачиле и — на јужној ивици Чаковаца — образовале батаљоноку колону. Тек што смо почели да одмичем'о ка станици Бокшић, заштитница поче борбу са Немцима који су надирали ка Чаковцима. По начину и местима отварања ватре закључује.мо да их заштитница уопешно зауставља.

Батаљон је журио да што пре пређе друм који од Сотина води у Товарник. Ноћ је била веома мрачна, што је отежавало оријентацију и кретање колоне. Када је чело колоне пришло на око километар од места где је требало прећи друм, чули смо брујање и клапарање механизованих немачких јединица, које друмом од Сотина надиру ка Товарнику. Било нам је јасно да би се батаљон сударио са њима ако би продужио кретање истим правцем. Могао би бити и спречен да пређе друм, а и пасти у окружење. Због тога смо променили правац, да бисмо прешли железничку пругу и друм западније од Товарника. Избијајући на друм и пругу чули омо жестоке борбе у Товарнику. И са запада, од Шидских Бановаца, Немци еу надирали ка њему. Батаљон је убрзао кретање. У том моменту приметили смо да од села Илаче, ка десном боку батаљона, иде нека колона. Полшслили омо да оу Немци. Дошло је до краћег нрепуцавања, али смо се брзо препознали. Била је то једна од наших јединица која се од Оролика повлачила ка Шиду. Одатле смо заједно кренули ка Шиду.

У свануће 18. јануара батаљон је улазио у Шид са јужне стране. Пошто је чело колоне прошло центар, орео нас је командант бригаде, и не сачекавши мој рапорт, саопштио да су Немци на североисточној ивици Шида заробили бригадну батерију топова, те да се одмах крене у противнапад, да је преотме.мо. Из колоне у покрету одредих две чете за противнапад, а иреоста\и део у батаљонску резерву. Брзо смо избили на северну ивицу Шида и, заједно са другим деловима наше бригаде, који су се ту задеоили,

јуришом повратисмо бригадну батерију и одбацисмо Немце ка Товарнику. У тој борби погинуо је командир наше бригадне батерије топова.

Немци појачавају напад од Товарника ка Шиду, наше јединице га упорно бране. Наш 4. батал»он је кратко предахнуо у двориштима кућа блнже источиој ивици Шида, где еваког тренутка очекујемо полазак у противнапад. Команде чета срећују јединице, а борци оружје и опрему; врши ее попуна муницијом и дели сува храна. Уморни су борци и старешине, мало се разговара. Забринути смо јер наше заштитнице још нема. Отишао еам до раскронице на главној улици. Не верујем својим очи.ма. Усамљени командир заштитнице иде к мени. Не видим колону. Морао бих је приметити, мада улицом пролазе групице бораца у оба правца; у заштитници је остало око 40 бораца. Стегнута срца пођох у сусрет командиру. Не могах да сачекам шта ће рећи:

— Радомире, има ли још неко жив!

— Има.

— Колико!

— Сви. Иду, сад ће стићи.

Појави се чело заштитиице, а нас двојица падосмо један друго.м у загрљај.

Однекуд изби курир бригаде. Донесе кратко наређење да батаљон одмах крене ка ЕрдевиКу и да на коса.ма које се од Фрушке Горе спуштају према Ердевику припреми одбрамбени положај за бригаду.

Док су се јединице припремале за покрет, у штабу батаљона се коментарисало да се предубоко враћамо уназад, иако нисмо имали представу колико је тај положај далеко од Шида.

Чим је батаљон изашао из Шида почела је да пада сусњежица и није престајала целог дана. Прати је хладни ветар.

Изјутра 19. јануара дошли смо на положаје. Било је још иепријатније када омо видели да смо се вратили на скоро исте положаје са којих с.мо пре месец и по дана одбацили Немце, пробивши њихову одбрану на Маторој шуми. Тада смо ми били у офанзиви. Од непријатних мисли одвојише нас конкретни задаци. Штаб је пошао са командама чета — да одреди линију којо.м ћемо копати ровове и поделимо је јединицама. Почело је копање ровова. Чланови штаба непрекидно обилазе борце, који копају са великим напором. Преморени су, ни часа нису спавали две последње ноћн, мокри су и у слабој одећи и обући. Цедили су последњу снагу да промрзлим рукама у смрзнутој земљи ископају што више ровова.

Приближавала се ноћ, а учинак мали. Но, нисам могао ништа паметно смислити ни предузети. Забринут, озебао и неиспаван сео сам на неки пањчић, са главом међу длановима. Обузео ме сан. Из њега ме тргао глас:

— Друже команданте, донео сам наређење.

У наређењу је стајало да се батаљон од.мах враћа у Шид, где ће добиги нови задатак, јер се тамо фронт стабилизовао. Код штаба су већ биле команде чета, дошле су чим су виделе курира из бригаде. Наредио са.м прекид радова. Борци се развеселише. Брзо смо прикупили алат и сложили у неколико запрежних кола. Батаљон се до вечере одмарао, а затим по ноћи кренуо ка Шиду.

Перо П. ПЕРОВИЋ

ПРВИ ПЛЕС

Учио сам у тој нашој партизаиокој школи све: и како се јуриша, и како се брани, одступа, и како се чува оружје ... Учио сам нешто о поријеклу човјека и из Комунистичког манифеста... У предаху, на застанку, у сваком слободном тренутку, учило се оно ПЛО је требало за тај дан, за сјутра, за будућност. Једне ноћи, ваљда је био мјесец децембар, дођоше бугарске јединице да нас смијене на положајима. Онако уморни одосмо на одмор у Грабово, 2—3 километра даље од положаја. У селу одмах организовасмо игранку. Засвира наша батаљонска музика — ћемане и хармоника. Чекају дјевојке да им приђемо и позовемо их на игру, а ми сједимо. Драго Мирановић, командир чете, доојети се јаду — да нико од нас не зна да игра окретне игре. Какав танго и бакрачи. То нијесмо учили!

И поче нови час учења. Укрућени, у опасачима, накићени бомбама и пиштољима, уз машинке од којих се нијеомо раздвајали, почесмо — корак напријед, два у страну или назад.

Направих тада прве плеоне кораке у животу, и таман се понадах да ће од тога нешто бити кад — заштекташе митраљези и заурла артиљерија. У чуду смо се питали шта се то догађа! Остависмо добро обучену, нахрањену, наоружану и одморну бугароку јединицу на положају, а сад, одједном, тамо на положају Нијемци. Од Бугара «и трага, ни гласа. Зграбисмо оружје и полетјесмо у борбу. Требало је поново освојити оно што смо једном већ крвљу залили, а Бугари без метка оставили. Богдан Радуловић, комесар чете, иде пред четом и псује Бугаре на сав глас.

Тако смо умјесто плеса — морали на јуриш.

Миодраг ВЛАХОВИЋ СКОЈО

БУГАРСКО ИЗНЕНАБЕЊЕ

Наш 4. батаљон је 18/19. децембра повучен из прве борбене линије и уиућен да припреми смештај бригади за одмор у једном селу јужно од Шида.

Бригаду је на положајима западно од села Чаковци сменио један пук бугарске армије. После петнаест дана одмора бригада се поново враћала на старе положаје, да тамо поново згшени онај бугарски пук.

Команда бугароког пука се налази око 4 километра иза фронта, код железничке станице Бокшић. Пошли смо у штаб бугарског пука да се договоримо о смени. Бугари оу имали нове, топле униформе, зеленкасто-браон боје, а официри широке еполете на раменима. Понудише нас цигаретама и пићем, а нуде и топле џемпере и веш. Захвалили смо и узели само цигарете. Поче договор о смени.

На столу је карта крупније размере, са детаљно уцртаним положајем пука у три линије ровова, ватреним положајима артиљерије и минобацача, осматрачницама, местима штабова и позадинским установама, а на по-

моћним картама и цртежима — разни планови и шеме које је мало ко од нас разумео.

Са задовољством сам пушио цигарету доброг бугарског дувана, гледао карту са уцртаним положајем бугарског пука и у себи се радовао што поседамо припремљене положаје, па наши борци неће морати да копају. V томе ме прекиде командант бригаде, речима:

— Лево крило положаја бригаде поседа 4. батаљон.

Приђе командант бугарског батаљона који држи тај положај. Упознасмо се. Мало касније, заједно са нашим батаљоном, кренусмо у смењивање. Ноћ погодује батаљону да неопажено поседне положаје. Према пређеном простору требало је већ да наиђемо на ватрене положаје миноацача бугароког батаљона, али — нисам их приметио. Када смо дошлн близу положаја чета прве линије, наредио сам командама чета да поседну ровове и омене бугарске јединице. Пошао сам са 3. четом, која поседа \ево крило. Мало напред затекосмо бугарске војнике шћућурене у необраиим кукурузима. Од ровова ни трага. Брзо се вратих тамо где сам оставио Зугароког команданта батаљона, али га нисам затекао. Један од наших 5ораца каже да се бугароки мајор вратио одмах чим смо пошли у смењпзање. Убрзо из наших чета почеше да стижу извештаји да не могу нађп ровове и да су, онако у кукурузишти.ма, сменили бугарске јединице које ;у већ отишле са положаја.

Једва сам дошао к себи. Да, на карти се може свашта цртати, а стање *ла* положају је нешто сасвим друго. Наредио сам командама чета да се ито више помере напред, заузму што повољније положаје, и да копају оовове и склоништа. Да на земљишту остваре оно што је на карти уцртао JJтаб бугарског пука.

Негде по средини положаја батаљона, позади прве линије ровова, Јскопалп смо у току ноћи два-три рова и наткрили их кукурузовином. Го је било командно место и осматрачница пп аба батаљона.

Перо П. ПЕРОВИЋ

НЕУСТРАШИВИ МИТРААзЕЗАЦ ЛјУБО НИКИТОВИН

Познавао сам га још као борца Дурмиторског одреда. Би.\и смо заједно *г* 4. ударном батаљону. Када је формирана 8. црногорска бригада обојица :мо распоређени у пратећи вод 2. батаљона. Био је нишанција на митра-lоезу, бреди. Мали растом, широких леђа, снажних горштачких руку као ^а је био рођен за митраљесца. Изван борбе жустар, брз. У борби сушта упротност: миран, сталожен. На лицу му се никад није могао при.мијетитн :трах. Чини ми се чак ни умор. У тежи.м ситуацијама ухватио би митрак>ез, са постољем, и пренио са једног положаја на други. Задатке је прито мирно, а извршавао савјеоно. Није било ситуације која би га могла Јоколебати, положај митраљеза никада није промијенио без наређења.

Рафали његове бреде су били убитачни. Подржавајући јединице успјепно и.м је крчио пут у јуришима, а био је бедем у одбрани и у заштитници. >орци су имали повјерење у њега. Било је опште мишљење да док Љубо

има муниције, и док је жив, непријатељ иеће проћи преко положаја који брани.

Муниције, зна се, често нисмо имали довољно. Зато је гађао краткнм и прецизним рафалима.

Од многих примјера како одабрати прави? Борбе су биле честе, свакодневне, а јунаштва многа. Ипак, најрадије се сјећам једног из борбе у Санџаку.

Наше једииице су извеле снажан и успјешан ноћни препад на Није.мце у Жупи пријепољокој. Непријатељу су нанијети велики губици, а и заплијењено је понешто. Сјутрадан ујутро непријатељ је прешао у напад, уз јаку подршку артиљерије и минобацача. На нашим положајима су остављене само мање групе бораца и А>убово митраљеско одјељење. Остало људство је у заклонима, да би се избјегли губици од артиљеријоке ватре али — спремно да брзо, кад непријатељ крене на јуриш, заузме ноложај за одбрану. Нијемци су кренули у јуриш. Рафали Љубова митраљеза натјерали су брзо њихов стрељачки строј да залегае. Артиљерија и минобацачи су отворили ураганску ватру на положаје наших бораца и митраљеског одјељења. Рекао би човек да на њему ни камена неће остати. Опет Није.мци полазе на јуриш. Опет прецизни Љубови рафали. Онда изнова артиљеријска ватра, и тако — то се смјењивало цио дан. Положај је одбрањен.

Када сам увече видио Љуба и борце са тог дијела положаја било их је тешко препознати. Лица загарављена, сви причају о тешкој борби, али сви хвале митраљесце и Љуба као нишанџију. Л»убо, као и увијек послије борбе, ћутљив је.

Рафали његовог митраљеза одјекивали оу брдима Санџака и шпром Србије, до Београда. Чистили су пролазе улицама Београда. Храбрили младе борце у Срему. Све тако до дана када је, при пробоју фронта на Маторој шуми, код села Визића, храбро погинуо почетком децембра 1944. године.

Мирко КУЛИЋ

БОРБЕ ОКО СТАНИЦЕ ГРАБОВО

Бригада је 8. децембра заузела село Чаковце. Трећем батаљону [illegible] наређено да без задржавања настави да гони непријатеља и што [illegible] заузме железничку станицу Грабово. Дан је већ био на измаку.

Падала је суонежица, праћена хладним ветром. Ноге су се ле[illegible] блато и тонуле у раоквашену ораницу. Борци су били премор[illegible] прекидне шестодневне борбе и усиљених маршева од Маторе шу[illegible] Чаковаца.

Немци су се повукли пред нашим јединицама на унапред припремљене положаје нешто северније од Чаковаца, обухватајући рејоном одбране и железничку станицу Грабово. Испред немачких положаја се протезала повећа мочвара (бара). Била је то озбиљна препрека, на коју нисмо рачунали, све док се с њом ниомо срели.

Железничку етаницу Грабово 3. батаљон је напао око 17 часова, без артиљеријске и минобацачке подршке. Друга чета нападала је дуж доста

исоког насиа, којим је железничка пруга улазила у станицу Грабово, ојој се, опкољеној водом, сувим могло ирићи само тим насипом. То су на.\и и Немци па су га бранили и тукли јаком митраљеском ватром. Сви окгшаји да се насипом приближимо непријатељским положајима остали у без успеха. Многи борци, у јуришу погођени непријатељским метком, котрљали су се низ насип и упали у блатну мочвару, која је њихова тела аувек прекрила муљем.

Поједини водови покушали су прећи бару помоћу месних приручних релстава, али без успеха. Бара је брањена јаком ватром, а у њено блатњаво но тонули су и људи и материјал. Обрасла високом шашом, сва је била екако нестабилна и варљива, пуна опасности.

Друге две чете нашег батаљона нападале су лево и десно од насипа. [њнхови покушаји да пређу бару били су неуспешни, а губици тешки. токy ноћи смењивао се напад за нападом, али бару нисмо могли прећи. г свануће се одустало од даљих напада. Губици батаљона били су велики, ;ного је погинулих и рањених.

На истом положају остали смо и следећег дана. До сванућа борци су спели ископати ровове, неко за лежећи, неко за клечећи, а неки чак и а стојећи став. Они који су били вреднији покри.ш су своје ровове и тиме е — макар мало — заштитили од хладноће. Онима који то нису учинили овови су се пунили водом. Блиска ватра непријатеља није дозвољавала ретање или радове на положају; ни хра1на нам се тог дана није могла отурити.

Следећих дана, 9. и 10. децембра, напади су поновљени. Али ни тада исмо успели савладати мочвару, а губици су опет били велики. Бара је оста\а страх за борце. Сви су радије хтели јуришати на непријатељске овове него газити бару. А Немци и уеташе упорно су бранили овоје оложаје.

Неколико дана касније, не сећам се тачно датума, на наше положаје гигао је један пук Црвене армије, да разбије непријатељску одбрану у ејону станице Грабово. Њихови делови сменили су наш батаљон у рејону асипа, према станици Грабово. Напад су почсли исте ноћи. Циљ им је ио да разбију непријатеља на правцу Чаковци—Вуковар и да се споје са есантом, који се био спустио — како се тад говорило — у рејону Вуко-ара. Напад је подржаван врло јаком артиљеријском и минобацачком атром. Жестока борба водила се два дана и две ноћи. Губици су били елики и на једној и на другој страни. Време се било знатно изменило, место кише и суонежице почела хладноћа са температурама испод нуле. [адао је и слаби снег, па је и бара местимице почела да се леди.

Када омо већ рачунали да ће садејство наших и ссЉјетских јединица овести до разбијања непријатељске одбране, трећег дана, пре пола ноћи, азнали омо да је пук Црвене армије претрпео тешке губитке и да се овлачи са положаја. Наш батаљон хитно треба да крене и поседне његове оложаје.

Нешто источније, око осам стотина метара од станице Грабово, Руси у били успели да пређу бару и разбију Немце и усташе на првој и другој дбрамбеној линији ровова. Тако су створили мали мостобран, дубок око 30, а широк око 700 метара.

Наређено ми је да са четом пређем бару и запоседнем тај мостобран. [емци испред нас налазили су се на 600 до 700 метара, док је на боковима

растојање било знатио мање. Положај који је чета иосела био је слика жестоких борби и рушилачког дејства артиљерије. У рововима је било више мртвих иемачких војиика и много оиреме коју Немци нису успели да покупе приликом повлачења.

На положају је чета остала 24 часа. За то време Немци нас нису нападали, а ни ми се ниомо трудили да их »узнемиравамо«. Осећали смо се врло нелагодно, усамљени, на овом истуреном положају. Нисмо се толико плашили од непријатељског противнапада, колико од саме помисли да се иза нас налази мочвара.

Борци су у рововима били врло опрезни. Сви су нешто радили око оружја, неко га брисао или подмазивао, неко спремао муницију, ручне бо.мбе стајале су на грудобранима, већином одшрафљене. Нико није постављао питање зашто се храна не дотура на положај, нити се жалио на хладноћу. Сан на очи никоме није долазио. Све се претворило у »око и ухо«. Никога није требало упозоравати на будност. Све је било спремно и за најтежи окршај. А онда смо повучени са положаја, који су остали празни.

Међутим, одмах следеће ноћи наређено је 2. чети да поново пређе бару и заузме станицу Грабово. Било је то потребно ради садејства нашем 1. батаљону, који је добио задатак да пређе бару нешто западније од станице Грабово и нападне непријатеља северно од станице.

Ниво воде у бари био је нешто нижи, местимично се бара и заледила, али — све то није било довољно да се преко ње пређе.

Једини могући правац за ватрену везу и садејство са 1. батаљоном бно је насип. Из ранијих борби добро ми је био познат тај правац напада на железничку станицу Грабово. И није ми било тешко закључити да је једини услов за извршење — да изненадимо непријатеља. У томе смо и успели.

Две групе бомбаша, најпоузданијих и најхрабријих бораца, праћене са по једни.м пушкомитраљезом, успеле су неопажено да пређу на супротну страну иасипа и убаце бомбе у непријатељоке ровове. Успех бомбаша убрзо су проширила два вода, припремљена за брз прелазак наоипа. Убрзо је заузета и железничка станица Грабово, а Немци протјерани преко рукавца баре, северно од станице, одакле су нае дочекали јаком ватром.

У међувремену је нападао 1. батаљон. Пошто није могао потпуно да изврши задатак, то је и нама наређено да, у току ноћи, напустимо станицу Грабово, која је већ раније била порушена до земље. У тој акцији запленили смо два пушкомитраљеза.

Јово Јола КАСАЛИиА

ЖЕЛЕО САМ ДА ЖИВИМ И ДА ИЗВРШИМ ЗАДАТАК

У бригаду сам ступио изјутра, 14. октобра 1944. године, у Раковици, код Београда, са групом радника фабрике гуме »Рекорд«, чији еам радник тада био. У фабрици је било врло ма\о радника, тек је грађена (за рата је пресељена из Леоковца), а није имала ни довољно сировина.

Ноћу између 13. и 14. октобра 1944. године вођена је борба недалеко од нас. Трајала је иеколико сати. Падале су и експлодирале гранате. Склоиили смо се еви у једну фабричку халу, ту нам је изгледало сигурније но у зградама у којима смо становали. Слушајући ту борбу расло нам је срце од радости. Знали смо да нам доноси ослобођење.

Кад је овануло, борба се више није чула. Неки од радника изашли су у двориште. V улици испред фабрике угледали су партизане и јавили нам то. Изашли смо и ми остали, да видимо борце са петокраким звездама. Били су то борци 8. црногорске бригаде.

Скоро сви ми, изузев неколицине старијих и ожењених, одмах с.мо се јавили у бригаду; једна девојка то је урадила после ослобођења Београда.

Распоређен сам у 2. чету 3. батаљона. Са мном су у ту чету распоређени још неки радници из фабрике. Из.међу осталих, Ненад Бабић и Ристо Кусаловић.

Прва борба у којој сам учествовао водила се у Косовској улици.

Бригада се задржала у ослобођеном Београду око месец дана. Једног дана нам је саопштено да се при штабу батаљона оснива извиђачки вод. који ће бити састављен од бораца из свих чета. Из наше чете одређена су четворица, међу којима и ја. Вод је имао 11 бораца.

При штабу батаљона налазио се и вод за везу, али је био нешто бројнији од нашег. Пошто смо сви били при штабу, понашали смо се као да смо један вод.

Крајем новембра пошли смо на оремски фронт, добро искрварили у борбама за Матору шуму, затим, после ослобођења Шида, држали положаје код Чаковаца и Миклушевца, на мочварном терену, где сам и рањен ноћу 15. децембра 1944. године.

Тог дана, иосле подне, кретали смо се поред оштећене железничке пруге, пребацили се до станице Миклушевци и заузели положај на источној страни велике баре. Један средовечан железничар био нам је водич. Добро је познавао бару и превео нас преко ње тамо где није била много дубока. Воду омо газили до испод паса. Почео је да пада онег и нападао је таман толико да прекрије земљу.

Пошто омо прешли бару и заузели положај на њеној источној странн, штаб 3. батаљона сместио се у једној пољској кући, коју смо затекли празну. Та кућа је убрзо, исте ноћи, постала прихватилиште за рањенике. Управо те ноћи сам рањен.

На нашем деоном крилу требало је да се налази 1. пролетерска брнгада. Командант батаљона одредио је Андрију Новаковића, борца вода за везу, и мене, и доделио нам оног железничара водича, да успоставимо везу са 1. пролетерском бригадом. Пошли омо преко положаја 2. чете, која је била најистуренија на деоном крилу и спустили се падином до саме баре. Одатле смо, поред ње, њеном источном страном, пошли ка југу. Кретали смо се најпре у групи, а затим један за другим, у размаку од око четири-пет метара. Прво је ишао водич, па Новаковић, а ја, као вођа патроле последњи.

Иако је била ноћ и облачно, онег је био престао да пада, видљивост је бнла добра. Крећући се тако поред баре заобишли смо је на једном месту и стигли до саме пруге. Пруга се налазила на повисоком наоину.

Водич је ишао ирви, кренуо је уз наеип за пругу, али не у правој линији, већ нешто укосо. Видео сам да је изашао на врх насипа. Новаковић је био други и био је негде на средини насипа, а ја сам тек био закорачио на насип. Баш у том тренутку је поред мене одјекнула снажиа експлозија. Срушио сам се. Знао сам да сам рањен, али не и где. Почео сам да пипам по грудима и стомаку. Онда сам два пута глаоно позвао Новаковића. Нема га. Нити долази, нити се одзива.

V тренуту рањавања осетио сам као да је снажан млаз крви линуо из леве ноге, али, иако се лепо чуо, трајао је несхватљиво кратко. Престао је у тренутку. Тек кад сам се ухватио за леву ногу, схватио сам да иемам стопала. Лева иога била ми је потпуно одбијена изнад чланка. Био сам лакше рањен н у десну ногу и леву руку. Али ране не боле, нити крв из њих цури. Ни капи. Зовем опет Новаковића. Викнуо сам опет два пута. Нико да се одазове. Више нисам звао. Постало ми је јасно да сам ту, уз насип железничке пруге, на самом крају баре, на месту где се она може сувим заобићи. Али тешко рањен, и без помоћи.

Шта ћу ако су Немци у близини? Тешим се да је то немогуће, овуда је наша бригада прошла када се кретала према Миклушевцима и терен је био чист. Да се тада знало за овај суви пролаз, свакако да би га иокористила. Требало би да су овде негде партизани, из наше или 1. пролетерске бригаде, свеједно.

Но, за сваки случај, реших да се мало оклоним. Легао сам потрбушке и, ослањајући се лактовима о земљу, отпузао неколико метара даље, до баре, и легао поред воде и трске, са главом окренутом према југу. Као да ме нешто терало да тако учиним! То ми је спаоило живот! Јер, мало затим, прво сам чуо гласове иза пруге, а онда угледао војнике са шлемовима на глави — излазе на пругу са друге стране и оилазе низ насип.

На пругу су изашли и сишли низ наоип у групи. Било их је петорица. Затим се раепоредише у колону и кренуше на исток, али не тако близу баре. Сва срећа да ниоу прешли иругу на оном месту где сам се ја налазио, тешко да ме тада не би приметили где лежим поред воде.

Помислих на тренутак да више никада нећу видети своју Талежу, село у јужној Херцеговини, где сам се родио. Пожелео сам тада брзу и лаку смрт и на њу се приправио ... Стварно ми се чинило да је лако умрети. Али зашто да се убијам? Имам и ја пушку, још могу пуцати. Некога ћу можда погодити, са већом орећом и усмртити, а они ће убити мене. Али шта ако им жив паднем у руке? Вероватно би ме мучили док не издахнем. Одлучих да чекам притајен. Мисли као да лете. Свакојаке.

Требало би извеетити јединицу да су овде Немци. Али како? Да ли је Андрија Новаковић видео Немце и отишао да о томе извести? Шта ако су водич и он заробљени? Да ли ћу ја, овакав какав сам, моћи да известим јединицу?

То је немогуће, одговорих сам себи.

Имам тек деветнаест година. Знам да је лепо живети. Али сад треба да сам себи подарим живот, ако хоћу да живим. Овде више не смем да чекам, немам шта да чекам. Могу наићи и други Немци.

Реших да покушам оно што сам час раније сматрао немогућим. Пузаћу, бауљаћу, како год знам, поред воде и трске, да опет заобиђем бару, овог пута у обрнутом правцу. Да ли ћу успети? Шта ако опет сретнем Немце,

или наиђем на нагазну мину? Веровао сам да сам рањен од нагаане мине, а оне оу нам у Маторој шуми утерале страх у кости, али сам се чудио како то да водич или Новаковић, који су се кретали испред мене, нису на њу нагазили. Ране не крваре, али шта ћу ако крварење опет почне?

Почех да пужем потрбушке, уз саму бару, поред воде и трске, али је то ишло веома споро.

Покушаћу нешто друго.

Седнем и ослоним се длановима обе руке о земљу, таман прекривепу онегом, испружим десну ногу напред и ослоним се петом о земљу, а леву ног\[7] подигнем, да не би повредио рану, и тако наставим да бауљам и одбацујем се напред. Па то иде брзо, још како брзо!

Крећем се поред саме воде и трске. Тек што сам мало одмакао приметих људске прилике. Стоје. То мора да су Немци, они што су прешли преко пруге. Нису били близу баре, али ни далеко.

Били су Немци.

Застао сам, легао с главом окренутом у правцу у коме сам се кретао. Где иду, шта смерају? Ако чекам могу наићи друш Немци. Почех опет да пужем, али потрбушке. Споро, али се ипак крећем. Па сам опет застао, могу Немци запазити да се нешто креће уз саму бару. Немци посгојаше још мало, па кренуше натраг према прузи. Да ли ће ме приметити? Ако би обратили мало већу пажњу, могли би. Али ми је јасно да они не знају за мене и да то може да одлучи о свему. У сваком случају спреман сам да им жив не паднем у руке.

Прошли су и нису ме приметили. Отишли еу према ирузи, а ја наставих да пужем. Прво потрбушке, па онда опет бауљањем, оним што ми омогућава много брже кретање.

Убрзо одјекнуше пуцњи са пруге. Један митраљез и три или четири пушке. Аа ли су то Немци при.метили мене? Аегох за сваки случај. А\и они мене више не могу да виде, овде ме трска добро заклања од погледа са пруге. Би ми јаоно да то Немци само прочешљавају бару. Али и то да су ме ранили баш ти исти Немци, а оно што ме је ранило није била нагазна мина, као што сам првобитно мислио, већ много вероватније ручна граната. Али, зашто ме, тешко рањена, нису убили одозго са пруге. Ко то може знати... Можда су, видећи нас тројицу, били и сами изненађенн сусретом на прузи.

Подигох се и, не чекајући да престане пуцњава, наставих да бауљам. И Не.мци су престали да пуцају. Више ме није страх од њих. Више не бауљам поред воде, већ неколико метара даље.

Положај наше 2. чете је далеко, можда око три километра. Водич ми је тако рекао када сам га питао. Али, некако сам уверен да ћу то растојање успети да савладам.

Ране, док су биле свеже, нису болеле, али поче и то. Почела је, заправо, да ме боли само рана на левој нози. Хладноћу и не осећам.

Мало морам да седнем, да се одморим. Ваљда ће и болови лакнути. Поседех тако, али ме стално копка мисао да седети не смем, да ће ми то погоршати болове. Наставих да бауљам. То изазва оштре болове у рани, алн — од тога се не можг побећи ...

Преда мном је чиста бела падина. Препознадох је. Иза ње је 2. чета нашег батаљона Сад само да и њу савладам. Али како, кад је повисоко.

а уз узбрдицу биће много теже бауљати. Већ осећам да и снага нестаје, од болова.

Али није само то. Мучи ме и помисао шта ће урадити наши ако одозш примете да према њима бауљам. Ко зна да сам то ја, а не немачки бомбаш или извиђач. Могу пуцати и убити ме. Додуше, знао сам знаке распознавања. Но шта би то вредело, ако неко добро нанишани. Да оде.м заобилазно, с ове леве стране, да чети ирићем с леђа? Знам да је то не.могуће, тамо, иза положаја 2. чете, налази се дубоки ров, ваљда килемотрнма дуг, који су Немци багерима ископали, а око њега је неко жбунасто растиње. То сам видео када сам са Андријом Новаковићем и оним железничаром био на положају 2. чете. Онај шанац нисам сигуран да бих могао прећи ни да нисам рањен. Да се вучем испред рова, кроз оно жбуње, не долази у обзир. То би могло испасти још сумњивије. Непријатељ се прикрада кроз жбуње. Да идем заобилазно, с ове деоне стране, не усуђујем се — тај правац не познајем, а немам ни снаге за тако нешто.

Реших да до 2. чете идем право уз падину. На себи сам имао црни зи.мски капут. Понадах се у то да ме по оваквој ноћн, на снежној белини, лако могу уочити и по одећи закључити да сам партизан или, чак, цивил. Напослетку, мислио сам, уколико ме примете и на неки се начин огласе, или ако ме не примете, а дођем до врха падине, викнућу: »Овде рањени партизан«, и казати им ко сам. Уосталом, многи су ме познавали јер сам пре оснивања извиђачког вода био борац те чете.

Бауљање узбрдицом ишло је нешто теже, али је ишло. Стигао сам до пред сам врх. Приметих стражара. Стоји, па се креће, али не пре.ма мени. Уместо да викнем »Овде рањени партизан«, као што сам то на.меравао, упитах директно:

»Ко ои ти тамо?«

»Партизан.«

»А који?«

»Спасоје Петровић.«

Познавао сам га добро. Били смо раније у истом воду 2. чете.

»Ја сам Душан Шеровић, из извиђачког вода. Рањен сам у патроли. Зови другове да ме пренесу у штаб батаљона.« Брзо се око мене искупи неколико бораца 2. чете, међу њима и комесар чете Богдан Карацић. Испричах им укратко шта се деоило. Честиташе ми ране.

Борци 2. чете пренели су ме у штаб батаљона, где се већ налазило неколико рањеника, и то баш из њихове чете, која је те ноћи страдала од немачких минобацача.

Командант батаљона, Раде Вујичић, био је одсутан. Превила ме болнн-чарка Марија.

Питао сам одмах да ли су се вратили Андрија Новаковић и онај железничар, наш водич. Нису.

Лежао сам поред осталих рањеника и питао се у чуду, и тада и годинама каоније, како то да је крварење из ампугиране леве ноге, које је у тренутку кад сам рањен било тако снажно да сам га лепо чуо, као млаз воде, али веома кратко, може се рећи тренутно, наједанпут преетало! А ни после тога уопште није било крварења. (Постало ми је то јасно тек неколико година каоније, када сам прочитао да, код муњевитог рањавања

експлозивом, што се нарочито дешава у рату, паступа природнм феномеп стезање крвних судова на рани тако да крварење наједанпут престаје).

Док сам размишљао о томе дође командант Раде Вујичић.

»Друже команданте — рекао еам — рањен сам на желечничкој прузи. Заобишли смо бару, где сам рањен. У тренутку кад сам ја рањен, Новаковић и водич су били испред мене, и не знам ништа шта је било с њима. Нису се вратили. Ја сам се извукао и вратио бауљајући по земљи. Тамо, на железничкој нрузи, налазе се Немци. Видео сам их.«

»Немци!«, рекао је зачуђен.

»Да. Немци су тамо.«

Било је то важно обавештење, јер Немци су, пошто су запосели јужни крај баре, довели тамо појачање, а пошто оу северни део баре већ држали, то је значило да је наш мостобран на источној страни баре затворен.

Док сам те ноћи и сутрадан до предвече лежао на патосу са осталим рањеницима, командант Раде Вујичић, много пута ме питао: »Шта је било са Новаковићем и водичем.«

Сваки пут сам му одговарао једно те исто, оно што и први пут.

Нисам му ништа говорио о томе какве сам све муке ја претрпео, а ннје ме о томе ни питао. Сматрао сам да је то неважно. Главно је било то да сам се извукао и донео обавештење — да се на јужном крају баре и на железничкој прузи налазе Немци. Борце вода за везу и извиђачког вода, које сам у току те ноћи и оутрадан видео, иитао сам да ли се нешто зна о Новаковићу и нашем водичу. О њима се ништа није знало.

На јужном крају баре Немци су били јаки. Примицало се већ вече друшг дана. Замолио сам команданта да се овде не чека са рањеницима, већ да нас носе преко баре. Сложио се с тим и издао наређење.

Преко баре су нас пренели борци вода за везу и извиђачког вода. Прво мене, затим и остале. Проношење кроз ону воду и троку, о коју су се саплитале ноге, било је врло тешко, али су нас преноОили веома пажљиво. Сећам се да сам тада имао виооку температуру.

Тако сам отишао као тежак рањеник из бригаде, а да нисам ништа дознао шта је било са Новаковићем и оним железничаром.*

Но моје страдање није се завршило на томе.

У првој болници у којој сам смештен исте оне вечери кад сам пренет преко баре, и у којој сам се на\азио два или три дана, лекари оу ми леву, већ ампутирану ногу, поново оперисали и то — по средини потколенице. Али то није било добро изведено, па рана није могла да зарасте, тако да ми је, каоније, у Медицинском центру 1. армије, у Земуну, извршена нова операција; лева ми је нога окрађена за неколико сантиметара испод колена, али је рана зарасла.

Све је то даље нарушава\о моје од раније начето здравље. Туберкулозни процес развио се најпре на плућима, а затим и на костима, и то на кичми и у десном колену. И та деона нога ампутирана ми је виооко у натколеници. Тако сам остао инвалид без обе ноге ...

Душан ШЕРОВИЋ

* Тек после рата од двојице бораца, који су били са мном при штабу батаљона, дознао сам да се Андрија Новаковић вратио други дан у зору. За оног жељезничара, нашег водича, ништа се није сазнало.

НА ВИЈЕСТ О СМРТИ КОМАНДИРА МИЛА ТОМАШЕВИБА

Био сам рањен на Маторој шуми. Пребачен сам далеко од фронта, у болницу у Панчеву. Прошло је било неколико дана од тада. Увече сам, као и обично, слушао вијести са фронта. У мене се увукао неки немир. Лежао сам у кревету, поред радио-апарата, када је спикер Радио-Бсограда, читајући вијести с фронта јавно да је храбро погинуо командир 2. чете 2. батаљона 8. црногороке ударне бригаде, Мило Томашевић. Те вечери нијесам више слушао радио. Ништа ме више није занимало. Пред очима мн је био само комаидир Томашевић. Окретан, брз као видра, омален, живих плавих очију, увијек у покрету. Пролетер, из 4. пролетероке бригаде. Прошао је дуг борбени пут, док је дошао у нашу чету. Било је то почетком љета 1944. године. Борци чете били су радознали. Чули су да је пргав, оштар и — оувише храбар. Они су, признајем, више вољели »мирне« ко.мандире.

Наша чета је водила борбе на деоној обали Аима. Била је већ ноћ када је дошао у чету. Спремали смо се у неку ноћну акцију. Поздравио се с четом и једноставно стао на чело колоне. Први долазак и прва борба. Тако је било свакодневно, од Бијелог Поља до Срема. Увијек на челу. Унио је неку необичну живост у чету. Борци су га с повјерењем слиједили, вољели га, без поговора извршавали све што је од њих тражио. А све то своје командовање, тај ауторитет у чети остварио је ненаметљиво. Борци су за Мила говорили да је — командир без страха. »Али не и без мане«, одговорио би у шали командир. Да је често био пренагао у барби — био је. И не једном омо му, као комунисти, говорили да не истрчава, да се чува ...

Ето, због тога ме тако тешко погодила вијест на радију те зимске ноћи. Али, чим сам почео да размишљам, његова смрт није била, није могла бити изненађење. Није ни могла бити за онога ко га је познавао. Много пута послужила га је оно што војници зову ратна срећа. И, вјероватно, његова плаховита храброст није била створена да тако, истурен испред чете, дочека слободу. Храбре служи ореће, али не увијек.

Јошо БАНИЋЕВИЋ

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Марта Борац, замјеник референта санитета 1. батаљона, била је позната као страствен пушач. С дуваном и цигаретама увијек смо муку мучили, и Марта с нама. Али се она на свој начин сналазила.

У Срему, у башти скоро сваког сељака, могло се наћи дувана »дивљана«. Марта га је »препарирала« тако што је зелене листове нарезала као купус и у порцњи пржила на ватри. Одмах затим завијала би дуван у новине и пушила. Невоља је била у томе што је дуван страшно смрдио. Марти то није сметало, а за приговоре није много марила. Продужавала је по старом.

Досадило то обавештајном официру и на једном састанку штаба батаљона, предложи у тачки »разно«: Да се другарици Борац забрани даље пушење »днвљана«, јер открива мјесто гдје се налази штаб.

НАРЕБЕЊЕ — ИЗВРШЕЊЕ

Видака Ацића обично смо звали Аџија, понекад, кад нас није могао чути, и чика Видак. А он је највише волео да га ословљавамо са »Аруг водник«. За наше појмове, јер окоро нико од нас Београђана није имао више од 20 година, био је веома стар, мада је, вероватно, имао само коју преко 40.

Био је Видак врло ревностан и дисциплинован војник. У том погледу могао је служити као узор. Често нам је држао читава мала предавања о војничким врлинама, јунаштву и другарству. Приликом примања или преношења наређења имао је навику да пребацује тежину тела с ноге на ногу, као да је био нестрпљив да што пре заврши рат, уколико је то до њега стајало. Омиљена му је узречица била »Наређење — извршење«. То је понављао у овакој прилици, било да је издавао наређење или не.

Само два пута ме је, макар »пролазно«, разочарао. Први пут кад се није, као већина нас, радовао одликовању другарице Плане, изванредно пожртвованог и храброг руководиоца санитета пратеће чете 2. батаљона. Мора да је себе сматрао заслужнијим, па га је »претицање«, и то од једне жене, мало коонуло.

А други пут? То је посебна пршча.

Повлачећи се од Товарника пред кратком противофанзивом Немаца, на улазу у Шид подељени су нам — печени пилићи! Вероватно су били намењени болницама па их, ето, ратни случај донесе нама. Скор>о сваки борац у чети добио је по два комада, што је, после напорног марша и заостајања коморе, био изузетан догађај у побољшању стандарда исх|ране. До Беркаеова сам у ходу »ликвидирао« једно пиле, а друго сам стрпао у своју делегатоку торбицу, пбред брошура и новина, да све заједно натенане »простудирам« за вечером. Међутим, само што омо се распремили и сместили у топлој собици, дошло је наређење да брзо изађемо на положај, ради спречавања продора Немаца. После извршеног задатка хитро сам се вратио у кућу, где ми је остала торбица. Али, ту ме је тек чекало тешко разочарење: пиле, иако печено, негде је »одлетело«. Преко »обавештајних канала« убрзо сам сазнао да ми је терет торбице олакшао друг Видак. Када сам га упитао да ли је информација тачна, лаконоки је одговорио: »Другови појели.« А када сам инсистирао да каже који другови, одговор је опет био кратак: »Наши другови.« После тога мора да ми је било много лакше, јер важно је да нису били у питању »туђи« другови.

Верујем да нисам злопамтило, али ми се убрзо и неочекивано пружила прилика за »реванш«. До тога је дошло некако спонтано. Зауставили Схмо се у једном селу и, први пут после скоро дводневног маршевања, растовари.ш су коња, муницију и бацаче. Али, авај, не задуго! Само што смо са казана примили топли пасуљ, био је у том тренутку најлепша храна на свету, дошло је оно неизбежно и непријатно: »Товари« и »Покрет«. Наређење је издао Видак. Мени је пре тога дао порцију да му донесем јело :а казана. Другови оу у ходу невољно прооипали порције, што је мало /споравало покрет, па је Видак био веома нестрпљив. Још оштрије коиандова: »Просипај порције«, при чему је одмах следило и оно његово: >Наређење — извршење.« Како сам са његовом порцијом прилазио са лране, није ме могао видети, па >је још једном, повишеним тоном, борцима

издао претходна два наређења. Дисциплиновагао сам га послушао и — пред њим просуо његову порцију пасуља, који се још замамно пушио. Био је запрепашћен. Али се прибрао и, после неколико тренутака, неким чудним гласом упита: »Шта то уради, несрећниче.« Одсечно војнички одговорих, по његовом: »Наређење — извршење.«

ПРОШЛО је после тога десетак дана док ми се први пут директно обратио за нешто. И не варам се: постали смо касније много, много присније другови.

Мирослав ПОПОВИЋ

КРОЗ СРЕМ
(Необјављени допис погинулог борца)

Једног дана стиже наређење да из Београда кренемо у Срем. Лепа јесенска ноћ. Већ ће и зора, а млади борци и руководиоци весело су, са песмом и свирком, кренули у равни Срем. Прошли смо кроз Земун, пролазили кроз многа села. Наиђемо и на једно »нсмачко« село, Нову Пазову. Имали смо шта и видети. Кућа .много има, али све празне. Прилика да видимо како оу Немци бежали од Руса. У томе селу смо мало одмарали па смо разгледали то чудо и ту пустош. У кухињама лепо, у некима су би.ли поставили да ручају па нису имали кад, него оу побегли без ишта. Наишла је Црвена армија. Мора да им је пресело све што су појели у Југославији.

Кренули смо даље. Пренећили смо у Старој Пазови и лепо се одморили. Сутрадан нас је командант постројио и рекао да кренемо даље. Ишли смо са песмом и свирком, иако је пут био заморан. Нико се није пожа.лио да не може.

Доста смо пута прешли. Већ је поново ноћ. Улазимо у Сремске Карловце и ту заноћимо. Народ нас је сјајно дочекао. Ту смо се одморили, па опет даље. Све тако, још неколико дана, поред Дунава, кроз села...

Киша пада, блато је, а ми идемо, све с песмом. Идући тако далекнм путем, приближили смо се и положају. Ноћу смо ушли у једно пусто село. Нигде никога нема, а онако мокри, каљави, куће разваљене, а ми се скупили по собицама, наложили мало ватре, али је заклањамо да се не би видела, јер је близу положај.

Тако нам прође ноћ у грејању око ватрица. Кад је свакнуло кренули смо даље, још ближе положају. У Старој Бингули смо се добро одморили. Јест да је храна била доста рђава, али је био близу и положај. Толико близу да наши артиљерци нису ни замишљали да омо дотле дошли, па су почели да нас туку. Онда смо ми мало заетали док ниомо послали извештај.

Поново смо ишли цео дан, до једног малог села. Ту се мало одморили, па онда опет даље, опет до неког села, па опет мало одмора, и кад сване — идемо даље. Блато је велико. Тежак пут, али не мари, јер видиио да су, куд год прођемо, Швабе остављале своје оружје. Тако дођемо недалеко од Шида, у једно село. Ту се растерамо по неким виноградима. Увече

је наређење да се Шид мора заузети, и ударимо. Како ми ближе, фашисти све даље, и — без муке узмемо Шид. Ту иас је народ једва дочекао. Неколнко дана смо се одмарали, иа смо онда пошли на следећи положај, ка Товарнику. Ту смо видеди много иобијених Шваба. Недалеко од Товарника се водиле борбе, а ми идемо даље, ка селу Чаковцима. Хвата се ноћ, а ми се развијемо у стрелце и наступамо све даље, кад поче вика нашс патроле: »Ко је тамо?« »Ми смо, а ко сте ви«, заграјаше Талијани. Онда се састанемо, па продужимо даље.

Борба се чује на све стране, а ми не знамо пута. Врљамо по блату, пођемо у једно мало село, кажу да смо погрешили пут. Пођемо путем ка Чаковци.ма. Дођемо тамо у поноћ. Сад ћемо да се одморимо. Сместимо се у куће. Моментално поче пуцњава. Скочисмо, <кад тамо имамо шта видети. Усташе, помоћу издаје, привуку се и опколе једну кућу код железннчке пруге, где је био наш вод за везу, и убаце ручне бомбе. Другови су нскочили напоље и дали отпор. У том смо и ми стигли у помоћ и одмах растерали усташе. Онда, пошто нас је само један батаљон, повучемо се у најближе село, на преноћиште. У дан дођемо опет у Чаковце. Ту се •одморимо неколико чаова, па опет на нови положај, пругом према Грабову. Ту је било доста војоке, чека да се смрачи. И ми морамо да чека.мо док се смрачи, да бисмо заузели што бољи положај, да нас фашисти не би видели. Тако се ми привучемо на положај и почнемо се укопавати. Добро смо се укопали. Дан је освануо, киша се спусти а многи другови су рђавог одела. Све је мокро, да се једва држи оно одело на нама. Прикучила се и ноћ. Угледасмо ми на десном крилу неку војску — кад ано наши савезници, Руси. Ха, добро је, нема зиме за нае! Сменише нас са положаја. Дођемо онако мокри у Чаковце. Ту се сместимо по неким кућицама, наложимо ватру да се огрејемо и осушимо. Одморимо се неасолико даиа и снабдемо ратном опремом, па онда опет, једне ноћи, хајде на положај. Дође.мо код неких бара.

Већ почиње ноћ, а ми морамо да пређемо преко баре. Почесмо прелазити, све са жбуна на жбун. Зашли смо доста у бару, али непријатељ бије на нас. Ми се повратимо натраг у исте ровове. Наређење је да се још повучемо, да примимо вечеру. Добро је, бар ћемо мало и обућу оцедити. Дошли смо до куће.

Кажу, опет напред, да се пређе преко воде. Дођемо до воде и почнемо прелазити један за другим. Неки су јаукали, хоће да се удаве, али је код нас добро другарство, па смо један другог извлачили. Прешли смо на другу страну, одбацили непријатеља и ступили у његове бункере. Мраз је био јак, зора свиће, а ми на јуриш! Доста смо им се подвукли, али терен је раван, није се могло успети. Повукли смо се до првих бункера и ту смо бнли цео дан. Поче и ноћ. Зачу се нека ларма на деоном крилу, и пуцњава. Немци напа.ш на наш трећи батаљон и истерали га из бункера. Понеки упаш у бункере, али смо били хероји па смо их разбили, и узели им мало муниције. И Немце побили. Ту смо били и преко дана. Увече смо добили с.мену, и пређемо преко воде. Одморимо се ноћ и дан, па увече опет на положај. Пређемо преко воде и тек ступисмо у бункере, непријатељ нас нападне и без муке смо их протерали.

Поново нам стиже смена. Пређемо натраг преко воде и пренођимо у неким кућама. Сутрадан увече кренемо за Чаковце. Ту пренођимо, па сутрадан пођемо за Шид. Прођосмо и Шид. Идемо у Малу Вашицу на одмор. Ту се одморимо и наједемо. Сутрадан стиже наређење да се сви промрзлих ногу јаве на лекарску. Стваро, било нас је доста босих, па није ни чудо, јависмо се. Упутише нас у Шид. Тамо је било доста рањеника да су нас једва примили. Ту смо били неколико дана, док нас несу испратили у друге болнице.

*Момчило РАДОВАНОВИЋ СТРУЈА**

НИСМО, ВАЉДА, БАШТОВАНИ
(Хумореска)

Било нам је лепо у Ердевику. Добро смо се били одморили, богме н ухранили и очи лепим Сремицама напојили. Онда наредише иокрет. Најпре смотре, по свим војничким пропиоима. Брзо се уденусмо у строј, па почеше старешине у све да завирују. У оружје, у пионирски алат, у обућу и одећу. А смотре су, понекад, нешто најдосадније на свету. Све то би мало, па, ето ти га, дође и командант 1. батаљона, Ваоилије Радуловић. Не може а да лично све не види. Мило му да те у строју види лепог, младог и утегнутог. Намрштио се, прави се озбиљан, а знамо да би се и сад, кад не би вршио смотру, шалио и смејао са нама. Ваљда је, човек, добио директиву да у нас утера стројеву дисциплину? Сросто да га не препознаш! А јуче, када је делио одликовања, сав се н е к а с п е к м е - зио и црногорско коло са нама играо. И не зна се ко је б о ^ Н Н лепа и лака Роса, наша болничарка.

Крену колона. На челу наше пратеђе чете командир Марко Шарић, а иза њега хармоникаш Жика.

Напред Осма црногорска
поносита и херојска.

Ори се песма. Пролазимо кроз село и народ нас раздрагано поздравља. Комаидант јаше на вранцу, батаљону на чело, узде притегао, а мамуза коња. Очи.ма као сабљом сече. Види се да уме човек да парадира. Иде тако, па стане у страну, да нае пооматра. Како он стане, а ми ударимо у стројеви корак. Калдрма само трешти. Знамо ми шта воли. И само што се не насмеје, али неће. Онда он опет одјаше напред.

Кад, ето ти га изненада галопом назад. Викну колико га грло носи:

— Командире, а ђе су борцима ашовчићи?

Узмуваше се старешине, завирују, траже, али ашовчића нигде нема. Ми опет ударисмо у стројеви корак. Као да ништа иисмо чули. Покушавамо да забушимо, али се командант нађути и заустави колону.

/

* Чланак је нађен код Момчила Радовановића Струје, после његове погибије 12. априла 1945. године, при нападу на село Јзуриће.

— Очина вам оца, јесте ли пошли на свадбу, или «а фронт? Трк назад за алат! Па, ово је равни Орем. Није »и Шумадија, ни Црна Гора. Изгинућете!

Тада команданту приђе наш комесар, Маша Вуковић, и нешто му као у поверењу исприча. Видесмо да га то донекле умири, али ипак немамо куд, већ из коморских кола и са коњића, натоварених бацачима и митраљезима, повадисмо кривене ашовчиће и заденусмо их за опасаче.

— Е, па лепа нам ова парада. Како сад од бруке проћи селом? Нисмо ваљда баштовани? — не мири се бунтовни Богосав Живановић, делија из Црвене Јабуке, крај Уба.

— Још ће нам гас-маске и шлемове на главу метнути — прогунђа неко из колоне.

Како смо у које насеље улазили ашовчиће смо окривали, да бис.мо их на излаоку поново за опасаче задевали. Кланцамо тако цео дан и најзад стишомо на положаје код Беркасова. И, да видиш, ашовчићи нам добро дођоше! Равница, бришу митраљези, главу не дају дићи. Хтео не хтео мораш као кртица у земљу. Али, таман ископасмо ровове и започесмо саобраћајнице, кад нас рокираше улево, према Шиду и, шта ћеш, неш све поново! Дојадило нам то укопавање, па ашовчиће још више омрзосмо. Али што је право право је. Главу нам сачуваше. Када смо ск\.оништа ископали, било нам је заиста лепо. Унутра смо ватру ложили и фино на слами спавали.

— Ово ти је исто као оно у Београду, у чукаричкој школи. Штета што земунице нису веће па би и игранке као тамо приређивали — маштао је наглае добро расположени Света Јанковић.

— Е, баш ми је жао — узвраћа му Лала. — На врх главе сте ми се попели. Од ваше цике и музике није могло да се спава.

— Па игранке и ниеу за децу, Лало — пецка га Кандић.

— Ма немој, деца. А кад је густо, онда: Лало, препузи до пушкарнице и баци бомбу.

— А када смо прелазили иреко баре, оида: Кандићу, уирти ме на леђа.

Док се у земуници причало, препирало, омејало или надало и све и свашта желело, дотле је крај митраљеза Влада дежурао и од зиме цупкао.

Дум! — и онег убрзо упи ехо пуцња.

Са друге стране, као договор, ракета безвољно и врло кратко осветли ноћ.

— А што пуцаш, ооколе? — однекуд се појави командант. Пратио га је заставник Блечић.

— Да не замрзне бреда — одговори Влада и заборави да по пропису рапортира.

— Па она неће јединачном. Нема регулатор.

— Хоће, друже команданте. Ја само ударим палцем по обарачи, као жицу на гитари, и онда мора.

— Браво! А, ће ти је ашовчић?

— Ево га. — И са хрпе из рова, насумице дохвати један и показа га.

Командант оде задовољан. Не би да је знао да је Влада свој ашовчић за цигарете трампио.

После нам рекоше да ћемо копати приближнице. То му дође исто као и траншеја, само иде право на непријатеља. До тада смо се преко

дана такмичили у руковоњу оружјем, иолитичке часове слушали и књиге читали, само да се не би излежавали. Ноћу смо се одмарали или Немце препадали. Сада нам наредише да оштримо пионирски алат.

— Данас ћемо, друшви, почети са читањем скњиге »Како се калио челик« — рече нам борац задужен за читање наглас.

— Ето, знао сам! Још ће нас натерати да учимо и ковачки занат — не отрпе Јеленко Маринковић, нишанџија на бреди.

Стеван ПЕТРОВИЋ

ИСКУСТВО, АЛИ ГОРКО
(Борбе ком Миклушеваца, децембра 1944)

После ослобођења Шида, 6. децембра 1944. године, наставили смо да, скоро без одмора, гонимо непријатеља ка селу Миклушевци.

У Миклушевце је требало да стигнемо 7/8. децембра око поноћи. Ноћ је била без месечине, видљивост слаба, а изукрштаних сеоских путева много, па смо узели водича. Али нас он није водио правим, најкраћим путем, тако да смо тек у свануће видели да смо још далеко од циља.

Када смо, око 9 чаоова изјутра, са око 2 км даљине, угледали село, обрадовали смо се, жељни одмора. А одморићемо се на миру, јер је Црвена армија још оиноћ прошла поред Миклушеваца и образовала фронт према Не.мцима на каналу испред села Грабово.

Изненадио нас је стрељачки строј, који се развијао на ивици села, према нама. Развили омо се и ми и кренули напред. Но, јака ватра из села натерала нас је да залегнемо. После краћег препуцавања утврдили смо да су пред нама наши другови из Италијаноке бригаде. Ватра је престала, Талпјани су продужили покрет по свом задатку. И они су били скренули с правца, наишли на Миклушевце и ту се одмарали. То скретање донело им је, нажалост, тројицу рањених и једног погинулог. Ми нисмо имали губитака.

У селу смо се одмах распоредили за одмор. После ручка смо чистили оружје и одржавали састанке. Наша чета је била са штабом батаљона н приштапским јединицама.

Поподне 8. децембра чета је добила задатак да нападне непријатеља који је, користећи се каналом као препреком, посео положаје од циглане (Нотии салаш) до жељезничке станице Грабовци, и даље. Мост на каналу држе црвеноармејци. Чета треба, користећи ноћ и положаје грвеноармејаца, да пређе преко канала и, бочно и са леђа, нападне непријатеља.

Чету је, уместо болеоног командира Радомира Јокановића, на задатак повео командир пратеће чете, Крсто Радовић. Чета се до 1Ноћи припремала а затим кренула на задатак.

Са патролом и водићем напред, ишли смо ка каналу и мосту на њему. На 200—300 метзра пре канала наишли смо на црвеноармејце, поздравили се с њима и продужили напред. Нисмо ни проверавали да ли они држе мост, то се подразумевало, тако нам је речено. Али када се патрола при-

1акла мосту, непријатељ је отворио јаку митраљеску ватру. Колона чете ;е мало повила, развила за борбу али — сваки покрет кроз сув шевар гаред канала — откривао нас је па је непријатељ појачавао ватру у том травцу-

Команда чете је два пута оргаиизовала напад на мост, али без успеха. 5или смо на чистини, а непријатељ укопан, припремљен за ноћно гађање. •Соманда чете је закључила да о томе извести штаб батаљона. Комесар 1ете Илија Прелевић написао је извештај и рекао да је у овим условима Немци на каналу, а не црвеноармејци) и без подршке, задатак могуће гзвршити само уз изузетно велике жртве. Мало после дошли су коман-\ант батаљона, Перо Перовић, и помоћник комесара батаљона, Милија Савељић. Напад је поново организован. Није успео. Зато је одлучено да :е место напада помери за око 2 км североисточно, тако да се нападне директно на салаш.

На новом месту напада земљиште се са обе стране благо спушта ка каналу. На нашој страни покоји мали пласт сена, а на страни непрпја-геља, на око 200 м од канала, 5—6 камара сена и сламе, које ћемо видети тек када им се приближимо. Кад пређемо канал открићемо да је између њега и камара сламе иокопано неколико заклона пуног профила, које је иепријатељ дању поседао, а ноћу се повлачио иза камара, где му је одмор био удобнији и сигурнији.

Од шаше и другог приручног материјала направисмо нешто налик на мостину, колико да се може прећи преко канала. Пре но се почесмо спуштати ка каналу, осматрали смо терен, мада се много није могло видети, постависмо два пушкомитраљеза, да штите наш ирелазак преко канала или евентуално повлачење.

Чета се у колони спусти до канала и пређе га без борбе. То нас дтло збуни. Још пажљивије крећемо напред.

Пред нама камаре сена и сламе. Беху дугачке по 10 и више метара, широке по неколико метара, са по 4—5 метара размака између њих, све у једној линији.

Када водови приђоше камарама, чета је нападала без резерве, поче појединачно пушкарање, да би затим ватра јачала све више и више. Од.мах је на бокове искочио по један наш пушкомитраљезац. Непријатељ је осветљавао терен, што је нашим пушкомитраљезима добродошло, да туку његове делове који су, вероватно тршути из ноћног одмора, са левог крила трчали ка месту напада наше чете, тамо где су имали изграђене ровове и јаче ооигурање. Ватра пушкомитраљеза и експлозије ручних бомби претвори земљу у пакао.

Изненађење постишуто смелим ноћним нападом Аиректно на штаб немачког баталлкна нестало је оног тренутка када су Не.мци запалили камаре сена и сламе и установили да нас је мало. Користећи се познавањем земљишта и знајући да немамо никаквих заклона, непријатељ је, да би добио време за орећивање, запалио камаре. Учинио је то за себе у првом моменту. Пошто је тих децембарских дана време било суво, без падавина, камаре су се брзо разгореле. Огромне буктиње осветлилс су терен, на 200—300 м око њих видело се као у подне.

У таквој ситуацији, заменик командира чете, који је био на другој страни канала, донео је одлуку да се чета повуче. Чета је то учинила,

по деловпма, и уз заштиту, али је при томе и претрпела велике губитке. Погинуло је 17 бораца, рањено више од 10, међу њима и комесар чете, И.шја Прелевић лакше, а помоћник комесара, Љубо Бојић, и водни делегат, другарица Милосава Лопичић, теже. Губици би били још мнош већи да нас иису штитила два храбра пушкомитраљесца, Ваљевац Среја и Милан Божовић. Под ватром непријатељских митраљеза и минобацача штитили су иас до краја. И они су рањени.

Међу последњим, штитећи чету, преко канала се повлачио и наш старц пушкомитраљезац Петар Бубања. Тек што је прешао канал, тешко је рањен у стомак. Када сам са водичем прешао канал наишао сам на њега. Наиђе и другарица Мирослава Малевић, болничарка, са неколико бораца. Они су однели Петра до Марте Еорац, која је указивала прву помоћ. Ја сам узео његов пушкомитраљез и са водичем се повлачио ка нашем оснгурању. У том повлачењу водич је погинуо, а ја рањен, па сам се, убрзо, нашао код другарице Марте. Иако тешко рањен, Бубања је прво питао за свој пушкомитраљез. Обрадовао се када му рекох да је изнет.

Чета се повукла и поново нашла у Миклушевцима. После великих губитака, необичајених за тако малу јединицу, у једној краткој борби, у њој је владала потиштеност. Чак и Станко, виолиниста, увек спреман да засвира, кад му комесар чете рече да то учини — то не могаше овог пута. »Како ћу, комесаре, кад нас половину нема.« А сузе су му росиле лице.

Акција је анализирана, прво на иартијском састанку, а затим на четној конференцији. Оцењено је да су разлози неуспеха: неприпре.мљеност напада (без извиђања, без подршке, у одсутном тренутку иије имао ко да чету прихвати); нетачни подаци (црвеноармејци ниоу били иа каналу, није било ни тачних података о положају Немаца); оклевање или слаба процана еитуације (да је заменик командира чете прешао канал са четом, иокористио остварено изненађење и повео чету у напад пре но што се непријатељ средио, напад би ипак уепео). Исто тако, није се смело ићи у напад на друго место исте ноћи, без претходног извиђања.

Поучена овим горким иокуством чета је већ идуће ноћи у јуришу заузела са\аш, газећи преко мртвих Немаца.

Љубо БОЈИЋ

ОЈ ГРАБОВО, СТАНИЦЕ КРВАВА
(Запис о једном имену и једном споменику)

Тако би, да је икада испевана, почела песма бораца 8. бригаде о децембру 1944. године. На Грабову су своју последњу битку водили седамдесет и осам њених јунака.

Када је са положаја Грабово гговучена на кратки предах, 3. чета 4. бата-.\>она имала је у строју, живих и нерањених, двадесет и осам бораца.

а Грабову јој је остао командир, Душаи Кривокапић, заменик командира, ојисдав Фуштић, водник Иван Умчар, десетар Љубиша Спасојевић и ноги други.

Остао је и водник 2. вода Мнлисав Новаковић.

Да то име поновим, мало друкчије.

Новаковић Јована Милисав, водник, земљорадник, рођен 1926. годи-; у Доњој Ржаници, ступио у бригаду фебруара 1944, погинуо 15. децембра »44, код Грабова.

То су подаци из списка погинулих. Најкраћи извештај о једном живо-' и једној смрти. Животу који је почео у планинском селу, међу пашњаша и шумама, а завршио се на снегом покривеној и минама засутој 1ВНИЦИ.

Кратко је трајао живот Милисава Новаковића, једва осамнаест годи-I. Ако је заволео девојку није стигао да јој каже. Није стигао да буде лонац родитељима у старости. Није стигао, заједно са многим својим >уговима, да се радује слободи. Али је стигао да уђе у срца и сећања ;ди, иако многе од њих никада није ни видео.

У бригаду је дошао када је оонована, из тереноког батаљона. За њега, рца, скојевца, митраљесца, десетара и водника бригада је била све: ;гово огњиште, другови, садашњост и будућност. Осећао је да јој прида сав и из тог осећања зрачила је спокојност која је тако снажно приачила оне који су тек ступали у бригаду. Висок и витак, голобрад, пог лица, пре дечак који расте него младић. Његово лице, увек насмечо, чак и када је био озбиљан и уморан, младо и отворено, једно је од их коме старице гануто кажу: »Жив био мајци, синко«.

Био је Милисав неустрашив. Није признавао смрт. Јављао се увек када тражени добровољци. Тако је и погинуо, на задатку који је сам изабрао, извиђању.

Батаљон је застао код порушене жељезничке станице Грабово, испред та, природне препреке живога блата и воде, која пресеца пут пре.ма тославцима. Преко њега води насип пруге, чији покидани прагови стрче ис. То је и једини прелаз преко рита. Сви напади према Негославци.ма гаће безуспешни док год га непријатељ држи.

С насипа су Немци бочном ватром приморали борце 2. батаљона, који затрпавајући рит грањем, шашом и својим телима, успели да пређу гов најужи део, да се повуку натраг. Потом оу се Немци на насипу п.мирили, тек каоније дознаће се да су се оградили минама.

Трећа чета треба да извиди да ли оу Немци још на насипу, да га •зме, ако може, и отвори пут батаљону. Траже се добровољци, за извиње. Полази патрола, пет бораца. Води их Милисав. Тихо су кренули и, :ле два корака, изгубили се из очију другова у мраку и мразу децемзске ноћи. Чета чека и ослушкује. Гlрво дуго не чује се ништа, потом ^але митраљеза и детонацију бомбе. Затим је опет тишина. Најзад се »ћају двојица, један од њих рањен. Чета сада зна да насип држе Немци, ^а су четворица бораца остала пред немачким ровом, и да је Милисав, ;ћи први, приметио заседу и успео да баци бомбу пре но што је покошен J>алом.

Ос.ма брпгада иије никада прешла тај насип; прешли су га, каоније, /ги.

)

Осма бригада није никада ушла у Негославце; ослободиле су га, касније, друге јединице.

А у Негославцима ипак стојн споменик борцима Осме црногорске ударне бригаде.

Сељаци Негославаца данима су тог децембра 1944. слушали борбу која се води на шиховим њивама, окривали погледе наде и радоети пред окупатором, очекујући ослободиоце. Како се одјек битке појачавао или слабио, удаљавао или приближавао, тако су се смењивале њихова стрепња и радост.

У јануару 1945. звуци борбе се утишавају, а онда и престају. Једног мирног дана две девојке се упућују у поље, према Грабову. Носе корпе у рукама, рекло би се иду послом. А оне оу такође патрола. Две сестре, скојевке, Славица и Василија Руљ. Иду да извиде утихнуло бојиште.

Први на кога су наишле је онај који је отишао најдаље, водник Милисав Новаковић. Лежао је пред самим ровом, иза њега је био сплет миноких жица, које је неким чулом избегао, испред њега гомила митраљеоких чаура, чији су га меци сасекли. Мало даље, на све стране, црнила су се смрзнута тела погинулих на белом покривачу негославачке земље.

Тек у фебруару, после многих молби, добили су мештани немачку дозволу да са својих поља покупе и сахране пошнуле. Никада они неће заборавити ту сахрану. Саон-ице су полако довлачиле мртва, смрзнута тела оних 'који оу хтели да им донеоу слободу. Мнош су лежали тако више од месец дана пре но што су их пажљиве руке спустиле у заједничку гробницу, у црквеној порти. Ниоу омели да оваком дају посебан гроб, да их ожале и испрате јауком и захвалношћу. Могли су само да гледају, ћуте и памте. Прекрили оу им лица платном да им бар земља очи не заоипа, кришом прикупили документа и етвари из цепова, да их сачувају до слободе.

Али Јован Коларић, организатор сахране, није дочекао слободу, погинуо је такође, а документа и ствари је тако сакрио да још нису нађена.

Зато на споменику четрдесеторици ту сахрањених бораца Осме бригаде стоји само једно име, име Милисава Новаковића, чије су ствари, с тугом и љубављу, чувале две сестре.

Можда ће се једнога дана, ако нису иструлела у свом скровишту, открити и имена осталих. Знаће се ко је, са дугог спиока изганулих код Грабова и око Грабова, остао баш ту. Непознат а незаборављен.

Ружа ПЕТРОВИЋ

НЕОСТВАРЕНА ЖЕЉА

На срсмском фронлу морали омо се учити новом начину ратовању, фронталној борби, у равници, и томе прилагођавати све остало. Био сам у то време обавештајни официр бригаде, па ме је то очекивало и у организацији обавештајно-извиђачке службе. За обуку је било мало времена и могућности, па омо предост морали давати иокуствима. Иначе, подаци

-рикупљени преко службе нзвиђања и осматрања најчешће су били непотуни, никад довољни према оном што је командовање захтевало. Команант бригаде, мајор Шпиро Шпадијер, често је инситирао на допунским одацима, које је једино могао пружити »жив језик« (жив Немац) или заплезвна документа. То о »живом језику« пренели су нам руски инструктори. нао је командант, као у шали, да каже: »Јоле, хоћу жив језик«.

За такве акције није довољна само храброст. Треба непријатеља знаачки навући у клопку, изненадити га. Али то није било лако, у приликама акве су биле почетком марта 1945, када је бригада држала положаје змеђу Шида и Товарника.

Наши и непријатељски положаји били су мање-више, у непосредној лизини и ватреној вези. Хватати »жив језик« на предњем крају непријаељске одбране, препадом или наеилним извиђањем, било би врло опасно. ^ако се могло догодити да уместо жива Немца будемо сами ухваћени, јер у непријатељски положаји били добро утврђени и брањени, поред остаог, минским пољима и жичаним препрекама. Поред тога, за препад или асилно извиђање требала је дужа припрема, материјално и друго обезеђење, што се тих дана није могло обезбедити. Зато ее и стало на станоиште да такве акције треба изводити заседама, јер је било запажено да епријатељ испред својих положаја истура »пипке« (патроле). Вероватно са етим циљем као и ми.

На крајњем деоном крилу наше бригаде, између наших и непријаељских положаја, на ничијој земљи, налазио се Гавриђев салаш. Осматрачи у уочили да Немци повремено долазе на салаш, па како је место било огодно за постављање заседе, наређено је извиђачкој чети бригаде да рипреми једну групу, снабде је храном и водом за два дана и ноћу баци у рејону Гавриђевог салаша. Командант бригаде је о томе обаветио команданта дивизије, који се сложио са том одлуком, с тим да кцију изведу извиђачи дивизијске чете.

При крају дана на командно месго бригаде дошао је комесар извиачке чете дивизије, Рајко Деспонић, са једним командиром вода, да се позна са местом постављања заседе, режимом непријатељског кретања др. По паду мрака провели смо дивизијоке извиђаче кроз положаје аше бригаде. Оутрадан око 12 чаова сазнали смо да оу их Немци открили да је комесар чете смртно рањен. У току ноћи извиђачи су повучени у астав своје јединице.

Према извршеној анализи дошло се до закључка да је неуспех заседе роузроковап тешком грешком комесара чете. Одмах по доласку на салаш омесар Деспонић се попео на таван. Са крова је скинуо два црепа како би ању боље могао осматрати непријатељске положаје. Међутим, иокусним емачким извиђачима није било тешко да уоче ту промену, и, затим, ва гром аседи нанесу губитке.

Постављање заседа настављено је и даље. Чинили су то и извиђачки ргани и јединице са предњег краја, на свим местима где је било подеоно. гдну такву ноћно-дневну заседу поставила је извиђачка чета бригаде у епосредној близини предњег краја непријатељске одбране у неком кукурузшту, јер је примећено да тамо повремено долазе непријатељске патроле. дељење у заседи се у току ноћи укопало и добро маокирало. Јединица опред чијег се положаја налазила заседа, добила је задатак да ооматра и безбеђује њено дејство, а у случају потребе да јој притекне у по.моћ.

Сутрадан, рано изјутра, отишао сам на други задатак. Кад сам са враћао, око 12 часова, саогантили су ми да је заседа настрадала. То ме непријатно изненадило. Пожурио сам на командио место бригаде и одмах се јавио команданту. Био је видно нерасположен и љут. Ни моје расположење није било мнош боље. Тренутну, али за мене мучну тишину, прек1шуо је командант. Уз танак и кисео оомех, рече ми: »Јоле, твоји извићачи не ваљају петље.«

Одмах сам схватио да се извићачима ништа трагично није догодило. Али је љутња све више расла, због пропуштене шансе. А била је на дохвату руке. Наиме, између 10 и 11 часова, неочекивано и неуобичајено за то доба дана, са предњег краја непријатељске одбране кренула је мала група Немаца, стрељачким стројем, према месту заседе. Користила је ону непожњевену кукурузовину. Мало је било вероватноће да су били открили место заседе. Вероватно је да еу пошли са неким другим циљем. Заседа их је на време открила и пратила њихово ириближавање. Али неки нису издржали да их пусте на »пропионо« одстојање. Отворили су ватру пре времана и тиме упропастили ретку прилику да дођемо до »живог језика«. Немци су се, наравно, одмах повукли. Било је приметно да су изненађени присуством наше заседе. Тако смо и тог пута остали без »језика«.

Јово Јола КАСАЛИЦА

ГАЗИАИ СМО ДУБОКУ ВОДУ

Између 14. и 15. децембра борци 3. чете 3. батаљона прегазили су дубоку и полузалеђену мочвару. Мокри и промрзли у хладној јесењој ноћи извршили омо јуриш на непријатеља и заузели његове прве положаје, али смо имали доста рањених и погинулих бораца. Но, ни непријатељ није боље прошао. Требало је продужити у дубину непријатељеве одбране. Пуцало се на све стране. Веза са левим оуседом, нашим 1. батаљоном, била је прекинута. Везу је требало успоставити што пре. Командир чете одредио је патролу: Милорад Петровић, Чедомир Бекић и Милан Рашевић. Патрола се брзо пробила до 1. батаљона и успоставила везу. Успут је патрола убила неко.шко немачких и усташких војника.

Деоно од 3. чете нападала је 1. чета нашег батаљона. Храбри бомбаш Вукашин Лутовац убацио је бомбу у непријатељски бункер, убио три непри јатељска војника и тиме олакшао наступање обема четама. Борац Божидар Вуковић, мада рањен у главу, ликвидирао је непријате.љски бункер и заплени о пушкомитраљез.

Било је доста рањених другова. Треба\о их је што хитније пребацити преко мочваре. Поред санитетоког особља и борци су помагали при њиховом преношењу и евакуацији. Рањеним другови.ма требало је што хитнијг пружити прву помоћ. Наше другарице болничарке у томе су показале велико пожртвовање.

Да би се евакуисали рањеници требало је газити хладну мочвару више ггута. Поред осталих бораца, Момчило Дишић и Милан Рашевић поново су прегазили мочвару носећи рањеног друга. При излаоку на обалу непријатељ је тешко ранио друга Дишића кроз обе ноге. У помоћ рањеним друговима притекао је друг Митровић Жика Шврћа.

Милан РАШЕВИЋ

КУВАРИ СУ ПОГИНУЛИ

Између Чаковаца и Грабова налазила се бара. Нападали смо преко воде и када смо прешли бару нестало је муниције. Командир наше пратеће чете, Чеда Ивановић, наредио да се вратим назад и донесем муницију. Немци су прелаз иреко баре тукли, али омо је морали прелазити баш туда. Стигао сам, узео два сандука муниције и опет прешао преко воде.

Већ сам био на друшј страни. Испред мене су ишли кувари, носили су храну на положај. Граната са немачког положаја је пала и експлодирала непосредно поред њих. Сви кувари су погинули. Рањено је и неколико бораца који еу били близу њих. Неке рањене покрио сам својим ћебетом.

Били смо гладни, очекујући храну. Сад кад су кувари изгинули реших се да узмем два хлеба. Донео сам муницију на положај, друшвима рекао шта се догодило, и поделио им хлеб.

Александар ТОМИЋ

ПИТАЊЕ ЈЕ, ДРУЖЕ КОМАНДАНТЕ, ХОНЕТЕ АИ ИМАТИ ВРЕМЕНА

У штабу батаљона везиста је био Милутин, старији човјек, из околине Београда. Био је миран, радан и врло духовит. Командант Василије Радуловић Потапов много га је цијенио.

За вријеме борби у Срему, често смо остајали без везе. Једноставно, непријатељске гранате прекину телефонски кабл и — ето посла за Милутина.

Тако, једном 'приликом, непријатељ је засипао нашу осматрачницу доста прецизном ватром. Командант је морао да се јави штабу бригаде и једва је допузио до телефона.

— Милутине, дај везу!

— Друже команданте, нема везе, одговори Милутин.

— Милутине, стријељаћу те, бога ли ти твога …

Милутин, навикао на темпераментног команданта, подиже главу и проциједи:

— Пожурите само, друже команданте, јер како Шваба нишани питање је хоћете ли имати времена.

(Д- Б.)

КОД ЧАКОВАЦА

Благо јануароко сунце залазило је и ширило хоризонтом златасто--црвенкасте зраке. Заклоњено звоником чаковачке цркве иестајало је тамо ка Вуковару. За њим је наилазила студен. У супротном правцу, према Илачи и Товарнику, милила су воловока кола. Пред вочићима, који су их апатично вукли, и повремено посртали, полако, ногу пред ногу, гацао је сељак. Одрвењена лица, раскопчана гуња, у црној кошу.љи, нешто је сам са ообом разговарао. На колима је возио мртвачки сандук од неотесаних чамових дасака, прекривен шареницом.

Сретоше га четири жене, са торбама «а леђима. Једна млађа, три старије. Стадоше украј пута, једна до друге. Нуте. Стаде и он. Жене почеше да се крсте. Прилази једна по једна, љубе сандук, а онда њега у руку.

— Да није из Осме црногорске? — упита једна.

— Јесте. Из Осме.

Жене ударише у лелек.

— За јунацима се не плаче — рече им сељак, отвори шаку и показа им медаљу за храброст. — Ово ми је, за оина, дао његов командант Душан Бановић.

Викну воловима и они кренуше. На таблици прикованој за канате могло се прочитати да су кола из ваљевског ореза.

Код првих чаковачких кућа истрчасмо пред жене. Она млађа, А>убица, дошла у посету мужу, Свети Станковићу, нишанцији бацача Пратеће чете 1. батаљона. Одмах јој се Света похвалио да је постао скојевац, а она њему да се запослила у фабрици шећера на Чукарици. Једна мештанка уступила им је собу за сутра увече. Не за вечерас, јер је Света морао са друговима на положај, преко баре, где ће остати до сутра увече, а онда се вратити у село, на одмор. Тако смо се редовно смењивали, сваких двадесет четири сата. А та проклета бара, преко које смо газили да бисмо дошли до ровова, многима је ноге одузела ...

— Синоћ смо — прича Света А>убици — Борђу Дреновцу секли чизме да бисмо их скинули са ногу. Прсти су му промрзли као кромпир. Сад је у бригадној амбуланти.

Излазили смо из кућа и постројавали се за покрет.

— Чувај се, Свето!

— Не бој се, неће гром у коприве — пољуби је, упрти сев минобагача и отрчи у строј.

— Покрет! — командовао је водник Даша.

Та јуначина, Данило Војводић, увек је наомејан. Капу би шеретски на очи натукао и — слаба вајда од опомена старијих! Он је и даље носи како не ваља. То нам се свидјело, па је већина нас носила капу као Даша.

Крену наша колона тихо, у белу, ледену ноћ.

Успут нам је болничарка Злата испричала да су и оне друге жене пјхшашле своје синове. Ту сазнаше и за муку оног чиче, Ваљевца. Пре недељу дана, баш на Божић, када су се борци пред кућама постројавали да пођу на положај, осу немачка артиљерија. Тада погибе десетак бораца, међу којима и чичин оин. После неколико дана стигла му је медаља — са јунаштво које је показао у борби код Маторе шуме.

За сутра увече, 17. јануара, позваии смо на приредбу коју су припремили иаши другови са сеоском омладином. Биће и игранка.

Село је спавало дубоким оном. И борци одмарају. Сви осим нас на положају и оних на стражи и у патролама. Са правца железничке станице Грабово понека ракета запара небо. Више да означи присуство непријатеља, неголи да осветли магловиту ноћ. Аутоматока оружја су се чешће оглашавала, тек толико да им цеви не замрзну. После би њихове топле цеви добро дошле борцима да огреју шаке.

Али пре него што је свануло, као да се запали цео фронт! Горело је, како се то каже, и небо и земља. Немци нападају. Артиљерија и минобацачи почеше да туку по селу и по положају. Наша артиљерија узврати. Батаљони, у трку, изађоше на положај. Један у правцу баре, нама у помоћ, други у резерву. Већ се и разданило, а бригада, уз незнатно померање, и даље чврсто држи своје положаје. Једино смо напустили ровове преко баре.

— Нагари, нагари! — чује се команда на све стране.

Једна наша бреда је бубњала, као да закива ексере. Све кратким рафалима, и то баш када су Немци кретали на јуриш. Много је Немаца пало, да више никада не устане.

Бацач бије, земља треска,
Где се туче пролетерска!

више је подвикивао, неш што је певао Паја Бункер.

— Пајо, па ми смо ударна, а не пролетерока — довикну неко.

— Јест' ударна бригада, али 1. пролетероке дивизије!

Пуниоцу је Паја наређивао да једну за другом трпа мине у цев минобацача. И више је од ока, неш ли преко нишаноких справа, успешно стварао запречну ватру.

И тако, скоро цео дан, остаде бригада на својим положајима. Немци, да ли се уморише, или им преседе, тек више не наваљиваше. Постепено на положајима бригаде завлада тишина. Само по који пуцањ или рафал поремети тишину, па онда опет — злокобни тајац. Нека чудна нервоза обузе нас, млађе борце.

Предвече, опет артиљеријоки ураган. Немци кидишу. Били су у белим маскирним оделима. И било их је миого, чини се никад више него тада. Том налету заиста је тешко одолети. Борбени поредак се колеба, увија, само што не пукне. Снага јењава, а воља полако истиче, као крв из рањеног борца.

Црвена ракета шикну увис, са нашег положаја, према Немцима.

— Јуриш, другови, за мном! — проломи се глас команданта бригаде Рада Раичевића. У руци му пиштољ. Дуну у пиштаљку, понови команду и, окружен куририма, као курјацима, јурну напред, пред борцима. Али само за трен, док бригада не скочи на ноге, а онда претече свог команданта и — збриса Немце. Сви команданти, командири и комесари били су пред својим борцима. Сви оси.м Душана Бановића, кога митраљез пресече.

— Погибе нам командант батаљона!

Завлада туга. Мало касније све се умири. Бригада не смеде даље, а могла је. Бокови јој обухваћеии. На другим положајима Немци су продрли. Лепо се чује где бесне борбе, онако са стране, окоро иза њених леђа.

— Жив је Душан Бановић. Рањен је само. Ја сам га превила. Евакуисан је за Товарник — дотрча и донесе нам вест наша болничарка Злата.

Остасмо тако до пред мрак. Пред фронтом бригаде мучна тишина. У правцу Товарника грми, као да су Немци тамо продрли. Све мирише на опкољавање. И како се, полако, увлачио мрак у положај, тако се, постепено, страх увлачио међу наше борце, особито међу новајлије. Бојазан од окружења завлачила се под кожу, кочила врат, а колена су малаксавала. И уста су се сушила.

— А ако нас опколе? — запита Марко.

— Па шта? Зар би нам то било први пут, осим овде, на сремском фронту? — чу се наизглед разложан одговор старијег борца.

— Тако смо ми увек ратовали. Они нас опколе и мисле да је све готово, а ми њима иза леђа и све тако — Јово наново. Њима је већа прпа — уверава нас водник Даша.

Неизвесност прекиде наређење за покрет. Пошто је пресечен пут Товарник—Оролик ићи ћемо около, преко канала, па на Малу Вашицу. Тако се растадосмо од Чаковаца.

— Ето, јесам ли рекао? — наставља се дијалог у колони.

— Шта си рекао?

— Па то, да могу да нас опколе.

— Нису Немци за те ствари. Њима је забрањено да мисле. За њих Хитлер дума.

— Ноћас се lнеће уоудити ни у Чаковце да уђу. А док им из Берлина не јаве шта да раде, ми ћемо бити далеко.

— Није се баш играти са њима, Швабе су то.

— Није, а није ни са нама. Ипак ћемо им доћи главе.

— Све ми се чини да је ово офанзива.

— Чудне ми офанзиве, једва су два села заузели за дан.

Како омо даље одмицали, тако нам се и раеположење враћало.

— Море, чекајте, кад их на пролеће потпрашимо — неће се зауставити до Берлина.

— Бре, људи, ви филозофирате, а ја мртав гладан — јави се Влада, вечити репеташ.

Стаде колона, да предахнемо. Поседасмо онако врући, где који. Само скојевци шмугнуше негде устрану.

— А где у онег, зар ту да починеш? Укочићеш се, јадан не био. Дижи се! — опомиње водник Љубу Мајсторовића.

Негде у дубоку ноћ бригада се извукла и стигла у Малу Вашицу. Ту схмо сазнали за тужну вест. Када су Немци упали у Товарник, побили су све наше рањенике. Убише и нашег команданта, поручника Душана Бановића.

Без задржавања хитали смо даље, преко Шида, за Беркасово.

На уласку у Шид, покрај борове шумице, лежале оу поред пута разваљене сељачке таљиге. Крај њих претурен мртвачки сандук, неотесане чамове даске. Чича у гуњу и један вочић леже непомични.

Стеван ПЕТРОВИЋ

ПРОТИВНАПАД 3. И 1. БАТАЉОНА КОД ЧАКОВАЦА
(17. јануар 1945. године)

Бригада је држала положаје северозападно од Чаковаца. V селу се налазно штаб бригаде са приштапоким јединицама; ту је на одмору био и 3. батаљон. Са комесаром батаљона, Драгом Вујошевићем, позван сам у штаб бригаде 16. јануара око 15 часова. Тамо ми је иарођено да привремено замењујем команданта батаљона, и да у току ноћи сменимо 1. батаљон на положају.

Смена батаљона завршена је око 20 часова. На деоном крилу 3. батаљона налазио се 2 батаљон, а лево бригада »Италија«. Ноћ је била врло хладна, земља покривена дебљим слојем снега. Положај баталона још раније је био добро уређен и за одбрану и за одмор бораца. На положајима било је релативно мирно.

Сутрадан, 17. јануара, око 5 часова, Немци су почели општи напад. Положаји 3. батаљона обасути су јаком артиљеријоком и минобацачком ватром, док је на осталим положајима бригаде било доста мирно. Онда је почео напад немачке пешадије, подржан артиљеријом и минобацачима, нарочито јак на левом крилу 3. батаљона, а затим на споју његове 2. и 3. чете и на десном крилу Италијанске бригаде. Десно крило Италијанске бригаде није издржало напад Немаца, а затварало је врло важан пут и правац Берак—Чаковци. Брз продор Немаца ка Чаковцима ове више је угрожавао одбрану 3. баталона, а самим тим и одбрану бригаде, јер, колико се могло проценити, Немци су имали за циљ да што пре заузму Чаковце и тако одееку нашу бригаду од позадине.

Ни наша 3. чета, која је држала централни део одбране батаљона, није издржала први налет Немаца. То је Немцима омогућило да се на том правцу врло брзо пробију до друге одбрамбене линије батаљона и ватрених положаја вода противтенковоких топова. Артиљерци су једва успели да поскидају затвараче са својих топова. За то време 1. и 2. чета чврсто су држале положаје и одбијале напад непријатеља. Јединица која се уклинила у борбени поредак батаљона убрзо је била прикована за земљу њиховом снажном бочном ватром. То је омогућило 3. чети да среди борбени поредак, и да, са осталим јединицама батаљона, пређе у противнапад и поново уопостави положај на другој одбрамбеној линији. Непријатељ је одбачен. V противнападу заплењене су две непријатељске радио-станице. За време најтеже и најжешће борбе, на положај батаљона, у пратњи курира, дошао је заменик команданта бригаде, мајор Шпиро Шпадијер.

Због неповољног развоја ситуације на положају Италијанске бригаде и брзог продора Немаца ка Чаковцима, истурени делови 2. чете повучени су, око 7 часова ујутро, са прве на другу одбрамбену линију; 1. чета је задржала првобитни положај, јер је притисак Немаца ту био нешто слабији. И 2. чети, која се налазила на левом крилу батаљона и била изложена јаким нападима непријатеља, фронгалним и бочним, нарођено је да лево крило заломи уназад, у виоини Чаковаца. Тиме је избегнута бочна ватра и ширење непријатеља према позадини 3. батаљона. У међувремену је 1. батаљон, који се иалазио у Чаковцима, иа одмору, са приштапоким јединицама бригаде извршио снажан противнапад на непри-

јатеља који се пробио преко одбрамбеног положаја Италијаноке брнгаде и избио непосредно на западиу ивицу Чаковаца. Успешан противнапад 1. батаљона знатно је утицао на успешну одбрану 3. батал^она.

У тим борбама батаљон је имао више погинулих и рањених бораца. Највеће губитке имала је 2. чета, јер је за ове време била изложена јаким непријатељоким нападима.

Вођене су борбе и у току дана, али знатно слабије него оне у јутарњим часовима. Око 15 часова стигло је наређење за повлачење, с тим да батаљони на одбрамбеним рејонима оставе у заштитници по три пушкомитраљеока оделења, са по једним водним делегатом. Око 17 часова батаљон је стигао у Чаковце. Ту ми је наређено да батаљон предам комесару, а да се ја одмах вратим на осматрачницу штаба бригаде и преузме.м команду над заштитним деловима бригаде.

Јово Јола КАСАЛИЦА

КОМЕСАР ЈЕ ИЗВУКАО РАЊЕНОГ ПУШКОМИТРАЉЕСЦА
(Борба за Трунићев и Грчићев салаш)

После упорвих борби које је водила око Чаковаца, бригада се 24. јануара 1945. године нашла на новим положајима у рејону Шида, испред Трунићевог, Грчићевог и Козјаковог салаша, које су Немци и усташе претворили у јака одбрамбена упоришта. Испред су поставили жичане препреке и минека поља, којима су наши борци тешко, и уз жртве, могли прићи. Иначе, сва села у Срему личе једно на друго, ушорена као мање вароши, са њивама около. Салаши су летње куће, ван села, на којима су богатији сељаци држали стоку. Одвојеним од села, и на равници, тешко им се могло прићи и кад их нико не би утврдио, а не кад се добро уреде за одбрану.

Штаб 4. батаљона наредио је, 26. јануара, 3. чети, којој сам био командир, да изврши напад на Трунићев салаш и да ликвидира то упориште.

Знао сам да је то тежак задатак, скопчан са жртвама. Зато сам предузео све да га извршимо са што мање жртава. Са комесароим Пером Ваоиљевићем и осталим друговима из команде детаљно је договорено шта и како да се уради. У току дана сам упознао борце на положаји.ма са задатком и начином његовог извршења. Свако одељење је знало како да поступи. Чим је пао први мрак пошли смо у напад. Напријед су ишли бомбаши, у пратњи пушкомитраљезаца, за њима чета у стрељачком строју. Пролазе кроз жичане препреке бомбаши су правили ручним бо.мбама. Немци и усташе су жестоко бранили препреке. Већ је било рањено неколико бораца, пре него смо се и приближили рововима. Ракета.ма су Немци осветлили терен тако да се видело као по дану.

Чета је била откривена пре него што је пошла «а јуриш. Оценио сам да у таквој оитуацији ни уз највеће жртве нећемо заузети Трунићев и Грчићев салаш. За то би требало ангажовати веће онаге од чете, уз

снажну подршку минобацача и артиљерије, и уз претходно израђене пролазе кроз жичане ирепреке и минска поља. Зато сам одлучио да се чета повуче на полазне положаје и о том сам известио штаб батаљона.

У тренутку када се чета почела повлачити, чуо сам рањеног борца којп је звао у помоћ. Политички комесар чете, Перо Васиљевић, стајао је поред мене. И он је чуо рањеника и одмах пошао к њему. Био је то наш стари пушкомитраљезац, још од формирања бригаде, Андрија Букић, познати нишанџија на шарцу. Рањен је у обе ноге. Комесар је прихватио рањеног Андрију и пушкомитраљез. Немци су их открили и почели засипати ватром. Тада се чета као један човек зауставила. Повлачење је за тренутак прекинуто. Борци су се окренули и, жестоком ватром из свих пушака и пушкомитраљеза, штитили свог комесара, који је извлачио рањеника. Ноћ се претворила у дан од блеока ватре. Перо је извлачио рањеника, иако је и сам био рањен, метар по метар, читавих триста метара, све док га, готово бесвеоног, није извукао до чете. Обојицу, рањене и изнемогле, прихватили су борци, Другарица Буја, заменик референта санитета батаљона, и Марта Борац, четна болничарка, одмах су их превиле ту, на положају, и упутиле у бригадну болницу.

0 поступку комесара Васиљевића дуго се још причало у чети и баталону и после његовог одласка у болницу.

Још неколико пута поновљен је напад на Трунићев и Грчићев салаш. Нападале су га наше и друге чете нашег батаљона, све док га нису заузеле. Радовало нас је да другове у болници можемо обавестити и обрадовати да је задатак, на коме су и они били рањени, ипак извршен. У тим борбама за утврђене салаше погинуло је и рањено много другова: Драгиша Ракић, Радивоје Мајсторовић, Бранко Алвировић, курир 2. чете који нам се прикључио у Београду, а због изузетне храбрости, непосредно пред пошбију, примљен је у КПЈ; затим борци Милисав Косовац, Дратиша Марковић, Коста Аовачек, Бранислав Живковић и болничарка Вера Милијановић.

Крсто РАДОВИЋ

У ЗАШТИТНИЦИ

После вишедневних тешких борби у рејону села Чаковци и железничке станице Грабово, бригада је, 17. јануара, била принуђена да се повуче са положаја. Немци и усташе су неочекивано брзо продрли и потисли њене суседе, посебно на правцу Товарник—Шид. Око 17 часова брнгада је напуетила положаје и повукла се правцем Чаковци—Рокшићи—Илача—Шид—Беркасово.

За обезбеђење повлачења главиих онага бригаде батаљонима је наређено да у одбрамбеним рејонима чета оставе у заштитници по три пушкомитраљеока одељења, са по једним водним делсгатом. Тог дана сам замењивао команданта 3. батаљона. Према плапу, са батаљоном сам стигао у Чаковце око 17 часова. У селу ме орео командант бригаде, мајор Раде

Ранчевић. Нареди да батаљон предам комесару батаљона, а да се ја одмах вратим на осматрачницу команданта бригаде, удаљену од села око 1,5 км, и да преузмем команду над заштнтним деловима бригаде. Нареди и да се не смем повући без наређења. По првом мраку, са два своја курира, стигао сам на осматрачницу. Тамо су била три борца, везисти. Одржавала су телефонску везу са ранијим осматрачницама команданта батаљона, а сада са батаљонским заштитним деловима. На осматрачници сам се осетио некако усамљеиим. Чинило ми се да ми уши јако шуме. Мисли су ми биле грозничаве. Највише ме прогонило оно командантово — да се не повлачим без наређења. Познавајући неповољан развој ситуације на свим правцима наше одбране, а да и не говоримо о повлачењу наших снага, веровао сам да је заштитница жртвована за рачун главнине. Јер, сваког часа претила је опаоност да нам непријатељ затвори једини правац повлачења ка селу Рокшићи. Право је чудо што то већ није учинио.

Поглед са осматрачнице био је врло непријатан. Около, у полупречнику од неких 1,5 до 2 км скоро у затвореном обручу, гореле су ватре на више места. Непријатељ је често испаљивао светлеће ракете, на основу чега смо могли закључити до које је линије стигао. Повремено би одјекнуо понеки митраљеоки рафал или експлозија бомби. Највише ме је забрињавао продор Немаца на правцу Товарник—Шид. На положајима заштитнице било је релативно мнрно. Али што је ноћ више одмицала све више је расла неизвеоност о судбини заштитнице. Главнина бригаде је давно напустила Чаковце. Веза са штабом бригадс била је прекинута. Радио-везе нисмо имали, а курирску везу било је тешко и успоставити, с обзиром на ноћ, маглу и непосредно присуство нопријатеља.

Није било тешко закључити да еу се главне онаге бригаде извукле испод удара непријатеља. Морао сам нешто одлучити. Свако даље задржавање заигтитнице на овом положају и чекање наређења за повлачење могло је бити кобно. Зато сам одлучио да и без одобрења повуЈ^ заштитницу. Издао сам наређење, телефонисти су га пренели, да се № заштптии делови, што хитније и у највећој тишини, повуку ка осмат]^^ ници команданта бригаде. После пола часа је стигло око 50 борача и Старешина, са 15 пушкомитраљеза.*

Укратко сам их упознао са оитуацијом, упозорио их шта нас све може очекивати на путу до наших јединица. Имао сам утисак да их неизвесна ситуација није много збуњивала; по обичају, били су спремни и за најтежу борбу. Подељени у групе кренули смо према Чаковцима. Опрезно смо пришли првим кућама. Били смо не мало изненађени кад на излазу из села, главном улицом, пројури неколико коњских запрега на којима су се оцртавале силуете људи. Јаоно нам је да наши нису, они су отишли у супротном правцу. Мало смо сачекали и осматрали, спремни на сваку евенауалност. Међутим, нико се више није појављивао. Остаде нам нејасно чија су кола била; да ли су то сељаци бежали или је нека непријатељска група прошла кроз село, без задржавања.

Попречним улицама без тешкоћа смо избили на супротну страну села и сишли на железничку пругу, која пролази поред села. Ту смо наишли

* Сутрадан сам сазнао да је заостала само једна група из 4. батаљона, са потпоручником Радомиро.м Јокановићем. Но, и она се нешто касније повукла за нама.

на рањеног курира бригаде, са болничарком која га је чувала док ми не стигнемо. Иза једног отога сламе наиђосмо на изгубљеног коња неке наше јединице, што нам добро дође. Курира попесмо на коња и наставнсмо покрет.

Ноћ је била хладна, мразовита, снег је под ногама шкрипао. Спустила се и густа магла. Иње се хватало по оделу и коси. Кретали смо се дуж железничке пруге, према Рокшићима.

Очекивали смо сусрет с непријатељем.

Тек што смо одмакли од Чаковаца непријатељ нас је открио и с деоне бочне стране отворио ватру. Насип железничке пруге нас је врло добро штитио од те ватре. Ипак, наредих да се заузме положај и отвори ватра из свих пушкомитраљеза. После кратке, али обострано снажне ватре, Немци се утишаше. Испаљују ракете, али се њихова светлост тешко пр>обијала кроз густу маглу. Верујем да је непријатељ био изненађен јачином и густином наше ватре и нашим присуством ту, у поодмакло доба ноћи. Можда га је то и спречило да сиђе на иаоип.

Наставили смо покрет. V селу Рокшићи повремено су одјекивали митраљески рафали. Ко ли је у њему, наши или непријатељ? Испред села горело је неколико стогова сламе, ооветљавајући прилаз селу. Док смо размишљали како да испитамо ко се у селу налази, чусмо тешки митраљез. Препознах бреду, а знао сам да је мало вероватио да Немци користе то талијаноко оружје. Село, значи, држи наша јединица. Убрзо смо ухватили везу с том јединицом. Била је то заштитница 1. пролетерске бригаде. У селу смо мало предахнули, другови оу нас упознали са развојем ситуације, па смо наставили покрет ка Илачи. Од тог села смо скренули ка Шиду. Наилазимо на угинуле коње и поломљена запрежна кола наших јединица.

Пролазили смо западно од Товарника, који оу Немци били заузели. Пут нас је водио скоро уза сами бок немачких јединица, које су преко Товарника наставиле ка Шиду. Од непријатеља нас је одвајала густа магла и ноћ, па смо, дисциплиновано се крећући, неопажени прошли.

На простору између Товарника и Шида водиле оу се жестоке борбе између наших и непријатељевих јединица. Немци су настојали да што пре овладају Шидом. Журило се и нама да у Шид стишемо пре непрнјатеља. У томе смо и успели.

У Шиду је било доста наших јединица. Једне су ишле ка фронту, друге од фронта у позадину. Штаб наше бригаде нашао сам између Шнда и села Беркасова, у зору 18. јанурара. Наређено нам је да идемо у своје јединице.

Сутрадан је дошао курир баталлна са иаређењем да чету предам свом заменику, а да се ја одмах јавим штабу бригаде. Пошао сам не без стрепње. Целим путем сам размишљао о повлачењу заштитнице, боље рећи о томе да сам је повукао без одобрења. Шта ли ме чека у штабу бригаде?

Када сам стигао у штаб, саопштише ми да ме повлаче из чете, треба да примим дужност обавештајног официра бригаде. Значи, ипак, да је са заштитницом било све у реду.

Јово Јола КАСАЛИЦА

АКТИВНОСТ КОМУНИСТА У ПРЕДАСИМА ИЗМЕБУ ДВИЈЕ БОРБЕ

Мало се пише, вјероватно н због оскудне документације, па се и мало зна о активности партијске и скојевске организације и о раду партијско--политичких и других органа у јединицама између двије борбе. Тај разноврстан рад је усмјераван из бригаде, а организован и извођен у батаљонима и четама. Управо у периоду борби на сремском фронту био је интензиван и разноврстан. Јединице су често попуњаване новим борцима, и то у релативно великом броју. Борбени задаци су били тешки и захтијевали велике жртве, а слобода, која је била на домаку, тражила је свјесне чуваре и иолетне градитеље новог друштва. Јединице су, зато, биле праве н једине школе за хиљаде омладинаца и омладинки који су се у њима нашли.

Кратки састанци, партијски и скојевски, одржаваии су често и на положајима, али главна активност је развијана између двије смјене (батаљони су се на положајима међусобно смјењивали сваких 5—6 дана). Ради јасније представе о томе како је изгледао број »организованих« у батаљону, наводим податак (на основу личних забиљежака) да је у 1. батаљону, 2. марта 1945. године, било 65 чланова КПЈ, 12. кандидата за чланове КПЈ и 150 чланова СКОЈ-а.

Од тога у:

	1. чети,	2. чети,	3. чети,	пратећој чети	радно.м воду	штабу
Чланови КПЈ	14	12	10	16	5	8
Кандидата	3	3	4	2	—	—
Чланова СКОЈ-а	36	30	25	39	20	—

Међутим, од тог броја реално је рачунати да је у расходу редовно било око 30 посто, највише рањеника на лијечењу. Политички руководилац у батаљону и четама имали су пуне руке посла. Поред редовног информисања о унутрашњој и спољној ситуацији, са борцима су прорађиване теме које су захтијевале доста знања и ирипрема. Са члановима Партије, кандидатима и скојевцима обрађиване су још и теме из партијске изградње.

Ево наслова тема које омо на сремском фронту обрађивали из политичког и партијоког сектора (на основу оригиналних записа из тих радних дана).

Политички сектор:

— Стара Југославија (етруктура, политички живот и др.);
— Историја Југословеноке армије;
— Улога КПЈ у НОБ-у;
— Непријатељи НОБ (Д. Михаиловић, В. Мачек и др.);
— Федеративно уређење Југославије;
— НародноослобоАИлачке власти (структура до АВНОЈ-а и после);

— Народноослободилачки одбори (задаци);

— ЈНОФ као најшири општеполитички покрет у земљи;

— Међуиародни положај нове Југославије.

Партијски сектор:

— Развитак друштва и развитак радничког покрета;

— Теорија Партије;

— Организациона питања Партије;

— Национално питање у Југославији;

— Линија Партије до 1937. и од 1937. године.

Културно-проевјетни рад је такође био врло интензиван и добро организован. У батаљону је постојао културно-просвјетни одбор, састављен од старјешина и бораца. Предсједник одбора је, по правилу, био политички комесар батаљона. Рад одбора је био организован по секторима и обухватао је активност највећег броја бораца, према њиховој жељи.

Сачувао сам преглед чланова културно-прооветног одбора 1. батаљона (од краја новембра месеца 1944):

— предсједиик (одговоран за рад одбора) — политички комесар Драго Божановић;

— просвјетни сектор, чланови (одговорни за рад): Алекса Недељковић, борац 1. чете, Миливоје Јарановић, борац 3. чете, Саво Милутиновић, омладински руководилац батаљона;

— умјетничко-приређивачки сектор, чланови (одговорни за рад): Милан Оцдоч, борац 3. чете, Бранислав Стаменић, борац 2. чете, Војислав Ристић, борац 1. чете (хоровођа);

— дописништво, чланови (одгорорни за рад): Богдан Радуловић, политички комесар 1. чете, Милан Ристић, борац пратеће чете, Драган Ристић, политички делегат у 3. чети;

— батаљонски историчар и дописник: борац Милан Мирчић;

— батаљонски фоторепортер: борац Стојан Спасић.

Батаљон је издавао лист »КРОЗ БОРБУ«. У њему су сарађивали претежно борци.

И поред тако рећи непрекидних борби на сремском фронту, у јединицама су организована разна такмичења. Једно од познатијих било је такмичење у прикупљању прилога за помоћ посградалима у рату. Бригада је у току те акције, одричући се дневних оброка, дала као прилог више од 5.000 кг намирница. Појединачних прилога у новцу (динарима, куна.ма и лирама) било је такође мнош. У такмичењу за прикупљање вовца у 1. батаљону су се нарочито истакли Михајло Продеус, Петар Крстић и Душан Живковић.

Широко такмичење се развило у част »Светске омладинске недеље«. То такмичење је повела и њиме руководила омладинска организација по батаљонима. Такмичење је било свестрано. У такмичењу, на пример, У расклапању и склапању пушкомитраљеза »брно«, победник је постигао норму од 14 секунди.

Драго БОЖАНОВИЋ

ШИЧНА ОБУБА

Крајем новембра на пол«ож ла код села Визића и Бингуле било је врло хладно. По барама се кпочео хватати лед. А нас, који смо на дуги марш од Београда до ов ^Јложаја кренули слабо обувани било је много, тако да смо овде стварн ЛЛИ боси. А на положаје и у патроле се морало ићи. Упознат с оваквим ем, командант батаљона је наредио иитенданту Воји Воркапићу да неш чини за борце без обуће. И једне ноћи, храна се на положаје довози бично ноћу, рекоше нам да сви који смо без обуће пођемо на крај ш код економа. Обрадовасмо се. Кад ми тамо, али уместо обуће под ше нам по пар преоних трака говеће коже, са свом длаком, по мало ана, да то, уместо обуће, обавиЈвмо око ногу. Нека, кад нема ништа ље — и то је добро! Некако смо обмотали ову необичну »обућу« око Није ни била тако лоша кад се стоји у месту, али кад се крећем онда баш не ваља! Стално се »криви« и обрће, па се никад не зна ш је »ћон« а шта оно друто. Срећом, 3. децембра кренусмо у пробој згурасмо тамо до Шнда. Би свега, па и ми, босонош, ускочисмо — обре немачке и усташке цокуле, ко у кратке чизме. Тако решисмо и проблем.

илан Д. МИТРОВИЋ

СРЕБНЕ ТИ РАНЕ, ДРУЖЕ

Док су неке јединице наше бригаде остале у непоср м контакту са Немцима између Чаковаца и железничке станице Гра баталон се у Чаковцима разместио по кућама. Био је у бригадној ^ ви. Али негде око 14 часова, по двориштима и баштама почеше експ е. Старешине брзо наредише да се изађе на западну периферију а, затим преко железничке пруге, којој су тог јутра Немци специјалнј машинол! покидали по средини све шлипере — прагове. Уеек нас је [о време штитио, а кад смо изашли на чистину, обасути смо јакомЛИ 10М. Немци су недалеко. Кроз кукурузовину се види како заламај^^И им крилом ка нашем левом, необезбеђеном боку. Приметивши то, тЈрШндир 3. чете, Војо Шарац, нареди да се ови пушкомитраљези сакупДДроставе у том правцу. Јаком ватром они одбише Немце.

Била је то брза и спасоноона командирова одлукаЛ^Вед вшпе рањених и погинулих, у тој борби је рањен н командиов^шац. Док су га изнооили са положаја пренесе команду да водник МжЈшјИ Радовић прими команду над четом.

У тој борби био сам и ја рањен, дум-дум метком, у надлактицу деоне руке. Крви сам доста изгубио, јер помоћ ми је могла бити указана тек након два сата, негде око 17 чаоова, кад је настало мање затишје. Наишла је

болничарка Боса, превила ме и кроз један усек упутила у батаљонско превијалиште.

Још на положају рањене је суоретао комесар 3. чете, поручник Радоје Вулановић, и сваком рањенику честитао рану. Нисам раније знао за тај леш! обичај у црногорској и српској војсци који се, ето, наставио и овде. Једина је разлика што су онда говорили: »Ср>етне ти ране, јуначе«, а данас: »Сретне ти ране, друже«.

Милан Д. МИТРОВИЋ

ТАКО СМО СТИЦААИ ИСКУСТВА

Био сам распоређан у 2. десетину 2. вода 2. чете. Десетар је био Костадин Бакић; водник, колико се сећам Милош Малетић, а командир чете Мило Томашевић.

Ишли смо ка Раковици. На раковичком путу припуцаше Немци. Моја десетина била је на челу, са Радом Раичевићем, тадашњим командантом батаљона (ту смо се нашли као певачи). Командант Раичевић прескочи пр>еко ограде, за њим десетар Бакић, за њим ја, без пушке, и остали. Крећемо према Немцима. У тај мах опали наш бацач, ја брзо легох, неискусан. Командант то спази и рече: »Не бој се, то је наш бацач«. Брзо сам окочио и трчао даље, упоредо са Радом и Бакићем, али ме је некако бнла срамота што сам онако залегао. И увек када сам се после тога срео са командантом, зацрвенио сам се.

На дан ослобођења Београда примљен сам у СКОЈ. Брзо сам постао и десетар, млађи водник, али — орамота што сам легао кад наш бацач туче не брише се тако лако ...

Највише сам научио о храбрости негде иред Београдом, где су нам другарице пришивале петокраке на капе. Чим сам пришио петокраку, позвала ме другарица Пољка да ^идемо код неких циглана да ухватимо Немце. Било је нас петоро, четири мушкарца и Пољка. Видео сам како су сви били храбри и — више ни мене није било много страх. Ухватили смо Немца и довели га у команду.

Када смо били на Бањици — био сам разводник. Али, увек сам био гладан. Шта ћу, сељачић, научио много да једе! Зато решим да одем код комесара бригаде да га замолим да ме премести у кухињу, јер је тамо било доста мојих Коцељеваца. Комесар ме запитао јесам ли се уплашио, или је нешто друго? Рекао сам му да сам само гладан, а нисам се уплапшо. Он ми онда рече да ме планирају за руководиоца, а ја хоћу у кухињу! Мало се и нашалио, али обећа да ћу од тада имати увек »репете«. Тако је и било, али, опет орамота: шта ми би да тражим хлеба!

Био сам помоћник командира страже код Војне болнице. Ту смо ухватили три Немца. Једном сам изашао на улицу, ноћу, када је била

борба, да видим како се ратује. Видео ме један Рус, приђе и зграби ме — да идем са њим. Ја се браним, али он хоће да убије. Утрпа ми пушкомитраљез »погачар« и ја — иапред са Русом. Једва сам мало касније побегао и донео »погачар«. Тада ме командир Мило критиковао што сам напустио стражу. Правдао сам се, али опет — образ црвен. Одатле сам премештен за помоћника командира страже у Јајинце. Ту су командира Томашевића напали неки пре тога похватани и ухапшени четници, Црноторци, и то када је ушао у подрум где су били затворени — да види који су то што њега познају. На стражи је био Мирко Исаиловић. Када оу четници нападали Мила, стражар је позвао у помоћ. Зграбио сам пушколштраљез и распалио у подрум. Командира смо ослободили. Четворицу ухапшених смо убили кад су почели да беже, петорица су нам побегла (али су сви сем једног похватани). Ранили омо једног нашег борца.

Касније смо пошли на сремоки фрк>нт. На маршу смо заноћили у Сремској Каменици. Био сам дежурни чете. Командант Раичевић је тражио певаче. Послали оу ме, па сам организовао певање и играње, било је доста и вина, а били смо, што се каже, и много слободни код нашег код1анданта. Доста смо попили, ја изгледа понајвише! Легао сам онако обучен и брзо сам заспао. Пред зору ме неко удара у ногу. Погледао са.м, и видим Милоша Асановића. Мрко ме је гледао. Хоћу да се окренем на леђа, али ме нешто притисло с леђа. Иза мене лежи Пољка! Онако напит ја је нисам ни осетио. Али ако нисам њу, осетио сам Асановића. Није ми важило никакво правдање.

Другови, доста шале, ево мало и о борби.

Мислим да је нама Коцељевцима прва озбиљна борба била 3. децембар, на Маторој шумн. Остаће ми у сећању многе храбрости које сам ту видео. Иако смо били неискуони, када је Раде викнуо »Напред! Урааа!« више се нисам зауставио све док нисам рањен.

Покушаћу још да опишем покрет од Кузмина према Ја.мени, Рачиновцима, Буринцима и даље.

Када смо кренули из Кузмина речено ми је да у претходницу иде 2. вод, чпји сам тада био водник. Пред Јаменом ударили смо на прве предстраже непријатеља. Брзо смо ее кретали напред и, пред зор-у, добили смо наређење да пређемо Босут и — са леве стране гвозденог моста — нападнемо -на бункере. Војничка орећа »хтеде« да мина од бацача потреви у зидани бункер и ми, одједном, на јуриш, заузмемо оба бункера. Било је Белоруса и Немаца, око 30. Више од половине смо побили, они остали побегли. Затим је следио напад на Рачиновце. Ноћу смо примили муницију. Ишао сам у извиђање терена, тамо где је пред зору требало да нападнемо — јер се мој командир био разболео. Приликом извиђања пало нам је у део да нападамо уздужно од наоипа до прве улице Рачиноваца. Остали део чете и батаљона нападали су деоно. Пошто сам тај простор већ био извидео, ишли смо брзо. У једиој ували смо изненадили Немце — док им је дељен доручак. Бомбаши, један Босанац, Ранко Бабић, Миленко Пауновић и један крзнар из Београда, бацили су бомбе и тукли из шарца. Запленили смо кухињу, двоја пуна кола хлеба и осталих намириица; предало се, такође, доста Немаца а многе смо и побили. Јуришали смо да што пре уђемо у Рачиновце. Није било отпора, заробили смо много

Немаца, залленили доста кола, комору, храну и многе ствари које су оиљачкали од грађана. Много Немаца смо поубијали — нисмо их имали коме предати; на десној страни вођена је још жестока борба. И пред нама, отпор је ојачао — из једног бункера и са звоника цркве.

Стигли смо до улице, али даље нисмо могли. Један Београђанин је предложио да пробијемо зид куће и тако дођемо до бункера. То смо и учинили. Крзнар из Београда бацио је бомбе у бетонски бункер. Чим је бункер разрушен, Немцн су почели да беже и из цркве. Тако омо иесметано прешли преко улице, пуцали на Немце који су бежали из цркве и — многе ликвидирали. Ушли смо у гробље иза цркве — даље нисмо смели: фронт је десно доста заостао. Док сам прелазио из дворишта у двориште сломио сам кундак стројнице. Повикао сам да ми болничари са друге стране улице добаце стројницу или пушку. Чедо Букић, болничар наше чете, добацио ми је стројницу. Када сам је боље загледао, познао сам да је то стројница нашег командира (не сећам му се тачно имена, чини ми се да се звао Јаков). Командир је, иначе, с нама био свега дан и ноћ: и ту је пошнуо.

На гробљу више цркве смо се утврдили и чекали да десно крило присташе. До нас је дошао ађутант батаљона. Био је добар рвач. Донео ми је поруку команданта баталона (јер је командир погинуо): да је мој вод добио 2 дана одмора, да се повучем у село и да одморимо, а заплењене ствари да предамо позадини. Ађутант ми је рекао још и то да ће ме командант предложити за одликовање (добио сам медаљу за храброст).

Повукли смо се у село, било је доста хране, одеће и обуће. Журили смо да се обујемо и узмемо хране док команда позадине није стигла.

Наш батаљон и остали кренули су напред, ка Буринцима. После је дошао курир са наређењем да се вод пр;ипреми за напад на Буринце; тамо се тукло »до изнемоглости«. Неке" приштапске јединице и наш вод су се онабдели оружјем и муницијом, поставили смо водиике и десетаре, војника је било око 130. Трком смо пошли низ један шљивик. Тамо су били наши топови, видео сам ту и команданта бригаде, викао је: »Брже, брже...« Ишли смо ка положају, авиони су тукли, кола са рањеницима су бежала. Стигли смо до једног канала. Немци су ишли према нама. Наредио сам да се заузме иоложај. Милош Асановић је предлагао да идемо на јуриш, али смо одлучили да је боље да их сачекамо у том каналу, што смо и урадили. Послужила нае је ерећа — оружје је радило беспрекорно, имали смо и бацаче и тешки митраљез. Зауставили смо немачки јуриш, авиони су стал^но тукли, али нису«били прецизни јер смо ми и Немци били близу. У овој борби истакли оу се својим тешким митраљезима Берислав Тешић, из Новака и Мирко Павловић, из А>утииа, затим шарџије Милоје Николић и Ранко Бабић, оба из Коцељева, а и један Сретен, из Мачве. И остали су били добри, храбри борци.

Боривоје J. ЈОВАНОВИЋ

СМРТИ
ЗОРИН ПРВИ И ПОСЛЕДЊИ СКОЈЕВСКИ ЗАДАТАК — КОМАНДИР ДУШАН КРИВОКАПИН ПОЗДРАВИО ЈЕ БОРЦЕ СВОЈЕ ЧЕТЕ — ДВА НЕПОЗНАТА БОРЦА ИЗ МОЈЕ 8. БРИГАДЕ

Не сећам се датума и места готово никако, а имена ретко, али, оно чега се сећам није због тога ни мање јасно, ни мање живо.

Једне ноћи, почетком децембра, негде између Љубе и Грабова, пробудишс ме, а чиило ми се тек што сам заспала, и поведоше. Нисмо ншли далеко, две-три куће даље, кроз маглени мрак, у једну собу еа земљаним подом, празну, осветљену фењером постављеним на поду, у средини собе.

Поседасмо около, поред зидова. Села сам поред Зоре Дугине и тихо упитала зашто смо овде. »Ох, ћути, примају нас у СКОЈ«, одшвори она шапатом.

Сећам се да нам је Саво Рогановић, заменик комесара, држао неку врсту поздравног говора. Почео је тиме што је навео десетак имена новопримљених, прву попуну СКОЈ-а, од Београда на овамо. Вероватно да нам је говорио и о СКОЈ-у, његовој историји, јунацима и задацима, о лику окојеваца, о поверењу које имају у нае — све оно што се у таквим приликама каже. Али су мене мисли одвукле на другу страну. Прво сам почела да загледам лица, да видим ко оу »стари скојевци« а ко смо ми, новопримљени. Потом сам се уплашила. Моје представе о СКОЈ-у и скојевцима биле су врло херојске и углавном неодређене, па писам себи изгледала баш подобном. Ниједна скојевка не би ставила онако лош завој као што сам ја прошле ноћи воднику Цимбању, на главу, па му се смакао до болнице; и увек ми се спава; и сама сам појела дуњу коју Іми је дала једна стара сељанка; и сигурна сам да не бих могла никог да убијем, сем можда издалека, кад му се не разазнаје лице. Кад је комесар, говорећи по иеколико речи о свакоме од нас, споменуо да сам храбра, мислила сам да ми се руга (као што сам мислила да ми се руга командир, који је имао обичај да ме пита — »А ти, пошла у рат, озбиљно?«), јер ја нисам била храбра. Ја сам савладавала страх, да га другови не виде, или била сувише уморна да се плашим, а углавном била сигурна да ми се ништа неће десити. Како може нешто да ми се деои кад и.ма толико послова које после рата има да урадим? Па сам онда решила да се убудуће понашам како доликује скојевцу, мада ће то бити тешко, али да ћу се трулити што више могу. А тада, у потпуном нескладу са том својом одлуком, помислила сам да је овај састанак могао баш да се |одржи и синоћ, или ујутру, а не усред прве ноћи, кад смо, после толико дана, спавали, и то под кровом.

Скоро сам се наљутила због тог »неправедног« буђења и окренула се ка Зори, да јој то некако саопштим, заустила и — заћута\а.

Њоно је лице блистало, смеђе очи, увек веселе, сад су биле замагљене и загледане некуд. Доњу уону је стегла, да савлада срећни осмејак који јој је играо испод очију, да га не пуст-и, да остане озбиљна. Осетила сам да кликће од среће, унутра, у себи, и да се труди да то бар имало сакрије...

После нсколико дана опет ме пробудише, пред зору. Дара ми, плачући, исприча да је Зора -ноћас погинула. Најпре је погинуо водник, а онда је она викнула: »Погибе водник, другови«, и подигла се да потрчи — а рафал је саеече. Раширила је руке и пала. Причала је Дара кроз сузе, које су текле по бледом лицу. (И она је погинула месец дана касније).

Нисам хтела да одем тамо где су их сахрањивали, њу и водника. Нисам хтела да је видим мртву. Зато је и памтим само онакву какву сам је знала, живу. Памтим је са лицем какво је имала на састанку, њеном првом и последњом састанку СКОЈ-а, орећним и занетим. И док ја старим, обољевам и борам се, она има стално орећно лице и својих — осамнаест година.

Дан када је командир чете Душан Кривокапић погођен метком био је веома миран, готово без пуцњаве. Обилазио је положај, опомињао оне који -нису били добро заклоњени, а сам — усправан. И једно усамљено и нечујно зрно погоди га у стомак.

Водник Марта Борац, санитет чете, стави му први завој готово на силу, изгрди га са неколико шкртих речи што се није боље чувао, трудећи се да јој он не ухвати поглед. А када га два борца понеше на носилима, дотаче ми -раме и рече: »Иди за њима, право у дивизијску хируршку екипу, она је тамо у селу. Остани са њим док не буде готово.« А кад је, не разумевајући, запитах: »Шта кад буде готово«, она тишим гласом но што је обично говорила, рече: да останем све док треба.

Команднр нас је, са носила, пожуривао. До села је било неколико километара. Наиђоше нека кола која оу превозила муницију, али је много патно од труцкања, па га опет носи.мо даљс. Стигли смо у сумрак до хируршке екипе, до куће при крају села, око које су двориште и пут, прекривени носилима и рањеницима, покази-вали шта се ту налази. Носили смо га кроз тај окуп крви и мука заобилазећи, преокачући, само оа једном мишљу — што пре до лекара.

Када га поставиомо на мушемом покривен сто, под блештаво светло карбитуша, хирург откри рану. Била је улазна, готово без крви. Хирург покуша да кроз рану напипа метак, али се командир изви и ухвати га за ручни зглоб: »Не мучи се, докторе, залуду«, па су се неколико тренутака гледали у очи, два готово једнако бледа, уморна и намучена човека. Онда хирург рече да ће му дати инјекцију за умирећ>е болова, а после ће да га оперише, на шта командир одврати поглед и оклони опет очи, као неко ко зна истину, а неће да слуша како га лажу.

У једну од оближњих кућа, још незаузету рањеницима, донесмо команлира и пренесмо на кревет. На други кревет положисмо Милића, тако му је било име. Милић, колико -се сећам, био је родом од Колубаре, прострељан кроз оба плућна крила, већ прегледан и превијен. Откуда смо га извукли не сећам се, вероватно да нас је лежећи међу рањеницима угледао и дозвао.

Требало је да се другови врате на положај, ја их зауетавих. Почео је да ме хвата страх, као увек кад се удаљим од чете, и зебња пред рањени.ма, којима не могу да помогнем, и осећање да још н-ије »све готово«. И дуго није било. Ноћ се отегла, без краја, а за разлику од мирнога дана, који јој је претходио, била је сва од ватре и тутњаве. Два пута еам ишла до хирурга. Први пут сачеках да обрише зној између две ампутације

— у једну јаму иокопану близу куће бацани су крвави, здробљени и исечени делови људских тела, којих је те ноћи било много, страшно много, и видевши да ме његове закрвављене очп не препознају, испричах укратко зашто сам дошла.

»Каоније, касније, буди поред њега и не дај му воде ни хране. Сад не могу, видиш и сама!«

»А да му дате још морфијума?«

»Дао сам колико се сме, а ако овако наставе да долазе до зоре, мораћу да сечем наживо, иди дете«.

Други пут кад сам дошла еачеках на вратима која се те ноћи нису затварала, да му ухватим поглед. Он само одмахну главом и настави посао, страшни и спасавајући.

Вукући ноге кроз дубоко блато, полако, кроз мрак пресецан блесцима топовске ватре, вратих се код Душана и Милића.

Умрли су обојица, пред зору.

Милић је, очито срећан што је међу лицима из овога вода, затражио тамбуру. Та његова тамбура, тамбурица, малецни прим, била је предмет мношх шала у воду, док би му, онако мршавом, вирила из ранца негде око главе. На наша задиркивања — не сећам се да сам га икад чула да нешто свира — одговарао би мирно да је та тамбура са његовим дедом прешла цео први светски рат и Албанију и солуноки фронт, и да он има намеру да је сад пронесе кроз овај друш, а ми можемо да причамо шта нас је воља. Брзо је изгубио евест, и лежао тако полуседећи, без речи и покрета, док му шумни дах није наједном престао.

Командир је такође ћутао, стално при овести, понекад њихао горњи део тела тамо-амо, понекад шкрипао зубима, понекад отварао очи да види јесам ли ту. Кад год би ме погледао мислила сам како је тешко кад у самртном часу није поред нас ниједно блиоко лице, ни мајка, ни браг, ни дете, ни пријатељ, и да од целе бригаде и другова са којима је ратовао и живео, нема никога. Само сам ја ту, случајни пролазник, беспомоћна. Неколико минута пре но што ће издахнути каза сасвим мирно: »Поздрави све другове у чети. Дај мој пиштољ комесару, а сат нека пошаље мојима. Тако ћеш«.

Сутрадан, пред подне, нађох чету на истом положају. Дадох комесару сат и пиштољ. Нисам говорила ништа, и нико ме ништа не упита. Само ми Марта пружи порцију са већ охлађеним мееом, и натера да једем.

Било је у Славонији, у пролеће. Те недеље наша дивизијска екипа је готово падала, журећи да стише борбене јединице. Питали смо се да ли борци уопште спавају, шта и кад једу, и докле мисле да тако јуре.

Већ сам давно преболела, прво, одлазак из батаљона, потом одлазак из бригадне екипе, и све сам се раће и више трудила да их, на кратким застојима или сусретима, видим. Било је лепо опет видети Марту, и Андрију митраљесца, и другове из Тулара и Бранковине, али их је било све мање, а лица која нисам познавала и са којима нисам делила заједничка сећања, еве више.

То јутро је изгледало као да рата нема, као да је готов одавно. Дан је био диван. Села и предели кроз које смо пролазили, неразривеш! ратом, паљба се готово није ни чула, оно мало пуцњаве било је тако далеко

и слабо да су се, под све топлијим сунцем, пре чинили као прослава победе, но борба.

Њих двојицу смо нашли кад је сунце већ виооко одскочило. Изашли смо из неке храстове шуме, па даље сеоским путем између живице, док је негде у даљини требало да буде Славонока Пожега или Дарувар, не сећам се. Мени се наједном ишло кроз виноград, као лети код деде, кришом, јер би се он љутио што се гази окопана земља, па сам окренула с пута, и видела их.

Лежали су, обојица још топли, усред винограда. Били су удављени жицом, дубоко усеченом у вратове. Око њих ничег, ни пушака, ни ранаца, само расуте фотографије, изломљене и пожутеле од ношења у џепу и честог гледања. Подигла сам једну, на њој девојка мршавог, дугуљастог лица, са плетеницама. Позади је писало њено име и коме је даје за успомену, мастиљавом оловком и кругишм словима, а од свега тога запамтих само две речи исписане на крају — из Коцељева.

Били су, значи, из моје бригаде, али не из мог батаљона, јер бих их знала. Можда су заостали, можда се неколико метара издвојили, можда их је привукло чокоће, као мене, можда оу били у извидници, можда изненађени на стражи. Ко зна. Шума иза винограда је ћутала, без одговора (после смо чули да је и у време када смо ми пролазили била пуна усташа). Зашто су их удавили? Зато што се не чује, или да их намуче. Како се зову? Коме је од њих црнокоса девојка дала слику кад је пошао у рат? Ко им се код куће нада?

Не, рат није био ви готов, ни далеко. То је била само кратка варка сунца и тишине.

Све што поуздано зна.м, то су оне речи са полећине фотографије — »из Коцељева«. Не сећам се ни села где смо их нашли, ни датума, ни имена девојке. Али их и данданас видим пред собом, оваку ситницу. У сурим оукнвним оделима, у којима су од куће пошли, опружени право, један поред другог, обојица смеђи. На њима и око њих полегла тишина пролетњег дана. Да није тих страшних жица и право опружених, мирних тела рекло би се да су живи. Три-четири корака даље, па изгледа као да спавају. Просто тако, два копача у винограду се утрудила, па прилегла на чисту земљу између чокоћа и нежних занијаних ластара, док им се мршава лица румене од умора, сна и топлог оунца.

Ружа ПЕТРОВИЋ

НИЈЕ СЕ ОСТВАРИЛА ЧЕДИНА ЖЕЉА — ДА НАС ДВЕ ПРОШЕТА ЧЕЗАМА КРОЗ ЗАГРЕБ

Чеда је ступио у бригаду негде у близини Београда, а можда је био и мобилисан. Пошао је у рат са два коња: Милошем и Соколом. Био је курир при штабу бригаде. Био је вредан као кртица, брз и веома дисциплинован. Имао је доста слаб слух, тако да пуцњаву скоро никад није чуо.

Пре упада Немаца у Чаковце заменик команданта бригаде, Шпиро Шпадијер, наредио ми је да се старам о архиви и да је у случају опасности уииштим, да не би пала непријателу у руке. Наравно, да ми у то.м послу иомогае Чеда. Како Чеда није добро чуо, Шпиро је још једном ионовио наређење: »Ако наиђе непријатељ, не смете дозволити да му архива падне у руке, имате да је поједете!«

Чеда, као дисциплинован војник, рекао је само кратко »Разумем«.

Испред Товарника је био невиђани крклјанац. Заглавила су се возила многих јединица. Мраз стеже све више, Чеда и ја седимо на колима, поред архиве. Држим у руци узде. И узде још једног коња, кога ми је дао да причувам, чини ми се, Радован Беговић. Стајали смо дуго на једном месту.

Пуцњава је била ове јача, и ближа. Чеда је није чуо и седео је потпуно миран. Како је ноћ почела да пада, Немци су почели да гађају и светлећом муницијом, тако да је ватромет светлећих метака био све ближи. Чеда се инстинктивно окренуо и видео тај призор. Једно време је ћутао и размишљао шта би то могло да буде, а онда ме одједном запита: »Јел' морамо да поједемо целу архиву?«

Бригада је била на одмору. Свако се одмарао на свој начин, а Чеда би за то време добро нахранио и истимарио своје коње. Нашао је негде шарене саонице и упрегао их. Како смо Мирјана Поиовић и ја туда пролазиле, застале смо да разгледамо саонице, попеле се на папучу, Мирјана с једне а ја с друге стране. Тада је Чеда, изнанада, из овег гласа повикао: »Бија Милошу, ћија Соколе!« Одморни, нахрањани и истимарени коњи полетели су као змајеви. Мирјани и мани није ништа друго остало већ да се, најбрже што можемо, попнемо у саонице и да се чврсто држимо да не паднемо. Јуриле смо вратоломно кроз село. Борци оу се за тили час створили на прозорима, са једне и друге стране улице, а то су учинили и мештани. И Чеда је окочио, али није могао да задржи разигране коње.

Једва омо успеле да изађемо из саоница.

Тај, за те прилике величанствени призор, није измакао очима комесара бригаде, Милована Милачића, и помоћника комесара, Ваоилија Краљевића.

Мирјана и ја вратиле емо се постићене и покуњене. У штаб бригаде смо се ушуњале.

Наравно, ниомо прошле без критике.

Сећам се и још једне »мајсторије« Чедине. На колима је стално возио некакво огледало, са дрвеним оквиром. Било је велико скоро два његова кола, а вероватно му га неко поклонио.

Када би бригада логоровала, Чеда би прво окидао огледало, и сасвим озбиљно ме питао где ће бити канцеларија штаба бригаде, да га тамо постави. Схватила сам да му то чини задовољство, па сам редовво одређивала место, чак и висину на којој ће се поставити.

Једном приликом, када смо били у покрету, Чеда је, као и обично, уговарио огледало иа кола. Непријатељоки авион, који је облетео колону, почео је да митраљира, а како то Чеда није чуо, једва смо му објаснили да огледало може да послужи као мета и да треба да га уклони. Од тада Чеда је огледало покривао поњавом.

Велика Чедииа жеља била је да ослободимо Загреб, и да тамо набави фијакер, тапациран црвеним илишем, па да уирегне Милоша и Сокола, и Мирјану и мене провоза Загребом. »Загреб је велики, па неће моћи да нас виде комесари«, говорио је.

Жеља му се није остварила. Испред самих Крижеваца, кад је колона застала, парче бацача пошдило га је у стомак. Чеда је убрзо иодлегао смртоносној рани.

Владанка ЈОВАНОВИЋ

ЦЕЛЕ ЗИМЕ V РОВОВИМА

После немачке јануарске контраофанзиве на оремском фронту, 4. батаљон се вратио из рејона Ердевика у Шид, где је добио задатак да поседне за одбрану положај западном ивицом шуме Калиле—Церје, око три километра северозападно од Шида. На том положају батаљон је сменио делове једне крајишке бригаде.

На две-три стотине метара испред положаја батаљона Немци су бранили Труш1ћев и Грчићев салаш, у склопу одбрамбеног појаса који се од Трунићевон салаша протеже у правцу севера и наслања на Дунав негде између Шаренграда и Мохова. Од Грчићевог салаша, право ка југу, положај Немаца протеже се до Моровића, а затим у правцу југоистока, обало.м реке Босута, до њеног ушћа у Саву. У центру тога појаса одбране Немци држе Товарник, а насупрот њега наше јединице су браниле Шид и припремале пробој сремоког фронта.

На те положаје Немци су избили средином јануара 1945, када су предузели противофанзиву и одбацили наше онаге до Шида. Достигнуту линију су брзо иретворили у јаки одбрамбени појас, ослањајући бокове на две природне препреке, Дунав на северу и Босут на југу. На предњем крају и по дубини Немци су га стално ојачавали у току целе зиме, све до пролећа, до нашег пробоја њихове одбране на сремском фронту. Трунићев салаш, насупрот средине положаја нашег батаљона, и Грчићев салаш, испред положаја 2. батаљона наше бригаде, Немци су претворили у јаке отпорне тачке. На стотинак метара источно, испред оба салаша, протеже се предња линија одбране испред које оу минска поља и жичане препреке. Предњу линију представља непрекидни дубоки ров за стојећи став, којим се Немци могу кретати све до Дунава и до Босута. Уређена је за дејство из пушкомитраљеза и другог стрељачког оружја, а по дубини повезана, дубоким саобраћајницама, са склоништима и ватреним положајима митраљеза, минобацача и артиљерије. Цео положај, и на предњем крају и по дубини, добро је маскиран, па се протезање ровова и саобраћајница не примећује шлим оком.

Положај 4. батаљона био је такав да се две трећине снага <могу распоредити са ослонцем на шуму наоупрот Трунићевог салаша, а једна трећина, на левом крилу, на отвореном земљишту. Од левог крила наставља се положај 2. батаљона наше бригаде, који је, као и све наше

јадинице ка југу, испред Шида, на отвореном земљишту, у кукурузиштима. Поседајући положај наш батаљон је затекао нешто иокопаних неповезаних ровова исиред и на ивици шуме Калила—Церје. У таквим ровсшима, на откривеном земљишту, иопред предње ивице шуме, наши борци су били изложени нсиријатељској ватри из непоередне близине. Због тога смо напустили ровове на чиетини и унутар шуме на 10 до 20 метара ископали нове, користећи дебља стабла као ојачање. Тиме је Немцима било отежано и осматрање и дејство. У исто време, али још брже, наставили смо копање ровова кроз кукурузишта на откривеном левом делу положаја батаљона. Ровови у предњој линији брзо су међусобно повезани, а такође и на оба крила са суседима. И дању смо гтродубљивали ровове, пазећи да нас Немци не примете, а ноћу смо интензивно настављали копање ровова, саобраћајница, оклоништа, ватрених положаја митраљеза и минобацача. Маскирали смо их кукурузовином и просушеном травом коју скупљамо у шуми позади положаја и у кукурузиштима. Кад довољно продубимо који ров и склониште, наносимо сламу и кукурузовину, да би борци који се на смену одмарају .могли опстати од зиме.

Време је већином облачно и влажно. Чешће пада онег и хладноћа је ове јача. Крајем јануара премрзлу земљу прекри више од чланака дубоки онег и замрзну се, а сремока равница постаде бела. Од Дунава, преко снежне равнице, јачином поветарца струји ветар, али сече врло ОШТХ), хладноћом од које и кости зебу. Зима нас је приморавала да се склањамо у ровове и склоништа више него непријатељока ватра. У њима смо ноћу могли да ложимо јачу, а дању само слабију ватру, од дрва која не диме. Дрвима се снабдевамо из шуме на коју се батаљон по дубини ослања. Чети која је на откривеном делу положаја дотурамо их ноћу, као и 2. батаљону, коме је, као и осталим јединицама наше бригаде, преко откривеног земљишта дању немогуће прећи до шуме. Храном, муницијо.м и водом онабдевамо се само ноћу, на положаје их доносе радни водови из батаљонске интендантуре. Топли оброк борци поједу одмах, а суву храну остављају за сутрадан. Добијали смо добру и обилну храну, али смо оокудевали у води за пиће, а још више за умивање и бријање. Танки смрзнути снег смо само помало користили, јер смо га чували да Немци не примете промене на положају.

Повремено, и са наше и непријатељске стране, већином дању, отвара се ретка ватра из пешадијског оружја, већином кратким рафалима, а Немци то чине и из топова и минобацача. Свој предтерен Немци ноћу ооветљавају ракетама, а оглашавају се и краћим рафалима из пушкомитраљеза. Ретко би поновили ватру са истог места, па изгледа као да премештају пушкомитраљезе по положају у предњој линији. Дању се осматрамо са уређених и добро маокираних осматрачница из предњег краја и са високих камара сламе и кровова неколиких разбацаних кућа у дубнни положаја. Ноћу патролирамо испред линије одбране, прикрадамо се непријатељском положају ради осматрања и нзвиђања, али нас у томе Не.мци ометају осветљавањем ракетама. Понекад ноћу идемо у насилно извиђање.

Из рејона села Ловас, обично у први сумрак, Немци доста често туку артиљеријом положај наше бригаде, најчешће положај нашег батаљона

на ивици шуме Церје—Калиле, и то артиљеријом већег калибра. Једие вечери, око два сата ио паду мрака, дође командаит бригаде. Имали смо покривено склониште, иа око сто метара увучено у шуму. Кад смо били при крају разговора о стању у батаљону, поче учестала експлозија граната већег калибра по предњем крају батаљонске одбране и око нашег склоништа, са слабим покривачем од мало грања, кукурузовине и тавког слоја насуте земље. Подрхтава земља. Кроз кров нашег склоништа поче да по нама пропада насута земља.

— Је ли ово склониште за штаб батаљона?

— Јесте — одговорих команданту бригаде.

— Са покривачем који служи за просејавање земље!

— Борци копају ровове и уморни су. За сада смо урадили оволико.

Командант устаде, поздрави се са нама и оде у штаб бригаде. Не прође ни један сат а око нашег склоништа вод инжењераца, које је послао командант бригаде, поче секирама и тестерама да обара храстова стабла. Склониште штаба нашег баталона осванло је покривено са »три реда облица«, као да ћемо ту зимовати.

Показало се да је командант бригаде био у праву. Заиста смо на тим положајима, у рововима и склоништима, презимили, негде од 20. јануара до краја марта. А нико нае није могао уверити да ћемо се толико дуго набити у влажне, одвратне земљане ровове и мемљива склоништа.

Предуга су два и по месеца у рововима. Сваки дан осматрање, сваке ноћи патролирање и извиђање, сваког тренутка будност и спремност, сваки дан хладно, сваке ноћи смрзлица и слана, свако јутро озебле уши и руке. То неверoватво исцрпљује снагу и замара и тело и душу. Но, трпели смо ове те тешкоће рововоког ратовања и претрпели их без трунке малодушности и колебања, јер смо били свесни због чега их подносимо.

V иротеклим годинама били смо навикли на борбу, живот и рад у сталним покретима преко брда, планива, шума, долива и река, али све — горе, на површини земље. А сада све војничке, партијске и политичке активности морали смо проводити доле, под земљом. Није то било лако, али се тако морало, а показало се и да смо умели, јер смо то дуго време проведено у рововима заиста испунили непрекидном активношћу, која је давала омисао и садржај борби и подизала борбени дух и политичку свест бораца и руководилаца.

Политички и војни руководиоци штаба батаљона и команди чета, уз евесрдно ангажовање бораца и командира водова и одељења, непрекидно су, дању и ноћу, по групама, водовима и четама, све по сменама, организовали разговоре и дискусије, иредавања, партијске састанке итд. Свакодневно смо обавештавани о борбама које су водиле јединице наше НОВЈ између Дунава и Јадраноког мора, о напредовању Црвене армије ка Будимпешти, Бечу и Берлину, о напредовању западних савезника кроз Италију и преко Француске и Белгије ка Берлину. Било је јаоно да ћемо ускоро изаћи из ровова и скловишта и кренути у последње борбе за коначно ослобођење Југославије.

Читани су и прорађивани актуелни члавци из »Борбе« и разве брошуре које су нам редовно достављане на положаје. У хладним рововима, на парчадима старе хартије, многи борци, сигурног ока на нишану и прста на обарачу, први пут су, невешто и прозеблим прстима, иочели да пишу

крпвудава, али читљива слова. Описмењавани су ту, на фронту, у рову. И пароле смо писали, најпре урезивањем слова у зидове ровова и склоништа, али се брзо досетисмо — лепша су од кукурузних зрна, која смо утискивали у зидове ровова које би иретходно добро углачали. Умели смо и да се веселимо, замећемо шале и причамо вицеве, а у свакој могућој прилици песма нам је била најдража разонода. Имали смо неколико хармоника и виолина, које смо слали од оклоништа до склоништа.

Негде усред зиме обавештеии смо да ће наше положаје на сремском фронгу обићи друг Тито, са командантом савезничке војске у Италији. Положаји су нам били добро уређени а борци, наоружање и опрема у сталној, борбеној готовости. Али смо желели да друг Тито све то види « у још бољем стању. Због тога је почело велико такмичење између чета и водова. Донели смо, чак, и шимшир са огранака Фрушке Горе и окитили ровове тако да се то не види са непријатељске стране, а земљане зидове ровова још боље углачали и на њима, жутим и белим кукурузним зрнима, исгхисали пароле и нацртали многобројне петокраке звезде са орпом и чекићем.

Једног дана, док је ветар брисао преко сремске равннце, а сунце се ретко помаљало кроз облаке, друг Тито је, са командантом савезничких снага у Италији, обишао јединице код Шида, али не и наш баталто-н, на нам се не испуни жеља да га видимо.

Зимски дани споро пролазе. Ноћи су већ нешто краће, а дању је нешто топлије, појављује се и сунце, али се онег још не отапа, а ипак се осећа да се примиче пролеће. И март смо провели у рововима, а једне од његових последњих ноћи нашу бригаду су омениле јединице суседних бригада. После два и по месеца изашли смо из ровова. Када се колона баталона формирала позади линије фронта и кренула ка Шиду, скоро нисмо веровали да се не крећемо тесним .рововима већ пространом сремском равницом.

Сместили омо се у крајњим источним кућама у Шиду и преноћили. Сутрадан из штаба бригаде дође наређење да се од формације са четири батаљона прелази на тројну формацију. По томе, наш батаљон, по реду четврти, расформира се и распоређује у 1, 2. и 3. батаљон и у бригадне самосталне чете и водове. Окупили смо батаљон. У строју слуша добијено наређење.

Са неколико речи објасних значај и потребу нове формације, истичући да наш батаљон не престаје да се бори, већ да се као жива, борбена снага улива и појачава борбену моћ наше бригаде, и да тако захтева садашња ситуација. У строју је владала тишина. Борци и руководиоци 4. батаљона слушају објашњење погнутих глава. Било им је нелагодно и тешко, а видели су да је тако и мени, јер ми је глас подрхтавао.

Поздравих последњи иут постројене борце и руководиоце 4. батаљона 8. црногорске ударне бригаде и пожелех им успехе у јединицама у које се распоређују, па брзо замакох иза угла, да ми не примете сузе. Кренух да примим нову дужност — начелника штаба наше бригаде.

Перо П. ПЕРОВИЋ

ШТЕДЉИВО ТРОШИТИ МУНИЦИЈУ

У Кузмину смо били већ више од две недеље. Оно нашто дотада нисмо навикли, био је редовни војнички живот, тактичке и друге вежбе.

Послеиодне 3. априла (1945. године), сазнадосмо да нам предстоји нокрет. Изненађени смо. Предвече, пред сам почетак марша, комесар чете, Богдан Радуловић, окупио нас комунисте и саопштио нам да нам предстоји дуг ноћни марш, преко 40 км. Више о задатку није ништа рекао, али је захтевао да се ми, комунисти, до краја заложимо у напорима који очекују чету.

Крећемо према реци Босут. Ноћ је лепа, ведро је, пријатно. Није ни вруће ни хладно, само је тешко без прекида маршевати. Сан нас хвата. Понекад ми се чини да у ходу спавам.

Време одмиче, идемо неким путем, с обе стране оивиченим густо.м шумом. На једном месту пут прекопан, и то дубоко, ваљда да се спречп кретање тенкова.

Зора свиђе, ми с.мо још у покрету, али је сада лакше. Бар се внди куда идеш, и не спава ми се толико. Идемо стално кроз шуму. Доста је подводно и вода шљапка иопод ногу. Шума је ове ређа. И сунце искочило. Негде око 8 часова избис.мо на чистину. Испред нас велика и дуга ливада--чистина, а 500—800 м даље види се село. То су Строшинци. Чујемо да су се ту утврдиле усташе.

Крећемо према селу, подилазимо. У почетку без стрељачког сгроја. Многи отварају ватру, иако нас нико из села не гађа. Чудим се зашто усташе не пуцају. На овој чистини би нам нанеле доста губитака.

Улазимо и у село, али још увек ни метка нико да испали на нас. Наша чета напада левом страно.м села. Другови одмичу, у даљини се чује ватра. Изгледа да су наше јединице, које су напред, наишле на усташе. Чујем да је рањен Буро Керкез. Искрварио је и умро. Погинуо је и Меденица. Значи, почело је.

Ватра је ове јача. Наши се повлаче назад, ка ивици села. На улицп нешто као мали трг, травњак. Видим мртвог Меденицу. Глава му крвава. Немамо времена да му приђемо ни да га понесемо. Притисак непријатеља је жесток. Ето, теже је него што смо очекивали.

Зауставимо се иза ограда и припремамо се за борбу. У даљини се чује вриска усташа. Понављамо неколико пута напад, али нас усташе и Черкези одбацују.

Прошло је подне. Одједном, на нашем деоном крилу чује се снажна ватра и повици »Јуриш«, »Ура«! То 3. чета поново врши противнапад. Заједно са њом крећемо сви. Усташе нас не сачекују, повлаче се.

Нас неколицина, са комесаром чете, крећемо се левом ивицом села, преко неких дворишта и поред штала. Наиђосмо на остављени пушкомитраљез, зорку. Реденик у њему спреман за дејство. Дискутујемо шта да урадимо са тим пушкомитраљезом кад с леве стране, преко ливада и поља, са запада, угледас.мо широки стрељачки строј, креће према на.ма. Не отвара ватру. Пошто му је сунце за леђима, сви броци изгледају као да су у црним, усташким униформама. Комесар чете наређује да постави.м пушкомитраљез.

Дошли оу на неких двеста метара, али не отварају ватру. На срећу, ко.месар викиу: »Ко је тамо!« »А ко је тамо«, иитају они. »Овдје 8. црногорека«. »Овдје 12. крајишка«, одговорише.

Још се Аовикнуше неколико пута, да се легитимишу помоћу имена, и нама лакну. Наши оу.

Почиње и сунце да залази, нама наређују да се повучемо јер нас Крајишници смењују.

Каоније смо анализирали зашто смо се оно први пут морали повлачити.

Док смо били у Кузмину, дато нам је совјетско оружје. Међутим, непосредно пред полазак, узели смо поново наше старе пушкомитраљезе. Баш у то време, ујутро, када смо подилазили Строшинцима, преко пољане, и када на нас није отворена ватра, многи другови су пуцали из пушкомитраљеза и аутомата. Кад су у село стигли до усташа и ови отворили ватру, нишанџијама су реденици били скоро празни. И док се оружје напуни, притисак је био такав да смо се морали повлачити. Значи, није требало без потребе отварати ватру. Ето, прекршили смо старо, добро правило, а могло нас је то доста коштати. Срећом није.

Миодраг МИРКОВИЋ

ПРВО ВОЈНО ШКОЛОВАЊЕ

После ослобођења Београда и преношења борбених дејстава на сремски фронт, много шта се изменило. Дотадашњи начин ратовања по планинама и врлетима Црне Горе, Босне и Србије, требало је заменити новим, у равници, која нас је срела одмах по преласку Саве. Зато је при команди 1. армије организован двомесечни курс за обуку војних старешина — ко.мандира чета и команданата батаљона. Почео је да ради првих дана јануара 1945. године у Сремској Митровици.

Курсем је руководио Владо Мрваљевић, дотадашњи политички комесар 4. батаљона 8. црногорске бригаде. Предавачи су били махом одабрани официри бивше војске, који су се истакли способношћу и одговорношћу. На курсу су изучавани ови предмети: Тактичка обука, са практтгчним извођењем вежби и ко.мандовањем; Настава гађања (изведено је и неколико школоких и бојних гађања); Топографија; Родовска настава (у најнужнијем обиму). Било је нешто стројеве обуке, Правила унутрашње службе; Политичка настава и идеолошко-политички рад такође су били ннтензивни.

Радило се данонoћно. Често по двадесет часова дневно. Створени су били услови за ноћни рад. Слободног времена, према томе, није ни било. Жељни знања, слушаоци су развили такмичење између водова и појединаца. Оно је дало жељене резултате.

И наставници су се такође изузетно залагали.

Тешко је наћи речи и описати како смо »гутали знање« и каква је била одговорност и дисциплина сваког слушаоца и наставника. Највише се пажње посвећивало оном делу о практичном командовању јединицама, јер нас је то очекивало после повратка са курса. По завршетку програма организовани оу завршни испити. Они су показали да командири и команданти одговорво, упорно и добро уче.

По завршетку школовања организована је мала свечаност. Присуствовали су јој и командант и политички комесар 1. армије. На тој свечаности су најбољим слушаоцима уручени скромни поклони.

Двоглед који ми је уручио командант армије, друг Пеко Дапчевић, спасио ми је живот у борбама код села Бурићи. Задржао је зрно снајпера.

Милорад ЈАКИЋ

ОСАМНАЕСТ ГЕАЕРА ИЗВАДИШЕ, АЛИ ИХ ОСТА И ЗА »УСПОМЕНУ«
(Моји доживљаји на сремском фронту)

Све се ово догодило у пет дана, негде између 15. и 20. априла 1945. године, у време пробоја сремског фронта.

Бригада се налазила у селу Кузмину. Одатле смо кренули у правцу Јамене. Успут смо наилазили на трагове непријатељских патрола, чак и на још неугашену ватру. Земљиште је било мочварно. Сутрадан, на домаку Јамене, припуца непријатељска патрола. Чим се огласи први рафал, 1. батаљон је одмах скренуо са насипа десно. Ја сам био у аутоматичарској чети, и ми смо ишли право у Јамену. А њу је заузео 2. батаљон, без много губитака, али смо пред Рачиновцима застали до сутрадан. У Јамени сам видео што дотада никад нисам. Село пусто, без живота. Све попаљено, само зидови остали. Бунари су били загађени, па су одмах постављене страже да не би ко пио загађену воду.

Спрема се напад на Рачиновце. Ми смо близу штаба бригаде. Напад је почео у свануће. Пуцало је као да кључа, из свих оружја. Са чела је нападао 3. батаљон. Борба је трајала прилично душ, бивала све жешћа, али батаљон није могао ући у село. Онда је командир наше чете пошао у штаб и добио наређење да наша чета иде у појачање. Командир нам је пренео наређење штаба.

Крећемо, али у сасвим супротном правцу. У једном тренутку помислио сам да ми и нећемо у борбу, јер смо ишли доста дуго. А онда смо се почели враћати. Тек тада сам схватио да ми, у ствари, идемо на бок непријатељу. Тако је и било. Развили смо се у стрелце и напали непријатеља. Пре тога смо добили наређење да не пуцамо док не приђемо близу. Чим нас је осетио, непријатељ је почео да нас гађа. Већ су пале и прве жртве, међу њима је командир чете и водник првог вода.

Команду је преузео комесар чете и одмах наредио јуриш. Скочили смо, нас 80 бораца, са аутоматским оружјем, и осули рафалском ватром.

Из села није више »и метак долетео. Стигли смо до првих ограда и упадали у дворишта.

На улици више не видим никога из наше чете, сами смо нас тројица. Био сам вођа тројке, јер је цела чета била подељена на тројке.

Не размишљајући много кренули смо једном улицом и изашли тако на крај села. Када сам погледао испред, имао сам шта и да видим: .много је Немаца и усташа на око 300 метара. Ушли смо тада у гробље, хватамо заклон и одмах почеемо туђи. Али наше оружје није за ту даљину... И даље нема никог, само нас тројица. После чујемо да 3. батаљон иде кроз село, према нама. Тако се слободно може рећи да је наша ауто.матичарска чета заузела Рачиновцс.

Док су стигли батаљони са шарцима, непријатељ се мало средио и заузео положај, па је ту остао неко време, али је, касније, морао да се повуче, јер су му иза леђа избиле, негде даље, јединице неке друге наше дивизије.

Дошли смо у Врбању и застали да се мало одморимо. Таман што смо сели, јавише нам сељани да се у једној шуми налазе усташе. Наша је чета одређена да претресе шуму. Кренули смо одмах. Дошли смо до шуме и опколили је. Ишли смо у стрељачком строју. Био сам »батли« да први наиђем на њих. Заробим их, у ствари, не ја сам, али ја сам им ко.мандовао »Стој!« Они су послушали, дигли су руке увис, за предају. Нису имали оружја, али имали су зато пуне кофере усташког новца, куна.

Кренули смо кроз Славонију и дошли у једно место близу Сибиња. Ту смо срели нашу коњицу. Заузели смо положај у некој шуми и одмах прихватили борбу. Тукли емо се цео дан. По ноћи смо се померили само једно 200 метара напред и заузели бољи положај. Ујутро је почело пушкарање, па се онда зачае распламса борба.

Наша чета је била на десном крилу 1. батаљона. Један шарац 1. батаљона био је близу нас. Видео сам кад паде граната бацача и разнесе његову посаду. После тога је настало мало затишје. Нскористих то да из ранца извадим марамицу са муницијом, да пуним шаржер. Ухватио сам заклон иза две ракљасте букве. Када сам напунио један шаржер, подигао сам се да погледам у јаругу која је између нас и непријатеља. У том тренутку видех како један Немац леже за неки пањ, недалеко од мене, можда којих 20 метара.

Док сам пунио шаржер нисам ни ириметио да сам остао сам на положају. Не знам како се то догодило да нисам чуо команду за пов.\aчење. Е, ту сам се осрамотио! Нисам стигао ни да узмем марамицу са муницијом. Али сам зато стигао своје другове. Кад омо избили на једну чистину, пала је команда »Налевокруг и лези«. Учини ми се згодан заклон једно дрво, па сам истрчао напред двадесетак метара. Немци нису били приметили да смо оАСтупили. Када су приметили било је касно, ми смо се већ средили. Ту нас је ухватила ноћ. Пуцали смо све време, сву ноћ. Меци су фијукали више моје главе, као да ме неко намерно гађао. Ујутро, кад је свануло, један друг из моје чете ме пита јесам ли ја ноћас био код оног дрвета. Ја му кажем да јесам. Знаш шта, каже он мени, па ја сам целу ноћ у тебе пуцао, мислио сам да је Немац. Зашто си отишао толико напред, пита ме он. Рекох, зато што имам заклон од оног дрвета. Тако сам имао још једиу орећу да глава остане читава.

Кренули смо на Снбињ. То јутро, када смо стигли под једну чуку, олмах смо прихватили борбу. Сјурили емо Немце са чуке и заузели положај на њој. Наређење смо добили да не отварамо ватру. Цео тај дан са.м био некако снужден, замишљен. Само мислим — ранијe ме. И само рачунам, да ме хоће ранити лакше, да се склоним из овог пакла, да се од.морим и да се испавам. Јер, од када сам ступио у бригаду, од 9. септембра, ниједан дан нигде нисам отишао са положаја, увек сам био у првој борбеној линији. Око подне донеше нам у ровове по једну неслану погачу. Мада нисмо ни претходни дан ништа јели, нисам могао ни да је окуоим. Када су ми пружили 10 комада партизанских цигара, одмах сам бацио хлеб. И осећао сам се некако веселије.

У први сумрак крећемо напред, једно сто метара. Наша чета поседа једну чуку. Са ње се доле види цеста, у подножју.

Првн напад Немаца, сат-два иопред поноћи, успешно одбијамо. Исто тако и други. Командир чете ме шаље за муницију. Тамо су била нека два капетана и радио-станица. Узео сам 4 кутије муниције, вратио се и разделио их борцима. Таман што смо напунили шаржере, у оној помрчинн, ноћ је била, чини ми се мрачна као никада до тада, изненада испред мене викну Немац »Алт«. Био је саовим близу, па пустих цео рафал. Нисам ни помислио да штедим муницију. Кад сам репетирао, схватио сам да не.мам више муниције. Изгледа да је тако било и са другима. Чуо се само понеки метак. Али су зато почеле бомбе. И ја сам откачио једну и бацио. Аругу сам узео, али нисам уопео да је упалим. Нешто ме је с леђа ударило. Пао сам. Сећам се само да сам једном викнуо: »Санитет«. Ниса.м смео више, јер сам преко назрео Немце. Још сам био при свести, устао сам и потрчао у правцу оие радио-станице, тамо одакле сам донео муницију. Стигао сам до ње и ставио ногу на обалу потока, да пређем. Више се не сећам ничега.

Знам само да сам се освестио на носилима. Носили су ме кроз неку шуму и донели у неку школу. Ту оу ме оперисали. Изиадили су 18 комада гелера од бомбе, а 6 су и даље остали у мом грудном кошу. После два дана ослобођен је и Славоноки Брод, па су нас пранели у болницу. У њој са.м остао три месеца.

Војислав СТЕФАНОВИЋ

ИСПЕВАЛИ СМО СВОЈУ, ИНВАЛИДСКУ ПЕСМУ

Баталаге је мало село. Налази се на западној страни бившег среза та.мнавског, са седиштем на Убу, и кад је 8. црногорска бригада ту стигла бројало је око 160 домаћинстава. Ето, из тог села, после митинга на Убу, одржаног 7. октобра, у 8. бригаду ступило је нас 39 омладинаца (од којнх је 10 погинуло).

Са Уба смо 7. октобра кренули ка Лазаревцу, где смо пренећили у згради ооновне школе, ујутро продужили до Даросаве (сада Партизани) и ту пренећили. Ујутро смо примили доручак, куван пасуљ. Ми који

нисмо имали порције отишли смо у оближње кукурузе и од бундева, пресечених преко средине, направили »порције«, из којих смо и доручковали.

На једној њиви близу Даросавс ми, нови борци, распоређени смо по батаљонима, четама, водовима и десетинама. У Венчане смо стигли увече и — одмах на спавање. Када су нас кувари пробудили да примимо вечеру, коју су на брзину спремили, мало се ко одазвао; сан је био слађи.

У Неменикућама, под Космајем, с.мештени у једну од две његове основне школе, спавали смо сви заједно, на ђачким клупама. Са нама су спавали и командир чете, Иво Камбан, и комесар, Радоје Вулановић. Два дана смо одавде ишли у заседе, чекајући непријатеља који је одступао од Младеноваца. Петар Пижурица и Буро Косовац су шарцима разбили једну групу Немаца, која је била скренула са цесте и ишла ка нама.

У Раљи смо се били сместили да преноћимо. Кувари су поставили казане, да спреме уједно вечеру и сутрашњи доручак. Али, убрзо је уследио покрет и — казани су просути. Ко је хтео узео је некуваног меса... Нисмо се заустављали све до подножја Авале; ту смо се први пут састали са Руоима. После смо, код Кнежевца, ударнли на немачку заседу. Ту нам је погипуо водник Лабуд.

У Раковицу смо ушли код истоименог манастира. Ту смо водили борбу са Немцима, који су били минирали све прелазе на цести. Погинуо је овде један друг из Баталага, Златомир Ранковић. Однекуда нас је тукао противколац. Једна граната је покидала електричне жице и оне су пале по нама кад смо сс пребацивали преко цесте. Рањена су нам четворица другова, а два су погинула. Један је био јединац, родом из села Новака, звао се Илић. Сачекали смо Русе са моторизацијом и упозорили их на миниране прелазе. Они су их брзо очистили и продужили даље.

Преноћили смо у Белом двору. Сутрадан нам је постројеним по четама, одржао говор Милан Павловић, командант 3. батаљона. Говорио је о уласку у наш мили и драги Београд, тј. како треба да се понашамо према грађанима и како да бије.мо и гонимо непријатеља и домаће издајнике. После смо кренули ка Ауто-комапди и, код ње, се опет сусрели са Русима. Ту сам први пут вндео чувено руско оружје »кађушу«. Заузели смо једну улицу и ушли у неку повећу зграду где смо остали у току дана. После смо ишли у напад на непријатеља. Борба се водила на све стране. Беград је, чинило се, сав горео од ватре. Дешавало се да ноћу Немци упадају међу нас, да би се некако скрили, што им није успевало. Моја јединица је у свануће стигла до Косовске улице. Упали смо у једну кућу за коју су рекли да припада неком министру избегличке владе. Извршили смо претрес. Ту нам је једна дама донела нешто да поједемо, са напоменом да је и министар доста народног добра појео. У кући је био сакривен и један млади Италијан; дама нам је рекла да би он радо пошао са нама у борбу против Немаца. Када га је довела к нама (био је леп, висок, добро однегован), комесар га је у пратњи два борца упутио наши.м талијанским друговима артиљерцима, који су се налазили код Скупштине. Нису разменили много речи, на италијанском, и — артиљерци су га, на лицу места, стрељали ...

Борбу смо наставили и даље, према Теразијама и палати »Албанији«; са ње оу нас Немци упорно тукли.

У Београду смо остали дуже. Моја је јединица била на Дедињу и држала 12. кварт. Београд смо напустили 23. новембра 1944. године, прешли Саву и наставили равним Сремом. Ноћили смо у Старој Пазови, у Сремским Карловци.ма, три дана остали у Баноштару затим коначили у Прњавору и, на крају, на Маторој шуми сменили Личане. Исте ноћи ишао; са.м у пропад на немачке бункере; било нас је из оваке чете, око 20 другова. У препаду нисмо имали губитака. Као да је хтео да нам се реваншира — непријатељ је исте ноћи, односно пред зору, покушао да нас изненади. Убацио се између 3. и 4. батаљона, у позадину 4. батаљона. У једном нашем бункеру Немци су ранили стражара, двојица бораца су успела да побегну, а двоје, једног друга и једну другарицу, ухватили су живе и одвели их са собом (заробљеног Живорада Везилића интернирали оу у Норвешку и, он се после ослобођења, вратио кући у Туларе; за другарицу се никад више ништа није чуло).

На положају у Маторој шуми остали смо три дана, онда се повукли на краћи одмор у Стару Бингулу. Ту смо положили заклетву и, истог дана поподне, опет кренули на Матору шуму, где омо ударили на минско поље. Ту је изгинуло много наших другарица и другова, међу њима и мој друг из села, Миодраг Танасић. У Старој Бингули је сахрање.но 66 другарица и другова, о чему су писале и зидне новине наше чете. Са Маторе шуме пробили смо се у село Љубу, где смо запленили доста непријатељског материјала, а неколико војника смо ухватили на спавању по кућама. Ту смо и ми пренећили и, сутрадан, наставити ка Шиду, пред којим смо водили жестоку борбу. Јака је киша падала, било је хладно — тако да су нам два друга умрла од хладноће. Били су слабо обучени. На једном салашу заложили смо мало ватре и огрејали се. Заклали смо једно овиње и, парче по парче меса, пекли на жару. Многи су сутрадан страдали — од стомака. Увече од 10 чаеова Шид је био у наши.м рукама, наредне ноћи пренећили смо у њему, а после наставили ка Товарнику и Чаковцима. Ишли смо ка Томпојевцима и водич нае је целу ноћ водио негде наоколо, па иикако да дођемо до циља. Саботер, платио је то главом. Остали омо где смо се и нашли, све до сванућа, а онда кренули даље.

Код Чаковаца и иза места наставили смо борбу. Неку опаку мочвару неке наше јединице савлађивале су много пута, али су изгубиле много другова и другарица. Ту смо остали мало дуже, све док нас нису смениле бугароке јединице. Пошли смо на одмор у Малу Вашицу, где смо остали десет дана. Много с.мо учили на разним курсевима за оспособљавање бораца за разне дужности, ггзводили обуку на оружју и учили како се копају ровови и саобраћајнице. После омо поново пошли на положаје, да помогнемо нашим јединицама које су већ водиле борбу са Немцима. Било је то ирвог јануара 1945. Под притиском непријатељских јединица, 17. јануара морали смо се повући, чак око 30 км, тако да је наш 3. батаљон застао у Старој Бингули. У Товарнику је заробљена наша болница, Немци су у њој поубијали ове рањенике.

Били смо каоније у Ердевику, па у Кузмину, где смо ировели на од.мору нешто око 20 дана. Из Кузмина смо кренули 3. априла 1945, у последњу офанзиву, која се није зауставила до коначног ослобођења.

У борби за село Буриће рањен сам 6. априла, у 7.30 часова. Непомнчно сам лежао до 12 часова, бутна кост леве иоге била ми је пребијена, Извукли су ме другови, под ватром непријатељских минобацача. Штитио нас је од поглода дим од екоплозија граната. Другови су ме пренели до штаба батаљона, али тамо никога није било — сви се растурили тражећи заклон од бомбардовања наших авиона. Зато оу другови са мном продужили даље. Кад су хтели да ме ставе у кола, мобилисана од мештана, за евакуацију рањеника, коњи су се поплашили и, преко канала наших положаја, отишли право ка непријателуу. Мене су другови носили све до Јамене, ту ме је санитетско особље бригаде превило, ставило у кола и упутило у Сељане, у бригадно превијалиште, где ми је помоћ указао лекар, Италијан. У бригадној болници у Страшинцима провео сам три дана и одатле упућен у Сремску Митровицу, где ми је извршена прва операција. У Митровицу сам стигао дереглијом. V болници није било ниједног лекара, говорило се да су пострељани због непријатељског понашања према рањеницима и саботирања (секли су друговима и другарицама поједине делове тела без потребе и сл.). Нови оу лекари стигли увече 9. априла и наставили да лече рањенике. Као рањеник прошао сам 12 болница, на лечењу сам се задржао ове до 12. априла 1946. године, и из болнице у Панчеву пошао сам кући као ратни војни инвалид. Тамо у Панчеву, смо ми, инвалиди, испевали ову песму:

Друже Тито од нас се не стиди,
Свуда реци да смо инвалиди;
Ми смо ове ране задобили,
Кад смо, друже, на бункеру били.

Љубомир М. ЈОСИЋ

СПОМЕНИК У ЧАКОВЦИМА

Када се помене оремски фронт, преживели борци 8. црногорске ударне бригаде сете се најпре, поред Маторе шуме, Чаковаца и чаковачких бара. У Чаковцима и на њиховим положајима најдуже се бригада задржала, тешке борбе водиле и многе жртве дала.

Родитељи палих бораца са тугом, помешаном са поносом, памте Чаковце и његове мештане, који оу топло ири.мили бригаду.

Случај је хтео да је велики број колониста >из старог завичаја, из Црне Горе, насељен недалеко од Чаковаца, у Врбасу. Међу колонистима, најчешће бившим партизанима, било је и демобилисаних бораца 8. црногорске бригаде, и родитеља палих бораца на чаковачким, снегом покривеним, крвавим положајима.

Крајем 1948. године, приликом обиласка њихових гробова, отац палог борца Милорада Поповића и мајка Воја Делибашића покренули су иницијативу за подизање споменика овим тамо палим борцима. Тада су

организација Савеза бораца и ратних војних инвалида у Врбасу и друштвено-политичке организације подржале ту иницијативу и покренуле акцију.

Сакупљање средстава за под.изање споменика, као симбола слободе и патњи, текло је успешно. И организација Савеза бораца из Вуковара поздравила је и подржала ту иницијативу. Тако су борци две општнне сложно, пролећа 1949. године, открили споменик, као трајно обележје свим борцима 8. црногорске брнгаде палим на чаковачким положајима. То је, уједно, и трајни споменик братству и јединству народа и народности Југославије, које градише храбри борци бригаде.

Гојко МИЛОШЕВИЋ

ДА СЕ ПРОМЕНИМО ...

Сремски фронт. Зима. Равница онегом покривена, спојила се са месечином у ведрој ноћи.

Комесар 3. батаљона кренуо у обилазак положаја. Ја, као курир, чиним целокупну његову пратњу. Путујемо и ћутимо, из два разлога. Ја немам шта да питам комесара, а и не бих хтео да откријемо положаје, а он, заокупљен бригама, тако најлакше размишља.

Стигосмо до ровова. Стражари осматрају, други оу у оклоништима, укопаним у земљу, опавају поред ма\их ватрица. Ватра необична, уместо дрва клипови кукуруза, обраних на »ничијој земљи«. Комесар загледа сваку гомилицу. Озбиљно, као да процењује колико је тешка. А лепо знам да по тим гомилицама процењује колико је које одељење вредно ...

Дођосмо и до митраљезаца. Њихова су склоништа већа и удобнија. И гомиле кукурузних клипова су веће. Понека чак помешана са дрвима. Комесарово лице се озари при малом пламичку ватре.

— Е, што сте ви митраљесци мајстори за уништавање — нашали се. — Изгорите за једну ноћ кукуруза колико цео батаљон не би појео за нсдељу дана ...

Касно ноћу вратисмо се у штаб батаљона, који је смештен у једном салашу. Тамо затекосмо весело друштво, окупило се око ватре, дрвима наложене, па у сувоћи и топлоти распреда веселе приче. Комесар их пажљиво осмотри, баш онако како је и у рововима осматрао гомилице кукурузних клипова, а и људе који их ложе. Чини ми се да те две »гомиле« једнако гледа, а различито о њима закључује. Овде нема ниједног члана штаба батаљона. То је група људи око штаба. Један поп, ни мобилиса« ни добровољац. Нашао се у штабу на трећи начин. Покрио шубаром главу, а на шубари прикачио крст. Нико му ни име не зна, а и коме је потребно. Зна се да је поп, то му замењује име и презиме. Други је капетан бивше војске, зову га понекад и презименом, Николић. Дошао после ослобођења Београда и, ето, прогурао чак до штаба. Даље иије могао, али му је и ту добро. Не командује, не прописује наређења, нити их разности јединицама.

Крупан, густих обрва, чакшире од официроког штофа, кожни капут, чизме. Можда и замишља да је паметнији од ооталих за толико колико је боље обучен. Има руску машинку, неко му је дао мислећи да ће му требати у рововима, а до пиштоља није било тешко доћи у Београду. Сва је његова дужност да буди смену страже, с времена на време. Поп не ради ни то, на чему му капетан завиди. А и још понеки из ове дружине.

Направише нам место поред патре. Тишина. Курир који добро познаје ово Аруштво, прво се обраћа попу:

— Попе, хајде, ако комесар дозволи, да се промеиимо, бар за једно два месеца.

— Са чим?

— Са дужностима. Ти буди куркр, а ја ћу — поп.

Присутне није било тешко насмејати, чак ни комесара.

— Па-а, ето, ја бих некако и могао бити курир, али како ћеш ти бити псш?

— Лако. Не бих кршћавао ни вјенчавао, ни оветио водицу, јер ни ти то не радиш. Једино би ми остало да исповедим капетана, а ти се ни то ниси сетио.

Поп, та стара лисица, најслађе се смејао на капетанов рачун, па хоће и ову прилику да искористи до краја.

— Не би га ти знао питати за прехове?

— Знао бих, и те како!

— Да чујемо бар једно питање.

— Исповест не сме нико да чује, сем поиа.

— Сме, сме, само ти питај! — добаци неко.

— А шта мисли капетан? — припита курир.

— Што и остали! — одговори капетан. — Знам да ћеш лупити нешто и остати жив.

— Може бити, али кад си мислио ићи у партизане, зашто то не уради четрдесет прве?

Смех крену, али га комесар прекиде строгим гласом:

— Да то више нисам чуо! Таква питања се данас не постављају! Ни ти ниси дошао четрдесет прве, па те нико не пита када ои дошао!

— Не питам ни ја — рече курир. — Но то, на пример, да сам поп...

— Умеш ти да постанеш и безобразан поп — закључи комесар. — Ако не знаш што паметније, прекини.

— Знам ону Марка Миљанова: »После Косова богаташи се потурчише и посташе тлачитељи своје крви, а остали остадоше да се боре и чезну за слободом«. И ону: »Младост не зва за дукате, а старост и грошеве броји.«

— Свеједно, комесаре — упаде поп. — Соле воли да уједа, па то ти је! Ако неће сада кад ви чујете, он ће то каоније.

— Избићемо ми то њему из главе!

— Ја не уједам! Ја само слободно мислим!

— Будале и више чуда раде! — констатова капетан.

— А ја бих волео да чујем каква ли би то питања комесару постављао — умеша се у разговор доктор, да би извукао Сола.

— Немам питања за комесара!

— Зато што не смеш — ликује капетан.

— Њега за грехове могу да питам на партијском састанку.

— Видите како он то делн: на оно што је за састанке и на оно што ?реба рећи поред ватре — упоран је доктор.

— И лисина у јазбини два излаза тражи! — рече кувар.

— Видиш нијеои много погријешио, ја сам и рођен тамо гдје је .исица једини лопов! А сада се дружим са поповима, капетанима и остаким угледним људима. То моји преци нису доживјели за стотину година.

Нешто умор, а нешто ноћ учинише да се друштво разиђе и оде на ;павање.

Остадоше дежурни курир и поп. Поп поче нови разговор.

— Соле, као што видиш, не можеш бити поп.

-— Мени то и није циљ, неш да ти будеш курир, да будеш прави гартизан. Шта поп представља? Само једног бадаваџију.

— Сада је тако! Али поп, партизан, треба нашем народу. Кад се ја (ратим у свој крај, слушаће се моја реч као што се овде слуша и поштује зеч комесара.

— То ти верујем. Али, да ли ћеш ти говоритн народу онако искрено I поштено као што говори комесар?

— Тебе увек нагриза неки црв сумње када је реч о мени и капетану. ЈИ мислиш да ми представљамо неке шарене партизане.

— Е-е-е, да тебе Соле једном види у бомбашима, рекао би да си прави [оп-партизан — озбиљно ће дежурни. — А што се капетана тиче, он је госебан! Мислио је да кад дође међу нас сељаке једва ће га дочекати, да :омандује. Јес, гађе! Он је командовао и изгубио рат. А ови га добнше. Го је разлика у начину мишљења између курира и капетана. Курир види т њему човека који није знао да командује, па га не сматра више од уве шљиве, а капетан мисли да је курир обични »посилни«. Па се надорњавају, не бирајући речи ...

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

ДВА ПУШКОМИТРАА.ЕСЦА ЗА ДВОЈИЦУ КОМЕСАРА

Крајем новембра 1944. године 2. чета 4. батаљона била је на полокајима јужно од села Визића, у Срему. Близина непријатеља и откри-1еност терена прииудили су нас да се, први пут у нашем ратовању, уко-[авамо. Нерадо смо то радили, али није било друге, и чета се, како би е војпички рекло, укопала у ровове пунот профила. Од Немаца и усташа >или омо удаљени којих 150—200 метара, негде и мање. Јасно смо видели :ако, приликом продубљавања ровова, избацују лопатама земљу. Све што >и се, са наше или са њихове отране, нашло над ровом служило је као 1ета на којој су борци испробавали стрељачке опоообности.

У таквим условима у команди чете вије било много посла. Сав живот :е одвијао међу борцима, у рововима. Међу њи.ма су најчешће били свп (ланови команде чете, па и ја и комесар чете, Илија Прелевић. Највише мо волели да омо у рову међу борцима. Једног лета нам борци испричаше сако »разговарају« са комшијама преко. Отварају ватру на све што је

живо. То чине и Немци. Један борац стави каиу на подужи штап и пажљиво је подиже над ровом. Одјекну пуцањ и ситне грудвице земље нас попрскаше. Капу метак окрзну. Мало по мало, и нас двојица се укључис.мо у »разговор«. Пошто смо имали дужи пушкомитраљески стаж, узели смо пушкомитраљезе и тукли кратким рафалима. Чекали смо да уочимо шлем, капу или нешто слично. Онда бисмо гађали. Све то и не би било врнједно пажње да се није понављало неколико дана узастопно. И постало озбиљно. Наиме, ми би почели кратки.м рафалима, а Немци одмах одговорили ватром из свих оруђа, на много ширем фронту. Виши штабови су анализирали шта се то дешава и зашто непријатељ отвара такву ватру. Коначно се тајна открила онога дана када је ко.мандир чете, Радомир Јокановић, сазнао шта му раде комесари. Сео је и написао штабу батаљона писмо и понудио им »два пушкомитраљесца«, с тим да му се у замену пошаљу два комесара.

После тога штаб батаљона је забранио такве поступке, па су и комесари 2. чете остали без омиљене забаве.

Љубо БОЛИЋ

У РОВОВИМА СРЕМА

Са сваком четом 8. бригаде од првог дана живјеле су и њене — џепне новине. Пратиле су те новине борца на положају, у борби, на одмору, писале о њему и његовој чети, похваљивале, критиковале, биле ратнички озбиљне, другарски присне, насмејане, ведре ...

V ослобођеном Београду батаљонски културно--просвјетни одбори покренули су батаљонске листове: »Кроз борбу« (1. батаљон), »Напријед«, па »Побједа« (2. батаљон), »Побједа« (3. батаљон), »Ка слободи« (4. батаљон), а нешто касније, када је у бригади формиран одсјек за агитацију и пропаганду, појавио се и бригадни лист (билтен) »За побједу«. Мало је примјерака тих листова сачувано. То што јесте налази се у Војноисторијском институту ЈНА. Прилози који слиједе су из њих.

ОСВЕТИБЕМО ТЕ

(Другу Војку Петровићу)

Нашли Схмо се код Мионице. Млад си био и пун онаге. Ступио ои броволуно у нашу војску. Шта ои хтео да нађеш у нашим редовима? ажио с« у њој оно што до сада није имао наш народ. Тражио ои правду мрзео фашизам, наказу која је носила највећу несрећу свим народима. део си шта су крвници (створили у нашој земљи. Видео ои попаљене 1Ске куће, видео си поред њих побијену децу и жене. Видео си раднике |н су радили, а нису могли да живе. ЗВидео ои сељаке који су сејали, !ису хлеба имали. Све ои видео, и знао си да то није правда... Знао да правда не долази сама. Придружио еи се својићд друговима. Није било жао оставити оца и мајку, који су те тако много волели. И није \о тешко волети Тебе. Млад ои био, 16 година, и није било зле мисли

у тво.ме орцу, оин јединац си био, и вредан оин народа. То су видсли у Теби ји јнаше старешЈГне. Добио ои пушку, кад их већина од !нас није имала. Нису погрешили. Корионо си је употребио, већ на иуту према Београду, када смо били мучки нападнути од непријатеља. V Београду си добио пушкомитраљез. Носио си га понооно кад омо маршевали преко Срема.

Дошла је она тајанствена Матора шума. Последње вече пре Твоје смрти, кад омо седели на положају, казао ои: »Мрзим кукавице!«

Рано у зору З.^децембра почела је борб^. Наша артиљерија обасипала је непријатељоке линије дуж целог фронта. Непријатељ се тврдоглаво бранио. А Ти, Војко, обаоипао ои његове ровове ватром свога митраљеза. Сгшао ои смрт. Нису Ти сметале гранате које су падале око наших редова. И кад је пала команда за јуриш, први ои полетео на непријатељске ровове, чврсто држећи у рукама митраљез који ои толико волео. Пао ои погођен непријатељским зрном. Нисмо чули од Тебе ни речи. Крв Ти није текла из ране. Прешла је у нас и дала нам нове онаге. Ниои пао узалуд. Оотаћеш нам као симбол наше борбе. Нећемо Те заборавнти. Ооветићемо Те.

Борци 2. чете

(»Напријед«, бр. 2/1944)

БОРБЕ ТРЕНЕГ И ЧЕТВРТОГ ДЕЦЕМБРА
(Јуначко држање другова и другарица)

Између 3. и 4. децембра добили 1смо наређење које омо одавно при жељкивали. Покрет, на положај! Чим омо стигли на положај иосели смо ровове из којих је требало туђи непријатеља и разбити његову утврђену лишгју. Три ноћи проведене у рововима, озебли и огладнели, све то нас је наоружало и наоштрило — једва омо чекали команду за јуриш. Чинило нам се да је гнев достигао врхунац и да, и кад не би |било оружја, били бисмо спремни да се са непријатељем ухватимо у коштац и коњемо зубима. Најзад дође и дан јуриша. После артиљеријоке ватре паде команда: »Јуриш!« Јурнули оу другови 2. чете, поскакали из бункера као орлови из шезда, и ооули убојне плотуне из митраљеза и пушака на непријатеља. Борба се водила до саме ноћи. Пали су мнош наши другови. Падали оу, задивљујући пожртваваношћу и самапрегаром. Рањени или искасапљени, бодрили су нас који смо остајали у борби. Тешке ране су их освајале, али нису јаукали. То су били омладинци, то оу били борци, то су били скојевци, млади јунаци! Они оу својим »шарцима« и пушкомитраљезима пркооно и паноомто засели и отварали рафалну ватру, бљујући смрт на непријатеља. Кратак ударац куршума из непријатељоког митраљеза, прекидао је живот тим младим барцима, који су га тако добровољно и херојски прилагали на жртвеник слободе. Пала је другарица Полка, пао је курир батаљона друг Мнћић, пао делегат Бооовић, пало неколико другова из 1, 2. и 4. вода, и свима нама показали како млади борциЈ и

оинови који воле своју отаџбину гину, дајући живот за њу. Смрт ових другова остаће нам као неизбрисива уопомена на то како треба водиги борбу против неоријатеља и чувати слободу, а примјери њиховог јунаштва биће заиисани великим словима у крвавој и мучној али славној и херој-окој борби Народноослободилачке војске Југославије.

Борац, Милић КОВАЧЕВИЋ МАЧВАНИИ

(»Сви за побједу«, џепне новине 2. чете, 2. батаљона, бр. 2/1944)

НАШ ДРУГ ЈОВИЦА

Чим сам дошао у чету пао ми је у очи један друг средњега раста, лепо развијен, са изразитим цртама и вечитим осмехом на уонама. Својом присношћу и топлином, готовошћу на шалу и пеому, убрзо је придобио не само мене него и све другове у чети.

Више пута би се уозбиљио и почео оштро да нам указује на извеоне ситније грешке и — човек би се чисто уплашио кад му не би погледао у очи... А оне оу, и тада сјале благошћу и љубављу.

Пошто ме је освојио другарством и прионошћу, постали смо одлични другови. Више пута, увече, док смо се одмарали у Београду, причао ми је доживљаје из свога мучног живота.

Још као дечак пошао је са села на занат у град, а после се, како је знао и умео, пробијао кроз живот. Кроз све те његове приче провејавао је дух другарства, пожртвовања... Имао је доста искуства и то своје искуство без — и трунке себичности преноомо је на другове, тежећи да им што више олакша живот.

Више пута, у Београду, док је био дежурни батаљона пратио сам га док би обилазио страже и патроле. Ако би случајно наишао на неисиравну стражу или патролу, иако је имао права да укори, увек би их блато и другарски исправљао и указивао им на опасност коју оу себи и другима стварали — не вршећи иоправно овоју дужност.

У маршу од Бсограда до положаја и на сваком одморишту стално је својим ведрим духом подстрекивао другове да забораве на тешкоће марша. Све то тако трајало је до јуриша на М. положај. Ушао је у минско поље да изнесе рањеног друга. Том ириликом је и сам тешко рањан, од мине.

Његова слика, слика ведрог и насмејаног друга, толико се урезала у моју овест да ми никако не излази из главе, — од момента када нас је страшна експлозија мине раставила.

Алекса НЕНАДОВИЋ, 1. чета

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

ПОГИНУО МИ ЈЕ БРАТ, ИДЕМ ДА ГА САХРАНИМ

На положају код Маторе шуме, поеле јаке артиљеријске ватре и •ватре наших бораца, извршен је јуриш иа непријатељски положај. Гледао •сам једнот нашег друга како стојећи сипа ватру из пушкомитраљеза на непријатеља који је утврђен на ивици шуме. Без страха је пошао још мало напред, сипајући и даље ватру. Када је непријатељ протеран из својих утврђених положаја и када је настало го-њење, срео сам опет истог друга пушкомитраљесца, Ранка Матића. Овога пута носио је ашов, а са њим су ишла још два друга. На наше питање где ће, само је одговорио: »Погинуо ми је брат. Идем да га сахраним«. Збуни ме толика хладнокрвност, али — тек тада видех какав је то јунак.

Милан САРИЋ, борац

'(»Напрпјед«, бр. 2/1944)

И ЧЕДОМИР ЈЕ. ПАО

Као и свако вече другови из раднога вода 4. батаљона почели су с пјесмом. Био је међу њима и он, Чедомир Влајковић. Пјевао је. Увијек весео и насмијан, омиљен међу друшвима као добар пјевач. Није ни слутио да ће му то бити посљедња ноћ.

Уокоро наиђе дежурни и прочита који ће другови сјутрадан да носе храну на положај. Међу њима био је и Чедомир. Друшви су се растали и отишли на починак.

Још не бијаше свануло када су одређен« другови пошли са храном на положај. До положаја је требало прећи седам километара. Пут је био тежак. Већ на два километра близу положаја било је опаоно. Требало •се спустити низ брдо изложено непријатељској ватри, доћи до другова.

Послије доста муке стигосмо до наших ровова. Поче подјела хране. Ту је и Чедомир. Дијелио је храну од рова до рова, и разговарао са друговима, питао их како им је, како издржавају у рововима, и одговарао на њихова питања. У једном моменту док је пружао другу храну, зачу се неколико хитаца из машинке. Чедомир се сруши погођен у главу. Није имао времена ни гласа да испусти, гласа којим је толико пута увеселљавао своје другове.

Храна је подијељена. Другови су се враћали са положаја. Чедомира не бјеше више међу њима. Остао је, да сачека оне који ће доћи да га сахране. Они ће одати посљедњу пошту ревносном војнику, који живот полОжи вршећи своју дужност.

И тако се још један живот угаои на положају код Грабова.

Н. ГВОЗДЕНОВИЋ

<»Ка слободи«, 2/1944)

БОРБА ЗА КАИШЕВАЧКИ САЛАШ

Послије много напорног марша преко блатњавог терена и заузећа :ела Миклушеваца, нашли смо се пред новим њемачким угврњевим полокајима, на које смо, и поред физичког замора, извршили јуриш.

Друга чета и један вод 3. чете 4. батаљона добили су задатак — да се шузму непријатељска утврђења на подручју села Каишеваца, између Зотина и Грабова.

Не обазирући се на брисани терен којим се доминирало из добро /тврђених бункера, ми, борци, ишли омо смјело наиријед.

По команди наших руководилаца, наступали смо према вјешто каму-{»лираним непријатељским бункерима, којима еу се неки другови прилакли на два метра. Из њих је изненадно непријатељ осуо паклену паљбу I онеспособио извјестан број наших другова.

И поред приличног броја рањених и погинулих, ишли смо са још зећом жестином и горчином — да се што прије сукобимо са мрским депријатељем.

Уз поклике »Напријед 8. црногорска!«, пада команда: »Шарци, пали!«. \ли кад смо прелазили преко потока и бара, у великом блату кроз густу ррску, шарци су се запрљали, тако да, када је пала команда, »Пали« нијеиш није могао да дејствује. Видећи тај малер, непријатељ је осуо још кешћом ватром, тако да су оне који су се налазили у непосредној блишни, а на брисаном простору, махом онеспособили за даљу борбу.

Наша команда, видећи да нас је непријатељ изненадио, наредила је говлачење, које је било врло тешко.

Поред свих тих тешкоћа нијесу заборављени рањени другови, но су \ под најтежим околностима изношен«. Рањавани су и шнули и они који ;у изношени и они који су их износили.

Наш примјеран друг, делегат Е вода, Стеван Кандић, узевши брно гогинулог ггушкомитраљесца, а видевши у каквом се положају налазимо, птитио нас је док смо одступали на полазне положаје.

Послије омо поново пошли на Каишевачки салаш, на коме нам непри- атељ није смио дати јачи отпор. Највећом се брзином евакуисао, јер је шао да долазе они исти који су већ једанпут долазили, они који неће зд њих ни трага оставити!

Потребно је, ради сјећања и похвале, поменути храброст бораца I. чете и њиховог херојског држања, а нарочито палих другова неустрапивих »шарџија« Петровића Миладина и његовога омиљенога такмаца, \амјановића Негована; њих су у стопу пратили њихови вјерни помоћници, Баста Божидар и Пантелић Србољуб.

Заслугом палих бораца ове чете заузет је Каишавачки салаш, у коме е непријатељ при бјекству оставио 3 шарца, већу количину муниције *л* другог ратног материјала.

Борислав МЕМЕДОВИЋ, борац 2. чете

>Ка слободи«, бр. 2/1944)

СМРТ ПУШКОМИТРАЉЕСЦА МИААДИНА ПЕТРОВИБА

Послије борби на Шиду наша чета се одмарала у селу Миклушевцима. Живот тече весело, као да није било борбе, као да није било марша. Неки крпе одијело, неко обућу, једна групица пјева, а други разговарају о борбама и акцијама. Да бих увеселио друштво улази.м са виолином у собу. Тамо на патосу прострто ћебе и на њему сједи наш «шарџија« Миладин Петровић. Раставио »шарца«, чисти га и објашњава својим помоћницима његову употребу. Поздравих се са њи.м и сгупих у разговор о »шарцу«. Зналачки говори о свему: »Е, мора да буде савршено чист. Када је исправан могу чекати Швабу и на пет метара«.

Са колико оигурности су речене те речи, колико повјерења има он у свој аутомат!

Борба за Каишевачки салаш. Посматрам Миладина како поносно носи евој пушкомитраљез. Чи.м ступисмо у ровове, његов »шарац« већ поче да коси. Уочио је швапско гнијездо и стално га држи под ватром, омогућујући тиме наступање својим другови.ма. И сам полази напријед. Дошавши пред сам непријатељски бункер уништи неколико Нијемаца, а затим и сам паде, погођен непријатељским куршумима.

Ето, такви су наши митраљесци. Не жале живот. За њих не постоји страх. Од њихових аутомата највише дршћу фашисти. Заиста су они наш понос.

Симо СТАНКОВИЋ, борац 2. чете

(»Ка слободи«, бр. 2/1944)

У МИКЛУШЕВЦИМА

Прошли смо многа села и варошице од Београда до села Миклушеваца. Кад омо ушли у село, била је ноћ тамна, пут блатњав, наши борци преморени од прилично душх маршева и непрекидних борби са непријатељем.

То бијаше једанаестог новембра. Аавеж паса се чује све јаче и јаче, и улазећи у село запазисмо — све куће су затворене. Само иза прозора се појављиваху главе мјештана, да виде чија ли то војска улази у село.

Вријеме је пролазило, а наш батаљон је заузимао положаје. Узнемирено становништво почело је излазити из својих кућа. Сазнавши да је у село ушла Народноослободилачка војска, по кућама се палило свјетло. У селу се осјетила живост, мијешајући се са војском мјештани су љубили наше борце, доносиоце дуго очекиване слободе.

Већ у рану зору запазисмо по кућама написане пароле о Народноослободилачкој војсци и братској Црвеној ар.мији. Одмах се осјетила организација омладине, која је радила под најтежим околностима — под фашистичким и усташким терором. Створила је и хор, који је знао више револуционарних пјесама, што свједочи да је омладина Миклушеваца илегално радила и урадила више него што се могло очекивати.

Наша војска се убрзо осјетила одморином, јер је наишла на заиста[1] лијепи пријем мјештана, који јој изађоше у сусрет у свему.

Дваиаестог и тринаестог вођена је велика борба за друге положаје.. Имали смо приличан број рањених. Одбор села одмах нам је ставио на располагање кола и коње, што нам је омогућило брзи превоз рањеника до' болнице. АФЖ се одмах потрудио да нам прибавн завојни матерпјал, који нам је био необично потребан. Све је то рађено са пуно воље и љубави.

Тринаестог, послијеподне, наш батаљон је добио 'наређење да промијени свој дотадашњи положај. Спремили смо се да напустимо ово, нама толико драго, село. У срцима мјештана осјетила се туга што их тако брзо напуштамо, јер смо им били најдражи, као ослободиоци. Да би доказали своју љубав и симпатије према пашим борцима, и за дуга времена остала им у сјећању наша бригада, назваше главну улицу свога села — Улица Осме црногорске бригаде.

Деса МИЈ10ШЕВИЋ, референт батаљона

(»Ка слободи«, бр. 2/1944)

ХРАБРОСТ ДРУГАРИЦЕ МИЛОСАВЕ ЛОПИЧИБ

Примичући се положају развијамо се у стрелце. Идем десно од другарице Милосаве, делегата трећег вода. Непријатељ се налази у непосредној близини. Чух први рафал његовог »шарца«. Другарица Милосава паде без јаука. Кроз кишу непријатељских куршума успио сам да се довучем до рањене другарице. Брзо сам извадио санитетски материјал, који сам нооио са собом, и превих другарицу.

Видио сам: тешке ране на десној нози, а лакше на лијевој. Другарица је шкрипутала зубима, али ниједног јаука није пустила. Десну ногу није могла покретати, болови су били претешки. Дивио сам се њеном храбром држању.

Иако тешко рањена не дозвољава нам да је изнесемо из борбеног ланца. Само нам рече: »Сви у борбу, мене оставите, до мрака ја ћу издржати«. И цијели дан лежи. Скупа крв полако отиче, а лице постаје све блеђе. Видјех осмијех на њеном лицу када почеше да дејствују наши шарци. Када чу наше »Ура, напред«, тада стиште песнице и покуша да се дигне да би тијелом, а не само духом била уз нас!

Примјер јунаштва даде нам другарица Милосава. Данае она није са нама, њено одсуство се осјећа јер се налази у болници.

Надамо се да ће се нове другарице повести за примјером храброг делегата, Милосаве Лопичић.

М. СТОЛИЋ, борац 3. чете

(»Ка слободи«, 2/1944)

СА ПОАОЖАЈА

Уколико се приближавамо положају, све се јаче чује борбена врева. Наши положаји иду ивицом шуме, затим пољем, да би се завршили «а малим и питомим пропланцима. Претрчавамо брисани простор, улазимо погнути у кукурузе и ускачемо у истурене ровове наших првих линија. Тренутно је затишје на фронту, али то се не примећује на лицима бораца. Олмах ми пада у очи један млади борац који нишани пушком. Погледах преко грудобрана и — се.м црта које означаваху непријатељске положаје и једног напуштеног салаша — не ириметих ништа. Али ускоро, када су ми се очи прилагодиле даљини, опазих на крову салаша немачког извиђача, осматра наше положаје.

Ускоро зачусмо познати звук немачких бацача, затим експлозију, па још једну, док се читав низ не стопи у заглушну хуку, од које се и промрзла земља тресла. Али сва та тешка бацачка ватра беше непрецизна. Гранате падаху читавих 400 метара иза наших ровова.

Опет обратих пажњу на стрелца који је и даље нишанио, не обзирући се на непријатељску ватру. Одједном опали и радосно узвикну. Рече да је оборио немачког извиђача; тај се, заиста, није више појављивао.

Непооредно поред ровова налази се топ противколоке батерије наше бригаде. Његова сјајна, глатка цев зури ка равници и очекује немачке тенкове. Посада је неуморна и нестрпљива.

Прилазим једном борцу који, увијен у ћебе, осматра положај пред нашим рововима. На његовом лицу борба и напор су оставили трагове, алн му очи оијају челичним сјајем. »Да ли ти је хладно, друже?« — упитах га. Он дуну у промрзле прсте и одговори: »Да ми је данас хладноћа до кости продрла не би ми било хладно, друже, јер знам да је Црвена армија отворила врата Немачке и да ћемо ускоро уживати тековине наше борбе«.

Враћам се са положаја и размишљам о одговору младог борца из рова. У тој реченици изражен је дух једне војске, мисао којом се руководи не само борац-појединац, већ четав народ који је на себе примио тешку обавезу, у најкритичнијим моментима наше историје: да, упоредо са борбом против окупатора, ради и на припремању новога живота у нашој новој Југославији.

В. Д.

(»Кроз борбу«, бр. 2/1945)

СВЕТА ВАТРА

»Хлеб наш насушни дај нам данас«, гласи једна молитва. Али кад би се неко у бункеру молио, он би оигурно рекао: »Ватру нашу ггасушну дај нам ноћас«, јер без хлеба и воде омо остајали по 24 сата, па нам је лакше било него без ватре у мразовитој ноћи, када еу се шињели и одело после гажења баре, до појаса, ледили на нама и лупали као дрвени.

Пред Матором шумом се ватра ни дању ни ноћу иије могла ложити — дрхтало се, ударало зубом о зуб и псећи дремало, на смену — али светла, гопла, весела, толико прижељкивана ватрица, остајала је за нас забрањено воће!

Пред Шидом је целог дана по нама лила досадна киша и дувао ледени ветар. Предвече ископасмо, нас четворица, испод једног пласта кукурузовине бункер и — унапред омо се радовали ватри и грејању крај ње. С муком смо се сместили у мали бункер, два метра у квадрату, у коме је поред нас четворице морало да буде меета ;још и за шарца, његове каше ге, •остало оружје и наше отвари, па и за — свету ватрицу нашу. Ипак смо тај проблем некако решили. Чучнули смо у ћошкове, опрему и оружје некако сместили и на средини наложили ватру од кукурузовине. Другови знају шта таква ватра значи: много дима и суза и дувања у њу, а врло мало топлоте. Па ипак, то је била ватра. И док се низ зидове нашег на брзину ископаног бункера сливала вода, леђа се јежила од хладноће и влаге, ми смо све време дремовни уклањали опружене руке и ноге од ватре и брисали очи сузне од дима. Па и то би се некако поднело да није један нестрпљиви друг, који је хтео, изгледа, по сваку цену да огреје и леђа, наложио толику ватру да је запалио кукурузовину под нама и над нама. Онако опарени скочили смо, почели узалудно да тражимо пре тога добро затрпани улаз и да газимо један другог. Наши покушајн да ватру угасимо остали су само бедни покушаји, јер се наше божанство изгледа расрдило и претило да нам се освети — оува кукурузовина је :амо пламтела! Једини излаз је био — одупрети се леђима о гореће зидове бункера и развалити га. Тај смо посао брзо и успешно, свршили. Па да, \акше је разорити него саградити ... Излетели смо напоље као фурије л жалосно посматрали како наш лепи бункер тори. Било нам га је толико жао да се у првом моменту нисмо ни сетили да га гасимо. А онда је 1еко викнуо: шарац, муниција, све је унутра! Нама више нишга није тре-5ало рећи. Исто тако брзо као што смо иокочили, сада смо се опет гашли у ватри и почели да избацујемо оружје и ствари напоље. Све је го брзо свршено, само наших шајкача нигде није било. Настаје мучно ражење у мраку, по киши и леденом ветру и, једна по једна од њих, кхмало нагорена или осмућена, поново заузима своје место на наши.м 10куњеним глава.ма. Зидај поново бункер, ложп нову ватру — покушава.мо >д се огрејемо. Али расположење је покварено. Ујутро, ваљда освете радн >а рћаво проведену ноћ, палимо један по један бункер и — тако се рејемо. Шид је освојен, бункери нам више не требају.

Бургеров салаш — положај који многи од нас за цео свој живот [ће заборавити! О борбама на том сектору већ је доста писано, али о ветој ватри његовој још нико није говорио. После добро познатог гажења не проклете мочваре, до појаеа дубоке, шињели су се на нама заледили I ударали као дрвени, ципеле шљапале и пиштале од воде у њој (се.м од друга Церовића, чије су ципеле имале ту добру »особину« — како н вели — да на једну страну приме воду, али је на другу одмах пусте), ми смо цвокотали »као Цуле«, што се каже. Срећа наша те смо освоили дубоке немачке ровове, у којн.ма се могла ложити ватра. Покрили мо ров одозго ћебетом и наложили димљиву ватру од кукурузовине. (окушали смо да се на смену мало огрејемо, док су други цупкали у

месту неко чудно коло и певали неке нове, до тада непознате песме. Један друг је из неког винограда, који ја у ноћи нисам умео да пронађем, донео притке за које се везује лоза и — то је била славна, топла ватра без дима. И таман бих се некако наместио крај ватре и почео да уживам у њеној топлоти и светлости, тек дође друг који је дотле цупкао и осматрао и — моли да му уетупим место. Да ме то није радовало, није тешко веровати, али и он је, сапатннк мој, промрзао... Зато устајем, те играм, цупкам и певам, онако, неразумљиво, место њега.

Ватра за нас у рову била је и биће — много више него топлота. Крај ње се човек, па баш и ако не греје, ипак некако топлије осећа: кад глсда у треперав пламен и његове немирне светле језичке, кад кроз полузатворене очи посматра пламсав жар... Тада заборави на хладноћу, на умор, на незгоде. Мисли лете незнано куд, а најчешће кући — мајци, некад браћи, некад драгани, или некој лепој успомени. Очи се све више склапају, и док верни друг крај тебе осматра, слети на твоје чело по какав мио сан.

И њега је топла, весела ватрица домамила.

Драгутин ПРЕЛАЗ

(»Ево нас«, цепне новнне 2. чете 3. бат., 1944)

БОРБЕ 1. БАТАЉОНА
(Резултати и запажања)

Ноћу између 6. и 7. јануара добио је 1. батаљон задатак да нападне на утврђеног непријатеља на положају испред Негославаца.

Том приликом 1. чета, под командом командира Ратка Бубање и иолнт-комесара Богдана Радуловића, добила је задатак да напада на непријатељске бункере. Напад је извршен ноћу из.међу 6. и 7. јануара. Резултати и запажања о нападу су следећи:

1. Недић Миленко, из 1. чете, пошао је у прво бомбашко оделење у напад на непријатеља. Том приликом непријатељ је на њега осуо јаку митраљеоку ватру. Заклона није било, али ипак Миленко се енашао. Носећи ашов за укопавање он га је брзо метнуо испред лица. Мнтраљески сноп погађа у чврсту челичну лопатпцу, а Миленко остаје неповређен.

2. Приликом напада на непријатеља и његове бункере на положају иопред Негославаца ноћу између 6. и 7. јануара пошли оу у прве бомбашке редове следећи другови из 1. чете, који су се показали храбри и неустрашиви, и том приликом ови су рањени: Милићевић Живомир, Барушић Боро, Нешић Милисав, Настасијевић Томислав, Арагичевић Саво, Јовнчић Петар, Марковић Петар, Ваоић Милорад, Николајевић Душан, Васић Боривоје, Новичић Душан и А\ексић Алекса, који се нарочито истакао приликом изношења рањеника.

3. Зеленовић Бранко, из 1. чете, приликом напада на непријатељске положаје испред села Негославаца истакао се прп изношењу рањенпка; том приликом и сам је рањен.

4. Ненадовић Алекса, нол. делегат из 1. чете, ноћу између 6. и 7. јануара, на положају испред Нетославаца, приликом напада иа непријатељске бункере три пута се враћао до испред самих непријатељских бункера да би избавио рањене другове. Том приликом су га храбро и неустрашиво пратили Вранешевић Радпвоје и Лазовић Десимир.

5. Приликом напада на иепријагеља, ноћу из.међу 6. и 7. јануара, санитет 1. чете радио је пуном паро.м. Том приликом истакла се Ика Мнрановић, референт 1. чете, у изношењу рањеника и указивању прве по.моћи.

Ноћу између 6. и 7. јануара добио је задатак један ко.мбиновани вод из друге чете да изнесе рањене и мртве са положаја. Вод је са потпуним успехом и под иајтежим околностима извршио задатак.

1. Лалић Живорад, из 2. чете, рањен је при наступању на положај.

Ноћу између 6. и 7. јануара добила је 3. чета задатак да нападне утврђеног непријатеља на положају испред Негославаца. Том приликом командир чете Драго Мирановић показао се као оналажљив и хладнокрван на положају, у чему га је у многоме потпо.магао политички комесар Милан Шановић. Станко Влаховић показао се то.м приликом веома сналажљиви.м при распореду људства на положају.

2. Ноћу између 6. и 7. јануара на гтоложају испред Негославаца пошли су у прве бомбашке редове следећи другови из 3. чете, који су се том приликом показали као веома храбри и неустрашиви: Јовановић Тихомир, Веселиновић Живота, Стаменковић Никола, Поповић Миливоје, Гагић Светомир, Јовановић Славко, Веселиновнћ Живорад, Петровић Радомир, Милосављевић Симо, Маричић Бранко, Паић Богослав (контузован), Веселиновић Милорад, Митровић Миливоје, Петровић Живота, Крушчић Вељко.

3. Благота Булатовић, ноћу између 6. и 7. јануара, на положају испред Негославаца, пошао је са првим бомбашки.м одељењем у напад на непријатеља, том приликом показао се вео.ма храбрим, јер је као заменик командира пошао у прве редове. Том нриликом је рањен.

4. Санитет 3. чете радио је пуном паром, том приликом истакла се референт чете, Роса Поповић; која је трчала од рова до рова и од једног рањеног друга до другог да би им указивала помоћ.

5. Ноћу између 6. и 7. јануара 1945. године, на положају испред Негославаца, успио је референт 1. батаљона, Драгица Радоњић, да за кратко вријеме укаже помоћ и превије преко 30 рањеника.

(»Кроз борбу«, бр. 4/1945)

ДРУГА . . .
(Запис о 2. чети 2. батаљона)

Пет дана марша и — већ смо у западном Срему, у Старој Бпнгули, на два-три километра од положаја. Ту су швапски гренадири искористили одмор и пребацивање наших и совјетоких бораца и — за месец дана затншја — израдили модеран одбрамбени систем.

Борци весело разговарају о предстојећим јуришима на зликовачку мешавину фашиста и домаћих изрода, који су се, ето, ту, у иепосредној близини утврдили.

После три дана одмора кренуше чете наше бригаде да, проливајући младалачку крв, помогну ослобођењу браће јуначког Срема. Поседоше се положаји и *Аруга* је била одређена испред Маторе шуме, у којој непријатељ беше изградио ровове. Две ноћи осматрања и извиђања, две ноћи препуцавања и испитивања иепријатељских шезда, две ноћи спремања н оштрења за јуриш на швапску линију. Тек трећега дана, у десет часова, после једночаоовног баража, комгндкр наше чете, поручник Мило Томашевић, звизну из пиштаљке и повика: »Напријед! ...« Поскакаше борци нз ровова. Зацикташе и непријатељоки шарци, падаху гранате, али се наши борци пребациваху неустрашиво. Жестока борба водила се цео дан. Падаху другови, неки рањени, неки покошени као муњом. Надметаху се шарције и пушкомитраљесци — ко ће прије и ко ће више оборити непргг-јатеља. Гину и падају, а из њихових руку сусед узима митраљез и отвара ватру. Гине и он — да би га трећи заменио. И тако, много примера јунаштва и орезирања смрти. Рањени се не чују, нема јаука ни кукања; они нас мушки и јуначки бодре и довикују нам: »Напред, другови!« Херојско држање наших другарица даје нам потстрека за јуриш. Борећи се тако, по блатњавом терену, затиче нас ноћ. Међу рањеним друговима су и политкомесар чете и заменик командира. Увече, после кратке припреме, би извршен нов јуриш. Том приликом командир Мило, пред трећим и четвртим водом, стиже до на пет метара испред шуме, испред непријатсљских бункера. Видећи како командир јуриша пред стројем, борци престадоше да се двоуме; пратише га у стопу. Изравнавајући се са нама, на истој линији, први и други вод, са којима је био заменик комесара чете, издржаше два жестока непријатељска противјуриша. После ноћне борбе наши водови у саму зору уокочише у окрвављене и лешевима пуне ровове. Заори се песма. Пођоомо напред, наилазећи на мртве фашистичке војнике, заглибљена кола и разбацано оружје и опрему. Ови путеви којима су се зликовачки фашистички војници повлачили били су обојени крвљу.

Настависмо марш према Шиду. Сутрадан увече приђосмо до самог града, одакле наша чета јурну у центар града. Терали смо хитлеровце у стопу, бежали су и остављали кола и коње. Трећи вод зароби једног Не.мца, који предаде брзи шарац и пиштољ. Би заплењено много војничке опреме.

Крећући даље, скренус.мо ка северу, да ослободимо Чаковце. На самом уласку у варошицу сударисмо се са непријатељоком колоном, коју сачињаваху неколико батерија и много коморе. Разви се борба и наша чета кидиса на непријатеља, заоипајући га ватром. У зору, једна група састављена од добровољаца, руковођена водвиком Бакићем, уђе прва у варошицу. Би заробљено око двадесет непријатељских војника, четири топа, и двоје кола са опремом. Пуцњима из шараца честитали смо мештани.ма слободу. Заори се песма и Чаковце обасјаше први зраци слободе. Народ је одушевљено дочекао ослободиоце, који, не жалећи муке ни у.мора, из далеких крајева домовине похиташе браћи у помоћ ...

Н. Н.

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

НА ОДМОРУ

Послије четвородневне тешке борбе код коте 104, коју су водили борци батаљона са всликим успјехом, смијенио нас је трећи батаљон наше бритаде.

Послије маршуте од двадесет километара стижемо у село Мала Вашица, тдје су нас срдачно дочекали грађани, и гдје већ функционише наша народна власт.

Ту се одмарамо и гледамо да искористимо сваки моменат. Забавламо се сваки на свој начин, али свакоме је иста жеља: да у одмору не заборави на оно за што је пошао у бој ...

Цијенећи важност оружја, које нас штити у одсудном моменту, гледамо да га очиетимо и дсзедемо у ред, тако да у борби која нам иредстоји не би добило застој. Овдје се наши борци такмиче у томе ко ће први да расклопи »шарац« или »бреду«, па да их очисти и поново састави.

Други дан одмора посвећен је дотеривању опреме и културном подизању.

Трећи дан боравка је најважнији, јер тога дана долази парионица, која је код нас врло омиљена, јер нас спасава од »шесте колоне«, која нам задаје много више јада од пете.

Приликом парења одјеће, када смо се искупили у двије собе, које су биле загријане, било је специјално расположење, а нарочито дра.матичне сцене биле су приликом раздјељивања одјеће по повратку из парионице...

Послије тога спавали смо блажено, јер смо били чисти и мирни од тих опаоних паразита који много сметају храбрим партизанима.

Михаило РАДОВНЋ, борац пратеће

(»Ка слободи«, бр. 2/1944)

МОМЧИАО РАДОВАНОВИК

На прошлом бригадном такмичењу заузео је прво место у расклапању шарца. На батаљонском такмичењу, у оквиру припрема за »Светску омладинску недељу«, оружје му је било најчистије, а резултат у расклапању шарца — бољи од осталих. Поред ранијих похвала од најближих претпостављених, Момчило је похваљен и од штаба свог батаљона за уредно држање и руковање оружјем, као и за заузимљив рад у изради парола и за остале радове за омладинску недељу.

И у најтежим моментима борбе за Срем његов шарац оотаје исправан. Док су остале »шарџије« у борбама иза села Ч. отклањале застоје на својим оружјима, Момчило је разбијао нападе непријатеља и штитио наше борце при преласку у противнапад. Увек чист и под.мазан шарац

Момчилов низао је трофеј за трофејом. Нсмачке патроле и извиђачи на Мо.мчилово.м сектору завршавали су свој последњи рапорт неком швапском псовком или очајним криком. По кукурузовини, на брисаном простору испред његовот шарца, лежало је више Немаца, непомично.

Данас, као најбољи нишанџија у батаљону добио је, са осталил! добрим нишанџијама, снајпер. Он га брижљиво чува и са великим интересовање.м прати предавања о руковању њим.

(»Кроз борбу«, 5/1945)

ПАЛА ЈЕ И ЗОРА ДУТИНА

На фронту смо већ више дана. Јесенско доба, које је дошло послије дугог и еувог љета, отпочело је с правом јесењом кишом која је квасила до голе коже.

Сједимо у топлим кућама и препричавамо разне догађаје из борби, чекајући наређење да смијенимо једно наше одјељење које се налази на положају.

Долази и тај час. Кроз кишну тамну ноћ, у којој се ни прст пред оком не види, полазимо ка положају. Радоени су другови у рову кад чуше да долази смјена, радују се што ће моћи овоје прокисло одијело осушити и прозебло тијело огријати. Смјена је извршена у саму зору, по помрчини, да непријатељ не би примијетио.

Сваки друг из рова извјештава друга који га смјењује гдје се налази непријатељ и на шта треба највише да пази. Послије омјене долази напето посматрање кроз помрчину и ситну јесењу кишу, која натапа земљу и одијела бораца. Па ипак се чује по који виц на рачун непријатеља.

У расвиту прилази нам наш водник и саопштава да ће бити напад на непријатеља. Долази и тај час. Почиње јака и брза артиљеријока ватра, која засипа непријатељоке положаје. Ми почињемо да се привлачимо непријатељу пузећи на коленима по блатном терену. У највећој тишини. када смо се примакли на потребно одстојање, одакле смо могли сигурно непријатеља гађати, почела је брза ватра из наших аутоматоких оруђа. Зрна су парала ваздух, тражећи жртве. У таквој ватри зачу се узвик »Рањен сам«. Готово у истом тренутку појави се другарица санитетка, која рањенику указа прву иомоћ. Послије превијања изнијела га је из најжешће ватре. То је била храброст. Али то није било ове. Зачу се и други узвик, још један рањеник коме треба указати прву помоћ.

Непријатељ оипа ватру неомањоном жестином на наш положај. И опет се иста другарица појављује код рањеног друга, да га превије. Смјело вршећи своју дужност пошћена је парчадима непријатељске гранате, на више мјеста. Покушала је сама да се извуче, да не би друшве доводила

опасност. Алн њена снага била је на крају. Ране су биле врло тешке. зшла је неколико корака, срушила се, заувијек, са ријечима: »Гинем за »угове и за своју земљу, осветите ме.« То су биле иоследње ријечи храбре >угарице, санитетке Зоре Дутине.

Војислав ЦВЕЛИЋ, борац 3. чете

Ка слободи«, бр. 2/1944)

НАША БОРБА ПО СРЕМУ

Када смо 23. новембра кренули из Београда за Срем, нисам могао шсати своје одушевљење. У зору смо прешли Савски мост. Већ у 7 сати ша бригада је прошла кроз Земун, где се још по улицама налазе трагови I, фашистичких банди, које су се на неколико дана раније повукле одатле. ролазећи кроз сама села, приметио сам много народа у црнини и ругне- ше и згаришта што су усташе и фашисти попалили и побили српски ,, фод. Наша бригада 27. новембра долази на положај у Стару Бингулу, е емо два дана одмарали, да би онда кренули на полбжај. Наша чета фећена је на лево крило, ради везе са првим батаљоном. Други дан, 10 сати, крећемо напред да вршимо напад на целом положају. Борба ; била жестока, јер су се Немци бранили из бункера из саме шуме. и смо им били подишли на 20 метара. Ту, на тим положајима, задржалп «о се све до 10 сати у ноћи. Тада опет крећемо напред, где неколико шгих бораца долази до ивице шуме. Ту је и наш командир, који је >ишао на пет метара под саме бункере. Ми смо се онда опет вратили 1траг, да би, сутрадан, наша два крила ушла у шуму. Ми крећемо нашим завцем ка шуми, где наилазимо на немачке ровове и бункере који су •гли натопљени крвљу њихових војника. У пролазу кроз шуму наилазимо 1 пуно којекаквих ствари што су фашисти побацали. Ту смо запленили :.\ан мали бацач. У самом пролазу кроз шуму наилазимо на њнхове ноге лешеве које нису успели да извуку. Наши борци, радосни што су гпријатеља потукли, крећу са песмом напред, без трагова умора од зрбе. Пролазећи кроз саму Фрушку Гору, наилазимо на једну немачку 1ставу коју су Немци бацили од страха, јер су бежећи пред нашим зрцима оставили овај свој амблем, крвави кукасти крст. Пред само вече аша јединица стиже пред Шид и већ један наш батаљон ступа у борбу 1 непријатељом. У 8 сати увече наша чета креће правац ка Шиду, где, осле пола сата, улази у сам град, крећући напред за Немцима који су

на 15 минута раније, извукли из града. Ту смо заробили једног Немца ији нам је предао један »шарац«. Такође смо задобили још много ратног лена. Други дан наша бригада креће ка селу Чаковци, где у ноћ долагмо и, после пола сата, поведосмо борбу са Немцима, који су пролазили \ Томпојеваца. У тој борби погинуо је један храбри скојевац, пушкоми-

тарљезац Паун Јанковић. У тој борби заиленили смо два топа и много ратног плена. Такође је заробљено 20 Немаца. Овим завршавам ова] чланак пошто се налазимо на одмарању у самом селу Чаковци.

С.мрт фашиз.му — Слобода народу!

Б/шнимир БАБИЋ, 3. вод, 2. чета, 2. батаљон

(»Свн за нобједу«, цегше новине 2. чете, бр. 2/1944)

БРАНКО ОЛУЈИБ
отарији водник

Тек што је свануло, ушао је у штаб нашег батаљона стаоит двадесетогодишњи младић. Није ни сачекао да га неко запита шта ће, већ је рекао: »Ја сам био партизан и 1941. године и хоћу то поново да будем«. Послат је у 3. чету.

Првих дана истиче се предузи.мљивошћу, нзвршавањем задатака и дисциплииио.м. После борби за ослобођење Београда, где је положио борбени испит, постављен је за десетара. На Маторој шуми истиче се руковођењем својо.м десетином и лично.м храброшћу. Баш ту, налазећи се на челу своје јединице, убија пет Не.маца и извлачи из шкрипца своју десетину, без жртава. После тога добија вод и на његовом челу, у Гајићима, хватајући се у коштац са Немцима, јуначки пада.

М. Р.

(»Напријед«, бр. 2/1944)

ПОДЕЛЛ ПРВИХ ОДЛИКОВАЊА

Шеонаестог прошлог месеца* одржана је једна скромна свечаност у нашој бригади. Предата су одликовања нашим најхрабријим борцима. То преподне посетио је нашу бригаду командант 1. пролетерске дивизије, генерал-мајор Васо Јовановнћ, и том приликом предао одликовагва нашим борцима.

Већ у 9 часова постројили су се ови одликовани борци у дворишту зграде штаба бригаде. На са.мом улазу командант и ко.месар бригаде дочекали су комаиданта дивизије, а рапорт, пред стројем, предао му је за.меник команданта бригаде.

Предајући одликовања, командант дивизије одржао је краћи говор у ко.ме је, између осталог, рекао: »Другови, ја знам да сте ви ова одликовања стекли својо.м храброшћу и пожртвованим радом. Нека она красе ваше јуначке груди и дају онагу и вољу осталим борцима да слиједе ваше примере«.

*** 16. децембар 1944. године.**

Одликовани су следећи друговп:

Орденом за храброст:

1. Булатовнћ Благота, ст. водник
2. Кривокапић Вељко, заставник
3. Тмушић Милорад, заставник
4. Вукчевић Бајо, заставник
5. Вукићевић Јожа, поручник
6. Јелисијевић Божидар, десетар
7. Радојичић Милан, ст. водник
8. Пе1ровић Душан, борац
9. Прелевић Илија, поручник
10. Јакић Милорад, ст. водник
11. Радовић Крсто, потпоручнпк
12. Пуретић Драго, заставник
13. Булатовић Матија, потпоручник
14. Бакић Константин, ст. водник
15. Миловић Обрад, потпоручник

Медаљом за храброст:

1. Поповић Саво, водник
2. Вслимировић Паун, десетар
3. Живковић Никола, борац

"4. Петровић Александар, заставник

* 5. Новитовић Живота, борац

6. Вукмановић Милован, зам. командира
7. Аалић Арагутин, десетар
8. Димитријевић Драган, борац
9. Поповић Буро, водник
10. Недељковић Алекса, заставник
11. Николајевић Душан, дссетар
12. Муњић Никола, десетар
13. Стојановић Миодраг, борац
14. Вулетић Вукман, мл. водник
15. Петровић Милојко, курир
16. ТоАоровић Пантелија, борац
17. Малетић Милош, борац
18. Ралетин Секула, борац
19. Пауновић Миленко, борац
20. Бојић Божидар, борац
21. Јеремић Живојин, борац
22. Ерић Милован, десетар
23. Миљковић Тимотије, десетар
24. Кадија Душан, заставник
25. Мићуновић Саво борац
26. Чслебић Илија, борац
27. Адамовић Слободан, борац

28. Нуковић Сретен, десетар
29. Нововић Милица, борац
30. Раковић Милан, борац
31. Хацић Миливоје, десетар
32. Палавестрић Радован, десетар
33. Томић Љубомир, делегат
34. Јефтовић Михаило, десетар
35. Бојић Љубомир, потпоручник
36. Калуђеровић Милош, потпоручник
37. Рогановић Саво, потпоручник
38. Вујичић Вељко, потпоручник
39. Шаренац Алекса, борац
40. Лопичић Милосава, заставник
41. Баковић Радован, заставник
42. Стефановић Боривоје, курир
43. Османовић Насиф, борац.

(»Кроз борбу«, бр. 2/1945)

НОВИНЕ НА ПОЛОЖАЈУ

Ветар бесни све јаче и јаче. Наши борци будним оком мотре из ровова на сваки покрет непријатеља. Пушкомитраљезац Милан стоји са својим инајмилијим и најоданијим« другом, како он то каже за шарца. Поглед му је уперен у правцу непријатеља. Његово лице најбоље говори о кошави која немилице бије.

Подне је. Курир штаба батаљона провлачн се уоком саобраћајницом, од бункера до бункера, и доноси нам иашу велику радост — новине.

»Новине су стигле«, чује се весео глас другова.

»Да ли је дошла ,Борба'«? — питају.

У бункеру весеље. Заиста, за нас нема веће радости и лепшег поклона од новина. Преко новина ми се сједињујемо са фронтовима, позадином, кућом и осталим светом. Другови са задовољством читају, ред по ред. Ево и Милана са страже, заменио га је његов помоћник. Још са улаза у бункер пита: »Другови, колико је још до Берлина?« »Нема, Миле, много, видиш шта пишу новине«, одговарају му они са задовољством.

Миле узима новине и чита. По изразу његовог лица видимо да преживљава успехе Црвене армије и њено напредовање. Не, још внше, он јуриша заједно са њом -на Берлин!

Почео је да пада мрак и престајемо са читањем. Али се прича наставља. Сваки друг би хтео да исприча нешто од онога што је прочитао. Раздрагана орца песмом дају одушке својим осећањима:

»И Берлин ће, тврда вера, бит' у руке пролетера ...«

В.Ш.

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

ПОЗДРАВИ БРАТСКИХ БРИГАДА

V Срему, далеко од своје родне груде, нашле су се, једна до друге, две црногорске бригаде, најстарија, IV пролетерска, и једна од најмлађих, али ипак ударна, VIII црногорска бригада. Збратимљене борбом и заједничким циљем, далеко од своје родне груде, боре се оне једна поред друге за бољу и срећнију будућност југословенских народа. Том приликом, кад су се нашле на истом фронту, измењале су поздравне телеграме.

БОРЦИМА И РУКОВОДИОЦИМА 8. ЦРНОГОРСКЕ БРИГАДЕ

Драгп наши другови,

Необично смо радосни што нам се пружила прилика да наша 4. пролетерска бригада, заједно са својом 8. црногорском бригадом, сједињена у борби овдјс у Срему, уништава мрског фашистичког окупатора. За нас није било веће радости него кад смо чули да се наша 8. црногорска бригада налази на лијевом крилу наше 4. бригаде.

Драгн другови, ми смо са велико.м пажњом и до сада пратили борбе које сте водили, а нарочито за ослобођење драгог нам Београда. У тим борба.ма ви сте доказали да наша 8. бригада не заостаје по својим херојским дјелима иза најславннје црногорске бригаде, 4. пролетерске. Наша жеља је да настојимо и даље, заједничким снагама, да уништавамо непријатеља и да се ускоро нађемо у слободном Загребу, одакле ћемо заједно, са осталим бригадама наше Народноослободилачке војске, продужитн побједоносни пут за Берлин.

Живјела наша храбра НародноослобоОилачка војска!

Живјеле нашс црногорске бригаде!

Живјело братство и јединство народа Југославије!

Живио наш врховни командант, маршал Југославије, друг Тито!

Борци и руководиоци
4. пролетерске бригаде

БОРЦИМА И РУКОВОДИОЦИМА 4. ПРОАЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

ПОЛОЖАЈ

Борци и руководиоци младе, али зато ударне 8. црногорске бригаде, осјетили су сву топлину вашега присуства, знајући да на свом десном крилу имају једну од најславнијих црногорских бригада, 4. пролетерску.

Тим више што нам је пало у дио да проносимо високо заставу слободе ван наше слободне и увијек слободарске Црне Горе.

Пратећи дивне успјехе и славне побједе ваше бригаде, настојаћемо да и наша млада бригада, сада са још виши.м еланом, поће путем наших прослављених црногорских бригада, ка пуној побједи над мрским окупатором и његовим измећарима.

Живјеле наше славне црногорске бригаде!

Живјела Народноослободилачка војска Југославије!

Живио наш вољени врховни командант, мчршал Југославије, друг ТитоI

Борци и руководиоци
8. црногорске бригаде

Положај, 27. јануара 1945. г.
(»Кроз борбу«, бр. 2/1945)

ПИСМО БОРЦА

Драги моји укућани,

После дуге борбе против крвавога непријатеља, реших да вам се јави.м, да сам жив и здрав. Како сте ви? Желео бих да знам како је мама. Раде, шта ради Лила и да ли иде још по соби и узима онај старински револвер и по ћошковима виче »бум-бум« и каже: »Мама, Лила убио Швабу.« Зато ми Раде пиши поштом која је опет успостављена. Пиши ми како је Света са ранама на нози, које је задобио у јуначкој борби код Краљева, од подмуклих фашистичких митраљеза.

Поручи му и реци: »Драги брате, не клони духом неш одмах по оздрављењу узми чврсто оружје и хајде у борбу за ослобођење драгс нам отаџбине«.

А сада неколико речи о мени. Осећам се врло добро, мало у рову, мало у јуришу, ослобађајући делове наше земље од мрског окупатора. Међу Немцима се налазе у првом реду усташе, а има и четника, који су ме терорисали кад сам био код куће.

Сада ми се пружила прилика да им се осветим и да их прогањам и терам свуда и на сваком месту.

Шаље.м ва.м поздраве и желим много среће,

ваш син Веселин Драгачевац
борац

(»Кроз борбу«, бр. 2/1945)

БРИГАДНО ТАКМИЧЕЊЕ

V вези с прославом годишњице оснивања наше бригаде, приређено је, на заузимање и желуу СКОЈ-а, бригадно такмичење телефониста, санитета и такмичење на аутоматским оружјима.

Дворпште је пуно другова. Пред нама су мајстори аутоматског оружја, најбољи међу најбољима. Оружје је чисто и подмазано, милина га погледати. Овако чисто и подмазано улива пуно поверење.

Другови разговарају о такмичењу које ће почети за који минут. Нестрпљиви су. Загледају овоје оружје и очекују почетак, како би показали једни другима брзину расклапања.

Једна група живо прати разговор двојице другова, мајстора за »шарац«. Ко пре изврши задатак добиће следовање дувана оног другог. Опклада је пала. Друга груиа говори о преимућству »шарца« над осталим аутоматима. Износе се примери из борби о важности »шарца« за чету, вод, десетину.

На пушкомитраљезу »брно«

Прво је место заузео 18-годишњи Коцељевац, Лазаревић Војислав, борац 1. чете 2. батаљона, са извршеним задатком за 9 секунди. Друго место је заузео суви, високи и увек весели млађи водник Јовановић Боривој, из 2. чете 2. батаљона, са истим временом. Они би готово могли да поделе прво место. Треће место је заузео Драгомир Маринковић из 3. чете 4. батаљона, са временом од 20 секунди. Трећи је Фрања Кајам,

Врсдно је поменути да резултати осталих другова са бригадног таклшчења мало заостају за првом тројицом.

На пушкомитраљезу »шарац«

Најчистији рад и најбоље време, 18 секунди, имао је 19-годишњи Радиша Бајић, борац 2. чете 2. батаљона. Друго место заузео је Момчило РадовановиН, звани Струја, са истим временом. Млади Коцељевац Струја обећао је да ће за идуће такмичење постићи још боље време. Треће место заузео је друг Драган Миливојевић, из пратеће чете 3. батаљона, са временом од 23 секунде.

На пушкомитраљезу »шарац« (брзи)

Прво место заузео је друг Мирко Исаиловић, из 2. чете 2. батаљона, са вре.л1еном од 17 секунди. Друго место заузео је Богољуб Груичић, из 3. чете 4. батаљона, са временом од 20 секунди. Трећи је Фрања Кајам, из 2. чете 3. батаљона, са временом од 20 секунди.

V жељи да се и убудуће приређује такмичење ове врсте, борци су се растали у пријатном расположењу.

Позивамо све друговс који рукују аутоматоким оружје.м да га упознају и савладају што боље, како би на идућем такмичеињу показали боље резултате.

Борци 2. батаљона показали су најбољи резултат и тиме победили другове из осталих батаљона.

Први батаљон има једно треће место.

Аруги батаљон има три ирва и два друга места.

Трећи батаљон има два трећа места.

Четврти батаљон има једно друго место.

У јеку бригадних такмичења, омладинци чете за везу одржали су прво предтакмичење, а данас и такмичење по одељењима, у постављању и скупљању кабла на 2 километра. Исто тако, одржано је четно такмичење у растављању и састављању пушкомитраљеза и пушке. Дрл гови Драгослав Иваповић и Велимир Јеловац показали еу најбоље резултате у руковању оружјем.

Прво одељење, друга Мирослава Коларевића, постигло је најбол.и резултат у постављању кабла, укључивању телефона и сакупљању линије. Линија је постављена и телефон укључен за 10 минута, а линију су скупили за 17 минута. Исти задатак одељење друга Стевана Буришића извршило је за 11 минута и 30 секунди, а линију скупило за 19 минута и тако заузело друго место. Треће место је заузело одељење Крсте Јованетића, које је поставило кабл исто за 11 и по минута, али скупило линију за 20 минута.

Ни бригадни садитет није пропустио да приреди батаљонско, чегно и водно такмичење.

Потребне припреме за почетак такмичења су извршене. На столу, у соби, где ће одржати такмичење, налазе се: удлаге (шине), завоји, вата п остали санитетоки материјали за прву помоћ. Носила се прегледају и оспособљавају за употребу.

Прелазимо у собу одређену за такмичење. Први батаљон добија задатак. Уноои се »рањеник«. Зрно му је прошло кроз груди. Скидају га, превијају брзо, време је хладно. Под главу и леђа стављају му се торбица. Санитетима батаљона поставља се питање: »Шта би му дали да пије?«. Одговарају: »Нешто хладно — воде, млека или чаја.« »Због чега не топло?« »Појачало би крварење«, одговарају другарице.

Следује даље постављање задатака и практично извођење: прелом руке, прсти су одбијени, рањен у раме, одсечена рука, одбијена нога, рањен од бацача у главу и по телу, итд. итд.

Из 1. батаљона похваљен је рад другарнце Росанде Поповић, која је и.мала да укаже прву по.моћ другу коме је рука сломљена и који има крварење.

У 2. батаљону треба истаћи спретност и брзину друга Божидара Баковића.

Посматрајући практични рад види.мо да је и санитет 3. батаљона спретан у раду.

У раду 4. батаљона запажен је добар и узоран рад другарица Станке Никић и Мире Маловић.

И док су другу указали прву помоћ, организује се група која ће га пренети: рањеничка карта је готова и рањеник се најбрже преноси у позадину.

На крају так.мичења, референт бригадног санитета одржао је кратак говор о важности прве по.моћи у борби. Нзмећу осталог, рокао је: »Дајте све од себе и усавршите се на послу, старајте се о хигијени и о чистоћи V јединица.ма. Од вас зависе животи многих бораца«.

Ом.тдински дописник

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

ПРОСЛАВА ГОДИШЊИЦЕ БРИГАДЕ

На дан 24. о. м., увече, почела је нрослава годшињице наше дригаде свечаним банкетом, на коме су били присутни: комесар и начелник штаба 1. армије, са гитабом армије, комесар и начелник штаба 1. пролетерске дивизије, са штабом 1. пролетерске дивизије, команданти и комесари 1. пролетерске бригаде, 3. пролетерске, 13. пролетерске и Италијанске бригаде, затим командант и комесар Подручја, као и представници месних власти.

После завршене вечере, госте је поздравио командант бригаде, друг мајор Раде Раичевић. Здравицом су му одговорили: политкомесар 1. армије, политкомесар 1. пролетерске дивизије, командант 1. иролетерске бригаде, командант 3. пролетерске бригаде, командант 13. пролетерске бригаде, командант Италијанске бригаде и командант Артиљеријске бригаде.

Ујутру 25. о. м. изашли су сви батаљони као и самосталне јединице наше бригаде, у пратњи војне музике 1. пролетерске бригаде, на пољану где је одржана прослава годишњице и парада трупа наше бригаде.

Око 10 часова појавио се на пољани друг комесар 1. пролетерске дивизије у пратњи потпуковника Пречића и начелника 1. пролетерске дивизије потпуковника Блажа Марковића. Рапорт му је предао зсшеник команданта наше бригаде, друг мајор Широ Шпадијер. Пошто је обишао постројену бригаду, друг комесар дивизије попео се на трибину.

Потпуковник Пречић поздравио је у име Армије нашу бригаду и позвао је да и убудуће својим радом и борбом онравда поверење, које у њу има наш Врховни штаб, на челу са другом Титом.

После њега говорио је први командант наше бригаде, начелник штаба 1. дивизије, друг потпуковник Блажо Марковић, затим комесар 8. црногорске бригаде, друг мајор Милован Милачић.

После су прочитана имена унапређених и одликованих бораца наше Оригаде. Борци наше бригаде продефиловали су испред почасне трибине.

После подне културна екипа 8. црногорске бршаде извела је, са великим успехом, програм за наше борце. Тим је била завршена нрослава годишњице бригаде.

Поздрави бригади

КОМАНДАНТА И ПОЛИТКОМЕСАРА 1. АРМИЈЕ

Шгабу Осме црногорске ударне бригаде

Вама и вашим борцима, подофицирима, официрима и политичким комесарима честитамо годишг&ицу ваше бригаде. Увјерени смо да ћете од сада, као што сте и до сада, преносити славу нашег оружја, побјеђивати и туђи мрско! фашнстичког окупатора и домаће издајице до коначног ослобођења наше до.мовине. Као и до сада нека ваше побједничке заставе буду оличење црногорског херојства, дисциплине и самопријегора. Будните вјерни непобједивој Титовој застави.

Смрт фашизму — Слобода народу!

ПОЛИТКОМ,
пуковник

Мија.гко ТоОоровић, с. р.

КОМАНДАНТ
геиерал-лајтнант

Пеко Дапчевић, с. р.

25. фебруар 1945.

ПЕТЕ УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ

Штабу Осме црногорске бригаде НОВЈ

Данас, кад ваша бригада слави годишњицу свога оснивања, шаљемо вам борбене поздраве, са жељом да ваша бригада иде путем славних црногорскнх бригада, 4. и 5, да заједно, сједињени гг збратимљени са синовима братске Србије, ударите још јаче и још снажније по окупатору и његовим слугама, као синови славне Црне Горе и Србије.

Славне црногорске бригаде које су стигле у Крајину народ је дочекао као своју браћу. Први црногорски рањеници који су донесени у Крајину, крајишке мајке су неговале као своје синове. Крајишке мајке китиле су гробове црногорских синова по Крајини, а црногорске мајке гробове крајишких синова по Црној Гори.

Црногорци су упознали Крајину, Крајишници су упознали Црну Гору. Борба је сјединила све народе Демократске Федеративне Југославије, а нарочито народ Црне Горе и Крајине.

Живела 8. црногорска бригада!

Живело братство и јединство југословенских народа!

Живео Врховнн командант НОВ и ПОЈ, први маршал Југославије друг Тито!

Борци, подофицири, официри
и политички руководиоци
5. ударне дивизије

ТРЕБЕ ПРОАЕТЕРСКЕ (КРАЈИШКЕ) БРИГАДЕ

Драги другови,

Поводом годишњице формирања ваше бригаде шаљемо вам наше пламене пролетерске поздраве.

Ваша бригада данас слави успјехе које је извојевала у току године дана напорних и крвавих борби. Ти успјеси крунисани су славним побједама ваше бригаде на историјском Мојковцу, на Грабу и Зечјој глави, Оброву и Бродареву, Брежђу и Мокрој Гори, Маторој шуми и многим другим мјестима.

Ви сте, наши млади другови, за врло кратко вријеме високо дигли борбену заставу своје нације и наше народноослободилачке борбе.

Ми смо поносни што уз себе имамо таквог ратног друга и сигурни се осјећамо када имамо вас на једном од наших крила.

Желимо вам да и даље високо држите вашу борбену заставу, да будете на висини имена 4. и 5. црногорске пролетерске бригаде, да будете понос свога народа, наше народноослободилачке борбе и нашег љубљеног команданта друга Тита.

Ми вам, другови, дајемо нашу пролетерску ријеч да ћемо уложити све напоре да заједно са вама и осталим бригадама наше дивизије, у склопу наше Народноослободилачке војске и савезничких армија, задамо посљедњи и одлучни ударац нашим непријатељима, да учврстимо и проширимо тековине наше борбе и да чврсто станемо на браник већ створене нове Демократске Федеративне Југославије.

Живно наш млади ратни друг — 8. црногорска ударна бригада!

Живјела Народноослободилачка војска Југославије!

Живио наш велики вођ и учитељ — маршал Југославије друг Тито!

У име бораца и руководилаца 3. пролетерске (крајишке) бригаде.

Политкомесар — мајор
Лазаревић

Командант — мајор
И. Радуловић

АРТИЉЕРИЈСКЕ БРИГАДЕ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Борцима и руководиоцима Осме црногорске НОУ бригаде

Борци и руководиоци Артиљеријске бригаде 1. пролетерске дивизије, вама, нашим ратним друговима, шаљемо срдачне честнтке поводом годишњпце оснивања ваше бригаде.

Сећамо се прве борбе наше младе бригаде, када смо огпочели офанзнву на сре.мском фронту и нашли се на истом сектору са вашим јуначким батаљонима. Никада не заборављамо ваше неустрашнве јурише код Визића, Маторе шуме и Грабова, када је наша млада артиљерија, рушећи непријатељска утврђења и чистећи пут храброј пешадији, неустрашиво ишла напред, знајући да има моћну заштиту у вама и у наши.м старији.м друговима, у славом овенчаним пролетерскнм бригадама.

Данас, када циновска офанзива Црвене армије, попут бујице, јури па запад, нека сарадња наше младе артиљерије и наше јуначке пешадије буде још чвршћа, како би се наше победоносне заставе што пре залепршале и на бедемнма нашег Загреба, Љубљане и Трста, а фашистичку звер да ухвати зима у њеној јазбини, од гр.мљавине нашнх гопова.

С покликом: — За Тита — на Берлин! ми ва.м честитамо годишњнцу оснивања ваше бригаде.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Борци и руководиоци
Артиљеријске бригаде
1. пролетерске дивизије

(»Осма црногорска«, јубиларни брнгадни билтен, 25. фебруара 1945)

БАЦАЧКА БАТЕРИЈА БРИГАДЕ

По ослоооћењу Београда, Народноослободилачка војска је ојачала нови.м масовним приливом добровољаца. Повећале су се и материја.ше могућности и учинило остварљиви.м вођење ратни.м операцијама већих раз.мера. У то вре.ме пада и оснивање наше бацачке батерије.

У својим млађим данима наша брнгада располагала је једним до два бацача, распоређеним по батаљони.ма и употребљаваним у најкритичнији.м тренуцима, јер мупиције, до које се долазило само пленом од непријатеља, није било довољно. Дешавало се да се бацач носи по две до три недеље без и једне мине. У тим данима славних битака и победа наше бригаде, бацачи су, ггако под тешким условима, дошли до пуног изражаја, захваљујући пожртвовању посада и вештини старешина. Још су у живо.м сећању Бродарево, Бијели лаз и санџачке чуке, где су вешто послате мине падале посред збуњених Немаца и њихових колона, наносећи им губитке.

То знање и искуство, стечено у борби, руководиоци су знали да пренесу на нове, младе борце, који су учествовали у стварању и формирању наше бацачке батерије.

Већ првих дана обуке борци су заволели поверено им оружје и са љубављу су прионули да га што боље упознају. Ти борци, иако новн,

схватили су иравилно вредност свога оружја, својих бацача, и били су свеони да оно може да користи борби само ако буду мајстори у руковању њиме, ако у потпуности савладају нишанске справе и друго.

Покрет је бацачку батерију затекао сасвим опремну. Борци су ишли весело, очекујући дан када ће на терену, на фронту, ноказати овоје знање.

Дошло се до Маторе шуме. Укопани бацачи били су спремни да отворе ватру «а непријатеља. Другови су са нестрпљењем очекивали када ће чути прасак и детонацију мина, које треба да експлодирају по непријатељским бункерима. И тај тренутак је дошао. Једног хладног децембарског дана, рано у зору, грмљавина из наших бацача објавила је почетак офанзиве, која се завршила продором кроз непријатељоке линије. Паљба наших бацача створила је хаос у редовима противника. Мине су падале, «а задовољство наших бораца, особито наше пешадије, по непријатељским бункери.ма, разносећи »фрицеве« и разарајући њихове линије. Ни мине из немачких бацача, ни меци из њихових »снајпера« и »шараца« — јер с.мо били на домету њнховог дејства — нису могле да омету прецизно нишањење бацачлија, који су у многоме омогућили и олакшали успешно дејотво пешадије. Ради рељефнијег приказа ове акције, спомвнућемо да је херојска смрт задеоила нашег бригадира на 30 метара од наших бацача. Најзад се заорио победоносни поклич из грла храбре пешадије, која је већ пробијала прве непријатељске линије. Призори на које је наилазила пешадија јасно су говорили о разорном дејству наших мина и о тачности наши.х погодака. Наши бацачи, брзо натоварени, пошли су са пешадијом у сусрет нови.м борбама.

На новим положајима бацачи су пружали пуну подршку пешадији и у коорАинацији са њом постизали су пуну ефикаоност. У идућим тешким борбама, у којима је учествовала наша бригада у Срему, бацачка батерија оправдала је онај углед који је стекла у Маторој шуми.

Свуда где је било потребно уништитн непријатељске бункере, разорити противничке положаје, свуда где је требало олакшати и помоћи пешадији, појављивала се бацачка батерија. Експлозије њених мина чиниле су нашој пешадији радост, а непријатељу утеривале страх.

О њеној популарности најбоље говори песма, која се често чула међу борцима наше бригаде.

Нема боја да се бије,
Док не дођу бацачлије.

(»Осма црногорска«, јубиларнн бригадни билтен, 25. фебруара 1945)

НАШЕ РАДИОНИЦЕ

О нашим друговима из радионица уопште се ни пише, или, ако се пише, пише се врло мало. Опи остају по страни. Зашто? Зар није њихов рад исто толико важан као и рад бораца на фронту? Они су она невидљива артерија која је чврсто везана за фронт и из које фронт црпи све што му је потребно. Сваког часа, сваког тренутка везан је фронт за ову најближу позадину; поквари се оружје, поцепа се ципела или одело, ко Не то да поправи? Ту су они. Код њих не.ма одлагања у раду, јер сваки посао мора одмах да се сврши. Како да фронт чека дуго, кад се мора напред?

Наша бригадна пушкарница је млада, нема ни пуних шест месеци од како постоји. Она, са својих пет стручних мајстора, ради ударнички. Поправља све врсте тешког и лаког оружја, а, у исто време, израђује поједине делове оружја. Она не ради само за нашу бригаду, него поправља и оружје из осталих бригада, уколико њихове радионице не могу да заврше свој део посла. За шест месеци ударничког рада она је показала задивљујуће резултате. Ево биланса:

Поправљено пушкомптраљеза »брно«	978
Поправљено пушкомитраљеза »шарац«	1.425
Поправљено тешких митраљеза »бреда«	264
Поправљено разних пушака	3.593
Поправљено машинки	226
Поправљено иротивколских пушака	103
Поправљено пиштоља	531
Поправљено разних бацача	187
Израђено разних оквира	457

Наши другови из кројачке радионице не заостају за друговима из пушкарннце. И они раде без предаха. И кројачка радионица је млада, нема још ни шест месеци како ради. Код њих је највеселије. Кад уђете код њих, никад их нећете наћи нерасположене, увек су спремни за шалу и смех. Наравно, рад не престаје у том случају. Њих осам живи у братској љубави. Када сам им рекао да сам дошао да пишем мало о њима, они ме само погледаше и рекоше: »Друже, пиши ти о борцима на фронту, они то заслужују, а не ми.« Ја им објашњавам да је њихов рад исто толико важан и користан за борбу као и борба другова из борачких јединица. »Друже, знаш шта, ми не можемо о себи да говоримо, али нека наш рад говори о нама«, рекоше. Један вагон прерађене робе, то је биланс њиховог ударничког рада. Зар не заслужују овакви друговн да се о њима пише?

У једној радионици увек се чује песма. »Наш рад везан је за песму«, кажу тамо. Њих шеснаест седи за ниским сточићем и стално нешто куцкају и зашивају. У десном углу радионице стоји хрпа ципела. Бригада је на одмору, многи борци поцепали су обућу, треба све то поправити.

Обућарска радионица успела је, за 6 месеци ударничког рада, располажући првих 4 месеца само са 7 другова, да:

пенцетира	975	пари ципела
изврши већих оправки	2.370	пари ципела
изврши мањих оправки	469	пари ципела
направи нове обуће	291	пари ципела

(»Осма црногорска«, јубиларни бригадни билтен, 25. фебруара 1945)

ПРВИ ПУТ НА КУРИРСКОМ ЗАДАТКУ

Колона маршује. Отегла се блатњавим путем и гаца. Уморни другови тешко ваде ноге из блата, љуљају се под теретом пушко.митраљеза и муниције и с муком иду.

Сутон се већ спустио. Сиви мали облаци једва се иазиру.

Улазимо у село које се налази у непосредној близини фронта. Ту застајемо. Шапућући питамо један другога да ли је ту положај. Наређење

— тишина свуда. Одједном зачух своје име. Кажу ми да ме зове командир. Чуди ме шта ћу му. Упутих се ка њему. Саопштио ми да сам одређен за курира чете. Комесар чете ме упућује у нову дужност. Потом одлазим да чекам да први пут пођем на курирски задатак. Прва дужност била ми је да однесем извјештај штабу батаљона. Идем сам и стално миелим да ли сам на правом путу. Одједном запишташе зрна и кроз маглу јутра зачу се прасак. Инстинктивно легох. Питам се откуд и ко је сад то. Били су Нијемци. Спазили ме па отворили ватру. Претходно осмотривши терен пузећи сам прешао брисани простор и стигао на циљ. Тада сам увидео КОЛИКО може да буде опасна курирска дужност, а и како је важна приликом преношења извјештаја.

Бранко АЛВИРОВИЋ, курир 2. чете

(»Ка слободи«, бр. 2/1944)

НАШ КУРИР

Милојко Петровић, вижљаст младић, скромног држања и срамежљивог осмеха није стари борац. Али по изразу лица и погледу његових очију види се да је већ много претурио преко главе.

Када је наша војска дошла у његово родно село Брешће, није се двоумио, иако је био млад, хоће ли напустити родитељски дом. Одушевљено је приступио нашој војсци. Отада Милојко иде из борбе у борбу, кроз целу Србију, еве до Београда. Учествује у тешким борбама у Раковици и на Славији. У тим борбама мали Милојко се показао као храбар омладинац, с пушком у руци вешто се оклонио иза једног ћошка и отуда гађао немачке војнике који су претрчавали преко улице.

Када смо прешли Савски мост и пошли да ослободимо Војводину, Милојко је већ био курир батаљона. Долазе тешке борбе код Маторе шуме... Цео терен је био посејан минама. Милојко је неуморно трчао од чете до чете, носећи наређења штаба батаљона. Често се пробијао кроз непријатељоку ватру, легао на земљу да би се заштитио од бацача. Али је за време борбе оигурно одржавао везу између чете и батаљона, не презајући ниједног момента од мина и непријатељске ватре.

Једном је донео наређење штаба батаљона да чета изврши препад на непријатеље. Милојко је и сам хтео да учеотвује у том препаду. Командир и комееар чете оу га одвраћали, али он је остао упоран. Први је полетео из рова узвикнувши: »Ура, живели пролетери!«

И данас, када је Милојко млађгг водник, када његове младе јуначке груди краои медаља за храброст, да га запитате где је добио медаљу тај млади јунак — орамежљиво би се насмејао и слегао раменима.

В. Д.

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

УДАРНИК ЖИВОЈИН ПЕШИК

За кратко време по доласку у бригаду стиче поверење својих другова. Већ и на маиеврима, који су се изводили на простраиој сремокој равници, у првим данима доласка, примећена је његова воља и смисао да се што боље упозна и усаврши не само у руковању пушком већ и аутоматима. Највећа му је жеља била да постане нишанџија на »шарцу«.

Једно време је помоћник. При једном нападу Немаца његов нишанџија пада смртно рањен. Живојин се пузећи пребацује са »шарцем« до другог заклона и наставља да пуца на Немце, који еве јаче надиру. Достојно замењује свога друга. Разбија нападе Немаца, убија их неколико и осујећује њиховс планове.

Више пута је похваљен за најчистије оружје и за најбоље искоиан ров. У припремама за »Светску омладиноку недељу« добија похвалу штаба батаљона за ударнички рад. На такмичењу постиже иајбоље време, успевши да расклопи и склопн брзи »шарац« за 21 секунду. Увек заузимљив, а миран II срамежљив, осамнаестогодишњи Живојин, добио је од батаљона 5 дана одсуства.

Р. Т.

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

ДРУГОВИ ИЗ ПЕКАРСКЕ РАДИОНИЦЕ УДВОСТРУЧИЛИ УЧИНАК

У оквиру прославе »Светске омладинске недеље«, наши другови из пекароке радионице удвостручили су учинак, да би на тај начин најбоље манифестовали прославу празника нанредне омладине целог овета. Ови наши другови ударници показали оу ее најболлш, јер су најправилније схватили дужност.

Пекарски вод радио је п до сада ударнички. Али када су чули да се у оквиру »Светске омладинске недеље« одржава такмичење, друшви из вода су одмах уложили свс своје оиле да би били први. Иако су до сада избацивали осам фуруна хлеба и тиме задовољавали потребе наше бригаде, они данас избацују петнаест фуруна хлеба, што износи 3.000 килограма.

Нарочито треба истаћи удариички рад друга Богомира Јовановића, Тасе Ристића и Тихомира Петровића. Друт Богомир Јовановић је у стању да за 45 минута испече 250 кгр хлеба, али ни остала двојица не заостајс иза њега.

Б. Ш.

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

КОД ГРЧИБА САААША

V једном нападу на Грчића салаш учествовао је и мој вод. Имали смо задатак да једну чету 2. батаљона, која је нападала с левог крила, помогнемо с десна ватром из наша три аутоматска оруђа, да бисмо тако на себе окренули пажњу непријатеља. Полако смо кренули преко отвореног поља, испресецаног плитким увалама, довољно дубоким да сакрију борца од ока непријатељских осматрача. Ноћ је била прилично светла, тако да је непријатељ био у могућности да нас из даљине спази. Полако смо се приближавали рововима који оу били ископани на стотину метара од салаша у коме се налазио непријатељ. Подилазили смо салашу. Непријатељ се не јавља. Ускочили смо у његове рововe. Никога. Наместили смо наше аутомате и почели да брзом паљбом тучемо зграде салаша. Непријатељ се никако није јављао, рекао би човек и да га нема. У међувремену је са нашег левог крила долазила паклена паљба. Читавих четврт сата наши аутомати обасипају зграде ватром, а непријатељ се ни једним јединим метком не јавља. Всћ сам био уверен да на салашу нема непријатеља. Упола сам се издигао из рова и хтео да искочим и да кажем друговима да прегледамо салаш, када из зграда одјекну паљба из »шараца«. Меци зазвиздаше изнад главе, ја се вратих у ров и настависмо брзом паљбом. Осматрао сам одакле »шарцп« бију. Ускоро сам пронашао ватрено шездо, било је на крову једне од зграда салаша. Наша два »шарца« ухватили су кућу »у маказе« и осули. Светлећи меци су рили по њој. Одједном плану сламени кров и пламен се брзо рашири. Кров куће је изгледао као велика буктиња. Ускоро зачусмо експлозије, то је горела немачка муниција. Кроз пламен и дим, с времена на време, промицале оу сенке. Беже Немци. Митраљесци су са највећим весељем пуцали за њима. С друге стране »шарац« се није више јављао. Са левог крила је ватра престала. Немци су још двадесетак минута пуцали с времена на време, а ми нисмо одговарали. После тога, како је предвиђено, пов\кли смо се у тројкама ка нашим положајима. Без губитака извршили омо задатак.

(»Победа«, бр. 4/1945)

Драгутин ПРЕЛАЗ

КОЊА САМ ВРАТИО

Марко Перић, борац радног вода, отишао је на положај испред села Чаковаца са осталима, као коњоводац, да подели храну. При завршетку деобе поче напад Немаца на наше положаје. Марко је стајао поред коња, који се плашио пуцњаве. Коњ пада мртав, погођен у главу, а Марко брзо скаче у ров који је био иопред њега. У рову је било једно наше митраљеско одељење. Склонио се у оближњи бункер да огреје презебле руке. Када је после кратког времена провирио из бункера није више видео

митраљесце, већ неке прилике у белим огртачима, које су прескакале ров. Увукао се Марко дубље у бункаре и затрпао ватру. Кад је мало пуцњава престала, излази полако. Непријатељ је заузео наше ровове и отишао према селу Чаковци. Марко се извуче из рова и пође кроз кукуруз. Чуо је како кроз шашу од кукуруза корачају непријатељски војници и често пуцају. Опружио се на земљу, претходно разгрнуо мало онег и, лицем окренутим земљи, са опруженим рукама, легао. Уокоро изнад њега дођоше два Немца. Из клечећег става пуцали су. Он је притајио и дисање. У том близу њега паде мина бацача и пооу га земљо.м. Тако је Марко остао лежећи на онегу све до мрака. Кад је пао мрак, устао је и пошао према селу. У селу није било никога. Залазио је по кућама и тражио некога ко ће да га обавести о правцу којим оу отишле наше јединице. Нашао је једну старицу која му је рекла да су отишле према Товарнику. Пошао је напред, кроз ноћ. На изласку из села наишао је на два коња, узео је бољега, узјахао и пошао напред. Испред Товарника је застао. У селу се чула ватра и село је горело. Он улази јашући на коњу. У сусрет му је ишла група Немаца. Марко брзо скреће удесЛТО, прелази пругу и, рано сутрадан, стиже у јединицу.

— Друже, интенданте, довео сам коња — рапортирао је Марко.

Ж. К.

(»Побједа«, бр. 4/1945)

КОМЕСАР ДРАГО И ЖИВОТА ЕИРЧАНИН БРАНЕ БУНКЕР

Деоило се то онда када је непријатељ снажно на нас навалио, варујући да ће успети да нас сломи, а, уједно, и цео наш фронт.

Топови су загрмели, бацачи фијукнули, јурнуше тенкови, припуцаше пушке, а велики буљуци фашистичких војника кренуше ка нашим рововима.

Чекали смо их мирно. Око нас су падале гранате дижући и цепајући земљу. Уста су нам била пуна блата, а очи замагљене од барутног дима. У предњим бункерима били су они: борац Живота и комееар Драго. Митраљез је стајао, као и увек спреман, са светлим, месинганим нискама метака у реденику. Пажљиво оу осматрали. Немачки строј се све више приближавао. Наши су се држали оне старе: пусти га близу, па оспи. И збиља, када су се Немцима могла већ видети лица, Живота притисну окидач. Њихов строј се пови. Хитлерови војници падаху, неки раширивши руке као да нешто траже, други просто клонувши на онег. Животином и комесаровом весељу није било краја, јер је непријатељ одбијен од бункера.

Али, на жалост, само за кратко. Митраљез, засут земљом, отказао је. Фашисти <?у се опет прибрали и јуришали ка бункеру. Бггло је потребно много хладнокрвности и умешности да би се нашло излаза из критичног положаја. Немци су били већ ту, иопред бункера.

Комесар Драго зграби бомбе и поче их бацати, једну за другом. Челик распрслих бомби иочео је да кида мрока и одвратна фашистичка тела, док се Живота трудио да поправи »шарац«. И ускоро весело узвикну: »Друже комесарс, 'шарац' је исправан«. Тада му непријатељски рафал прекиде рсчи, а и млади живот. Он клону преко »шарца«. Комесара Драга Николића као да нешто такну до орца, видећи мртвог друга. Узе митраљез и осу паљбу на непријатеље, који беху десетак корака испред њега. Бес према мрским Швабама није му дозвољавала да попусти прст са окидача све док се цев није усијала.

И док су Немци бежали, комесар Драго, са сузама у оку, окрете се мртвом Животи и рече му: »Бункер је ипак наш, друже!«

В. Д.

(»Кроз борбу«, бр. 4/1945)

НОН V БУНКЕРУ

После поновног повратка у Чаковце, крећемо на положај. Те положаје смо и пре држали, па познајемо терен. Ноћ је, онег пада, а ветар дува и наноси пахуљице у очи. Хладно је. Друг се другу приближава, да би се заштитио од удара ветра.

Тишина је, зна се да је непријатељ близу, чак се и кашаљ зауставља. И тако стижемо до положаја. Колона стаје. Коњи се растоварају, тешко се оружје односи на место где командир чете нареди. Пијуци раде неуморно, јер та оружја треба добро осигурати.

Пошто је то свршено, командир наређује да се људство раздели по бункерима.

Улазимо у бункере, који оу доста добро направљени. Покривени су трском и шашом. Скоро се човск може иоправити. Има у једном углу и ложиште за ватру. Са мном су још тројица. Пада команда да се донесе слама, да се простре по бункеру, затим да се набави дрво или шаша, за гориво. Другови се разилазе, као мрави, по околини.

Пошто смо прибавили потребно, сада се ватра ложи. Ватру смо наложили и мало загрејали, па расположење расте, али за наш бункер сада већ не, јер вам неколико метака екоплодира у ватри, у размаку од пола сата. Водник наређује да се ватра угаси, и да се легве.

Нас четворица, а два ћебета. Да би се загрејали збијемо се чврсто једаи уз другога, али ноге никако да загрејемо. Када додија хладноћа дижемо се и тапкамо, али користи само док смо на ногама.

Умор и сан нас преваре и заспи се. Али чим ое пробудиш одмах осетиш да оу ти ноге као од леда. Долази ред на наш бункер да да стражу. На стражи се ипак мало загрејеш, јер ои у покрету, а уз то видиш око себе живост, јер другови иду да набаве шаше или трске. Тек си се угрејао, а долази смена. Сада мораш у хладан бункер. Идеш мрзовољно, али тамо те дочекује изненађење; водник седи поред ватре, која

пуцкара, и греје се. Објасни ми да није могао више да издржи, него је очистио огњиште и избацио неколико метака и сада се може слободно ложити. Сада смо наложили добро ватру, а врата затворили ћебетом и легли да спавамо.

Било је мало више удобности. И тако с-мо дочекали јутро.

Михаило РАДОВИЋ

(»Ка слободи«, бр. 3/1945)

НАПАД ЈЕ ОДБИЈЕН

Бледа месечина обасјава оремску равницу, која је покривена танким слојем онега, чија белина је испрљана црним мрљама голих стабала и непосечене шаше. Виде се купе свеже ископане земље, из чијих врхова се вију танке траке дима. Испред купа је дугачко, искривљена линија. То су бункери и ровови 3. баталона, на положајима испред Грчићевог салаша. У ти.м рововима стоје неме прилике осматрача. Небо се полако облачи, нестаје и оно мало светлости и равницу покрива тама. Каткад затрепери и блеоне светлост ракета.

Једна прилика пролази поред ооматрача и нестаје у бункеру команде чете. То је курир. После кратког времена излази више војника из бункера, а ускоро се, из земље, појављују и други. »Другови, задатак је — говори командир чсте, да се непријатељ, који се налази, према извештају извиђача, испред Грчићевог салаша, у бункери.ма, ликвидира и протера. Десетари на овоја меота«.

Почиње да пада киша. Чета одмиче од наших положаја, с борци.ма огрнутим белим мантилима, затим се развија у стрелце. Извиђачи су далеко напред. У тами кроз ледене капи кише назиру се неке зграде. Рукеборана чвршће стежу оружје, бомбаши одшрафљују бомбе ...

»Јуриш, другови, ураааа! ...«

Као авети, у својим белим мантилима, скочише бомбаши, док наша ауто.матека оружја сипају убилачку ватру на непријатељске положаје, који се налазе испред нас. Први бункери су наши. Немци беже саобраћајницама према салашу. Борба је доотигла врхунац. Са наших старих положаја бацачи су ступили у дејство и — добро видимо како се мине распрскавају у не.мачким рововима.

»Полако, по тројкама, назад ка нашим положајима« — командују старешине. Под заштитом аутомата наше јединице одлепљују се од непријатеља, који је осетио да се препадна чета повлачи, па ооипа све јачу ватру.

»Друже команданте, задатак смо извршили, нисмо имали губитака« — рапортир»а командир чете команданту батаљона. Борци полако нестају у земуницама.

Опет је наетала тишина.

Одједном поново оживеше положаји. ЉУДСТВО је на свом месту. Ватра са непријатељске и наше стране је ове јача, сад Немци нападају. На нашем левом крилу је Друш батаљон и са његових положаја чује се јака ватра. Непријатељ се привукао близу. Брза паљба из свих оружја. Фијучу гранате наше артиљерије и тешких бацача. Сва оружја су у пуном дејству. Небо је величанствено ишарано разнобојним светлећим мецима и ракетама, а светлост експлозија мина и граната допуњује призор земаљског пакла.

На лицима наших бораца, који данима стоје у рововима, огледа се •озбиљност и одлучност. Неуморно пуцају, свс брже и прецизније.

Немци се повлаче.

Са нашег левог крила одјекује победоиооно »Ура«. То 2. батаљон прогони потучене Немце.

Артиљеријока и бацачка ватра је појачана. Пораз Не.маца је потпун.

И док ватра малаксава и наше патроле поново одлазе у »ничију земљу«, са наших положаја одјекује песма, песма победе, песма младости и новога живота:

»Нема боја да се бије, где бригада Осма није ...«

Жарко КУЛИЋ, борчц

<»Побједа«, 4/1945)

ПРОСЛАВА ДАНА СПОРТА

Комбиновани тим I и II батаљона — комбиновани тим III батаљона и са.мосталних јединица 2:2 (2:0)

На дан спорта, у оквиру прославе »Светске омладинске недеље«, 25. о. м. одиграна је фудбалска утакмица између горе наведених тимова. Утакмици су присуствовали командант и ко.месар бргггаде, политички и војни руководиоци и сви борци нашс бригаде.

На судијин знак за почетак утакмице комбиновани тим I и II батаљона узи.ма одмах игру у своје руке. Јасно се примећује неповезаност тима III батаљона и самосталних јединица и види се да играју иепотпуни. Комбинованом тиму I и II батањона успева да једним оштријим иродором у 15. минути I полувремена, преко центарфора да да гол. То је оило врло лепа комбинација. Десно крило избија нагло напред са лоптом и додаје непокривеном центарфору, полувисок пас, и он неодбрањиво шаље лопту у гол.

После овог гола утакмица постаје нешто живља и повезанија. али још увек личи на бесциљно ударање лопте. Комбиновани тим III батаљона и самосталних јединица покушава да изненадним продори.ма изједначи, али не успева. Код њега нема повезаности, играчи сувише задржавају лопту, а пред шлом су збуњени, тако да не знају шта ће са лопто.м. Пред сам крај полувремена успева ко.мбинованом тиму I и II батаљона да после једног повезаног продора да и други гол. Резултат је 2:0.

Са тим резултатом играчи одлазе на одмор. На одмору је извршена из.мена у комбиновано.м тиму III батаљона и са.мосталним јединицама.

У другом полувремену игра је лепа и жива, тако да и не личи на ону досадну и монотону игру из првог полувремена. Код комбинованог тима III батаљона и самосталних јединица осећа се повезаност у игри, они су стално у нападу и пред голом, али џомбаст и нераван терен не о.могућује им да реализују своје комбинације пред голом. После једне лепе комбинације успева десној полутки комбинованог тима III батаљона и самосталних јединица да да гол и тиме с.мањи резултат на 2:1. Навијачи су узбуђени. Они ватрено навијају, скандирајући имена својих љубимаца и траже још голова. Пред сам крај игре успева комбинованом тиму III батаљона и самосталних јединица да изједначи, али изгледа да је овај гол постигнут из »офсајда«. Утак.мица је завршена резултатом 2:2.

Код играча оба ти.ма осећала се недовољна кондиција и тренинг. Сувише су задржавали лопту и нису пазили коме је додају. Пред шлом били су збуњени, тако да се често догађало да из сигурне оитуације за постишуће гола пуцају у аут. И поред овега игра је била занимљива н помало шаљива. Судија је био лењ, и није пажљиво пратио ток игре, тако да оу му се поткрале доста крупне грешке на штету оба тима. Он се лагано шетао по игралишту, тако да је више личио на посматрача утакмпце него на судију.

И играчи и борци напустили оу задовољни игралиште.

Б. ШУПИЦА

(»Кроз борбу«, бр. 5/1945)

Од Срема
до победе

У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА

До 22. марта 1945. године бригада се налазила на положају у Шиду, а тог дана је добила смјену и упутила се у село Кузмнн, на краћи одмор и прнпрему. Одмор у Кузмину био је само предах од исцрпљујућих борби и он је искоришћен за врло нитеизивну обуку, попуну јединице и довођење опреме и оружја у исправно стање. Свака чета је имала програм рала и сваког дана је извођена настава. Ти дани су искоришћени и да се ореде иокуства из вишемјесечних борби у Срему, да би оно што је најбоље постало својина сваког борца.

Много бораца и руководилаца изгубила је бригада а претходним борбама око Шида и око Чаковаца. Од 1. до 20. децембра 1944. године бригада је имала 134 погннула, 415 рањених и 27 контузованих.* А у току ње.мачког противнапада од 17. до 19. јануара 1945. још 47 пошнулих и 97 рањених. Велики број руководилаца, нарочито водних и четних, био је избачен из отроја. Између осталих, погинули су и командант бригаде, народни херој Саво Машковић, и два команданта батаљона, другови Душан Алекоић и Душан Бановић. Тако велики губици, нарочито руководећег кадра, морали су се брзо надокнадити да би се бригада оспособила за наредна дејства. Крајем јануара је и комитет КПЈ 1. пролетероке дивизије указао на то и препоручио да се хитно попуне упражњена мјеста ко.мандног кадра водова и чета уздизањем на те дужности бораца који су се, иако су тек недавно дошли у бригаду, већ истакли у борбама. У бригаду је крајем 1944. године дошао велики број бораца, младих добровољаца, из околине Ваљева, Коцељева, Уба и Београда. Највише их је било млађих од 20 шдина, али њихов полет и храброст оваки дан оу били све видљивији, а у свакодневним борбама брзо оу стицали борбено иокуство. Управо ти млади људи били су ооновни извор нових кадрова, који су сада преузели дужности командира водова (па и чета) и водних делегата. Специјализовани курсеви за командире водова и водне делегате, у бригади, и за командире и политичке комесаре чете, у дивизији, били оу добро организовани тако да је и на њима велики број младих, али већ искусних бораца, оспособљен за командне дужности.

У том општем, напрегнутом припремању, 3. априла 1945. године бригада је добигла наређење штаба 11. дивизије да крене правцем: Кузмин—

* Списак погинулих дат је на крају Зборника. Подаци о погинулим и рањеним друговима налазе се у Историјском институту ЈНА.

Босут—Јамена, и да разбије непријатељска упоришта у селима Страшинци, Јамена, Рачиновцн и Бурићи.

Босутска оперативна група дивизија (6. личка пролетерока и 11. дивизија, и Коњичка бригада), у чијем се саставу налазила и наша бригада, имала је задатак да разбије онаге непријатеља између Босута и Саве, олакша Јужној оперативној групи дивизија (2. пролетерска, 5. и 17. дивизија) форсирање Саве, угрози десни бок непријатеља на сремском фронту и, послије спајања са Јужном оперативном групом дивизија, на линији Врбања—Жупања, уђе у њен састав.

Бригада је кренула око 11 чаеова 3. априла 1945. године. V претходницу је одређен 1. батаљон, који је имао задатак да испред села 1а"мене скреце Удесио н ликвидира непријатељско упориште у селу Стр^мГ[1]-""!" одва-ЈаЛу 1- батаљона улогу претходнице оригаде преузима 2. батаљон и креће :е у правцу Јамене. Марширало се ноћу 3/4. априла, по насипу дуж лијеве обале Саве. На много мјеста непријатељ је разрушио наоип, па је кретање било доста успорено. Чим је штаб бригаде уочио да порушени пут успорава кретање, донио је одлуку да се пјешадијски дијелови крећу 5ез застоја, а да инжињеријска чета оправља пут на насипу и омогући •солоии кола са муницијом и х^раиом да што прије стигне у рејон Јамене. *V* току марша инжињеријска чета је успјела да поправи порушена мјеста да направн силазе и излазе или да премости порушени део пута) и да 5ригада, са извјеоним закашњењем возећег дела коморе, стигне на извриење задатка у току 4. априла.

Према добијеном задатку, 1. батаљон је напао из покпетп нл Стро-д пинце. Међутим, непријатељ]е жилаво бранио насеље, па се развпла I кестока борба која је трајала све до око 15 часова, када је батаљон \ >владао Строшинцима. У току дана непријатељ је четири пута јуришао | 1а 1. баТаљон, али упорност и храброст старјешина и бораца батаљона кршила је све те јурише. Батаљон је снажним нападом приоилио непри- , атеља да напусти село. уз велике губитке у људству и материјалу. V исто ^ фијеме када и 1. батаљон, 2. батаљон напада на Јамену и заузима је. ?ако је први дан борби за Строшинце и Јамену успешно завршен. Мп смо шали 8 погииулих и 21 рањеног.

Сљедеће упориште непријатеља било је село Рачиновци. Бригада га 1напада са 2. и 3. батаљона и четом аутоматичара у току ноћи 4/5. аирила [, рано ујутро 5. априла, заузима га. Непријатељске снаге из села су :рбнуле у -напад на бригаду у исто вријеме када је и бригада кренула ' напад на село. Дошло је до суорета борбе у којој је упорност и храб-!Ост јединица бригаде однијела побједу. Имали смо доста губитака у тој орби — 20 мртвих и 65 рањених.

Послије краћег предаха у рејону Рачиноваца J>ригада кррНе у ПЛНЛ, [а село Бурићe. Непријатељ је Бурићe добро утврдио и организовао за / дбрану. Рано ујутро 6. а!Ірила бригада је са 2. и 3. батаљоном напала село, \ а би у току дана увела у оорбу нJ плтил,аи без једне чете. Због јаког II тпора непријатеља бригада нијеJ^цела. да заузме село Бурићe ни 6. ни . априла, па се развила жестока борба из ровова. Слиједећег дана поовљен је напад са цијелом бригадом, уз подршку 1. и 3. дивизиона ртиљеријске бригаде 11. дивизије, д.\и Гкч успјеха. У току 9. и 10. априла *г* поиовљен напад са цијелом бригадом, али опет без успијеха. Непри-

јатељ је довео појачање из рејона еела Гуње. да појача одбрану Бурића. 1^Ж-Ј1^агшиАа око 24 часа успјс^д јр уч ла .зду^мрБуриће. Непријатељ се повукао у Гуњу. ђорбс за Буриће биле су вебма~"жестоке и I исцрпљујуће и бригада је имала доста жртава. У току пет дана имала \ је око 40 погинулих и око 300 рањених бораца и етарјешина. Вглики број \ командира и политичких комесара чета, командира водова и водних делегата погинуо је у овој борби и сахрањен је у Буриħима. Тешко их је све поменути али, исто тако, тешко је то не учинити за такве дивне другове који су храбро пали на челу својих чета и водова, какви су били: Саво Милутиновић, политички комесар чете, Матија Булатовић, Бранко Николић, Милош Шљиванчанин и Борђија Копривица — ови командири чета, Љубиша Томић, помоћник политичког комесара чете, Војисла§ Цвејић, политички комесар чете, Бранко Векић, Живко Грујичић, Величко Марсенић 1Г Момчило Иасиљевић — командири водова.

Рано ујутро 12. априла ушлн смо у Гуњу и састали се са дијеловима 5. крајишке дивизије, који су прешли преко ријеке Саве, а затим, око пола ноћи, ушли смо без борбе у село Врбању. Од 12. до 18. априла бригада се креће у маршевском поретку 11. дивизије правцем Врбања—Винковци—Славонска Пожега. Рано ујутро 18. априла наше снаге су напале непријатеља који је организовао одбрану на цести Славонеки Брод—Сибињ—Плетерница. Жељеле су да пресијеку ту комуникацију и спријече извлачење непријатеља преко Славонске Пожеге. Бригада је напала непријатеља у рејону Врчин Дол, са циљем да пресијече цесту Славонски Брод—Плетерница. Непријатељ је огорчено бранио цесту, јер би му, ако изгуби ту важну комуникацију, одступннца из Славонског Брода бнла угрожена или онемогућена. Два дана је без прекида вођена огорчена борба. Наши предњи дијелови су избили на цесту, па се развила борба прса у прса. Непријатељ је довео извјесна појачања и потиснуо их -на оближње косе изнад цесте. Наша артиљерија је онажно дејствовала и подржавала нападе бригаде. Но јуриши и противнапади толико су се брзо смјењивали да смо долазили у ситуацију да наша артиљерија дејствује и по нашим положајима. Жестина окрршаја у том рејону види се и по губицима. Ми смо, у току 18. и 19. априла, имали 27 погинулих и 134 рањених. Кадно поподне бригада је добила наређење да крене у правцу села Сибињ, да нападне непрнјатеља и пресијече комуникацију Славоноки Брод—Андријевци. Два дана смо водили жестоку борбу у рејону Сибиња и Андријеваца. У току 21. априла бригада је овладала Сибињем, а каоно поподне и Андријевцима. Тако је успјешно завршена п ова борба, уз велике губитке — 20 погинулих и 65 рањених.

Послије Андријеваца бригада наставља гоњење непријатеља правцем Плетерница—Славонска Пожега—Пакрац—Бјеловар. У току покрета ка селу Мала Барна, 26. априла, бригада је добила задатак да омијени 12. славонску бригаду испред села Велика Барна. Одмах су почеле припреме за смјену, па је, у току ноћи 26/27. априла, она и извршена. Затим је бригада одмах, из покрета, напала непријатеља у Великој Барни. Напад је услиједио аешто послије поноћи, са 1. и 2. батаљоном у првом ешелону и 3. батаљоном у резерви. Село Велика Барна било је укључено у посљедњу линију непријатељске одбране која се протезала правпем Грубишно поље—Зденци—Велика Барна—Велики Грђевац. На тој линији

непријатељ се добро утврдио и организовао одбрану. Снажиим нападом наша бригада је потиснула снаге непријатеља до цркве у средини села, али лијево и десно крило наше дивизије нијеоу уогтјели да то учине на својим правцима, па се тако бригада нашла дубоко уклињена у непријатељски положај. У току 27. априла непријатељ врши противнапад на испрене дијелове бригаде и потискује их за око 500 м уназад. На тим положајима јединице су се укопале и зауставиле га. Слиједећа два дана лијево и десно крило су успјели да потиону непријатеља и, 30. априла, заузели смо Велику Барну. Непријатељ се повукао под притиском наших јединица и због општег стања на другим дијеловима фронта. Одмах у току ноћи 30. априла продужили смо са гоњењем непријатеља правцем села Павловац—В. Грћевац—Мала Писанпца—Ст. Ковачице. Првог маја стигли смо испред села Нове Плошчице и поново ступили у додир са непријатељем, који је на ријеци Чазми организовао нову линију одбране. Чазма је тих дана била надошла од киша и излила се тако да је вода плавила веће површине дуж њеног корита. Зато је тих дана представљала велику препреку нашим јединицама, а непријатељу је олакшала да организује јаку одбрану. Напад на Плошчицу трајао је око 40. часова.

Да би јединице могле прићи селу морале су изградити прелазе преко Чазме, јер су ови мостови били порушени. Уз то, положаји непријатеља били оу доминантнији, па је напад на гвих преко подводног и расквашеног земљишта био доста тежак. Напад на Плоштицу почео је 2. маја у зору. Једна чета 2. батаљона осигурала је мостобран преко Чазме, а 3. батаљон је извршио напад. Напад није успио, па се 3. батаљон повукао на десну обалу. Непријатељ је вршио притисак на наше положаје и добијао се утисак да је врло јак, да располаже са доста артиљерије и минобацача. У зору 3. маја поново нападамо село; 3. батаљон је прешао Чазму, ади сада је то учинио и 2. батаљон, код воденице која се налази нешто јужније. Нешто послије подне непријатељ је извршио јак артиљеријоки напад по нашим положајима и, под заштитом те ватре, одступио. Имали смо осјетне губитке, нарочито од артиљеријске ватре. Највише губитака имао је 1. батаљон јер се кретао у колони из села Ораховац за Н. Плошчицу. Погинули су, између осталих, командир чете Радуле Радуловић, политички комесар чете, Драго Николић, а помоћник политичког комесара чете, Видак Глушац, задобио је тешке повреде од кОјих је умро у бригадној болници. Све су то били дивни другови и прекаљенп борци, који су од дана формирања бригаде прошли са њохм све борбе и маршеве. Нама је то тим теже падало јер је крај рата био на видику, и што су то, заправо, биле и посљедње веће борбе. Сахрањени су у Ораховцу, да ту вјечно чувају стражу већ слободне домовине.

Бригада је одмах по заузимању Н. Плошчице наставила гоњење непријатеља у правцу Бјеловара. Ноћу 4/5. маја дијелови бригаде су без борбе ушли у Бјеловар. Непријатељ се повлачи неорганизовано и његове јединице се крећу не држећи се комуникација. Уз то, штаб дивизије води преговоре са њемачким јединицама које се тим правцем повлаче. Међутим, то Нијемцима служи да добију у времену, да се лакше и неометаннје повлаче. У току 6. маја настављамо гоњење преко села Брезовљана и Пољане. Нешто јачу одбрану непријатељ је пружио на цести Загреб—Вараждин, у рејону села Ткалец и Бицаки. У току 7. маја овладали смо цестом Загреб—Вараждин и продужили гоњење. У току 8. маја поново

се воде преговори о предаји њемачких једин-ица (саопштвио је да је Њемачка капитулирала). Прешвори нису успјели, али су 1наставл.ени и, 9. маја, пред Забоком, но и тамо без успјеха. У рејону Забо-ка заробили смо једну аутомобилску чету са 11 исправних камиона, 7 мотоцикла и 3 путничка аутомобила са цјелокупним људством (око 700 домобрана). Сљедећет дана смо кренули преко Трговишта и Ст. Крижа за Клањец, гдје смо стигли 10. маја око 12 часова. Ту смо се задржали извјеоно вријеме (цио 10. и 11. мај до 14,00 часова), јер смо сачекали да 12. крајишка бригада наше дивизије разоружа Нијемце и домобране који оу се њој предали. Наша бригада је тога дана заробила 350 домобрана, 4 виша официра и заплијенила 4 камиона и 3 топа.

У Клањецу смо добили наргђењс од штаба 11. дивизије да кренемо, лајкраћим путем и што је могуће брже, за Цеље, гдје треба да иресечемо колону усташа и четника коју гоне снаге наше 2. армије од Загреба преко Зиданог Моста. У простору између Зиданог Моста и Цеља тада се 1налазило око 50.000 усташа и четника, који су покушавали да се пробију у Аустрију. Наш задатак је био да им у Цељу пресијечемо кретање и тако омогућимо нашим јединицама да их заробе и разоружају,

Штаб бригаде је одлучио да искористи камионе које смо заплијенили прије два дана у Забоку, у њих укрца онолико бораца колико могу да нри.ме и, најкраћим путем, упути их за Цеље. Камионе су возили заробљени шофери, који су их и до тада возили. Из 1, 2. и 3. батаљона у 11 камиона укрцано је око 300 бораца. Око 14 часова кренули смо преко Св. Петра за Цеље. Дијелови батаљона, који се нису могли укрцати, и приштапски дијелови кренули су пјешице ка Цељу. Штаб бригаде (командант, политички комесар, помоћник политичког комесара и неколико официра из оперативног дијела команде) укрцао се у два путничка аутомобила и кренуо са моторизованом колоном. Начелник штаба је остао да командује осталим дијеловима бригаде.

У Цеље је колона стигла 12. маја око 3 часа. Ноћ је била врло тамна. На раскроници која води за Зидани Мост еукобили смо се са 18. усташком дивизијом, разбили је и заробили њен штаб, са генералом Јулиом Фрицом. V току ноћи и сљедећег дана разоружали смо око 4.500 непријатељских војника.

У Цељу смо заплијенили огрома« ратни плијен: камиона, одјеће, хране, путничких аутомобила, мотоцикла и друге опреме коју су усташе жељеле да пренесу преко границе. Сва опрема је била утоварена у камионе.

У току 13. маја стигли су и други дијелови бригаде. Стигла је и 5. крајишка дивизија. Командант дивизије, Радомир Бабић, и начелник штаба, Ново Матуновић, затражили су да им хитно припремимо 100 камиона и возача, како би дијелове дивизије што прије пребацили у Словењградец и пресјекли пут њемачким и усташким јединицама које су већ прошле кроз Цеље. Веома смо брзо испунили тај захтјев штаба 5. крајишке дивизије, чији су дијелови кренули за Словењградец и тамо пресјекли пут њемачким јединицама и разоружали једну дивизију на»про стору Велађ>е—-Словењградец.

Наш 2. батаљон је 14. маја стигао до Велења и вршио извиђање. Вратио се у Цеље 15. маја. Добили смо наређење да спроведемо 70 камиона за Иванић-Град и предамо их штабу Армије, позадинском дијелу. Тај зада-

так је повјерен 1. бахаљоиу, а 2. батаљон је одређен да спроведе око 80.000 заробљених Нијемаца за Самобор. Бригаду смо потпуно моторизовали, а борце обукли у униформу финск-их војника. Управо смо у Цељу нашли у једном складишту велику количину одјеће финске војске. То нам је добро дошло да обучемо јединицу, а и да нешто одјеће сачувамо у резерви.

Из Цеља смо кренули за Стењевац, крај Загреба, и ту се задржали до 22. маја, кад смо кренули за Петрињу. V Петрињи смо добилн 388 бораца за попуну бригаде. Уочи рођендана друга Тита, 24. маја навече, организовали смо бакљаду у Петрињи. Била је то величанствена бакљада и велика радост што у слободи можемо да прославимо рођендан вољеног Врховног команданта.

Из Петриње смо кренули греко Козаре, Бања Луке, Мотајице, Добоја, Мајевице, Зворника, Ужица и стигли у Зајечар, да би, коначно, бригада добила мирнодопски гарнизон у Књажевцу.

Од 1. јануара до 15. маја 1945. године бригада је имала 423 погинула и 1.130 рањених. С тим великим жртвама она је завршила ратни задатак 15. маја 1945. године, у Цељу.

Ваашије *КРАЉЕВИЋ*

ОСАОБОБЕЊЕ СТРОШИНАЦА

Крајем марта 1945. године, бригада је са положаја из рејона Товарника пребачена у село Кузмин. Послије четири мјесеца непрекидних борби и директног контакта са непријатељем, имали смо нредах од десетак дана. Тај преХах није био намијењеп само одмору, већ су се јединице попуњавале, пренаоружавале (прнмали смо аутоматска оружја, топове, минобацаче, средства везе и другу опрему). Поред тога, све су јединице изводиле интензивну борбену и војно-политичку обуку, вјероватно најорганизованије и најефикасније од формирања бригаде. Посебна брига се водила о учвршћивању дисциплине и реда и о изгледу бораца и старешина. Тих десетак дана, проведених у том малом, пријатном славоноком селу као да су препородили бригаду. У нашем 1. батаљону сви смо били задовољни постишутим резултатима. Прижељкивали смо да се вратимо на фронт и чеето нашћали — када и гдје би то могло бити. Као и увијек када борба предстоји бнло је разних комбинација, али већина их се сводила на то да се враћамо на старе положаје око Товарника. Нагађања оу прекинута 3. априла, када је, око 12 часова, батаљон добио наређење да се спреми за дужи марш, а затим, у 17,30 часова, и борбену заповијест о томе. Батаљон је добио задатак да у улози претходнице маршује правцем: Кузмин—Босут—Јамена, затим да, у садејству са дијеловима 12. крајишке бригаде, ликвидира непријатеља у селу Строшинци. Главнина бригаде дејствоваће лијево од нас, правцем Јамена—Рачиновци, и даље

ка Гуњи. Маршевали смо иоћу, дијелом комуникацијом, а дијелом мочварним бесиућем.

Добро иаоружани и одморни хрлили смо у сусрет борби за ослобођење Строшинаца. Годило нам је и то што нам је повјерен самостални задатак, а вјеру у успјех учвршћивало нам је и сазнање да ће нам садејствовати Крајишници.

Испред села Јамене батаљон је окренуо удеоно, ка Строшинцима. Циљ нам је био да се неопажено приближимо селу и изненадимо непријатеља. Нисмо имали провјерених података о томе колико је непријатељ јак и гдје и како је утврђен. Једино смо знали да треба очекивати борбу са Нијемцима, усташама и Черкезима. Мало смо знали и о расположењу сељака.

Кретање ка селу било је изузетно тешко. Мочварне босутске шуме и канали иуни воде умногоме су нам иореметили темпо и правац наступања. Редовно се дешавало да борци упадају у воду до појаса. Веза је због тога често прекидана, умор је све више освајао а осјећала се и нервоза. Штаб батаљона се одлучио за кратак предах, да се чете среде, и упутио неколике извиђачке патроле да сакупе податке о непријатељу и његовим положајима. Покушавали смо да успоставимо везу са дијелови.ма 12. крајишке бригаде, али без успјеха. То нас је забрињавало, јер се ближио час почетка напада. Преко радио-станице предочавамо ситуацију штабу бригаде. Отуда -нам је одговорено да пожуримо, да главнина већ ликвидира непријатеља у Јамени, и да, ако нема Крајишника, нападамо сами.

Брзо смо избили на ивицу шуме. Пред нама примјећујемо прве куће Строшинана. То је повеће славонско село, на благим брежуљцима, оивичено шумом и крчевинама.

Извиђачке патроле нијесу донијеле податке које смо очекивали. У ствари, слабо оу се снашле. Јер, једној од њих се указала прилика да од сељака, мештанина, који је у близини орао њиву, сазна доста корисних података. Али га је она преплашила изненадном појавом. Оставио је плуг и коње и побјегао у правцу села. Неоналажљива патрола је још за њим и припуцала и — тако открила наше присуство. Изненађење, коме смо толико тежили, није више могло бити.

Процијенили смо да зато напад треба извршити што прије. Чете су већ раније добиле правце и — на оигнал ракетом — прешле су у напад. Преко релативно брисаног терена брзо су се ухватиле ивице села. Јуриш на село био је силовит. Цио батаљон је, такорећи, загрмио. Ватра аутоматских оружја, минобацача и машинки стварала је утисак да напада далеко јача јединица од батаљона. Такав нам је и био план — да у првом налету разбијемо непријатеља.

Непријатељ је у почетку попустио, дјелимично напустио ивицу села и повукао се у виеини сеоске цркве. Наше лијево крило напредује у правцу цркве. Наилази на снажан отпор и бочну ватру. Снажан противнапад неЈЈријатеља нисмо могли да зауставимо. Чете су одбачене на*.гвицу села. У нови јуриш тежиште пребацујемо на десно крило. Поново смо продрли само до цркве, и поново нас непријатељ одбацује на ивицу села. Звона на цркви поново звоне, знак да непријатељ није протјеран. Има

доста рањених. Извлачимо их у оближњу шуму, гдје им се указује помоћ. Неколико заробљеиих усташе оу одмах убиле. Ми смо заробили неколико Черкеза, сви су пијани.

Кратак застој и срећивање чета. Затим поновнн јуриш. У међувремену смо тражили појачање и подршку артиљерије. Сталио се питамо шта је са Крајишницима. Остављени смо, ипак, да сами ликвидирамо непријатеља у Строшинцима, али нам он изгледа јачи и жилавији него што смо очекивали. Неки командири се жале да понестаје муниције. Комора је прилично удаљена, јер се, због мочварног земљишта, не може приближити селу. Радио-станице служе добро, али неискусни везисти споро успостављају везу са штабом бригаде. Осјећа се нестрпљење и нервоза и код нас, у штабу батаљона.

Закључујемо да је ово крупан залогај за нас, а највише нас узбуђује што предвиђеног садејства нема. Одлучујемо се за четврти јуриш. Већ су поподневни часови и чујемо борбу која се води у правцу Јамене. Ватра се све више удаљава и, по томе, заклЈучујемо да главнина бригаде успјешно напредује ка Рачиновцима. Сакупљамо посљедње снате за четврти јуриш. Дио чланова штаба батаљона је у борбеном поретку чета, код којих нема правог расположења за нови јуриш, па их — и личним присуством — треба подотакнути и охрабрити. Командир 2. чете, Никола Митровић, са проријеђеном четом поново јуриша. Јуриш прихватају и остале чете. Чују се повици: »Напријед, комунисти! Напријед, скојевци!«. Неиријатељ попушта. Заузели смо цркву и продужавамо напад у дубину села. Водимо борбу за сваку кућу. Пред нама је опустјело село. Непријатељ не дозвољава да ико иза њега остане. Права евакуација под борбом. Не дозвољавамо непрпјатељу да предузме противнапад. Примјећујемо га како одступа ка супротној ивици села. Спремни смо да га и одатле протјерамо, али смо наишли само на празне бункере. Дио батаљона гони разбијеног непријатеља, а дио посједа иоложаје за одбрану села, већ готова утврђења; њих је непријатељ припремио за овоју одбрану.

Имамо доста губитака, поготово рањених, али — непријатељу нисмо остали дужни. Наилазимо на љешеве, њемачке, усташке, а нађе се и понеки Черкез. Много је мртве и израњављене стоке. Село оставља утисак правог бојишта. Није ни чудо, јер је »издржало« четири наша јуриша и скоро — толико противнапада непријатеља.

Радосни смо што смо задатак извршили сами. Нијесмо овјеони колико је задатак био тежак, али смо, ето, и тај испит успјешно положили. Послије пада мрака наилази командант бригаде. Усхићен и радоотан честита нам побједу. Грлимо се — 1као да се дуго времена ниомо видјели.

У закључку операцијоког дневника штаба 8. бригаде за 4. април 1945. године дословице стоји: »1. батаљон је иопољио ударност, одлучност и чврстину, као и пробојност ...«. Таква оцјена је резултат успјешне борбе коју је батаљон водио у Строшинцима. Та борба ће остати као свијетла тачка на његовом борбеном путу. Село Строшинци, у питомој Славонији, посљедњи пут — и коначно — ослобођено је оружјем и срцима бораца 1. батаљона 8. црногорске ударне бригаде.

Драго БОЖАНОВИЋ

ТЕШКЕ БОРБЕ
(2. батаљон у пробоју)

У поподневним часовима 3. априла батаљон је кренуо из Кузмина у правцу Босута ка Сави. До мрака је, у врло напорном маршу, превалио преко 30 километара. Правац кретања држан је у тајности, а борци су међусобно шапутали и прижел.кивали прелазак у Босну. Радовали су се томе јер им је војевање у равници, углавном због тога што су готово сви били брђани, тешко падало.

Батаљон је наставио марш старим насипом поред Саве, у правцу запада. Пут је био врло узан и лош, што је отежавало кретање запрега. Маршевало се целу ноћ. У зору, 4. априла, стигли смо до водене бране испред^_седа_Јамене. Лево је Сава, а десно велика, дубока баруштина.

Наређено је да стрељачке чете крену у напад. Мпнобацачка чета поставила је оруђа непосредно иза стрељачког строја, испред и иза бране. Противколоки топ је извучен на насип, како би што боље помогао напад.

Немци, усташе и белогардејци дочекали су наше јединице митраљеоком ватром из добро припремљених и утврђених заклона. Корак по корак борци су, пузећи, освајали терен, уз врло озбил.не губитке, нарочито на левом крилу, према Сави. Био је то огољен терен, брисан простор.

Поеле уратанске ватре из свих наших оруђа непријатељ је мсрао да попусти и батаљон је око подне ушао у Јамену. Призор је био стравичан. Све куће иопаљене и разорене. Нигде живе душе. (Касније смо сазнали да су то учиниле усташе, јер су Јамењани, од најмлађег до најстаријег, били за НОП). Не само што нисмо видели човјека, нисмо видели ни мачку, ни пса, ни кокош. Све је то било даино уништено! Преживели становници су побегли у Срем, односно у Србију.

Док је минобацачка чета пролазила кроз село, баш у тренутку кад је била близу цркве, из правца Кузмина долетела су два ловачка авиона у ниском, бришућем лету окомила се на њу. Борци оу, са коњима и натовареним оруђима у покрету, као заклон користили зидине кућа. Срећом, није бпло ни жртава ни материјалне штете. То су били наши авиони, позвани у, помоћ. Међутим, наше снаге су у међувремену већ биле заузеле село. Уговорени знак било је испаљивање црвене ракете у правцу одступања непријатеља. Но, ми нисмо имали ракете црвене боје — и употребили смо оне које смо имали. Ипак, веза је некако успостављена, иначе — умало да сами себи нанесемо губитке ...

По заузимању Јамене, батаљон је, не наилазећи на јачи отпор, наставио равницом у правцу села Рачиновци. Мрак нас је, 5. априла, затекао у борбеном распореду и врло блиоком контакту са непријатељем, на пола пута Јамена—Рачиновци. Јединице су нападале жестоко. Ватра из непријатељског пешадијског наоружања била је тако снажна да су светлећа зрна личила на ројеве пчела. Пуцало се само из пушака, аутомата и минобацача. Са обе стране. Борба се релативно стишала после 22 часа. Наше снаге су биле преморене, без она и одмора преко 36 часова, а и снабдеВ^ње храном било је скоро немогуће.

Тачно у поноћ у једној појати одржан је састанак руководства батаљона. Поред осталог, сачињен је план напада, за 2 часа ујутро, 6. априла.

Батаљон је у одређено време пошао у нанад. Минобацачи су били непосредно иза стрељачкот строја. Батаљон је имао велике губитке. Непријатељ је бранио сваки метар терена. Међу погинулим — а био их је велики број — били су: командир чете Бранко Ноковић, командир чете аутоматичара Матија Булатовић, командир чете Милош Шљиванчанин. Најжешће борбе вођене су на центру и на десном крилу. Тамо је била придодата и чета аутоматичара.

Тек у касним поподневним часовима наше јединице су заузеле Рачиновце и задржалс се на његовој северозападној страни, где су организовале одбрану.

Ноћ је протекла доста мирно. Непријатељ је организовао новулинију одбране на ивици села Бурићи, испред високе, густе шуме која се простирала од села према Сави.

Упоредо са нашим јединицама напредовале су и јединице једне српске бригаде уз леву обалу Саве, према селу Брезово Поље. Већ око 2 часа (7. априла) распламсала се жестока борба. »Радиле« су само ручне бомбе. Повезаном светлооном траком бомби, линија напада оцртавала се потпуно. Борба је трајала до зоре. Тада су наше снаге пробпле непријатељеву одбрану.

Батаљон је 7. априла наставио нападе, али је био принуђен да се укона на неких 500—600 метара од Бурића. И даље је трпео губитке, па је његова борбена моћ осетно слабила.

Између 10 и 11 часова пре иодне, стигао нам је у помоћ 1. батаљон наше брнгаде и једна македонска артиљеријска јединица. Као командир минобацачке чете сачинио сам окицу терена са непријатељоким упориштима и реперима за ту јединицу и минобацачку чету 1. батаљона.

Непријатељ је располагао јаком артиљеријом, која нам је наносила озбиљне губитке. Гађала је не само десетине и митраљеска шезда, него чак — и појединце. Тешки губици нанесени су чети 1. батаљона док се једном удолином кретала да заузме положај.

Непријатељ је .имао и велики број снајпериста, размештених ио дрвећу на предњој ивици шуме, који су вребали сваког ко се неопрезно кретао.

Поновио се неспоразум из Јемене. Команда бригаде затражила је помоћ авијације. Било да оу у међувремону јединице заузеле прву линију одбране, или због грешке, авиони су бомбардовали наше положаје, па је било и губитака ... Батаљон и придате му снате морали су да прекину напад.

Минобацачка чета заоипала је гранатама Бурићe и изазвала више пожара, иако је село било удаљено нешто преко 3 км (коришћена су додатна пуњења). По наређењу команданта батаљона, чета је, иако је командир чете био енергично против тога, учинила један скок напред, око 200 м. Том приликом је имала двојицу мртвих — једног болничара и једног пушкомитраљесца, и двојицу лакше рањених, једног борца и камесара чете Душана Вуцељића. С тешком муком чета је враћена на ранији положај, јер је била уракљеиа непријатељеком артиљеријом, која јој је н нанела губитке.

После повратка чете дошло је до оштрих ријечи између њеног командира и команданта батаљона. Можда би дошло и до нечега много горег да се оије умешао помоћник комесара батаљона, Обрад Бјелица.

У поподневним чаоовима, при рекогносцирању терена и непријатељског положаја, рањен сам у главу гелером артиљеријске гранате. Пренет сам у болницу, где сам оперисан.

Радосав М. СТИЈОВИЋ

НЕПРИЈАТЕЉ ЈЕ ОГОРЧЕНО БРАНИО СЕЛО БУРИБЕ

Бригада је 5/6. априла избила пред село Бурићe, које су браниле јаке немачко-усташке снаге, ојачане артиљеријом и минобацачима. Непријатељ се добро утврдпо системом групних ровова, испред којих се простнрала равница, брисани простор.

Пре свануће батаљони су добили задатак да нападну непријатељске положаје. Трећи батаљон је нападао од коте 85, улево до пута који води од Рачиноваца ка Бурићима; 2. батаљон — лево од пута; чета аутоматпчара посела је положаје лево од 2. батаљона, штитећи правац од насипа на реци Сави. Противтенковски топови и чета противтенковских пушака посели су ватрене положаје са обе стране пута Рачиновци—Бурићи, са задатком да дејствују у случају појаве непријатељских тенкова. Први батаљон се налазио у резерви бригаде, на правцу дејства 2. батаљона. Десно од коте 85 требало је да се налази 12. крајишка бригада.

У 6 чаоова ујутро 2. и 3. батаљон кренули су у напад. Водили су тешку борбу. Непријатељ је давао огорчен отпор. Други батаљон је нападао преко откривеног земљишта, које је непријатељ држао под јаком ватро.м артиљерије и минобацача и жестоком унакроном митраљеоком ватром. Иако је трпео велике губитке, батаљон је освајао стопу по стопу терена и успео да избије на 400 метара од непријатељских положаја. Убитачна ватра присилила га је да ту застане и да се, на брзу руку, почне укопавати.

Због тога што је изостао напад 12. бригаде, 3. батаљон је морао да осигура свој десни бок од правца Старе Гуње. Но и поред тога батаљон је, у енергичном нападу, избио на 500 метара пред селом, и тако изравнао фронт са 2. батаљоном. Непријатељ је сву своју ватру сконцентрисао на наше јединице, због чега смо претрпели и веће губитке.

Око 10 часова појавио се непријатељ и од Гуње, и угрозио наше лево крило. У таквој ситуацији, без подршке деоног суседа и због угрожености левог крила, штаб бригаде је зауставио напад и наредио да се 1. и 3. батаљон и даље укопавају на достигнутим положајима.

У 10 часова и тридесет минута једна наша ескадрила авиона грешком је почела /ф митраљира положаје 1. батаљона, али жртава нисмо имали (рањена су само два коња митраљеске чете). Целог дана непријатељ је тукао наше положаје јаком артиљеријоком и минобацачком ватром, од које смо имали жртава, оообито рањених.

Због гу&итака које су прстрпели 2. и 3. батаљон, око 10 чаеова 1. батаљон се убацује на споју између њих, тако што се 2. батаљон рокирао улево а 3. удесно, чиме је постао гушћи њихов стрељачки строј. У иовом борбеном распореду извиђачки вод бригаде посео је положаје на левом крилу, ради обезбеђења бока 2. батаљона.

Сутрадан, 7. априла, наше јединице су се налазиле на истим положајима. Није било борби, осим извиђачке делатнооти предстражнпх одељења и обостране артгиљеријске и минобацачке ватре. У току дана укопавали смо се и маскирали положаје, ове под врло тешким условима — под непријатељском ватром и на мочварном земљишту, непогодном за то.

Око 15 часова једна група непријатељских војника подишла је положајима 3. батаљона. Борци су их пустили да се приближе и засули ватром; убили су пет и ранили десетак непријатељских војника.

Штаб бригаде је 8. априла издао заповест 1. и 3. батаљону да нападну Буриће. Бригадна чета аутоматичара имала је задатак да изврши демонстративни напад на Стару Гуњу и да, у исто време, осигурава деони бок 3. батаљона.

Штаб 1. батаљона извршио је распоред чета за напад, ојачавајући их са два митраљеза типа »максим«, 3. чета, која се налазила у резерви, посела је положаје 2. батаљона, који је прешао у резерву. Вод противтенковских топова 45 мм и вод противтенковских пушака посели су ватрене положаје са обе стране пута који води за Буриће. Минобацачка чета посела је ватрене положаје у рејону групе кућа на путу Рачиновпи——Буриђи.

У 6 часова, под заштитом артиљеријоке и минобацачке ватре, 1. и 3. батаљон кренули оу у напад. Преко брисаног простора, који је непријатељ тукао убитачном ватром артиљерије и минобацача, 1. батаљон је успео да избије на 300 метара од непријатељоких положаја. Јака унакрона и запречна ватра присилила је његове чете да се прилепе за земљиште и да се брзо почну укопавати јер напред се није могло.

Имали смо велики број рањених. Болничари и болничарке, под најтежим условима, извлаче их са ватрене линије, да им укажу помоћ.

Трећи батаљон је нападао преко нешто погоднијег земљишта и — успео је да разбије предње непријатељске делове и да се изравна са четама 1. баталк>на.

Око 17 часова од насипа на Сави појавила се већа група Немаца и изненада напала нашу 2. чету. Чета је давала огорчени отпор, засипала непријатеља јаком пушчаном и митраљеском ватром. Извршила је и два узастопна јуриша, уз обострану употребу ручних бомби, и уопела одбацити непријатеља. У јуришу је тешко рањен командир чете Митровић, који је храброшћу давао пример борцима.

У јутарњем нападу и у одбијању иоподневног противнапада непријатеља, 1. батаљон је претрпео тешке губитке: 10 погинулих и 40 рањених.

Пред зору, 9. априла, штаб бригаде поново наређује батаљонима да нападну непријатеља — 1. батаљон са истока, 2. и 3. батаљон са југа, с тим што ће 3. батаљон извршити и чишћење Старе Гуње. Напад је почео у 4 часа ујутро, али је непријатељ успео да га одбије.

У току напада заробљено је шеет домобрана, који су дали податке да непријатељ има више од 60 погинулих и око 130 рањених вој.ника, које камионима одвлачи за Гуњу. Губици 1. батаљона и у овом нападу били су тешки — 39 рањених.

Штаб бригаде је око 10 часова 10. априла наредио поновни општи напад на Буриће, с тим — да се морају заузети у току ноћи.

После јаке артиљеријске припреме батаљони су кренули у напад у 21 час. Непријатељ се бранио јаком ватром артиљерије и минобацача, кратком али много јачом него претходних дана. Користећи ноћ и стечено искуство из протеклих борби, брзо смо избили на јуришно одстојање. Батаљони су кренули у јуриш, засипајући непријатељске положаје митраљеском ватро.м и ручним бомбама. Јаче непријатељоке заштитнице испалиле су последње митраљеске рафале и — побегле. Борци су заузели непријатељске ровове и наставили да гоне непријатеља, чије су главне снаге одступиле пре нашега наиада.

Око поноћи бригада је заузела Буриће. Заплењено је више кола са артиљеријском и м обацачком муницијом.

У петодневним орба.ма за БуриНе 1._б<1хаљон је претрпио тешке губитке (22 погинула и 92 рањена).

Бригада је наставила гоњење непријатеља у правцу Гуње, коју је заузела без борбе, 11. априла у 4 часа ујутро. У њој је заробљено 80 домобранских војника.

Василије Ђ. РАДУЛОВИЋ

ТЕЖАК ЈЕ БИО ТАЈ ДАН ЗА ЧЕТУ
(1. чета 1. батаљона у нападу на Буриће)

У нападу на село Буриће чета је била на левом крилу батаљона. Нападала је у захвату канала са задатком — да обухватом кроз шуму упадне у Буриће.

Земљиште на правцу напада чете, на дубини иредњег краја одбране, било је откривено, равничасто, а у дубини пошумљено, што је непријатељу омогућавало добру одбрану и осматрање. Постојећи канал у захвату напада чете отежавао је командовање и организацију садејства. Команда чете била је подељена тако да је комесар чете, београдски радник Војислав Цвејић, пошао са 1. водом, на леву обалу канала.

Са полазног положаја чета је пошла у напад. Била је ојачана водом митраљеза и ПТ пушака. Митраљески вод је ватром подржавао напад чете, а вод пт пушака, раопоређен у саставу 2. и 3. вода, неутралисао је поједине ватрене тачке непријатеља.

Непријатељ се жилаво бранио. Чета је споро продирала ка »вему. Већ у првом налету чета трпи осетне губитке — 7 мртвих и много рањених бораца.

Ипак, 2. и 3. воду полази за руком да се у рејону шуме уклине у непријатељски распоред, убију неколико његових војника и заплене два

J

пушкомитраљеза, три аутомата и неколико пушака. И отпор непријатеља поетаје ове снажнији. Командир 1. вода Живко Грујановић извешта^а да је у јуришу с водом погинуо комесар чете Војислав Цвејић и још четири борца. Има више рањених.

Командант батаљона захтева да се иде напред. Али је чета претрпела велике губитке и — нема онаге за то.

Из позадине пристижу носиоци рањеника. Многи су и сами рањени још док нису ни доспели до рањеника. Споро, нретежно пузећи, извлаче рањенике у заклоне, да ^у сачекају ноћ, ради евакуације.

Непријатељ осећа да је ситуација у чети ове тежа. Појачава ватру и с мањим групама прелази у противнападе, да би избацио делове чете са заузетог положаја. О томе извештавамо команду батаљона и тражимо помоћ — да артиљерија неутралише неке ватрене тачке. Тај захтев није, на жалост, могао бити испуњен. Наређено је да се чета задржи на достигнутој линији, пређе у одбрану и да ту сачека ноћ.

ПреАузео сам мере да то остваримо и издао задатке командирима водова. Изричито сам им наредио да се мора одбити сваки покушај непријатеља да нас избаци са положаја које држимо.

Иако је ситуација била веома тешка, наставили смо да извлачимо рањенике и прикупљамо мртве на сабиралишта, па смо тако и дочекали први сумрак.

По паду мрака дошло је наређење да се чета повуче на полазнп положај и да се — са борцима који су способни за борбу — организује одбрана. V сваком воду формиране су групе бораца за извлачење мртвих и рањених и прикупљање оружја које је у току дана остало на положајима.

Са преполовљеном четом требало је организовати положај за одбрану. Тежак је био тај дан за чету. Изгубила је комесара чете, једног командира вода и 15 бораца. Толико их је било и рањених. Много их је ангажовано за извлачење рањеника. Али и са оно мало преосталих бораца чета је усиела да изврши наређење батаљона.

Ми.горад ЈАКИЋ

ИЗВААЧЕБИ ПОГИНУЛОГ КОМАНДИРА РАЊЕНА ТРИ БОЛНИЧАРА

(Борбе 3. батаљона на правцу Гуња—Рачиновци—Бурићи)

Наше снаге заузеле су Ја.мену, а непријатељ се повлачио са линије на линију. У време борбе за Соњане и Рачиновце непријатељска артиљерија из рејона Дубраве била је врло активна, па се из тога могло закључити да ћемо се сукобити са његовим јачим онагама на линији Дреновци—Бурићи.

Батаљон је имао задатак да брзо овлада северозападном ивицом села Рачиновци, а затим линијом Дубраве—Стањевића њиве. Са те линије, где ће прикупити онаге требало је да батаљон из покрета заузме село Бурпће и пређе у гоњење непријатеља у правцу села Гуње. Десно од

нашег 3. батаљома наступао је 2. батаљон, а лево, дуж наснпа поред Саве, чета аутоматичара.

Кретали омо се у водним колонама, под заштитом мрака, и без артиљеријске ирипреме — да бисмо постигли изненађење. Али смо се изненада сукобили са непријатељем, који је, у исто време кад и ми, пошао у напад. Развнла се борба нрса у прса. Непријатељ се, изгледа, није надао таквом сукобу и брзо се, под заштитом мањих делова, делимично пошумљеним земљиштем повукао ка Бурићима, где је имао онажно •организоване одбрамбене положаје. У том сукобу 2. чета је имала једног погинулог и три рањена борца. Погинуо је члан СКОЈ-а Владислав Радивојевић. Заробљен је један немачки подофицир, био је лакше рањен у ногу. Борци, који су били близу погинулог Владислава, закључили су да га је убио •баш тај подофицир^и хтели су да га одмах стрељају. Није им дозволио командир чете, Борће Копривица, који је два дана раније дошао са дужности •обавештајног официра. Заробљеног подофицира одмах је упутио штабу •батаљона, да га као »жив језик« иокористе.

На нашем лево.м крилу чета аутоматичара упала је у ватрени цак и претрпела осетне губитке, те је морала да се извуче из борбе. У покрету је извршено прегруписавање онага, тако да је на наше лево крило прешао 2. батаљон, а 1. батаљон је уведен у борбу дуж пута Рачиновци—Бурићи. Вероватно је тај застој и непријатељ искористио да ојача одбрану. Звоник сеоске цркве доммнирао је целом околином. У њему је био тешки непријатељски митраљез. Сви прилази непријатељу били оу тучени унакрсном ватром. Стрељачки строј 3. и 1. батаљона трпео је јаку ватру и имао осетне губитке. Терен је био раван, са нешто оитног жбуња поред ивице њива. Јуришало се неколико пута, али без успеха. Сутрадан, уз јаку артиљеријску припрему, понављао се јуриш за јуришом. Пратећа оруђа уништила су непријатељоку ватрену тачку и осматрачницу у цркви.

Поједина одељења и водови уоиевали су да заузму неке отпорне тачке на ивици села, али их је непријатељ поново потискивао.

У току 9/10. априла вршене оу детаљне припреме (попуна муницијом, насилна извиђања и друго) да се ноћу, 11/12. априла, поново пређе у општи напад.

У сумрак смо позвани у штаб батаљона, Борће Копривица, командир чете, помоћник комесара чете Љубиша Томић, и ја као комесар чете. Са задатком смо упознати по карти, а за одлазак до објекта за наттад дат 'нам је водич, мештанин. Пошто је командант издао наређење за напад, комесар батаљона, Драго Вујошевић, рекао нам је да у покрету, уз мали застанак, чланове Партије и СКОЈ-а упозоримо на значај задатка и на потребу подизања морала и храбрости код млађих бораца.

На правцу напада батаљона земљиште је пошумљено, беспутно и испресецано мањим каналима и барама. Није' било ниједне повољније тачке за осматрање или за полазни положај. Батаљон је имао задатак да у току ноћи, обухватним дејством, заузме утврђене тачке на салашима и директно утиче на слабљење одбране у Бурићима, затим да овлада Стањевића њивама и отпорним тачкама у западном делу Бурића, па, у садејсдву са осталим јединицама бригаде, да настави гоњење ^гепрнјатеља у правцу Гуње.

Наша 2. чета добила је задатак да у току ноћи ликвидира непријатеља на салашу на јужној ивици Бурића и створи услове осталим

снагама батаљона за удар у бок и позадину непријатеља. Са водичем смо' пошли ка објекту напада. Ноћ је била доста мрачна, магловита. Пррлазили смо канале и обилазили баруштине, тако да је и водич изгубио оријентацију. Није поуздано знао где се налази салаш који треба да нападнемо. Чета се кретала са ојачањима (одељењем митраљеза и одељењем противтенковских пушака), у водним колонама, на растојању од око 40 до 50 метара, ивицом њива и пропланака. Било је негде око 4 часа, 12. априла, кад смо застали, ради оријентације и да истуримо непооредно ооигурање испред сваког вода. Командир чете је наредио командирима водова да се опрезно крећу напред. Ја сам се кретао са 1. водом", лево, Љубиша Гомић са 3. десно, командир Копривица, са куриром и везистом, са одељењем митраљеза, у висини и непосредно близу 1. вода. После истурања осигурања нисмо направили ни пет корака а — одједном су плануле пушке, ракете и митраљези. Одговорили смо истом жестином. Сви борци и старешине одмах су легли на земљу, отворили ватру и копали привремене заклоне. Издата је команда за јуриш. Кренули смо напред, али без успеха. V првом окршају имали смо осетне губитке. Чета је десеткована. Гинуло се и рањавало. при извлачењу погинулих и пружању помоћи рањенима. Непријатељска ватра је била убитачна. У то време подигла се магла, потпуно се р>азданило, тако да је непријатељ могао да види цео наш распоред. Гукао нас је тромблонима, из снајперских пушака и митраљеза. У првим јутарњим часовима успели смо да заузмемо нешто повољније положаје и заклоне. Целог дана било је пушкарања. Страдало се, нарочито, од непријатељских снајпернста. Непријатељ је покушавао у неколико наврата да заузме наше положаје, али није успео. Командир чете и ја налазили смо се у једном заклону ископаном на брзину, петнаестак метара од рова митраљеског одељења, у виоини положаја 1. вода. Командир чете, да би уочио одакле непријатељски онајпериста погађа наше борце, пребацио се у ров митраљеског одељења. Али је непријатељски снајпериста први уочио командира, отворио ватру и смртно га погодио. У том тре-^ нут.ку командир Копривица, чини ми се много јачим гласом него обнчно, викнуо је: »Напрмјед другови!« Борци су отворили ватру, поновили јуриш али — без успеха. Била је то чудна почаона паљба погинулом командиру! Указана му је помоћ, али спаса није било... Последње што је рекао друговима из чете и пратеће чете, изговорио је тихо: »Држите се јуначки, побјећи ће Швабе«. Живко Митровић је одмах телефоном известио штаб батаљона да је погинуо командир чете. Командирово тело пренето је до штаба уз велике напоре. Три су болничара рањена док су га извлачила.

Борба је настављена. Чета, десеткована још у првом окршају, до мрака 11. априла остала је без више од трећине бораца и старешина.

Поред командира, погинуо је и Љубиша Томић, помоћник комесара чете.

Иако скоро преполовљена, чета је успела да се одржи цео дан на достигнутим положајима, највише захваљујући подршци пратеће чете батаљона и, разуме се, упорности и храбрости њених бораца.

У први сумрак, истог дана, попуњени смо муницијом. Кувари су на.м поделили храну, пузећи од рова до рова. На крају ми је кувар рекао да нам је остало скоро пола хране, према оном колико је одвојено у батаљонокој кухињи. Послао сам курире командирима водова да пр>овере да

ли оу им сви борци добили следовање. Курир се вратио и извест да су сви вечерали и додао: »Комесаре, храие је остало јер је вечера одвојона ирема бројном стању чете«.

После ионоћи кренули смо ионово у општи 1напад и, у једном палету,. без великих тешкоћа, заузели немачка упоришта. Ипак смо се споро кретали, јер смо наилазили на мине. Непријатељ се сам повукао.

Драгиша ВУШАНОВИЋ

ПОСЛЕДЊА БОРБА КОМАНДИРА БОРБА КОПРИВИЦЕ

\ Почетком априла 1945. године батаљон је водио борбе у међуречју Саве и Босута. Особито жилав отпор непријатељ је пружио у селу Буриђи.. Једног јутра добио сам задатак да успоставим телефоноку везу са нашом 3. чето.м, чији је командир постао Борђе Копривица. Био је то његов први задатак као командира 2. чете. Полусагнут пришао је храсту за којим са.м се налазио са пољским телефоном. Обавио је кратак разговор са командантом батаљона и, пошто је примио наређење, иожурио ка својим борцима, који су били у стрељачком строју. А непријатељ је, мучки, са оближњег дрвећа, пре тога убио помоћника комесара чете и неколико борана. Борђе је ооматрао да уочи одакле то непријатељ гађа наше борце.

Хтео је да и лично помогне да се ликвидира митраљеоко гнездо из којег је већ убијено неколико наших бораца, међу којима и познати борац и комуниста Љубиша Томић.

Око 9 часова још се не беше јутарња магла подигла са влажног шипражја на левој обали Саве, и.мао сам непријатну дужност да окренем ручицу телефона и обавестим штаб 3. батаљона да је командир 2. чете, Борђе Копривица, погинуо и да је неколико бораца рањено при покушају да испод непријатељских рафала извуку овог командира. "

Живко МИТРОВИЋ

ВОДНИ ДЕЛЕГАТ МИРКО ВЛАХОВИЕ
к

Упртачи постоља митраљеза бреде усецали су ми се у ра.мена. Чинило тешким мислима, као што је тешка и црна ова ноћ. Једва назирем друга по коцу, да што дубље продре. Лли ноге се не дају. Иако се преплићу кљакаво, иекако грабе ка циљу, корак по корак. Ком циљу — враг би^га знао! Откуд ће борац знати где се маршује? Бутим и теглим, притиснут тешким мислима, као што је тешка и црна ова ноћ. Једва назирем друга испред себе, а у свести ми само кључца опомена да се колона не прекине.

Одједном, као да полехих у вис. Као да постоље са леђа нестаде.

— Дај, соколе, то овамо. Одмори мало.

Пренух се. Хтедох да не дам, али су постоље већ шчепале његове >учерде. Ишао је крај колоне лако, онако висок, широких плећа. 0 једно >аме обесио постоље. Чинило ми се да га је носио тако лако као да увоглед ноои. Ноћ као да наједном румен доби. Кроз тело ми проструја)адост нека.

За тих петнаест дана, колико сам био борац, и прва политичка преда-;ап.а слушао сам од њега. Мало је говорио, а пуно казивао.

У првој борби, тамо на Маторној шуми, за време јуриша није коман-^овао као друш. Једнно што смо од њега могли чути, било је »За мном!« Травила борбе ми, нови борци, лако смо научили. Ваљало је само ићи >а Мирком. А њега као да метак није хтео, или није могао погодити. Ни нас '3 њега. Или нам се то тако само чинило.

Био је помало чудан. Једини је од свих старешина у борби носио »утомат о једном, а онајпероку пушку на другом рамену. Употребљавао ш их, зависно од прилика. Једном, док омо маршовали, погодио је из [ушке зеца у трку, на поприличној даљини. Кажу, да је то само он могао.

Када смо били на положајима испред Товарника, имао је обичај да едне на грудобран, капу на очи натуче испод ње вире праменови светлославе косе. Снајперку би уз раме притегао, и када бисмо чули пуцањ, шје требало да питамо. Знали смо да је један са оне, противничке стране гање.

На одмору у Мартинцима није нам дао да предахнемо. Били омо јобили нове митраљезе, максиме. Оне на точковима. Таман се негде извалимо да одморимо, кад его ти Влаховића, вуче митраљез за собом и седне окрај нас. Сам себи марамицом свеже очи и почне да расклапа и склапа гитраљез. Полако, па све брже. И тако неколико пута; и салдо ћути.

— Е, па нећеш, умемо и ми, друже делегате — нестрпљиво устаде >ошко Сабљић, нишанџија митраљеза у пратећој четп.

Зачас се окуписмо, довукосмо митраљезе, па навалисмо. Однекуд смо ат набавили и мерили време. Када је Влаховића неколицина победила, амо се благо насмешио.

Био је међу нама и један мало чудан борац. Никако нисмо могли да а убедимо да је човек од мајмуна постао и да свети Илија нема везе са р.мљавином. У сваком селу морао би да завири у цркву, а пред борбу би е крстио. Било је још таквих, али тај је претеривао. Ми смо га због ога много задиркивали. Онда он оде да се пожали Мирку.

— Је ли истина, друже делегате, да се не сме веровати у бога?

— Није. Ко ти то рече?

И одоше ои! полако кроз неки вођњак. Ко зна шта су (и колико ричали? Тек, тај се више није крстио, а ми смо били озбиљно крити-:овани на прво,\[скојевском састанку.

Почела је била наша офанзива. Ослобађасмо редом Јамену, Строшинце, Рачиновце. Тада много драшх очију нестаде. Туга се у труди вукла. Вриштали бисмо, псовали, плакали, само да борци нисмо.

Наша борба захтијеви,
кад се гине да се пјева!

То Мирко Влаховић, заставник и водни делегат тугује. Прихватисмо и ми, и би нам лакше.

Лете наши »штурмовици« и туку положаје иепред села Буппћа. Три дана непрекидно тамо бију и груди 1. батаљона, али се, као буре валови, немоћно одбијају. Очекујемо да се наши са оне стране Саве искрцају Немцима иза леђа. Код нас све равно, и само брише. Растури нас немачка артиљерија. Мучимо се, не би ли опазили њиховог осматрача. Затим одјекпу усамљени пуцањ, ту одмах покрај нас. Са једног високог јаблана паде нешто, као врећа. Мирко одложи снајперку и само пљуну. Мало после и артиљерија престаде да бије по нама.

— Ноћас ће нам помоћи наши тенкови, — објашњава нам Влаховић, некако пред први сумрак.

И заиста, чим се смркло, зачусмо брујање мотора. И топовску и лштраљеску паљбу истовремено. Тенкови се тако припремаше све до зоре. Ујуцру, од орца смо се насмеијли лукавству нашег команданта брцгаде, мајора Шпира Шпадијера. То нису били тенкови, већ трактори, покупљени из околних села. Немци су били насамарени. Привукли су противоклопну артиљерију на наш правац. То јутро пробијен је сремоки фронт на правцу Шида. И испред нае су Немци побегли. Лудо смо се радовали, подвриокивали и подвизима хвалисали.

После тога нисмо могли да их стигнемо, тако су се брзо повлачили и, повремено, огорчено бранили. Ослободисмо Врбању, Врчин Дол, СибинЈ, па Малу Барну. У Великој Барни, надомак Бјеловара, у нашу радост забијен је нож. Стајали смо неми крај мртвог тела у зеленом шињелу. Капа му је била спала, а плава коса лепршала. Образ му је био наслоњен на снајиереку пушку, крај које је лежао аутомат. Лпце нашег Мирка Влаховића, водног делегата у пратећој чети 1. батаљона, било је смирено, као да пева: »Наша борба захтијева ...«!

Било је то 27. априла 1945. године.

Стеван ПЕТРОВИЋ

НЛ ВРЧИН ДОЛУ

Бригада је без одмора наставила правцем: Кондрнћ, Левањска Варош, Рушево, Бука и 18. априла у зору избила код села Врчин Дол. Имала је задатак да пресече комуникацију Славонски Брод—Загреб, којол! се непријатељ повлачио ка западу.

У 6 часова 1. батаљон поседа положаје на мошумљеним падинама деено од пута који води од Врчин Дола на главну комуникацију. Лево се налазио 2. батаљон, а 3. батаљон је у резерви бритаде. Деоно је 3. крајишка брнгада.

Штаб 1. батАљона распоредио је чете за напад и ојачао их са по два митраљеза макоима и са по две противтенковоке пушке. 1. и 2. чета оу биле у првој липији, а вод аутоматичара на шиховом споју. 3. чета се налазила у резерви батаљона. Минобацачка чета заузела је ватрене

Одједном, као да полетих у вис. Као да постоље са леђа нестаде.

— Дај, соколе, то овамо. Одмори мало.

Пренух се. Хтедох да не дам, али су постоље већ шчеиале његове ручерде. Ишао је крај колоне лако, онако висок, широких плећа. О једно раме обесио постоље. Чинило ми се да га је нооио тако лако као да двоглед ноои. Ноћ као да наједном румен доби. Кроз тело ми проструја радост нека.

За тих петнаест дана, колико сам био борац, и прва политичка предавања слушао сам од њега. Мало је говорио, а пуно казивао.

У првој борби, тамо на Маторној шуми, за време јуриша није командовао као други. Једино што смо од њега могли чути, било је »За мном!« Правила борбе ми, нови борци, лако смо научили. Ваљало је само ићи за МиркоМ. А њега као да метак еије хтео, или није могао погодити. Ни нас уз њега. Или нам се то тако само чинило.

Био је помало чудан. Једини је од свих старешина у борби носпо аутомат о једвом, а онајпероку пушку на другом рамену. Употребљавао би их, зависно од прилика. Једном, док омо маршовали, иогодио је из пушке зеца у трку, на поприличној даљини. Кажу, да је то само он могао.

Када смо били на положајима испред Товарника, имао је обичај да седне на грудобран, капу на очи натуче испод ње вире праменови светлоплаве косе. Снајперку би уз раме притегао, и када бисмо чули пуцањ, није требало да питамо. Знали смо да је један са оне, противничке стране мање.

На одмору у Мартинцима није нам дао да предахнемо. Били омо добили нове митраљезе, максиме. Оне на точковима. Таман се негде нзвалимо да одморимо, кад ето ти Влаховнђа, вуче митраљез за собом и седне покрај нас. Сам себи марамицом свеже очи и почне да расклапа и склапа митраљез. Полако, па све брже. И тако неколико иута; и само ђути.

— Е, па нећеш, умемо и ми, друже делегате — нестрпљиво устаде Бошко Сабљић, нишанција митраљеза у пратећој чети.

Зачас се окуписмо, довукосмо митраљезе, па навалисмо. Однекуд смо сат набавили и мерили време. Када је Влаховића неколицина победпла, само се благо насмешио.

Био је међу нама и један мало чудан борац. Никако нисмо могли да га убедимо да је човек од мајмуна постао и да свети Илија нема везе са грмљавином. У сваком селу морао би да завири у цркву, а нред борбу би се крстио. Било је још таквих, али тај је претеривао. Ми смо га због тога много задиркивали. Онда он оде да се пожали Мирку.

— Је ли истина, друже делегате, да се не сме веровати у бога?

— Није. Ко ти то рече?

И одоше они полако кроз неки воћњак. Ко зна шта су и колико причали? Тек, тај се више није крстио, а ми смо били озбиљно критиковани на првом окојевском састанку.

Почела је била наша офанзива. Ослобађасмо редом Јамену, Строшинце, Рачиновце. Тада много драшх очију нестаде. Туга се у груди увукла. Вриштали бисмо, псовали, плакали, само да борци нисмо.

Наша борба захтијева,
кад се гине да се пјева!

То Мирко Влаховић, заставник и водни делегат тугује. Прихватисмо и ми, и би нам лакше.

Лете наши »штурмовици« и туку положаје испред села Бурића. Три дана непрекидно тамо бију и груди 1. батаљона, али се, као буре валовп, немоћно одбијају. Очекујемо да се наши са оне стране Саве искрцају Немцима иза леђа. Код нас све равно, и само брише. Растури нас немачка артиљерија. Мучимо се, не би ли опазили њиховог осматрача. Зати.м одјекну усамљени пуцањ, ту одмах покрај нас. Са једног високог јаблана паде нешто, као врећа. Мирко одложи снајперку и само пљуну. Мало после и артиљерија престаде да бије по нама.

— Ноћас ће нам помоћи наши тенкови, — објашњава нам Влаховић, некако пред први сумрак.

И заиста, чим се смркло, зачусмо брујање мотора. И топовску и митраљеску паљбу истовремено. Тенкови се тако припремаше све до зоре. Ујуцру, од орца смо се насмеијли лукавству нашег команданта бригаде, мајора Шнира Шпадијера. То нису били тенкови, већ трактори, покупљени из околних села. Немци оу били насамарени. Привукли су протпвоклопну артиљерију на наш правац. То јутро пробијен је сремски фронт на правцу Шида. И испред нае су Немци побегли. Лудо смо се радовали, подвриокивали и подвизима хвалисали.

После тога нисмо могли да их стигнемо, тако су се брзо повлачили н, повре.мено, огорчоно бранили. Ослободисмо Врбању, Врчин Дол, Сибињ, па Малу Барну. У Великој Барнн, надомак Бјеловара, у нашу радост забијен је нож. Стајали смо неми крај мртвог тела у зеленом шињелу. Капа му је била спала, а плава коса лепршала. Образ му је био наслоњен на снајиереку пушку, крај које је лежао аутомат. Лице нашег Мирка Влаховића, водног делегата у пратећој чети 1. батаљона, било је смирено, као да пева: »Наша борба захтијева ...«!

Било је то 27. априла 1945. године.

Стеван ПЕТРОВИЋ

НА ВРЧИН ДОЛУ

Бригада је без одмора наставила нравцем: Кондрић, Левањска Варош, Рушево, Бука и 18. априла у зору избила код села Врчин Дол. И.мала је задатак да пресече комуникацију Славонски Брод—Загреб, којо.м се непријатељ повлачио ка западу.

У 6 часова 1. батаљон поседа положаје на пошумљеним падинама десно од пута који води од Врчин Дола на главну комуникацију. Лево се налазио 2. батаљон, а 3. батаљон је у резерви бригаде. Деоно је 3. крајишка бригада.

Штаб К батаљона распоредио је чете за напад и ојачао их са по два митраљеза макси.ма и са по две противтенковоке пушке. 1. и 2. 'чета оу биле у првој линији, а вод аутоматичара на њихово.м споју. 3. чета се налазила у резерви батаљона. Минобацачка чета заузела је ватрене

положаје пза борбепог распореда батаљона, а вод противтенковоких топова у рејону 1. чете. Штаб батаљона се налазио непосредно иза стрељачких чета, са којима је био у телефонској вези, као и са штабом бригаде.

У 7 часова 1. батаљон је дошао у сукоб са непријатељем на самој комуникацији. Развила се ошрчена борба између наших чета и вишеструко надмоћнијег непријатеља. И поред више узастопних јуриша висмо успели сломити непријател»а и иресећи комуникацију. Чете су наетавиле да се боре, али оу и саме трпеле осетне губитке.

Лево, 2. батаљон није у исто време напао непријатеља, због чега је сва ватра била концентрисана на 1. батаљон. Тек око 9 часова 2. батаљон врши напад и доспева близу комуникације. У два узастопна противнапада непријатељ и њега одбацује од комуникације. Батаљон се рокира удесно, ка 1. батаљону, опет напада на комуникацију, али без успеха.

На сектору 1. батаљона и даље се водила борба несмањеном жестином. Минобацачи бригаде и батаљона тукли су непријатеља јаком ватром. Артиљерија је била пасивна, у овом периоду борбе није отварала ватру. Са деоним оуседом није било ни ватрене везе. Деони бок батаљона био је, због тога, откривен.

Око 10 чаоова непријатељ је почео да туче наше положаје убитачном ватром артиљерије, тенкова и минобацача. Чинило се да нреорава сваки метар земљишта на нашем положају. Гранате су чупале стабла из корена. Особито је била јака ватра непријатељоких »флакова«, који су дејствовали са ивице шуме и са комуникације. Био је то прави пакао. Борци нису могли главу подићи са земље. Све телефоноке линије са четама и штабом бригаде биле оу покидане.

У 10.30 часова командир 1. чете Буро Ноковић, известио је штаб батаљона да већа непријатељска колона подилази нашим положајима. Наредио сам командама чета да повећају опрезност и да ватром иЗ ових оружја осујете његов напад. Минобацачка чета одмах је ступила у -дејство. И поред тога непријатељ је наставио да подилази положајима батаљона. Известио сам штаб бригаде о насталој оитуацији и од команданта тражио подршку дивизијске артиљерије. У међувремену непријатељ је избио на предњу ивицу шуме и, под заштитом јаке ватре, почео се утврђивати. Нисмо успели да га одбијемо.

Око 11 часова непријатељ је кренуо у напад. Заоипа наше-чете ватром из шараца, панцерфауста и флакова, а оне и вод аутоматичара одговарају пушчаном и митраљеском ватром; наши митраљези налазе се у стрељачком строју. Борбе су огорчене. Почеле су да раде и ручне бомбе. Свако дрво, жбун и испупчење постаје драгоцен ватрени заклон. С напором смо одолевали јуришима непријатеља. Дивизијока артиљерија дејствује и туче непријатељске положаје, али од њене ватре и ми имамо губитака, јер смо често измешани са непријатељем. Од командамта бригаде тражимо да артиљерија одмах прекине ватру, што је мало после и учинила, однооно ватру је пренела на комуникацију.

У трећем, најонажнијем јуришу непријатељ успева да присили 2. чету на повлачење. Због критичне ситуације штаб батаљона убацује у борбу 3. чету. Обе чете, 3. и 2, врше силовити јуриш. После тешке једночасовне борбе непријатељ је потионут до ивице шуме, али нисмо успели да га одбацимо на комуникацију. У овој исцрпљујућој борби 1. батаљон је имао велике губитке — 7 мртвих и преко 60 теже и лакше рањених.

Чланови штаба бригаде иосматрали оу са бригадне осматрачнице цео ток борбе 1. батаљона.

Око 14 чаова на осматрачницу је стигао командант 11. дивизије, Жарко Видовић, и упознао се са оитуацијом на положајима бригаде. Командант дивизије ме је позвао телефоном и тражио да изнесем оитуацију. Рекао оам му да је батаљон јако исцрпен, да је претрпео велике губитке и да, без помоћи, неће моћи одржати положаје уколико непријател. буде нападао као до сада. Желео сам да се у борбу уведе 3. батаљон. Командант дивизије је наредио да по сваку цену батаљон одржи положаје до увођења у борбу 3. батаљона.

У 15 часова 3. батаљон, из резерве, уведен је у борбу. Посео је положаје лево од 1. батаљона, са задатком да у садејству са њим изврши противнапаА и одбаци непријатеља на комуникацију.

Батаљони оу извршили снажан напад. После трочасовне борбе, која се у појеАиним фазама водила прса у прса, уз наизмвничне нападе и противнападе, и уз обострану употребу ручних бомби, око 19 часова успели су да непријатеља одбаце на комуникацију и да му нанесу велике губитке. *V* дванаесточаеовној борби тог дана, непријатељ је имао око 150 мртвих и рањених. Уништено је више моторних возила а једна кола са муницијом била су заплењена.

Први батаљон је поред 7 погинулих имао и 77 теже и лакше рањених. Два митраљеза максима и једае снајпер уништени су артиљеријском ватром.

Борба на Врчин Долу била је најтежа од свих које је батаљон водио од пробоја сремског фронта до завршетка рата. У њој су борци и руководиоци показали велику храброст и издржљивост у борби против вишеструко надмоћнијег непријатеља.

Василије Ђ. РАДУЛОВИЋ

БОРБЕ ЗА ВЕЛИКУ БАРНУ

Бригада је у зору 26. априла избила пред Велику Барну, где је на положају оменила 12. славонску бригаду. Село оу браниле јаке немачке и усташке снаге и мање јединице домобрана и белогардејаца, ојачане артиљеријом и минобацачима.

Главна непријателлка упоришта налазила су се око сеоске цркве и на косама лево и десно од села. На косама је непријатељ истурио јача одељења, која су, из ровова и митраљеских гнезда, штитила целу котлину испред села и пут Велика Барна—Грубишно Поље.

Брига^ је пошла у напад тек што је истекао први сат 27. априла. Први батаљон је нападао десно од пута који води за село, а други котлином, лево од пута. Трећи батаљон се налазио у резерви бригаде. Деоно је нападала 5. козарока, а лево 12. крајишка бригада.

Уз анажну подршку дивизијоке артиљерије и минобацача, једиллце ;у кренуле у напад. Непријатељ је давао ошрчени отпор на целом фронту J,ивизије, а најјачи на сектору напада наше 8. бригаде, која је угрожазала комуникацију Грубишно Поље—Велика Барна—Бјеловар.

На свом правцу напада, 1. батаљон је ломио одбрану непршјатеља, зарочито 1. и 3. чете, које оу нападале на нсточне косе, без чијег пада је 5ило тешко продрети у село.

Иако је непријатељ давао жилав отпор, 1. багаљон је до 11 часова избио у средиште села, близу цркве. Непријатељ даје жесток отпор, цукућн наше чете из свих оружја. Јуриш 1. и 3. чете на положаје у рејону цркве није уопео. У њему смо имали 5 мртвих и 12 рањоних Зораца. Међу њима је и курир батаљона, Милојко Петровић, који је због дзузетне храбрости на сремском фронту био одликован медаљом за храброст и унапређен у чин млађег водника.

Продревши дубље од осталих јединица на левом и десном крилу, I. батаљон се једног тренутка нашао под ватром овог деоног суседа, од шје је имао мање губитке. Уз то је и непријатељ ангажовао своје најјаче ;наге против њега. Уз подршку топова, минобацача и флакова те онаге :у, у више узастопних јуриша, принудиле батаљон да се иОвуче ка полаЈНИМ положајима. Дивизијска артиљерија и минобацачи пружили су нам јаку ватрену подршку.

У насталој оитуацији штаб бригаде уводи у борбу 1. чету 3. батам>на, ради обезбеђења левог бока бригаде, 2. његову чету придаје као резерву 1. и 2. батаљону, а 3. чету уводи на деоно крило бригаде.

У борбу су тако уведене ове снаге бригаде. Успеле су да непријатеља шдрже на његовој раније организованој линији, око један километар зд цркве. Све до ноћи непријатељ је тукао положаје бригаде јјаком затром артиљерије и минобацача.

У току ноћи извршено је прегруписавање наших онага; 12. бригаДа :е пребацује са левог на десно крило, а 5. козарска се рокирала више удежо. Две чете 3. батаљона, ојачане дивизионом артиљеријског пука, бпле ^у пребачене на положаје 12. бригаде.

Нови општи наиад на непријатеља извршен је 28. априла у 2 часа. Борба се водила целога дана несмањеном жестином. Ненријатељ је вршио јаке противнападе, особито на фронту 8. бригаде. И поред тога што је хепријатељ имао велике губитке, наш напад није имао видног успеха. Прегруписавање снага и садејство суседних јединица није дало виднијих резултата.

Око 12 часова 12. бригада је успела да изравна фронт са нашим ^есним крнлом; тиме је смањон притисак на 1. батаљон. У току ноћи I. батаљон се рокирао улево, ка 2. батаљону, иошто је 12. бригада добила Јадатак да се рокира ближе селу. Штаб наше бригаде повукао је 3. чету $. батаљона у резерву. Сутрадан, 29. априла, налазили смо се на истим толожајима. Непријатељ их је и даље тукао јаком артиљеријском и мино5ацачком ватром. Неколико узастопних напада непријатеља на положаје -• и 3. батаљона одбијени су. Око 17 часова непријатељ је извршио нови јак напад на 2. батаљон, који се огорчено бранио, али је био присиљен *ла* повлачење. Штаб батаљона је брзо интервенисао и повео батаљон у тротивнапад. Батаљон је натерао непријатеља да одступи. У томе му је затром помагао 1. батаљои.

У току ноћи 1. и 2. батаљон су изводили демонстративни напад на непријатеља. Све до свануће тукли су његове положаје јаком пушчаном и митраљеоком ватром.

Непријатељ је 30. априла у 16 часова почео да туче ураганоком артиљеријском и минобацачком ватром. Али није дуго трајала — око осам минута. Око 18 часова на командно место штаба 1. батаљона стигли оу чланови штаба бригаде. Командант Шпадијер је штабовима батаљона издао нову заповест за напад. После јаке артиљеријске припреме батаљони оу кренули у напад у 21 час и, у налету, заузели непријатељске иоложаје, које су бранилн само мањи заштитнички делови.

У село оу јединице ушле без отпора, главне непријатељске снаге повукле >су се пре напада.

У поноћ је Велика Барна била ослобођена. Курири 2. батаљона попели су се на звоник сеоске цркве и звоњењем огласили да је село оолобођено. То је био и уговорени знак обавештавања суседних јединица.

Непријатељу оу нанети губици — око 300 мртвих и рањених војника,

Василије РАДУЛОВИЋ

ИЗНЕНАДНЕ ЖРТВЕ
(1. батаљон на маршу ка Чазми)

После дан-два одмара и попуне новим борцима, који су стигли са југа Србије, из Ниша, Пирота и Врања, 1. батаљон је добио задатак да у току дана омени јединице 3. батаљона на положајима код реке Чазме, пређе реку и створи услове за даље нападе.

Батаљон је маршевао кроз велику храстову шуму, прошарану про планцима. Положај непријатеља надвисивао је реку и земљиште којим се бата.\>он кретао. Успут смо паишли поред командног места штаба 3. батаљона, па је командант, Василије Радуловић, свратио тамо. Батаљон је наставио покрст ка реци. Кретао се по четама, са истуреним обезбеђењем.

На челу батаљона кретао се део команде, са водом за везу и групом курнра. Позади, на око 200 метара, кретала се команда 1. чете, а са њом највећи број старешина друшх чета, командира, комесара и њихових помоћника, са својим куририма. То да се за време марша на челу колоне (челне јединице) нађу понеке старешине из других чета било је већ окоро уходана навика. Чиниле су то ради лакшег упозиавања са ситуацијом, брзог пријема задатака и његовог преношења јеАиници. Имао је тај обичај добрих али и лоших последица.

Стигло је наређење да колона стане. Јединице оу застале. Са групом курира и средствима везе застао сам и ја. Нешто иза мене, под великим, дебелнм храотом, прикупила се група командира и комесара чета и шихових помоћника. Нисмо ми слутили шта нас чека. А с друге отране реке непријатељ је, изгледа, пратио наш покрет и ухватио нае на застанку. Отворио је снажиу -миинобацачку ватру, која је прецизно захватила предњи део

ч ! »

Уз снажну подршку дивизијскс артиљерије и миинобацача, једшшце су кренуле у напад. Непријател. јс давао огорчени отпор на целом фронгу дивизије, а најјачи на сектору напада наше 8. бригаде, која је угрожавала комуникацију Грубишно Поље—Велика Барна—Бјеловар.

На овом правцу напада, 1. батаљон је ломио одбрану непријатеља, нарочито 1. и 3. чете, које оу нападале на источне косе, без чијег пада је било тешко продрети у село.

Иако је непријатељ давао жилав отпор, 1. батаљон је до 11 часова избио у средиште села, близу цркве. Непријатељ даје жесток отпор, цукући наше чете из свпх оружја. Јуриш 1. и 3. чете на положаје у рејону цркве није уопео. У њему смо имали 5 мртвих и 12 рањеш!х борацa. Међу њима је и курир батаљона, Милојко Петровић, који је због изузетне храбрости на сре.мском фронту био одликован медаљом за храброст и унапређен у чин млађег водника.

Продревши дубље од осталих јединица на левом и десном крилу, 1. батаљон се једног тренутка нашао под ватром овог десног суседа, од које је имао мање губитке. Уз то је и непријатељ ангажовао своје најјаче онаге против њега. Уз подршку топова, минобацача и флакова те онаге оу, у више узастопних јуриша, принудиле батаљон да се пОвуче ка полазним положајима. Дивизијска артиљерија и минобацачи пружили су нам јаку ватрену подршку.

У насталој оитуацији штаб бригаде уводи у борбу 1. чету 3. батаљона, ради обезбеђења левог бока бригаде, 2. његову чету придаје као резерву 1. и 2. батаљону, а 3. чету уводи на деоно крило бригаде.

У борбу су тако уведене ове снаге бригаде. Успеле оу да непријат^ља задрже на његовој раније организованој линији, око један километар од цркве. Све до ноћи непријатељ је тукао положаје бригаде Цаком ватром артиљерије и минобацача.

У току ноћи извршено је прегруписавање наших онага; 12. бригада се пребацује са левог на десно крило, а 5. козарска се рокирала више удеоно. Две чете 3. батаљона, ојачане дивизионом артиљеријског пука, биле су пребачене на положаје 12. бригаде.

Нови општи напад на непријатеља извршен је 28. априла у 2 часа. Борба се водила целога дана несмањеном жестином. Неиријатељ је вршио јаке прк>тивнаиаде, особито на фронту 8. бригаде. И поред тога што је непријатељ имао велике губитке, наш напад није имао видног успеха. Прегругшсавање онага и садејетво суседних једиеица није дало виднијих резултата.

Око 12 часова 12. бригада је успела да изравна фронт са нашим деоним крилом; тиме је смањен притисак на 1. батаљон. У току ноћи 1. батаљон се рокирао улево, ка 2. батаљону, пошто је 12. бригада добила задатак да се рокира ближе селу. Штаб наше бригаде повукао је 3. чету 3. батаљона у резерву. Сутрадан, 29. априла, налазили смо се на истим положајима. Непријатељ их је и даље тукао јаком артиљеријском и минобацачком ватрам. Неколико узастопних напада непријатеља на положаје 2. и 3. батаљона одбијени су. Око 17 часова непријатељ је извршио нови јак напад на 2. батаљон, који се огорчено бранио, али је био присиљен на повлачење. Штаб батаљона је брзо интервенисао и повео батаљон у Противнапад. Батаљон је натерао непријатеља да одступи. У томе му је ватром помагао 1. батаљон.

У току ноћи 1. и 2. батаљон су изводили демонстративни напад на непријатеља. Све до свануће тукли су његове положаје јаком пушчаном и митраљеоком ватром.

Непријатељ је 30. априла у 16 часова почео да туче ураганоком артиљеријском и минобацачком ватром. Али није дуго трајала — око осам минута. Око 18 часова на командно место штаба 1. батал»она стигли су чланови штаба бригаде. Командант Шпадијер је штабовима батаљона издао нову заповест за напад. После јаке артиљеријске припреме батаљони су кренули у напад у 21 час и, у налету, заузели непријатељске положаје, које оу бранили само мањи заштитнички делови.

У село оу јединице ушле без отпора, главне непријатељске снаге повукле су се пре напада.

У поноћ је Велика Барна била ослобођена. Курири 2. батаљона попели су се на звоник сеоске цркве и звоњењем огласили да је село оелобођено. То је био и уговорени знак обавештавања суседних јединица.

Непријатељу оу нанети губици — око 300 мртвих и рањених војника,

Василије РАДУЛОВИЋ

ИЗНЕНАДНЕ ЖРТВЕ
(1. батаљон на маршу ка Чазми)

После дан-два одмора и иопуне новим борцима, који су стигли са југа Србије, из Ниша, Пирота и Врања, 1. батаљон је добио задатак да у току дана амени јединице 3. батаљона на положајима код реке Чазме, пређе реку п створи услове за даље нападе.

Батаљоп је маршевао кроз велику храстову шуму, прошарану про планцима. Положај непријатеља надвиоивао је реку и земљиште којим се батаљон кретао. Успут смо наишли поред командног места штаба 3. батаљона, па је командант, Василије Радуловић, свратио тамо. Батаљон је наставио покрет ка реш1. Кретао се по четама, са истуреним обезбеђењем.

На челу батаљона кретао се део команде, са водом за везу и групо.м курира. Позади, на око 200 метара, кретала се команда 1. чете, а са њом највећи број старешина других чета, командира, комесара и њихових помоћника, са овојим куририма. То да се за време марша на челу колоне (че.мне јединице) нађу понеке старешине из другах чета било је већ окоро уходана навика. Чиниле су то ради лакшег упознавања са ситуацијом, брзог пријема задатака и његовог преношења јединици. Имао је тај обичај добрих али и лошнх последица.

Стигло је наређење да колона стане. Јединице су застале. Са групом курира и средствима везе застао сам и ја. Нешто иза мене, под великим, дебелим храстом, прикупила се опрупа командира и комесара чета и њихових помоћника. Нисмо ми слутили шта нас чека. А с друге стране реке непријатељ је, изгледа, пратио наш покрет и ухватио нас на застанку. Отворпо је снажну лшнобаначку ватру, која је прецизно захватила предњи део

маршевског поретка батаљона. Снажне експлозије миинобацачких граната шарале су по колони и око ње. Изненадна ватра збунила је борце и старешине. Сваки је тражио заклон. Ватрени налет био је кратак. Погледао сам бко себе. Најтежи призор ми се указао нод оним великим храстом. Неколико старешина и бораца лежало је у крви, набачени једни на друге, а велики храст — цео окресан. Неколико курира, радиста и телефониста лежало је мртво и рањено. Још је при свести био др»уг Видак Глушац, комесар једне чете. Пошто ме угледао, узвикнуо је: »Јакићу, браге, спасавајте нас.« Учинили смо оно што смо могли. На колима и носилима пребачени су сви рањени и мртви до првог села, а рањени и даље, у бригадно превијалиште.

Новодошди борци, без борбеног и војничког иокуства, изненађени јаком минобацачком ватром, разбежг.ли су се по шуми, тражећи заклон. Доста тешкоћа имала је команда батаљона док је евакуисала мртве и рањене (било их је око тридесет), попу шла места изгинулих руководилаца и прикупила раетурене борце. Тек ндкон неколико чаоова батаљон је опет био спреман да извршава задатке.

Милорад ЈАКИЋ

НАПАД НА НОВУ ПЛОШЧИЦУ

У ноћи 1. маја 1945. године бригада је избила на проотор села Орловац, где је попуњена новим борцима. Ту је, такође, борцима замењена дотрајала одећа и обућа.

Већ 2. маја, у 3 часа ујутро, командант бригаде је наредио да 3. батаљон пређе реку Чазму и нападне село Нову Плошчицу. Ооигурање мостобрана штитила је чета 2. батаљона. Село оу браниле немачке и усташке јединице, ојачане артиљеријом и минобацачима. Било је добро утврђено, системом групних ровова, особито на иоточникм косама које доминирају селом и обалама Чазме.

Напад батаљона није успео. Већ у зору он се повукао на десну обалу и заузео положаје лево и деоно од пута који води од Орловца ка Старој Плошчици.

Предњи делови и извиђачке јединице обезбеђивали оу наше положаје према Новој и Старој Плошчици. Непријатељ је повремено тукао наше положаје артиљеријом.

Око 12 часова ка Чазми је кренуо и 1. батаљон. Кретао се кроз густу шуму, која му је омогућавала добро маокирање. Онда је непријатељ изненада почео да туче јаком ватром артиљерије и минобацача целу десну обалу Чазме и шуму којом се кретао 1. батаљон. Батаљон је претрпео тешке губитке. Погинули су командир и комесар 2. чете, Радуле Радуловић и Араган Николић, помоћник комесара чете Видак Глушац и још 3 борца, 15 бораца било је теже и лакше рањено, а четири су контузована.

Батаљони су 3. маја ујутро поново добили задатак да пређу Чазму и нападну Нову Плошчицу. Трећи батаљон је прешао реку лево од моста, а

2. и 1. батаљои у рејону воденице испод шуме Брестик. После нрелаока реке непријатељ је отворио јаку митраљеску и минобацачку ватру и извршио онажан противнапаА с циљем да батаљоне одбаци на супротну обалу. Сва три батаљона су, после краће борбе, присилила непријатеља на иовлачење. Око 14 часова непријатељ је извршио више узбстопних противнапада и успео да одбаци 3. батаљон на оупротну обалу, у рејону моста, али су га 1. и 2. батаљон жестоким противнападом потисли и нанели му осетне губитке што је омогућило 3. батаљону да поново пређе Чазму и заузме раније положаје.

У 16 чаоова добили смо наређење штаба бригаде за општи напад на Нову Плошчицу. Напад је почео у 17 часова, после јаке артиљеријске припреме. Два батаљона, 1. и 3, нападали оу ирекo откривених коса, одакле их је тукла јака митраљеска и минобацачка ватра. Напредовали смо успорено, пузећи уз стрме косе, које је непријатељ држао под ватром. Нападајући са североистока, 2. батаљон је неопажено подишао непријатељским положајима, у кратком окршају успео да га потисне и да заузме више кућа на ивици села. Због тога успеха 2. батаљона непријатељ је почео да се колеба па је ослабила његова ватра дуж целог полождја. Батаљон је са две чете^ј наставио енергичан напад. Оне оу брзо
и заузели их. У то време нападају и 3. и 1. б а ^ ^ ^ Н ^ И Ш Ш Ш ^ Н Р Ц Р Ј

У 20 часооа бригада је заузела Нову Плои^Кцу и наставила гоњење непријатеља у правцу села Берек.

У овим борбама непријатељ је претрпео велике губитке — око 200 мртвих и рањених. Заплењена му је комора, са минобацачким гранатама и пушчаном муницијом.

Василије Ђ. РАДУЛОВИЋ

ЧЕТА СЕ ВРАТИАА ДОМОБРАНСКИМ КАМИОНИМА

Бригада је 5. маја 1945. шдине, као претходница 11. дивизије, наступала од Бјеловара ка комуникацији Загреб—Вараждин. У њеној претходници био је 1. батаљон. После двочаеовне борбе са усташким јединицама он је заузео село Фаркашевац. Заплењио је троје кола, са више сандука иешадијске муниције, и два пушкомитраљеза. У једним колима се налазио заробљени, тешко рањени борац 6. личке дивизије, која је наступала лево од нас. Рањен у груди јако је крварио. Наше болничарке оу га прихватиле, указале му прву помоћ и одмах га транспортовале у бригадно превијалиште.

Батаљон је наставио наступање ка оближњем селу Хагањ. Располагали смо поузданим обавештењем да се у селу налази штаб усташке дивизије. Штаб батаљона упутио је 2. чету да се што пре провуче кроз шуму и избије на пут северозападно од села и да тамо пресече одступницу непријатељу. Главнина батаљона подилазила је селу успорено, очекујући да се 2. чета забаци непријатељу иза леђа; ипак, ушла је у село без борбе, пошто је непријатељ на време побегао; 2. чета је закаснила.

V Хагњу смо остали нешто дуже ради одмора јединица. V касннм поподневним чаовима штаб бригаде је издао наређење за даље наступање.

V претходници се и даље налазио 1. батаљон. Ишао је уоиљеним маршем ,ка Градецу и Врбовецу, које је без борбе заузео и паставио ка селу Худово, где се одмарао и вечерао. Извиђачке јединице су утврдиле да непријатељанема нигде у блини. Те податке су потврдили и мештани оуседних села.

Комуникацију Загреб—Вараждин пресекли смо 7. априла у рејону Зелина—Комин, обезбеђујући се од Загреба и Вараждина и пута који води за Забок. Чета која је била у обезбеђењу од правца Брезнице сукобила се са мањом групом усташа, натерала је у бекство и убила два војника.

Мештаии оближњег села Бисег обавестили су нас да је претходне ноћи кроз њихово село прошла већа колона камиона путем ка шуми, која је од села удаљена 6 километара, и да се још тамо налази.

Штаб батаљона је ојачао 1. чету са два митраљеза максима и три противтенкбвске пушке и упутио је тамо. Са чотом су пошла два млађа мештанина, који су се добровољно понудили да помогну и буду водичи.

Чекали смо чету да се врати више од два часа. Али се она није враћала нити слала извештај, што нас је забринуло. Упутилп смо једно ојачано одељење да ухвати везу са њом. Није прошло ни двадесет минута од одласка одељења, а из тога правца зачули смо јаку буку мотора. Појавила се колона возила, ишла је у нашем правцу, али нисмо видели чету (била је укрцана на камионе, пошто је претходно разоружала непријатељске војнпке. Преко возила испалили смо два митраљсска рафала, за опомену да стану. То су и учинили.

Из једних путничких кола излазе командир и комесар 1. чете, Буро Ноковић и Богдан Радулооиђ. Трче ка нама. Извештавају да је чета заробила домобраноки ауто-батаљон, са 70 војника и официра, међу којнм и три пуковника. Заплењено је 13 камиона, 3 путничка аутомобила и 7 мотоцнкла циндапа са приколицама, аутомехагагчарска радионица за одржавањс возила и више покретних кухиња.

Команданта и више официре смо саслушали. Изјавили су да су побегли из Загреба од Немаца и усташа, са намером да се предају иашој војсци.

Послали смо комесара 1. чете, са два борца и једним пушкомитраљезом, да обавести штаб бригаде о овом догађају. Одвезли су се путничким аутомобилом.

У 13 часова стигли су штаб дивизије и штаб бригаде. Командант дпвпзије је |похвалио команду 1. чете и њене борце.

Моторна возила распоређена су бригадама. Једна путничка кола додељена су штабу наше бригаде. У даљем наетупашу 1. батаљон је у селу Клањец заробио домобранску пуковнију од 1.500 војиика и официра, међу којима је_ било и неколико Черкеза.

Од села Клањец батаљон се налазио у заштитници позадинских делова брнгаде, са којима је ушао у Цеље 11. маја у 14 часова.

Василије Ђ. РАДУЛОВИЋ

РАЗОРУЖАЛИ СМО 18. УСТАШКУ ДИВИЗИЈУ

Негдје око подне 11. маја командант 11. крајишке дивизије, Жарко Впдооић, нар>едио је нашој бригади да што прије стише у Цеље и преоијече пут непријатељским онагама које се крсћу од Зиданог Моста, преко Цеља, ка Аустрији. Према обавјештењу које омо тада добили, на простору Зидани Мост—Цеље налази се око 50.000 усташа и четника, који свим силама настоје да се пробију за Аустрију. Требало им је чим прије пресјећи пут тако да наше јединице, са фронта и са бокова, заједно са 8. бригадом, стигну да разоружају ову гомилу непријатељевих слугу.

Штаб брнгаде се одлучио за врло смјели потез — да у десетак заплијењених камиона и два путничка аутомобила укрца макоимално могући број бораца из свих батаљона и да се кроз њемачке колоне пробије у Цеље још исте ноћи 11/12. маја.

Камиони, путнички аутомобили и возачи имали оу све ознаке које су носили прије него смо их заплијенили, однооно заробили. То је било јако важно, јер нас је маскирало пред непријатељским јодиницама које су одспттле ка Цељу — истим путем којим смо се и ми кретали. У току дана слго стигли до Св. Петра н успут разоружали око 100 непријатељских војника. Од Св. Петра према Цељу кретала се колона њемачких јединица. Са њом су се кретале и неке усташке јединице. У току дана нијесмо могли да се пробијемо тим путем. По паду мрака наша моторизована колона дроко је упала у колону Није.маца. Њемачке јединице кретале су се пјешице, у двије колоне, са оваке стране цесте по једна. Средина цесте је остала слободна за моторизацију. Ми смо, за отприлике један сат пошто је пао мрак, упали између њемачких колона. Сада нас нико више није заустављао. Нама се журило да што прије стигнемо у Цеље.

Тако омо се око 3 сата кретали цестом заједно са Нијемцима, а да нас нико није питао ни ко смо ни куда идемо. Вјероватно су мислили да је то нека н>ихова јелиница, а и они су већ били пред капитулацијом (за 3 дана су се предали и капитулирали), па нас нијесу ни дирали. Само се повремено чуо неки глас који је упозоравао да је можда наша колона партизанска. На неколико километара испред Цеља њемачка колона је скретала у Цељско поље, а ми омо продужили за Цеље. Непосредно пред Цељем сусрели смо партизаноку патролу Цељског одреда. Она нас је обавијестила да је Цеље слободно и да га држе партизавоке јединице. Зато смо се даље кретали сасвим слободно. У Цеље смо стигли негдје око 3 часа. Ноћ је била врло тамна, па смо се зауставили испред раскронице са путем који води за Зидани Мост. Командант и политички комесар кренули су пушичким колима за Главни штаб Словеније, који се налазио негдје на крају Цеља, према Велењу, да са њима ухвате везу, обавијесте се о ситуацији и договоре о даљим дејствима. О мјесту гдје се налази Главни штаб добили смо обавјештење од патроле која нас је орела испред Цеља. У међувремену, док су командант и политички комесар били на путу за Главни штаб Словеније, наишла је усташка колона из правца Зиданог Моота. Пошто смо ми контролисали раокроницу, колона је морала застати. Командант колоне је тражио да разговара са неким из штаба. Пошто сам једино ја из штаба бригаде био ту присутан, пошао сам на тај разшвор. Претходно

су команданти батаљона развили јединице у борбени поредак, а возила позади њега имала оу упаљене моторе. Возила оу, наиме, имала дизел моторе, па су, заједно, стварала доста буке и тешко је било оцијенити колико их се, и каквих, налази у нашој колони. На раокроници усред Цеља срео сам се са командантом 18. усташке црнокошуљашке дивиције.'" Њега оу пратила два пуковника и једаи сатник (капетан), а ја сам био сам. Поздравио оам се са генералом и задржао му руку у овојој, да га кскристим као евентуални заклон у случају напада усташа. Захтијевао сам безусловну предају свих јединица којима је командовао. Он је тражио да његова јединица прође без борбе кроз Цеље. На моје инсистирање да се предају, генерал и његова два пуковника били су попустљиви и колебали су се. Међутим, сатник који је био у њиховом друштву иије прихватио никакао разговор о предаји, већ је хтио пошто-пото да са јединицама прође кроз Цеље. Био је тврдокоран уеташа и хтио је да поведе јединице на јуриш. Једног тренутка се повукао натраг, до јединица, и покронуо их. Јаоно се чуло пуњење пушака и пушкомитраљеза. И док сам размишљао шта да радим кад усташке јединице крену у напад, и даље чврсто држећи за руку усташког генерала, долази командант 2. батаљона, Раде Вујичић, и рапортира: »Друже комесаре, стигли су наши тенкови.« И, заиста, иза тога се појави један тенк, са њемачким ознакама, оа топом упереним према усташким јединицама. Оитуација се у тренутку потпуно промијенила. На сав глас наређујем усташама да се предају, иначе ће их 1. армија, Пека Дапчевића, смрвити. На ту наредбу, а викао сам колико сам могао, да је чују усташки дијелови који су се били покренули, усташе почеше да се колебају. Одмах иза тога почели су да бацају оружје. Из усташке колоне издвОјила оу се само једна блиндирана кола и, највећом брзином, пројурила поред нас н тенка који се налазио у нашој близини. V дубини колоне чули су се ужасни крицп и јауци. Генерала и два пуковника 18. усташке дивизије гурнуо сам у путничка кола, којим сам се возио од Клањеца до Цеља. Затим је настављено разоружавање једицица 18. усташке дивизије. Од команданта дивизије (одмах иза рата усташки генерал Јулио Фриц осуђен је у Осијеку као ратни злочинац и стријељан) смо еазнали да је »сатник« који је пратио колону био маокирани министар усташке владе, злоглаони Бобан; он је побјегао блиндираним колима преко моста у Цељу.

Наша бригада је заправо пресјекла колону 18. усташке дивизије. Њена претходница је прошла кроз Цеље прије нашег доласка, те омо ми тако ударили на главнину дивизије, на чијем се челу кретао штаб са болницом. Када је почело разоружавање, у камионима који оу возили усташке теже рањене официре почела су самоубиства резањем вена на руци. Отуда оу и долазили они јауци које смо чули.

У.јутро омо наставили да разоружавамо усташке јединице. У сванл ће је наишао и пук те дивизије који је био у заштитници. Развила се борба која није дуго трајала и — он је приоиљен на предају. Разоружавање на излазу оа моста који се налази на путу за Зидани Мост наставили смо цијело пријеподне. У току дана смо разоружали око 4.500 1непријатиљских војника и заплијенили огроман ратни лттеријал.

Василије КРАЉЕВИЋ

* Генерал Јулио Фриц.

ПРВИ ДАН СЛОБОДЕ

Мај је најлепши месец у години. А кад га онако ведра весела и расцветала обасја Слобода онда је леиши још за једну целу пролећну лепоту.

Такав мајски дан 1945. шдине био је тај први дан Слободе. То се само може доживети не и описати! А можда и не треба очекивати да у тим тренуцима радости човек трезвено размишља. Или ми се то тако чини, јер ја то нисам умоо. До јуче ратник, одрастао, »остареo« пре времена. Кад рата нема моји вршњаци носе кратке панталоне, а ја одавно знам шта је то умирање, шта је глад, тифус, рањавање; знам како се бацају бомбе, пале тенкови. Испод моје кошуље више је гмизало вашију неш што је у бригади неких дана било пушчаних метака. Газио сам реке и баре у децембру; од хладноће ме је болео стомак ...

И данас, када све то нестаје, верујем заувек, није чудо што сам се »вратио у кратке панталоне«, што ме савладала носталшја за родним крајем, жеља да се вратим кући. Уосталом, и кад сам пошао у партизане имао сам неку своју идеју — да се борим до ослобођења земље, а ако доживим тај дан — бацићу пушку тамо где се затекнем и првим превозним средстоом (макар и пешице) натрат кући. Та ми је идеја првог дана у Слободи, заокупила мисли и жеље.

Нађох се пред замеником комесара батаљона.

— Друже замениче, рат је завршвн, колоне ратних заробљеника маршују под нашом оружаном пратњом! То је оно због чега оам дошао у партизане. Задатак је извршен. Ево пушка, ја одох кући ...

— 0-х-о! Права тема за партијоки састанак — закључи он. И нестаде му дечје радости с лица, што је донесе ослобођење земље. Замијени је забринутост. Мало пођута, па нареди:

— Зови ове комуниоте штаба на »летећи састанак«.

Рекао је то таквим тоном и с таквим изразом на лицу да сам му речи схватио као претњу. Тај састанак треба да буде нека врста суђења мени, мислио сам идући од једног до другог члана Партије, позивајући их на састанак. Можда ће ме и иокључити? У мени се помешао бес, страх, протест. Размишљам како да се браним.

Поче састанак. Замоник комесара разборито објаони штетност схватања као што је моје. Али мене не именова, већ рече да је могућа појава таквих мишљења.

— Лењин је говорио да је теже револуцију одбранити него је извојевати — поткрепи објашњење у закључку.

Лепо видим да је то људски, комунистички, да је у праву. Али ме нешто тера да и ја тражим овоје »право«. Пошто не знам lни један Лењинов цитат, присећао сам се народних изрека и песама које сам у школи учио. Са таквим оружјем мислим да »контрирам« партијском руководиоцу. Јавих се за реч.

— Другови, можда је мој случај изузетак. Нисам ја против онога што је заменик овде изнео. Он је у овему у праву. Но ја не мислим остати вечити војник, али кад год затреба, ту сам, само ме позовите ... Сад вас другЈрски молим, да ме пустите кући.

Мнош се насмејаше.

— Не може — упаде неко.

— Ужелео се мајке — добаци други.

— Није него девојке — иронично ће трећи.

— Комунисти не могу кући — оштро добаци комесар батаљона.

— Једна ласта не чини пролеће — почех одбрану. — У партизане ме нико није терао, па зашто да ме неко оилом спречава да се вратим кући? Кад сам пошао у рат, моја мајка то није знала. Зашто да је неко данас присиљава да глада у празна врата? Сви омо ми обећавали чим се заврши рат — да ћемо се вратити кући ...

— Ове чланове Партије што хоће кући прво бих избацио из Партије, онда нека иду — упаде ми у реч друг који се бавио истим иослом као и ја, а и друт по оружју, наравно.

— Не дозвољавам упадице — пресече секретар. — Реци ове што мислиш да треба да кажеш.

— Не кажем — наставих ја — да сам заслужнији од друшх, па да ме због тога треба пустити, као награду, иако би ми то била највећа награда. Али да оградим све што сам ослободио — не бих имао где квочку налећи! По чему је онда мој останак толико важан?

Погледах присутне да видим какав су ефекат изазвале моје речи. Кад ми се поглед сусрете са комесаровим, уста ми се завезаше.

Поче пљуштати критика. Као лапавица у марту, помешана с ветром. Падају и предлози о кажњавању. Не кажу да сам непријатељ, али сам близу дезертеру ... Муке ми прекрати комесар батаљопа.

— Од невјешта и гора плаче — поче он да ме туче мојим оружјем, јер је знао више изрека него ја.

Осјетих одмах да је хтео рећи: »Луда памет, готова погибија«. Продужи.

— Лиоица јесте лукава, али јој се ипак кожа прозире. Мислим да је то прави одшвор на оно твоје »ограђивање«. После победе, самоза-\овољство је највећи непријатељ победника ...

Наставио је да говори о непријатељу, о то.ме шта ће предузимати фотив народне власти, о разбијеним бандама које су остале у земљи,) избегличкој влади ...

— Његов пример нас је благовремено упозорио на проблем који иас 1оже срести и зато ово треба објаснити свим борцима, а не само орга-гизованима. Ми смо извршили један задатак: ослобођење земље. Сада је ред нама други, још тежи: стварање социјалистичког друштва. То је \авни задатак комуниста ...

Састанак је завршен. Умор ме савладао, не могу да устанем. Чини и се да сам тек сада ступио у нову Армију, која од данас почиње да атује. Погледах напоље, видим мајски, ведар дан — па и он весео. Весели .авујн, шуме распеване, весело се и борци међусобно дозивају.

У слободи, свако.м орце пуно!

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

И још о бригади

НА ПУТУ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА

Иако ратни пут бригаде временоки није дуг, веома је занимљив и са становишта њеног доприноса једној од ооновннх тековина наше НОБ: братству и јединству народа Југославије. Тај доиринос се не мјери само националним саставом бригаде, већ, и највише, њеном активношћу на широком иростору од Црне Горе до ојеверних граница Словеније. Формирана од бораца из свих крајева Црне Горе и Боке, бригада је најдуже ратовала изван Црне Горе — у Санџаку, Србији, Хрватској и Словенији. Свуда тамо су били сиецифични услови, које је требало иознавати, прилагођавати им се и — борбом и политичком активношћу — мијењати их, ако је то требало, у корист НОБ. У неким крајевима Санџака, гдје је бригада водила борбе, окупатор је распиривао мржњу између српског и муслиманског живља, која се изродила у међусобно истребљивање. Преко леђа варода обрачунавали оу се четници и муслиманска милиција, а и једни и лруги су служили окупатору, који их је иомагао али и подстрекивао на међусобне обрачуне. Борећи се у овим крајевима иротив окупатора и издајника ових врста — и четника и муслимаиске милиције — бригада је дала велик допринос разобличавању бесмислене окупаторске политике гурања народа на међусобне обрачуне на националној и вјерокој основи. У томе је имала великог успјеха. Онај страх, који су окупатор и његови домаћн сљедбеници успјели да развију међу сељацима санџачких села са орпским или муслиманским живљем, брзо је нестајао. Држање једииица бритаде демантовало је, на најбоље могући начин, ове оне огавне измишљотине које су издајници и окупатор ширили о иартизанима. Људоки однос према народу, без обзира на националну и вјерску припадност, и интензивно објашњавање војно-политичке ситуације и упознавање народа са циљевима НОБ, нијеоу могли остати без утицаја на људе ових сиромашних крајева, које је окупатор унеорећио окрећући их једне против друшх. Због свега тога, и због овоје борбености, бригада је у Санџаку уживала висок углед и поиуларност.

Прелазак у Србију био је веома значајан за бригаду, нарочито због нопуњавања њених редова новим борцима, махом омладинцима. Већ иослије ослобођења Ваљева бригада је само по називу остала црногорска: већину борачког састава оу јој сачињавали омладинци из околине Ваљева, Коцељева, Уба, Косјерића, Мионице и других крајева Тамнаве и Колубаре. Зборови омладине у селима Планинице, Рађевине, Брежђа и многам другим били су снажна манифестација братства и једииства и спремности да се борба настави до побједонооног краја.

У борбама за ослобођење Беоправда бригади је додијељен задаггак да дејствује у првом ешелону 1. пролетероке дивизије. Узгред, она је и једина нрногорока бригада која је учествовала у тој операцији.

Мјесец дана је брнгада остала у ослобођеном Београду. Лако је претпоставити колико је имала обавеза у погледу орећивања стања и помоћи у успостављању нове власти, администрације, снабдијевања и др. Посебно је старјешиски кадар бригаде мнош допринео да се измучени Београд што пре опорави и оспособи као главни град. И у њему је она, својим држањем и односом према народу, показивала и потврђивала да је наша војска посве нова, револуционарна, народна војска.

Бригаду је попунило много омладинаца и омладики из Београда. Њих неколико стотина, припадници разних националности, различитог занимања, већином добровољци, свестрано оу оовјежили бригаду. Увелико се измнјенио и њен национални и социјални састав.

Поред угледа који је стекла у београдској операцији и жртвама које је дала за слободу Београда, бригада је — и овом попуном младим Беопраћанима — успоставила нераскидиве везе са главним градом, и обрнуто — он са њом.

Успомену на бригаду Београд и данас чува преко гробова њених погинулих бораца и старјешина, међу којима је и командант 4. батаљона, народни херој Милисав Буровић. И једна улица Београда ноои име 8. црногорске ударне бригаде а друга њеног команданта, народног хероја Сава Машковића.

Даље борбе бригада је водила у Срему, Славонији и Словенији, да би их завршила недалеко од југословеноко-аустријске границе.

Активност бригаде оообито је запажена у Срему. Водећи скоро свакодневне борбе, до пробоја оремоког фронта, бригада се, у неку руку, одомаћила у селима око Шида и Товарника. У том крају, међу становништвом измијешаним и национално и према вјерској припадности, бригада је дјеловала мобилизатороки. Уважавајући специфичности Срема као подручја са многонационалним живљем и цијенећи његов дотадашњи допринос НОБ, борци бригаде односили оу се према народу изванредно. Томе је, без сумње, донринјело и то што су, још у новембру, јединице добиле једпо упутство у којем, поред осталог, стоји: »Треба имати у виду да је Срем један од крајева који од почетка наше борбе јединствено учеотвује у њој, да је народ у овом крају поднио велике жртве у НОБ-и и да су сви облици наше власти потпуно организовани. Свака наша погрешка наноси овом народу, који је показао у току овог рата високу патриотску свијест, не само велику неправду, већ може имати тешке политичке посљедице на његовом унутрашњем организовању и даљем учвршћивању и може дјеловати на слабљење јединства наших народа с обзиром да су наше јединице састављене од бораца из других крајева Југославије«.

Сарадња са органима власти, партијоким и омладинским организацијама и другим органима била је врло плодна. Споменик палим борцима 5ригаде у селу Чаковцима остаје трајан спомен веза бригаде са овим крајем.

Слично је било и на даљем борбеиом ходу бригаде — кроз Славонију, Загорје и Словенију.

И они су командовали јединицама 8. бригаде

Народни херој Саво Машковић, командант бригаде, погинуо 3. децембра 1944. код Маторе шуме (Срем)

Народни херој Никола Поповић, замјеник команданта бригаде

Народни херој Милисав Ђуровић, командант 4. батаљона, погинуо 17. октобра 1944. у Београду «

Непотпун би био овај ооврт на доприиос бригаде братству и јединству, ко не бисмо поменули још нешто што је бригади омогућило да борбено ратство и јединство ствара и учвршћује заједно са многим јединицама аше Народноослободилачке војске. Наиме, бригада је у току рата улазила састав неколико дивизија (37. санџачке, 3. црногарске, 1. пролетероке, 11. крајишке), борила се, раме уз раме, оа бригадама из разних крајева аше земље. (3. и 4. санџачком, 1. пролетерском, 3. пролетероком — кра-;ппком, 13. пролетерском — хрватском, 5. козарачком, 12. крајишком другим).

Иако млада, 8. бригада је овојом борбеношћу брзо оовајала повјеење осталих бригада. »Ми омо паносни што уз себе имамо таквог ратног руга и оигурни се осећамо када имамо вас на једном од наших крила« — исао је штаб 3. пролетероке крајиппке бригаде штабу 8. црногорске, оводом прославе прве годишњице бригаде.

У то вријеме, омладина Црне Горе поручује борцима бригаде: »Нека аша орца куцају истом љубављу за слободу Сарајева, Загреба, Љубљане, ао што су куцала за слободу Цетиња и Београда«.

Припадници 8. бригаде могу се похвалити да су поруку своје омлаине увијек достојно извршавали.

Драго БОЖАНОВИЋ

ПОЛИТИЧКИ И ПРОСВЈЕТНИ РАД У БРИГАДИ

Многе оу хвале и признања изречене нашој НОВ и њевим ирииадниима, и од савезвика и од противника. И пријатељи и нротиввици су нам ризнавали виооки морални лик, храброст, спремност за жртвовање и самодрицање.

Узроке томе што оу наше јединице, уистину и без претјеривања, биле акве треба тражити у високој свијести њихових бораца и старјешина. [рипадник наше НОВ био је комплетна личноот. Сложеност услова у ојима се одвијала наша НОБ, величина циљева које је пред ообом имала тежина њиховог остваривања, захтјевали су од њених нооилаца свјеоно нгажовање. Не само да извршавају задатке, већ да их извршавају свјесно, бијећевн да је то потребно. То идејно јединство учесника наше НОБ је ило оонов и залога овим успјесима.

Није живот у јединицама био оамо борба. Прије би се рекло да је о била овакодневна борба за нови живот. А тај нови живот тражио је новог човјека. Зато је овака наша јединица, од најмање, десетине, до вих највећих, дивизија, корпуса, армија, била не само борбена јединица гћ и својеврона школа у којој се овакодневно учило — ковачница ових људи.

Идејни лик партизана, борца и етарјешине, је грандиозво дјело КПЈ. на је била оргаеизатор и покретач свих активности у тој изградњи, носила је у њега све овоје револуционарно иокуство. Без ћелија и чланова ПЈ било би немогуће замислити организацију рада на тако широком

пољу. Борце, који оу потицали из разних оредина, са села и из града, би.ш различитих занимања и школске спреме, различитих навика и традиција, КПЈ је идејно оспоообљавала за велике подвиге у вријеме у којем оу живјели, борили се и гинули, али и за вријеме које је, као визија, долазило у будућности.

У бригади је политички и просвјетни рад од првог дана њеног формирања био врло интензиван. Садржај му је чинио рад на идејном и идеолошко-политичком уздизању, информативна дјелатност и културно-просвјетни и забавни рад.

Рад на идејном и идеолошко-политичком уздизању организаван је у четама и четним ћелијама (основним организацијама). Белије оу поред редовних радних састанака (а пснекад и у оквиру њих, у посебним тачкама дневног реда) одржавале »теоријске« састанке. На њима су ироучаване теме из теорије марксизма-лењинизма, из историје КПЈ, СКП (б) и слично.

Није то баш увијек ишло лако. Сјећам се како омо, негдје у априлу и у мају 1944, обрађивали »Комунистички манифест«. Учинило ми се да је најједноставеије да га, као лекцију, научим напамет. Тако сам и учинио. И док сам »реферисао«, ове је било у реду. Али кад су почела питања, иако наизглед једноставна, на многа нијесам знао шта да одговорим, па је оитуацију спашавао друг Перо Жарковић, руководилац СКОЈ-а у бригади.

Из историје КПЈ обрађивали смо њен развитак од Конгреса уједињења, и теме: »КПЈ и национално питање« и »КПЈ и сељачко питање«. Са историјом СКП(б) »ијеомо имали миого ореће. И иоред ових жеља, даље од IV главе нијеомо могли! Оовојили смо у рату много бункера, али IV главу СКП(б), о историјоком и дијалвктичком материјализму, не, не бар ја и они који оу били са мном... Састанцима су, иоред чланова КП, присуствовали и кандидати за чланове КП и чланови СКОЈ-а. Нарочито се водило рачуна о кандидатима. Нећу претјерати ако кажем да је за пријем у КПЈ, поред личне храброоти и оданости, била врло значајна оијена о теоријокој изграђености.

Идеолошко-иолитички и културно-просвјетни рад одвијао се у оквиру чета и батаљона. Сваки борац је морао знати циљеве наше НОБ. До детаља су разрађивани реферати за II засједање АВНОЈ-а и његове одлуке. На четним конференцијама оу редовно давани прегледи политичких догађаја код нас и у свијету. Цио састав јединице редовно се упознавао са текућим догађајима, а и са предвиђањима њиховог развоја. Све је то чинило да свијест сваког нашег борца буде висока. А то је помагало да се сваки задатак лакше изврши, да не буде колебања, да се с вјером гледа у будућност. Сјећам се припрема у вријеме кад омо пошли за Србију и покрета који нас је довео између Лима и Увца. Предочене оу нам све потешкоће, отворено, без увијања. Али и значај задатка.

И бригада је пошла. Избили емо у села Пријепољске жупе. Били смо опкољени, у правом смислу, са свих страна. Нијемци оу баца\и летке у којима је пиоало како је наша 8. црногорока бригада уништена. Летак су нам Нијемци понудили као гаранцију, пропуоницу да се предајемо. Оном ко се преда, писало је, ништа се неће лоше десити. Неколико бораца ми је доиијело те летке. Читали смо их заједно. Коментарисали их.

Нијесмо поводом тога чак ии четни састанак одржали. Толико смо били сигурни у свијест бораца. И то с правом.

Врло значајну улогу за изграђивање моралног лика наших бораца и старјешина имали су четни састанци радног карактера. На њима су анализиране акције, борбе, покрет или било које друго питање из живота чете. Говорило се врло конкретно. Нико на њима није био поштеђен, ништа није остајало скривено. Износило се ко је какав и какав треба да буде као члан колектива. Али оу и најоштрије критике биле дубоко људске и другарске.

Носиоци културно-просвјетног рада били су културно-просвјетни одбори. У свакој чети и у сваком батаљону су образовани већ првих дана послије формирања бригаде. Одбори су организовали предавања из разнпх области иауке и културе. То су најчешће биле теме које су интересовале читав четни састав, а и оне непосредно повезане са свакодневницом.

Сјећам се да смо као увод у тему »КПЈ и национално питање у Југославији« претходно слушали предавање из историје о сељачким бунама и устанцима. Многи борци су на тим предавањима први пут чули о облику земље и о томе да се она окреће око оунца и око своје осе, или о књижевностн и неким писцима. Чак се сјећам једног предавања о умјетвостн и, посебно, о развоју ликовне умјетности. Поред предавања о личној хигијени, њеној неопходнооти и начину одржавања, борци су слушали и о разним болестима и начину заштите од њих. Дискусије после таквих предавања биле су врло живе.

Посебно смо много радили на описмењавању неписмевих. Стара Југославија је имала више жандармеријских станица него школа. Режим је и почивао на неписмености и жандармима. Зато је, као нека врста заклетве, била обавеза да у нашим четама не смије бити нико ко не зна да чита и пише. Истина је да смо успијевали да за мјесец дана неписменог иаучимо свих тридесет слова. Многи оу то, као радост, нооили до краја живота. Имао сам прилике да видим прво писмо борца који је неписмен дошао у бригаду. Било је то писмо Симе Ставковића, из околине Ваљева. Писао је својим укућанима да је послије толико година — и он прогледао. И како је захвалан овима који оу га описменили.

У четама и батаљонима смо имали хорове и дилетантске групе. Они су спремали програме и давали приредбе за борце и становништво. Вјерујем да су то биле прве позоришне представе које су у свом животу видјели становници Кања, Кукоља, Гостуна и других бихороких села. Програмн су били пригодни, са обавезним »врапцем«, који је све знао, неком хорском пјесмом, рецитацијом, соло пјесмом и, обавезно, крећим скечом (»Цестар Мујо« и сл.) у којем се демаскирају окупатор и његове усташе и четничке слуге, а популарише наша борба и моралии лик борца. Макар колико — са дистанце гледани — би.ш нанвни сви ти скечеви имали су снажну мобилизаторску улогу. Пјесме које оу ијеване у четном и батаљонском хору преноОиле су се на цијеле чете и батаљоне. Пјесма је била наш стални пратилац. Пјевало се послије завршене борбе, у знак побједе, на маршу, на одмору. Најчешће смо пјевали пјесме »Партизан сам«, »Пушко моја«, »Буди се Исток и Запад«, »Крај Сутјеоке«, »Чапајев«, »Краснији флот«, »Аванти поноло« и другс. У пјесми су се чете натјецале. Свака је жељела да буде најбоља. А била је боља она — која је гласвије

пјевала! Дешавале оу се, при томе, и веселе згоде. Тако смо, једаииут, иа маршу, пјевали цио дан. Скоро промукли орели смо се са једним батаљоном 3. санџачке бригаде. Видећи нас, Санџаклије се распјеваше у сав глас. Иако при крају онаге, прихватисмо такмичење у коме су свежије Санџаклије имале очиту премоћ. Узалуд би друг Перо Жарковић повео пјесму, ми смо више шиштали него пјевали. А после је било грдње, у којој сам ја извукао најдебљи крај.

Послије ослобођења Београда у бригади је, у оквиру пропагандног одсјека, формирана културна секција. У њој су окупљени најбољи глумци у музичари. Секцијом је руководио Родољуб Перовић. У рекордно кратко вријеме секција је ирииремила Нушићево »Сумњиво лице« и извела неколико врло успјелих приредби за борце и грађанетво. Приредбе су редовно завршаване музичким програмом. Један од чланова екипе био је и Милан Срдоч, познати послијератни глумац.

Одмах послије рага, по долаоку у Књажевац, од културне екипе је формиран Дом ЈНА, чији је први начелник био дотадашњи шеф екипе, Родољуб Поповић.

Информативна дјелатност у бригади била је врло развијена. Свака чета и батаљон оу издавали своје четне, џепне, односно батаљонске новине. Четне новине су се звале »Борац«, »Све за побједу«, »Ето нас« ... Писане су руком, али читко, на хартији која би била при руци. Зато су им листови често били разнобојни. Највриједииије у њима било је то што су их писали борци и што оу писале о борцима. У томе су најактиввији били чланови СКОЈ-а. Најбољи чланци из четних ноаина објављивани су и у батаљонским листовима. Сваки батаљон издавао је лист: 1. батаљон »Кроз борбу«, 2. батаљон »Напријед«, 3. батаљон »Побједу«, 4. батаљон »Ка слободи«. Ти листови су добро пратили живот и рад батаљона. Чак су имали и забавне рубрике. Биле су пуне и здравог, партизанског хумора.

Бригадни лист »Кроз борбу« почео је излазити послије формирања пропагандног одсјека. Вслико је узбуђење владало приликом излаока његовог првог броја. Преломљен је у штампарији и имао изглед правих новина, било је у њему чак и слика бораца и старјешина. Уводник је написао друг Перо Раичевић, комесар батаљона. Много нам се свидио тај првијенац. А, ипак, због њега смо извукли дебелу критику. Неискусни, нешто смо мало и иогријешнли. Бригадни лист је излазио недјељно. Сем првог, сви бројеви су рађени на гештетнеру. Објављивао је дописе из борбе и пратио све друге активности бригаде: организацију предавања, резултате анафалбетских течајева, разних такмичења, спорт, хумор, једном рјечју — све што бригада ради. Остала је у њему забиљежена и акција помоћи настрадалим -крајевима. Бригада је дала 778.970 динара, 165.648 куна, нешто лира и лева, и два дневна оброка хране. У листу је записано и да је у такмичењу иушко.митраљезаца на пушкомит{>аљезу брно прво мјесто освојио Војо Лазаревић, из Коцељева, на шарцу Радиша Бајић, а на брзом шарцу Мирко Исаиловић, и да је 2. батаљон у том такмичењу постпгао најбоље резултате. Остала је записана и фудбалска утакмица нзмеђу штаба бригаде и батал^она (резултат 2:2), чланак о ликовној умјетности, писмо Веселина Драгачевца родитељима, и многи други догађаји.

Илија ПРЕЛЕВИЋ

МЛАДИ У БРИГАДИ

Послије више од три децеиије од формирања 8. црногорске народно-ослободилачке ударне бригаде пишем ова сјећања за књигу о њој. Много је времева прошло да би у памћењу остала имена свих оних који оу се храбро борили, пали на трновитом ратном путу бригаде или, пак, ту борбу преживјели; да би се запамтила имена свих оних младих бораца, који су свакодневно попуњавали јединице, заузимали мјеста изгинулих и у борби се истицали омјелошћу и прегалаштвом, не изостајући у томе иза старих, прекаљених бораца. Поготово због тога што су хероизам и самопожртвовање били масовни, и што су велику већину састава свих наших јсдиница, па и 8. бригаде, чинили млади, борци испод 25 година. Прошли оу они борбени пут од Берана, Ваљева или Београда, преко Срема, Хрватоке и Словеније, до Цеља и југословенско-аустријске границе. На том борбеном путу, на маршевима и у јуришима, у непроспаваним ноћима и на мртвим стражама, као бомбаши и пушкомитраљесци, често ненахрањени и слабо одјевени, млади људи бригаде, скојевци и омладинци — јер овдје је ријеч о њима — испољили су хмасовни хероизам, другарство и самопријегор, љубав према своме народу и слободи и вјеру у побједу.

Младих је било највише, па оу и носили највећи терет борбе. Они оу били бомбаши и пушкомитраљесци, увијек у првим борбеним редовима, у јуришима и у гоњењу непријатеља. Били су и изврсне старјешине, добри политички радници и нооиоци културно-просвјетног рада. Мнопи оу били чланови КПЈ и СКОЈ-а.

СКОЈ је био њихова организација.

Шта рећи о тој организацији у нашој бригади? Њена организациона структура, критеријуми за пријем чланова и форме рада били су — као и у осталим бригадама. На дан формирања бригаде од 900 поетројених бораца 188 су били чланови СКОЈ-а, организовани у 16 актива. Међу њима: 150 сељака, 9 радника, и 29 ђака. Осим тога, још око 200 омладинаца било је обухваћено разним формама окојевског рада, иако формално нису били скојевци. Већ у јуну је било 240 чланова СКОЈ-а, у 19 актива, али их је убрзо остало само 193; остали су изгинули. Руководиоци СКОЈ-а оу били: у 1. батаљону Боро Павићевић, у 2. Мироје Перовић, у 3. Драго Вујошевић, а у 4. батаљону Драго Божановић. Убрзо је у 2. и 3. батаљону дошло до промјена; у њима су за руководиоце СКОЈ-а дошли Владо Томашевић и Вељко Булајић.

Организација СКОЈ-а бригаде извршавала је овоје задатке у потпуности, са свијешћу, одговорношћу и самокритичношћу. Сва питања претресала је на овојим састанцима, конкретизовала их и, даље, преносила на борце. У том погледу, кад год је ситуација захтијевала, ништа скојевце није могло спријечити да одрже саетанак и да на њему разраде задатке, па, ако треба, и прецизно их одреде оваком појединцу.

Због храбросш, самооријегора и другарства скојевци оу уживали велики углед. Они су већ од првих дана добијали најодговорније задатке. У сјећању ми је један такав примјер. Када је наш 2. батаљон кренуо на марш ка Колашину и Мојковцу оставио је групу другова да сачека патроле које су биле на извиђању. С том групом је остао и Владо Томашевић, руководилац СКОЈ-а. До касно у ноћ је сачекивао патроле, и кад

су се прикупиле, прошле су кроз Беране, иако су ту већ били Нијемци и четници. Батаљон су ститли сјутрадан око подне, на Трешњевику, а загрљај команданта батаљона и радост бораца што оу стигли живи била им је највеће признање за извршени задатак...

Сувишно је говорити о томе са каквом су озбиљношћу и одговорношћу млади људи извршавали задатке. Бомбаши и воће бомбаша, иушкомитраљесци, нишанџије на митраљезима — били су чланови СКОЈ-а или КПЈ. И ганули су међу првима. Од априла до јула 1944. године, дакле, у нрвим борбама бригаде, погинуло је око 50 скојеваца. Курири-скојевци Марковић, Пиљевић, Милачић, Секуловић, Докнић, Чавор, Вучковић и други стизали оу и тамо гдје је то изгледало немогуће и батаљонима на вријеме преносили заповијести и наређења из бригаде. Бригадни и батаљонски извиђачи били оу такође чланови СКОЈ-а, кандидати или чланови КПЈ. Како ли су тек они смјело ишли у позадину непријатеља, да би бригада имала иодатке о њему!

Прили-ком покрета бригаде за Србију, пред њу је постављен задатак не само да учествује у борбама за ослобођење Србије, већ и да широко политички дјелује. Скојевци су знали да за припреме немају много времена, али да морају разрадити задатке — и за организагају СКОЈ-а и за сваког скојевца. Састаици су оАржавани у току марша. Говорило се на њима о предстојећим борбама, али, још више, о прихватању нових младих бораца, о политичком и културно-пр>освјетном раду са народом у крајевима кроз које буду пролазили.

Послије преласка у Србију у бригаду је добровољно ступио велики број младих људи из крајева у којима се водила борба. Скојевци су их другарски примили. Помагали им у борбеној обуци, у овладавању оружјем, у политичком раду и свему другом. Ти, новодошли млади људи, брзо су усвајали партизанско ратно другарство и друге партизаноке »обичаје« — да буду храбри, пожртвовани. Многи од њих су брзо постали чланови СКОЈ-а, а неки чак и чланови КПЈ.

Сјећање на те дане, на борбе, јурише, маршеве и логоровања у исто вријеме је и сјећање на јунаштва, самопожртвовања, пјесме у јуришу, на подвиге појединаца и јединица. Ево, неких.

Мило Томашевић. Двадесет н једна година. Храбар и искусан командир, од 1941. до 1944. године борац пролетероких бригада, а оида дошао у 8. црногорску. Био је прави командир, умјешан у командовању, храбар у борби, увијек међу борцима и увијек у првим борбеним редовима. Кад је прекомандован у штаб бригаде често је одлазио у своју стару чету, нарочито ако јој је предстојала борба. Није могао одољети да у тим тренуцима не буде међу својим »соколићима«. У једној таквој борби, у неиооредној близини Чаковаца, храбро је и пошнуо.

Душан Оровић. Увијек добро расположен, и у најтежим окршајима спреман за шалу. Пуш-комитраљезац. Био му је то најбољи друг, говорио је. Душан је могао бити мокар, али његов пушкомитраљез је морао увијек бити сув. Могао је Душан бити и гладан, али пушкомитраљез је морао бити подмазан и спреман да дејствује без застоја. Приликом покрета из Црне Горе борцима је говорио: »Мени је свеједно гдје ћу се и у ком крају борити. Важнс је туђи непријатеља«. То је понављао борцима у Србији, на сремском фронту и даље. Најрадије је ишао са бомбашнма,

а ватру из свог »другара« отварао је са-мо на јуришном одстојању, да не би, како је говорио, узалуд трошио муницију. У таквој једној борби је и иогинуо.

Коцељевац Момчило Радовановић, звали омо га Струја, био је снајперист. Млад борац, жељан борбе, добио је онајперку међу првима. Од ње се иије одвајао. Био је необично храбар, дисциплинован и спреман да изврши сваки задатак, па је брзо постао члан СКОЈ-а. Као онајпериста је и погинуо.

У јуришу на Београд јунаштво омладинаца, екојеваца и комуниста, како оних из строја у Беранама, тако и оних који су у бригаду дошли касније, било је задивљујуће. Алекса Ненадовић, Миодраг Мирковић, Сретен Живаиовић, Миладин Петровић и многи друш такмичили еу се са искуоним, старијим борцилма, својим друговима, Благотом Булатовићем, Миланом Божовићем, Милосавом Лопичићем, Љубом Бојићем, Стеваном Кандићем, Тонком Лазовићем, Ником Грозданићем, Драгишом Вушановићем и другим. Много их је остало на плочницима Београда, али је Миладин Петровић, млади радник из Непричаве, први развио заставу са петокраком звијездом на крову високе палате »Албаније«, објављујући да је ценггар Београда слободан.

Колико би се само могло навести примјера из борби на Фрушкој Гори, нарочито на положајима Маторе шуме, гдје је погинуо и командант бригаде, Саво Машковић. Биле су то тешке борбе. Иокуоном непријатељу лгорало се прилазити кроз минска поља, у чему нијеомо имали искуства. А мине је непријатељ постављао свуда испред овојих положаја. Бригада је имала много жртава. Али јој то није сметало да се херојски бори.

У тим борбама догодило се меого дирљивих жртвовања, из жеље да се, по цијену живота, номоше другу. Стоји забиљежен овакав примјер. На извиђачком задатку, 3. децембра 1944. године, рањен је Бранко Булатовић, обавештајни официр батаљона. Малиша Пантић покушава да га извуче, али и сам бива рањен. Водник Јовица Томић успио је да дође до њих. -Даница Брајушковић, замјеник референта санитета 1. батаљона, била је у стрељачком строју, али видећи рањене другове похита кроз ватру, да им гтомоше. Није стигла. Остала је мртва, недалеко од њих, али су остали да живе — њена племенитост и другарство.

Пушкомитраљезац Сретен Живановић, иако тешко рањен, изнио је, код Каишевца, рањену другарицу Милку Шћекић и овој пушкомитраљез.

За Александра Митровића Леку, иушкомитраљесца 2. чете 2. батаљона, у 6. и 7. броју »Побједе«, листа 2. батаљона, пише да се не може говорити о борцима, а не сјетити се њега, храброг пушкомитраљесца. Није било оружја које није познавао, ни борбе, од Коцељева надаље, у којој није учествовао са својим вјерним шарцем. »Крчио је чеш пут кроз Матору шуму, испред Шида, испред Чаковаца. Пао је у првим борбама за село Буриће. Метак му је преојекао врат. Али је и мртав изгледао као да пуца на непријатеља, наслоњен на шарац, са кажипрстом који је грчевито држао окидач«.

Сличан њему је био и Драгомир Ваоиљевић, такође иушкомитраљезац. Ватру је отварао само кад му непријатељ приђе на јуришно одстојање. То је урадио и 15. марта 1945. тдине. Из аутомата је убио 15 Нијемаца. Тада му је, засут земљом од експлозије мине, затајио аутомат. Али ни тада не престаје да пуца, узима пушку и њом туче непријатеља. И шне.

Сличан подвиг учинио је и Павле Рабреновић. Убио је 6 Нијемаца прије него што је и сам покошен.

Безброј примјера, који не би смјели пасти у заборав, свједочи о толге и овај податак: командант 1. пролетероке дивизије, јануара 1945. годиие, уручио је за освједочену храброст 43 одликовања борцима наше бригаде.

Било је периода, истина ријетких, када се није било на положајима. Млади ни тада нијесу мировали. Ношени жаром младооти настојали оу да се политички и културно уздижу. Организовали су приредбе за народ. Били су и режисери и глумци, диригенти и пјевачи, солисти и чланови оркестра, а, веома често, и аутори текстова. У четним и батаљонским листовима били оу уредници и допионици, поете и приповједачи, илустратори, хумористи.

Али им је увијек прва брига била — да што боље овладају оружјем. V вријеме прославе »Свјетске омладинске недеље«, на иницијативу СКОЈ-а организовано је такмичење у руковању оружјем. Резултати нијеоу изостали. Тако у »Билтену бригаде« читамо да је Војислав Лазаревић раставио пушкомитраљез брно за 7, Светомир Јевтић за 8, а Боривоје Јовановић, Петар Шајин и Петар Маринковић за 9 секунди; да је Радомир Сарић раставио шарца за 15 секунди. Светислав Јовановић, Живко Нешић и Милан Бачкош раставили су тешки минобацач за 17, а саставили га и припремили за борбу за 16 секунди.

Млади оу увијек били спрехмни и да на разне начине, чак и материјалио, помошу народу. И преморени су се лађали физичког рада, да би помогли мјештанима, ако је то ситуација дозвољавала. За пострадале су се одрицали и својих обједа.

Приликом проласка бригаде кроз ратом опустошене крајеве дата је иницијатива да се становништву материјално помоше. Млади борци, на прво.м мјеоту скојевци, одмах су ступили у акцију. Материјални ефекат није изостао. У бригади је сакупљено 778.970 динара, 165.648 куна, 4.579 лира, 500 лева и 20 рубаља. Поред тога састав бригаде поклонио је дводневно следовање хране, 8.344 оброка.

Знам да је ово што записујем само блиједа слика стварног јунаштва и самоиријешра младих наше бригаде, да ријечи и нијесу довољно онажне да се вјерно опише њихов лик. Али, знам и то да су ти млади људи, у првом реду скојевци, били прихмјер како се воли своја зехмља, свој иарод и слобода.

Перо ЖАРКОВИЋ

РЕВАНШИРАО СЕ КОМЕСАРУ

Видак Вујичић Вицко, комаидир чете у 4. батаљону, био је познат не само као храбар и добар командир већ и као велика шаљивчииа.

Једном га његов комесар, Рајко Секуловић, да заподјене шалу, упита:

»Вицко, што те то бије глас да много волиш снаше!«

»Ти, комесаре, стално причаш да треба да одржавамо добре везе с народом, па ја то и чиним.« Па, знајући да комесар воли добар и укусан залогај, а нарочито срце на жару, додаде: »Неко воли срце са жара, а неко срце из њедара-«

(Р• С.)

САНИТЕТ ЈЕ УВЕК ИМАО ПОСАА
(Сећања комесара бригадне болнице)

У време пете иепријатељске офанзиве налазила сам се у 1. далматинокој бригади. Онда сам распоређена у 10. херцеговачку бригаду, у чијем сам 2. батаљону била четна болничарка, до рањавања, кад су ме нребацили у бригадну болницу. По оздрављењу, упућена еам на санитетоки курс организован при 3. ударној дивизији. По овршеном курсу били смо уиућени у Беране (Иванград), где се формирала 8. црногорска бригада, у којој смо распоређени као санитетски радници.

Распоређена сам у бригадни санитет са другом Момом Јанковићем и другарицом Даницом Лаковић.

Санитетока служба у бригади била је организована тако да је свака чета имала болничара или болничарку (четни санитет), у баталону је био референт санитета, а у бригади (при штабу) руководилац санитетске службе, који је координирао рад службе у бригади.

Док смо били у Беранима добили омо, друг Томаш и ја, задатак да пребацимо »партизанску бурад« на положај у Полицу, ради дезинфекције одијела бораца. Када смо прошли негдје око иола пута бурад су се изненада откачила с коња и почела да се тумбају. Једва смо их, уз велике напоре, извукли и поново натоварили на коња.

Другом приликом, недалеко од Бијелог Поља, били смо на десној обали Лима, послао ме друг Бошко Брајовић у једну кућу да превијем рану дјетету. Рана је била доста загађона, тако да сам морала навраћати неколико пута. Дјетету је било већ сасвим добро кад смо отишли са тог терена. То је био један од начина помоћи партизаноког санитета народу. Другови из штаба су увијек о томе водили рачуна.

Јуна 1944. године штаб бригаде је наредио да се хитно иребацимо са десне на лијеву обалу Лима. Ко је знао да плива, за њега није било проблема. Али ја сам била непливач. Стала сам и гледала другове у води. У томе ме је позвао начелник штаба бригаде, Војо Еоровић, и рекао да се пребацим преко ријеке јашући његовог коња. Заиста, нешто љепше у том тренутку нијесам могла пожелети. Неки другови, да не би пливалп у одијелима, брзо од одијела направише повелику балу и метнуше на коња, испред мене. Било је тада смијеха и шале на мој рачун. Али, кад је коњ допливао до оредине ријеке, почео је правити неке покрете као да хоће да ме збаци. А ја, да би се на њему одржала, пустим одијела. Шта ми би? Комесар бригаде, Јокаш Брајовић, мислећи ваљда да сам и ја у води, дозива другове пливаче да ми притекну у помоћ.

Другови који ми повјерише одијела остали еу у мокром доњем вешу. Ипак, нису се наљутили, нити ме критиковали. Био им је важнији живот другарице. Али ја сам се секирала, све док нијесу добили друга одијела из бригадне интендатуре.

У борбама за ослобођење Београда, октобра 1944, доживјела сам један од најтежих ратних тренутака. Била сам, са једном другарицом, одређена да преносим рањенике у Војну болницу. Од много поела нисмо имале времена за разговор. Рањенике је требало брзо преноОити и смјештати у болницу.

Групу тешких рањеника донијели омо на Хируршко одјељење. Да бисмо Іих омјестили отворила сам врата једне од соба. Призор је био страшан! Соба са двадесетак кревета, пуна мртвих другова, бораца. Омотане оу, како којем, глава, груди, руке, ноге. Ниједан кревет није био празан.

Тај иризор ме је страшно потресао. Много је наших другова погинуло у борбама за ослобођење Београда, још више је било рањених. Борбе оу се још увелико водиле за ослобођење града, а болничког особља је било мало. Једино што смо могле тог тренутка да урадимо било је да видимо није ли неко од познатих међу погинулим друговима. Препознала сам комесара чете у 3. крајишкој бригади, друга Симу Морачу.

По одлаоку бригаде из Београда, на сремски фронт, вршила сам дужност комесара бригадне болнице. V том периоду одржали смо три партијска оастанка, иако су услови за њихово одржавање били тешки, јер су се борбе непрекидно водиле. Била сам и делегат на партијској конференцији 1. пролетероке дивизије. Ти саотанци и конференције су нас освјежавали, оплемењивали. Са њих смо одлазили са новим сазнањима и иокуствима.

V Чаковцима се болница налазила окоро на самој линији фронта, да би се рањеним ДЈ>уговима што прије указала помоћ. Рањеници су били стално припремни за покрет. Наређење да са болницом што прије идемо у правцу Томпојеваца саопштио нам је друг Раде Раичевић.

Народ у Чаковцима примио нас је најљепше што је могао. Једна жена, звала се Маришка, за потребе болнице поклонила је двоја кола, са два пара коња.

У Мартинцима, код Сремске Митровице, добила сам наређење да идем у Београд, у Војну болницу, гдје сам распоређена на дужност политичког радника за три одјељења болнице: очно и ушно, нервно и инфективно.

На тој дужности затекло ме ослобођење земље.

Дара КУБУРИЋ-ХИНИЋ

СТАРИНА СИМО БАБИН
(Сећање на најстаријег партизана у бригади)

Симо Бабић, а звали смо га Стрико, био је најстарији партизан у бригади. Чинило ми се да је већ давно превалио седамдесету. Висок, тих, скоро неприметан, са дугим седим брцима; испод густих, онежних обрва сијале су очи из којих је зрачила беокрајна доброта. Налазио се при штабу бригаде.

Спријатељили смо се. Ја сам се помало старала о њему око рубља и лежаја, ако га је било, а и често бих га запитала за неки савет.

Једне вечери седели смо уз слабу светлост запаљеие свеће. Причали смо дуго. Онда је заћутао, као да се беше замислио. Одједвом се прену из мисли, па ми, на онај његов тихи начин, рече: »Знаш, зажелио сам се пригавица, ових што их прави моја стара.«

Истога тренутка одлучила сам да му ту скромну жељу испуним.

»Стрико, а како се праве приганице?«

»Не знам ти ја то, дијете. Треба мало шећера, брашна, јаја и масти« — одговори он.

Већ сутра, у највећој тајности, кренула сам у »акцију«, да Стрику испуним жељу. У то је време била актуелна парола »онаћи се«, па сам се и ја онашла. Била сам чврсто убеђена да се ради о ванилицама (колачићима који се праве од истог материјала). Умесила сам ванилице и иосле, сва пресрећна, дотрчала до Стрика.

»Стрико, ево пригавица«.

Ов узе једну и на моју велику жалост, рече:

»Лијепо ти је ово. Но, нијесу то приганице. Оне су мекане, а ово је мало еуво, ка' ијесак«.

После неког времена разболела сам се. Имала сам врло високу температуру. Тада је, ето, дошло да се Стрико стара о мени. Мирјана Поповић и ја смо спавале на поду, а Стрико у кревету. Стрико ми је, болеоној, пришао и рекао: »Ајде ти сад у кревет, ја ћу спавати на поду«.

»Нека, Стрико, не треба«.

»Ајде, ајде, мораш, немој ништа да се устручаваш. Имам и ја кћер као ти, зове се Радуша«.

Морала сам прећи у кревет. Мало сам одопавала. Кад сам отворила очи, Стрико је еедио крај постеље, озбиљан и забринут. Видео је да сам се пробудила па ме је, очински нежно запитао:

»Оли мало варенике?«

»Хоћу, Стрико«. Мислила сам да је то неки његов назив за врућу ракију, шумадијоки чај.

Стрико се некуд изгуби и, мало после, врати се са шољом топлог млека. Сад сам ја била разочарана.

»Па то, Стрико, није вареника«.

После рата лежала сам у болници на Карабурми. Са мном у соби била је и једна стара Црногорка. Нисам ни слутила да је то Стрикова »стара«.

Кад је дошао дан посета у собу је ушао Стрико.

»Стрико, откуд ти овде?«, извикнула сам. Богзна како смо се срдачно гхоздравили. Онда се Стрико окренуо старој, и значајно јој саопшти:

»Ово је моја ратна другарица«.

Идуће посете Стрико ме је поново обишао. Пришао је мом кревету, из цепа извадио црвену јабуку, дивног сјаја.

»Ово је за моју ратну другарицу!«

Тада сам, чини ми се, поново видела у његовим очима онај сјај које су имале онда давно, када ми је донео шољу топлог млека.

Владанка ЈОВАНОВИЋ

МИЛИЈА САВЕЉИЕ

Чудни су оусрети у рату. Личе поиекад на сан, а јава су. Некад пријатна, некад не. Рат често раздваја и најближе. Али зато сиаја и непознате. Ето, одвојио је и мене од најближих, од мајке и сестре. Али сам међу онима за које никад раније ни чуо нисам — нашао најближе. Билн су то кратки оусрети или заједнички, краћи или дужи рад у једној јединици, или на истом задатку. Често смо се после растајали, да се више никада не оретнемо, или да се оретнемо — на неки јубилеј. Па, ипак, много тога остане нсзаборавно. Има, тако, на пример, људи који се намстну једноставношћу и њом вас трајно освоје.

Један од таквих био је — Милија Савељић. Срели смо се у 2. чети 4. батаљона, као помоћник комесара и комесар чете. Били смо заједно овега 3—4 мјесеца. Послије је он отишао. Али је заувијек остао са мном и у мени.

Упознала нас је Дара Милачић, замјеник политичког комесара батаљона, када сам јој се јавио на распоред. Рекла је једноставно: »Е, ово ти је помоћник комесара. Ти си Илија, он је Милија, иа сад гурајте«.

Милија ми је пружио руку у знак поздрава и пошли смо у чету.

Чету сам упознавао кроз маршеве и борбе. Тако сам упознао и њега, Милију. Није имао много година, али је стигао и да много види и много доживи. Јер је живио борећи се. Рано је остао без оца, са мајком и млађим братом. Рано је осјетио окрутну немаштину, али и традиционалну одговорност најстарије мушке главе у кући. Изузетно бистар, лако је (учио и научио да у онаквим друштвеним односима какви су били живот неће бити бољи, па је приступио напредном омладинском покрету. Јулоки устанак је дочекао спре.ман. Послије је четницима у селу био трн у оку. Покушали су да га намаме и одвоје од другова. Један од тих зликоваца, иначе његов комшија, платио је то главом, јер Милија је, поред другог, био и одличан стријелац.

Борбени пут га је водио од мјесне илегале до одреда и делегата на II конгресм УСАОЈ, у Дрвару, и до помоћника комесара чете и батаљона у 8. црногорској бригади.

Сјећам се добро првих дана и првих борби које смо водили послије мог долаока у чету. Милија је, некако, стално био испред мене. Кад год се пуцало тако се постављао да сам био директно иза њега. Мислио сам најприје да је то случајно, а убрзо ми је то почело сметати. И једног дана ријеших да га упозорим. Чак сам то учинио мало љутито, ако се човјек на њега могао уопште наљутити. А он, само се осмјехнуо, погледао ме, па онако, као да прича неком другом, рече: »Е, мој Илија, ти ако погинеш нико ти остат неће, а ја ако погинем 1ипак имам брата«.

Изненађен, нијесам знао шта да кажем. Загрлио сам га.

У борби је стизао свуда, а најчешће је био тамо гдје је најтеже. Па и тада је стизао да каже борцу топлу, другарску ријеч. Личио храбар, неустрашив, умио је да разумије тренутну људоку слабост, страх, рецимо, или неку другу. Догодило се да нам у једној борби пушкомитраљезац затаји. Био је то, иначе, врло храбар пушкомитраљезац, али је, ето, у једном тренутку, ко ће то знати зашто, изневјерио самог себе, а и нас.

«

и иовукао се тамо гдје је било сигурније. Некако смо одбили неиријатељски јуриш. Спремао сам се да добро изгрдим -пушкомитраљесца, чак сам размишљао и о томе да му узмемо пушкомитраљез. Кад се борба завршила, када смо опет били на окупу и ја се спремао за пријекоре, Милија је пришао оном пушкомитраљесцу и, онако с осмјехом, рече му: »Богами је било густо, тресао сам се и ја као прут, од страха, али ето. Заборави то, и немој друш пут«. Не знам о чему је тада размишљао млади пушкомитраљезац, али знам да омо га у борбама које смо каоније водили врло често гледали како из отојећег става коси овојим митраљезом!

На партијским састанцима Милија је био јасан и једноставан. И кад је најоштрије кришковао у-вијек је налазио ријечи које не вријћају. Мало је што могло промаћи ако не ваља, а да на то не реагује. Али увијек некако пажљиво, одмјерено. Због тога је био тако омиљен. Чини ми се да не само чланови Партије него и остали борци пред њим нијеоу имали никаквих тајни.

Милија је учио врло много. И изванредно се развијао. Већ у Београду је помоћвик комесара батаљона; на завршетку рата прво води аштацију и пропаганду, а затим је начелник иолитичког одсјека. Његова жеђ за знањем није била обична. У свему је тражио суштину. Са одличним успјехом је завршио шмназију.

У то вријеме смо прорађивали историју СКП(б). На једном часу повела се дискуоија о лијевом и десном скретању и Троцком и троцкизму. Сви смо тврдили да су поставке Троцког лијево окретање, само је Милија тврдио да је то — десно окретање. Неко је потегао Стаљинов цитат. Милија му је на то одговорио: »А зар друг Стаљин не може да погријеши?« То је било 1946. године.

Волио је обичне ствари. Да се наспава, да се насмије, да се нашали ... Пребацивали смо му — за шећер у пасуљу са славином. Смијао се и одговарао како му је то жеља из дјетињства. Радио је упорно и савјесно. Волио је људе, помагао их, бодрио. Најстрожи је био према себи. Нетачност није никако трпио. И једног дана, журећи на састанак, први и последњи пут је закаовио. Није ни дошао. Другови су га чекали, чудећи се шта га је то могло спријечити да дође на вријеме. А он је лежао мртав, на плочвику зајечарске улице; који минут раније тр-ашчно је поги-нуо-у саобраћајној неорећи.

Илија ПРЕЛЕВИЋ

ЈА ЊИХ ОД КАПУТА НЕ ВИДИМ

Курир 2. батаљона Н. Буровић имао је обичај да борце на положају опомиње-да се боље маскирају како не би откривали положаје, а сам о томе није много водио рачуна. Кад једног дана, док се кретао ка 1. чети, непријатељ на њега отвори ватру он повика: »У заклон«, а реверима капута заклони лице и продужи кретање, као да се ништа није десило. Кад га упиташе што се не склони, одговори: »Ја њих од капута не видим.«

(Р. В.)

НАЈТЕЖЕ ЈЕ КАД НЕ МОЖЕШ ПОМОНИ ДРУГУ КОЈИ УМИРЕ

(Сјећања четне болничарке)

Хтјела бих и ја да су ми сјећања на ратне дане веселија, радоонија. Али, ако она иијесу таква, него чешће тужна, тешка, разумијећете, јер су такве биле и многе омрти које сам гледала немоћна да им се супротставим. И многе ране које еам превила... Била сам четна болничарка.

Прекомандована сам из Комског партизаноког одреда у тек формирану 8. црногорску бригаду и распоређена за болничарку у 3. чету 4. батаљона. Оно мало знања стеченог на кратком куроу за болничарке није било бог зна шта, али ми је, ипак, помогло да стекнем повјерење бораца да ћу им, када затреба, сигурно помоћи. Чинила сам све да то њихово повјерење оправдам ...

Први дани у чети су протицали обично: у војној обуци, на политичким предавањима. Било је и приредби и оусрета са омладином из села кроз која смо пролазили или гдје смо се одмарали. Али то није трајало дуго. Већ иоловином априла водили смо свакодневне борбе са четницима и муслиманском милицијом. Нашли смо се тако код села Раките. Пошумљена главица, коју мјештани зову Лиоичја глава, личила ми је на кошницу из које, умјесто пчела, излијећу ужарена овјетлећа зрна. Чета јуриша. Први у строју је омладински руководилац чете, Милош Јововић, младић из Тепаца. Четници не издржаше, повукоше се ка Ракити и отуда нас засуше ватром. Погодише Милоша. Видјех како пада. Покушавам да му приђем. Тешко рањен довикује ми: »Не, Марта, мене, ја сам смртно рањен у стомак; помози другима.« И ућута. Командир чете, Зарија Гошовић, такође лежи рањен иза једног камена. Поред мене је Зора Тапушковић. Иекако иревисмо Зарију и кренуомо ка Милошу. Не даје знака живота. Четници врше нротивнаиад и ми се повлачимо. Носимо рањене. Милош је остао тамо гдје је пао. Видим чет-нике који оу стигли до њега како га ударају и вуку ка некој јарузи. Онда оу пристигле и остале чете нашег батаљона, па смо поново пошли у јуриш. Заузесмо Ракиту. Нађоомо Милоша, грозно унакаженог и избоденог ножем по лицу и тијелу. Сахранили смо га изнад села, тамо гдје је пао у јуришу.

Светозар Јеврић, младић од својих 20 година, и Петар Бубања, курир, обојица окојевци, као да су жељели да што прије освете Милоша, свог омладиноког руководиоца. Уз поток обрастао шумом привлаче се четничким иоложајима. Одјекнуше бомбе и у рововима гдје су били четнини — сада су Светозар и Петар. Кренуше даље. Скривен у једном жбуну четнички пушкомитраљезац отвара ватру. Светозар паде као покошен. Погођен је са два метка у стомак. Покушавамо да га превијемо. Гледа нас. Још има снаге да нам пружи пушку, муницију и један вунени џемпер. »Дајте ово другоме, мени неће требати«. Затим скида сат и вади фотографије. »Ово предајте мојој мајци«.

Гледам како се гаси један живот. Обузела ме нека немоћ. Не могу да мислим, ни да говорим. Послије сам дала сат и слике Миличку, комшији Светозаровом, да их преда њешвој мајци. (Но он то никад није учинио; дезертирао је из партизана). Тек кад је касније овај крај осло-

бођен, мајка Светозарова пренијела је његове поомртне остатке у село Заграђе.

... Ближи се крај априла. Пред нама су Бојне њиве, изнад Мојковна, на њима добро утврђени четници. Није ово први пут да се крв лије по овим брдим. Било је тога и раније, 1942. године, и још раније 1915, а можда је тако од када ове горе постоје. Само што је проливене крвп сваки пут све више. Вечерас ми нападамо. Ту сам се орела са Граном Бешић, из Мартинића, и Миленом Букић, из Полице, такође болничарка-кама, младим скојевкама. Дошле су да се виде са мном и да обиђу Букана, рођака Милениног, родом из Мојковца. Неколико уобичајених ријечи и поздрав: »Да се послије борбе видимо.« То је ове.

И видјела сам их, али не онако како сам се надала и жељсла. Милену на једном пропланку, раширених руку, као да неког хоће да загрли, док танак поточић крви тече иопод ње. А Грану на носилима. Лице блнједо, бескрвно, чини се као осмјехнуто. Очи затворене, уста непомична. Било је то посљедње недјеље априла 1944. на Бојној њиви, више Мојковца. Остадоше на њој два цвијета, двије дјевојке, скојевке, двије четне болничарке.

... Обров је брдо код Бијелог Поља, на десној обали Лима. Друга је половина јуна. Наша 3. чета и цио 4. батаљон нападају га ноћае. Тишина. Са.мо су звијезде овједоци нашег покрета. На зачељу сам колоне. Мисли.м о томе како се, из борбе у борбу, омањује наша колона. И о томе кога од нае у њој сјутра неће бити? Приближавамо се непријатељским положајима. Чета као да нестаје испред мене у ноћи. Онда два-три усамљена пуцња, неколико експлозија бомби, а затим — запали се брдо. Чујем да неко дозива болничарку. Крећеим тамо. »Брзо, Марта, Букан, готов је«, рече мн један борац. Трчећи за њим готово да нагазих на Букана Букића, из Мојковца, борца наше чете. Лежи згрчен и тихо јечи, крв већ обилно натопила земљу око њега. Тражим рану, да је превијем. Али крв и даљс отиче, а са њом — и живот. Видим да нема спаса, али га, у некој варљивој нади, превијам, иревијам све док му се живот не угаси.

... Често се Аогађало да се Радоје Вуковић, из околине Андријевиие, по годинама један од старијих бораца наше чете, препире са скојевцима /olко тога ко треба први да иде кад се напада, а ко последњи кад се одступа. »Е, вала, ћецо, послушајте ме добро, ја сам се наио качамака, па је боље да мене ћаво изије, но да неко од вас остави гаће на трњу ... Аужни смо ми старији вама и пред богом и пред људима«, тим ријечима завршавао би Радоје расправу. Најчешће ее добровољно јављао у бомбаше. И сваки пут кад би се вратио из борбе, у којој је неко рањен или погинуо, само би тужно закључио: »А, ето, мене и овога пута нешће«. Негдје крајем јула били смо на десној обали Лима, на положајима код села Грбавче. Тих дана оу Нијемци, четници и муслиманска милиција овим силама настојали да нас одбаце од Лима и удаље од Србије. Борбс су биле свакодневне и тешке. У једној од њих погинуо је и Радоје. Подигао се да баци бомбу и, у том тренутку, куршум га је погодио у главу. Тако се »одужио« овима којима је било шта био дужан. Сахранили смо га у Грбавчу.

Велика је била наша радост када смо прешли у Србију, а још већа када смо 14. октобра почели битку за ослобођење Београда. Борце и стар-

јешине нико није могао зауставити и стријеиила сам да ће нам то донијети губитке који би се могли избјећи. Наша 2. чета била је 17. октобра пред палатом »Албанијом«, деоно од ње 1, а 3. је била у резерви. Нијемци су све чинили да разбију батаљон. Нарочито оу жестоко нападали на 2. чету, која се пред »Албанијом« нашла готово усамљена. Могло је бити испред подне када је Милисав Буровић, командант нашег батаљона, пошао ка 2. чети. Није душ прошло а стиже глас да је пошнуо. Потрчала сам тамо. У једној соби наиђох на гужву. Око Милисава готово цио штаб батаљона, неколико бораца, нашао се ту и неки љекар, цивил. Покушавају да му помогну. Погођен је у главу, улазна рана је на челу. Груди му се надимају, јекне, очи не отвара, не говори. Командант бије посљедњу неравну битку, битку за живот. И губи је. Умире пред нашим очима, а ми му не можемо помоћи. Гледам га и мислим шта да урадим. Он би, сигурно, нешто учинио да нама помогне, као што је то и мало прије покушао кад је пошао ка 2. чети. А ми смо, ето, немоћни. И у тој немоћи, и од ње, прсти се скупљају у пеоницу, срце се стеже, оузе саме теку.

... У ослобођеном Београду омладина је попунила проријеђени строј наше чете. Дошле су и Зора Дутина, Деса Петровић и Нада, чије презиме сам заборавила. Мислим да су биле са Чукарице. Брзо су училе од нас старијих. И чекале да се покажу у борби. И дочекале су сремоки фронт, прошле Матору шуму, Шид и Ердевик, да би у једној децембарској ноћи погинуле на Каишевачком салашу. Прва је рањена Нада, тешко, кроз плућа. Превила сам је, а она ме моли да је оставим да ту умре и да је сахраним како би је родитељи послије могли наћи. Умрла је на путу до дивизијске болнише. Зора Дутина је погинула исте ноћи, пос.шје скојевског састанка који је одржан »у покрету«. Деса као да није хтјела да их |изневјери. Бутке је прошла поред мене и отишла у ноћ без повратка. Тако су у једној ноћи погинуле три младе скојевке, Београђанке, водне болничарке наше 3. чете.

Једна децембарска ноћ ми је пред селом Грабовом отела Милисава Новаковића, командира вода. Њемачки куршум га је погодио у само срце и ту оу га покопали мјештани, а његове ствари сачували и послије рата — послали породици у Ржаницу код Берана. Ноћ послије његове смрти на истим положајима је погинуо и команднр 3. чете, Душан Кривовокапић, и још један командир вода... Нијемо сам стајала и гледала их мртве. Чували су друте, као старјешине, да не погину, али, ето, себе нијееу сачували.

Када је формирана противтенковска батерија бригаде за командира јој је постављен Драгутин Вељић, до тада командир пратећег вода бригаде. На Маторој шуми, децембра 1944, моја се чета нашла на положају заједно са његовом батеријом. Нијемци су извршили изненадви противнапад, да би нас зауставили. Настало је комешање у нашим редовима. Нарочито је у тешком положају била батерија. Драгутин је тада повикао на борце да се боре, а сам је из стојећег става почео гађати Нијемце. Борци еу слиједили примјер командира. Противнапад је одбијен, али Је командир Вељић тешко рањен. Превили смо га. При упућивању у болницу пожељела сам му скори повратак у јединицу. Свјестан тежине раве, оомјехнуо се и рекао: »Ето, толико сам могао, ви наставите даље.« Више се није вратио, умро је од рана. Негдје у јануару 1945. код Лаћарака,

последњи пут сам се срела са Михаилом Бабићем, куриром бригаде. Узалудна је била наша помоћ, превијали смо га и кад је већ био мртав ...

На жељезничкој прузи која од Чаковаца води ка Грабову срела сам, у ноћи 16. јануара 1945, водника Вукашина Лутовца. Био је тешко рањен у стомак. Зрно се задржало негдје код кичме. Иако су ране биле тешке, држао се храбро, без јаука је подносио болове. Брзо сам га превила и са пратиоцима упутила у болницу. Па, ипак, спаса му није било.

И тако редом. Рањени ... Погинули ... Четној болничарки остаје да у сјећањима пребира по њиховим ликовима, иијема на њихова питања, и тужна, ма колико била сигурна да је чинила све што је знала и могла да им помопне. Суморна сјећања једне четне болничарке, којој је увијек било најтеже што нема онаге да заустави смрт и помогне својим ратним друговима које је толико вољела ...

Марта ЧОРАЦ

КОЦЕЉЕВЦИ У 8. ЦРНОГОРСКОЈ БРИГАДИ

Са подручја данашње коцељевачке општине у партизаноке јединице, које оу оолободиле западну Србију и Ваљево са околином, ступило је преко хиљаду омладинаца. Највише у 8. црногорску ударну бригаду. Са иодручја Коцељева у њу је ступило 175 омладинаца, у борби је погинуло 54, теже и лакше рањено 57, од чега су 28 остали инвалиди, а после рата, кроз првих деeет година од ратних последица 21 их је умрло.

Од 175 омладинаца из Коцељева, који су кренули са бригадом, после ослобођења Београда и потпуног наоружавања и распореда по четама и батаљонима: 79 их је било у 2. батаљону, 38 у 3, а 20 у приштапоким јединицама. Из Београда их је 137 пошло даље, на оремски фронт (пошнула оу у току борбе за Београд 3, у болницама — рањених и болеоних — било је 8, враћено је кућама болеоних и неспоообних 9, а 18 их је отишло у друге јединице).

Како није било довољно наоружања, овега је 30 Коцељеваца учествовало у борбама од Неманикућа до Београда. Међутим, како се у току борби долазило до оружја, растао је и број наоружаиих, тако да 52 борца Коцељевца поседују »Споменицу ослобођења Београда.«

Међу Коцељевцима било је и 11 њих који су били у партизанима од јула 1941. до марта 1942. нодине, као и 8 омладинаца који оу били илегалио повезани оа члановима КПЈ за Ваљево; они су илегално радили на терену.

До 26. децембра 1944, када је бригада из Београда кренула на оремски фронт, 41 омладинац из Коцељева постао је члан СКОЈ-а, а 6 кандидати за чланове КПЈ.

Савез бораца НОР општинв Коцељева

КОМАНДИР МОМО

Жеља ми је да сачувам од заборава нешто од лијеиих успомена из четворомјесечног друговања, у тешким паргизанским уеловима, са Момом, изузетно пажљивим друшм и храбрим борцем.

V бројној породици Матије Јакића растао је и његов син Момир_ Момо. Уз гусле је, још прије иоласка у школу, учио јуначке народне пјесме и из њих се надахњивао. Први учитељ му је у томе био отац Матија, човјек који је, пуних педесет шдина, ове до смрти, имао право да ноои своје ратничко оружје. Погинуо је храбро као командир 1. чете Ускочко-дробњачког батаљона у борби на Пљевљима, децембра 1941. године.

У прољеће 1944. године примио сам дужност политичког комесара 2. чете 4. батаљона. Том приликом сам се први пут орео са Момскм — био је командир те чете. Прије тога речено ми је — да је мало пријеке нарави, а да и сам знам да од добрих међуообних односа командира и комесара често мнош завиои и каква ће бити чета.

Морам одмах рећи да ми није било нимало тешко да уопоставим блиске и другарске односе са Момом. Био је хуман човјек, бринуо о својим борцима, показивао пуно разумијевања за младе, који су морали да се уче тешком ратничком животу. И у најтежим тренуцима, у борби, био је врло хладнокрван, имао је доста војничког знања и искуства и био је оналажљив.

Од првог оусрета иаши оу односи били другароки, тоили, али без »фамилијарности«; развијали су се на обостраном разумијевању и на жељи да задатке које је јединица извршавала обавимо што боље. Момир је био борац са дужим ратним стажом и већим искуством од мене, ја сам Са терена први пут дошао у бригаду, и боље ме је разумио од друшх. Помагао ми је у раду. Знао је да је живот у бригади другачији од оног у одреду, гдје сам ја стицао иокуства. За Мома, као командира, било је најважније да се изврши задатак а људство сачува. Та особина сваког доброг старјешине код њега је била нарочито изражена. Када би неко од бораца пошиуо, Момо би дуже вријеме био потиштен. Стално је истицао да су животи бораца у нашим рукама, да је овака мајка послала свога сина у рат са надом да јој се жив врати.

Те наше односе, наше заједничке бриге и разумијевања учврстило је још нешто — оно што сам оазнао о његовом животу.

Момир је живио са устанком и за устанак. Када су се наше онаге повлачиле пред непријатељем и домаћим издајницима и из Црне Горе кренуле 1942. године за Босну, Талијани су запалили Момирову кућу. Сва његова иородица, њих седморо, била је у партизаннма (двоје је погинуло раније). Приликом иовлачења паршјоко руководство Шавничког ореза одредило је Момира да остане у »иозадини«, на терену који притаска четничка страховлада, и он је на там послу провео до јесени 1942. године. Тада је, видећи да не може даље опстати на терену, са групом чланова Партије кренуо да се пробије ка Босни, до бригада. У путу их је неко открио, четници су их наиали и нико од 16 људи, колико их је било у групи, није успио да се спасе. Момо је, са још два друга, том приликом

заробљан. Било је то иегдје у рејону Миљевине. Сјутрадан оу сву тројицу спровели четничком суду у Калиновику. Двадесет дана су их саслушавали и мучили ие би ли открили везе и људе који оу поматали партизане у Шавничком орезу, а и шире. Мучили су их четници и Талијани, али им је све било узалуд. Нијесу од њих извукли ни ријечи. Кад је четницима досадило то испитивање и мучење без резултата, спроведу их ка Невеоињу и тамо — стријељају. Момира су захватила три куршума, један у главу а два у груди. Кад су четници завршили овој зликовачки посао ниоу се више ни осврталн на лешеве. По прилици им је било хладно, јер се све то збило 1. јануара 1942. године, око поноћи.

Послије неколико часова Момира је пробудила хладна ноћ. Поред њега оу само мртви другови.

Послије неколико дана исгриљен, гладан и крвав од рана свраћа у непознато село (било је то, каоније је сазнао — Главатичево). Избора великог није имао. Много је крви и онаге изгубио, па се морао некоме обратити за помоћ. Случај је хтио да наврати у кућу сеооког хоџе, Хасана Разића, партизанског симпатизера. Ту су Мому пружили помоћ. Али су ускоро четници упали у село, одводе Мома, али на интервенцију и због ауторитета хоџина и његових синова, Хамида и Мустафе, четници га ослобађају не знајући ко им је у рукама.

Момо, пошто се мало опоравио, успио се пробити до Ливна и прикључити партизанима. Сумњиво су га примили. И пратила га је та сумњичавост све док му јединица, нешто каоније, у четвртој офанзиви, није прошла кроз Главатичево. Све што је Момо био рекао провјерено је — и утврђено да је све жива истина.

Момо је, поред оца, у партизанима изгубио мајку и два брата. Све то није остало без видљивих посљедица.

Мени је отворио орце, можда зато што је осјетио да ми је драг, да га сматрам најближим другом. То је много утицало на нашу даљу сарадњу и руковођење јединицом.

И мени, као комесару, много је помагао, и у политичкој настави, и као искуони старјешина. У извршењу тежих задатака знао је да каже да је боље да он погине него ја. То се не заборавља и много обавезује. Уосталом, таквог су га знале све етарјешине и борци.

У борби са Нијемцима, негдје код Бијелог Поља, случајно сам му спасио живот. Наиме, једна минобацачка мина, која је иала у нашој близини, ранила је замјеника командира, помоћника комесара и четног болничара. Са њима је прије тога био и Момо. Позвао сам га неколико тренутака раније, како би интервенисао при повлачењу једног вода. И то је схватио — као да сам му спаоио живот. Утицало је и то да наше другарство остане трајно, што се каоније потврђивало у многим ватреним окршајима.

Момо је чету сматрао својом породицом. Борци су разумјели свог командира. Увијек је био пред четом, водио јурише и био више у стрељачком строју него на командном мјесту. Због тога оу га борци вољели и лако му опраштали поједине нетактичности. Момо је успјешно водио чету, све до ослобођења Београда. Заузимање палате »Албаније« била је посљедња већа акција под његово.м командом, јер је после пошао на нову дужност.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

ЛИКОВИ ДРАГИХ ДРУГОВА

Једна година у животу човјека. Мало или много?! Зависи од много чега. Од рата, на пример. Једна ратна година, овог нашег рата, кад смо се тукли за слободу, најчешће значи и читав живот.

Нашли смо се на окупу у чети, у батаљону. Заједно маршевали и борили се. Некад куршуми, некад нешто друш, растављали оу нас након недјеље, мјесеца или године. Али, иако смо се растајали, и иослије тако мало времена никада се нијесмо раздвојили. Растао сам се са многим друговима, а ето, другујем са њима и данас и — читаво ово послијератно врнјеме. И знам, то другованье завршиће се кад и мој живот. Истина, изб.шједи понешто у сјећању, заборави се некад чак и име, замагли лик, изгуби детаљ, али остају цјелине личности. Ја их, као митраљезац на бреди, још увијек видим и чујем, понекад са њима и разговарам. Не, не у сну. Мада понекад и у њему.

Ето, чини ми се да још увијек чујем ријечи Рада Раичевића, нашег храброг команданта. Као да сада разговара са нама, окупљеним око митраљеза, на положају, гдје је дошао да види како смо и како смо се спремили за задатак. Вјеровали смо му много. Увијек нам се чинило да нам даје само оне задатке које је био опреман и сам да изврши. Вољели смо ми нашег Брку, како смо га из љубави и поштовања звали, зато што је са нама био на положају, када се пуцало, и у колу, кад се играло. Вели нам: »Спремите добро ту бреду, биће пјееме и весеља, па не би био ред да негдје заггне или се закашље«. А његов замјеник, Божидар Зоговић (звали смо га Бодо), као да се у исто вријеме налазио у свакој чети! Било је то за — невјеровање! Ту је, са нама, а тренутак каоније чује му се глас тамо гдје је ватра најгушћа и борба најжешћа. Кад ли је већ тамо стигао! А чим се борба заврши и коло поведе, ето га, опет, у (колу. Био је страстан нушач, алн никад није остао глув на »безец«, без којег се ријетко која цитарета попушила.

Партијоки руководилац у батаљону, замјаник [КОлМесара, био је Андрија Раковић. Изгледао је ћутљив и строг. Био је и оштар на ријечи. Иза свега тога крио се човјек и друг благе душе, приступачан, непосредан, осјећајан, који борца лако и брзо разумије, увијак спреман да другу помогае. Иако инвалид (због ноге) маршевао је зајадно са нама, а њешвог коња су скоро ови више јахали него он сам. Није много захтијевао — ријечима. Али је личним примјером на маршу, у борби и сваком тешком тренутку звао у акцију. Био је увијек тамо гдје је најтеже. Па како, од срамоте, да га не слиједиш.

СКОЈ-ем батаљона руководио је Владо Томашавић, »Омладинац«. И.мали смо тада ко 18 ко 19 година. А он је и од нас био млађи! Таквога, са толико шдина не памтим да сам икад срио! Био је биетар, весео, сналажљив. Нас митраљесце често је обилазио на положајима. Примјером је показивао шта је то храброст. На маршу узео би бреду, да нам помогне, да нам олакша напор, да га, колико толико, подијели с нама.

Политички делегат вода био нам је Обрад Миловић. Био је мршав, изгледао доста њежан, али је, зачудо, из наизглад нејаког тијела избијала неисцрпна анергија. Никад нам није било јаано да ли се тај човјек

уопште одмара. У борби, на маршу или на одмору, увијек нађе вријеме да иоразшвара са нама. Био ми је некако најближи. Колико ли ми је пута указивао, као кандидату, и касније, као члану Паршје, на грешке и слабости! Све благо, другароки али, опет, сасвим јаоно и конкретно — да се не можеш »правдати«.

Ето, толико, забиљежих о ликовима неколицине својих другова и старјешина. Колико ли би ми требало кад бих наставио о свима они.ма које у орцу носим!

Петар КОМАТИНА

ВЕЛИКА АНКА

Велика Анка, тако омо је звали. Али не зато што је, рецимо, висока. Неш, једноставно, зато што је увијек била дјелом својим — велика.

Из Горње Рупотине, код Клиса, отиснула се у живот. Члан СКОЈ-а од 1940. шдине, борац партизански од 1941, у разним једивицама, рањеник, тифусар, логораш, да би се, како то вријеме и догађаји знају да удесе, нашла у 8. црногорској бригади — као управник бригадне болнице.

Из борбе у борбу, са једног на друш задатак, за Анку, члана КПЈ, није било важно у којој је јединици ни у којем је крају...

Њен први болесник у нашој бригади био је из 3. чете 3. батаљона, борац Милачић. Преко онијегом покривеног Трешњевика са бригадом се вовлачи и болница, и у њој тешко болеони борац о којем се брине Анка. И здрави су се с муком пробијали, а камо ли болеони. Али је А-нка била ту, онашла се, обезбиједила његово пребацивање. Када је прсздравио Милачић је често говорио да ће Анку овуда гдје затреба својим пушкомитраљезом бранити. А када оу му прије тога, отац и снаха дошли да ш иоведу кући, на опоравак, одговорио им је: »Не брините, мене ће и Анка добро његовати.«

Мојковац и Бијело Поље, април и мај 1944. године. Бригада сваког дана води борбе; у њима је ангажовала све своје онаге. Рањеннх је много. Требало их примити, његовати и обезбјеђивати од непријатељских групица, које се као звијери шуњају и траже плијен, најчешће недовољно заштићене у болници или комори. Тих дана Анка је и управник болнице и болничарка, која превија рањенике, и стражар, који их пушком ч\"ва. Једне ноћи је групица четвика напала болницу. Међу борцима који о\" је пушкама бранили и одбранили била је и Анка. Напад је одбијен, а да ниједан рањеник или болеоник није страдао.

Санцак, Србија, Београд. Покрети и борбе Бригаде. Рањеници пристижу из сваке борбе. Али сад су ту љекар, Италијан др Луићи, и група болничарки које их његује. А те болничарке Анка је припремила и оопособила. Свуда се оејећала њена присутвост. Рањеници који се враћају у борбени строј бригаде шире причу о Авки, о нашој неуморној Анки, у којој има неисцрпне љубави према сваком борцу, онакве какву мајка има за дијете сестра за брата, друг за друга.

рремоки фроит је бригади донио нове услове борбе. Много, много крви је на њему проливено. Рањеника је много, а и рана које оу тешке. V тим данима Анка, управник болнице, превија рањене, као болничарка, храбри и подстиче, као комесар, тјеши, као најближи. Свуда присутна, улива наду и повјерење. Као да не зна за одмор и сан, бди над рањеницима, не стаје све док се и последњем не укаже помоћ и нађе смјештај.

Многим борцима је племенити Анкин лик био посљедње виђење свијета. Колико ли јој је напора само требало да сакрије бол и рањенику олакша опроштај од живота! Тако све до Цеља, до краја рата. Расла је и борила се бригада, у њој живјела и ширила се прича о Анки, нашој Анки. Великој Анки.

М. МИРКОВИЋ и И. ПРЕЛЕВИЋ

ЊЕМАЧКИ ВОЈНИК ЈОЗЕФ ФРИСТЛЕР ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПАРТИЗАН

Почетком октобра 1943. године, у преподневним часовима, но лијегахм и сунчаном дану, у љетној униформи, њемачки војник Јозеф Фристлер иапустио је своју јединицу, која је боравила у Никшићу. Напустио је тако и фашизам, засвагда, по својој вољи, у вријеме када је Хитлерова ратна машина још увијек била јака, а њемачка пропаганда и даље обећавала иобједу својих трупа, која ће изабраном народу донијети величанствену будућност. Пошао је Јозеф у неизвесност, што се живота тиче, али за нечим, за идејом, којом му је младост била испуњена, за својим ранијим клаоним опредељењем, којег се, у души, никад није одрекао.

На четири-пет кило.метара сјевероисточио од Никшића, Јозефа је преорела патрола пратеће чете Главног штаба за Црну Гору. У штабу је командир патроле рапортирао да је заробио њемачког војника. Јозеф је то очито разумио, па је, гестикулирајући, гласно негодовао, мијешајући њемачки и словеначки језик, уз понеку ријеч и на српскохрватском. Говорио је да га партизани нису заробили, већ да је побјегао из њемачке војске и пошао да тражи партизане. И понављао је: »Ја комунист«. Вођа патроле рече да је, кад их је примијетио, ухватио заклон. Јозеф је објаснио да се плашио сусрета са четницима. А кад је видио петокраке звијезде, одмах је устао и подигао руке, у знак предаје.

Овај ријетки, за нас у том крају до тада непознат случај, побудио је подозрење и сумњу у његове намере. Ипак, послије саслушања је враћон у пратећу чету. У њој је врло брзо постао равноправни борап са оним истим партизанима који су га »заробили«.

Фебруара 1944. године Пратећи батаљон Главног штаба је ушао у састав 8. црногорске бригаде. Са њим и Јозеф. И прешао је њен борбени пут од Берана, преко Санџака, Србије, Београда и Срема, све до села Чаковаца, гдје је, почетком јануара 1945. године, трагично изгубио живот. Чистећи оружје један млади борац заборавио је на метак у цијеви. Био је то за Јозефа кобни метак.

Ми омо га ови звали Јоже; већина му није ни знала право име. Из његовог казивања сазнали смо да је родом из аустријског села КипкМогЈа, код Целовца. Био је радник, имао је негдје око 37 година. У јединици је био борац, кувар, митраљезац, минобацачлија. Брзо се прилагодио новој средини и новим условима живота. У чети смо ови били од њега много млађи. За нас је он био средовјечан човек, са великим искуством. Много смо од њега могли да научимо. Учио нас је, практично, на терену, како треба да се маокирамо, укопавамо, пузимо, претрчавамо...

Био је добродушан, ведар, добар у сваком послу. Као кувар знао је и с мало намирвица често да спреми укуону и добру храну. Као минобацачлији није му много сметало ако минобацач нема нишаноких справа или оу неисправне. Био је и четни хоровођа. Често распјеван и раздраган, али и често сјетан, забринут, за овоју далеку породицу.

Аустријског пјеовика Норберта Кунцеа, Јожефова судбина, за коју је после рата сазнао од његових сабораца, инспирисала је да напише поему »Анализа једне ометене чежње«.

Обрад МИЛОВИЋ

ПРИМЉЕН САМ У ПАРТИЈУ

Велико је то било признање, једно од највећих, ако ои доживио да те после борбе похвале на четној конференцији! А још веће када заслужшн да те приме у СКОЈ, а о Партији и да не иричамо. Али је можда најчудвије било то што викад ниси унапред знао да ће ти се тако нешто догодити! Можда све то иећу умети да кажем како ваља, али покушаћу. Јер у СКОЈ-у сам био, а у Партију...

Како је то доликовало члановима СКОЈ-а: у борби сам морао бити храбар. И за разне послове и задатке — да дежурам, да идем у претходницу или останем у заштитници. Нисам чекао да будем одређен, пријављивао сам се сам. Са друговима, како се то каже, дијелио сам и добро и зло. У не тако честим истуиањима критиковао сам оно што је могло да негативно утиче на другарство у јединици. Нисам се либио да старијим друговима кажем да их волим и ценим тачно онолико колико ми служе личним примером.

Једног дана био сам у стрељачком строју. Продрли смо у одбрамбени оистем непријатеља, али и били са три стране изложени непријатељској ватри. Ту сам, за време борбе, успио да извучем до заклона рањеног пушкомитраљесца Аеку и његовог помоћника. Пушку сам дао најближем другу, а Лекиним пушкомитраљезом наставио да се борим.

Били смо изложени јакој минобацачкој и артиљеријокој ватри. Занет борбом, или због експлозије граната, тек нисам чуо наређење за повлачење стрељачког строја удеоно. Остао сам тамо где сам био. Не знам како се то деоило али, ошамућен, утврдио сам да ништа и гшког не чујем. Мало затим млаз топле крви упозорило ме: рањен сам.

Двојици другава, који су се пузећи пребацивали на друго крило стрељачког строја, дао сам оружје *и* свеоку у којој сам запиоивао све оно што сам рачунао да иећу запамтити. Задржао сам само радничку књижицу и лештимацију, не знам ни оам зашто, одбио помоћ коју су ми понудили и сам се, пузећи, упутио до меета за прикупљање рањеника. Тамо сам се, од великог напора и због много изгубљене крви, онеевестио. До батаљоноког превијалишта пренео ме је Марко Шарић, ађутанг батаљона.

Од свих којн су ме тада видели, да ћу преживети надао се, изгледа, једино комесар батаљона. Грдно је прекорио другарицу референта санитета кад га је упитала где да ме укопају. »Јеои ли луда«, рекао је. »Зар не видиш да је жив?« Наредио јој је да ме ставе на запрежна кола и брзо упуте у бригадну амбуланту.

Много каоније, у другој болници, када сам се нашао са контузованим Јовом, рањеним комесаром Бранком и ађутантом Марком, који су били упућени на лечење, испричао сам им овоју »злу срећу« са женама у санитету. Једна ме хтела живог закопати. Друга је у болничком магацину оставила моје одело, којим сам улепшан за конференцију СКОЈ-а, којој, због рањавања, нисам приоуствовао. Трећа ме мучила, дајући ми инјекције. Четврта није стигла или није умела да промени ред излагања на једној приредби, а текет сам, на жалост, ја састављао. И када је читала, присутни су глаоно питали да ли је она мушко са женоком косом, или женско у мушким чакширама.

На путу од болнице за јединицу срео сам се са својим добрим другом Јованом Дјетићем. И њему сам испричао причу о женама, али сад са новим наставком.

Са женама санитеткама малер ме наставио пратити. То сам њему смео поверити. После малера са оном четвртом, око оног текста, у мојој болници се деси да се у иету некако заљубим, до гуше. Само ми се она мотала пред очима. Али кад сам дошао до закључка да је нешто посумњала шеста, а она је, да зло буде веће, била комесарица болнице, са двојицом другова из наше бригаде искористих несналажљивост једног нитендантоког водника и уместо на лечење, са прописаном упутом, испарих из болнице ...

Док смо били у болници комесарица ми је давала доста књига и брошура да читам, предавала нам је о значајним заседањима, о постанку земље и човека, о радничком покрету. Понеког неписменог подучавала је писању и читању. Миого је била бистра и паметна. А нас је лепо прихватило и добро неговало месно становништво. Како смо се опорављали, ове смо више постајали немирни, па нам је све више сметала њена комееарока строгост. Баш је добро што су Јову одредили за спровођење заробљеника. Да њега нисам срео — ко зна колико бих дуго тражио бригаду.

Од оуорета с Јовом и доласка у јединицу прошло је неколико дана. Довољно да један другом испричамо све шта нам се догодило од последњег виђења. Јова ми је причао о борбама које је батаљон водио, о држању другова, о новим борцима и њиховим особинама. Али ми је било чудно што ми Јова поставља и објашњава нека шгтања у вези са релишјом и монархијом.

Једног преподнева у чети смо се такмичили у брзини раоклапања и склапања пушкомитраљеза завезаних очију. Такмичио сам се и ја. Кад сам завршио, приђе ми Јова и рече: »Браво, за сада имаш иајбоље време у чети. Нека другови, са водником, и даље вежбају, а ти пођи са мном код 3. чете, тамо ћеш се такмичити.«

Када смо се мало удаљили Јова ми пружи руку, пригрли ме и рече: »Честитам ти. Данашњи дан ће бити врло значајан у твом животу. Не идемо ни на какво такмичење, већ на састанак партијске ћелије. Разматра се твој пријем. Бићеш примљен.« Рече још да, ако ме другови упитају да ли је неко разговарао са мном о томе, да кажем да је то он учинио ових дана.

Јово оде да позове заменика комесара батаљона, а ја код неког гаја. Гамо сам нашао командира, комесара, заменика комесара, водника Милоша и делегате ...

Пола сата каоније стигоше Јова и заменик комесара. Заменик се поздрави са оваким од нас, понешто упита, па ће другу Жики, секретару ћелије у чети: »Могли биомо почети с послом.«

Друг Жика је отворио састанак и рекао да најпре треба да се размотри мој пријем у Партију, а да ће после секретар Партије у батаљону говорити о неким нашим задацима.

Прво ме Жика хвалио, а затим оу, редом, понешто рекли сви присутни. Радничко порекло, сиромашна породица, из које сам један од троје добровољних учеоника револуције, лично храбар, добар друг, скроман, истиче се у чувању оружја, имам правилан однос према народу ...

У прилог томе друг Јова истаче да сам рашчистио са религијом и монархијом! Проверио је то за време тродневног путовања од болшше ДО јединице. Али није требало да се враћам из болнице пре неш шго ми зарасте рана. Овако, четна болничарка троши завоје, а мени би могло позлити. Уиозорише ме да у борби треба мислити и о својој глави, да није довољно само добро погађати непријатеља, а заборављати на то да и он уме да погоди. Након тога секретар ме упита да ли желим ући у редове жомуниста и да ли сам спреман да поднесем све што се од комунисте захтијева. Одговорих да сам одавно желео да будем члан Партије. Рекох да ми је друг Јова много помогао да научим неке ствари. Када је ових дана са мном разговарао, мислио сам да он то онако ... Мислим да су из наше чете у Партији најбољи другови, па сам пресрећан што ћу се наћи заједно са њима ...

Поново узе реч батаљонски секретар. То што каже, вели, не одноои ее само на мене. Ја треба да наставим не само да будем добар члан Партије, већ увек и у свему комуниста, а то се постиже сталним примерним радом и ионашањем. Другови у чети треба да из мог држања сазнају да сам комуниста. Могао бих посташ секретар СКОЈ-а у чети, тако ће и скојевци сазнати да сам комуниста. Честита ми на великом имену — члана Партије!

Ето, тако постадох и ја члан велике заједнице оних у које сам увек веровао да су најбољи.

И био сам орећан због тога. Можда и мало зачуђен да ми ништа не рекоше о манама. Иако и ја знам да их имам.

Милан МИЛИЋ

БРАНА ЈОВАНОВИБИ

У улици Радоја Јовановића, у Титограду, кућа је Милоша и Јоке Јовановића. У њој, са зида једне собе, ако уђете у њу, посматрају вас четири слике и четири борачке Споменице. Са слика гледају вас: озбнљни Милутин, васмијани Радоје, замишљени Гајо и, најмлађи, Новак, као да хоће нешто да приупита. Четири брата, четири омладинца. Ходише ратним стазама и падоше храбро, у разним крајевима Југославије, сасјечни куршумима непријатеља. Радоје је проглашен за народног хероја.

Милутин и Гаврило (Гајо) су били борци 8. црногорске бригаде од њеног формирања. Дошли су у њу из Зетског одреда; у њему је Милутин био замјеник командира чете, а Гаврило пушкомитраљезац. Као већ искусни борци распоређени су у 1. батаљон, Милутин у 3, а Гаврило у 2. чету. И један и други оу иримјерни у свему. Као да желе да покажу шта је ове, поред храбрости, још потребно да би се у борби побиједило. Први оу на стражи, у патроли, на извршавању задатка. Зато их сви воле. Живе за чету и батаљон. Али кратко, овега четрдесет и пет дана. Но довољан да остану незаборавни.

У борбама на Бојној њиви, Развршју, Аепенцу и Слијепач мосту Милутинов глас је био јачи од митраљеских рафала и експлозија бомби. А Гајов пушкомитраљез је обиљежавао докле су стигли најистуренији дјелови. Рибаревине, Бијело Поље, Кање, Скокуће. Ко ће прије, ко ће боље? Испред Милутина и Гаја обично се налазио само непријатељ. Или они пред њим, ако смо се бранили.

Прољеће, 11. април. Модри До, модар од невоље и сиромаштине. Гих дана још и од митраљеских рафала и експлозија бомби. Јуришају борци 8. црногорске, гиву, али се не повлаче. Ту, на Модром Долу, погибе Милутин.

Недјељу дана каоније, 18. априла, на Филиповића косу јуришају Нијемци, четници, муслиманска милиција. Има их много. А са косе кратким рафалима везе партизански пушкомитраљез. Штеди муницију, али не непријатеља. То је Гајо. Миран, сигуран у себе, у своје око, оружје и друшве. И као да не примјећује да око њега све ближе парају непријатељоки куршуми. Онда уђута Гајов пушкомитраљез. А кад другови притрчаше видјеше само осмјех на мртвом Гајевом лицу.

М. ВУКЧЕВИЋ и *Б. РАДУЛОВИЋ*

СЈЕНАЊЕ НА ДВА БРАНКА

Тешко је објашњавати зашто су поједиви догађаји из живота оставили тако дубоке, неизбриоиве трагове, који трају деценијама. И зашто су ратне теме и попшуле другарице и другови непресушна тема разшвора и присјећања . ..

Ето, и ова моја сјећања везана оу за два добра друга, којима је било заједничко — име, храброст и људске врлине, а разликовали су се — само презименом. Били су то два Бранка, један Ноковић, други Јовановић.

На погибију и рањавање смо гледали као на неминовност коју носе свакодневне борбе. Ипак, издвајам два таква догађаја, из тих бурних дана — рањавање Бранка Ноковића и његову погибију, годину дана након тога.

Прелазили смо мост на Тари, код Мојковца. Ноћ је. Тара, надошла од кише и отопљеног онијега, бучи. Хука јој се спаја са хуком борбе. Стравична ноћ. Бранко Ноковић је командир вода. Рањен је приликом прелаока моста. Поред мене је, али то нијесам знао, гласа му о томе нисам чуо, ове док смо прошли мост. Тада ми је пришао и рекао: »Рањен сам у руку, али немој рећи друшма«. Сматрао је да је, у ситуацији у каквој смо били, неопходно да буде уз борце свога вода, међу којима је било и оних којнма је та ноћ била прво ватрено крштење. Погледао сам му руку — да тече крв. Покушао сам да му помогнем, да некако зауставим крварење. Како нијесам био оигуран да сам то добро урадио пронашао сам водну болничарку, па му је она указала прву помоћ и превила рану. Умјесто у болницу Бранко је пошао у стрељачки строј свога вода, да заједно са борцима јуриша на четнике, недићевце и Нијемце, који су се налазиле на косама изнад Мојковца. Тек када се завршила та тешка ноћна борба и када се разданило, већ изнемогао од великог губитка крви, више није могао крити да је рањен.

Упућен је у болницу. Послије лијечења поново се вратио међу своје борце, у свој вод.

Из болнице је дошао веома мршав, али ведар и весео, какав је и раније био. Волио је да поведе пјесму, а и сам да запјева, и да се нашали — чеото и на овој рачун. И као да слушам његову пјеому:

Бранко Ноков, срце моје,
Коса ти је на завоје.
Коса ти је на завојке,
Ти најљепши за ђевојке.

Годину дана касније, оремски фронт. За нама је година непрекидних борби и маршева од Мајковца, преко Бијелог Поља, Пријепоља, Сјенице, Прибоја, Вардишта, Косјерића, Ваљева и Београда. Бранко је преживио тешке борбе на Маторој шуми и Чаковцу. Почетком априла 1945. године ослобођено је село Јамена и припремао се напад на Буриће. Неиосредно прије поласка у напад орио сам Бранка. То је био наш посљедњи суорет. Бранко се, по обичају, шалио и тихо пјевушио. А знам да му је омиљена пјеома била »Наша борба захтијева, кад се гине да се пјева«.

Непооредно иослије тога, у јуришу који је као командир чете водио, погинуо је. Тога дана погинуло нам је преко 80 другова, а много више рањено. Плакао сам. Сузе оу саме текле. То је било једино што сам у том тренутку могао учинити.

*

Са Бранком Јовановићем ме везује дјетињство рад у омладинокој организацији на терену и кратки заједнички боравак у Зетском одреду и 2. батаљону наше бригаде. Било му је седамнаест година, али је изгледао

још млађи, скоро као дјечачић. Био је запажвни активиста и скојевац на терену, а у јединици, и једној и другој, за кратко вријеме је постао врло омиљан. По долаоку у бригаду Бранко је постао курир у 2. чети 2. батаљона. Сретали смо се често. Срели смо се и послије тешке борбе на Бојној њиви, код Мојковца. Рекао ми је да му је та ноћ, као куриру, била изузетно тешка. Разговарао сам о Бранку са његовим командиром, Радомиром Милатовићем. Није могао да га нахвали, његову издржљивост, храброст и врједноћу.

Борба се водила на коои близу Бијелог Поља. Искуони командир чете, Радомир Милатовић, иначе борац 4. пролетерске црногорске бригаде, водио је чету сигурно и смјело. Није било борца који не би осјетио поуздање и сигурност кад би чуо његов глас. Тог дана окршај је био силовит. Борба се водила ирса у прса. Чета је имала велике губитке. Пошнули су командир Милатовић и комесар Чавор, а са њима и млади курир Бранко Јовановић.

Непријатељ је био разбијен, али омо побједу окупо платили. Пошли смо да сахранимо пошнуле другове. Поред комаднира и комесара чете лежао је и мој драш друг, Бранко Јовановић, са раном на челу, и кратком талијаноком пушком поред себе, у сукненом одијелу, које му је мајка спремила када смо пошли у Одред. У том тренутку сам се присјешо Нопићевих стихова:

У смрти се постројавамо,
друг је уз друга свог.

Владо ТОМАШЕВИЋ

ДВА НЕЗАБОРАВНА ДРУГА

Милорад Поповић био је командир чете у 2. батаљону, а Милош Асановић помоћник политичког комесара чете у истом батаљону. Били су млади. И храбри.

Милорада Поповића је, као ријетко кога, красила нека непресушна ведрина, умјешвост да се нашали и насмије, да поразговара и помогае другу, борцу. А био је оналажљив и вјешт у борби, и четом је командовао успјешно. Зато није ни чудно што је лако освајао симиатије бораца. V борбама, и кад се радило о успесима и кад су се догађали неуспјеси, на маршевима и у предаху, Милорад је знао да поведе пјесму која окрепљује, која подиже борбеност, помаже да се заборави замор и ублажи туга за изгубљеним другом. МилораА је, управо у најтежим ситуацијама, најјаче испољавао присебност.

У тешким борбама које је његова чета водила код Чаковаца, Милорад је иогинуо у тренутку када је са Нијемцима вођена борба ирса у прса. Било је то 14. децембра 1944. године. Вијест о његовој погибији тешко је пошдила све борце 2. батаљона, а највише оне из његове чете. Не једном касније они оу, сјећајући се командира, запјевали:

Кад је борба код Чаковаца била
Изгубисмо командира Мила.

Милорада је чета сахранила у Чаковцима, поред веће групе палих бораца из наше бригаде. Гроб му је обиљежила група скојеваца из Чаковаца са којима се Милорад упознао и зближио. Његове биљешке и фотографије сачувала је дјевојка, коју је, такође, ту упознао. Послије су му, отац Стеван и браћа Данило и Радослав, подигли споменик на мјесту гдје је сахрањен. На споменику је и слика коју је сачувала чаковачка дјевојка.

Милош Аоановић је дошао у бригаду са борцима из Зетоког партизанског одреда. Био је знатно млађи од већине бораца, па је, у прво вријеме, одређен за курира бригаде. Али већ послије ослобођења Београда постаје помоћник комесара чете. Пуи полета, непооредан, неулшран, као секретар партијоке ћелије у чети, успјешно је руководио. Иако млад знао је да подеси став и према старијим и према младим борцима, да их осваја непооредношћу и једноставношћу. У борбама је увијек био међу борцима, јуришао и повлачио се са њима. Погинуо је тако рећи на прагу слободе, иред завршетак рата, орединоа априла 1945. године. А маштао је, као и други о тој слободи, која доноси нзазовну будућност. Вјеровао је у њу толико да се већ био заручио са једном својом ратном другарицом.

Обрад БЈЕЛИЦА

МАЈКА

У 3. чету 4. батаљона дошао је нови борац, 45-годишња Видра Секуловић. Тако је још једна мајка постала борац, попут мношх у нашој револуцији.

Чета се радовала мајци борцу, као и она свим борцнма, које је сматрала евојим синовима. Уистину је замјењивала многе мајке. И онима од петнаест и онима од тридесет година. Знала је да посавјетује, несташне да умири, у тешкоћама да охрабри, осоколи. Рањене је превијала, клонуле на груди прислањала. А када је устребало, а то је ријетко кад било, знала је и да изгрди.

Видра је била мајка комесара чете, Рајка Секуловића. И док су се ;ви борци чете радовали што је Видра с њима, једино се њен оин, комесар Рајко, осјећао помало незгодно. Наговарали оу је и многи други руководиоци да се врати кући, да оина повремено обилази али — није стјела ни да чује за то! Рајко је био јединац и није жељела да се одвоји зд њега. Није пристала ни да оде у другу јединицу. Рајку је ове то тешко гадало, али је морао иопустити пред упорношћу мајке.

Остало нам је у сјећању како је Видра, априла 1944, када је бригада водила тешке борбе око Мојковца, ноћу, мада је била остављена у батачионској интендантури, непосредио послије јуриша јединица, сама пошла)а борцима и помагала рањеницима да се што прије евакуишу до преви-

јалмшта. Послије је наставила да иде за другим једииицама, које су јуришале на непријатеља.

Само што би се мало предахнуло послије напорне борбе, Видра бн се нашла на положају иеке јединице, колико да буде присутна и да помоше, ако устреба. Њу није много занимало којој чети припада. Једноставно, није могла да сједи мирно док се води борба. Тек када се све утиша, враћала би се у чету, што ближе сину, комесару. Сви су је поштовали. И звали је мајком.

А КОЛИКО ли је само суза пролила за палим или рањеним борцем! И туговала заједно са њиховим мајкама.

Ипак, све се лијепо овршило. Дочекала је мајка Видра побједу, за коју је и сама много дала. И остала са оином, да чека унуке.

Мохир ЈАКИЋ

»ЛИЈЕВО« ОД ЛИНИЈЕ
(Курирска сјећања)

Мало је бораца 3. батаљона који ме се не сјећају макар по томе што сам био курир, али не обичан, него курир са »двије брзине«. Једна ми је била у ногама и служила је за брзо преношење наређења и извештаја и за успостављање везе међу јединицама. Замјењивала је телефон н радио-станицу кад их у батаљону није било. А друга брзина, била ми је у језику! Можда ме је због ње комесар батаљона чешће узимао са собом не би ли је некако »синхронизовао«.

Једном приликом, када је тако комесар кренуо у обилазак положаја, повео ме са собом, па смо уопут причали. Уистину, само је комесар говорио, а ја сам слушао, таква је то прича била.

— Соле, ти треба више да ћутиш! Док ћутиш паметнији ои за једно ћутање, а можеш и да размислиш о ономе што хоћеш да кажеш...

Тако је мој политички комесар цијело послије подне, док је обилазио положај, васпитавао свог курира. Изгледало је и да се задовољан вратио у штаб. И то потраје до прве прилике.

У иашем батаљону била је пракса да кад командант издаје заповијест командирима чета, томе приеуствују и курири — да и њима оитуација буде јаонија (свеједно да ли се напада или одступа). Тако је било и тога пута, послије комесарова повратка. Издаје командант наређење, присутни слушају у тишини, а мене нешто заоврбе језик па одвалих:

— Тамо не може проћи 2. чета!

Ето, тако је пропала још једна комееарова лекција.

И ја наставих по овоме. Колико ли сам само пута нешто одвалио — и остао жив. Да мало »преокочим« вријеме и наведем примјер који то можда може најбоље показата. Послије ослобођења Београда, дошао у

батаљон један капетан бнвше војоке. Руководство батаљона, ваљда из обзира према његовим годинама, задржа га при штабу. Ништа није радио, није имао никакво задужење, али је почео наређивати куририма да подложе ватру, да донесу воду, очисте просторије и којекаква слична наређења (»пооилнички« послови). Досади ми то и — ја се носваћах с њим. Он се пожали политичком комесару батаљона, Драгу Вујошевпћу. Комесар ме критиковао пред свима. То ме разбјесни, и ја одвалих:

— Шта тај капетан има да командује мени! Он је изгубио рат и — шта сада тражи?

Видјели другови још кад сам дошао у бригаду да сам некако »накриво« скројен, и скоро никада нису престрого гледали на разне моје испаде. Некад ми одбијали на младост, некада на незнање, некад на нешто треће и — то се некако почело сматрати »нормалним«. Сви су мислили да не могу да ћутим, да морам проговорити, макар »на ребра«. А, вјерујте, знао сам и да ћутим, и те како! Да се и тога присјетим.

Првог дана после формирања бригаде нашу чету послаше у Полицу, село иовише Берана. Колманда чете се омјестила у једну брвнару, испод чијих врата су се и мачке могле ировлачити. Тамо ми замјеник полит-ичког комесара чете даде списак са именима седам-осам другова, да их ггозовем да дођу. Извршио сам наређење. Када су се позвани прикупили, замјеник комесара ми нареди:

— Стани ту и не пуштај никога унутра.

Урадих како ми рече. Али се ипак примакнем тик уз врата, зашлицало ие да ослушнем шта се тамо унутра прича. Чух онај исти глас који ми је I мало прије наређивао:

— Отварам први састанак наше парт-ијске ћелије...

»А тако, значи«, помислих у себи и нродужих да прислушкујем.

Причали су они о разн-им стварима, па и о томе да се води рачуна) сваком појединцу. Оне који се истичу у борби и примјерно се пона-иају треба примати у Партију ...

Послије сам се одмакао од врата како другови не би помислили да ам прислушкивао. Тако сам сазнао — како треба и ја да се ионашам • чети ако хоћу да ме запазе. Ето, то викад никоме досад нијесам рекао, имао сам у чети блиских другова, комшија.

Друго је питање колико сам у-спио да ее »понашам како треба«, иако ам се, чини ми се, трудио. Ево, видите и сами.

Кад је почело такмичење у склапању и раоклапању пушкомитраљеза ошао и ја да се опробам. Онако малог растом, мршавог и некако негледног дјечака одмјери ме Љубо Недић, стари пушкомитраљезац и јуна-ина, па ће, помало с виоине, а можда и »старатељоки«:

— Бјеж, ђаволе, одатле! Не мореш нооити ни ту своју кабаницу, а а.мо ли ггушкомитраљез!

— Шта ти ја сметам?

— Како не сметаш кад се петљаш гдје ти није мјесто!

— Рекао ми командир! слагах у трену.

А>убо уђута. Е, није командир мачји кашаљ! Знао сам ја то.

Имао сам мале р>уке и таике ирсте, па сам радио брзо и спретио. Послије смо склапали и расклапали пушкомитраљез завезаних очију. Заузех друго мјесто у чети, али и друто мјесто у батаљону, иако првак батаљона није био из наше чете. Тај мој уепјех забављао је друшве у чети, али, боже мој, ипа« — није пушкомитраљез за Солета. Било ми је криво да нико није осјетио да сам покушао да урадим нешто да се истакнем. Желио сам да не буде узалудно моје прислушкивање разговора у брвнари.

Морао сам чекати другу, бољу прилику. И она ми се указала приликом напада на Мојковац и Бојне њиве. Јавио сам се у бомбаше. Вођа бомбаша био је Војо Шарац. Али је и то моје «бомбаштво« схваћено као несташлук. А ваљда је то и била истина да је у сваком мом поступку провејавало нешто као несташлук, неозбиљност — што не би вјероватно била права ријеч, — али, ипак, нешто што је забављало другове. Чак оу то некако прихватили и руководиоци чете! Било како било, одох ја те ноћи у бомбаше. Али и то на крају испаде некако смијешно. Пушкомитраљезац, који је пратио бомбаше, налети иа мене. Мислећи да сам четник, викнуо је: »Предај се!« Одговорих му: »Ко.ме?« Он то послије борбе испричао друговима. И у чети је више остао запажен тај детаљ, и више се о њему причало, него моје добровољно јављање у бомбаше!

Истини за вољу, морам рећи да је било случајева и када се са мном озбиљно разшварало. Зар није то озбиљно кад ми замјешж комесара чете каже: »Пођи до зачеља и види да ко вије изостао!« Урадио сам то убијеђен да ми је он, на лијеп начин, рекао да видим да ко није дезартирао, како се то говорило за оне борце који оу говорили да би хтјели да ее боре око својих кућа. У исто вријеме мислио сам да ми се то указује повјерење, онажо како се то чини скојевцима. Изгледало ми је да ће моја скривена жеља да будем скојевац, брзо да се оствари, тек што није!

Али, ја мислио једно, моји руководиоци друго. Иако знају колико сам привржен борби, изгледа да »предност« дају толиким мојим манама због којих не могу, ето, постати окојевац. Морам рећи да се, интимно, не слажем с тим.

Размишљам некако на друш начин. Знам да се тешко носим са својпм слабостима, да оу ми неки поступци неправилни. Али имам, ћаво да га lНОСИ, и добрих особина. Па кад ове саберем и одузмем, закључим да могу бити скојевац.

Поново сам нешго покушао. Кад су за напад на Обров тражени бомбаши, ја једном другу, мом комшији, подигнем руку и викнем: »Ево, нас два!«

За тога друга се мислило да није баш много храбар. Јавих се у име обојице, иако га претходно нијесам питао да ли пристаје. Рачунао сам да неће одбити, била би го велика срамота, још пред цијелом четом. Све је било тако упадљиво да сам вјеровао да ме овог пута морају запазити. Јест, врага! И то јављање опет схватише по старом. Иако сам био вођа бомбаша, сви су се више интересовали како Не се као бомбаш понијети онај мој друг којему сам подигао руку. Показао се извроно! Другови су му честитали. А мене само погледају и наомију се. Извео ја опет један од својих несташлука!

Рањен сам поред Увца, кад сам покушао да пушкомитраљеском ватром омогућим извлачење наше чете из корита једног потока. Имао сам брзе ноге па ми зато командир даде брно и нареди да истрчим на чуку. Зачас сам био на гребену. И, чини ми се, добро сам тукао непријатеља. Тек што наши почеше пристизати, рафалчић шарца ми закачи вилицу, врат и раме. Вјеровао сам да је н то нешто на мом путу за пријем у СКОЈ.

Врапгио сам се из болнице. Али она моја надања се ни тада не остварише. Одужи се. Тек негдје тамо кад смо напустили Београд и кренули к Срему, наиђе поред мене замјеник комесара батаљона. Без увода ме упита:

— Соле, би ли ти био кандидат за Партију?

— Не!

— Зашто?

— Зато што сте примили у Партију... — и набројих неколико имена. Било је ту и оних који оу се у почетку колебали, али су, истина, касније били изврсни борци.

Ни ријечи ми више није рекао. Али кад смо заноћили, замјеник комесара сазвао је састанак штапске ћелије. Позвали су и мене. Замјеник саопшти да је састанак сазван ради мог пријема у Партију. Неки се успротивишс: зашто да будем примљен без канАидатског стажа. Услиједило је кратко замјениково објашњење. Послије тога није било противљења. Ето, тако сам примљен у Партију.

Постоји изрека: »Каквог га бешика одњиха — таквог га и мотика закопа!« Тако и са мном. Остао Соле оно што је био, само сада још и члан Партије. А то двоје кад се састави, добије се нешто што се тешко може »дефинисати«. Углавном, остаће моје »врлине«. Ето, код Нашица, штаб батаљона се смјестио у једну кућу, курири у другу, одмах до ње. Тамо гдје смо били ми, курири, газда имао краву, па ја лијепо питах газдарицу би ли нам продавала помало млијека (да преокочим како сам дошао до новца). Она пристала. Тако оу курири свако јутро доручковали млијеко и јаја, у штабу батаљона пили су — чај. Некако се за то сазна. Позваше ме и добро искритиковаше (али ми ниоу узели паре).

Нешто касније слично се догодило — са једним часовником.

Однекуд се у штабу батаљона створио један часовник »вишка«. Одлуче да га дају мени. Треба да ми га преда Вељко Булајић. А кад се нас двојица нађемо очи у очи, без заврзламе не може да прође. Рече Вељко:

— Соле, даћемо ти сат, алм под условом да видимо шта имаш у торбици!

Шта да се ради, вазда се оумњало да у тој торбици има понешто што тамо вије доспјело »регуларним« иутем.

— Нећу!

Како бих друкчије и одговорио кад сам у торбици имао — бољи часоввик. Нико на то није ни помишљао. Вељко ми ипак уручи сат. Тако сам добио могућност да »легализујем« онај из торбице. Даривани сат поклонио сам овом другу.

Ето, толико. Да се зна да нас је било и таквих.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

АНКИНЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ

У бригаду је Анка Божовић дошла са борцима Зетоког партизанскот одреда. Била је у њеном строју на дан формирања. Малој растом, још много раније, дали су јој другови надимак — Мала. Дјевојчица још, али је на нејаким плећима већ носила подоста од бремена живота. До одласка у Зетски одред расла је у дјечјем сиротињском дому. Мајка јој је била давно умрла, отац и старија сестра негдје у Боони, у партизавима, брат заробљен и стријељан. Имала је још и бабу, у селу. Е, за ту њену бабу везана је и једна оваква Анкина згода.

Тражио командир чете (било је то још у Зетском одреду), курира добровољца који добро познаје околне терене и, нарочито, село Лопате.

Јавила се Авка. Зна, каже, сваки камен и путељак. Мислио командир — хоће Анка да изврши и један одважнији задатак, била је на том терену још по која групица четника. Па, нек јој буде. А није знао, откуд би и смогао то знати, да се унука зажељела бабе, и учинила јој се згодна прилика да је, узгред, уз задатак, види.

Стигла Авка у село, код бабе, па ће с врата:

— Добар дан, баба.

— Бог ти добро да- А чији си ти, синко?

— Ја сам, баба, твоја унука. Анка.

Гледа баба Новка. А ва Авки, нађавола, чакшире. Па поче да грди: »Што јми нос откиде, што ме данас обрука«. Дохвати баба Јтрво што јој би при руци, машице којима жарка ватру, и богме, уграби да Анку њн.ма мало дохвати. Не оста Анки друге но да побјегне. Вратила се у јсдниницу, добро је извршила задатак, али није уопјела прикрити овоју »бруку«.

То је Анки било већ друш »ратно« иокуство. А прво је стекла једног августовског дана 1943. године, када је ступила у Одред. Није се честито ни свикла на партизански живот, а одређена је на стражу, али — као нека врста помоћника главном стражару. То док се не окуражи. У првн мрак нешто је шумом прошло, крцкале су му суве гранчице под вогама, а Анка прво узвикнула — па опалила. Узбунила се чета, у широком кругу опколила и шуму и неки камењар, па у потрагу. Нашла је једно магаре како мирно пасе! Сјутрадан је у зидним новинама освануо цртеж партизанке Анке са уперевом пушком — у магаре ... Скинули су га тек кад се Анка доојетила јаду, па невјешто, али јасно, нацртала чету како опкољава то ма.гаре.

Убрзо после доласка у бригаду Анка се разбољела. Када је прездравила остала је у бригадном санитету, да брине о евакуацији рањеника до дивизијске болнице. А бринути о евакуацији рањеника значило је често — подметнути и своја Ј>амена под восила. Миого се обрадовала кад је санитету додијељено неколико болвичара, бивших талијанских војника, сада иартизана. Но и они су, нвнавиквути на партизанске напоре, падали од умора прије Анке. Зато је морала, да би их ободрила, опет подметати своја рамена.

1

Када је Анка брала јагоде, рањеницима је то био најљепши поклоп. У томе оу јој обично помагали не много од ње старији, лако рањени другови, Митар, Вељко и још ваздан њих. Љето је, свеједно био рат или мир, па лијепи, топли дани изазивају. Али шта вриједи када су неки обичаји, оообито ови наши партизански, хладнији од децембра. Ипак, једно се момче уоудило да пољуби Анку. У образ. Па шта буде!

— Да знаш, тужићу те! — запријетила му је. А, слагала је. Сагла је главу и побјегла на другу страну.

Дуго је послије тражила њешве очи. А момче се изгледа, уилашило, па када је пролазило, главу је сагињало. Осврнало се за Анком тек кад би се поодмакла.

Убрзо их раздвојише. Раттш стазе и — Анкино рањавање.

Збрињавање рањеника билз је много олакшано од када су их савезнички авиони са бераноког асродрома евакуисали у Италију. Да би то онемогућили Нијемци су извели један изненадни напад. Претходно су жестоком артиљеријском ватром засули рањенике и збјег. Ту је рањена и Анка. Послије се обрела у савезничкој болници, у Груми код Барија. Као многе партизанке за бомбе је и топове знала, али до тада банане није видјела! И много је другог видјела и научила. Чак је и отихове почела да пише. Прочитала их, тако, једној својој другарици. Између других и ове:

Путевима родне Црне Горе
шкрипе воловска кола прије зоре.

— Бе ти видје волујека кола у Црној Гори, јадна не била? — уоита је рањена другарица, њен први »литерарни« критичар.

Послије повратка са лијечења из Италије распоређена је на рад у Црвени крст Јушславије, у Београду. Но она је жељела да поново оде у своју ратну бригаду. Та жеља јој је испуњена. Одмах иза тога успјешно завршава санитетску школу.

Прво послијератно одсуство искористила је да обиђе родни крај и преживјелу родбину. И своју бабу Новку, наравно. Сад већ поодрасла, лијепа дјевојка, у новој официрокој униформи, са блештавим ознакама заставника, нађе бабу пред кућом.

— О, баба! Добар дан, баба!

Баба је није одмах познала. А кад схвати ко је, потрча јој у загрљај, плачући.

— А шта си то ти, Анка?

— Официр, баба, заставник.

Поче баба Новка да се крсти:

— Е, ова се земља окренула наопачке. Зар не могаше наћи неко мушко да им барјак пред војском носи?

Чудила се баба Новка, али је, оваједно, тјерала унуку-да у униформи са њом прође селом и посјети комшије.

Стеван ПЕТРОВИЋ

Прослава тридесетогодишшице бригаде, у Ивангграду (Беранама). Окупнли се окоро сви преживели борци. Препричавамо ратне доживљаје, споримо се око детаља. Не можемо, често, да докажемо своју тврдњу, али ни да оспоримо туђу. Треба »судија«! А таквог имамо, чини ми се једног јединог међу нама. Живо свезнање бригаде. То је Соле.

Соле решава »сиорове« једноставно: објасни догађај, набројн и.мена учесника и — оде. Никад не тражи да се његова уовоји. Рекао је што је имао, а нама остаје да то проверимо. Чудно, увек утврдимо да је тачно оно што је рекао.

Соле је име познато свим борцима бригаде. И мени је познато. Лик ми је нејасан. Дошао сам у бригаду 1944. године, код Ваљева, и тада сам први пут чуо то чудно име — Соле. Само оно скреће пажњу на човека који га носи. Не знаш којој нацији припада, не знаш ни да ли је »наш« или странац у нашим редовима.

Па, ко је, у ствари он?

Знам прво, да је курир. Али курир некако друкчији од осталих. Курир — боем, или нешто тако, слично. Ако су курири уметници ратне вештине, Соле је стварно боем међу њима. Нисам оигуран да је моја оцена, као једно лично виђење, вредна, тачна, иако сам у време рата био у његовој непосредној близини. Зато сам и решио да је некако проверим КОД старијих бораца. Питао сам их: ко је Соле?

— Курир 3. батаљона.

— Знам то, али како је добио име, калсав је био борац?

— Име је добио као умешан козер, оштра језика, понекад можда помало и циник. То кад коментарише тренутну ситуацију и поступке појединаца у њима. По заслузи, једнако, били борци или руководиоци.

И њешва храброст била је таква. Увек је имала неку »арому« завитлавања, хумора, вица. А стварно је био врло храбар. Није био обичај да курири иду у бомбаше. Али, Соле не би био то ако се и међу њима не би нашао. Тако је било и у једном противнападу код Мојковца. Вођа бомбаша био је Војо Шарац. Био сам им пратилац, с пушкомитраљезом. Први јуриш није успео и ми се повукосмо. По наређењу остао сам био у заштитници. Кад чујем, шушка нешто испред мене. Викнем »Ко иде?« Кад тамо, Соле. Залутао негде у четничке ровове, нашао некакав ранац пун официроке одеће и кошуља. Умало га нисам убио.

Аруги пут, било је то кад смо напали на Обров, код Бијелог Поља, командир изашао пред чету и тражи бомбаше добровољце. Мали тајац, а онда Соле: »Ево нас два«, и подиже руку Кости Тијанићу. Јавих се и ја. И командир одреди да курир Соле буде вођа бомбаша. Привлачећи се непријатељу наиђосмо на упаљену ватру. Он баци бомбу али, на срећу, енглеока »кашикара« не експлодира. Ипак, насио је непријатељској варци. Да би то »исггравио«, брзо је кренуо напред. Налетесмо на праве бункере. Сад су бомбе »радиле« како треба и погађале где треба. Но то Солету није била права замена и освета за — час ире тога — испољену наивност. Сутрадан је брујало о томе. Командир, који се волео шалити с борцима, покуша да боцне и Солета: »А она твоја ни у ватри не пали«. Соле, брз на

језику, прихвати изазов: »То је она коју си ми ти дао, а моје пале чим бункер дотакну«.

... Водили смо борбе око реке Увца. Упали смо у један поток, чистина с једне и друге стране, а непријатељски положаји поволунији. Морамо се извући, али немамо заштите. Онда Соле докопа нечији пушкомитраљез, па, како га је бог дао брза, уз ону страну, докопа се једне чуке. Отвори ватру, а ми искористимо прилнку. Кад су неки од наших већ избили на чуку, један рафал ухвати Сола. Захватио вилицу, грло, раме. Крв му једва заустависмо. Нисмо се надали да ће оотати жив, али га отправисмо у болницу. После петнаест дана — ето њега у батаљон.

Ратовати усамљен, стално по непознатим путевима, сналазити се дању и ноћу на сваком терену, избећи заседу или минирану стазу, али увек предати наређење на време — није лако ни једноставно. Треба за то ћуд лноице, хитрина срне, неуотрашивост ласице, оријентација ичеле. Увек на опрезу! Живце треба на то »навикавати«. Соле их је »павикао« хумором. |Такав је Солс био као борац. Али такве оообине имали су мнош паршзаноки борци, иа ипак нису били — Соле. Зашта?

Не знам је ли то тачно, али се чинило да се, неиживљен у дечији.м играма, играо ратним опасностима. Исто тако и »мудростима«, које је запамтио из народне песме, доскочице, анегдоте, или које је сам сковао на основу њих.

Прича В. Носовић:

Једном, у Санцаку, дан-два нијесмо имали шта да једемо. Н баш тада Соле однекуд донесе повеће парче хљеба. »Одакле ти то«? нита га командир. »Испод сача«, одговори он тако хладнокрвно као да ставља командиру до знања да га внше ништа не пита.

Кад год смо се у штабу договарали о начину извођења неке акције, умјешао би се и Соле, иако га вико ништа није питао. Волио је да даје »примједбе«, а често је био у праву јер је као курир знао куда се може лакше ирећи, доћи за леђа непријатељу, какви су наши положаји и друго. Имао је изоштрену моћ запажања, способност уочавања, али је знао мнош пута »лупити нешто и остати жив« (коментар је Драга Вујошевића, комесара батаљона).

Верујем да је баш то »лупити нешто без везе« била његова реакција, оовета за оно »за што је био у праву, али га ми висмо слушали«.

Водили смо уличне борбе у Београду. Био сам тада телефониста у батаљону. Соле кренуо да пренесе неко наређење, па кад га дочека рафал, склони се иза угла, а онда уграби тренутак и пребаци се до нас.

»Овај туче као да сам му дошао у Берлин« — рече.

»Ти хватај заклон«, добаци неко.

»Знам, знам, ви сте Срби бољи војници. Али ми Црногорци бољи јунаци. Кад то ујединимо, добићемо комплетног борца«. Онда, ваљда бојећи се да се не наљутимо, рече да се војничком вештином постажу бољи ратни резулати него јунаштвом. А одмах затам, нагло: — Е да ми је качамака и млијека! Досади ми ова слаиина и месо!

Знам га и са сремског фронта. Где год смо дошли у село и пренећили, Соле је ујутро за доручак имао млека. Имао је пара, откуда, не знам! Знам само за оне које је »зарадио« код Жупање. Наши су толико

брзо одмицали да их ми везисти не стижемо. Кад се тако деси, курири решавају све проблеме везе. И тако Соле кренуо према 2. чети. Равница, преко равнице неки јарак, а преко јарка мост. Недалеко од моста жбун, мала живица. Кад је Соле био на мосту, однекуд опали аутомат. Он се бацио у заклон, па се поред наоипа привукао наспрам жбуна, у њега сасу рафал и затим му опрезно пришао. Кад тамо, мртав непријатељски војник. Соле му је скинуо оружје, прегледао цепове н нашао четрдесет хиљада куна. По повратку у штаб, извадио паре да их преда помоћнику комесара батаљона:

»Задржи их«, рече му он. »Ти идеш сјутра на Конгрес омладине Босне и Херцеговине, па нек ти се нађу«.

Завршио се рат. Враћамо се. Спроводимо заробљенике и стигосмо до Самобора. Осванyо леп мајски дан. Партијски руководилац батаљона се умива. Дође однекуд Соле:

— Друже комесаре, ево ти аутомат, бомбе, шаржери и торбица, а ја идем кући.

После то испаде политички проблем, о коме се дискутовало иа састанцима свих ћелија у батаљону.

V Иванграду, на прослави, чуо сам и ових неколико његових смицалица. Срео се Соле с једним од старих бораца, који га упита:

»Сјећаш ли се ти мене, Соле?«

»Немој ми замерити, ако те се не сећам, јер сам те некако вазда гледао с леђа, па сам ти лик изгубио из вида«. А свом великом пријатељу и ратном другу, Тонку Лазовићу: »Огради оно што си ослободио, па да имамо чисту ситуацију«.

Стари мутикаша, што би рекао његов друг из рата, Вељко Булајић.

Ето, тако сам видео Милана Радојчића. Боље рећи такав ми се учинио Соле. Јер, ко зна за Милана?

Живорад ЈОВАНОВИЋ

Списак погинулих бораца и старјешина бригаде

ПАЛИ ДРУГОВИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ

АДАМОВИБ Владимира ААЕКСАНДАР, рођен у Туларима, земљораднпк, у оригади од октобра 1944, погинуо 6. маја 1945. код Дебеле шуме.

АВРАМОВИН Витомира ДРАГОЉУБ, рођен 1926. у Житковцу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, ПОГИИУП J, ^црила 1945. У Бурићима. Т?

АВРАМОВИН Милоша МИЛОРдд рођен 1927. у Голобоку, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 22. априла 1945. у Андријевцима.

АВРАМОВИН Милисава МИХДИЛО, рођен 1924. у Зуквама, земљорадник у бригади од октобра 1944, погинуо з. децембра 1944. на Маторој шуми (Пиштинци;.

АВРАМОВИК Милисава НОВАК рођен 1923. у ЗуквамСземљорадник у бригадн од октобра 1944, погинуо 17. Децембра 1944. у Чаковцима. ц.

1. АКСЕНТИЈЕВИБ Уроша БОЖИН, рођен 1921. у Малој Крушевици, земљоралник, у бригади од новембра 1944, погинуо 20. Дприла 1945 у Бурићима.

АЛВИРОВИН Милана БРАНКО, рођен 1928. у Б(?ограду, ученик, заставник, делегат вода, у бригади од октобра 1944, погинуо 26. јануара 1945. код Трумићевог салаша.

АЛИМПИК Живорада ЉУБИСДВ рођен 1925. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. априла 1945. код Јамене. фмА^/о. ђ

АЛЕКСИН Петров ДРАГОМИР, рођен 1925. у Анцелату, земљорадник, у бригадн од фебруара 1944, погинуо 25. августа 1944. на брду Плећ, код Увца.

АЛЕКСИН Вука ДУШАН, рођец 1907. у Анцелату, професор, капетан, командаиг батаљона, у бригади од фебруара 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој ШуМИ. (ЧЛЛ-Ол^

АЛЕКСИН Милана МИЛОРАД, рођен 1921. у Новацнма, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. марха 1945. у Гуљанима.

АЛЕКСИН Светислава НЕНАД, рођен 1922. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, умро од рана априла 1945.

АЛЕКСИН Борђије ПЕТКО, роБен 1925. у Враћеновићима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. јуна 1944. на Љешници.

АЛЕКСИН Радосава САВА, рођен 1909. у Божицама, земљорадник, у бригади од јула 1944, погинуо 20. априла 1945, у Завршју.

АНДРИН Душана ДРАГОСЛАВ, рођен **1923.** у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. Децеддбра 1944. на МатороJ шуми.

АНДРИН Тихомнра МИЛОВАН, рођен 1912. у'Доњој Лесковицн, зем.\лрадник, V/ V бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

АНДРИН Живорада МИЛОМИр, рођен 1923. у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми (Пиштинци). М.&- А-Л.-- —

АНДРИН Милорада ОБРАД, у бригади од октобра 1944, умро од рана задобијених априла 1945. у Бурићима.

АНДРИЈЕВИН Тихомира МИЛОВАН, рођен у Бајевцима, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

АНТИН ДЕСПОТ, рођен 1927. у Сврљигу, земљорадник, извиђач бригаде, у бри гади од марта 1945, погинуо 15. маја 1945. у Хрватском Загорју.

АНТИК Атанасија ДУШАН, рођен 1919. у Братиници, учитељ, заставник, делегаг вода, у бригади од септембра 1944, погинуо 21. априла 1945. у Андријевцима.

АНИЧИК Милана ДРАГОЉУБ, рођен 1925. у Непричави, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Рачиноваца.

АНТОНИК Јована ИВАН, рођен 1922. у Зуквама, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Грабову. -

АРДИНИ Ремиђио КОВАНИ, рођен у Савани, Италија, телеграфист, у бригади од 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Беркасову.

АРСЕНИЈЕВИК Живорада ЖИВКО, рођен 1926. у Врховинама, столар, у бригади о^октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. на Грабову.

АРСЕНИЈЕВИК Вукашина ИВАН, рођен 1912. у Вукмановцу, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 21. априла 1945. код Сибиња. .

АРСЕНИЈЕВИК Војислава АоУБИСАВ, рођен 1922. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

АСАНОВИК Васа ЉУБИЦА, рођена 1918. у Доњим Кокотима, санитет чете, у бригади од фебруара 1944, умрла крајем 1944.

АСАНОВИК Сима МИЛОШ, рођен 1923. у Доњим Кокотима, земљорадник, помоћник комесара чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1945. између Завршја и Велике Барне.

АКИМОВИК Живка БОРИВОЈЕ, рођен 1920. у Коцељеву, ауто.механичар, ступио у бригаду октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Чаковаца.

АЦИК Крста ЈАГОШ, рођен 1924. у Плужинама, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

АСАНБЕГОВИК Шућура АУФТА, рођен у Пљевљима, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

АТАНАЦКОВИК Стевана ВЕЛИСАВ, рођен 1921. у Баталагама, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. јануара 1945. у Чаковци.ма.

БАБИК Јефта МИЈАЈЛО, рођен 1924. у Будимљу, ученик, ко.мандир курира V чети за везу, у бригади од фебруара 1944, погинуо јануара 1945. код Лађарка.

БАБОВИК Лаубе БОРИВОЈЕ, рођен 1923. у Коцељеву, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо код Сибиња 21. априла 1945.

БАЈАГИК Сава МИЛИВОЈЕ, рођеи 1923. у Зуквама, земљорадник, водник, у бригади од марта 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

БАЈИК Драгутина МИРКО, рођен 1926. у Врањини, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Нлетерници.

БАЈЧЕВИК Стевана РАДОМИР, рођен 1928. у Подгорици (Титограду), земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Плетерници. \

БАКИК Лазе РАДИСАВ, рођен у Бошату, Велика Кикинда, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

БАЛИК Радисава РАДОСАВ, рођен у Кикинди, у бригади од новембра 1944, ногинуо 17. јануара 1945. на Грабову.

БАЛТИК Милосава МИЛАДИН, рођен 1925. у Штитарици, Колашин, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. августа 1944. код Доње Јабланице (Вардишта).

БАНОВИК Ива ДУШАН, рођен 1914. у Прекорници, подофицир, норучник, комаНдант батаљона, у бригади од фебруара 1944, умро од рана добијених 18. јануара 1945. код Чаковаца.

БАСТА Јанка БОЖИДАР, рођен 1917. у Београду, радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

БАБЕВИК Крста МИЛИВОЈЕ, рођен 1920. у Кленку, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 19. маја 1944. код Ковачевца (Пријепоље).

БАТУТА Јова САВО, рођен 1922. у Побрђу (Грбаљ), радник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Филиповића коси.

БАШОВИК Милосава МИЛИНКО, рођен 1921. у Стијени Пиг.ерској, земљорадннк, у бригади од фебруара 1944, погинуо 24. априла 1944. код Завршја (Мојковац).

БЕГОВИК Јована РАДОЈЕ, рођен 1911. у Косићу, Даниловград, службеник, у бригади од септембра 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Бургеровом салашу.

БЕЛАЈАЦ Богдана БРАНИСЛАВ, рођен 1923. у Убу, земљорадник, у бригади од ' септембра 1944, погинуо 8. априла 1945. у Буриħима.

БЕАИК' Мнлорада ОСТОЈА, рођен 1926. у Бајевцу, земљорадник, у бригадн од октобра 1944, иогинуо 15. октобра 1944. у Београду.

БЕШИК Милије ГРАНА, рођена 1907. у Гостиљу, санитет чете, у бригади од фебруара 1944, погинула 23. априла 1944. на Бојној њиви (Мојковац).

БИГА Данила БРАНКО, рођен у Бабином Потоку, Оточац, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

БИСИК Јовише МИЛУН, рођен у Београду, ученик, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

БИБЕРЧИК Митра ДУШАН, рођен у Љубињу, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погннуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

БИРЧАНИН Павла БОРИВОЈЕ, рођен 1926. у Јовању, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

БИРЧАНИН Павла ЖИВОТА, рођен у Седларима, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

'. БИРТАШЕВИК Милисава ДРАГИК, рођен 1920. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код^Стајзе Бингуле.

БЛАГОЈЕВИК Николе РАДОЈИЦА, рођен у Буковици, земљорадник, погинуо 12. априла 1944. на Ракити.

БЛАГОЈЕВИК Милов МИЛОСАВ, рођен 1923. у Буковици, земљорадник, у бригадп од фебруара 1944, погинуо 15. октобра 1945. у Београду.

БЛАГОЈЕВИК Мира МИЛИСАВ, рођен 1925. у Дуби, земљорадник, командир пратећег вода, у бригади од 1944, умро од рана добијених у борби за ослобођење Београда.

БОГДАНОВИК Борисава НЕНАД, рођен у Мечјем Долу, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 17/18. јануара 1945. код Чаковаца.

БОЖОВИК МИЛАН, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо децембра 1944. код Миклушеваца.

БОЖОВИК Петка ВЛАДО, рођен 1920. у Стијени Пиперској, земљорадник, водник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, умро од рана задобијених крајем децембра 1944. на сремском фронту.

БОЈИК Мила НИКОЛА, рођен 1924. у Липову, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 13. јуна 1944. на Оброву (Бијело Поље).

БОШЊАК Јована РАДОМИР, рођен 1922. у Безују, земљорадник, старији водник. у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

БОШКОВИБ Милосава МИЛИНКО, рођен 1921. у Милуновићима, зе.мљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

БОШЊАКОВИК Радосава ДРАГУТИН, рођен у Баби, земљорадник, погинуо на сремском фронту 1944. године.

БРАЈУШКОВИК Радосава ДАНИЦА, рођена 1922. у Гостиљу, заставник, иогинула 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

БРАНКОВИН Јована ВЛАДИМИР, рођен 1917. у Загребу, радник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. априла 1945. код Велике Барне.

БРАНКОВИН Благоја ЖИВОЈИН, рођен 1923. у Бошњацима, земљорадник, заставннк, командир чете, у бригади од априла 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

БУБАЊА Николе РАТКО, рођен 1913. у Бубању, земљорадник, заставник, командир чете, у бригади од априла 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

БУБАЊА ПЕТАР, рођен 1921. у Бубању, земљорадник, командир курира, у бригади од фебруара 1944, погинуо 19. априла 1945. код Шида.

БУЛАТОВИК Стојана БРАНКО, рођен 1923. у Бару, раДник, обавештајни официр, у бригади од фебруара 1944, умро од рана задобијених 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

БУЛАТОВИК ЗОРА, у бригади од фебруара 1944, погинула априла 1944.

БУЛАТОВИК Машана МАТИЈА, рођен 1914. у Требаљеву, земљорадник, поручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 5. априла 1945. код Рачиноваца.

БУЛАТОВИК Радомира ВУЈОШ, рођен 1922. у Липову, ученик, заставник, делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо на сремском фронту.

БУНДА Стевана НИКОЛА, рођен 1927. у Београду, радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

БУР КУСТИН, рођен 1925. у Београду, у бригади од новембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ВАСИЉЕВИК Пунише ДРАГОМИР, рођен 1920. у Бајевцу, земљорадник, у брнгади од октобра'1944, погануо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

ВАСИЉЕВИК Пантелије МИЛОРАД, рођен 1924. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Сибиња.

ВАСИЉЕВИК Васе МОМЧИЛО, рођен 1923. у Стубленици, земљорадник, воднник, командир вода, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. јануара 1945. код Грабова.

ВАСИК Васе МИЛОРАД, рођен 1921. у Богдановцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944, код Шида.

ВАСИК Миладина СПАСОЈЕ, рођен 1925. у Дворској, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

ВАСИК Станимира ТИХОМИР, рођен 1912. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 10. априла 1945. у Буриħима.

ВАСИК Светозара ЧЕДОМИР, рођен 1923. у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

ВАСИК Борђа МИЛОВАН, рођен у Баби, земљорадник, иогинуо на сремском фронту.

ВАСИК Мнће СРБОЉУБ, рођен 1926, у Суботици, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 6. децембра 1944. код Маторе шуме.

ВАСОВИК Новице ВИДОЈЕ, рођен 1925. у Брљеву, земљорадник, у бригади од марта 1944, заробљен и стрељан од четника маја 1944. у Косаници.

ВАСОВИК Радована МИОМИР, рођен у Врховинама, земљорадник, у бригадн од но.вембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ВИЖНИТИН Ивада^САВО, рођен у Савадији, матурант, попгнуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

ВИКЕНТИК Борђа ВУКАШИН, рођен 1925. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо крајем 1944. код Чаковаца.

ВИШАНОВИК Бурђа БУДИМИР, рођен у Змињаку, земљорадник, погинуо 14. децембра 1944. код Бурића.

ВЕЛИК Милана САВО, погинуо 20. априла 1945. код Сибиња.

ВЕЛИК Милорада ОСТОЈА, рођен у Бајевцу, земљорадник, погинуо 16. октобра 1944. у Београду.

ВЕЛИЧКОВИК Ж. МИОДРАГ, рођен 1908. у Грејачу, учитељ, у бригади од фебруара 1945, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

ВЕЉИК Милића ДРАГУТИН, рођен 1919. у Бабину, земљорадник, старији водник, у бригади од фебруара 1944, умро од рана добијених 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ВЕМИК Војина БРАНКО, рођен 1924. у Буковици, земљорадник, заставник, делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 6. априла 1945. у БуриЈИнма.

ВЕСЕЛИНОВИК Гаврила ВОЈИСЛАВ, рођен 1920. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ВЕСЕЛИНОВИК Душана МИЛОРАД, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. у Буриђима.

ВЕСЕЛИНОВИК Г. МИЛУТИН, рођен 1922. у Петровцу код Ниша, земљорадник,, у бригади од новембра 1944, погинуо 2. маја 1945. код Нове Плошчице.

ВЛАЈКОВИК Остоје ЧЕДОМИР, рођен 1920. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

ВЛАЈКОВИК Степана БОРИСАВ, рођен 1925. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ВЛАХОВИК Мира БОЖИДАР, рођен 1925. у Пећи, ученик, у бригади од фебруара 1944, погинуо априла 1944. на Оброву (Бијело Поље).

ВЛАХОВИК Мира ЗОРКА, рођена 1923. у Пећи, у бригади од фебруара 1944, иогнула 1944. код Крајиновића (Бијело Поље).

ВЛАХОВИК Вукоте МИРКО, рођен 1925. у Ровцима, земљорадник, заставник,, деЛегат вода, у бригади од фебруара 1944, погииуо 27. априла 194з. код Велике Барне.

ВЛАХОВИК Михаила СЛОБОДАН, рођен 1925. у Ровцима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Борића брду (Улошевина).

ВЛАХОВИК Века СВЕТОМИР ПИЊО, рођен 1925. у Бабљану, ученик, старији водник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, умро од рана добијенпх 6. децембра 1944. код Шида.

ВОЈОВИК РАДИВОЈЕ, рођен у Суводолу код Сјенице, земљорадник, погинуо 12. априЛа 1944. код Горњих Села.

ВОЈИНОВИК РАШО, рођен у Шавнику, земљорадник, погинуо 2. маја 1944. на Граб^.

ВОЈИНОВИК Петра РАДОМАН, рођен 1922, погинуо 1944. на Бијовом гробу.

ВРАНКОВИК БРАНИСЛАВ, рођен 1914. у Београду, поштански службеник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 18. априла 1945. код Врчин Дола.

ВРАЧАР Миливоја РАДЕ, рођен 1924. у Безују, земљорадник, у бригади од. фебруара 1944, умро од рана добијених 16. маја 1944. код Ковачеваца.

ВРАКЕВИК Благоја МИЛЕ, рођен у Змињаку, земљорадник, погинуо 1944. код Шида.

ВУЈИНОВИК Арсена ВИТОМИР, рођен у Змињаку, земљорадник, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ВУЈИНОВИК Јосипа ЛУКА, рођен 1926. у Змињаку, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 5. маја 1945. код Андријеваца.

ВУЈИЧИК Драгутина ЖИВОРАД, рођен 1924. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

ВУЈОШЕВИЕ Радивоја МИЛОРАД, рођен 1924. у Мркама, земљорадиик, у бригади од фебруара 1944, погинуо августа 1944. код Косјерића.

ВУЈОШЕВИК Неша САВО, рођен 1926. на Ублима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, умро од рана децембра 1944.

ВУКАНИБ Борђија БОЖИДАР, рођен 1928. у Ржаници, земљорадник, млађи водник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Бургеровог салаша.

ВУКМАНОВИБ Буре РАДОВАН, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

ВУКОВИК РАДОЈЕ, из Андријевице, погинуо 25. августа 1944. код Грбавча.

ВУКОВИК Зарије МИЛОВАН, рођен 1922. у Вељем Дубоком, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 23. априла 1944. на 'Улошевини (Мојковац).

ВУКОВИК СПАСО, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 28. јула 1944. код Бијелог Ноља.

ВУКОТИК Шпира НИКОЛА, рођен 1924. у Цисти, Сиљ, у бригади од октобра 1944, погинуо 13/14. децембра 1944. код Грабова.

ВУКЧЕВИК Јакова БЛАГО, рођен 1908. у Гостиљу, земљорадник, водник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Ракити (Мојковац).

ВУКЧЕВИК Лабуда ВЕСЕЛИН, рођен 1917. у Ботуну, матурант, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 21. новембра 1944. код Ру.ме.

ВУКЧЕВИК Светозара ЖИВОЈИН, рођен 1925. у Сливији, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ВУЛИК Богдана ВИДОЈЕ, рођен 1922. у Винићима, свршени ученик подофицирске Школе, старији водник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Грабова.

ВУЛИЧЕВИК Живадина РАДОЈИЦА, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 19. априла 1945. код Врчин Дола.

ВУЛЕТИК Гаврила МИЛИВОЈЕ, рођен 1916. на Кујави, земљорадник, водник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 22. анрила 1944. на Оброву (Бијело Поље).

ВУЧИНИК Филипа НОВАК НОТА, рођен 1926. у Роганима, ученик, политички делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

ВУКОВИК Михаила ГОЈКО, рођен 1913. у Невесињу, наредник-музичар, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Бургеровог салаша.

ГЛУШАЦ Јована ВИДАК, рођен 1920. на Ублнма, радник, потпоручник, помоћник политичког комесара чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. маја 1945. код Велике Плошчице.

ГЛУШЧЕВИК Владимира ВЛАСТИМИР, рођеи 1920. у Мионици, колар, у бригади од септембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ГОЈКОВИК Радована ЉУБО, рођен 1922. у Плужинама, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 19. априла 1944. код Бијелог Поља.

ГОЛУБОВИК Драгутина БЛАГОЈА, рођен 1927. у Горњем Душнику, земљорадник, у бригади од нове.мбра 1944, рањен 1944. код Бурића, убиле га усташе у болници у Сремској Митровици.

ГОШИК Љубе ВИДОЈЕ, рођен 1926. у Коцељеву, у бригади од септембра 1944, погинуо 17. децембра 1944. код Чаковаца.

ГЊАТИК Бошка МИЛАН, рођен 1923. у Земуну, механичар, у бригади од октобра 1944, погинуо ЈО^априд^ 1945. код Бурића.

ГОНСИОРЕВСКИ Андрије СТЕВАН, рођен 1926. у Куршумлијској Бањи, земљо радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. априЛа 1945. код Плетернице.

ГРОЗДАНИБ Филипа НИКОЛА, рођеи 1921. у Вражогрнцима, земљорадник, поручник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 16. октобра 1944. у Београду.

ГАВРИЛОВИН ДРАГОЛ.УБ, рођен 1923. у Непричави, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ГАВРИЛОВИН Милорада БОРБИЈЕ, рођен 1927. у Конатици, погинуо 30. нове.мбра 1944. на Маторој шуми.

ГАЈИН Владислава ЖИВОРАД, из Змињака, земљорадник, погинуо 31. децембра 1944. код Чаковаца.

ГИГИН Илије СПАСОЈЕ, рођен 1921. у Коцељеву, земљорадник, млађи водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Рачиноваца.

ГЛИШИН Душана МИОДРАГ, рођен 1920. у Петловачи, радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ГЛИШИН Миленка ПЕТАР, рођен 1905. у Ужичкој Пожеги, шофер, у бригади од октобра 1944, погинуо 16. децембра 1944. на Грабову.

ГЛУМИЧИН Луке БУДА, рођен 1924. у Кленовцу, Перушић, радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ГОЈИН Илије БОРБЕ, рођен 1925. у Коцељеву, у бригади од септембра 1944, погинуо 19. децембра 1944. код Чаковаца.

ГРЧИН Маринка ИЛИЈА, рођен 1923, у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. априла 1945. код Босута.

ГРУБИБ Васе МИЛАН, рођен 1922, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ГРУБОВИН Његована ЈОВАН, рођен 1908. у Београду, кројач, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ГРУЈИЧИН Илије БОЖИДАР, рођен 1927. у Бранковини, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

ГРУЈИЧИК Борђа ЖИВКО, рођен 1914. у Бијелом Пољу, трговачки помоћник, водник, у б!ригади од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ДАВИДОВИК Николе МИЛОЈКО, рођен 1926. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. на Грабову.

ДАКИК Милутина МАТИЈА, рођен у Недајну, земљорадник, у бригади од феоруара 1944, погинуо 16. априла 1944. код Мојковца.

ДАНИЛОВИК Борђа РАДОШ, рођен 1918. у Јунча Долу, Жабљак, земљорадник, заменик командира чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 23. априла 1944. на Бојној њиви (Мојковац).

ДАМЈАНОВИК Живка МИЛОМИР, рођен 1922. у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

ДАМЈАНОВИК С. НИКОЛА, рођен у Бранковини, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ДАМЈАНОВИК Стојана ЊЕГОВАН, рођен 1924. у Планиници, пекар, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ДЕДИК Кирка МИЛОШ, рођен 1921. у Брскуту, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. августа 1944. на Бијелој глави (Златар).

ДЕЛЕТИК Акса БАТРИК, рођен 1920. у Грачаници, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 12. априла 1944. на Градини.

ДЕЛИБАШИК Милије ВОЈИН, рођен 1922. на Пониквици, земљорадник, поручник, к-дир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Грабову.

ДЕСПИК Милутина МИЛОШ, рођен 1918. у Стапарима, трговачки помоћпик, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. маја 1945. код Велике Плошчице.

ДЕСПОТОВИБ Милорада МИЛЕТА, рођеи 1923. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. октобра 1944. у Раковици.

ДЕСПОТОВИН Радована СЛАВКО, рођен 1922. у Убу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, умро 9. јануара 1945. од рана задобијених на Маторој шуми.

ДИМИТРИЈЕВИН Драгомира БРАНКО, рођен 1927, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 10. апрнла 1945. код Бурића.

ДНМИТРИЈЕВИК. Продана МИРЧЕТА, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 2. деце.мбра 1944. на Маторој шуми (Стара Бингула).

ДИМИТРИЈЕВИК Филипа РАДОСАВ, рођен 1926. у Чрчку, ученик, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. октобра 1944. на Бановом Брду (Београд).

ДОДЕР Ристе ВЕЉКО, рођен 1903. у Коњицу, столар, потпоручник, политички комесар чете, у бригади од септембра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Сибиња.

ДОКИК М. МАТИЈЕ, рођен 1904. у Малој Црној Гори, Жабљак, погинуо 1944. у Пољима колашинским.

ДРАГИКЕВИК Драгомира ЖИВАН, рођен 1927. у Јабучју, железничар, у бригади од септембра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

ДРАГОВИК Бура ВИНКО, рођен 1925. у Широком Бријегу, радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

ДРАГОВИК Сава ВОЈИСЛАВ, рођен 1914. у Драговића Пољу, Колашин, земљорадник, старији водник, у бригади од фебруара 1944, умро 18. априла 1945. од рана добијених код Шида.

ДРАЖИК Стевана ЖИВАН, рођен 1924. у Паљувима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 23. јануара 1945. на Беркасову.

ДРЕКАЛОВИК Милорада МИКОЊА, рођен 1912. у Жупи никшићкој, обавештајни официр, у бригади од фебруара 1944, погинуо 15. октобра 1944. у Београду.

ДУТИНА Крста ЗОРКА, рођена 1923. у Бачкој Тополи, у бригади од октобра 1944, погинула 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ДУШАНОВИН Дамјана ДРАГОЉУБ, од Ваљева, земљорадник, погинуо 16. октобра 1944. у Београду.

БАКОВИК ВУКО, рођен 1924. на Цетињу, земљорадник, заставник, политички делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. децембра 1944! на Маторој шуми.

БЕНИК Милорада МИЛОМИР, рођен 1926. у Коцељеву, погинуо 15. јануара 1944. код Чаковаца.

БЕРГОВИБ ДРАГОЉУБ, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

БОКИК Милана МИЛИСАВ, рођен 1921. у Горњем Душнику, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

БОРБЕВИК Живорада БОРКО, рођен 1927. у Слатини, у бригади од новембра 1944, погинуо 9. фебруара 1945. на Грчићеву салашу.

БОРБЕВИК Милутина БУДИМИР, рођен 1920. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. Децембра 1944. на Маторој шуми.

БОРБЕВИБ Драгомира ВОЈИСЛАВ, рођен 1927, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

БОРБЕВИБ Драгутина БОРБЕ, рођен 1925. у Бранковини, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

БОРБЕВИБ Петра ЖИВОРАД, рођен 1923. у Врховинама, земљорадник, у бригадн од септембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

БОРБЕВИБ МИОДРАГ, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

БОРБЕВИИ-ЈОВАНОВИН Ристе НИКОЛА, рођен у Раковици, у бригади од октобра 1944, умро од рана задобијених 15. априла 1945.

БОРИН Стојана СТОЈАДИН, из Ступиице, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

БУКИН Гавра ДРАГИША, рођен 1920. у Бобину, земљорадник, командир вода, у брнгади од фебруара 1944, погинуо 12. априла 1944. на Модром Долу.

БУКИН Николе БУКАН, из Мојковца, у бригади од фебруара 1944, погинуо 22. јуна 1944. на Оброву (Бијело Поље).

БУКИН Милића НОВАК, рођен 1922. у Гораждама, Андријевица, земљорадник, у бригади од марта 1944, погинуо 28. јула 1944. код Бијелог Поља.

БУКИН Живорада БОРБИЈЕ, рођен 1924. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

БУКИН Војина БОРБЕ, рођен 1925. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. јануара код Грабова.

БУКИН Радомира МИЛЕНА, рођена 1923. у Гораждa.ма, Андријевица, у бригади од фебруара 1944, погинула 22/23. априла 1944.

БУРБЕВИН Цветка БОШКО, из Бачевца, Ваљево, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Бургеровог салаша.

БУРБЕВИН РАДОСАВ, рођен 1926. у Каменици, Владимирци, у бригади од септембра 1944, погинуо маја 1945. код Велике Барне.

БУРБИН Лазара МИЛИК, рођен 1925. у Негобуђи, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

БУРИК Мила БОГИК, рођен 1918. у Брскуту, земљорадник, десетар, у бригади од фебруара 1944, погинуо 22. јуна 1944. на Оброву, Бијело Поље.

БУРИК Добросава БОГОЉУБ, рођен 1926. у Змињаку, земљорадник, у бригади од нове.мбра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

БУРЦК Драгутина РАДМИЛО, рођен 1926. у Коцељеву, опанчар, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. на Гајића парцели.

БУРИК Аћима ЧЕДОМИР, рођен 1928. у Коцељеву, земљорадник, десетар, у брнгади од октобра 1944, погинуо 21. априла 1945. код Бакова.

БУРИК Васе СТЕВАН, рођен 1924. у Плавном, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945. код Рачиноваца.

БУРИШИК Крста ЈОВАНКА, рођена 1925. у Загарачу, водник, санитет чете, у бригади од фебруара 1944, погинула 5. априла 1945. код Рачиноваца.

БУРОВИК Новице АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у Кличевцу, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

БУРОВИК БОЖО, рођен 1907. у Пећи, службеник, у бригади од новембра 1944., погннуо децембра 1944. на Гајића парцели.

БУРОВИК Павића ЖИВКО, рођен 1924. у Орасима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 12. априла 1944. код Горњих Села.

БУРОВИК Бошка БОРБИЈЕ, рођен 1926. у Вуковцима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 16. априла 1944. код Шаховића.

БУРОВИК Мише МИЛИСАВ, рођен 1910. у Загреди, радник, капетан, командант 4. батаљона, у бригади од фебруара 1944, погинуо 17. октобра 1944. у Београду, народни херој.

ЕРИК Добросава МИЛОВАН, рођен 1923. у Великој Иванчи, земљорадник, млађи водник, у бригади од септембра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

ЕКЕРОВИК Драгослава МИОДРАГ, рођен 1923. у Београду, ученик, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

ЖАРИН Радована ПАУН, рођен 1923. у Глизицн, погинуо 12. априла 1944. на Модром Долу;

ЖАРКОВИН НИКОЛА, рођен 1923. у Жабљаку, погинуо 14. деце.мбра 1944. на Бургеровом салашу.

ЖИВАНОВИН Душана БРАНИСЛАВ, рођен 1927. у Стубленици, зе.мљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. априла 1945. на Врчин Долу.

ЖИВАНОВИН Слободана ВОЈИН, рођен 1923. у Суботици, Коцељево, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЖИВАНОВИН Драгутина БОРБЕ, рођен 1924. у Стубленици, земљораднпк, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. јануара 1945._код Чаковаца.

ЖИВАНОВИН Александра РОЗМИР, рођен 1924. у Врховинама, Уб, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЖИВАНИКЕВИН Трифуна МИЛУН, рођен 1925. у Мозгову, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. априла 1945. на Врчин Долу.

ЖИВКОВИК Драгослава МИРОСЛАВ, рођен 1927, столар, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ЗАМЕБРИ Јожефа ГЕОРГ, рођен 1924. у Сејану, у брнгади од априла 1945, погинуо 3. маја 1945. код Мале Плошчице.

ЗАВИШИН Милоша ВЛАДИМИР, рођен 1927. у Великој Кикинди, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЗДРАВКОВИК Милана СВЕТИСЛАВ, рођен 1922. у Новом Селу, земљораднпк, у бригади од новембра 1944, погинуо јануара 1945. код Шида.

ЗЕЧЕВИК Николе БЛАГОТА, рођен 1926. у Бањанима, земљорадник, у бригади од априла 1944, погинуо 24. априла 1944. на Улошевини, Мојковац.

ЗОРОЈЕВИК Јована НИКОЛА, рођен 1921, бравар, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ИВАНОВИК Миливоја АЛЕКСАНДАР, рођен 1921. у Краљима, земљорадник, водник у бригади од фебруара 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шу.ми.

ИВАНОВИК Чедомира БРАНИВОЈ, рођен 1923. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, рањен Д. јануара 1945. код Чаковаца, убили га Немци у болници у Сремској Митровици.

ИВАНОВИК Светолика ЖИВАН, рођен 1923. у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

ИВАНОВИК Станимира МИЛОЈКО, рођен 1925. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. маја 1945. код Шида.

ИВАНОВИК Милосава МИРКО, рођен 1923. у Лалевићима, земљорадник, засгавник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

ИВАНОВИК МИРОСЛАВ, рођен 1926. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. код Гајића парцеле.

ИВЕТИК Марка ДУШАН, рођен 1913, службеник у бригади од фебруара 1945, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ИГЊАТОВИК Милана ДРАГОЉУБ, рођен 1925. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 17. априла 1945. на Врчин Долу.

ИГЊАТОВИК Николе МИОДРАГ, рођен 1927. у Великом Крчимиру, ученик, У бригади од новембра 1944, умро од рана јануара 1945. у Београду.

ИКОНИК Милорада МИОДРАГ, из Врховине, земљорадник, у бригади од октобра 1944, умро од рана 20. октобра 1944. у Београду.

ИКОНОВИК Драгића ДАНИЛО, рођен 1921. у Баталагама, земљорадник, митраљезац, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. код Врбање.

ИАИН Властимира ВИДОЈЕ, из Црвене Јабуке, десетар, погинуо 9. фебруара 1945. код Грчићева салаша.

ИЛИН Радисава ВОЈИСЛАВ, рођен 1925. у Бељану, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ИЛИН Драгољуба ЖИВОРАД, рођен 1926. у Табановићима, столар, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

ИЛИН Добросава ЈАНИМ, рођен 1927. у Доњем Драговљу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, убили га Немци фебруара 1945. у болници у Сремској Митровици.

ИЛИН Божидара МИОДРАГ, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ИЛИН Данила МИЛОСАВ, рођен 1922. у Орашју, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. на Каишевцу.

ИЛИН Душана ПРЕДРАГ, рођен 1925. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ИЛИН Симе СТАНИСЛАВ, рођен 1922. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ИЛИН Сретена СТАНОЈЕ, из Дупљаја, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

ИСАИЛОВИН Михаила ВЕСЕЛИН, рођен 1925. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ИСАИЛОВИН Павла ВЕСЕЛИН, рођен 1925. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 27. јануара 1945. у Беркасову.

ИСАИЛОВИН Живадина ДОБРОСАВ, рођен 1925. у Стубленици, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Беркасова.

ЈАВОРИНА Јована МАРКО, рођен 1912. у Млаквн, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 7. јануара 1945. у Негославцима.

ЈАКОВЉЕВИН Димитрија КОЈА, рођен 1921. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЈАКОВЉЕВИН М. МИЛИВОЈЕ, рођен 1921. у Кутима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 28. јула 1944. код Бијелог Поља.

ЈАКОВЉЕВИН Милана ЧЕДОМИР, рођен 1928. у Бораку, опанчар, у бригади од новембра 1944, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

ЈАНКОВИН Симе ДУШАН, рођен 1923. у Колучаку, Зворник, земљорадник, погинуо 19. априла 1945. код Плетернице.

ЈАНКОВИН ПАУН, рођен 1923. у Ваљеву, ткач, у бригади од септембра 1944, погннуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

ЈАНКОВИК ПЕТАР, рођен 1922. у Београду, паркетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

ЈАРЕДИК Луке МИЛИНКО, рођен 1912. у Ливеровићима, земљорадник, у брнгадн од фебруара 1944, погинуо октобра 1944. у Београду.

ЈЕВТИК Драгомира ЖИВАН, рођен 1922. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

ЈЕЗЕРНИК Антона СЛАВОЉУБ, рођен 1926. у Рушама, Марибор, ученик, у бригади од новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

ЈЕЧМЕНИЦА Радомира МИЛАН, рођен 1925. у Ваљеву, ученик, у бригади од октобра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

ЈЕФТИК Владимира ВОЈИН, рођен 1921. у Малом Бошњаку, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. код Рачиноваца.

ЈЕФТИН Светозара ВОЈИН, рођен 1924. у Малом Бошњаку, у бригади од октобра 1944, иогинуо априла 1945. код Рачиноваца.

ЈЕФТНН Чедомира МИЛОЈКО, рођен 1922. у Лозовику, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

ЈЕФТИН СВЕТОЗАР, из Заграђа, погинуо 18. априла 1944. на Ракити.

ЈОВАНОВИК Милоша БОРИСЛАВ, рођен 1924. у Близоњу, земљорадник, у брпгади од септембра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

ЈОВАНОВИК Павла БРАНКО, рођен 1927. у Јовановићима, Даниловград, у брпгади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Жутој коси, Бијело Поље.

ЈОВАНОВИК Милоша ГАВРО, рођен 1920. у Команима, радник, у бригадн од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Филиповића коси, Бијело Поље.

ЈОВАНОВИК Милоша ДРАГИША, из Комана, заменик командира чете, у бригадн од фебруара 1944, погинуо 12. апрпла 1944. на Мокром Долу.

ЈОВАНОВИК Богољуба ДРАГОЛП Б, рођен 1924. у Јабучју, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

ЈОВАНОВИК Атанаса ДИМИТРКЈЕ, рођен 1922. у Ново.м Селу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погпнуо јануара 1945. код села Немци.

ЈОВАНОВИК Бошка БОРБЕ, рођен 1921. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЈОВАНОВИК Рајка ЖИВОТА, рођен 1920. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. децембра 1944. код Негославаца.

ЈОВАНОВИК Владете ЗДРАВКО, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 11. марта 1945. у селу Немци.

ЈОВАНОВИН Пере ЈОВАН, рођен 1911. у Љубињу, земљорадник, у бригади од марта 1945, погинуо 17. априла 1945. на Врчин Долу.

ЈОВАНОВИК Душана ЈЕВРЕМ, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, заробљен и убијен у болници у Товарнику, 12. јануара 1945.

ЈОВАНОВИК Неда ЉУБО, рођен 1923. на Кујави, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, заробљен и убијен 19. априла 1944. код Мојковпа.

ЈОВАНОВИК Симе МИЛИВОЈЕ, из^Парцана, земљорадник, погинуо у Срему.

ЈОВАНОВИК Радише МИЛОВАН КЕШИК, рођен 1924. у Пољуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 4/5. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЈОВАНОВИК Милоша МИЛУТИН, рођен 1910. у Команима, поручник, командпр чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо априла 1944. код Бијелог Поља.

ЈОВАНОВИК Филипа РАДИСЛАВ, рођен 1928. у Јовановићима, Даниловград, у бригади од фебруара 1944, погинуо 22. јуна 1944. на Оброву, Бијело Поље.

ЈОВАНОВИК Јована СТАНИСЛАВ, рођен 1928. у Штипу, ученик, у брнгади од новембра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ЈОВАНОВИК Вукадина СТЕВАН, рођен 1924. у Келијама, земљорадник, у брпгади од новембра 1944, умро од рана маја 1945.

ЈОВАНОВИК Добросава ЦВЕТКО, рођен 1927. у Тиовцу, погинуо 1. фебруара 1945. на Грчићевом салашу.

ЈОВИЧИК Милана МИЛОСАВ, рођен 1920. у Змињаку, земљорадник, у бригадн од новембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЈОВИЧИК МИОДРАГ, рођен 1926, радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

ЈОВОВИН Миливоја МИЛОШ, из Тепаца, у бригади од фебруара 1944, погинуо 17. априла 1944. на Ракити.

ЈОКСИМОВИК Боке БОЖИДАР, ученик, рођеп 1926, из Бучја, Иванград, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Ракити.

л ос

ЈОШИН Радомира МИОДРАГ, рођен 1925. у Баталагама, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 28. априла 1945. код Велике Барне'.

КАЛУБЕРОВИН Филипа ИЛИЈА, рођен 1923. у Грбавцима, у бригади од фебруара 1944, погинуо 6. маја 1944. на Вуковом брду, код Пријепоља.

КАНДИН Милоша МИЛАН, рођеи 1927. у Београду, радник у бригади од новембра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

КАРИН БУДИМИР, умро 10. фебруара 1945. у болници, од рана задобијених 1. фебруара 1945. на Грчићевом салашу.

КАЧАРЕВИН Љубомира БОРИСЛАВ, рођен 1915. у Баби, земљорадник, у брпгади од октобра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

КЕРКЕЗ Михаила БУРО, рођен 1909, радник, у бригади од новембра 1944, погннуо 4. априла 1945. код Јамене.

КИЛИБАРДА БЛАЖО, рођен у Бањанима, погинуо 28. јула 1944. код Бијелог Поља.

КИСИН НОВИЦА, рођен 1924, у бригади од октобра 1944, погинуо на сремском фронту 1945.

КИТАНОВИН Петра ДРАГОМИР, рођен 1922. у Дукатима, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. децембра 1944. код Грабова.

КЛАРИН Остоје СТОЈАН, са Кордуна погинуо 29. новембра 1944. код Маторе шуме.

КЛАРСЕК Андрије АНДРИЈА, рођен 1914. у Вукову, типограф, у бригади од чребруара 1945, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

КНЕЖЕВИН Секуле ДИМИТРИЈЕ, рођен 1921. у Руданцима, земљорадник, заставник, политички делегат вода, у бригади од маја 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

КНЕЖЕВИН Јова СТЕВАН, рођен 1925. у Загради, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 1. августа 1944. код Баришића.

КОВАЧЕВИН ЖИВОРАД, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

КОВАЧЕВИН М. ЖИВОЈИН, рођен 1924. у Слатини, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 10. јануара 1945.

КОМАТИНА Батрића МАРКО, рођен 1925. у Машницама, политички делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

КОПРИВИЦА Крста ЈОКО, рођен 1922. у Копривицама, земљорадник, у бригадн од фебруара 1944, погинуо 1944.

КОПРИВИЦА Јеврема БОРБЕ, рођен 1921. у Копривицама, подофицир, поручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

КОПРИВИЦА Тодора БОРБИЈЕ, рођен у Копривица.ма, политичКи делетат вода, у бригади од фебруара 1944, погииуо 24. априла 1944. на Улошевини, Мојковац.

КОПРИВИЦА Лаза ПАВЛЕ, рођен 1922. у Копривицама, земљорадник, у бригалн од фебруара 1944, погинуо 24. априла 1944. код Мојковца.

КОСОВАЦ Стевана МИОДРАГ, рођен 1925. у Змињаку, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 24. јануара 1945. на Трумића салашу.

КОНСТАНТИНОВИК Милана ВИДЕН, рођен 1920, радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

КОСТИК Цветка БОРБЕ, рођен 1915. у Горњем Барбешу, земљорадник, у орнгади од октобра 1944, погинуо 3. маја 1945. код Нове Плошчице.

КОСТИК Младена КРСТА, рођен 1926. у Виландрици, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Сибиња.

КОСТИК ЉУБИША, из Баба, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 13. јануара 1945. код Чаковаца.

КОТАРАЦ Јована ЖИВКО, рођен 1921. у Златарићу, у бригади од септембра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

КРГА Васин БОГДАН, рођен 1901. на Плитвичким Језерима, радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

КРНВОКАПИК Тодора ДУШАН, рођен 1906. у Доброј Гори, земљорадник, поручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

КРЊАЈИК Милана ПЕТАР, рођен 1928. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

КРЊАЈИК Стевана МИОДРАГ ЛОЛА, рођен 1928. у Коцељеву, референт санитета чете, у бригади од сеитембра 1944, погинуо 23. априла 1945. код Славонске Пожеге.

КРСМАНОВИК Драгутина ЈОВАН, рођен 1924. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

КРСТИК Вукашина БОРИСАВ, рођен 1923, погннуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

КРСТИК Михајла ВИДЕН, рођен 1922. у Новом Селу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945. код Бурића.

КРСТИН ТИХОМИР, рођен 1928. у Сврљигу, земљорадник, у бригади од 1944, погинуо априла 1945. код Врбање.

КУЗМАНОВИК Борђа ИЛИЈА, рођен 1911, пекар, у бригади од фебруара 1945, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

КУЈОВИК Мијајла БУРО, рођен 1915. у Миосци, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. јуна на Трављаку, код Бијелог Поља.

КУЧ Милисава ВЕЛИМИР, рођен 1921. у Бобину, водник. у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

КУШИК Милоша ДУШАН, рођен 1913. у Слатини, Костајница, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

КУШЕВИЈА ВЛАДИСЛАВА, из Цетиња, у бригади од фебруара 1944, погинула јуна 1944. код Кукуље.

/

\АБАН ВУКАШИН, рођен 1924. у Грачаници, земљорадник, водник, командир гете, у бригади од фебруара 1944, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

\АЗАРЕВИК Душана БРАНИСЛАВ, рођен 1921. у Стубленици, земљорадник, у >ригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. у Срему.

^АЗАРЕВИК Војислава МИЛЕТА, из Београда, ученик, у бригади од новембра 944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

^АЗАРЕВИК Милорада СЛАВОЉУБ, рођен 1920. у Јовању, земљорадник, у брнади од септембра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

1АЗАРЕВИК Милоја МИЛОРАД, рођен 1920. у Стопањи, земљорадник, погинуо . јануара 1945. код Негославаца.

1АЗИК Богослава БРАНИСЛАВ, рођен 1907. на Космају, земљорадник, у бригади д октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЛЗИК Душана ВЕЛИМИР, рођен 1919. у Стубленици, зе.мљорадник, у бригади д октобра 1944, погинуо априла 1945. код Бурића.

АЗИК Свегозара ВЕЛИЧКО, рођен 1920. у Стубленици, земљорадник, у бригади д октобра 1944, погинуо априла 1945. код Бурића.

АЗИК Драгише ДРАГОМИР, рођен 1922. у Стубленици, земљорадник, у бригади д октобра 1944, погинуо 10. децембра 1944. код Грабова.

АЗИК Павла ЖИВАН, рођен 1922. у Стубленици, земљорадник, у бригади од ктобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ЛАЗИН Буре ЈОВАН, рођен 1920. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 13. априла 1945. код Гуње.

ЛАЗИН Властимира ЉУБИНКО, рођен 1926. у Стубленици, земљорадник, у брнталн ол октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ЛАЗИН Десимира МИЛИВОЈЕ, рођен 1925. у Мирсаћу, земљорадник, десетар, у бригади од септембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

ЛАЛЕВИН Драгоја РАДОВАН, рођен 1924. у Миокусовићима, Даниловград, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

ЛАСИЦА РАДОВАН, рођен 1912. у Грабовици, земљорадник, у бригади од фебргара 1944, погинуо 9. априла 1944. на Гостуну.

ЛАЦКОВИН ИВАН, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ЛЛШЕВИН ВУКМАН, рођен 1924. на Мурини, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 28. јула 1944. код Поксаца.

ЛЕКИН ВУЧКО, из Краља, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Борића брду.

ЛЕКИН Живорада ДУШАН, рођен 1925. у Паљувима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. јануара 1945. код Чаковаца.

ЛЕКИН Илије СТЕВАН, рођен 1913. у Ујкинцу, Глина, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ЛЕОНТИЈЕВИК Драгомира МИЛАН, рођен 1924. у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ЛЕОНТИЈЕВИН Јеврема МИОДРАГ, рођен 1920. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 13. априла 1945. код Гуње.

ЛОВАЧЕК Јозефа КОСТА, рођен 1921. у Земуну, радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 26. јануара 1945. на Трумићевом салашу.

ЛУКАЧЕВИН Михаила МАРКО, рођен 1928. у Београду, радник, заставник, политички делегат вода, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Врчии Долу.

ЛУКИН Матије ВИДОЈЕ, рођен 1922. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Рачиноваца.

ЛУКИН Живка ЖИВОРАД, рођен 1927. у Бондановици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

ЛУКИН Благоја МИЛУТИН, рођен 1923. у Суботици, Коцељево, земљорадник, у бригадн од октобра 1944, погинуо 15. октобра 1944. у Београду.

ЛУКИН Љубомира СЛАВКО, рођен 1924, земљорадник, у бригади од октобра 1944. погинуо 26. априла 1945. код Велике Барне.

ЛУТОВАЦ Јеремије ДРАГУТИН, рођен 1920. у Дапеићима, Ивангград, земљорадник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, умро од рана 16. фебруара 1945. у Срему.

ЉУМОВИН Тиодора БОШКО, рођен 1924. на Копиљу, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 13. маја 1944. код Скокућа, Пријепоље.

МАЈОРОШ Петра АНДРИЈА, рођен 1913. у Сланкамену, бравар, водник, у бригади од децембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

МАЈСТОРОВИН Божидара ВИТОМИР, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, умро од рана добијених маја 1945. на Крижавској пољани.

МАЈСТОРОВИН Светислава ЖИВОТА, рођен 1921. у Туларима, земљорадник, у бригалн од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

МАЈСТОРОВИН Милоша РАДИВОЈ, рођеи 1923. у Туларима, земљоралиик, у бригади од октобра 1944, погинуо 26. јануара 1945. на Грчића салашу.

МАКСИМОВИЕ Милоја ЉУБОДРАГ, рођен 1925. у Матаругама, машинбравар, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Бургерова салаша.

МАНДИЕ Живка БОГОСАВ, рођен 1910. у Седлари.ма, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

МАНДИН Милорада ЖИВОТА, рођен 1919. у Седлари.ма, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

МАНДИК Борђије САВО, рођен 1926. у Мркама, земљорадник, команлпр мптраљеског одељења, у бригади од фебруара 1944, погинуо септембра 1944. на Шаргану.

МАНИТАШЕВИК Јована МИРКО, рођен 1914. у Фочи, зе.мљорадник, десегар, у бригади од октобра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Рачиноваца.

МАНЧИН Миомира ВУКАШИН, рођен 1922. у Пнроту, келнер, десетар, у брпгадп / од октобра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

МАРИНКОВИК Чедомира ДРАГОМИР, рођен 1926. у Рогачи, земљорадник, у брпгади од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

МАРИНКОВИК Јована ДРАГОСЛАВ, из Рогаче, земљорадник, у бригади ол ч»ктобра 1944, погинуо код Чаковаца.

МАРИНКОВИН Живадина НОВИЦА, рођен 1925. у Лукову, у бригади од децембра 1944, погинуо 31. јануара 1945. код Грчића салаша.

МАРИНКОВИК Душана СЛАВОЉУБ, из Рогаче, земљорадник, у брнгади од октобра 1944, погинуо у Товарнику.

МАРИНКОВИК Петра СТАМЕН, из Преконога, у бригади од новембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

МАРИК Ратка МИЛИВОЈЕ, рођен 1921. у Мноници, радник, у бригади од септембра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

МАРЈАНОВИК Мнтра ВЛАДИСЛАВ, рођен 1924. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, иогинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

МАРЈАНОВИК Живорада ЈОРДАН, рођен 1924. у Зуквама, зе.мљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Бакова.

МАРЈАНОВИК Милана МАНОЈЛО, рођен 1926. у Велико.м Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо фебруара 1945. код Шида.

МАРЈАНОВИК Милоја МИЛОРАД, рођен 1925, земљорадник, у бригади ол априла 1945, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

МАРКОВИК Милоја ВЕСЕЛИН, рођен 1927. у Јошеви, земљорадник, у брпгади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. на Грабову.

МАРКОВИК Мишелин ВЛАДО, рођен 1915. у Стијени Пиперској, земљорадник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Филпповића коси.

МАРКОВИК Илије ДРАГИША, рођен 1927. у Мозгову, столар, у бригади од новембра 1944, погинуо 26. јануара 1945. на Трумића салашу.

МАРКОВИК Божидара ДРАГУТИН, из Лапова, погинуо 29. новембра 1944. на Маторој шуми.

МАРКОВИК Јована ДРАГОСЛАВ, из Тулара, земљорадннк, политички делегаг вода, у бригади од новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

МАРКОВИК Љубнсава ЖИВАН, рођен 1925. у Рушњу, земљорадник, воднк, вођа одељења, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Беркасову.

МАРКОВИК ЈОВИША, из Бачке Тополе, погинуо 8. јануара 1945. код Каишеваца.

МАРКОВИК Драгољуба МИЛОВАН, рођен 1923. у Коњевици, земљорадник, у зригади од августа 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

МАРКОВИН Будимира МИЛОРАД, рођеи 1925, у Петловачи, земљорадник, у бригади од иовембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

МАРКОВИН Јована МИЛОРАД, рођен 1904. у Ваљеву, фризер, у бригади од септембра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Плошчице.

МАРКОВИН Чедомира МИЛОШ, рођен 1925. у Близоњама, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 8. децембра 1945. код Каишеваца.

МАРКОВИН Радована РАДОШ, рођен 1909. у Ријеци Пиперској, земљорадник, заменик командира чете, у бригади од краја 1944, погинуо 1944. на Фрушкој Гори.

МАРКОВИН РАЈКО, рођен 1914. у Ваљеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. октобра 1944. у Београду.

МАРКОВИН Милана ТРИФУН, рођен 1924. у Доње.м Матејевцу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Рачиноваца.

МАРОВИН Митра МИЛОШ, рођен 1919. у Огулину, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Гајића парцели.

МАРОЈЕВИН Луке МИЛИВОЈЕ, рођен 1925. у Моракову, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

МАРОЈЕВИН Радоње МИЊА, рођен 1925. у Гостиљу, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. априла 1944. код Мојковца.

МАРСЕНИН Радомира ВЕЛИЧКО, рођен 1916. у Машници, земљорадник, старији водник, у бригади од децембра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

МАРТИНОВИН Милутина МИЛОРАД, рођен 1920. у Беговинама, студент, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. априла 1944. на Локви код Крајиновића.

МАРТИН Живка ЧЕДОМИР, рођен 1920, у бригади од октобра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

МАСЛОВАРИН Милоша МИЛОРАД, рођен 1923. у Полици, земљорадник, десетар, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. августа 1944. на Бијелим брдима.

МАСЛОВАРИН Милисава МИОМИР, рођен 1920. у Драгосави, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо јуна 1944. на Лековини, код Мојковца.

МАТИН БОРИВОЈЕ, рођен 1925. у Мионици, ученик у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

МАТИН Спасоја СЛАВОЛ.УБ СЛАВКО, рођен 1926. у Пађуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

МОЛНАР Јована БУРО, рођен 1914. у Земуну, фир.мописац, у бригади од фебруара 1945, погинуо 6. маја 1945. код Крижеваца.

МАШКОВИН Милана АЛЕКСАНДАР, рођен 1919. у Врховинама, земљорадник, у брнгади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

МАШКОВИН Секуле САВО, рођен 1914. у Осредцима, службеник, мајор, командант бригаде од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

МИЈАТОВИН Драгосава БОРИВОЈ, рођен 1921. у Пађуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. код Шида.

С МИЈАТОВИН Живорада ДУШАН, рођен 1923. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. код Сибиња.

МИЈОВИН Петра МИЛОШ, рођен 1921. у Матагужи.ма, ученик, поручник помоћник комесара чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

МИЈАИЛОВИН БОРИВОЈЕ, рођен 1922. у Љутицама, зе.мљорадник, у бригадн од октобра 1944, погинуо јануара 1945, код Чаковаца.

МИКАШИН Божидара ЖИВОЈИН, рођен 1927. у Врању, псЈгинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

МИЛАДИНОВИЕ Симе АРСЕНИЈЕ, рођен 1921. у Петрињи, трговачки помоћник, у бригади од септембра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

МИЛАДИНОВИН Аксентија МИЛИСАВ, рођен 1920. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Грабова.

МИЛАНОВИН Велимира ДОБРИВОЈЕ, из Јабучја, земљорадник, погинуо 19. октобра 1944. у Београду.

МИЛАНОВИН Драгослава ВИДОСАВ, рођен 1927. у Сврљигу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 20. априла 1945. у Завршју.

МИЛАТОВИН Радула РАДОМИР, рођен 1911. у Гостиљу, земљорадник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Жутој коси, код Бијелог Поља.

МИЛАЧИН Сава МИЛАН, рођен 1923. у Брскуту, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 25. августа 1944. на Обртаљки, код Увца.

МИЛАЧИН Милисава ПЕТАР, рођен 1923. у Брскуту, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 24. априла 1944. на Развршју, код Мојковца.

МИЛЕТИН Радисава ДОБРИВОЈЕ, рођен 1923. у Поточцу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

МИЛЕТИН Миливоја ЖИВОТА, рођен 1926. у Слатини, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

МИЛЕТИН Петка МИХАИЛО, рођен 1926. у Пољани, Шавник, земљорадник, водник у бригади од маја 1944, погинуо 9. јуна 1944. код Крајиновића.

МИЛОЈЕВИН Владимира ДРАГАН, рођен 1924. у Балиновићима, землорадник, млађи водник, воћа одељења, у бригади од октобра 1944, погинуо 9. априла 194з. код Бурића.

МИЛИВОЈЕВИН Душана ЖИВАН, рођен 1922. у Јовању, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

МИЛИВОЈЕВИН Петра СИНИША, рођен 1928. у Босанском Петровцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

МИЛИЈАНОВИК Лазара ВЕРА, рођена 1930. у Београду, ученица, санитет вода, у бригади од новембра 1944, умрла од рана задобијених 26. јануара 1945. на Трумића салашу.

МИЛИНКОВИК Витомира ИЛИЈА, рођен 1926. у Брежђу, земљорадник, у брпгади од септембра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

МИЛИНКОВИК Радосава МИЛОВАН, из Баба, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. октобра 1944. код Раковице.

МИЛИСАНОВИК СВЕТОЗАР, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

МИЛИК Илије МИОДРАГ, рођен 1924. у Прћиловици, земљорадник, у бригади од швембра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

ЛИЛОВАНОВИК Тодора ЖИВАДИН, рођен 1925. у Гушевцу, земљорадник, у 5ригади од децембра 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

ДИЛОВАНОВИН МИОДРАГ, рођен 1927. у Београду, ученик, у бригади од но-^ембра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

4ИЛОЈЕВИК Љубомира ПЕТРОНИЈЕ, рођен 1922. у Новом Селу, земљорадник, бригади од новембра 1944, умро од рана априла 1945.

1ИЛОСАВЛ.ЕВИК Јанка АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у Јошеви, земљорадник, у ригади од октобра 1944, погинуо 14. децсмбра 1944. код Грабова.

ШЛОСАВЉЕВИК Милана МИЛОРАД, рођен 1913. у Жагубици, службеник, бригади од фебруара 1945, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

ШЛОШЕВИК Борђа ЈОВАН, рођен 1926. у Београду, у бригади од октобра >44, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

МИЛОШЕВИБ Милића Л.УБОМИР, рођеи 1918. у Доњој Ржеиици, у бригади од марта 1944, иогинуо 22. јуна 1944. код Сјенице.

МИЛОШЕВИН Драгољуба НЕГОСЛАВ, рођен 1926, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

МИЛОШЕВИН Светозара МИЛАН, рођен 1917. у Лугавчини, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 21. априла 1945. код Горњих Андријеваца.

МИЛОШЕВИК Влајка СВЕТОМИР, рођен 1923. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо децембра 1944. код Шида.

МИЛОШЕВИК Јована СЛАВКО, рођен 1921. у Новом Бечеју, десетар, у бригади од новембра 1944, погинуо 4. априла 1945. код Јамене.

МИЛУТИНОВИК Војислава ДРАГУТИН, рођен 1923. у Петловачи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 11. јануара 1945. код Чаковаца.

МИЛУТИНОВИК Радована РАДОМИР, рођен 1922. у Стијени Пиперској, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо септембра 1944. код Увца.

МИ/\УТИНОВИК Јагоша САВО, рођеи 1921. у Стијени Пиперској, матурант, поручник, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 5/6. априла 1945. код Рачиноваца.

МИЛУТИНОВИК Милутина ФИМА, рођена 1920. у Стијенн Пиперској, водник, санитет батаљона, у бригади од фебруара 1944, умрла од рана задобијених на Маторој шуми.

МИЉАНИК Павла РАДОВАН, рођен 1924. у Дубочкама, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо јула 1944. код Бијелог Поља.

МИЉЕВИК Јована ДУШАН, рођен 1918. у Глини, водник, у бригади од септембра 1944, погинуо 31. јануара 1945. на Грчића салашу.

МИЉКОВИК Димитрија АНДРЕЈА, рођен 1922. у Великом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945. код Плетернице.

МИРАНОВИК Јова ВАСИЛИЈЕ, рођен 1918. у Доњим Кокотима, земљорадник, заставник, интендант, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

МИРКОВИК Б. БОГОЉУБ, земљорадник, погинуо 21. априла 1945. код Андријеваца.

МИРКОВИК Живојина ВИТОМИР, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Чаковаца.

МИРКОВИК Милана ЈОВИША, рођен 1924. у Бајевцу, зем<*>орадник, у бригади од септембра 1944, погииуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

МИРКОВИК Сима МИЛИВОЈЕ, рођен 1922. у Мацаварима, земљорадник, десетар, у бригади од фебруара 1944, погинуо 24. априла 1944. на Улошевини, код Мојковца.

МИРКОВИК Велимира МИЛОВАН, рођен 1923. у Златарићу, земљорадник, десетар, у бригади од септембра 1944, погинуио 6. априла 1945. код Бурића.

МИРОСАВЉЕВИК Живорада РАЈКО, рођен 1925. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо код Босута 1945.

МИРЧИК Вукића МИЛАН, рођен 1923. у Краљима, матурант, у бригади од септембра'1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

МИТРАШИНОВИК Јована БУРО, рођен 1924. у Петковцу, Босански Нови, млађи водник, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

МИТРОВИК Манојла АЛЕКСАНДАР, рођен 1920. у Непричави, у бригади од октобра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

МИТРОВИК Душана ДАРИНКА, рођена 1924. у Белом Манастиру, радница, санитет вода, у бригади од октобра 1944, погинула 15. децембра 1945. код Грабова.

МИТРОВИК Душана ВОЈИН, рођен 1918. у Момчу, земљорадник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо октобра 1944. у Београду.

МИТРОВИН Милорада ДУШАН, рођен 1928. у Богдановцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

МИТРОВИН Милије МИЛАН, из Лукова, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

МИКАНОВИН Алексе ВЕЉКО, рођен 1916. на Горанском, земљорадннк, политички делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо маја 1944. на Церу. код Бијелог Поља.

МИКИК ЈЕЗДИМИР, рођен 1925. у Београду, радник, курир, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

МИКИК Борђа МИОДРАГ, рођен 1929. у Београду, водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Курића.

МИХАИЛОВИК Милана ДУШАН, рођен 1927. у Мозгову, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 21. априла 1945. код Андријеваца.

МИХАИЛОВИК Марка ЖИВКО, рођен 1922. у Новацима, земљорадник, у брнгади од октобра 1944, погинуо јануара 1945. код Грабова.

МИХАИЛОВИК Милорада ТАНАСИЈЕ, рођен 1926. у Ваљеву, ученик, у бригади од септембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

МИХАИЛОВИК Љубомира БОРИВОЈЕ, рођен 1912. у Великој Каменици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Бургерово.м салашу.

МИХАЈЛОВИК ЖИВОРАД, из Баба, земљорадник, у брнгади од октобра 1944, погинуо у Срему.

МИХЊАК Лазе ЈОВО, рођен 1925. у Београду, ученик, у брнгади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

МИХОВЕЦ Виценца ВИЦЕНЦ, рођен 1918. у Шкофјој Локи, погинуо 4. маја 1945. код Нове Плошчице.

МИШКОВИК Јована АЛЕКСАНДАР, рођен 1908. у Лелићима, кожар, у бригадп од септембра 1944, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

МЕДЕНИЦА Михаила БУРО, рођен 1911, студент, у бригади од фебруара 1945, погинуо 4. априла 1945. код Строшинаца.

МЛАДЕНОВИК Данила ДУШАН, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

МРВАЉЕВИК Марка БОЖИДАР, рођен 1922. на Цетињу, матурант, поручннк, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 16. октобра 1944. код Раковице.

МОШКОВ Вида СТОЈО, рођен 1924. у Шкаљарима, радник, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 29. априла 1945. код Велике Барне.

МУЈОБАРИК Драгослава ДОБРИВОЈЕ, рођен 1922. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

НАДА (презиме непознато), из Београда, у бригади од октобра 1944, иогинула децембра 1944. код Каишеваца.

НЕДЕЉКОВИК Чедомира АЛЕКСАНДАР, рођен 1926. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

НЕДЕЉКОВИК МИЛИСАВ, рођен 1923. у Непричави, железничар, у бригадп од септембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

НЕДЕЉКОВИК Николе МИЛИВОЈЕ МИШО, рођен 1922. у Беранама, ученик, у бригади од фебруара 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Товарника.

НЕНАДОВИК Милорада БОРИВОЈЕ, рођен 1924. у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6/7. априла 1945. код Бурића.

НЕШИК Богосава ЈОВАН, рођен 1922. у Степањи, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погииуо 7. јануара 1944. код Негославаца.

НЕШКОВИН Миливоја БОРИВОЈЕ, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

НИКИТОВИН Јова ЉУБО, рођен 1915. у Комарници, земљорадник, водник, у бригади од фебруара 1944, умро од рана добијених 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

НИНКОВИН Пантелије МИЛИЈА, рођен 1922. у Намчару, земљорадник, у брнгади од септембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Рачиноваца.

НИКОДИЈЕВИН Милована ДРАГОМИР, рођен 1926. у Азањи, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 21. априла 1945. код Завршја.

НИКОЛИН Чедомира АЛЕКСАНДАР, рођен 1926. у Коцељеву, у бригади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Жупање.

НИКОЛЕТИН Милана ЉУБОМИР, рођен 1923. у Шапцу, столар, у бригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

НИКОЛИН Видена ВОЈИСЛАВ, рођен 1919. у Великом Крчимиру, земљорадник, у брнгади од новембра 1944, погинуо фебруара 1945. код Босута.

НИКОЛИН Сима ДРАГОЉУБ, рођен 1926. у Подгорици (Титоград), ученик, поручник, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. маја 1945. код Плошчице.

НИКОЛИН Душана ДРАГОЉУБ, земљорадник, погинуо 21. априла 1945. код, Андријеваца.

НИКОЛИН Антонија БОРБЕ, рођен 1927. у Бандареву, земљорадник, у бригадп од нове.мбра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Рачиноваца.

НИКОЛИН Драгомира ЖИВОРАД, рођен 1926. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Негославаца.

НИКОЛИН Божидара ЖИВАДИН, рођен 1927, погинуо 7. јануара 1945. код Негославаца.

НИКОЛИН Младена ЈОРДАН, рођен 1920. у Бандареву, земљорадник, у бригадн од нове.мбра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

НИКОЛИН Петра ЈОРДАН, рођен 1924. у Певишу, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

НИКОЛИН Животе МАРКО, из Маглића, Шабац, погинуо 18. јануара 1945. код. Чаковаца.

НИКОЛИН Велимира МИЛУТИН, из Преконоге, зе.мљорадник, умро од рана задобијених 8. априла 1945. код Строшинаца.

НИКОЛИН ПЕТАР, рођен 1925. у Београду, часовничар, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

НИКОЛИН ПРЕДРАГ, рођен 1927. у Београду, ученик, у бригади од октобра 1944, погииуо 15. децембра 1944. код Грабова.

НИКОЛИН СВЕТИСЛАВ, рођен 1925. у Гуљарима, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

НИКОЛИН Милана ТИХОМИР, из Владимираца, Суботица, погинуо 9. фебруара 1945. на Грчића салашу.

НИШЧ(ЕВИН Драгољуба СПАСОЈЕ, из Кусатка, у бригади од новембра 1944,. погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

НОВАКОВИН Јована МИЛИСАВ, рођен 1926. у Доњој Ржаници, земљорадннк,, водник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

НОВЕЛИН Јефта МИРО, рођен 1904. у Стијени Пиперској, земљорадник, ко.мандир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. маја 1944. на Расову.

НОКОВИН Андрије БРАНКО, рођен 1921. у Вуковцима, земљорадник, потпоручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 4/5. априла 1945. код. Рачиноваца.

ОБРАДОВИК Стевана СААВОАаУБ, рођен 1916. у Ваљеву, студент, у брнгадм од октобра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

ОБРАДОВИИ Милана ТРИФКО, рођен 1926. у Тепачком Пољу, земљоралннк, помоћник политичког комесара чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. априла 1944. код Крајиновића, Сјеница.

ОЛУЈИН Симе БРАНКО, рођен 1925. у Бенковцу, земљорадник, водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Гајића парцели.

ОРОВИН Вучете ДУШАН, рођен 1921. у Лијевој Ријеци, земљорадник, заставник, водник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 7. маја 1945. код Хагања.

ПАВИНЕВИН Радоја ДРАГОМИР, рођен 1923. на Пелевом Бријегу, земљоралник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 1944.

ПАВИНЕВИН МИШО, студент права, политички комесар чете, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

ПАВИНЕВИН Рада ШНЕПАН, рођен 1924. у Дужи.ма, земљорадник, у брнгади од фебруара 1944, погинуо 16. октобра 1944. у Београду.

ПАВЛИН Владе РАЈКО, рођен 1927. у Великој Кикинди, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

ПАВЛОВИК Владимира БОГОСАВ, рођен 1927. у Горњем Драговљу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. јануара 1945. код Иегославаца.

ПАВЛОВИК Милана ВЛАДИСЛАВ, рођен 1927. у Келијама, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ПАВЛОВИК Федора КОСТАДИН, из Рогаче, у бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ПАВЛОВИК Михаила НИКОЛА, рођен 1926. у Врховинама, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ПАВЛОВИК Богдана РАДОВАН, рођен 1926. у Бајевцу, земљорадник, у брнгади од октобра 1944, погинуо 21. априла 1945. код Андријеваца.

ПАВЛОВИК Живојина РАДОМИР, рођен 1922. у Бајевцу, земљорадник, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

ПАИК БРАНИСЛАВ, рођен 1920. у Београду, механичар, у брнгади од новембра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Чг\коваца.

ПАНИК Влајка ДРАГОЉУБ, рођен 1920. у Забрдици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Сибиња.

ПАНТЕЛИК Живорада НИКОЛА, рођен 1923. у селу Суботици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945, код Славонске Пожеге.

ПАНТЕЛИК Павла СРБОЉУБ, рођен 1924. у Бајевцу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944, код Каишеваца.

ПАНТЕЛИК Благоја ПАНТЕЛИЈА, рођен 1926. у селу Суботици, у бригади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Гуње.

ПАНТЕЛИК Душана СВЕТОМИР, рођен 1924. у селу Суботици, у бригади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Жупање.

ПАРЕЗАНОВИК Берислава ДРАГОСЛАВ, рођен 1912. у Братљеву, келнер, у бригади од фебруара 1945, погинуо 28. априла 1945. код Велике Барне.

ПАУНОВИК Радивоја ЖАРКО, рођен 1927, у брнгади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

ПЕЈОВИБ Филипа РАДОВАН, рођен у Орасима, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Борића брду.

ПЕЈОВИК Мата ПЕТАР, рођен 1920. у Подврши, земљорадник, норучник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 17. октобра 1944. у Београду.

ПЕЈЧИН Драгољуба ПРЕДРАГ, рођен 1927. у Всликом Крчимиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 11. априла 1945. код Гуње.

ПЕЈЧИН Драгољуба ЉУБОМИР, рођен 1925. у Великом Крчнмиру, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945. код Плетернице.

ПЕЈИНОВИН Милоша ААЕКСАНДАР, рођен 1922, из Загреба, у бригади од новембра 1944, погинуо 7. маја 1945. код Хагња.

ПЉАКИН Радована ДУШАН, рођен 1920. у Рибнику, земљорадник, млађи водник, у бригади од новембра 1944, погинуо 3. маја 1945. код Плошчице.

ПЕРОВИН Велише ВЕЛИМИР, рођен 1927. у Мартиновићима, Андријевица, земљорадник, заставник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 15. априла 1945. у Бошњацима.

ПЕТКОВИН Драгољуба УРОШ, рођен 1924. у Планиници, земљорадник, у бригади од 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ПЕТРОВИК Милорада АЛЕКСАНДАР, рођен 1923. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. априла 1945. код Ја.мене.

ПЕТРОВИК Милете АЛЕКСАНДАР, радник, рођен 1921, из Београда, делегат ебдггг^-бригади од октобра 1944, погинуо 17. јануара 1945. код Грабова.

ПЕТРОВИК Милорада АЛЕКСАНДАР, рођен 1925. у Коцељеву, у бригади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Јамене.

ПЕТРОВИК Живојина БОРИВОЈ, рођен 1922. у Црвеној Јабуци, земљораднк, у бригади од октобра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

ПЕТРОВИК Николе БРАНИСЛАВ, рођен 1922. у Баталагама, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. децембра 1944. код Каишеваца.

ПЕТРОВИК Станоја ВИДОЈЕ, рођен 1920. у Златарићу, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

ПЕТРОВИК Љ. ВОЈИСЛАВ, земљорадник, заставник, иолитички делегат вода, у бригади од октобра 1944, умро од рана задобијених 16. фебруара 1945. код Ердевика.

ПЕТРОВИК Бошка ВОЈКО, рођен 1926. у Вртиглави, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ПЕТРОВИК Николе ДЕСАНКА, рођена 1927. у Бањој Луци, ученица, у бригади од новембра 1944, погинула 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ПЕТРОВИК Драгомира БОРИВОЈ, рођен 1925. у Паљуви, земљорадник, у бригадн од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Чаковаца.

ПЕТРОВИК Симеуна МИЛАДИН, рођен 1922. у Паљуви, земљорадник, у бригадн од септембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

ПЕТРОВИК Живорада МИЛОЈКО, рођен 1925. у Брежђу, земљорадник, млађи водник, у бригади од септембра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

ПЕТРОВИК Светислава МИОДРАГ, рођен 1926, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

ПЕТРОВИК Гвоздена МИХАИЛО, рођен 1921. у Белој Цркви, у бригади од септембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Курића.

ПЕТРОВИК Вељка МОМИР, из Рогаче, земљорадник, погинуо у Товарнику.

ПЕТРОВИК Милије СПАСОЈЕ, рођен 1924. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

ПЕТРОВИК Михаила ЧЕДОМИР, рођен 1924. у Горњој Власи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код села Немци.

ПЕШИК Милана ВИТОМИР, рођен 1923, земљорадник/у бригади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

103НАН0ВИБ МИЛОШ, рођен 1920. радник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ТОПАДИК Уроша ВОЈИСЛАВ, рођен 1922. у Ржаници, земљорадник, водник, { бригади од фебруара 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

10ПИБ МОМИР, из Буковице, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погигуо 12. априла 1944. код Горњег Села.

ЈОПОВИБ Миљана БОЖИДАР, рођен 1922. у Дољанима, студент, политички сомесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 24. априла 1944. код Слијепач лоста.

10П0ВИК Панте ВЛАСТИМИР, рођен 1924. у Београду, радник, у бригадн од гове.мбра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ЈОПОВИК Саве БУРО, рођен 1922, келнер, водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 26. априла 1945. код Велике Барне.

ЈОПОВИК Радоја ЖИВОРАД, из Стопање, у бригади од октобра 1944, умро >д рана октобра 1944.

ЈОПОВИК Милована ЈОВО, из Поља, Шавник, у бригади од фебруара 1944, гогинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

ЈОПОВИК Чедомира МИЛИВОЈ, рођен 1920. у Београду, столарски радник, у зригади од новембра 1944, умро од рана добијених 12. децембра 1945. код Јаковаца.

ЈОПОВИК Нешка МИЛИЈА, рођен 1909. У Гораждама, Иванград, правник, у 5ригади од марта 1944, погинуо 7. маја 1944. на Вуковом брду, код Пријепоља.

ЈОПОВИК Стојана МИЛОРАД, рођен 1921. у Петровићима, Никшић, земљорадгик, потпоручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

"ГОПОВИК Васа МИХАИЛО, рођен 1920. у Подгорици (Титоград), студент, полигички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 12. априла 1944. на Габучини, код Бијелог Поља.

ЈОПОВИК Вацслава МИРКО, рођен 1920. у Шкаљарима, радник, поручник, коландир батерије, у бригади од фебруара 1944, погинуо 26. априла 1945. код Зелике Барне.

10П0ВИК Радивоја МИЛУТИН, рођен 1925. у Туларима, земљорадник, у бри--ади од октобра 1944, умро од рана добијених 10. фебруара 1945. код Шида.

ЈОПОВИК Живорада РАДОЈЕ, рођен 1926, земљорадник, у бригади од септем-5ра 1944, умро од рана добијених 26. јануара 1945. на Трумића салашу.

ЈОПОВИК Радомира ЧЕДОМИР, рођен 1923. у Степањи, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Грабова.

ЈРЕТЕЛ СТАНИСЛАВ, рођен 1914. у Љубљани, радник, у бригади од октобра 944, погинуо 18. октобра 1944. у Раковици.

ЈРЉАНОВИК ЈЕЛЕНА, рођена 1925. у Петловачи, санитет вода, у бригади од тове.мбра 1944, погинула 5. децембра 1944. код Шида.

ЈРОДАНОВИК Милисава МИРОСЛАВ, рођен 1924. у Стубленици, земљорадник, I бригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. у Срему.

ЈУШИК Војислава ДРАГОЉУБ, рођен 1920. у Забрдици, земљорадник, у брнади од октобра 1944, погинуо 27. априла 1945. код Велике Барне.

^АБРЕНОВИК Ника ПАВЛЕ, рођен 1925. у Пљевљима, у бригади од октобра 944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

'АДОВАНОВИК Васе ЈОВАН, десетар, рођен 1924. у Коцељеву, земљорадник, у Зрпгади од септембра 1944, погинуо априла 1945. код Банове Јаруге.

'АДИВОЈЕВИК Властимира ЖИВКО, рођен 1920. у Стубленици, земљорадник, у Зрнгади од октобра 1944, погинуо 29. новембра 1944. на Маторој шуми.

РАДИВОЈЕВИБ Ранисава ВЛАДИСЛАВ, рођен 1920. у Туларима, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, иогинуо 8. априла 1945. код Рачиноваца.

РАДИСАВЉЕВИК ВЕЛИМИР, рођен 1921. у Пљевљима, земљорадник, у бригади од нове.мбра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

РАДОВАНОВИН Рафаила ЖИВОРАД, рођен 1924. у Милорцима, земљораднк, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. октобра 1944. у Београду.

РАДОВАНОВИН Драгутина МИЛАН, из Вранића, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

РАДОВАНОВИН Гојка МОМЧИЛО СТРУЈА, рођен 1923. у Коцељеву, земљорадник, водник, у бригади од септембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

РАДОЈИЧИН Велимира СРЕДОЈЕ, рођен 1926. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

РАДОЈИЧИН Војислава РАДИНКО, рођен 1919. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. децембра 1944. код Миклушеваца.

РАДОЊИН Петра МИЛКА, рођена 1918. у Подгорици (Титоград), санитет вода, у бригади од децембра 1944, погннула 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

РАДОСАВЉЕВИК ЖИВОЈИН, из Београда, у бригади од октобра 1944, погинуо децембра 1944. код Чаковаца.

РАДУЛОВИК Луке РАДУЛЕ, рођен 1918. у Команима, земљорадник, потпоручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3/4. маја 1945. код Велике Плошчице.

РАДУНОВИК Радивоја РАКО, рођен 1925. у Лијевој Ријеци, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо априла 1944. на Улошевини, Мојковац.

РАЈКОВИК Новице ПАВЛЕ, рођен 1925. у Рогамима, ученик, у бригади од фебруара 1944, погинуо маја 1944. код Бијелог Поља.

РАКИК Љубомира ДРАГИША, рођен 1924. у Седларима, земљорадник, у брпгади од октобра 1944, погинуо 26. јануара 1945. на Трумића салашу.

РАКИК Живка ЗЛАТОМИР, рођен 1924. у Златарићу, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. априла 1945. код Рачиноваца.

РАКИК Вукашина МИЛАН, рођен 1925. у Туларима, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Бурића.

РАКИК Љубисава МИОДРАГ, рођен 1925. у Паљуви, земљорадник, у бригади од септе.мбра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

РАКИК Милана РАТОМИР, рођен 1913. у Витановцу, тесар, у бригади од фебруара 1945, погинуо 18. априла 1945. на Врчин Долу.

РАЛЕВИК Радивоја МИЛУТИН, рођен 1924. у Доњој Ржаници, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погииуо 16. маја 1944. код Зборишта.

РАЛЕТИК Светозара СЕКУЛА, из Ваљева, погинуо 31. јануара 1945. на Грчића салашу.

РАЛЕВИК ЈОВАН, рођен 1916. у Црмници, потпоручник, помоћник политичког комесара чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

РАНКОВИК Кате АЛЕКСАНДАР, рођен 1922. у Коцељеву, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Чаковаца.

РАНКОВИК Драгољуба ЗЛАТОМИР, из Баталага, рођен 1922, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 13. октобра 1944. у Раковици.

РАНКОВИК Живорада ВОЈИН, рођен 1922. у Малим Бошњацима, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Маторе шуме.

РАНКОВИК Радивоја МАРКО, рођен 1927. у Малој Моштаници, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

РАНКОВИК Косана МИЛАН, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 7/8. априла 1945. код Бурића.

РАНКОВИИ Косана МИЛИВОЈ, рођен 1926. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 2. јануара 1945. код Чаковаца.

РАНИСАВЉЕВИН Драгутина РАДИСАВ, рођен 1924. у Бабиној Луци, земљорадник, водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

РАОНИН Јована БЛАГОТА, рођен 1923. у Негобуђи, ученик, поручник, политичкп комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 2. маја 1944. на Грабу.

РАОСАВЉЕВИН Блажа ВЕЛИМИР, рођен 1920. у Липову, студент, у бригадн од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

РИСТИН Живојина ЖИВОЈИН, рођен 1920. у Перишу, земљорадннк, у бригади од децембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

РОГАНОВИН Тома ВЛАДО, рођен 1925. у Брестици, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо октобра 1944. код Београда.

РУСМОВИН ДРАГИША, рођен 1923, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децс?.:5ра 1944. код Шнда.

САНОВИН МИЛИСАВ, рођен 1926. у Бајевцу, погинуо 14. децембра 1944. на Гајића парцели.

САРИН Владана ВЛАДИСЛАВ, рођен 1920. у Туларима, земљорадник, у бригадн од октобра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Плетернице.

САРИН Владете МЛАДЕН, рођен 1927. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 13. децембра 1944. код Шида.

СЕКУЛИН Младена ГОЈКО, рођен 1911, у бригади од фебруара 1945, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

СЕРАТЛИН Милинка МИЛКА, рођена 1920. у Буковици, санитет чете, у бригадн од фебруара 1944, погинула 8. априла 1944. код Расова.

СИМЕУНОВИН Обрада МИРКО, рођен 1912, раднк, млађи водник, командпр вода, у бригади од новембра 1944, погинуо 25. априла 1945. код Велике Барне.

СИМЕУНОВИН Милосава АЛЕКСАНДАР, рођен 1929. у Табановићима, радник, у бригади од септембра 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

СИМЕУНОВИН Милована МОМЧИЛО, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. јануара 1945. код Чаковаца.

СИМИН Данила ВЕЛИСАВ, рођен у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

СИМОНОВИН Живадина МИЛИВОЈЕ, рођен 1920. у Личком, Ниш, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

СИТАРИЦА Марка АНБЕЛКО, рођен 1924. у Тулари.ма, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 14. децембра 1944. код Грабова.

СИТАРИЦА Светозара ДРАГОСЛАВ, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

СПАСОЈЕВИН Чедомира АЛЕКСАНДАР, рођен 1921. у Новацима, земљорадннк, у бригади од септембра 1944, погинуо 19. децембра 1944. код Шида.

СПАСОЈЕВИН Михаила ВЛАСТИМИР, рођен 1923. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

СПАСОЈЕВИН Светозара ЉУБИСАВ, рођен 1922. у Туларима, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

СРЕТЕНОВИН Милоша БРАНИСЛАВ, рођен 1922. у Београду, у бригади од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

СРЕКОВИН Љубомира РАДИСАВ, рођен 1924. у Баточини, земљорадник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 21. априла 1945. код Андријеваца.

СТАЈИБ Радована МИОДРАГ, рођен 1923. у Београду, ученик, у бригади од новембра 1944, погинуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

СТАНИБ Љубомира ДОБРИВОЈ, рођен 1924. у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 7/8. априла 1945. код Бурића.

СТАНКОВИН ДРАГАН, из Карловаца, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

СТАНКОВИН Донета ДРАГАН, рођен 1920. у Кореници, у бригади од новембра 1944, погинуо 20. априла 1945. код Завршја.

СТАНКОВИН Драгомира ЉУБОДРАГ, рођен 1927. у Тешици, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погииуо 6. априла 1945. код Бурића.

СТАНКОВИН РАДОМИР, рођен 1922. у Ступници, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 10. ацрила 1945. код Бурића.

СТАНКОВИН Душана МИЛОРАД, рођен 1925, ложач, у бригади од септембра 3 944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

СТАНКОВИН Јована СВЕТОЗАР, рођен 1924. у Горичанима, радник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 28. маја 1944. на Јадовнику.

СТАНКОВИН Златомира СЛАВОЉУБ, у бригади од септембра 1944, погинуо јануара 1945. код Чаковаца.

СТАНКОВИН Владимира СЛАВОЉУБ, рођен 1927. у Стубленици, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

СТАНОЈЕВИН Николе МИОДРАГ, рођен 1926. у Степањи, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 8. децембра 1944. код Каишеваца.

СТАНОЈЛОВИН Велимира АЛЕКСАНДАР, рођен 1923. у Пађуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, иогинуо 17. јануара 1945. код Чаковаца.

СТАНОЈЛОВИН Радована МИЛАДИН, рођен 1923. у Пађуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

СТАМЕНКОВИН Стојана ДРАГОЉУБ, рођен 1924. у Дукату, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945. код Славонског Брода.

СТАМЕНКОВИН МИХАИЛО, из Коцељева, земљорадник, погинуо 8. децембра 1944. код Чаковаца.

СТАМЕНКОВИН Недељка НИКОЛА, рођен 1926. у Дукату, земљорадник, у бригади од децембра 1944, умро од рана добијених 11. фебруара 1945. код Шида

СТАМЕНКОВИН Димитрије СПАСОЈЕ, рођен 1925. у Милочишту, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

СТОЈАНОВИК Милутина ДРАГИЊА, рођена 1927. у Полици, старији водник, четна болничарка, у бригади од априла 1944, умрла априла 1945. од рана добијених 18. јануара 1945. код Шида.

СТОЈАДИНОВИН Николе ДРАГУТИН, рођен 1911, настојник, у бригади од фебруара 1945, погинуо 26. априла 1945. код Велике Барне.

СТОЈАНОВИН Милана БОРБЕ, рођен 1912. у Дубници, јорганџија, у бригади од фебруара 1945, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

СТОЈАНОВИН Милана МИЛУН, рођен 1922. у Баби, земљорадник, у бригади од јула 1944, погинуо 22. априла 1945. код Андријеваца.

СТОЈАНОВИН Гроздана ПЕТРОНИЈЕ, рођен 1924. у Горњој Власи, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

СТОЈИН Миодрага БОГДАН, рођен 1923. у Београду, у бригади од октобра 1944, погинуо 5. децембра 1944. код Шида.

СТОЈИН Николе ЖИВКО, рођен 1920. у Ваљеву, радник, у бригади од марта 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

СТОЈИШИБ НЕДЕЉКО, рођен 1924, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 9. априла 1945. код Бурића.

СТОЈКОВИН Николе РАДОЈЕ, из Полимља, земљорадник, погинуо 12. априла 1944. код Горњих Села.

СТОЈИЉКОВИН Живојина ВЛАСТИМИР, рођен 1925. у Доњем Драговљу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, умро маја 1945. од рана задобијених 3. маја 1945. код Бјеловара. \

СТОЈИЉКОВИН Гаврила РАДОСЛАВ, рођен 1925. у Семчу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Плетернице.

СТЕФАНОВИН Милорада БУДИМИР, рођен 1924. у Перишу, земљорадник, у брнгади од децембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

СТЕФАНОВИН Костадина СЛАВКО, рођен 1927, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. априла 1945. код Бурића.

СТЕВАНОВИН Никодија СТАМЕН, рођен 1924. у Чагровцу, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 8. јануара 1945. код Чаковаца.

СТРУЊАШ Милоша БРАНКО, рођен 1926. у Боану, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. априла 1944. на Мајсторовини.

СУБОТИН Буре ВОЈИН, рођен 1925. у Обровцу, политички делегат вода, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

СУБОТИН Буре ЛУКА, рођен 1922. у Обровцу, земљорадник, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

СУКНОВИН Глигора СЛАВКО, рођен 1925. у Јасену, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. априла 1944. на Мајсторовини.

ТАДИН Живка ВЕЛИМИР, рођен 1922. у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 18. априла 1945. код Сибиња.

ТАБАКОВИН Радојице ДУШАН, рођен 1922. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо новембра 1944. на Фрушкој Гори.

ТАНАСИЈЕВИН Милоша ОБРАД, рођен 1924. у Смрдоњи, Шибеник, у бригади од октобра 1944, погинуо 20. априла 1945, код Завршја.

ТАНАСИН Илије МИОДРАГ, рођен 1922. у Баталогама, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ТАСИН Влајка АТАНАС, рођен 1924. у Виландрици, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића.

ТАСИН Добривоја ИЛИЈА, рођен 1906. у Раковици, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ТЕШИН Бошка МИЛЕТА, рођен 1922. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 25. децембра 1944. на Гајића парцели.

ТЕШИН Јована ЖИВАДИН, рођен 1924. у Новацима, земљорадник, у бригадн од октобра 1944, умро 27. децембра 1944. од ране добијене 25. децембра код Чаковаца.

ТИМИН Бранислава БОРИСАВ, рођен 1922. у Баталагама, у бригади од 1944, умро 25. октобра 1944. од рана задобијених у борбама за Београд.

ТОМИН Владана ТИХОМИР, рођен 1923. у Баталагама,- у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. код Жупање.

ТМУШИН Љуба МИЛОРАД, рођен 1920. у Скоковцу, земљорадник, заставник, политички делегат вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14/15. децембра 1944. на Гајића парцели.

ТРИШЕВИБ Драгомира НЕДЕЉКО, рођеи 1923. у Паљуви, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погииуо 5. децембра 1944. код Шида.

ТОДОРОВИБ Милутина АЛЕКСАНДАР, рођеи 1920. у Сланцима, земљорадник, погинуо 14. децембра 1944. на Гајића парцели.

ТОДОРОВИБ Драгомира БОРИСЛАВ, рођеи 1921. у Баталагама, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. код Гуње.

ТОДОРОВИН Николе ВОЈИСЛАВ, рођен у Малинско.м, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Борића брду.

ТОДОРОВИН Војислава ЗДРАВКО, рођен 1924. у селу Суботици, у бригади од септембра 1944, погинуо 8. јануара 4945. у Чаковцнма.

ТОДОРОВИН Петра МАРКО, рођен 1923. у Мркама, водник, политички делегаг вода, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

ТОДОРОВИН Крстивоја РАДИВОЈЕ, рођен 1922. у Баталагама, у бригади од октобра 1944, погинуо априла 1945. у Рачиновцима.

ТОМАШЕВИН Јована МИЛО, рођен 1923. у Брени, Цетиње, земљорадник поручник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 14. децембра 1944. на Бургеровом салашу.

ТОМИН Милана АТАНАСИЈЕ, рођен 1927. у Великој Кикиндн, радник, у бригади од новембра 1944, погинуо 6. јануара 1945. код Негославаца.

ТОМИН Евгенија ЛЛ/БИША, рођен 1918. у Горњем Милановцу, службеник, потпоручник, помоћник политичког комесара чете, у бригади од новембра 1944, погииуо 10. априла 1945. код Бурића.

ТОМИН Живка БРАНИСЛАВ, рођен 1924. у Осеченици, земљорадник, у бригадп од октобра 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ТОМИН Огњена МОМИР, рођен 1927. у Провалији, Буковица, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

УГРЕНОВИН Луке БОГДАН, рођен у Граченици, Андријевица, земљорадник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 18. априла 1944. на Филиповића коси.

УМЧАР Ивана ИВАН, рођен 1911. у Горици, машински техничар, водник, у бригади од октобра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

ФИЛИПОВИН Александра НИКОЛА, рођен 1926. у Београду, у бригади од октобра 1944, погинуо 4. децембра 1944. на Маторој шуми.

ФИРСТЕ Антона ЈОЗЕФ, рођен 1909. у Корушкој, радник, у брнгади од септембра 1944, погинуо 12. јануара 1945. код Чаковаца.

ФУШТИН Петка ВОЈИСЛАВ, рођен 1916. у Пољима, Колашин, подофицир, водник, заменик командира чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 15. децембра 1944. код Грабова.

ХАСАНОВИН АаУТКО, рођен 1923. у ПЉевљима, ученик, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ХАЏИН Бошка МИЛИВОЈ, рођен 1919. у Туларима, земљорадник, десетар, у бригади од октобра 1944, рањен на Отоку, умро од рана 28. децембра 1944.

ЦИЦМИЛ Јанка ДАНИЛО, рођен 1925. у Столцу, Плужине, земљорадник, командир одељења аутоматичара, погинуо на сремском фронту.

ЦВЕЈИК Мнлана ВОЈИСЛАВ, рођен 1916. у Шапцу, радник, политички комесар ^Чете, у бригади од септембра 1944, погннуо 9. априла 1945. код Бурића.

ЦВЕТИБ Косте МАРКО, рођен 1922. у Сињу, у бригади од новембрђ 1944, погинуо 18. јануара 1945. на Бургеровом салашу.

ЦВЕТКОВИБ Симона РАДОЈИЦА, рођен 1927. у Горњем ДушнИку, земљорадник, у бригади од новембра 1944, погинуо априла 1945, у Сремској Митровици.

ЦЕРОВИБ Драга ЉУБОМИР, рођен 1913. у Никшићу, трговачки помоћник, у бригади од октобра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

НАТОВИН Александра МИЛАН, рођен 1918. у Котору, пекар, у бригади од фебруара 1944, погинуо 17. априла 1944. дсод Дувањања.

БИРИЛОВ Љубомира ЈАНКО, рођен 1921. у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 7. јануара 1945. код Чаковаца.

НИРИБ Живојина ВОЈИСЛАВ, рођен 1925. у Перишу, земљорадник, у бригади од децембра 1944, погинуо 10. априла 1945. код Бурића.

БОРИБ Стојана СТОЈАДИН, рођен 1923. у Ступници, земљорадник, у бригади од октобра 1944, погинуо 6. априла 1945. код Бурића. (

НОСОВИН Луке ВУКО, рођен 1924. на Цетињу, ученик, заставник, у бригади од фебруара 1944, погинуо 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

НУЛАФИБ ПОАзКА, рођена 1925. у Лугама, Ивангград, санитет чете, у бригади од фебруара 1944, погииула 3. децембра 1944. на Маторој шуми.

ЧАВОР Пера ГАВРИЛО, рођен 1920. у Чаворима, занатлија, пручник, политички комесар чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 27. априла 1944. на Борића брду.

ЧОГУРИН Пунише ДРАШКО, рођен 1922. у Липову, земљорадник, заставник, командир вода, у бригади од фебруара 1944, умро од рана септембра 1944.

ШАРАЦ Аћима ШПИРО, из Цивљана, Сињ, у бригади од октобра 1944, погинуо 29. новембра 1944. на Маторој шуми.

ШАРИК Антуна ЈОСИП, рођен 1925, земљорадник, у бригади од септембра 1944, погинуо 7. априла 1945. код Бурића.

ШАРОВИК Рада НИКОЛА, рођен 1923. у Жабљаку, ученик, десетар, у бригади од новембра 1944, погинуо децембра 1944. на Гајића парцели.

ШИНИК ЕРНЕСТ, рођен 1923. у Београду, четкар, у бригади од новембра 1944, ггогинуо 12. децембра 1944. код Чаковаца.

ШЉИВАНЧАНИН Савића МИЛОШ, рођен 1917. у Шавнику, земљорадник, потторучник, командир чете, у бригади од фебруара 1944, погинуо 6. априла 1945. шд Бурића.

Ј1УЈДОВИК Миленка СТАНИМИР, рођен 1923. у Планиници, у бригади од жтобра 1944, погинуо 17. октобра 1944. у Београду.

11УНДИК Ристе БОЖО, рођен 1908. у Васиљевићима, земљорадник, у бригади >д априла 1944, погинуо априла 194-,. на Мајсторовини.

ПУКОВИК Матије Г1ЕРО ПЕРИЦА, рођен 1924. у Липову, ученик, заставник, :омандир вода, у бригади од октобра 1944, погинуо 16. децембра 1944. код Грабова.

ПКЕПАНОВИК Новице ЛАБУД, рођен 1926. у Колашину, ученик, десетар, у ригади од фебруара 1944, погинуо 14. октобра 1944. код Раковице.

иКЕПАНОВИК Томаша МИХАЈЛО, рођен **1914.** у Липову, земљорадник, у бриади од фебруара **1944,** погинуо **1944.** на Оброву, Бијело Поље.

04.

С А Д Р Ж А Ј

Страна

РИЈЕЧ ИНИЦИЈАТИВНОГ ОДБОРА 7
НАРЕДБА ШТАБА 2. УДАРНОГ КОРПУСА НОВЈ О ФОРМИРАЊУ 8. ЦРНОГОРСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ 9
Бошко Брајовић: ОСНИВАЊЕ, ПУТ И ДЈЕЛО БРИГАДЕ 11
Војии Норовић: КРАТАК ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ ДЕЈСТАВА БРИГАДЕ 21

У ДАНИМА ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ 29

ЉубоБојић: ВЕЛИКИ, СВЕЧАНИ ДАН 31
Милан Радојчић Соле: ПОСТАДОХ КУРИР 32
Момчило Милашиновић: ДЈЕЧАЦИ 33
Бранко Вучковић: ЗАКАСНИЛИ СМО НА СВЕЧАНОСТ 34
Перо П. Перовић: РАСПОРЕДИШЕ МЕ У 8. БРИГАДУ 38
Даница Лаковић-Николић: ЧЕТИРИ ДЈЕВОЈЧИЦЕ 39
Блажо Жугић: ПРВО ЗАКАШЊЕЊЕ, ПРВА КРИТИКА И ПРВА АКЦИЈА 41
Вељо Радиновић: ПРЕКО ЛИМА НА ЧЕТНИЧКУ ГРУПУ 43
Драгић Недовић: СА ПУШКОМИТРАЉЕЗОМ ДО МОЈКОВЦА 48
Добрашин Шошкић: САН ЈЕ ЈАЧИ ОД ГЛАДИ 49
Перо П. Перовић: ПРВИ ОКРШАЈ 50
Мироје Перовић: БЈЕЛАСИЦОМ ЈЕ ОДЈЕКИВАЛА НАША ПЈЕСМА . . 52
Драго Мирановић: ПРОБИЛИ СМО СЕ ИЗ ОКРУЖЕЊА 53
Мојсије Копривица: ПЕТНАЕСТ ДАНА ОДСЈЕЧЕН ОД ЈЕДИНИЦЕ . . 57

У ЦРНОЈ ГОРИ И САНЏАКУ 61

Блажо Марковић: НА МОЈКОВАЧКИМ ПОЛОЖАЈИМА 63
Саво Лучић: БОЈ НА УЛОШЕВИНИ 66
Божидар Зоговић: НА УЛОШЕВИНИ 69
Свето Миловић: ПАЛИ СУ У ЈУРИШУ НА МОЈКОВАЧКЕ КОСЕ . . . 70
Перо П. Перовић: ЗАПЛЕНИЛИ СМО ПУШКОМИТРАЉЕЗ БУГАРСКОГ ПОРЕКЛА 71
Рајко Секуловић: БОКО КОПРИВИЦА 73
Миливоје Радоњић: НИЈЕ ТРЕБАЛО НИШАНИТИ 74
Мироје Перовић: ЧЕТА ЈЕ ИЗНЕНАБЕНА 77
Милорад Јакић: ВИ ПУЗИТЕ, ЈА НЕНУ 77
Добрашин Шошкић: ЗНАМ ЈА, БОЛАН, ДА СТЕ ВИ НАША ВОЈСКА . . 79

Страна

Д. Вуцелић: РЕКАО САМ МУ ДА ГА ННКАД НЕНУ ЗАБОРАВИТИ (ратна штампа) 8 1
Вељко Радоњић: НА ВРХУ ГРАБА ОСТАДЕ СЕДАМ ДРУГОВА (ратна штампа) 82
Перо П. Перовић: ПАДОШЕ ПРВИ БОРЦИ 83
Вукица Врсјаков: НА СТРАЖИ 85
Раденко Вељић: ЈЕСИ ЛИ ТИ, КОМАНДИРЕ? 87
Милан Радојчић Соле: ЦРНИ ВРХ 88
Јово Јола Касалица: НА БИЈОВОМ ГРОБУ: 89
Драго Недовић: НАПАД НА ГРАДИНУ 91
Боко Станковић: ЗА РАЊЕНОГ ДРУГА 92
Драго Божановић: »ГАЧАНИ« 93
Рајко Секуловић: »ДЕМОКРАТСКО« САНДУЧЕ 94
Крсто Радовић: НА ОБРОВУ 95
Никола Павличић: ДВИЈЕ БОРБЕ 96
Душан Марић: ПОЛИТИЧКИ КУРС У ЛЕКОВИНИ И МОЈЕ ПРВО ПРЕДАВАЊЕ 99
Љубомир Бојић: КОМАНДАНТОВА ПИШТАЉКА 100
Миодраг Влаховић Скојо: ЗАЈЕДНО СУ ОСТАЛИ НА ОБРОВУ 101
Милан Павловић: БОРБЕ ИСТОЧНО ОД РИЈЕКЕ ЛИМА 102
Раденко Вељић: ГРУНУЛО ЈЕ ОСАМ ПУШКОМИТРАЉЕЗА 107
Зарија Гојковић: НИКАД НИЈЕСАМ ВИДИО ТОЛИКО ЧОКОЛАДЕ И БОМБОНА 108
Миливоје Л. Максимовић: СА 1. БАТАЉОНОМ 111
Божидар Зоговић: ОД ЗАОСТРА ДО КОЗОМОРА 119
Перо П. Перовић: ПАЊ НАД ГРОБОМ ИЛИЈЕ КАЛУБЕРОВИКА . . . 123
Милан Радојчић Соле: КАКО ЈЕ КОЛЕ ПОСТАО БОМБАШ 127
Вељко Чобељић: ОД ШТИТАРИЦЕ ДО КРУШЕВА 129
1ово Јола Касалица: СМЕНА КОЈА ТО НИЈЕ БИЛА 137
Владо Томашевић: ЗА ПРИМЈЕР ДРУГИМА 139
\раго МирановИћ: ПЈЕВАЛИ СМО УЗ ПРАТЊУ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ »ОРКЕСТРА« 142
Засилије Милутиновић: ТРИ СЈЕКАЊА 144
\,ушан Марић: А ТАРА, ЉЕПША ОД СВИХ РИЈЕКА НА СВИЈЕТУ . . 146
Јеро П. Перовић: СВЕТЛУЦАЈУ ЛИ КУРШУМИ У ЛЕТУ 149
Зукица Врсјаков: МАРТА 155
Урагутин Марковић Цар: КУРИРСКА НОК 157
»лагота Булатовић: НАЈДУЖИ МАРШ 158
1етар Коматина: СУСРЕТ СА ПРОЛЕТЕРИМА 159
Лилан Радојчић Соле: ЗЕКО И ЊЕГОВ МИТРАЉЕЗ 160

I СРБИЈИ И У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ БЕОГРАДА 163

1АРЕДБА (бр. 479 штаба 1. прслетерске дивизије за 4..септембар 1944. год.) 164
!ојин Коровић: ДЕЈСТВА БРИГАДЕ НА ПРОСТОРУ СЕЛА ГОРЊЕ И ДОЊЕ ВАРДИШТЕ И МОКРА ГОРА 165
крагутин Марковић Цар: СВЕ СЕ ДОБРО ЗАВРШИЛО 167
1еро П. Перовић: ДВОСТРУКО СЛАВЉЕ (Ушли смо у Србију и — у 1. пролетерску дивизију) 170

Страна

Араго Божановић: ПРОДОР БРИГАДЕ У СРБИЈУ (ратна штампа) . . . 177
Мирка Михаљевић-Шћекић: МОРА ДА ЈЕ ОПАСНО, И КОМАНДАНТ ЈЕ У СТРЕЉАЧКОМ СТРОЈУ (Борба на Вардишту). 178
М. Поповић: У СРБИЈУ! (ратна штампа). 179
Љубо Бојић: А У БУРЕТУ ВОДА. 180
Никола Павличић: РАЗНЕСЕ ИХ ГРАНАТА. 181
Благота Булатовић: НИЈЕМЦИ СУ ИЗНЕНАБЕНИ (У заштитници на Шаргану). 182
Милан Радојчић Соле: ГРАНАТА У КАЗАНУ. 183
Рајко Секуловић: ТРИДЕСЕТ РУКОВОДИЛАЦА ЗА 17. ДИВИЗИЈУ . . 185
Милан Д. Митровић: ПРВИ СУСРЕТ СА БРИГАДОМ. 185
Борђе Боровић: ПОНОВО СА ПАРТИЗАНИМА. 187
М. Тмушић: САМ ГА ЈЕ НАРОД ОСУДИО (ратна штампа). 188
Драго Вујошевић: БРИГАДА У БЕОГРАДСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ 188
Перо Раичевић: БЕОГРАБАНИ СУ НАС ОДУШЕВЉЕНО ДОЧЕКАЛИ И У СВЕМУ ПОМАГАЛИ. 211
Обрад Бјелица: »ИЗГУБЉЕНИ« БАТАЉОН. 218
Милан Павловић: ТРЕНИ БАТАЉОН У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ БЕОГРАДА. 220
Перо П. Перовић: ЗАСТАВА СЛОБОДЕ НА ПАЛАТИ »АЛБАНИЈИ« (4. батаљон у борби за ослобођење Београда). 226
Дара Милачић-Дозет: НАШ КОМАНДАНТ МИЛИСАВ БУРОВИН . . . 242
Миодраг Мирковић: ОДРЕБЕН САМ ЗА ВОДИЧА СОВЈЕТСКИМ ТЕНКИСТИМА. 245
Петар Коматина: СУСРЕТ КАКАВ НИСМО ЖЕЛЕЛИ. 247
Никола Павличић: КРОЗ БЕОГРАД. 248
Милан Д. Митровић: У РАКОВИЦИ. 249
Јово Јола Касалнца: НАЈМАЊА НЕОПРЕЗНОСТ ДОНОСИЛА ЈЕ ЖРТВЕ 250
М. Кулић: ХРАБРЕ БОЛНИЧАРКЕ (ратна штампа). 252
Обрад Бјелица: ЧЕТНИЧКА ПОСЛА. 253
Јованка Вуковић: ЧЕТА ЛУТАКА. 254
Мирко Кулић: ЖАЛОСНИ СМО ШТО НЕ МОЖЕМО ДАЉЕ. 256
Милета Срећковић: ДРУЖЕ, ПА ТИ СИ БОС!. 257
Обрад Бјелица: НАЈДРАЖИ ПОКЛОН. 258
М. Б.: И ЈА ХОНУ ДА ДОПРИНЕСЕМ ОСЛОБОБЕЊУ НАШЕ ЗЕМЉЕ (ратна штампа). 258
Стево Миловић: КАО БУЈИЦА УЛИЦАМА БЕОГРАДА. 259
Богдан Карацић: ПОГИБОШЕ ИСТОГ ДАНА НИКО ГРОЗДАНИН И ШБЕПАН ПАВИБЕВИН. 261
Илија Прелевић: БОРБА ЗА »АЛБАНИЈУ« И ЗБОР У »БАЛКАНУ« . . . 262
Бранко Вучковић: ПЈЕВАО ЈЕ И ВЕСЕЛИО СЕ БЕОГРАД. 263
Милан Шановић: ПОЛИТИЧКИ РАД У 3. ЧЕТИ 1. БАТАЉОНА (из дневника) 265
Перо П. Перовић: МЈЕСЕЦ ДАНА У ОСЛОБОБЕНОМ БЕОГРАДУ . . . 268
Јандрашевић: ЗАКЛЕТВА (ратна штампа). 270
Перо Перовић: НИКАД И НИКО НИЈЕ ТАКО НАВИЈАО (Фудбалска утакмица у ослобођеном Београду) '. 271

Страна

у РОВОВИМА СРЕМА 273

Обрад Бјелица: У НОВИМ УСАОВИМА РАТОВАЊА. 275
СПИСАК РУКОВОДЕНЕГ КАДРА БРИГАДЕ (Штаба бригаде, ириштапских једииица и штабова батаљона) — новембра 1944. године. 279
Милан Шановић: ПРВА БОРБА НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ. 280
Бранко Вучковић: ПОГИНУО ЈЕ КОМАНДАНТ БРИГАДЕ САВО МАШКОВИК 283
Драго Божановић: ПАЛА СУ ДВА ДУШАНА, ДВА КОМАНДАНТА 1. БАТАЉОНА. 283
Владанка Јовановић: УМРО ЈЕ СА ОСМЕХОМ НА ЛИЦУ (сећање на Душана Алексића). 286
Љубо Бојић: СВЕТОЗАР ВЛАХОВИК ПИЊО. 287
Јово Јола Касалица: НЕПРИЈАТЕЉ ЈЕ ПРЕВАРИО КОМАНДИРА ВОДА 288
Драго Божановић: МАТОРА ШУМА — КРВАВА РАНА. 290
Мирко Кулић: У ЛЕДЕНОМ ОКЛОПУ (Борбе 2. батаљона децембра 1944. године). 292
Перо П. Перовић: КОД ДУБОКЕ БАРЕ. 295
Миодраг Влаховић Скојо: ПРВИ ПЛЕС. 301
Перо П. Перовић: БУГАРСКО ИЗНЕНАБЕЊЕ. 301
Мирко Кулић: НЕУСТРАШИВИ МИТРАЉЕЗАЦ ЉУБО НИКИТОВИК . . 302
Јово Јола Касалица: БОРБЕ ОКО СТАНИЦЕ ГРАБОВО. 303
Душан Шеровић: ЖЕЛЕО САМ ДА ЖИВИМ И ДА ИЗВРШИМ ЗАДАТАК 305
Јошо Банићевић: НА ВИЈЕСТ О СМРТИ КОМАНДИРА МИЛА ТОМАШЕВИКА. 311
Мирослав Поповић: НАРЕБЕЊЕ — ИЗВРШЕЊЕ. 312
Момчило Радовановић Струја: КРОЗ СРЕМ. 313
Стеван Петровић: НИСМО ВАЉДА БАШТОВАНИ (Хумореска) 315
\>убо Бојић: ИСКУСТВО, АЛИ ГОРКО. 317
Ружа Петровић: ОЈ ГРАБОВО, СТАНИЦЕ КРВАВА. 319
Гово Јола Касалица: НЕОСТВАРЕНА ЖЕЉА. 321
Иилан Рашевић: ГАЗИЛИ СМО 'ДУБОКУ ВОДУ. 323
иександар Томић: КУВАРИ СУ ПОГИНУЛИ . 324
}теван Петровић: КОД ЧАКОВАЦА . '. 325
ово Јола Касалица: ПРОТИВНАПАД 3. И 1. БАТАЉОНА КОД ЧАКОВАЦА 328
Срсто Радовић: КОМЕСАР ЈЕ ИЗВУКАО РАЊЕНОГ ПУШКОМИТРАЉЕСЦА 329
ово Јола Касалица: У ЗАШТИТНИЦИ. 330
^раго Божановић: АКТИВНОСТ КОМУНИСТА У ПРЕДАСИМА ИЗМЕБУ ДВИЈЕ БОРБЕ. 333
1илан Д. Митровић: НЕОБИЧНА ОБУКА. 335
1илан Д. Митровић: СРЕКНЕ ТИ РАНЕ, ДРУЖЕ!. 335
оривоје Ј. Јовановић: ТАКО СМО СТИЦАЛИ ИСКУСТВА. 336
ужа Петровић: СМРТИ (Зорин први и последњи скојевски задатак — командир Душан Кривокапић поздравио је борце своје чете — Два непозната борца из моје 8. бригаде). 339
ладанка Јовановић: НИЈЕ СЕ ОСТВАРИЛА ЧЕДИНА ЖЕЉА — ДА НАС ДВЕ ПРОШЕТА ЧЕЗАМА КРОЗ ЗАГРЕБ. 342
еро П. Перовић: ЦЕЛЕ ЗИМЕ У РОВОВИМА. 344
иодраг Мирковић: ШТЕДЉИВО ТРОШИТИ МУНИЦИЈУ 348
илорад Јакић: ПРВО ВОЈНО ШКОЛОВАЊЕ. 349

Страна

Војислав Стефановић: ОСАМНАЕСТ ГЕАЕРА ИЗВАДИШЕ, АЛИ ИХ ОСТА И ЗА »УСПОМЕНУ« 350
Љубомир М. Јосић: ИСПЕВАЛИ СМО СВОЈУ, ИНВАЛИДСКУ ПЕСМУ . . 352
Гојко Милошевић: СПОМЕНИК У ЧАКОВЦИМА 355
Милан Радојчић Соле: ДА СЕ ПРОМЕНИМО 356
Љубо Бојић: ДВА ПУШКОМИТРАЉЕСЦА ЗА ДВОЈИЦУ КОМЕСАРА . . 358

У РОВОВИМА СРЕМА (ИЗ РАТНЕ ШТАМПЕ) 360

Борци 2. чете: ОСВЕТИНЕМО ТЕ (другу Војку Петровићу) 360
Милић Ковачевић: БОРБЕ 3. и 4. ДЕЦЕМБРА 361
Алека Ненадовић: НАШ ДРУГ ЈОВИЦА 362
Милан Сарић: ПОГИНУО МИ ЈЕ БРАТ, ИДЕМ ДА ГА САХРАНИМ . . . 363
Н. Гвозденовић: ЧЕДОМИР ЈЕ ПАО 363
Борисав Мемедовић: БОРБА ЗА КАИШЕВАЧКИ САЛАШ 364
Симо Станковић: СМРТ ПУШКОМИТРАЉЕСЦА МИЛАДИНА ПЕТРОВИНА 365
Деса Милошевић: У МИКЛУШЕВЦИМА 365
М. Стојић: ХРАБРОСТ ДРУГАРИЦЕ МИЛОСАВЕ ЛОПИЧИН 366
В. Д.: СА ПОЛОЖАЈА 367
Драгутин Прелаз: СВЕТА ВАТРА 367
БОРБЕ 1. БАТАЉОНА 369
П. Н.: ДРУГА 370
Михаило Радовић: НА ОДМОРУ 372
Омл. доп.: МОМЧИЛО РАДОВАНОВИН 372
Војислав Цвејић: ПАЛА ЈЕ И ЗОРА ДУТИНА 373
Бранимир Бабић: НАША БОРБА ПО СРЕМУ 374
М. Р.: БРАНКО ОЛУЈИН 375
ПОДЕЛА ПРВИХ ОДЛИКОВАЊА 375
В. Ш.: НОВИНЕ НА ПОЛОЖАЈУ 377
ПОЗДРАВИ БРАТСКИХ БРИГАДА 378
Веселин Драгачевац: ПИСМО БОРЦА 380
Омлад. доп.: БРИГАДНО ТАКМИЧЕЊЕ 380
ПРОСЛАВА ГОДИШЊИЦЕ БРИГАДЕ (Поздравни телеграми бригади поводом годишњице формирања) 383
БАЦАЧКА БАТЕРИЈА БРИГАДЕ 385
НАШЕ РАДИОНИЦЕ 386
Бранко Алвировић: ПРВИ ПУТ НА КУРИРСКОМ ЗАДАТКУ 387
В. Д: НАШ КУРИР 388
Р. Т.: УДАРНИК ЖИВОЈИН ПЕШИК 389
Б. Ш.: ДРУГОВИ ИЗ ПЕКАРСКЕ РАДИОНИЦЕ УДВОСТРУЧИЛИ УЧИНАК 389
Драгутин Прелаз: КОД ГРЧИКА САЛАША 390
Ж. К.: КОЊА САМ ВРАТИО 390
В. Д.: КОМЕСАР ДРАГО И ЖИВОТА БИРЧАНИН БРАНЕ БУНКЕР . . . 391
Михаило Радовић: НОК У БУНКЕРУ 392
Жарко Кулић: НАПАД ЈЕ ОДБИЈЕН 393
Б. Шупица: ПРОСЛАВА ДАНА СПОРТА 394

Страна

ОД СРЕМА ДО ПОБЈЕДЕ 397

Василије Краљевић: У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА 399
Драго Божановић: ОСЛОБОБЕЊЕ СТРОШИНАЦА 404
Радосав М. Стијовић: ТЕШКЕ БОРБЕ 407
Василије Б. Радуловић: НЕПРИЈАТЕЉ ЈЕ ОГОРЧЕНО БРАНИО СЕЛО ЂУРИЋЕ 409
Милорад Јакић: ТЕЖАК ЈЕ БИО ТАЈ ДАН ЗА ЧЕТУ 411
Драгиша Вушановић: ИЗВЛАЧЕКИ ПОГИНУЛОГ КОМАНДИРА РАЊЕНА ТРИ БОЛНИЧАРА 412
Живко Митровић: ПОСЛЕДЊА БОРБА КОМАНДИРА БОРБА КОПРИВИЦЕ 415
Стеваи Петровић: ВОДНИ ДЕЛЕГАТ МИРКО ВЛАХОВИК 415
Василије Б. Радуловић: НА ВРЧИН ДОЛУ 417
Василије Радуловић: БОРБЕ ЗА ВЕЛИКУ БАРНУ 419
Милорад Јакић: ИЗНЕНАДНЕ ЖРТВЕ 421
Василије Б. Радуловић: НАПАД НА НОВУ ПЛОШЧИЦУ 422
Василије Б. Радуловић: ЧЕТА СЕ ВРАТИЛА ДОМОБРАНСКИМ КАМИОНИМА 423
Василије Краљевић: РАЗОРУЖАЛИ СМО 18. УСТАШКУ ДИВИЗИЈУ . . 425
Милан Радојчић Соле: ПРВИ ДАН СЛОБОДЕ 427

И ЈОШ О БРИГАДИ 429

Драго Божановић: НА ПУТУ БРАТСТВА И ЈЕДИНСТВА 431
Илија Прелевић: ПОЛИТИЧКИ И ПРОСВЈЕТНИ РАД У БРИГАДИ . . . 434
Перо Жарковић: МЛАДИ У БРИГАДИ 438
Дара Кубурић-Хинић: САНИТЕТ ЈЕ УВЕК ИМАО ПОСЛА 442
Владанка Јовановић: СТАРИНА СИМО БАБИК 443
Илија Прелевић: МИЛИЈА САВЕЉИК 445
Марта Корац: НАЈТЕЖЕ ЈЕ КАД НЕ МОЖЕШ ПОМОКИ ДРУГУ КОЈИ УМИРЕ 447
Општински одбор Савеза бораца Коцељева: КОЦЕЉЕВЦИ У 8. ЦРНОГОРСКОЈ БРИГАДИ 450
Рајко Секуловић: КОМАНДИР МОМО 451
Петар Коматина: ЛИКОВИ ДРАГИХ ДРУГОВА 453
М. Мирковић и И. Прелевић: ВЕЛИКА АНКА . . . 454
Обрад Миловић: ЊЕМАЧКИ ВОЈНИК ЈОЗЕФ ФИРСТЛЕР ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПАРТИЗАН 455
Милан Милић: ПРИМЉЕН САМ У ПАРТИЈУ 456
М. Вукчевић и Б. Радуловић: БРАКА ЈОВАНОВИКИ 459
Владо Томашевић: СЈЕКАЊЕ НА ДВА БРАНКА 459
Обрад Бјелица: ДВА НЕЗАБОРАВНА ДРУГА 461
Момир Јакић: МАЈКА 462
Милан Радојчић Соле: »ЛИЈЕВО« ОД ЛИНИЈЕ 463
Стеван Петровић: АНКИНЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ 467
Живорад Јовановић: НАША ЖИВА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА 469

СПИСАК ПОГИНУЛИХ БОРАЦА И СТАРЈЕШИНА БРИГАДЕ 475

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА

Технички уредник

Андро Стругар

Језички редактор

Миодраг Игњатовић, **професор**

Коректор

Душан Весић

Корице

Снежана Пајевић, **акад. сликар**

Штампање завршено јуна 1978. године

Штампа

Војна штампарија Сп.шт

И поред напора који су уложени да се у књизи нађу уписана имена свих погинулих списак је непотпун.

Потврђују то и подаци од неких организација као и појединци који су Секцији бригаде након изласка књиге из штампе доставили спискове погинулих.

Тако је Онштински одбор СУБНОР-а — Уб 2. августа ове године доставио списак од четрдесет иогинулих бораца бригаде, и то:

ЈОВАНОВИЋ Светомира МИЛОЈЕ, рођ. 1922. године, у Богдановици, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, ногинуо на Сремском фронту 1945. године

СТАНОЈЕВИЋ Николе ЖИВОРАД, рођ. 1904. године у Богдановици, у бригади од октобра 1944. године, (смљорадпк, погинуо 1945. године на Сремском фронту.

МАТИЋ Драгомира МИЈ1АН, рођ. 1922. године у Богдановици, радник, у бригади је од октобра 1 '44. године, иогинуо у ослобођењу Београда 1944. године.

РАДОСАВЉЕВИЋ Милана МИХАИЛО, рођ. 1924. године, у Богдановици, радник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ТОДОРОВИЋ Продана СВЕТОМИР, рођ. 1924. године у Бргдановици, земљорадник, у бригади од октобра 1944. годнне, погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ПАЈКОВИЋ Милоша ДРАГОСЛАВ, рођ. 1920. године, у Богдановици, радник, у бригади од новембра 1944. године, иогинуо 1944. године на Сремском фронту.

МИТРОВИЋ Милана ИЈШЈА, рођ. 1910. године, у Богдановици, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, иогинуо 1945. године на Сремском фронту.

Ј1УКИЋ Љубомира СЛАВОЉУБ, рођ. 1924. године, у Врховинама, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ Живана СТАНИСЛАВ, рођ. 1924. године, у Врховинама, у бригади од децембра 1944. године, земљорадник, погинуо 25. децембра 1944. године на Славонском Броду.

МОЈСИЛОВИЋ Војислава РАДОЈЕ, рођ. 1923. године, у Дкомиру, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, ногинуо код Шида 1945. године.

ТЕШИЋ Бошка ОБРАД, рођ. 1921. године, у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо у Раковици код Београда, 12 новембра 1944. године.

КОВАЧЕВИЋ Богосава СЛАВКА, рођ. 1927. године, у Слатини, домаћица, стунила добровољно 25 септембра 1944. године у бригаду, погинула 17 јануара 1945. године, у Товарнику код Шида, била је члан СКЈ-а 1944. године.

МАРКОВИЋ Љубомира ВЛАДАН, рођ. 1927. године у Совљаку, земљорадник, у бригади од новембра 1944. године, иогинуо је јануара 1945. године у Отоку код Винковаца.

ПУЦАРЕВИЋ Миладина БОЖИДАР, рођ. 1926. године, у Туларима, земљорадник у бригади од октобра 1944. године, погинуо је несретним случајем од бомбе у Старој Пазови 1945. године.

ПУЦАРЕВИЋ Благоја ВЈ1АСТИМИР, рођ. 1925. године, у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, умро је у болници у Зајечару од последица рана 1945. године.

МАСОЛО Федера КОНСТАНТИН, рођ. 1923. године, у Туларима, земљорадник у бригади од октобра 1944. године, погинуо је 17 јануара 1945. године у Чаковцу код Шида, био је члан КПЈ.

КАТИЋ Алексе ДРАГОЉУБ, рођ. 1922. године у Туларима, земљорадник у бригади од октобра 1944. године, погинуо је 6 маја 1945. године у Загребу.
МАНДИЋ Ранка ЖИВОРАД, рођ. 1925. године у Туларима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Шиду.
ПЕТКОВИЋ Милорада ДУШАН, рођ. 1919. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године, у Винковцима.
ИЈ1ИЋ Пантелије МИЛОРАД, рођ. 1921. године, у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, иогинуо 1945. године на Сремском фронту.
ЂОРЂЕВИЋ Живка ДРАГОЉУБ, рођ. 1923. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту.
ИВАНОВИЋ Светислава ЖИВОЈИН, рођ. 1923. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1944. године у Срему.
ПАВЛОВИЋ Ранисава МИЛОСАВ, рођ. 1921. године у Такову, земљорадник у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
ВЕЛИМИРОВИЋ Ђурђа ВИДОЈЕ, рођ. 1925. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
ПЕТРОВИЋ Живка ДРАГОЉУБ, рођ. 1922. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Чаковцу.
ПЕТРОВИЋ Живорада РАДОМИР, рођ. 1924. године у Такову, земљорадник, у бригади од 1944. године, погинуо 1945. године у Береку Сремски фронт.
ПОПОВИЋ Живорада РАДОМИР, рођ. 1924. године у Такову, земљорадник у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
СИМЕУНОВИЋ Милорада МОМЧИЛО, рођ. 1923. године у Такову, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
НЕНАДОВИЋ Љубисава ПРЕДРАГ, рођ. 1922. године у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
ВЕЛИМИРОВИЋ Живорада МИЛИЈАН, рођ. 1922. године у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту, био је члан СКОЈ-а.
КУЗМАНОВИЋ Богосава БРАНИСЛАВ, рођ. 1923. године у Црвеној Јабуци, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту.
РАНКОВИЋ Милутина ЉУБИША, рођ. 1921. године, у Шарбанима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године на Сремском фронту.
ПЕТРОВИЋ Рафаила СЛАВКО, рођ. 1919. године у Милорцима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 20. X 1944. године у Срему.
МАРКОВИЋ Живојина ОБРАД, рођ. 1924. године у Новацима, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 7. јануара 1945. године у Чаковцу.
МАТИЋ Спасоја СЛАВКО, рођ. у Стубленици 1924. године, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 1945. године у Срему.
ИСАИЛОВИЋ Милосава РАДОВАН, рођ. 1923. године у Стубленици, земљорадник, у бригади од окробра 1944. године, погинуо јануара 1945. године у Срему.
ЂУРЂЕВИЋ Радоја ГАВРИЛО, рођ. 1920. године у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, погинуо децембра 1944. године у Срему.
ЈЕЛЕНИЋ Душана БОГОЉУБ, рођ. 1926. године у Стубленици, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године ,погинуо 1945. године у Београду.
ТАНАСИЋ Живорада РАДИСАВ, рођ. 1926. године, погинуо јануара 1945. године у Срему, рођен у Стубленици, земљорадник.
БИЛМАНАЦ Никодија ЈЕВРЕМ, рођ. 1925. године у Врховини, у бригади од октобра 1944. године, погинуо 3. децембра 1944. године на Сремском фронту.